STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09507

DI FEDER

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער פעדער

זשורנאל פאר ליטעראטור קונסט און קריטיק

רעדאקטאר, אהרן קארלין

אברהם רייזען — אַוועק אין דער אייביקייט

דער באַרימטער און באַליבטער, גרויסער דיכטער און דערציילער, אברהם רייזען, איז אַוועק אין דער אייביקייט.

אַ רייכע ביבליאָגראַפיע פון די נעקראָלאָגן איז שוין דאָ איבער אים, געדרוקט אין אַלע אידישע און העברעאישע צייטונגען און זשורנאַלן, וואָס דערשינען אין די לעצטע דער וואו אידן וואוינען. מסתמא זיינען נעווע געדרוקט נעקראָלאָגן איבער אים, אויך אויף אַנדערע לשונות.

עס איז אָנגענומען, אַז אַלע נעקראָלאָגן זיינען נעווען ערלעכע, דורכגעפילטע — אָבער פאַר אונז, אין דער „פעדער", איז נאָך שווער צו שרייבן אַ נעקראָלאָג אויף אברהם רייזענען, ווייל מיר קאָנען זיך נישט גלויבן, אַז אברהם רייזען איז ניטאָ מער צווישן די לעבעדיקע.

אברהם רייזען וועט פעלן דער אידישער ליטעראַטור, דער אידישער וועלט. אָבער צוערשט וועט ער פעלן, פאַרשטייט זיך, זיין פרוי שרה'לען און זיין אייניציקער טאָכטער שיינדעלען, חוץ זיי, וועט ער אויך שטאַרק פעלן דער „פעדער", ווייל די „פעדער" איז געווען זיין ליבלינג־זשורנאַל — נאָך אַלע ליטעראַרישע אויסגאָבן וואָס ער אַליין האָט אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט אין זיין לעבן, האָט ער אין דער „פעדער" זיך געפילט פריי אַרויסצוזאָגן און דרוקן וואָס ער האָט געוואָלט. ער האָט דאָרט געהאָט די זעלבע פרייהייט ווי אין אַן אייגענער אויסגאָבע נאָר אָן פינאַנציעלע זאָרגן אויסצוהאַלטן אַ זשורנאַל. אמת, ער האָט אָפט אויך בייגעשטייערט פאַר דער „פעדער" אַ „דאָניישאָן", פון זיינע קלייניע פאַרדינסטן, אָבער דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל ער האָט געוואוסט ווי די „פעדער" נויטיקט זיך אין פינאַנציעלער הילף.

אויף וויפיל די „פעדער" איז אים געווען אייגן און טייער, אויף וויפיל ער האָט אָנגערקענט איר רעדאַקטאָר — איז כדאי דאָ צו פאַרצייכענען — ניט חלילה זיך צו גרויסן, נאָר צו וויזן דאָס גרויסקייט פון אברהם רייזען אַלס מענטש און דיכטער.

ווען ער פלעגט דאַרפן געבן לידער פאַר דער „פעדער", פלעגט ער ברענגען גאַנצע פעק, אויף אויסצוקלייבן. מען האָט געדאַרפט האָבן אַ העזה ביי אברהם רייזענען

אויסצוקלייבן לידער: די לידער יאָ אַנצונעמען, און די צוריקווייזן. אָבער ער האָט מיר געמאַכט פילן אַז איך טו אים גאָר אַ טובה. ווייל איך קלייב אויס ביי אים אַזעלכע לידער, וואָס פאַסן אים אַריין אַלס דיכטער צווישן די יונגע. ער איז קיינמאָל דערפאַר אויף מיר נישט אין כעס געוואָרן, נאָר פאַרקערט, מיך געלויבט אַלס מבין. איך בין זיכער, אַז דאָס איז געווען, ווייל ער האָט געפילט מיין פאַרערונג צו אים און אויך פאַרשטאַנען, אז איך האָב דערביי נישט אין זין קיין אייגנוציקייט.

צוליב אברהם רייזענס פאַרבינדונג מיט „דער פעדער" און מיין פאַרבינדונג מיט אים, וואָס הויבט זיך אָן נאָך זינט 1912, ווען איך האָב אַרויסגעגעבן אַ וואָכנבלאָט: „די ליטעראַרישע וועלט" מיט אברהם רייזען אַלס רעדאַקטאָר (און פאַרלוירן דערביי אַ היבשע אַפּוטיקה) האָב איך זיך געהיט אין דער „פעדער" ניט אָפּצודרוקן עפּעס וואָס וועט אים ניט געפעלן, אָדער וועט אים פּוגע בכבוד זיין. ער איז געווען פאַר „דער פעדער" דאָס ליטעראַרישע געוויסן, ווי י. ל. פּרץ איז דאָס געווען פאַר די אידישע שרייבער אין פּוילן.

אברהם רייזען וועט פעלן דער אידישער ליטעראַטור — ער וועט פעלן אונז אין „דער פעדער".

אהרן קאַרלין

יחזקאל בראַנשטיין

דאָ איז אברהם רייזען געזעסן

דאָ, ביי דעם טישל, איז רייזען געזעסן,
געדויכערט, געדעדט, געטרונקען, געגעסן —
דאָ איז אברהם רייזען געזעסן.

דאָ ביים טישל, האָט רייזען געׂחלומ׳ט:
דער מענטש איז באַפריים, אויף תמיד פאר׳שלומ׳ט —
דאָ האָט אברהם רייזען געׂחלומ׳ט.

דאָ, ביי דעם טישל, האָט רייזען געׂחידושט
אויף גורל פון וואָרט, פון דיכטער פאַראידישט —
דאָ האָט אברהם רייזען געׂחידוש׳ט.

דאָ, ביי דעם טישל, האָט רייזען געצערטעלט
מיט ליבשאַפט דאָס וואָרט, פון דיכטער צעפערטלט —
דאָ האָט אברהם רייזען געצערטלט.

דאָ, ביי דעם טישל, האָט רייזען געפּיבערט
מיט זעאונג פון ליד, וואָס צויבערט, וואָס פּיבערט —
דאָ האָט אברהם רייזען געפּיבערט.

דאָ, ביי דעם טישל, האָט רייזען דערהויבן
אידישע דיכטער מיט גלויבן־און־לויבן —
דאָ האָט אברהם רייזען דערהויבן.

— יחזקאל בראַנשטיין

אברהם רייזען

רחל קאַרן

אברהם רייזען

(רעדע געהאַלטן צו זיין 75־יאָריקן יובילעאום אין מאַנטרעאַל)

יעדע תקופה האָט זיך איר באַשטימטן דרך און זין, פאַר וועלכע אירע אויס־טייטשער, די קינסטלער פרואוון צו געפינען די באַזונדע און באַשטימונג.

יעדע תקופה האָט זיך אויך איר באַזונדער מזל צו דעם מין קינסטלער, וועלכע זי צייטיקט. וויל קינסטלער זענען נישט קיין צופעליקייט אין דער געשיכטע פון אַ פאָלק, זיי זענען דער פּועל־יוצא פון פאָלקס אינטימע טראַכטענישן, זיינע טרוימען און בענק־שאפטן. דורך די קינסטלער קומט צום אויסדרוק דעם פאָלקס ווילן צו אומשטערב־לעכקייט, צו אַריבערפלאַנצן זיך אין דער צוקונפט דורך וואַרט, בילד, קלאַנג.

דעם קינסטלערס וועלט איז די לעגיטימאַציע, וואָס שטעלט פעסט די אידענטיטעט פון אַ פאָלק.

די וויטאַליטעט פון אַ פאָלק, זיין גלויבן אין אייגענער באַשערטקייט, אייגענער שליחות קאָן מען מעסטן מיט דער מאָס פון זייַנע שרייבער און קינסטלער, מחמת זיי שעפּן דאָך פון די זאַפאַסן, וועלכע דאָס פאָלק האָט פאַר זיי צוגעגרייט.

דער ערשטער סימן פון אַ פאָלקס־ירידה איז דער, וועלכן עס טריקענען אויס זייַנע גייסטיקע קוואַלן, וועלכן עס באַוויזן זיך נישט קיין פרישע, שעפּערישע כוחות.

אָבער פונקט אַזוי איז עס אַ סימן פון ירידה, וועלכן עס געפינען זיך יאָ שעפּערישע, קרעאַטיווע כוחות, אָבער דאָס פאָלק ווייזט ניט אַרויס קיין שום פאַרשטענדעניש פאַר זיי, עס הערט אויף צו נויטיקן זיך אין זייערע שעפּערישע וועלטן, מחמת עס פעלט די אינעווייניקסטע שייכות פון פאָלק צו זיינע געשטאַלטיקער.

אונזער פאָלק האָט אַ באַזונדער מזל צו זיינע שרייבער און קינסטלער. אין איין תקופה איז עס באַשיינט און באַרייכערט געוואָרן מיט אַזעלכע שרייבער (איך רעכן דאָ בלויז אויס די אידיש־שרייבענדיקע), ווי מ״מ־ספרים, שלום עליכם, י. ל. פרץ, מאָריס ראָזענפעלד, אברהם רייזען, שלום אש, י. מ. ווייסענבערג, ה. ד. נאָמבערג. ווייזט אויס, אַז אברהם רייזען האָט דערפילט, אַז דער פונדאַמענטאַלער, סאָלידער פראָזע פון אונזערע קלאַסיקער פעלט דער ציטערנדיקער פלאַטער פון אַ ליד. און הגם אברהם רייזען שרייבט אַליין פּרעכטיקע דערציילונגען, האָט ער אין זיין שאַפונג געשטעלט דעם טראָפּ אויפן ליד. ער, דער אייניציקער באַדייטנדיקער דיכטער אויף יענער זייט ים צווישן די אַלע פראָזע־שרייבער, האָט זיך נישט איבערגענומען מיט דער ראָלע פון אַ בן־יחיד, נישט געלאָזט זיך פאַרפירן פון זיינע ערשטע, גרויסע דערפאָלגן און פון דער וואַרעמקייט, וועלכע דאָס פאָלק האָט אים אַנטקעגנגעטראָגן.

פאַרקערט — וואָס מער אַנערקענונג — אַלץ גרעסערע פאָדערונגען שטעלט אברהם רייזען זיך אַליין. ער פילט די גרויסע אחריות, וואָס שוועבט אויף אים, דעם, וועלכן זיין טאַלאַנט האָט געשטעלט ביי דער מזרח־וואַנט פון דער אידישער ליטעראַטור.

ער האָט דערשפּירט אין זיך די באַרופונג צו ווערן דער אויסטייטשער און פאַר־טייטשער פון זיין תקופה און גלייכצייטיק דער פונדאַמענט־לייגער פאַר דעם נייעם דור אויפגעקומענע דיכטער. פאַר רייזענען איז געשטאַנען די שוועריע אויפגאַבע צו באַשאַפן אַ נייעם נוסח, אַ נייעם סטיל אין דער יונגער, אידישער דיכטונג, אַרויסצעוויקלען דאָס

וואָרט פון די וויקלשנורן פון נאַיוואָר תמימות און עס אַרויסצורופן צו קינסטלעריישער שלימות. ער איז פותר־חלום דעם פאַלקס טרוימען און בענקשאַפטן, וואָס ליגן פאַר־קנוילט אין די טיפע קעמערלעך פון פאַלקס אונטערבאַוואוסטזיין דורך ברענגען זיי צום פאַלקס באַוואוסטזיין אין די פעסטע, פאַרמירטע קאָנטורן פון אַ ליד.

דער סוד פון אַ קינסטלערס גרויסקייט ליגט אין דעם, וואָס זיינע שאַפונגען אַפעלירן צו אַלע שיכטן פון פאַלק, צו יונג און אַלט; אַז מיט יאָרן וועפן זיי זיך נישט אויס, נאָר קלאַרעווען זיך אויס, ווי גוטער ווין.

אברהם רייזענס לידער געהערן צו אָט דער געהויבענער קאַטעגאָריע. די דאָזיקע לידער, וועלכע ער האָט געשריבן מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק זענען אויך היינט באַהויכט מיט זייער גאַנצער פרילינגדיקייט און רודערן אויף דאָס געמיט סיי פון דער־וואַקסענע, סיי פון דער יוגנט, סיי פון די שולקינדער.

אָבער אברהם רייזען לעבט נישט אויפן חשבון פון דעם אַמאָל געשאַפענעם. די לידער און דערציילונגען, וועלכע ער שרייבט היינט צוטאָג פאַרמאָגן אַלע בעסטע קוואַ־ליטעטן פון דער רייזענישער אייגנאַרטיקייט, פון זיין נוסח, וואָס האָט באַרייכערט אין אַזאַ גרויסער מאָס אונזער גאַנצע ליטעראָטור.

אין אָנגערקענונג פון רייזענס יונגער שעפערישקייט אויך היינט־צוטאָג, איז די היי־יאָריקע לאַמעד־פרעמיע צוגעטיילט געוואָרן רייזענען פאַר זיין בוך לידער.

ווי יעדער עכטער ליריקער איז אויך רייזען אין תוך יחידיש, אָבער גלייכצייטיק קאָן ער זיך אידענטיפיצירן מיט דער אַרומיקער וועלט מיט די ליידן פון אַנדערע.

„איך האָב מיר אַ שבועה געגעבן
ניט וועלן קיין גליק און קיין פרייד,
נאָר שענקען און וויסמען מיין לעבן
דעם מענטשלעכן עלענד און לייד".

אין זיינע אייגענע איבערלעבונגען טייטשט ער אַריין די דערפאַרונגען פון גאַנצע דורות פאַלקסלעבן. און דורך אָט דער פאַרבינדונג ווערט רייזענס יחידיש ליד דער־הויבן צו אוניוואַרסאַלקייט, ווייל עס גיט דעם גרויסן אַנאָנים, דעם פאַלקס־שאָפן אַ פנים און אַ נאָמען. דורך רייזענס ליד האָט דאָס פאַלק זיך אַליין דערזען און דערקאָנט.

אברהם רייזען שטעלט זיך קיין מאָל נישט אָפּ ביי אין פאָרם, ביי אין דער־גרייכונג. ער וויל שטענדיק עפעס מחדש זיין מיט זיין וואָרט. ער איז דער אייביקער זוכער — און געפינער. ער זוכט דאָס שיינע, דאָס דערהויבענע, גאָטס פונק אינעם מענטש.

„דאָס לעבן ציט זיין אַלטן ניגון,
עס דאַרשט דאָס האַרץ נאָך עפעס נייס,
אָ, טראַכט מיר אויס אַ נייעם ליגן,
איך צאָל דערפאַר דעם העכסטן פריין."

ער וויל צאָלן דעם העכסטן פרייז כאָטש פאַרן ליגן וועגן שיינקייט, אויב שיינקייט און דערהויבנקייט זענען אַזוי שווער צו געפינען אין זייער גאַנצער פערפעקציע. און דאָס, וואָס איז צעפּיצלט און צעשטיקלט געוואָרן דורכן לעבן, וויל ער זען גאַנצערהייט כאָטש אין טרוים און געבן דעם אַ רוקנביין, אַ חוט־השדרה דורך זיין קינסטלעריש וואָרט.

ביים אָנהויב פון אברהם רייזענס שרייבערישער טעטיקייט איז פאַר אים גע־שטאַנען די שוועריע אויפגאַבע נישט נאָר צו באַפרייען דאָס וואָרט פון אַן אָנגענומענעם, סטאַנדאַרטנעם נוסח, נאָר אויך צו באַפרייען זיך אַליין פון פרעמדע השפּעות.

איז טאַקע אין זיינע ערשטע לידער, דער עיקר אין די ליבע־לידער פילט זיך נאָך דער איינפלוס פון פרעמדע דיכטער, דער עיקר פון הייגען.

אפשר דערפאַר, ווייל דאָס שפילעוודיקע, אַ ביסל איראָניזירנדיקע ליבעס־ליד האָט נישט געהאַט קיין שום אַדעקוואַט אין אונזער פאָלקס־שאַפן, געווען אַזוי פרעמד דעם אידישן נוסח, האָט רייזען געוואָלט אויספרואוון, ווי אַזוי עס וועט קלינגען אין אידיש, דעם באַצערטן, פאַרטראַכט — פאַרטרויערטן לשון.

„דו ביזט ווי אַ רויז צווישן דערנער,
ניט זען עס באַדאַרף מען זיין בלינד;
דאָך לאָז איך דיך, מיידל אַ קאַלטער —
מיין האַרץ בענקט נאָך דערנער אַצינד".

אָבער באַלד דערפילט רייזען מיט דער שפּירעוודיקייט פון זיין דיכטערישער אינטואיציע, אַז אָט דער לייכטער, שפילעוודיקער טאָן איז נישט קיין גלייכער זיווג פאַר אונזער פאַרטרערטער ווירקלעכקייט, ווי דאָס געפיל ווערט געמאָסטן און געוואויגן און גיכער פון אַלץ פאַרבאַהאַלטן אונטער די פאַלדן פון די צניעות׳דיקסטע ווערטער.

גייט ער צוריק צו די אייגענע פאָלקסקוואָלן, צו דעם שורש און עס ווערט יע־דעס וואָרט זיינס אויסגעראיפט דורך דער וואונדערלעכסטער פשטות, צו וועלכע נאָר אַ גרויסער דיכטער איז ראוי.

ווידער אַ ליבעס־ליד, אָבער ווי אַנדערש, ווי ענג פאַרזיווגט מיט אונזער פאָלקס־פסיכיק און מיט אונזער גורל.

„אומעטיק, מיידל, צו לעבן אַליין —
קענסט אפשר קומען צו מיר:
מיין צימער איז אָרעם, מיין צימער איז קליין,
האָט אַ באַזונדערע טיר.
האָט אַ באַזונדערע טיר,
נאָר קיינער, אוי, קיינער קלאַפּט נישט אין איר.

אומעטיק, מיידל, אַך אומעטיק, שוועך,
און ווי נאָר דער אָוונט קומט,
זיץ איך, די אויגן צום טיר און איך הער —
דער ווינט אַזוי טרויעריק ברומט,
דער ווינט אַזוי טרויעריק ברומט
און ס׳דאַכט מיר, אַז עמיצער קומט".

מיט וויפל מייסטערשאַפט איז אין אָט די קורצע, געפּרעסטע שורות אַרויסגע־בראַכט געוואָרן דער גאַנצער קלימאַט פון שטימונג, דער צניעותדיקער ציטער פון דער־וואַרטונג, הגם מען ווייסט פאַרויס, אַז קיינער וועט נישט לייכטער מאַכן די שווערע איינזאַמקייט.

נישטאָ קיין געביט, קיין איין דערשיינונג אין אונזער לעבן רייזען זאָל זי נישט האָבן צעאַקערט מיט זיין וואָרט. רייזענס אַלע לידער און דערציילונגען רופן זיך איבער מיט אונזער ווירקלעכקייט, זענען ענג פאַרקניפּט מיט דער צייט, אין וועלכער זיי זענען געוואָרן געשריבן.

אברהם רייזענען איז געלונגען גובר צו זיין די גרעסטע געפאַר, וואָס לויערט אויף אַ דיכטער אין אָזעלכע פאָלן, ווען ער נעמט פאָר זיין ליד אָן אַקטועלע, פּריש־צאָפלדיקע

טעמע — די געפאַר פון רעפאַרטאַשטיקייט און פובליציסטיק. אויסגעמיטן די דאָזיקע געפאַר האָט רייזען אַ דאַנק דעם, וואָס ער באַהאַנדלט נישט די טעמע, ווי אַ טעמע.

פריער פאַר אַלץ מאַכט ער זי זיך נאָענט, פאַראייגנט זי דורך זיין אינטים געפיל צו אַלץ, וואָס געשעט אַרום אים, ביז די טעמע הייבט אָן צו ווירירן מיט רייזענס אייגענעם דופק און בלוט.

רייזענס יעדעס ליד איז אַ פאַרמעסט צו געבן לעגיטימיטעט אַ יעדן ניואַנס סיי פון אונזער ווירקלעכקייט, סיי פון אונזער אונטערבאַוואוסטזיין. די באַשיידנסטע, גראָאסטע רגעס פון אונזער לעבן באַקומען אַ תיקון דורך רייזענס ליד.

ווייל פאַר רייזענען איז אַלץ וויכטיק, אַלץ האָט זיך זיין באַזונדערע חשיבות און אייגנאַרט. צי איז עס אַ גראָער, כמאַרנער טאָג, אַ שטיינדל ביים וועג, אַ פאַרבלאָנדזשעטער זונענשטראַל אין אָן אָרעמער שטוב, וואָס זוכט די זאַלבע־אַכט אין די צוויי בעטן, צי אַ נישט אויסגעווייניגטע טרער.

רייזען איז דער פאַרטייטשער פון שטומע מזלות און פון אַלע באַוווסטע, אָן אונטערשיד צי זענען דאָס מענטשן, חיות, אָדער זאַכן.

ער האָט זיי אַרויסגעהויבן פון זייער שטומקייט און פאַרשעמטקייט און געמאַכט זיי פאַר גלייכבאַרעכטיקטע שותפים פון אונזער לעבן. און דורך זיין ליד און דערציילונג האָט ער זיי געגעבן אייביקע בירגערשאַפט אין אונזער ליטעראַטור.

איך בין געגאַנגען אין דעם שטילן פעלד —
עס האָט דער צער מיך ווייט געטריבן,
ביז וואַנען איך בין שטיין געבליבן,
און האָב דערהערט דעם טרויער פון דער וועלט.

ס׳איז שטיל געווען, דאָך האָב איך געהערט
ווי עמיצער איז שטיל אַרומגעגאַנגען
און פול געוואָרן איז די לופט מיט קלאַנגען,
און שטיל געטרויערט האָט די גאַנצע ערד.

און אָט איז נאַכט געוואָרן, די לבנה הויך —
איך ווייס נישט ווי אַזוי, פון וואַנען,
איז אויפן הימל ציטערדיק געשטאַנען
און האָט געטרויערט, דאַכט זיך, אויך.

און וואָס די גאַנצע וועלט האָט דורכגעלעבט,
אין אַלע אירע צייטן דורכגעליטן —
איז שטיל פארביי מיר דורכגעריטן
און דורכגעקלונגען, דורכגעשוואומען.״

אברהם רייזען לייגט צו דאָס אויער צום האַרץ פון דער וועלט, כדי צו דערהערן דעם גאַנצן טרויער אירן, אָבער גלייכצייטיק איז זיין יעדער טאָג, ווי זיין יעדעס ליד אַ געפעכט פאַר אויסלייזונג פונעם צער.

און יעדע שורה זיינע וויברירט מיט דער בענקשאפט צו יענער צייט, וועו דער מענטש וועט אויסלייזן די וועלט און זיך אַליין פון אומגלויבן און רשעות.

אברהם רייזען גלויבט אין דעם באמונה שלימה. און מיר —גלויבן רייזענען, ווייל רייזענס ליד פאַרמאָגט אין זיך דעם כוח פון מענטשלעכער גרויסקייט און קינסטלערישן אמת.

— רחל קאַרן

אברהם רייזען

לידער רינג

פאַרגענגער

כ׳בין מיט ווערטער ניט קיין שטיפער, ניט קיין שפילער ;
איך בין אַ תלמיד נאָך פון פֿושקין און פון היינע, און פון שילער ;
און נאָך פון עלטערע — די נביאים
און נאָך פון פריערדיקע — די לויים.

אין מיין וועזן בלאָנדזשען אום די אַלע ווייטע קלאַנגען,
צו דערלייזן, צו באַלערן אַלע צייטן, אַלע דראַנגען.
זייער פרייד און זייער לייד אין מיר נאָך וואוינען.
זייער צער און זייער שכר און אַלע זייערע לוינען,

און ווי פֿראַמיטעאוס וואַלט איך פונקען־פייער טיילן
און ווי ירמיהו — פאַר מיין רו דעם מדבר וויילן.
ווי ישעיה פון דער צייט פון באחרית הימים זינגען,
און ווי געטע אַלע צייטן, אַלע ווייטן דורכצודרינגען.

די באַגריפן צו פּאַרטיפן און אין זינגען — זאָגן,
און אין פרייד דערמאָנען און אין שטראָף — פאַרגעבן,
און אין שטילן גאַנג פון לעבן — מיט די ווערטער שוועבן
און דאָס בייז פאַרטרייבן און דאָס גוטס אייך טראָגן...

צום חבר

חבר, מיין ליבער, כ׳שעם מיך צו זאָגן,
אָבער איך קען שוין דעם צער ניט פאַרטראָגן.
ס׳קען אים ניט שטילן דער דיכטער דער גרעסטער,
עס קען אים ניט לינדערן קיין ליד פון די בעסטע.
ניט שעלי, ניט ביראן, באַדלער און ווערלען ניט,
און אויך לעאָפּאַרדי׳ס אַ טרויער ליד — קען ניט ;
און אויך ניט די אייגענע, די ליבע, די גרויסע :
ניט ביאַליק „עם ציט מיך" מיט טרערן די היסע.
ניט ראָזענפעלדס „וואַנדערער",פרוגם „בעכער" אפילו.
ניין — ס׳האַרץ בענקט נאָך ניגון מיט ווערטער פון תפילה.

די תפילות פון שוהלן זינט הונדערטער יאָרן,
וואָס זיינען אין צער און אין גלויבן געבאָרן.
וואָס זיינען אַזוי ווי אין נבואה געשאַפן
די בייז צו פאַרטרייבן, די וועלט איבערשאַפן...

אין אונדזער לאַנד

אין אונזער רוישיק לאַנד,
אויף וועגן אומבאַשרענקטע,
מיר גייען שטיל ערום
פאַרטראַכטע און פאַבענקטע.

און וויר ס'פאַרשווייגט זיין וויי —
מען וועט זיין וויי דערשפירן;
ס'האָט יעדער אין זיין הארץ
זיין היים געבראַכט צו פירן.

און אין געיעג און רויש,
אין טומל, אין געוויימל —
זעט יעדער אין דער הויך
זיין אייגן שטיקל הימל.

און יעדער וואַלקנדל
וואָס איז דאָ ערשט געבאָרן
דערמאָנט אים אין דערהיים
פאַר וויטע מייל און יאָרן.

און יעדער שיף־סיגנאַל,
באַגלייט מיט בייזן ברומען,
דערמאָנט אים יענע שיף
און יענעם טאָג פון קומען.

וויר זיינען זיי?

וואָס טראַכטן די, וואָס מיר באַגעגענען
וען ס'לויפט דער צוג אין וועג אמאָל,
אין זייערע פאַרשמירטע קלייַדער,
ביי שווערער ארבעט אין דעם טאָל?...

צי זיינען זיי דאָן בייז, דערצאָרנט
וואָס מיר פאַרגעסן באַלד אָן זיי
און ס'טראָגט דער צוג אַוועק אונז וויטער
און לאָזן זיי אַליין אין וויי...

און אפשר וואָגן זיי ניט טראַכטן,
פאַרט זיינען מיר די הארן דאָך;
אונז קומט די פרייהייט און די באַנען
און זיי אין טאָל — דער שווערער יאָך...

און אפשר שפּאָסן זיי און לאַכן
מיט זייער איינפאַכן פאַרשטאַנד:
וואו יאָגן זיי, די אַלע מענטשן,
פון שטאָט צו שטאָט, פון לאַנד צו לאַנד?...

און אפשר טראַכטן זיי מיט ליבע
אין קילן טאָל, אין ווייסטן פעלד,
און זיינען דאַנקבאַר פאַר די גרוסן
צו זיי פון נאָר דער וויטער וועלט

דער וועג צו א נייער שטאָט...

(פון א. רייזע איבער קאַליפאָרניע)

צו דעם היימן מדבר
לויפט דער צוג פאַרויס,
און דו זעסט דעם מדבר
איז נאָך אַלץ ניט אויס.

און די אַלע זיגן
פון א יעדן דור,
וועלן ווי פאַרשווינדן
וען דו זעסט די וואָר...

טראַכטסט דאָן וויפיל יאָרן
איז דער מדבר אַלט
און נאָך ניט פאַרלאָרן
האָט ער זיין געשטאַלט...

פונקט אין צייט פון משה,
זעסטו אים נאָך איצט;
און אין טעג אין היימ
פון קיין דאָרשט געשיצט...

בלויז א ווינט א גבור,
קומט פון צייט צו צייט,
טראָגט די זאמדן איבער
צו א צווייטער זייט...

דער אָנזאָג

(צו דער באַלפור־דעקלאַראַציע)

אונדזער פרייד איז צופיל גרויס —
רעדט ניט, ליבע בריידער!
איצט זאָל זיין מיט ווערטער אוים —
לידער דאַרף מען, לידער!

טרוקן פאַלט דאָס וואָרט פון צונג,
קען אין הארץ ניט דרינגען;
אונדזער האָפענונג ווערט יונג —
זינגען, דאַרף מען, זינגען.

דורות לאַנג איז אונדזער הארץ
שטיל און שטום געהאַנגען:
אונזער הארץ איז מיד — עס דאַרף
לידער און געזאַנגען.

ס'איז געווען דאָס לעבן גרא,
ווי א הערבסט א מידער:
איצטער אין דער העלער שעה
זינגט אונז לידער, לידער!...

אידיש

א מתנה מיין ליבן און איידעלן פריינט און קאַלעגע, דיכטער און ליבהאָבער פון אידיש — אהרן קאַרלין.

אידיש, שפראַך און לשון מיין,
וואונדער פון מיין בלייבן זיין;
צווישן פרעמדע דא און דאָרט —
ביזט מיין היים אין יעדן אָרט...

וואו איך קום, אפט מאַט און מיד,
קלינגט מיר אויף דיין היימיש ליד;
דורך מיין פענסטער, וואו ס'זאָל זיין —
דרינגט דיין ליד ארוים, אריין...

און ניט ליד אליין — דיין וואָרט,
מיר דערנעענט ווייטסטן אָרט;
איז מיר ליב וואוהין איך קום,
בריידער רינגלען מיך ארום...

וועלט ניט נאָר וואָרט — דיין בוך אליין
אידיש בוך, ווי ליב און שיין!
פרץ, מענדעלע — נאַכאַנאַנד —
וועלט מיין היים שוין, אידיש־לאַנד:

ניין, קיין פרעמדער ערגיץ ניט,
מיט מיין אידיש וואָרט און ליד;
מיט מיין צייטונג־בלאַט און בוך
פאָר איך אלע לענדער דורך!...

די מסיבה

אך, אונזער מסיבה
טאָג אוים און טאָג איין;
אין טעג אין די טריבע —
ביז אָוונט אריין.

די קאַווע די ברוינע,
דער טונקעלער טאָרט
און פון א „מורנו"
אמאָל א גוט־וואָרט...

די ליבע מסיבה
פון יונג און פון אלט;
אמאָל טרעפט א סיבה —
א נייע געשטאַלט.

א שאָד, וואָס דאָס טישל
ארום איז שוין פול;
מער רוקט זיך אביסל —
דעם נייעם א שטול.

אין אונזער מסיבה —
ווי וואָרעם און גוט;
די שכינה מיט ליבע
אויף אלעמען רוט.

די גיימטער צעשטורעמט,
די וועלטער באַזעלט,
און יעדער פורעמט
זיין אייגענע וועלט...

וועו ניט די פּאָעטן

1

וועו די פּאָעטן זינגען ניט,
אז ס׳איז דאָס לעבן שיין,
וועו וואָלט עס דען אַליין געווואוסט
וועו וואָלט עס דען פּאַרשטיין.

וי וואָלט דער מאַרש געוועזן שוועו,
דער גאַנג — געמאַכט אונדז מיד,
וועו הינטער אונדז, אוו אונדז פּאַראוים
וואָלט שווייגן זייער ליד.

וועו וואָלט געפאַלט דען די ערד
אוו וועו וואָלט זייען פּעלד,
וועו ס׳וואָלט בייס זייען, אַקערן
דאָס ליד פּוו מי געפּעלט?

2

וועו די פּאָעטן זינגען ניט
פּוו שטאָט, פּוו אייזן, שטאָל,
וועו וואָלט געבּיידן אויפּגעשטעלט
אוו גאסן אַן א צאָל?

וועו וואָלט געוואגט צו וואוינען דאָ
אין טומל, אין געבריל,
וועו ניט די לידער זייערע
וואָס קען וועקן דעם געפיל?

וי וואָלט אַן ליד דער אַרבעטער
געקעמפּט מיט מוט אוו קראַפט
פּאַר אַלע פּריידן, וואָס אים קומט —
פּאַר אַלץ וואָס ער פּאַרשאַפט?

מאַדערן

צי איז עס מאַדערן,
מאַדערן צי ניט? —
מיין ליד האָב איך געוען
אין רייַמען געשמידט.

מיין ליד איז אין פּערז,
מיט מאָס אוו מיט קלאַנג,
אז אין אוניווערס
זאָל אַפּקלינגען לאַנג.

איך וויים, וואו איך גיי
די וועלט איז מיין ציל;
דער מענטשלעכער וויי
איז מיר ניט קיין שפיל.

די יוגנט וי רויך,
דאָס נייַע וועלט אַלט,
דער אמת — ער אויך
פּאַרבייט זיין געשטאַלט.

פּוו מענטש וואָס מען זינגט —
זיין פּרייד אוו זיין פיין,
דאָס קלינגט אוו דאָס דרינגט
אין דורות אַריין.

— אברהם רייזען

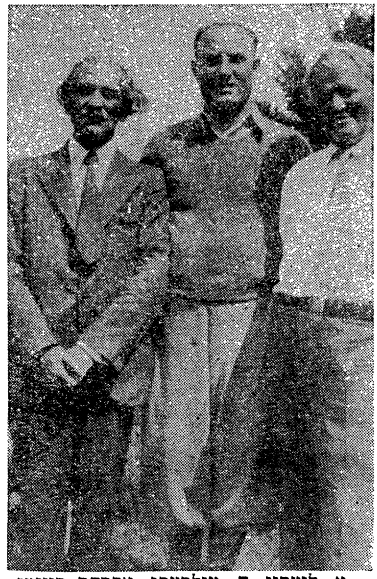

אברהם רייזע׳ס פרוי שרה׳לע און זיין טאָכטער שיינדעלע

אברהם רייזען

א. ליעסין, ה. מילבערג, אברהם רייזען

מיכל ליכט און אברהם רייזען

י. י. סיגאַל

אברהם רייזען

מען האָט ביי אונז געשריבן וועגן אברהם רייזען און זיין שאַפן און מען וועט נאָך זייער אַ סך שרייבן. אין דעם מאָמענט פון רייזענס אייביק אַוועקגיין פון אונז איז שווער אריינצוגיין אין דער ראָלע פון אַן אָפשאַצער. פאַר די אויגן שטייט און וויל נישט אַוועק־גיין דאָס פאָטערלעכע געשטאַלט און עס ווילט זיך איר נישט אַוועקלאָזן. אָן רייזענען איז אַ סך, אַ סך אומעטיקער געוואָרן אויף אונזער ליטעראַרישער עוועניו. אין אַ געוויסן זין, און אויף זיין אייגענעם אופן, האָט רייזען ממשיך־געווען די טראַדיציע פון פרצ'ן, דער עיקר טאָקע אין זיין זאָרג, אין זיין ליבשאַפט וואָס איז געווען אָן אויסדרוק פון פאַר־באַרגענער זאָרג, פאר דער אידישער ליטעראַטור בכלל און פאַר יעדן אידישן שרייבער באַזונדער.

וועמען פון די אידישע דיכטער און שריפטשטעלער איר זאָלט נישט אָנכאַפן און זיך צורעדן מיט אים וועגן אברהם רייזענען, וועט איר תיכף פילן, אַז עס איז אים היימישער אויף דער ערד אַרומצוגיין, ווען ער דערמאָנט זיך, אַז אברהם רייזען איז דאָ — איז נאָך דאָ מיט אונז אויף דער וועלט. דאָס דאָזיקע געפיל איז ביי יעדן אידישן שרייבער אַזוי שטאַרק, נישט נאָר דערפאַר וואָס רייזען איז בטבע, געווען אַזאַ פאָטערלעכער, ברודערלעכער, גוט־ברודערישער מענטש און האָט ממש יעדן אייגעם פון די אידישע דיכטער אַרומגענומען, אַרומגעהאַלטן און צוגעוואַרימט צו זיך, צוגעטוליעט צום האַרצן. נישט נאָר דערפאַר וואָס ער האָט אין יעדן שרייבער באַזונדער געזען דעם הויכן, הער־לעכן סימבאָל פון דער גאַנצער אידישער ליטעראַטור. דער עיקר איז אונז אַלעמען רייזען אַזוי ליב און צום האַרצן געווען, ווייל דאָס פערזענלעך־וואַרימע, דאָס לייבלעך־מענטשלעכע, וואָס איבערגעוועלטיקט אַזוי שטאַרק אַלע זייַנע ווערק, איז תמיד מיט־געגאַנגען מיט אים און אים נישט פאַרלאָזט אויף קיין איין רגע אַלע זייַנע טעג און יאָרן.

ווען איר באַגעגנט רייזענען און איידער נאָך ער האָט אייך אויסגעשטרעקט זיין האַנט שלום־עליכם, איז אייך שוין גוט געוואָרן אויפן געמיט, ווייל מיט אים איז מיט־געגאַנגען דער גייסט און די אַטמאָספערע פון דער אידישער ליטעראַטור איבער גאָר דער וועלט. געקומען איז דאָס דערפון וואָס רייזען האָט מיט זיך, ווי אַ ליבע, טייערע משא טאָקע מיטגעטראָגן די גאַנצע אידישע ליטעראַטור און זי נישט אָפגעלאָזט אויף קיין איין רגע. די ליטעראַטור איז געוואָרן זיין שטוב און זיין „שטיבל", זיין וועלט און זיין לאַנד — זיין חלום און זיין וואר. ער איז געווען נישט נאָר אייגער פון אירע סאַמע ערשטע עטלעכע גרויסע גרונטפעסטער און בויער נאָר געוואָרן אייגער פון אירע גע־טרייסטע שומרים און דינער. דאָס איז געווען אַ ליבע און אַ ליבשאַפט, וואָס האָט נישט געהאַט קיין ברעג און קיין גרעניץ און איז דער דאָזיקער ליבשאַפט האָט אונז אַלעמען רייזען געוואָלט אַריינגענעמען און באַשיצן אונטער אירע פליגל.

ווען רייזען האָט געזען אַ אידישן דיכטער אין ניו־יאָרק אַרומגיין מיט אומע־טיק געמיט, איז ער אים אַנטקעגנגעלאָפן און אים אויפגעמונטערט און אויפגעמוטיקט. אים האָבן בייזע ציימן אין דער ליטעראַטור נישט איבערגעשראָקן; ער האָט זיי נישט געוואָלט „אָנערקענען", ער האָט זיי בוכשטעבלעך אָפגעלייקענט. ער האָט מיט

אינגערע דיכטער וואס זענען אַריינגעפאַלן אין אַפאַטיע, געפירט לאַנגע וויכוחים און זיי אויפגעוויזן, אַז מיט זייער פּעסימיזם באַגייען זיי אַ זינד און זענען נישט מקיים די הייליקייטן אין די מצווה׳ס וואס אונזער גרויסע אידישע ליטעראטור לעגט אַרויף אויף זיי. ער האָט ממש, ווי אַ חסידישער רבי מיט אַלעמען גע׳טענה׳ט, אַז „די אידישע ליטעראַטור האָט געהייסן פריילעך זיין" ליטעראַטור, קונסט טוען וואונדער אין דער וועלט דערמיט וואס זיי פאַרוואַנדלען אַלע אומעטן און אַלע טרויערן אין שיינקייט און שיינקייט — אין פרייד, איז יום טוב, איז אַרויפהויבן און דערהויבן דאָס געפאַלענע און דערניידריקטע, דאָס געשלאָגענע און פאַרשעמטע, אין דער ליכטיקער מדרגה פון אַ באַזונדער עונג און תענוג.

אַלע האָבן מיר פאַרשטאַנען רייזענס וואונדערלעכע כוונה און מיר האָבן אים פאַרגעבן אפילו וען ער האָט דאָ און דאָרט איבערגעטריבן די מאָס און די וואג פון ליטעראַרישע ווערק און טועכצן. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס עצם שרייבן אין אידיש איז שוין אַ שיינע טאַט און מען קען גאָרנישט וויסן, וען די אַנטפלעקונג פון אַ שרייבער קאָן פאַרקומען, דערפאַר דאַרף מען קוקן מיט יראת הכבוד אויף יעדן איינעם וואס האָלט נאָר אַ אידיש פּען אין האַנט. אַ גוט וואָרט, אַ וואַרימען שמייכל קאָנען דערנענטערן אַ דיכטער צו זיין דערגרייכונג. וועו מיר האָבן זיך אָפט מיט אים געשפּאַרט און אים געוואָלט באַווייזן, אַז אומקריטישקייט טוט קיינעם קיין טובה נישט, האָט ער זיך נישט גלאָזט איבערצייגן, כאָטש אָפט פלעגט ער אַ כאַפּ טאָן איינעמס אַ „שלאָגענדיקן" אמת און זיך פאַרטראַכט איבער אים און דערביי געמאַכט אַ מינע, ווי ער וואָלט צוגעגעבן: „מעגלעך, אַז איר זענט גערעכט, פונדעסטוועגן איז פלוני בן פלוני פאַרט אַ דיכטער... אירט נאָך קומען צו דער איבערצייגונג. צו וואָס זאָלט איר זיך אַזוי איינשפּאַרן, וואָס אַרט עס אייך? וואָרט צו אַביסל".

און רייזענס פאַטערלעכע, טיף־מענטשלעכע גוטסקייט האָט דערווייל געזיגט. רייזען האָט געהאַלטן, אַז גאָט טוט קיינעם נישט קריוודען... און מענטשן מעגן אויך זיין אַביסעלע בריטער און פאַרגינערישער. „וואָס אַרט עס אייך, — פלעגט ער אָפט טענה׳ן, — איך בין דער אידישער ליטראַטור חלילה נישט קיין שונא, ס׳זאָל אונז אַלעמען אַנקומען וואָס איךווינש איר". וען איר הערט אַזעלכע רייד, מוזט איר דעם איבער־צייגנדיקסטן אַרגומענט אַרונטערלייגן אין קעשענע און איבערגיין אויף רייזענס צד — און גלויבן. דאָס האָט רייזען געוואָלט, מיר זאָלן זיין גלויביק, מאמינים, נישט גלאָט אָפּטימיסט.

רייזען האָט נישט געקאָנט סובל זיין וען עמיצער האָט געפּרואווט אָפּפרעגן אַ צווייטנס פעאיקייטן אָדער כשרונות. וועו מען האָט גערעדט וועגן שרייבער, דיכטער און איינער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ טאָן, אַ וואָרט פון לייקענונג אויפן חשבון פון אַ צווייטן, האָט ער זיך תיכף אָנגענומען פאַרן געקריוודעטן און אים אָנגעהויבן פאַרענטפערן און געזוכט צו באַווייזן, אַז דער „שטרענגער שופט" מאַכט אַ טעות. אָנומלטן האָט ער אפילו באַווייזן, וואָס פאַר אַ גוטן זיכרון ער, רייזן, האָט און ער האָט געדענקט אויף אויסנווייניק אַ פאַר פערזן פון דעם דיכטער, וואָס אַ צווייטער האָט געזוכט צו מאַכן צו קליין־געלט... וען רייזען האָט אָפּדעקלאַמירט די פאַר פערזן, וואָס זיינען כלל ניט געווען אַזעלכע געראָטענע, האָט ער זיך אַליין געכאַפּט, אַז ער שטעלט זיך צופיל איין פאַר זיי, און אַז די פערזן זיינען גאָנץ שוואַך. זיין פּנים האָט אים אַליין פאַרמסר׳ט. רייזען האָט זיך אָנגעהויבן דינגען און אַראָפּדינגען. פון ביידע פערזן האָט ער קוים מיט צרות אָפּגעראַטעוועט איין שורה פאַרן דיכטער, פאַר וועלכן ער האָט זיך אַזוי

שטאַרק איינגעשטעלט און געבליבן שטיין אַ פּאַרטיאַכטער אַ פּאָר מינוט. דערנאָך האָט ער מיט אַ שמייכל זיך ווידער, אויף דאָסניי אַ וועג־געטאָן צום בעל־הטענה:

— הערט־זשע, חבר, סייוואי טאָר מען נישט זיין קיין שטרענגער פוסק. וואָס הייסט, איר זאָגט אויף איינעם אַ יונגעמאַן, וואָס שרייבט לידער, אַז ער האָט קיין טאַלאַנט נישט? מיט וואָס זענט איר אַזוי זיכער אַז יענער האָט קיין טאַלאַנט ניט? און לאַמיר אפילו זאָגן, אַז עס איז אמת, דער מענטש האָט טאַקע נישט קיין טאַלאַנט איז דען דאָס אַליין נישט גענוג, קומט איר און זאָגט אים, אַז ער האָט נישט קיין טאַלאַנט? וואו איז איינזען? וואו איז באַרעכענען יענעם אַביסעלע?

אויסגעקומען איז, לויט רייזענען, אַז מען דאַרף אַלץ לאָזן צו דער צייט... און — מה שיעשה הזמן, לא יעשה השכל. דעם גרעסטן טאַלאַנט, איז דערפון געדרונגען, האָט גאָר די צייט; זי קאָן באַווייזן די גרעסטע וואונדער און די אומוואַרשיינלעכסטע מעגלעכקייטן. דער צייט קאָן מען קיין זאַך ניט פאַרווערן און קיינער קאָן מיט איר גאָרנישט לערנען און קנעלן. זי ווייסט אַלץ און קאָן בעסער פון אַלעמען. אויף איר תורה לאָזט זיך אַזוי גרינג נישט פילפולן און מאַכן קיין פירושים און דער וואָס שפּאַרט זיך איין און וויל פאַרלויפן דער צייט דעם וועג יענעם טאָר מען ניט מקנא זיין. רייזען האָט דער־פאַר יעדן איינעם געגעבן אוצרות מיט צייט, דערפאַר זיינען ביי אים אפשר די אָרימסטע געווען די פאָטענציעלסטע עשירים, גבירים אַדירים.

איך דערצייל דאָס (און וואָלט געקאָנט אַ סך אַזעלכע זאַכן דערציילן), וויל איך האָלט, אַז אברהם רייזען האָט מיט אַזעלכע האַנדלונגען און מיט אַזאַ צוגאַנג צו וועלט און צו מענטשן געוואָלט, ביז אַ געוויסער מאָס, מקיים זיין זיין דיכטעריש שאַפן אין לעבן. דאָס איז געווען אַ מין „לערע" פאַר יעדן איינעם וואָס איז געווען אַ נאה דורש, ער זאָל אויך זיין אַ נאה מקיים. ער האָט געזען אין דעם אַ הויכע מדרגה פאַר אַ מענטשן, וואָס שרייבט און אויך פאַר דער גאַנצער ליטעראַטור; דאָס איז נישט קיין פריידיקן גלאַט אין דער וועלט אַריין און קיין שום אידעאָלאָגישע פריידיקונג שטעקט אין דעם אויך נישט. אַ דיכטערס אידעאָל דאַרף זיין די שיינקייט פון גרויסמענטשלעכקייט און ווער קאָן דאָס נאָך אַזוי גוט באַווייזן ווי דער וואָס קלייבט אויף די פּינטעלעך, די פּינקטלעך שיינקייט אומעטום, אפילו אין די ערטער וואו דעם געווייגלעכן מענטשן פאַלט גאָר קיינמאָל ניט איין צו זוכן. דער עיקר איז רייזענען געאַנגען אין דעם, אַז דער פאָעט זאָל זיך נישט פאַרשטעלן הינטער דער שיינקייט פון זיין ליד און דאָרט אָפּטאָן עפּעס אַן עוולה קעגן עמיצן.

דאָס, וואָס דער עכטער שרייבער באַשאַפט דאַרף נישט זיין קיין פאַנצער פון חשיבות נאָר ער גופא דאַרף זיין דער שטאַרקסטער באַשיצער איבער דעם וואָס ער באַשאַפט. קיין מענטשן טאָר מען בשום אופן נישט אַרונטערוואַרפן פון זיין מדרגה נאָר אפילו פון זיין איינגערעדטער אילוזיע, פון זיין חלום. דער מענטש גופא איז אַ קונסט־ווערק, יעדער מענטש, דער מענטש איז די מאַניפעסטאַציע פון שיינקייט. מיט אַלע זיינע איינרעדנישן, מיט אַלע זיינע איבערטרייבונגען, מיט אַלע זיינע שוואַכקייטן. מען טאָר זיך איבער קיינעם נישט איזדיעקעווען. אַמטשאַרקסטן דאַרף זיך אויסהיטן דערפון דער דיכטער, דער קינסטלער, וויל דער שטן געפינט שוין אַ וועג ווי אַזוי אַריינצונאַרן אפילו דעם איידלסטן אין אַ סובלימירט ביסל גזלנות.

ווער דאַרף נאָך אַזאַ קלוגער מבין זיין אויף דעם בעל־דבר׳ס ערמה ווי דער פאָעט, וואָס וויייסט און קאָן אַלע פאַרבאַרגענישן, אַלע נסתרות פון אַ מענטשלעך געמיט און אַלע געהיימנישן פון דעם וואָרט וואָס לאָזט זיך אַזוי בייגן, קנייטשן, פאַר׳סוד׳ען און

פאַרכישופן, ווי ער. פאַרוואָס טאָקע זאָל ער, וואָס פאַרשטייט אַזוי גוט און פילט אַזוי שאַרף די סענסיטיווקייט פון דער מענטשלעכער נשמה, נישט געפינען קיין וועג נישט־וויי צו טאָן דעם מיטמענטשן; נישט פאַררייסן זיך, נישט אויסרימען זיך, נישט גאווה־נען קעגן זיין חבר מיט די מתנות, וואָס ער האָט זוכה געווען פון גאָט. אַן איבעריק ווארט גוטס קאָן קיינעם נישט שאטן, אפילו דעם, וואָס האָט דאָס ניט די ווערט היינט, וועט ער דאָס די ווערט האָבן מאָרגן. ער געטרויט דעם מענטשן און ער געטרויט דער וועלט און דער מענטשהייט.

רייזען דער מענטש איז געווען אַ סך קאָמפליצירטער, ווי מיר מיינען אָפט. ער איז נישט געווען פון די צו־לייכטע צו גרינגע און צו גרינג־נעמענדיקע ווי עס האָט זיך גענאָמט אורטיילן אין באַשטימטע מאָמענטן און אין געוויסע האַנדלונגען זיינע. ער האָט געוואָלט, מיט די בעסטע כונה׳ס, פאַרגרינגערן דאָס שווערע און פאַרהעלערן דאָס טונקעלע. ער איז אָבער געווען אַ גוטער מבין אויף דעם מענטשן און אויף זיין נאַטור, אויף דער וועלט און איר כאַראַקטער. ער איז מיט אַ כיוון געווען אַמאָל בעסער, ווי מען האָט בטבע געמעגט אָדער געדאַרפט זיין, ווייל ער האָט געהאַלטן, אַז יעדער מענטש, נישט נאָר דער אויסדערווייל־טער און אויסגעקליבענער, דער גוטער־איד, דער הייליקער, מוז און דאַרף שטענדיק גרייט זיין עפעס מתקן צו זיין. אומעטום, אין איטלעך אָרט און ווינקעלע וואָרט אויף אונז עמיצער, מיר זאָלן קומען און אים באַפריין פון ענגשאַפט, אים אריספירן פון דריקנדיקע גרעניצן און באַגרעניצטקייט. נישטאָ אַזאַ גלייכער מענטש, אַזאַ באַלאַנסירטער כאַראַקטער, וואָס זאָל נאָר אויפן אָנדערן, אויפן צווייטן זען קרומקייט וואָקל און מיט אַ פולן מויל, מיט הונדערט פראָצענטיק זיכער קול און וואָרט, אָן שום ציטער און צווייפל, קומען און דעם צווייטן, דעם מיטמענטשן אַרויפ־עקשנ׳ען זיין תורה און אמת. דער וואָס פאַרשטייט עס און ווייל פאָרט גוטס טאָן און וואויל־טאָן אַ מענטש ווי ער, דער בעל־טובה, באַשטימט ביי זיך, דאַרף זיך אַ סך לייטערן און רייניקן אין איבערטראַכטונג, אין איידלקייט ביז ער רירט אָן מיט אַ נאָקעטע האַנט דעם צווייטנס וואונדיק לייב אָדער וואונדיקע נשמה.

רייזען האָט זיינע „העלדן" קיינמאָל נישט אָפגעלאָזט פון אויג; ער האָט מיט זיי מיטגעלעבט זייער לעבן אין אַלע זייערע ענדערונגען און גילגולים. ער האָט זיך אַזוי ווי געהיט, ער זאָל זיך פון זיי קיינמאָל נישט דערווייטערן און ווען איר בליצט דורך מיטן בליק דעם גאַנצן שטח, די גאַנצע שטיק וועלט — דאָס „לאַנד" וואו ער האָט באַזעצט זיינע העלדן אין זיינע ווערק, האָט איר דעם אייגדרוק, אַז אַלע קערן זיך אָן איינע מיט די אַנדערע און אַלע שטאַמען זיי פון איין משפחה און אויב זיי האָבן געוואויגט אין פאַר־שידענע, ווייטע שטעט און לענדער; אויב זיי האָבן געלעבט אין אַנדערע גאַסן, קומט עפעס שטענדיק פאָר אָן איבערראָפן זיך איינע מיט די אַנדערע און אָן אייביקער וואונטש הערט נישט אויף צו זוכן אַ וועג וויי אַזוי זיך צו דערנענטערן און צונויפוואַקסן און ווערן איין משפחה.

אין דער שעה פון אונזער גרויסער אבידה, וען אברהם רייזען איז פון אונז אַוועק־געגאַנגען אויפן אייביקן וועג, האָט זיך מיר נישט געוואָלט שרייבן קיין אָפשאַצונג אויף זיין גרויסער ליטעראַראַטור ירושה, נאָר זיך פאַרקוקן אויפן דורכגעליכטיקטן געשטאלט, אויפן מענטשלעכן ווערק וואָס האָט געהייסן רייזען — דאָס ווערק וואָס האָט פון זיך אַרויסגעבראַכט אייביקע קינסטלערישע ווערטן, וואָס וועלן בלייבן מיט אונז און איבער זיי וועט אייביק שוועבן דאָס ליכט פון דער גרויסער און איידעלער פערזענלעכ־קייט — אברהם רייזען.

— י. י. סיגאל

(קאָנדענסירט פון אַ פּאָר אַרטיקלען פון י. י. סיגאל אין „קאָנאַדער אָדלער")

א. לוצקי

אברהם רייזען

(אימפראָוויזאַציע)

אברהם רייזען קומט אַריין אין קאַפּע אַ צעשטרייטער.
די וואַנצעס צעשויבערט, די אויגן צעראַשטע,
די הענט אין דער הויך — ווי אַ גרויסע טרעוואָגע:
איר הערט, אידן, אַ זינד וואָס מיר לעבן!
אומזיסט באַזונגען מענטשן, אַוועקגעגעבן מיין לעבן,
פרעג צו וואָס?
געזען היינט אין צייטונג — טויזנטער געפאַלן...
און די צייטונג — צעשפּריט עס נאָך! אַ שמחה אויף איר!...
און ער פרעגט שטילערהייט, פּאַרטרוילעך, סודות'דיק:
זאָגט מיר, איך בעט אייך, די צייטונג זאָל האָבן
צוגעשטעלט אַ נול? און אפשר צוויי?...
אויף זיי איז אַלץ צו גלויבן. וואָס זיי צעאַרבעטן נישט!
אַן אַנשיקעניש אויף דער וועלט.
אַלע צרות אויף דער וועלט — נעמען זיך פון זיי.
זיי לעבצן אַזוי נאָך שרעקלעכע נייעס —
ביז סע פאַסירט טאַקע אויף אַן אמת!

אברהם רייזען.

יעדן יום־טוב באַזינגט ער מיט אַ ליד.
— קומט ער אין קאַפּע
צעשפּרייטן שטימונג פאַרן אידישן יום־טוב.
איר הערט, אידן: אַ פאַלק איז אַ פאַלק.
מיר זיצן אין קאַפּע, און מיר מיינען — כ'ווייס!...
און רייזען פאַרקנייטשט דאָס פנים —
אַקעגן דעם וואָס איר זאָגט: אַלט, נייַ. נישטאָ קיין נייַ.
יעדע גוטע ליד — איז נייַ. דער עיקר — דער געמיט.
דערפאַר זאָג איך אַלעמאָל:
מ'טאָר זיך נישט אַוועקרייסן פון פאַלק.
און ער לייענט זיי פאַר זיין יום־טוב'דיק ליד.
אין מאַנוסקריפּט.

רייזען הערט נישט ווען ער דאַרף נישט.
אפילו ווען ער קוקט דעם רעדנער גלייך אין די אויגן.
אדרבא, זע, ווי איך הער נישט.
זאָג נאָר דאָס ריכטיקע וואָרט, וועסטו באַלד דערזען,
אַז איך הער.

א שרייבער זאגט צו רייזענען:
איר זענט זייער א גוטער מענטש.
וועלט רייזען בייז: איך בין א שלעכטער!
מאנכעסמאל אפילו ברומאל.
איר ווילט מיר נישט גלויבן? —
פרעגט ביי לוצקין, ער איז געניאל...
קוקן די שרייבער אויף אים און שמייכלען...
טוט זיך רייזען א וויג און צעלאכט זיך אויף א קול:
נו, אז איר גלויבט נישט! אזעלכע רשעים...

שרייבער זיצן און רעדן, און דערדעדן זיך —
צום טרויעריקן סוף...
א מענטש זאמלט איין אין פולע שייערן —
און זשאליעווט א זערנע.
פארלאזט אים די נשמה, און דער גוף — פארלאזט אלץ,
א סך־הכל פון א מענטש...

רייזען פילט זיך פארלוירן. געפאלן.
פארטראכט מיט די אויגן וויט־וויט...
אבער באלד דערהויבט ער זיך
צערעדט זיך זיכער, ווי א רבי. רואיק, מיסטיש:
טיפע סודות אין דער וועלט.
איר מיינט די וועלט איז גלאט אזוי? —

איך בין נישט רעליגיעז — אבער איך גלויב.
איר מיינט די געלערנטע וויסן שוין אלץ?
פרעגט זיי בחרם. אמת'ע קינסטלער וויסן מער.

און ער וועגדט זיך צו מיר:
לוצקי, וואס זאגט אייך אייער אינטואיציע?

און ער לערנט די שרייבער: איר פארשטייט?
מיט יעדן אמת'ן קינסטלער איז גאט.

די נאטור וועט נישט נארן אזוי פיל דורות...
גלאט נעמען מענטשן און ברענגען זיי צום גרונט?...
וואס מיינט איר עפעס, א שפילעכל! כאפ־לאפ!
איך גלויב אין יושר...

און רייזען פארענדיקט מיט טיפע רמזים:
אידן! איר ווילט לעבן אייביק? שרייבט ערלעך...

אברהם רייזען.

— א. לוצקי

יצחק בלום

אברהם רייזן

ניטאָ מער דער דיכטער
ס׳איז לוידיק דאָס אָרט:
ס׳ליד אויסגעאַנגען,
פּאַרשטומט האָט דאָס וואָרט...

דער שרייב-טיש פּאַר׳אַבל׳ט
ער שטייט ביי דער וואַנט:
די פּען ליגט פּאַר׳יתום׳ט
און בענקט נאָך דער האַנט.

וואָס פּלעגט מיט איר פּירן
אויף וויסן פּאַפּיר,
געצויבערט געזאַנגען
מיט יעדן באָריר...

די ביכער אין שאָפע
אין עלנטער שעה;
עס דאַכט זיך זיי וויינען:
„דער מייסטער ניטאָ!"

דער בוים ביי דעם פּענסטער
פּאַרטרויערט און באַנג —
ער וויגט זיך און מורמלט
א קדיש-געזאַנג...

— יצחק בלום

צו אברהם רייזענ׳ס לויה

ביים אַנהויב פון יאָרהונדערט האָט ער רוין געשיינט,
מיט וואָרעם האַרץ, מיט ביינקנדיקע לידער,
וואָס האָבן אויפגעוועקט אין גאָר דעם אידיש-לאַנד
צו מענטשן-ליבע וויי צו געטרייע ברידער.

דער גלאַנץ פון פרעמדער וועלט האָט אים ניט געלאָקט,
ביים אייגן פּאָלק איז ביזן סוף פּאַרבליבן.
וועט דאָס מיט צייכנס ליכטיקע אין אידיש האַרץ
אויף אַלע אייביקייטן זיין פּאַרשריבן.

ביים אַנהויב פון מיין לעבנס-גאַנג כ׳האָב אים דערקאַנט,
פּאַרבליבן איז מיט מיר דער כישוף פון זיין ניגון —
ביז וואַנען ס׳וועט מיך אויך, אַזוי ווי אים,
דער סאַמע לעצטער סוף פּאַרוויגן.

6-טער טאָג פּסח, ה׳תשי״ג, 1953.

— מיכאל באַסין

חיים פּעט

שטריכן

אברהם רייזען און אהרן קאַרלין

אין קאַפע פון די שרייבער האָט זיך אברהם רייזען אַראָפּגעלאָזן, ווי אַן אָדלער, לעבן טישל וואו אהרן קאַרלין איז געזעסן. — אַ געזונט אין אייך קאַרלין — געקומען אין אַזאַ בייזן וועטער! וואָס זאָגט איר ניט קאַלעגן — אונזער קאַרלין איז אַ פאַרבאַרגענער צדיק. קאַרלין האָט זיך געריטיקט אי פון די הויכע קאַמפּלימענטן, אי פון לייכטן ברוגז אויף אים.

— רייזען! איך וואַרט שוין אויף אייך באַלד צוויי שעה.

— קאַלעגן — האָט זיך רייזען אָפּגערופן: מיר וויסן אַלע, אַז דער נאָמען קאַרלין אַליין, איז ריינער אמת... אָבער שרייבער טרייבן איבער... אגב די באַנען אין שלעכטע וועטערן פאַרשפּעטיקן...

— וואָס הערט זיך מיטן בייעם נומער „פּעדער", חבר קאַרלין?

— רייזען, טאַקע צוליב אייך איז די „פּעדער" פאַרשפּעטיקט, ענטפערט קאַרלין, איר האַלט מיר אָפּ מיט דער רעוויו, וואָס איר פאַרציט.

— קאַרלין, איר זענט אַ רשע! ענטפערט אים רייזען. וואָס מיינט איר עפּעס אַ רעוויו שרייבט זיך אַזוי שנעל?

איר זענט אַ מזל׳דיקער אידּ, אַ רעדאַקטאָר!... אָבער איך דאַרף לייענען די ביכלעך פון די יונגע דיכטער, דערציילער... אַ שפּע, קיין עין־הרע. קרעפּטיקע, זינגענ־דיקע. איך וועל זיי אַנטפּלעקן און ס׳וועט רעשן מיט זיי די וועלט...

— איך זע, אַז קאַלעגע קאַרלין איז אַביסל ברוגז. — וועגדעט זיך רייזען צו איינעם פון די דיכטער ביים טיש, — קאַלעגע, נאָט אייך, אָט דאָס־אַ און, זייט אַזוי גוט און קויפט אַ פלעשעלע וויין; דאָס וועט שוין זיין אויך לכבוד אייער באַטיילקן זיך אינם נייעם נומער „פּעדער". אמת טאַקע, מען דאַרף האַלטן אַ סוד איידער די „פּעדער" דער־שיינט. אָבער אַלע וויסן, אַז אַ נומער „פּעדער" אָן אייך איז ווי אַ קינד אָן שפּיל...

אַ ווייַלע אַרום האָבן שוין שרייבער געהויבן די האַלבע גלעזלעך וויין — מיט גוטע רייד צו אברהם רייזען און צו אהרן קאַרלין...

אברהם רייזען און א. לוצקי

א. לוצקי זיצט אין שרייבער־קאַפע בּאַ אַ טיש, שפּילט זיך מיט זיינען אַ פאונטן־פּען. באַטראַכט אויך אַ ניי זייגערל. מיטאַמאָל שמייכלט ער אויף: אָט קומט אברהם רייזן! ער שרייט אויס: — אברהם רייזען: אויף מיין וואָרט, נאָר וואָס געטראַכט וועגן אייך.

— גלויבט אים ניט קאַלעגן ענטפערט רייזען... הגם אַ פּאָעט, וואָס ער זאָגט איז אמת, טיפּע אמת׳ן... און נאָך אַזאַ עכטער פּאָעט ווי אונזער לוצקי...

— אברהם רייזען איר זעט היינט אויס אינגער ווי אַלעמאָל, — זאָגט לוצקי צו אים.

— לוצקי, אַ געזונט אין אייך, איר לאָכט אָפּ, שמייכלט רייזען, כ׳פיל גראָדע מיד.

שפּעט געקומען פון אַ שול. איך זאָג אייך אידן די אַמעריקאַנער אידישע קינדער, שטייגן איבער די ליטווישע, פּוילישע אידישע קינדער — נעבאך. —

— רייזען! רייזען! — וויל אים לוצקי איבערגעווינען — אייער באַשרייבונג היינטיקע וואָך אין „פאָרווערטס" איז עפּעס גאָר, גאָר פון די הויכע...

— ער רעדט מיט רמזים, ווי די אַמאָליקע חסידישע רביים... נאָר גלויבט אים נישט, זאָגט רייזען. ער לאַכט. וועט ווייסט ווי לאַנג ער האָט שוין מיר ניט געלייענט?... גראָדע איז מיין דערציילונג היינטיקע וואָך אין „פאָרווערטס" ניט אַזוי... — די אידישע צרות.

וואָס רעדט איר, אברהם רייזען, איר האָט אין עטלעכע שטריכן אַפּגעמאַלט נאָמבערגן אַ לעבעדיקן, שרייט אויס אַ קאָלעגע ביים טיש.

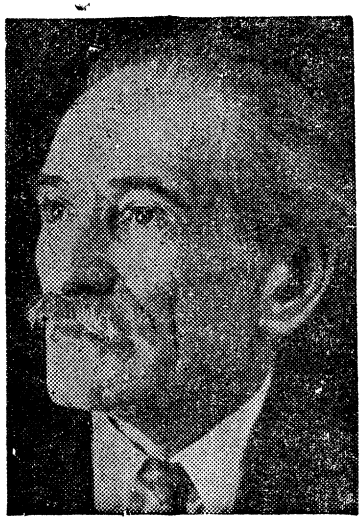
— קאָלעגע בערגער איר זענט טאַקע אַ מבין, וועגדט זיך רייזען צוריק צו בערגערן. אָבער וואָס זאָגט איר אויף אונזער לוצקען? אַלע מאָל ניי. זיינע לידער זענען מער ווי פּאָעזיע. ס׳איז גרויסע סודות, וואָס נאָר אַ לוצקי קען זיי אַנטפּלעקן... —

— הערט זיך צו חברים שרייבער: עס רעדט צו אייך דער גרעסטער שרייבער באַ אידן, דער גרעסטער מבין — האָט לוצקי געפרומט... —

לוצקי, איך בעט אייך, לויבט מיר ניט, בעט זיך רייזען. ניטאָ קיין גרעסטע. אַלע קאָלעגן וואָס זיצן דאָ, זיינען גרויסע. און ער טוט אַ גלעט דעם יונגן פּאָעט, וואָס האָט זיך געריטלט, זיינע אויגן האָבן זיך צעגלאַנצט און ער האָט העפּטיק געצויגן דעם סיגאַרעט...

צום טיש, וואו רייזען איז געזעסן, האָבן זיך שרייבער אַלץ מער פאַרזאַמלט. און אברהם רייזען האָט געליבטיקט מיט זיינע רייד...

— חיים פּעט

אברהם רייזען

ש. ד. זינגער

אברהם רייזען

(שטריכן וועגן דעם פאַרשטאַרבענעם גרויסן דיכטער)

מיט זיין אַוועקגיין האָט דער גרויסער דיכטער אברהם רייזען ע״ה אונז דערמאָנט די זעלטענע זכיה וואָס דער איצטיקער דור שרייבערס און לייענערס האָט געהאַט צו לעבן מיט דעם זקן־הסופרים און הערן זיינע רייד, די האַרציק־גוטע און תמיד דער־מונטערנדיקע. ס׳איז דאָך באמת געווען אַ זכיה צו שטיין מיטן קלאַסיקער־פאָעט אונטער איין דאַך, און זען וויִ יוגנטלעך און מיט וויפל התפעלות רייזען נעמט אויף יעדן נייַ־אָנ־געקומענעם יונגן שרייבער. מ׳האָט עס אפשר גאָרנישט אָפגעשאַצט ווי געהעריק; אָט לעבט צווישן אונז אַזאַ זעלטענער גרויסער דיכטער וואָס געדענקט,, וואָס טראָגט אין זכרון די ערשטע טעג פונם געבורט פון דער נייַ־אידישער ליטעראַטור. און נישט בלויז געדענקט ער, נאָר ער לעבט ממש מיט די אַלע שרייבער־נעמען פון עלטסטן ביזן יינגסטן.

לויט א. רייזענס דיכטערישן מהות האָט ער גאָרנישט געקענט פאַרזען דעם קלענסטן אפילו. איז דאָך די גרויסקייט פון פאַרשטאַרבענעם קלאַסיקער באַשטאַנען אין דעם ניט פאַרזען דעם שוואַכן, דעם אָרעמען און פאַרגעסענעם. א. רייזען האָט זיך באַצויגן צו אומבאַקאַנטע נעמען, צווישן אינגערע און עלטערע שרייבערס, ווי זיי וואָלטן געווען אַ טייל פון דער גרויסער צאָל געשטאַלטן אין זיינע ווערק... ער פלעגט געפינען אַ זכות אויף דעם שוואַכסטן צווישן זיי.

„עס ברעכט דיר דיין האַרץ, דיין געמיט
זיי טוען דיר אַלע אַזוי וויי,
נאָר אויפהויבן קענסטו זיי ניט,
דו פאַלסט נאָר צוזאַמען מיט זיי...״

א. רייזען האָט ווי נישט רעאַגירט אויף די טענות פון די ערשטע קריטיקערס זיינע וואָס האָבן גיכער אויפגענומען די ראַמאַנטיק פון שטעטל, איידער די שילדערונגען פון דער גרויער וואָך מיט די דאַגות און אָרעמקייט וואָס מיר געפינען אין רייזענס דערציילונגען. מיט אַ פאַרעקשנטער ליבשאַפט האָלט אברהם רייזען אין איין וויזן דער וועלט זיינע ליבלינג־טיפּן; די אָרעמע קרעמערס, מלמדים, אַלט־געוואָרענע חזנים און גראָשנדיקע תבואה־הענדלערס. דערמיט איז אברהם רייזען גאָרנישט ענלעך צו דעם גאַנצן דור שרייבערס נאָך די קלאַסיקערס, וואָס האָבן אין די שילדערונגען זייערע פונם שטעטל אַריינגעפירט פון איין זייט, די געשטאַלט פונם שטאַרקן יונג מיט די פעסטע פּאָר ידים, און פון דער צווייטער זייט, אויך די בעלי־חלומות. עס האָבן זיך באַוויזן נאַמבערגס עקסטערניקעס, די בוידעם־זיצערס, די איידעלע געשטאַלטן, וועמען עס זיינען ענג געוואָרן די געסלעך פון שטעטל. די ראַמאַנטיקערס פון שטעטל האָבן געזען מענטשן ניט אויפן וואָר, נאָר אין זייער חלום׳ען. זיי האָבן אַנטפלעקט אי דעם גיבור, דעם פראָסטאַק, אי דעם אינטעליגענט; ניט די, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם

כלל, נאָר די וואָס דאַרפן ערשט אַ מוסטער פאַרן נייעם טיפּ אידן. ביים גאַנצן דור אידישע שרייבערס פון די יאָרן 1905 אָן איז געווען אַ באַגער אַרויסצוכישופן שיינקייט און גבורה פונם שטעטל, און אריינצואווייען אַ פאַרבענקטקייט אין די געסלעך, ווי ביי דוד בערגעלסאָנען, למשל, וואָס זאָל דאָס שטעטל פאַרבינדן מיט דער גרויסער וועלט.

ביי רייזענען האָבן מיר דאָס זעלטן געפונען. רייזענס מענטשן חלומען אויך. אָבער דאָס זיינען חלומות טאָג־טעגלעכע, גרויע. עס חלומט, אַ שטייגער, לייבע פערל דער יאַרידניק, יאָרן לאַנג, צו פאָרן אין דער פרעמד צום גרויסן יאַריד. אָבער ער דערפאָרט ניט. עס חלומט דער פרוש פון ליבע און רויטע עפּעלעך אָבער — בלייבט ביים חלומען; עס חלומט אברהם דער שוסטער פון בלאָטעס אין שטעטל, כדי ער זאָל דאַרפן לייגן וואָס מער לאַטעס אויף צעריסענע זויליז; און עס חלומט אברהם דער מלמד צו זיין ערגעץ ווייט פון מענטשן. און וואו? אין אַ סאָד וואָס ביים עק גאָס... צו ווייט אַוועקגיין פון די שטעטלשע געסלעך, דאָס פאַלט ניט איין די מענטשן רייזענס אפילו אין חלום...

רייזען האָט באַזונגען די גרויע וואָר פון די שטילע און הכנעה'דיקע אידן און האָט געגוצט דערביי די איינפאַכסטע, פשוט'סטע ווערטער. אַ פשטות וואָס באַקומט ערשט איצט זיין צויבער, און לויכט אַרויס אַזוי ערלעך־גאָנץ און האַרציק־נאַענט פון יענע שטעטלשע שילדערונגען. אין דער צייט ווען רייזענס צייט־חברים האָבן געשפּרייזט אויף ברייטע וועגן אָנגעקומען, — גאָט וויים וואוהין — האָט אברהם רייזען געשפּאַנט אויף דעם שמאָלן געסעלע פון זיין שטעטל, און זיך געקוויקט מיטן אינציקן גרינעם בוים, וואָס איז עפּעס ווי אַ פרעמדער גאָסט דאָ געשטאַנען אונטער אַ נידעריק גרויען הימל. רייזענס שטעטל איז געבליבן גאַנץ, אַזוי אָן שלייערן, ניט פאַרפוצט אין דער ראָזעווער שיין פון אַ פאַרנעפּלטער ראָמאַנטיק. רייזענס שטעטל ווערט געווויזן אין אַ נאַטירלעך־וואָכעדיקן הילוך. דוכט זיך אונז — אַז די אידן דאָרט לעבן נאָך אַלץ זייער גראָשנדיק לעבן. מיזערנע. קליין. אָבער אינערלעך שטאָלץ, מיט אָן א שיעור עשירות. ווייל אַלע ציטערן זיי איבערן ביסל לעבן, און פירן שטענדיק אַ ביטערע מלחמה, אין די אַרעמע ד' אמות, פאַרן שטיקל ברויט. אין פאַרגלייך מיט די זאָטע גרויס־שטאָטישע, זיינען זיי גאָר די אמת גרויסע העלדן. זיי, די „היימישע מענטשן" — ווי רייזען רופט זיין בוך ווען שטעטל — זיי האָבן דעם אמת טיפן זין פאַרן לעבן...

אין זיין באַשרייבן די אידן פון שטעטל, גייט רייזענען ניט אַזוי אין ליטעראַרישע עפּעקטן ווי אין אמת גופא. מאַכט ניט אויס וואָס נישט איינע פון זיינע פילצאָליקע דער־ציילונגען איז אין פּרט פון קאָנסטרוקציע, טעכניש נישט פאַרענדיקט. אַ סך פון זיי זיינען ווי מאָטיוון אויף וועלכע לידער וועלן געשריבן. אַמאָל איז געגוג אָן אַנעקדאָט, אַ בילד, אַז אברהם רייזען זאָל זיך צוהערן, זיך פאַרקוקן און דערפון דערציילן. עס איז צו באַוואונ־דערן רייזענס קינסטלעריש כוח צו זאָגן אַ סך אין וויניק וועלטער. דאָ איז ער פול מיט אַלטער טראַדיציע, איז דורותדיק, אידישלעך, אין טיפּסטן זינען פון וואָרט. מ'קען זאָגן תנ"כ'יש. ער צילט תמיד צום פונקט. אין דער וואָכעדיקסטער שילדערונג איז פאַראָן שטימונג, אָן אידעלער טרויער, אַ קהלת'דיקער, וואָס צווינגט צו פאַרטראַכטן זיך אויף די קורצע טעג פון מענטשנס לעבן. ניט פאַרלאָזנדיק די געסלעך פון שטעטל האָט רייזען אָפּט באַווויזן צו שטיין העכער פון זיינע צייט־קאָלעגן אין פּרט פונם פאַרשטיין און פסיכאָלאָגיש אויסטייטשן דעם פלאָנטער וואָס דער מענטשלעכער מין פאַרמאָגט. רייזען איז סובטיל בעתן איבערגעבן מענטשלעכע געפילן. ער טוט דאָס אויף זיין אייגענעם אופן, מיט פשוט'ע מיטלען, אָן די הויכע ווערטער און שפּראָכלעכע גריבלעניש וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם מאָדערנעם אורבאַניסטישן שרייבער.

אין זיין דערציילונג „אַ סאָד" באַווייזט א. רייזען אַרײַנצוגעבן געמיט און פאַר־טראַכטקייט, ווי פאַרבייגייענדיק, אָבער דווקא אין די זייטיקע שלידערונגען, דאָרט וואו דער דיכטער אַליין קומט צום וואָרט, שאַפט זיך ביים לייענער דאָס געפיל אַז די דאָזיקע שטעטלשע מעשיות וועלן אַלע מאָל בלייבן ניי ווי יעדע אמתע קונסט־שאַפונג. א. רייזען האָט אין אײנפאַכע ווערטער געפונען אויסדרוק פאר דער מענטשלעכער נשמה'דיקער זוכענישׂ:

„אינעווייניק — אין דער חורבה — איז פול מיט סודות, מיט טענער, מיט ניגונים. דאָרט ווייניט אין דער שטיל, דאָרט בענקט די נשמה און וויל עפּעס, וואָס האָט ניט קיין נאָמען, ניט קיין אָרט ניט קיין צייט..."

אברהם רייזען שטייט דאָך ניט אַפּ פון יענער ראָמאַנטישער צייט וועו יעדער דיכטער האָט, אויף זיין אייגענעם אופן, געזוכט אויסדרוק פאַר באַגערן טיף־טיף באַ־האַלטענע און דערשטיקטע. אַדרבה, אברהם רייזען איז געווען, אין דעם פרט, ממש אַ פּיאָנער ברענגענדיק די נייע מאָטיוון פון דרויסן אין קליינעם ליטווישן שטעטל. און וואו? אפילו צווישן די וועלט פון בית־המדרש. אברהם רייזען טוט די דאָזיקע קינסט־לעריש־פּיאָנעריישע עבודה אויף זיין איינפאַכן, שטילן אופן, לויט דער שלמות פון זיינע שטעטלשע אידן.

די דערציילונג „דער פּרוש" פאַרמאָגט אַזאַ וואונדערלעך איינגעהאַלטענעם טאָן. דער דיאַלאָג צווישן דער אלמנה, וואָס קומט פאַרקויפן עפּל אין בית־המדרש, און דעם פּרוש, קלינגט ווי אַ שטילער וויינענדיקער ניגון. קיין איין פאַלשן טאָן הערט מען דאָ ניט. דער פּרוש איז טרויעריק. ער איז פול מיט ספקות. ווי „מאָניש" ביי פּרצ'ן איז ער גרייט געפאַנגען צו ווערן פון יצר הרע. עס פעלט אָבער דאָ, אין ליטווישן שטעטל, יענער פאר־שטעלטער דייטש מיט דער שיינער בת יחידה... פאַראַן רייך, בענקעניש, באַגער. אָבער א. רייזען פאַרגעסט ניט אויף אַ רגע אַז אַלץ שפּילט זיך אָפּ צווישן די וועלט פון אַ מקום קדוש.

„דער פּרוש איז געבליבן אויג אויף אויג מיט דער אלמנה.
— אַזוי שפּעט — האָט ער אַ מורמל געטאָן.
— וואָס זאָל מען טאָן? האָט זי שטיל געענטפערט — מען וויל לייזן.
— יאָ — און האָט זיך שוין דרייסטער אָנגעקוקט — לייזן. איך פאַרשטיי.
די אלמנה האָט עפּעס דערפילט. זי האָט שעמעוודיק אַראָפּגעלאָזט דאָס טיכל נידעריקער איבערן קאָפּ און זיך געקליבן אַרויסגיין.
— איר גייט שוין? — האָט דער פּרוש אַ שטאָמל געטאָן.
— וואָס זאָל מען טאָן? מען מוז גיין.
— ווייט?
— יאָ, אַוש נעבן בית עולם.
— אַ שאָד, אַ שאָד — האָט ער געזיפצט — אַזאַ מהלך..."

אָט דער שטילער דיאַלאָג, ווי צענדליקער אַנדערע דיאַלאָגן, וויזט אויף דער פּאָעטיש־שטילער דראַמאַטישקייט אין רייזענס ווערק וואָס דאַרף נאָך ערשט אַרויסגעהויבן ווערן פון דער קריטיק. דאָס איז די שטילע, פול מיט צער און בענקעניש אָנגעזאָפּטע דראַמאַטישקייט וואָס איז זעלטן צום אויסדרוק געקומען אין אונזער ליטעראַטור. זי איז דאָ, אין אַ פולער מאָס, ביי רייזענען אין זיין פּאָעטישער פּראָזע. ס'איז דאָס שווייגן וואָס ווערט באַגלייט מיט אַ זיפּץ. אַ זיפּץ וואָס רעדט אָן ווערטער. ס'איז דאָס בענקנדיקע פאר־קוקן זיך, אין די שטילע פאַרנאַכטן, גלאַט אַזוי, ווען מ'דערזעט דורכן פענצטער די זון

פאַרגיין... די אָפּגעהאַקטע רייד פון דעם העלד זיינען נישט ווינציקער דראַמאַטיש ווי די שרייענדיקע דיאַלאָגן ביי די פּראָפעסיאָנעלע דראַמע־שרייבערס.

אַזאַ שטיל דראַמאַטישן דיאַלאָג לייענען מיר וועגן זרח'ן דעם קרעמער און זיין ווייב דינקע. בעת אַ שרפה אין שטעטל האָט זרח פאַרלאָרן די לעצטע אָפּגעשפּאָרטע פּאָר רובל. אָבער ווי ס'רוב העלדן רייזענס, איז אויך זרח פול מיט רחמים, מיט מענטשלעכע אינזעענישן. ער וויל ניט מצער זיין דאָס ווייב זיינס און איר דערציילן פון דער גרויסער אבידה. ער טראָגט דעם צער אין זיך:

— „וואָס איז, זרח, שלאָפסט נאָך ניט?

— גאָרנישט, שרעק זיך ניט. עס איז געווען אַ שרפה, איינגעלאָשן, גאָט צו דאַנקען.

— ביי וועמען? — האָט געפרעגט דינקע דערשראָקן.

— ביי גרונעם דעם סוחר — האָט זרח קאַלט אַרויסגעמורמלט.

— ביי גרונעמען? — פרעגט די ווייב ביים מאַן וועגן דער שרפה. זי האָט געפּרואווט זיך עפּעס דערמאָנען — דוכט מיר, אַז דו האָסט ביי אים אַביסל געלט געהאַט.

— איך ביי גרונימען? נאָרישע אידענע. שוין לאַנג אָפּגענומען — האָט זרח געלאַכט...

ליגנדיק אין בעט האָט זרח געדאַנקט וואָס די אַלטע ווייס ניט אַז דאָס געלט ליגט ביי גרונעמען, זי וואָלט נעבעך געהאַט שברי־לב..."

שברי־לב. ניט פאַרשאַפן קיינעם קיין צער. דאָס איז דאָך דער ציל וואָס דער דיכטער האָט זיך געשטעלט דורך די אַלע צענדליקער יאָרן פון זיין רייכער שריפט־שטעלעריש־שער טעטיקייט. אַזוי פילט אברהם רייזען דעם צער פון דעם אַלטן רב, דעם מחבר, וועמעס ספּרים עס בלייבן ליגן ניט פאַרקויפּטע. די דאָליע פון דעם מחבר. דעם רב'ס ווערטער זיינען דעם דיכטערס. אויך א. רייזען פלעגט מיט איראָניע שמייכלען אויף די פּלינקע שרייבעריש־שע בעל־מלאכות, די שפּאָגל נייע מחברים, וואָס „קענען בעסער די מלאכה, די קונסט, בחור, מיידל, פּסיכאָלאָגיע, היינטיקע זאַכן..."

אברהם רייזען האָט מוותר געווען אויף די אַלע אויסערלעכע שרייבערישע קונצן, אַבי ניט צו פעלשן, אַבי ניט צו פאַרהוילן דעם צער פון מענטשן וואָס קיינער זעט נישט אָדער מאַכט זיך ניט זען.

אין צייטן פון רשעות, וועו די חשיבות פונם מענטשן איז געפאַלן, איז דאָס קינסט־לעריש־שע ווערט רייזענס אַ גרויסע טרייסט. א. רייזען איז אוועק פון אונז. לאָמיר זיך טרייסטן מיט די ווערק פון רחמים און גוטסקייט וואָס ער האָט דער אידישער וועלט געשאַנקען.

— ש. ד. זינגער

חנא גאָטעספעלד

אברהם רייזען

דער גרויסער דיכטער אברהם רייזען איז געווען פון גאָט געבענטשט מיט גוטס־קייט און מיט ליבלעכקייט אין זיין שרייבן.

יאָרן לאַנג וועט מען דערציילן וועגן אברהם רייזענ׳ס פּערזענלעכן לעבן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גוטסקייט און ליבע. ער האָט געמוזט יעדן זאָגן אַ ליבלעך וואָרט. ער האָט שטאַרק הנאה געהאַט, ווען ער האָט יענעם געליבט און דערמוטיקט.

פּאַראַן מענטשן, רשעים, וואָס זייענען זיך מחיה, אַז זיי פּאַרן אַריין יענעם אין דער זיבעטער ריפּ; און פּאַראַן מענטש, צדיקים, וואָס האָבן אַ הנאה, ווען זיי זאָגן יענעם אַ גוט וואָרט. די צאָל פון די רשעים איז אַ סך גרעסער, און דערפאַר זיינען די האַנדלונגען פון צדיקים טשיקאַווע, און מען וועט דערפאָר האָבן אַ סך צו דערציילן ווי אברהם רייזען האָט אַוועקגעגעבן זיין לעצטן דאָלאר אַלס אַ טיפּ צו אַ וועיטער, און דערנאָך ניט געהאַט אויף קיין קאַר־פּעיר. מען וועט די מעשיות איבערטרייבן, אָבער זיי וועלן ניט זיין אי־בערטריבן, ווייל וואָס מען זאָל ניט אויסטראַכטן וועגן רייזענ׳ס גוטסקייט, האָט דאָס טאַקע פּאַסירט אויף אַן אמת.

אָבער אויב אין לעבן איז אברהם רייזען געווען אָרעם, צוליב זיין גוטסקייט (ער האָט אַליין געמוזט לייַדן נויט, ווייל ער האָט יענעם אַוועקגעגעבן), איז ער אָבער צוליב זיין ליבלעכקייט געווען רייך אין זיין שרייבן. ער איז געווארן דער באַליבטסטער שרייבער צוליב זיין ליבלעכקייט.

אברהם רייזען איז געווען איינער פון די גרעסטע אידישע שרייבער, אויב ניט דער גרעסטער, ווייל ער האָט אין זיין שרייבן פאַרמאָגט ליבלעכקייט, גוטסקייט, הומאָר.

און פּונקט ווי אין לעבן, אַזוי אויך אין שרייבן, האָט רייזען ליב געהאַט אָרימע־לייט און זיך חבר׳ן מיט זיי. ער האָט זיך געפּונען גוט בלויז צווישן אָרימעלייט.

זיינע העלדן זיינען אָרימע, אומגליקלעכע מענטשן, און ער נעמט זיי אַרום, ער גלעט זיי, ער דערמוטיקט זיי, ער איז זיך מיט זיי מחיה, און דער לעזער איז זיך מיט זיי מחיה.

אַלס ביישפּיל וויל איך אָנרופן זיין סקיצע „די דריי קמיעות".

דער גרויסער דיכטער שילדערט אַ איד מיטן נאָמען חיים בעריש אין פּוילן, אין אָנהויב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. און אָט ווי דער מייסטער רייזען שטעלט אים פאָר:

„חיים בעריש דערפילט, אַז עס קומען שלעכטע צייטן. מילא, דאָס וואָס מען צאָלט אים ניט קיין חובות, איז בלאָטע. דערפון לאָכט ער. ער קומט לייטן מער, ווי לייטן קומען אים. שלעכט איז בלויז, וואָס מען באַרגט נישט קיין ברויט און גרויפן אין די געוועלבלעך.

„אָבער חיים בעריש קריגט אַ מאַראַלישע שטיצע אַזש פון צאָר אַליין... ער האָט פון צאָר אַ שריפט, געדרוקט שוואַרץ אויף ווייס, און דווקא אויף אידיש, אַז אויב ער וועט זיין אַ גוטער פאָטריאָט, וועט ער באַקומען אַלע רעכט און וועט מעגן וואוינען

וואו ער ווייל, און לערנען זיינע קינדער אין די שקאלעס און פאַרן אויף אַלע ירידים, אפילו אין ניזשני...

דאס דאזיקע בריוול האט ער באהאלטן אין דער רעכטער הויזן־קעשענע, וואו ער האט פאר דער מלחמה באהאלטן דאס געלט, און די דאזיקע שריפט היט ער ווי א וועקסל אויפן צאר —

„עס איז גוט געלט"...

„וואָ דען? טאמער פארלירט דער רוס די מלחמה און פראנץ יאזעף געווינט גאר, איז דאך שוין דער וועקסל קיין וועקסל נישט...

„טוט גאט א נס, און פראנץ יאזעף שיקט אייך אריין בעריש'ן א געדרוקטן בריוו, אין ריינעם מאמע־לשון. און דאס בריוול איז נאך וואַרעמער ווי דעם צאר'ס...

„אויב דו, חיים בעריש, וועסט זיין גוט צו די עסטרייכער — שטייט דארט געשריבן — וועל איך, פראנץ יאזעף, דיך נישט פארלאזן. דו וועסט געניסן פון כל־טוב".

„איז חיים בעריש שוין ווידער פריילעך. ער באהאלט דעם דאזיקן צעטל פון פראנץ יאזעפ'ן אין א צווייטער קעשענע. מישן מיטן צאר'ס בריוועלע פאסט אים נישט. עס איז עפעס א מין שעטנז. האט שוין חיים־בעריש הבטחות פון צוויי מלכים. דערווייל איז אבער שלעכט, די געשעפטן זיינען אין דער ערד, עס קומט פשוט אויס צו הונגערן.

„אבער גאט איז א פאטער, און אז חיים בעריש'ן וועט גאר שלעכט, באקומט ער א דריט בריוועלע, שוין אין צוויי לשונות — אין אידיש און אין לשון קודש — פון קייזער ווילהעלמ'ען אליין.

„און ווילהעלם פארשפרעכט חיים בעריש'ן נאך מער ווי דער צאר און פראנץ יאזעף, להבדיל, צוזאמען.

„גאלדענע בערג זאגט ער אים צו, ויבאלד ער וועט נעמען פוילן.

„וואונדערט זיך אפילו חיים בעריש אויף דער גאנצער מעשה און טראכט:

„רבונו־של־עולם, מיט וואס האב איך דאס ביי דיר זוכה געווען, אז דריי מלכים — און נאך וואס פארא דריי מלכים — זאלן זיך בעטן בא מיר איך זאל זיי העלפן".

„האט ער שוין אין דריי קעשענעס פאפירן: איין יעדער קעשענע א פאפיר פון א באזונדער מלך.

„וואלט, דוכט זיך, גוט געווען. אימיצער וועט דאך אמאל מוזן געווינען. איז אבער אן אומגליק, וואס דערווייל איז צרות.

„קומט דער רוס אין שטאט מאכט ער אן א חורבן. די טעכטער מוז מען באהאלטן אין קעלער.

„פאלט אריין ווידער דער דייטש אין שטאט, איז נאך גרעסערע צרות. ער שיסט...

„חיים בעריש וואלגערט זיך ערגיץ אויף א פעלד און טאפט די דריי קעשענעס, וואו עס ליגן די בריוולעך, וואס די דריי מלכים האבן געשריבן צו אים".

אט די מעשה איז געשריבן געווארן מיט אזוי פיל יארן צוריק, נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און זי האט גארנישט פארלוירן פון איר וועדט. זי רופט ביי אונז ארויס אזוי פיל רחמנות און ליבע צו דעם אומגליקלעכן איד, ווייל זי איז געשריבן געווארן פון אברהם רייזענען, וועמען גאט האט געבענטשט מיט א סך ליבע און וואַרימ־קייט אין לעבן, ווי אויך אין שרייבן.

— חנא גאטעספעלד

י. יאנאסעוויטש

זכרון און זכרונות

אונזערע חכמים האָבן געזאָגט: אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך וזכרהו. איין מענטש זאָל זיך נישט שיידן מיט אַ צווייטן, סיידן ער שמועסט מיט אים וועגן געטלעכן געזעץ, ווייל נאָר אַזוי אַרום וועט ער אים געדענקען. און אויב דאָס שמועסן וועגן געזעץ איז אַ סגולה צום געדענקען, וועלן מיר טאַקע היינט רעדן וועגן דעם געזעץ פון געדענקען. איך האָב אַמאָל געלייענט, אַז גליקלעך זיינען די פעלקער, וואָס האָבן ניט קיין זכרונות. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, אַ פאַראַדאָקס און וועט איך וואָלט וועלן ציען די פאַראַדאָקסאַלע ליניע נאָך ווייטער, וואָלט איך געזאָגט, אַז אומגליקלעך איז דאָס פאָלק, וואָס האָט נישט קיין זכרון. אָבער סיי דאָס ערשטע און סיי דאָס צווייטע איז סוף־כל־סוף נאָר אַ שפּיל פון ווערטער, אָן טיפערן אינהאַלט, ווייל אין דער אמתן עקזיסטירן נישט קיין פעלקער אָן זכרונות און דאָרט, וואו עס איז נישט פאַראַן קיין זכרון, איז נישט פאַראַן קיין פאָלק. בנוגע דעם פאַראַן, אָדער דער אָפּוועזנ־הייט פון זכרון און זכרונות אין פאָלקס־לעבן קאָן מען נישט אָנווענדן די אויסמעסטונג פון גליק, אָדער אומגליק, דאָ קאָן מען רעדן נאָר וועגן זיין און נישט זיין. די וועלט קאָן נישט קיין פעלקער, וועלכע זאָלן עקזיסטירן אָן געשיכטע, זי קאָן אָבער די געשיכטע פון פעלקער, וואָס עקזיסטירן שוין נישט. דערפון זעען מיר, אַז דער זכרון פון אַ פאָלק איז אָפּטמאָל דויערנדיקער פון זיין לעבן, על אחת כמה וכמה איז דער —דויער פון פאָלקס־לעבן אָפּהענגיק פון זיין זכרון. קיין שום אומה איז נאָך נישט אונטערגעגאַנגען צוליב דעם פאַרלוסט פון בלוט און אויב יאָ, איז עס נאָר געשען דערפאַר, וואָס דער אָפּפלוס פון בלוט האָט גורם געווען דעם פאַרלוסט פון זכרון. פּרעה'ס קעניגרייך האָט אויסגע־האַלטן אַלע עשר מכות, האָט אויסגעהאַלטן דעם דם ואש ותימרות עשן און איז דאָך געבליבן אַ פאָלק, מיט צען מכות האָט גאָט געשלאָגן די מצרים, נאָר מיט איין מכה האָט ער זיי נישט געוואָלט שלאָגן, מיט דער מכה פון שכחה, ווייל שכחה איז נישט קיין שטראָף פאַר אַ פאָלק. און אויב מיר האַלטן שוין ביי די מצרים, לאָמיר זיך פון זייער געשיכטע, אין אונזער תנכישער וועלטסיע, לערנען, אַז נישט נאָר פולקומע שכחה איז שרעקלעך פאַר דעם פאָלק, נאָר אויך אַז אַ טיילווייזע שכחה איז אַן אומגליק פאַרן פאָלקס־לעבן, וואָרעם אַלע שפּעטערדיקע צרות אויף פּרעה'ס קעניגרייך האָבן זיך דאָך אָנגעהויבן דערפון, וואָס דאָרט איז אויפגעשטאַנען אַ דור אשר לא ידע את יוסף, אַ דור וואָס האָט פאַרלוירן נאָר איין רינג אין זיין זכרון און דורך אָט דעם פאַרלוירענעם רינג איז עס אַוועק אויף שלעכטע וועגן און דעריבער געבראַכט אויף זיך מכות און מפלות.

יאָ דער אויפגאַנג און אָפּגאַנג פון פעלקער אויף דער געשיכטלעכער אַרענע איז פאַרבונדן מיט דעם אויפשטייג און נידערגאַנג פון זייער זכרון. ווייל זכרון איז נישט נאָר דער קאָנסערוואַטאָר פון זכרונות, זכרון איז אויך דאָס באַוואוסטזיין פון אייגענעם גורל און ווען אַ פאָלק פאַרלירט פון באַוואוסטזיין דעם אייגענעם גורל, ווען איר עוואָלוציאָנערע אַנטוויקלונג קומט אין קאָנפליקט מיט דעם כאַראַקטער פון זיין שורשדיקן אָנהייב, קומט די דעגענעראַציע, דער מאָנגל אין וויטאַליטעט און דערנאָך דער סוף. קיין פאָלק גייט נישט אונטער, ווייל דאָס צווייטע אָנגרייפּנדיקע פאָלק איז שטאַרקער פון אים, נאָר

ווייל עס איז צו שוואך צו באַזיניקן די אייגענע עקזיסטענץ. נישט יענעמס אויסערלעכע שטאַרקייט ברענגט דאָס פאָלק צום אונטערגאַנג, נאָר זיין אייגענע אינערלעכע שוואַכקייט און אויב מיר ווילן אונטערזוכן די דאָזיקע אינערלעכע שוואַכקייט, אויב מיר וועלן זי אַנאַליזירן, וועלן מיר תמיד זען, אַז אירע עיקר־סימפּטאָמען קומען צום אויסדרוק אין דעם פאַרלוסט פון זכרון, אין דער קראַנקהייט פון נישט געדענקען.

אַ מענטש אָן זכרון איז אומגליקלעך ביז צו זיין טויט, אַ פאָלק אָן זכרון איז פאַרמשפּט צום טויט. דערביי דאַרף מען נישט אויסמישן דעם זכרון פון אַ פאָלק מיט די זכרונות פון אַ פאָלק, כאָטש די צוויי באַגריפן ליגן אַזוי נאָענט אייניק צו די אַנדערע. זכרונות האָבן צו טאָן מיט דער פאַרגאַנגענהייט, זכרון איז דאָס, וואָס פאַרבינדט די פאַרגאַנגענהייט מיט דער קעגנוואַרט. זכרונות נעמען אַרום נאָר די איבערלעבענישן פון פאָלק, זכרון איז דאָס, וואָס האָט צו טאָן מיט דעם לעבן פון פאָלק, געדענקען הייסט נישט בלויז זיך דערמאָנען, געדענקען הייסט האָבן באַוואוסטזיין, אַז די דערמאָנונג איז צו עפּעס מחייב. דעריבער זענען די זכרונות פון אַ פאָלק נאָר דער גאָלד רודימענט אין זיין רויען צושטאַנד, בעת דער זכרון איז דאָס ריינע, געלייטערטע גאָלד פון נאַציאָנאַלן געשיכטלעכן אוצר.

די ליטעראַטור און די קונסט איז דאָס ווערק פון פאָלק, וואָס פאַרוואַנדלט זיינע זכרונות אין אויסגעהאַמערטן מעטאַל פון זכרון. — זי, די ליטעראַטור און קונסט, נעמט אַרויס פון די פאָלקס־איבערלעבענישן און פאָלקס־געשעענישן דאָס, וואָס מוז בלייבן אין געדאַנק און אין געדענקען. ליטעראַטור און קונסט איז די סומע פון דערקענטעניש־דערפאַרונגען, וועלכע מוזן איבערגעגעבן ווערן פון דור צו דור. אויב די היסטאָריאַ־גראַפּיע פון אַ פאָלק גייט אין דער בריט און זי פאַרפיקסירט וואָס מער פאַקטן, אַלץ מער ווערט זי געלויבט, גייט די ליטעראַטור פון פאָלק אין דער טיף און וואָס פולער זי שיילט אויס די גורל־אידייע, וואָס מער זי ברענגט די באַשטעטיקונג פון שליחות אינם פאָלקס־כאַראַקטער, אַלץ בעסער איז זי. וואַרעם נישט די געשעענישן און איבער־לעבענישן פון אַ פאָלק מאַכן זיין נאַציאָנאַלע געשיכטע, נאָר די טיפערע דערקענטעניש פון דער געמיינזאַמקייט אין די דאָזיקע געשעענישן פאַרבינדן זיין פאַרגאַנגענהייט מיט זיין קעגנוואַרט, און אַריבער געטראָגן אין דער צוקונפט שאַפן זיי די געשיכטלעכע קאָנ־טינואיטעט, וואָס איז דער אייניציקער סימן מובהק פון נאַציאָנאַלן זיין.

מיר דאַרפן נישט מיד ווערן איבערצוחזרן טאָג־טעגלעך, אַז ליטעראַטור, אַז קונסט האָט אין עיקר־דיקע אויפגאַבע און די דאָזיקע אויפגאַבע מוז זי דערפילן אין אַלע פאַרמען פון איר אַקטיוויטעט. די אויפגאַבע איז: העלפן דעם פאָלק דערקאָנען סיי זיך, סיי דעם זיכערסטן וועג צו זיין עקזיסטענץ. ארויסגייענדיק פון דער הנחה וועלן מיר פאַרשטיין די גרויסקייט פון אונזערע קלאַסיקער, ווייל מיר וועלן דערזען, אַז אויב פרצ׳ע גרויסקייט באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט אונז געוויזן דאָס קינסטלע־רישע דערקענטעניש־בילד פון דעם, וואָס מיר זענען, האָבן די אַנדערע צווייַ קלאַסיקער, מעגדעלע און שלום עליכם, אונז געגעבן די דערקענטעניש פון דעם, וואָס מיר דאַרפן נישט זיין. אויב פרץ האָט אונז אַנטפּלעקט דאָס נאַציאָנאַלע ליכט, וואָס שטראַלט פון אידישן זיין און האָט דערמיט אונז געלערנט אָפּהיטן די דאָזיקע ליכטיקייט לדור דורות, האָבן מענדעלע און שלום עליכם אונז אויפמערקזאַם געמאַכט אויף די שאָטנס, וואָס באַגלייטן און זענען אַ געפאַר פאַר דער אידישער עקזיסטענץ און אויך דערמיט האָבן זיי אונז געלערנט פאַרשטיין דאָס, וואָס מיר מוזן אויסמיידן אין אונזער לעבן, כדי צו פאַרזיכערן אונזער נאַציאָנאַלן קיום. אין דער תורה פון דער מאַדערנער אידישער ליטע־

ראטור איז פרץ די גרויסע דערמאנונג וועגן די מצוות עשה׳ס אין נאציאנאלן המשך, דאקעגן מענדעלע און שלום עליכם זענען די גרויסע ווארענונג וועגן די לא־תעשה׳ס פון נאציאנאלן קאלעקטיוו און ביידע צוזאמען, די עשה׳ס און לאו־תעשה׳ס, בילדן דאס געזעץ־בוך פון פאלקס־לעבן, דאס ספר החיים, וואס דאס פאלק מוז געדענקען, אויב עס וויל לעבן.

און אויב אונז קומט אויס ארויסרוקן טענות קעגן דעם שטראם אין דער ליטע־ראטור, וועלכן עס רעפרעזענטירן מענדעלע און שלום עליכם, אויב אונז קומט אויס פעסטצושטעלן די העכער־ווערטיקייט פון דעם שטראם וועלכן עס פירט אין אונזער ליטעראטור י. ל. פרץ, איז דאס נישט דערפאר, ווייל מיר זענען נאר פאר אן אפאלאגע־טישער ליטעראטור און מיר ווילן נישט הערן קיין קריטיק אויפן אידישן פאלק. ניין! מיר האלטן הויך פרצ׳עס דרך, ווייל דאס איז דער דרך פון נאציאנאלן דיאגנאז, מיר שאצן אבער נישט אונטער מענדעלעס דרך און שלום עליכם׳ס דרך, ווייל דאס זענען די וועגן פון נאציאנאלן רעצעפט. מיר זאגן נאר, אז נישט תמיד האבן מענדעלע און שלום עליכם פארשריבן זייערע רעצעפטן אין הסכם מיט דעם נאציאנאלן דיאגנאז. די דערקענטעניש פון אונזער פאלק, געזען אין דעם קינסטלערישן שפיגל, וועלכן עס האט אויסגעשליפן מיט זיין מייסטערשאפט דער גרויסער פרץ איז דעריבער אייביקער, ווי די מעדיקאמענטן, וועלכע עס האבן פארגעלייגט די אנדערע צוויי קלאסיקער, מענ־דעלע און שלום עליכם. פרץ איז דעריבער געבליבן אונזער נאציאנאלער זכרון, בעת מענדעלע און שלום עליכם געהערן צו אונזערע נאציאנאלע זכרונות.

דער קאטעגאריישער אימפעראטיוו פאר יעדער ליטעראטור און פאר יעדער קונסט איז דאס דינען דעם אייגענעם פאלק. אבער אויף דער הנחה וועלן נישט איינגיין א סך, וואס וועלן פרעגן: נו, און וואו איז דער מענטש? וואו איז דאס מענטשלעכע, די אל־מענטשלעכע קוואליטעט, וואס גייט אריבער די גרענעצן פון נאציע און פאלק? זענען מיר דאך געווואוינט צו באטראכטן די גרויסקייט פון א האמלעט, פון א דאן קישאט, פון א פאוסט דווקא דערין, וואס זיי דערגראבן זיך צו די אייביקע דערקענטעניש־ווערטן און גורל־פראבלעמען פון מענטש בכלל, נישט פון דעם, אדער יענעם פאלק, נאר פון דער מענטשהייט, נישט פון דעם אדער יענעם שטייגער לעבן, נאר פון לעבן בכלל. קומען זיך דען נישט אלע עיקר־פראבלעמען אלע גורל־פראגן פון דעם מענטש צוזאמען איבער די קעפ פון נאציאנאלע באזונדערקייטן און פאלקס־אנגעהעריקייטן?

יא, רבותי, די דאזיקע פראגן האבן זייער לאגישע באציעהונג, אבער נישט דערמיט, וואס זיי פרעגן אפ אונזער פריערדיקע טעזע, נאר דערמיט וואס זיי פארענט־פערן זי. און דעם דאזיקן ענטפער קאן מען און מוז געפינען אין דעם ספעציפישן כאראקטער פון דער ליטעראטור און קונסט. מיר דארפן נאר געדענקען, אז להיפוך צו דער פילאזאפישער דערקענטעניש, וואס איז געבויט אויפן פרינציפ פון אילוזיאנערער רעפראדוקציע. פאר דעם פילאזאף איז די ווירקלעכקייט דער כלי־זין פון געדאנק. דער פילאזאף מאדולירט דאס לעבן לויט זיין פארשטאנד, דער קינסטלער פארשטייט דאס לעבן לויט זיין מאדעל. די א. אפהענגיקייט פון מאדעל מאכט דעם פראצעס פון קינסטלע־רישן שאפן אפהענגיק פון דער ווירקלעכקייט און די ווירקלעכקייט פון אונזער מענטש־לעכן זיין, די סטאדיע פון דער היינטיקער געשיכטלעכער אנטוויקלונג פון מענטש, שטעקט נאך אלץ אין דער עקזיסטענץ פון פעלקער און נאציעס און נישט אויסער זיי און נישט איבער זיי. מעגלעך, אז באחרית הימים וועלן מיר לעבן אין א וועלט אן צווישן־פעלקערלעכע אונטערשיידן, ביז איצט אבער לעבן מיר אין א וועלט פון פעלקער, אין

אַ וועלט וואו נאַציאָנאַלע פּראַקטיק פּאַרמירט די נאַציאָנאַלע פּסיכיק און אויב די קונסט וועט פּעלשן אין דעם נאַציאָנאַלן אויסדרוק פון דער פּסיכיק, וועט זי פּעלשן אין זיך אַליין, ווייל זי וועט פּאַרלירן דעם סאָמע וויכטיקסטן שטאָף פון איר ווירקונג: די עכטקייט און די גלויבלעכקייט.

הייסט דאָס אָבער, אַז די אַנטפּלעקונג פון דער נאַציאָנאַלער באַזונדערקייט, וואָס פּאַרמירט די מענטשלעכע פּסיכיק איז אַ שטער פּאַר דער קונסט צו אַנטפּלעקן גורל־פּראָבלעמען, וועלכע זענען דאָס אַלגעמיינע שותפות פון אַלע מענטשן? בשום אופן נישט! פּאַרקערט! וואָס טיפער דער קינסטלער טיפט זיך אין זיין אייגענעם פּאַלק, אַלץ נענטער קומט ער צו די עיקר־דיקייטן פון דער מענטשהייט, ווייל דווקא אין תוך פון יעדער נאַציאָנאַלער באַזונדערטקייט ליגט די אמת־ע בשותפות־דיקייט פון מענטש. מען גראָבט נישט אויס קיין דימענטן און בריליאַנטן אין דער אַלמענטשלעכער אַבסטראַקציע. דימענטן און בריליאַנטן געפינט מען נאָר אַ שווערן גרונטעוועון די רודימענטן פון דורות־דיקע אַנשיכטונגען אין דער טיף פון דער פּאַלקס־ערד, אין דער טיף פון פּאַלקס־לעבן. שאול איז געגאַנגען זוכן אייזלען און האָט געפונען אַ מלוכה. דער אמתער קינסטלער גייט זוכן זיין פּאַלק און געפינט די מענטשהייט. איך גלויב נישט אין די קינסטלערישע צווייגן, וואָס ציען זיך צו די הימלען פון דער מענטשהייט, אויב זיי האָבן נישט קיין טיפע וואָרצלען אין דער ערד פון דעם אייגענעם פּאַלק.

יעקב אבינו האָט אין זיין חלום געזען אַ לייטער, וואָס איז געשטאַנען אויף דער ערד און זיין שפּיץ האָט דערגרייכט צום הימל. אויף דעם דאָזיקן לייטער זענען מלאכים געגאַנגען אַרויף און אַראָפּ. אין דעם גרויסן חלום פון דער קונסט גייען מיר נאָך אַלץ דעם זעלביקן וועג פון אַרויף און אַראָפּ. מיר גייען אַראָפּ אין די טיפענישן פון פּאַלק, כדי צו דערקאָנען זיין גורל און מיט דער דאָזיקער עכטער דערקענטעניש גייען מיר אַרויף, כדי צו לייכטן פּאַר דער גאַנצער וועלט.

און אידישע שרייבער, אידישע קינסטלער, אידישע קולטור־טוער, וואָס זוכן דעם אמת אין וועלכן זיי זאָלן קאָנען עקזעסטירן ווי מענטשן, דאַרפן וויסן, אַז דער וועג צו דעם דאָזיקן אמת ליגט אין דער עקזיסטענץ פּו זייער פּאַלק. נישט דערמיט, וואָס מיר וועלן זיך אָפּזאָגן פון אונזער פּאַלק, וועלן מיר ווערן מענטשן, נאָר דערמיט, וואָס מיר וועלן זיין אַ פּאַלק וועלן מיר ווערן שותפים צו דער מענטשהייט.

— י. יאנאסעוויטש

ה. ד. נאָמבערג

י. ל. פּרץ

איך האָב געקאָנט פּרצ׳ן אַן ערך 18 יאָר, די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן און די פּרוכטבאַרסטע אין זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. די דאָזיקע יאָרן באַדייטן אויך אַ תקופה אין דער אידישער ליטעראַטור, אַ גאַנצער ליטעראַרישער דור. פּרץ איז דער פירער פון דער תקופה, ריכטיקער וועט זיין צו זאָגן: דער מיטל־פונקט פון דער תקופה, אַ צענטער פון השפּעות. אַלץ שפּיגלט זיך בייַ אים אָפּ און שטראַלט צוריק, אַזוי ווי פון אַ ברען־גלאָז. ער איז נישט קיין גרינדער פון אַ ליטעראַרישער שולע, ווייל ער איז ביז צום לעצטן טאָג פון זיין לעבן געווען אַ זוכער און אַ שטרעבער, ער האָט שטענדיק אי־בערגעשפּרונגען פון סטיל צו סטיל. דער ליטעראַרישער דור אָבער, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום אים, זיינע תלמידים, זיינען נישט געגאַנגען אין זיינע דרכים. כמעט יעדער פון זיי האָט זיך זיין אויסגעטראָטענעם וועג, זיין געביט און זיין סטיל.

פּרץ איז געווען — שוין ערגעץ־אַנדערש־וואו געוואָגט — אַ פּאָטער פון אַ לי־טעראַרישער משפּחה. דער לעבעדיקער אינטערעס צו דער ליטעראַטור, דער דראַנג צו שאַפן, די טיפע לידשאַפט צו אַלץ, וואָס איז שיין און דערהויבן, די דאָזיקע לידשאַפט, וואָס האָט דאָמינירט איבער אַלע ליידנשאַפטן פון זיין שטורמישער נאַטור, — דאָס האָט, קודם־כל, געמוזט ווירקן מאַגנעטיש אויף אַלץ, וואָס איז דעמאָלט געווען לעבעדיק און שעפּעריש אין אונזער וועלט. די דאָזיקע 18 יאָר באַדייטן אויך פּרצ׳עס וואוקס, די צייטיקסטע וועלט האָט ער דעמאָלט געשריבן, זיין שפּעטער זומער איז עס געווען, ווען ער האָט זינגענדיק געשניטן, וואָס ער האָט אַמאָל געזייעט מיט אַ לייכטזיניקער האַנט, כמעט אָן ערנסט און אָן האָפנונג — די יאָרן פון זיין וואַקסנדיקן רום.

איך האָב געטראָפן פּרצ׳ן אין אַ צייט ווען ער איז געווען באַרוישט פון סאָציאַ־ליסטישע אידייען, אמת, נישט גענוג קלאָרע און דורכגעטראַכטע. עס איז געווען באַלד נאָך די „יום־טוב־בלעטלעך", אין אָנהויב פון דער אַרבעטער־באַוועגונג אויף דער אי־דישער גאַס. ארום פּרצ׳ן האָבן זיך דעמאָלט גרופּירט עטלעכע יונגע סאָציאַליסטן. צו זיי האָט אויך געהערט דוד פּינסקי, וואָס האָט אין די „בלעטלעך" פּאַרטראָטן שוין א „שטאַנדפּונקט" אַ סאָציאַליסטישן. דער „בונד" האָט זיך דעמאָלט נאָך נישט געהאָט אַרגאַניזירט. פון די איבעריקע יונגעלייט זיינען געווען אָנהענגער און מיטגלידער פון דער פּ. פּ. ס. און אויב איך האָב קיין טעות נישט, פון „פּראָלעטאַריאַט", די ערשטע סא־ציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע אין פּוילן. פּינסקי׳ן האָב איך שוין נישט געטראָפן אין וואַרשע, עטלעכע פון יענער גרופּע, וואָס האָט מיטגעהאָלפן ביים אַרויסגעבן און פּאַר־שפּרייטן די „בלעטלעך", האָבן זיך נאָך יאָ געהאַלטן נאָענט צו פּרצ׳ן. די דאָזיקע נאָענטקייט האָט געבראַכט פּרצ׳ס אַרעסט, פּאַר אַ פּאָרלעזונג צום גונסטן פּאַר שטרייקן־דיקע אַרבעטער. דער אַרעסט האָט געדויערט דריי חדשים.

פון דער „אידישער ביבליאָטעק" ביז צו די „יום־טוב־בלעטלעך" איז אַ היפּשער שריט פּאָרויס. אין דער ערשטער שטייט פּרץ נאָענט צו אַ קרייז פּוילישׁ־אידישער דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ, פּראָפעסאָר דיקשטיין, ד״ר גאָלדפּלאָם און שלמה

גראָסגליק, דער סעקרעטאַר פון דער אידישער גמינע האָבן די אונטערנעמונג געשטיצט. דער לעצטער האָט, דוכט זיך, מיטגעאַרבעט. די הקדמה צו דער „אידישער ביבליאָטעק", כאָטש אין ליטעראַרישן זין גלענצנד אויפגעשריבן, קאָן נאָר לויט דער פאָרם גילטן אַלס אַ ניי ווּאָרט; אין אונזער פובליציסטיק קאָן זי בלי־ספק דינען פאַר אַ קלאַסישן מוסטער, אָבער אין תוך אַריין, לויט דעם אינהאַלט נאָך, געהער זי צו דער משכילישער ריכטונג. דער לאָזונג איז „בילדונג", דער „זשאַרגאָן" איז אַ מיטל. אמת, נישט ווילנדיק ווערט דאָס מיטל דאָרט אַזוי געצערטלט און עס פילט זיך דערצו אַזאַ צוגעבונדנקייט, אַז ס׳פאַסט גאָרנישט צו דער אָפיציעלער באַקענטעניש. איך האָב געהערט, אַז די דאָזיקע אָפיציעלע שורות זיינען די פון פראָפ. דיקשטיין. אויף יעדן פאַל אָבער האָט זיך פּרץ אין דער ביבליאָטעק" נישט אָפּגעטיילט פון קרייז וואַרשעווער משכילים צו יענער צייט.

מיט עטלעכע יאָר פריער איז ער איינער פון די טעטיקסטע מיטאַרבעטער ביי דער דורכפירונג פון דער אידישער סטאַטיסטיק דורך דעם געשמד׳טן מיליאָנער בלאָך, וואָס האָט זיך געשטעלט דאָס ציל אויפצודעקן די אידישע אָרעמקייט פאַר דער רעגירונג. די „רייזע־בילדער" זיינען די ליטעראַרישע ירושה פון יענער אונטערנעמונג, און — דער אייניקער פאָזיטיווער רעזולטאַט, וואָס האָט מער וועדט פון דער גאַנצער סטאַטיסטיק, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט, אָן וויסנשאַפטלעכן און אָן פראַקטישן רעזולטאַט.

אין די „בלעטלעך" פאַרשווינדט דער משכילישער טאָן אינגאַנצן. דאָס איז ניט קיין אויסנווייניקסטע ענדערונג, אַ צופאַסונג צו די אומשטענדן. פרץ רייסט אינווייניק איבער מיט די אידייען פון די וואַרשעווער משכילים. ער וועדט אינערלעך פאַרפרעמדט פון דעם דור שרייבער, צווישן וועלכע ער לעבט. ער שטייט אין דער שאַרפסטער אָפּאָזיציע צו דער גאַנצער העברעאישער פרעסע און ליטעראַטור אין יענער צייט.

איך האָב שוין געזאָגט, אַז פרץ איז פריער פאַר אַלעם אַ צענטער פון השפּעות, אַ ברען־גלאָז פאַר די גייסטיקע שטראָלן פון דער עפאָכע. פון אָט דער זייט ווילן מיר איצט אים זען. ערשט דערנאָך, וועט מיר וועלן זיך קלאָר מאַכן די אַלע השפּעות, וועלן מיר קאָנען אַרויסגעפינען, וועלכע פון זיי זיינען געווען באַשטענדיקע, טיפע, וועלכע — צופעליקע און דורכגייענדיקע; וועלכע פון זיי ער האָט אַסימילירט אין זיך און זיי האָבן באַפרוכפערט זיין פערזענלעכקייט און זיין שאַפן, וועלכע פון זיי האָבן זיך נאָר אָפּגעשלאָגן צוריק, ווי פון אַ שפּיגל.

און אָט וועט זיין אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיטן גייסט פון יענער צייט, ביי וועלכער מיר האַלטן, מיט דער ליטעראַרישער ריכטונג, וואָס איז געווען אין דער מאָדע און האָט באַהערשט די גייסטער.

ניטשע איז געווען דער פראָטעסט קעגן דעם מאַטעריאַליזם פון פריערדיקן דור, קעגן דעם וואולגאָרן דעמאָקראַטיזם, קעגן דעם פאַרלאַנג אונטערצוואַוואַרפן דעם מענטש אונטער דער געזעלשאַפט און דער סביבה. דער אינדיווידואַליזם האָט באַקומען זיין גרעסטן נביא.

די דאָזיקע גרויסע כוואַליע פון אינדיווידואַליזם איז געבראָכן געוואָרן אין פאַרשיידענע קליינע פאַליעס. איינע פון זיי האָט געהייסן מאָדערניזם. די פאַרשטייער זיינען געווען פשיבישעווסקי און סטרינדבערג. שפּורן פון אים איז צו באַמערקן ביי מאַפּאַסאַנען און אפילו ביי טשעכאָוון. עדגאַר אַלאַן פּאָ, דער אַלטער גייסט פון דעם יונגן אַמעריקע האָט געלעבט און געשריבן פריער, אָבער, ווי באַוואוסט, איז ער געשטאַרבן פאַרלאָזט,

עלנט און נישט־באַוואוסט אויסער די גרעניצן פון זיין פאַטערלאַנד. ערשט אין יענער צייט ווערט ער „אַנטדעקט", געערט און גלייַענט.

דער דאָזיקער מאָדערניזם איז אַזוי ווייט געווען פון דער סטיכיע, וואָס פון איר האָט ער געשטאַמט, און דאָך איז ער געווען אַ לייבלעך קינד פון איר. ניטשע האָט ערופן צו גלויבן אין זיך, צו קראַפט און צו הערלעכקייט. דער מאָדערניזם פון די דערמאָנטע שרייבער האָט גאָריסן און צעפליקט די פּערזענלעכקייט, איז געווען דורכגעזאָפט מיטן טיפסטן פּעסימיזם, מיט אַן עקל צום לעבן. עס איז אינטערעסאַנט דאָ צו נאָטירן אַ מערקווידיקייט, אויף וועלכער איך האָב מיך אין יענער צייט אָפּגעשטעלט. שאָפּענהויער, דער פּעסימיסט, באַרואיקט דאָס געמיט; ניטשע, דער אָפּטימיסט, נאָך אַ קורצער שכרות, וואָס מען פּילט, ווירקט דריקנדיק. נאָך שאָפּענהויערן ווערט מען קליגער, זעענדיקער, רואיקער; נאָך ניטשען — אומרואיקער, דורשטיקער, פאַרציטערט און צעבראָכן. מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ רעאַקציע, וואָס קומט פאָר אין גייסט. דער מאָדערניזם איז דער אויסדרוק פון דער רעאַקציע.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך פרצ'ן האָט די פאַליע נישט געמיטן. ער איז אַרונטער־געפאלן אונטער איר השפּעה, ווי יעדער דעמאָלט. אָבער דערין צייכנט זיך אויס פאַר אונז דער מהות פון פרצ'ן, זיין אינערלעך ווען, וואָס ער טרייסלט זיך אָפּ פון איר ביי דער ערשטער מעגלעכקייט.

איך האָב אים באַאַבאַכטעט צו יענער צייט, און איך געדענק, ווי ער האָט זיך געראַנגלט מיט דער מאָדערניסטישער ווירקונג, ווי איינער, וואָס ראַנגלט זיך מיט פּינ־סטערע גייסטער און וויסטע, פרעמדע כוחות. אין דער טיפּעניש פון זיין נשמה האָט ער נישט געקאָנט סובל זיין דעם הייך פון טויט און צעפּאַלונג, וואָס האָט זיך געטראָגן פון יענער ריכטונג. ער איז אינערלעך געווען פרעמד און ווייט דערפון, אָבער דאָס איז דעמאָלט געווען דאָס לעצטע וואָרט, דאָס מאָדערנע און דאָס נייסטע, און ווי אַזוי האָט ער זיך געקאָנט אָפּזאָגן דערפון?...

אָבער די פאַליע איז געווען צו שטאַרק. זי האָט צוגענומען פון אַלע זייטן. דער דור איז פול געווען מיט איר. פרצ'ן האָט זי אַר, צי צוויי געהעמט אין זיין שאָפן. דאָס איז געווען די צייט פון נאָך זיין אַרעסט ביז צום דערשיינען פון „יוד" און „הדור".

אין פרצ'ס טיפּעניש איז געלעגן דאָס זינגענדיקע און שטראַלנדיקע, וואָס האָט געדאַרפט גאָר אַן אַנדער אַטמאָספערע. ער האָט, אַזוי ווי זיין רבי אין דער „גאָלדענער קייט", בשום אופן נישט געוואָלט אַרייגלאָזן דעם וואָכנטאָג צו זיך אין דער נשמה. ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט ער זיך טאַקע אָפּגעטרייסלט דערפון.

פרץ פלעגט ליב האָבן צו דערציילן אַ מעשה'לע, דוכט זיך, פון טויזנט אין איין נאַכט גענומען, אָבער ער פלעגט עס באָפּוצן און באַרייכערן מיט אייגענע פאַרבן און בילדער, און שטענדיק, ווען ער האָט עס דערציילט, איז געווען אַ סימן, אַז ער איז אין אַ געהויבענער שטימונג.

דער פאַרכישופּטער בן מלך

„אַ פאַרכישופּטער בן־מלך וואוינט אין אַ שלאָס מיט אַלע אוצרות און פּראַכט פון גאָר דער וועלט, אָבער מרה־שחורה'דיק איז ער און פאַרבענקט צו עפּעס אַנדערש, וואָס ער אַליין וויסט נישט וואָס דאָס איז. אַ קליינע צוים טיילט נאָר אָפּ דעם בן־מלך פון אַ וואונדער שיינעם פּאַרק, וואו עס וואַקסן די שענסטע פּאַלמען, די שטאַרקסטע צעדערן צוזאַמען, די הערלעכסטע רויזן און שנייַ־וויסע ליליען. אָבער אַן אַנזאָג האָט דער בן־

מלך אַ האַרבן און אַ פעסטן, ער זאָל נישט איבערטרעטן די צוים, ווייל ער וועט שלעכט ענדיקן. היט מען דעם בן־מלך פון אַלע זייטן, מען היט אים בייטאָג און מען באַוואַכט אים ביינאַכט, עס זאָל, חלילה, נישט געשען דאָס אומגליק. אָבער די בענקשאַפט איז שטאַרק, און דער בן־מלך קען זי נישט גובר זיין. איינמאָל, פאַרטאָג, די וועכטער האָבן איינגעדרימלט, גנב׳ט ער זיך אַרויס פון שלאָס און לאָזט זיך גיין אין פאַרק אַריין.

און די וואונדער און די שיינקייטן פון דער וועלט עפענען זיך פאַר זיינע אויגן. די שענסטע בלומען, די הערלעכסטע חיה׳לעך, אַלץ איז אַזוי פאַרביק, אַזוי מילד, אַזוי ליבלעך, אַלץ ליבט און לאָקט און רופט צו זיך; יעדע בלום וויל געפליקט זיין פון זיינע הענט, יעדעס חיה׳לע בעט זיך שטום: נעם מיך, גלעט מיין וווייכע סאַמעטענע פעל. גייט ער צו און פליקט אָפּ די ערשטע בלום, אָבער ווי נאָר ער עפנט די האַנט, זעט ער, אַז ער האָט גאָר אַ שטיק קלעפיקע בלאָטע, און ער וואַרפט עס מיט עקל אַוועק. ער פרואווט לאָקן צו זיך אַ חיה׳לע, און ווי נאָר עס געפינט זיך אין זיינע הענט, ווערט דערפון אַ שטיק מיאוסקייט, אַן עקלהאַפט קליין קריכעדיק באַשעפענישל. ער גייט ווייטער, ווידער ווינקט צו אים אַ בלום, לאָשטשעט זיך אַ חיהלע, אָבער ער האָט שוין מורא צו פליקן די בלום, צו גלעטן דאָס חיהלע, אָבער זיין האַרץ גייט אויס פון בענקשאַפט. ער פליקט די בלום, און ווידער האָט ער בלאָטע אין האַנט, עד רירט זיך צו צום חיהלע, ווידער האָט ער אַנגערירט אַ שרץ. און אָט גייט ער ווידער אַוועק, זיין צוריקגעהאַלטנקייט ווערט אַלץ גרעסער, ער איז שוין פיל מאָל אַנגעלערנט, אָבער די בענקשאַפט ווערט נאָך שטאַרקער, און אַזוי צאַפלט זיין נשמה צווישן באַגער, מורא און עקל. פלוצלונג דוכט זיך אים, אַ שוועדקייט איז באַפאַלן זיינע יונגע פיס... דעמאָלט קומט אַרויס אַ קאַרליק פון אַ הייל, טראָגט אים צו צום פנים אַ שפּיגעלע, און ער דערזעט דאָרט — אַן אַלטן, געבראָכענעם, גרייז־גראָען מענטשן. דאָס איז ער אַליין״.

אין דעם ראַנגלען זיך מיט באַגער, בענקשאַפט און עקל איז זיין לעבן דורכגעגאַנגען.

פרץ פלעגט דאָס מעשה׳לע דערציילן אַלס לעצטן ענטפער אויף אַלע מעגלעכע קשיות, אַלס דאָס וואַרט פון דער לעצטער קלוגשאַפט. און שטענדיק איז עס געווען דעמאָלט, ווען ער איז געווען אין ברען, ווען די אויגן האָבן ביי אים אי געבליצט אי געשמייכלט. איך האָב עס פיל, פיל מאָל פון אים געהערט, און שטענדיק האָב איך דערביי געהאַט דעם איינדרוק, אַז ער לייענט זיין אַני־מאמין:

דאָס געפליקטע, דערגרייכטע, געפילטע איז בלאָטע, עקל, שיין און רייצנדיק איז נאָר די בענקשאַפט.

זיין אייגענע שוואַכקייט, וואָס ער פלעגט זיך אַזוי אָפט איבערוואַרפן פון סטיל צו סטיל, נישט געהאַט אַן אייגענעם אויסגעטראַטענעם וועג, אַזוי ווי מענדעלי, אַזוי ווי שלום־עליכם, וואָס האָבן נאָך יאָרן פון זוכן, ענדלעך, דאָך געפונען זייער אייגענעם נוסח — די דאָזיקע שוואַכקייט פלעגט ער מיט דעם מעשהלע פאַרענטפערן. אין דער דאָזיקער מעשהלע איז שוין געלעגן די אפיקורסות צו אַלערליי אַרטן פון גלויבנס און פראָגראַמען. אַלץ איז איזולאַריש, האָט אַ וועלט, ווי לאַנג מען רירט זיך נישט צו דערצו, אַלץ איינס, צי דאָס איז אַ גליבטע, וואָס איז איינמאָל געקושט געוואָרן, אַן אידייע, וואָס האָט אַמאָל באַגייסטערט, אַ פאַרם, וואָס איז איינמאָל אויסגענוצט געוואָרן.

אָבער דאָס מעשהלע איז דערציילט געוואָרן נאָר, ווען פרץ האָט זיך געפילט געהויבן און שטאַרק, ווען עפּעס אין לעבן איז אים געלונגען, באַזונדערס נאָך אַ געלונגענער

זאַך, וואָס איז אַרויס פון זיין פעדער, וועלן ער האָט געוואונען די אינעוויניקסטע זיכער־קייט. אָבער באַהאַלטן פון אַלע און פון אייגענעם באַוואוסטזיין, אין די טיפענישן פון זיין נשמה האָט דאָך געלעבט דער דראַנג צו געפינען זיך אַליין, די נישט־צופרידנקייט פון דער צעריסנקייט. וועלן האָט געקאָנט אַרויסלייענען דעם סוד פון עפעס אַן אומעט, אַ נישט־היימלעכן, וואָס האָט אַזוי אָפט זיך אָפּגעשפּיגלט אין זיינע אויגן, דער האָט דאָס געקאָנט פאַרשטיין. און ווי האָט עס דען געקאָנט אַנדערש זיין. דאָסזעלבע געזעץ, וואָס טרייבט דעם עפּלבוים „ליב צו האָבן" נאָר עפּל און צו פרוכפּערן נאָר עפּל, דאָסזעלבע געזעץ טרייבט דעם קינסטלער צו געפינען זיין איך, זיין פערזענלעכקייט, זיין סטיל. טראָצדעם, וואָס פרץ פלעגט אָזוי אָפט אויסלאַכן דאָס גיין אויף אַן אויסגעטראָטענעם וועג, טראָצדעם, וואָס ער פלעגט עס באַפאַלן מיטן ביטערסטן סאַרקאַזם אַלס איינזיי־טיקייט, ענגהאַרציקייט, האָט ער דאָך, אַליין דאָס נישט צו וויסן, געזוכט זיין אייגענע אינזייטיקייט, געבענקט נאָך דעם, געשטרעבט דערצו.

עס איז אָבער באַשערט געווען אַזוי, אַז זיין איך, זיין קינסטלערישע אינדיווידואַ־ליטעט, האָבן אַנדערע געפונען אין אים, איידער ער האָט עס אַליין באַמערקט. דער העכסטער אויסדרוק פון זיין אייגנאַרטיקן סטיל, פון זיין אָריגינאַליטעט אַנטפלעקט זיך אין צוויי קורצע נאָוועלן: איינע געשריבן אָריגינעל אויף העברעאיש אונטערן טיטל „משנת חסידים" (אין „החץ"), די צווייטע „מקובלים", געשריבן אָריגינעל אידיש און געדרוקט אין די „יום־טוב־בלעטלעך" וויַ עכטע קונסט־ווערק פון ערשטן גראַד, איז אַלץ דאָרט אַזוי ניי אזש ביז פרעמדקייט, די פּאָרם און דער אינהאַלט, די מענטשן און די באַציאונג צו זיי. און ווי אַלץ, וואָס איז ניי געשאַפן, וואָס פאַרקניפּט זיך כלל נישט מיט דעם שאַבלאָן און געוואוינהייט, זיינען די נאָווועלן פון קיינעם נישט באַזונדער באַ־מערקט געוואָרן, אפילו נישט פון דיכטער אַליין. זועלכע פּרצ'עס זאָכן האָבן מיר, זיינע פאַרערער, אין פּרצ'עס הויז נישט אַרומגערעדט? פון „מאַניש" ביז צום לעצטן פע־ליעטאָן אין די בלעטלעך קעגן די חובבי ציון. פון די „מקובלים" און „משנת חסידים" געדענקט איך נישט, אַז מען זאָל די ערשטע יאָרן האָבן גערעדט. פרץ אַליין האָט די זאָכן קיינמאָל נישט דערמאָנט.

די באַווערטונג פון די זאָכן קומט צוליב אַן אינפלוס פון אויסן. ווידער האָט אַ ווינטל געבלאָזן פון אויסלאַנד.

אַ קרייזל אידישע סטודענטן אין בערלין, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען מיכה יוסף בערדיטשעווסקי, האָט זיך אַנגענומען מיט ניטשעאַנישע און מאַדערניסטישע אידייען פון יענער צייט. אַלס אינדיווידואַליסטן האָבן זיי זיך שטאַרק אונטערגעשיידט פון יענעם טייל אידישער יוגנט וואָס זיינען געווען באַהערשט פון דער סאָציאַליסטישער אידעאַלאָגיע. בערדיטשעווסקי, אַ טיפזיניקער און אָריגינעלער קאָפּ, איז געווען דער פירער פון דער גרופּע. ער האָט געמאַכט די ערשטע פּראָבע איבערצוטראָגן די נייע אידייען אויף דער אידישער גאַס, בעסער געזאָגט, אויף דער אידישער געדאַנקען־וועלט. ער האָט דערקלערט מלחמה אחד־העם'ן מיט זיין טרוקענעם ראַציאַנאַליזם און מיט דעם רוחניות און מוסר, וואָס זאָלן זיין דער אינהאַלט פון אידישן גייסט. מיט דעמ־זעלבן וועג איז ער געקומען צו זיין אַ מליץ יושר אויף די חסידים מיט זייער אינדיווי־דואַליזם און פאַרטיפונג פון איך, אַלס אַ קעגנזאַץ צום טרוקענעם תלמודיזם. די דאָזיקע גרופּע האָט אויף אייגענע קאָסטן אַרויסגעגעבן בערדיטשעווסקי'ס העברעאישע בראָ־שורן „שנוי ערכין" און די איבעריקע, אויף וועלכע קיין פאַרלאָג און קיין צייטשריפט איז נישט געווען קיין בעלן.

צו וואָס בערדיטשעווסקי איז געקומען אויפן וועג פון דענקען, דאָס איז פּרצ׳ן, ווי אַ נבואה, שוין לאַנג אַנטפלעקט געוואָרן. בערדיטשעווסקי׳ס קאַמף־אויסרוף, זיין הייסע אַפּאָלאָגיע פון חסידיזם האָט דערגרייכט קיין וואַרשע. אין פּרצ׳עס ליטעראַריש קרייזל איז מען אויפמערקזאַם געוואָרן אויף בערדיטשעווסקי׳ן, און בינו־לבינו האָט מען אַנטדעקט פּרץ׳ס אוצר, וואָס איז אייגנטלעך שוין לאַנג געלעגן אָפּן: אַן אמתע חסידישע דיכטונג, פּאַרטיק און גרייט צום געניסן.

דאָס האָט אויך געהאָט אַ וויירקונג אויף פּרצ׳ן, וואָס ער האָט דערנאָך גענומען מיט מער אויסגעהאַלטנקייט, מיט דעם פולן באַוואוסטזיין, אַזוי צו זאָגן, „מחשבה תחילה" צו באַאַרבעטן דאָס געביט פון חסידות.

צי די שאַפונגען מיטן פולן באַוואוסטזיין האָבן איבערגעשטיגן יענע ערשטע, וואָס זיינען ווי בליצן אַרויס פון זיין נאָך פאַרנעפּלטער נשמה — דאָס איז שוין אַן אַנדער פראַגע.

פּרצ׳ן הויבט אָבער אָן אויף יעדן פאַל צו ציען צום אייגענעם וועג, צו זיין סטיל און צו זיין שורש.

— ה. ד. נאָמבערג

י. ל. פּרץ

אפרים קאגאנאווסקי

י. ל. פּרץ

טאג־טעגלעך, פונקט ניין אינדערפרי, באגעגענען מיר אים איילנדיק דורך „טשעפּלא" און „צעגלאנאצ" גאס, אויף וועלכער ער האט לאנגע יאר געוואוינט. ער גייט איינגעהילט אין זיין ברייטער, אייביקער פעלערינע, די וואנסן זיינען ביי אים צע־פּלאשעט, די אויגן בליצן אפיר פון אונטערן ווייכן, גרינעם יעגער־הוט, זיין האנט ווערט ניט מיד צו ענטפערן אויף די באגריסונגען פון אלע זייטן.

קינד און קייט קאנען אים אין דער גאנצער אידישער געגענט. אפילו די וואס וויסן נישט, אז דאס איז א אידישער שרייבער, אז דאס איז דער באוואוסטער י. ל. פּרץ, קוקן אים נאך. עפּעס בלאנקט ארויס פון אים א יום־טוב׳דיקער שימער. אין זיין אנדערשקייט זעט דאך די אידישע גרויע גאס א נאענטקייט און גוטסקייט, וואס [illegible] מוטיקן שמייכל, אזוי ווי צו א דאקטאר, וואס „איז גוט צו ארעמע קראנקע".

אט דער קארגער, אינדערפריאיקער גאנג זיינער, דורך די עטלעכע גראע, שטוי־ביקע אידישע גאסן, ווערט ביי י. ל. פּרץ אויך פארוואנדלט אין א שפּאציר פון זארגלאזן יום־טוב׳דיקן מענטש.

אבער ניט קיין שפּאציר איז דאס געווען. באלד ווערט פּרצ׳עס פּנים מאט, די טריט ווערן ווי אונטערגעבראכן ווען ער דערזעט פאר זיך דאס רויט־ציגלדיקע, „קאזיאנע" הויז פון דער אידישער גמינע אויף „גזש׳יבאווסקע"־גאס. דאס הויז, וואוי י. ל. פּרץ איז אפּגעזעסן זיינע בעסטע שעה׳ן פון טאג אלס א גוטער „טשינאוניק", ווי עס האט געזאגט אויף פּרצ׳עס קבר זיין שוף, דער דעמלטיקער פּרעזעס פון דער וואַרשעווער גמינע: „דיזער פּרץ וואר איין גראסער מאן... ער האט ני אין זיינעם לעבן צו דער ארבעט פערשפּעטיקט"...

י. ל. פּרץ איז לאנגע יאר געווען א קרקע־טיילער, ער האט פארקויפט שטיק־לעך ערד צו באגראבן אידן. און אפשר איז בעסער וואס פּרץ האט פארקויפט זיין צייט די לויה־אידן. ווייל ביי דעם גאנצן משונה׳דיקן געמיש פון קינסטלער און טשינאוניק איז אים דאך געגעבן געווארן ווי עס איז בכבוד׳יק דורכצולעבן. ווייל ווער וויסט צי ס׳איז דעמאלט נישט בעסער געווען צו טיילן קרקע׳ס, אידער שרייבן אויף באשטעלונג אין דער געלער פּרעסע.

יעדעס מאל ווען מיר איז אויסגעקומען צו באגלייטן פּרצ׳ן צו דער גמינע, האט ער איבערגע׳חזר׳ט די זעלבע ווערטער:

— ווען גאט זאל מיר העלפן, איך זאל ניט דארפן גיין אהער... איך וואלט גע־שריבן א גאנצן טאג... איך וואלט געשריבן צעדליקער נייע זאכן... ווען גאט זאל מיר העלפן איך זאל געווינען אויף דער לאטעריי...

קיין אנדער האפענונג פּטור צו ווערן פון דער גמינע האט ער זיך ניט געקאנט פארשטעלן... אט דער גראער גמינע־פלעק אויף פּרצ׳עס שעפּערישן טאג, האט אבער געדויערט נאר ביז דריי אזייגער. ווי נאר פּרץ איז ארויס פון דער טוכלער גמינע־לופט, האט זיך אין אים אריינגעגאסן א ניי לעבן. ער איז געוואלן פלינק ווי אן אינגל, וואס

לויפט צוריק פון חדר, ער האָט זיך געטראָגן איבער דער גאַס מט אַ גליקלעכן שמייכל צו דער גאַנצער וועלט. ער האָט געשלונגען די וועלט מיט די אויגן, און איידער ער איז געגאַנגען אַהיים אויף „צעגלאַנצ" איז ער נאָך דורכגעלאָפן אַ פּאָר גאַסן אַזוי זיך, אָן אַ ציל.

אייגמאָל אויף אַזאַ שפּאַציר אַרום דער אידישער געגנט, האָב איך נישט קאָנצנדיק פּשוט מיטהאָלטן זיין שנעלן טראָט, אים געפרעגט, צי ער האָט עפּעס נויטיקס צו דערליידיקן, פּרץ האָט מיר געענטפערט:

— ניין... דאָס לויף איך זען צי ס'זיינען טאַקע דאָ אַ סך אידן... פּאָר וועמען אַהיימצוגיין אַרבעטן... איך לויף ווייל ס'איז נישטאָ קיין צייט... איצט איז די צייט מיינע... נישט דער גמינעס...

* * *

פון אַרום פיר אַזייגער בייטאָג, האָט שוין פּרצ'עס טיר נישט געשלאָסן, נאָר אַלץ האָט געצויגן; צו דעם ליבן, געשמאַקפולן ווינקל, וואָס איז פול געווען מיט פּרצ'עס אָטעם, צו פּרצ'עס קאָבינעט. פּרצ'עס קאָבינעט איז צו יענער צייט זיכער געווען, אפשר דאָס איינציקע צימער אין וואַרשע וואָס האָט געהאַט אַ אידישן סטיל. נאָך צענדליקער בלאָנדזשענישן, קאָמבינירונגען האָט זיך פּרצ'ן איינגעגעבן צו שאַפן אַ געדעכענעניש פון א אידישן סטיל. נאָך יאָרן פון זוכן און זאַמלען קעגנשטאַנדן, קלייניקייטן, נאָך צענדליקער מאָל איבערשטעלן דאָס מעבל און איבערהענגען די בילדער פון די אידישע מאלער: מינקאָווסקי, הערמאַן שטרוק, קראַטקאָ און אַנדערע, האָט זיך געשאַפן עפּעס אַ גמיע פון אַ האַרמאָניש ווינקל פון אויסגעהאַלטענעם איינהייטלעכן כאַראַקטער וואָס האָט געקאָנט זיין נאָר אַ אידישער.

ווי ביי אַ באַוואוסטן דאָקטאָר אין די אויפנאָמס-שעה'ן, האָט זיך צו דער צייט, צו פּרצ'עס טיר געצויגן, אַ חוץ קאָלעגן שרייבער, אויך צענדליקער יונגעלייט, מיידלעך און גלאָט מענטשן פון פאַרשידענעם טיפּ. טייל מיט לאַנגע האָר און צעדרייטע קאָפּעלושן, סטודענטן, בחורים מיט לאַנגע קאָפּאָטעס, פּראָווינצער אידן מיט בערד. דאָס זיינען אַלץ געווען „פּאָציענטן", וואָס זיינען געווען געכאָפּט פון דער קראַנקהייט פון שרייבערן, מאָלערן, אַדער אויף שפּילן טעאַטער. עס איז געווען אַזוי צו זאָגן: דער רענעסאַנס אויף די אַלע געביטן פונם אידישן שאַפן.

עס זיינען געווען די יאָרן פונם גרויסן פּוילישן ראַמאַנטיזם, וואָס האָט זיך אויסגעאָסן אין עלעגיש געזאַנג. די גאַנצע פּוילישע קולטור האָט אויסגעווויינט אירע בענקשאַפטן אין אַ צוגעקלעמטן טאָן, וואָס האָט זיך איבערגעגעבן דעם יונגן, אידישן דור אין זיינע זוכענישן אויפן וועג פון קולטור און וועלטלעכקייט. די אַלע, וואָס זיינען געטריבן געווארן צו פּרצ'עס טיר, האָבן פאַרשטייט זיך, בדעה געהאַט צו זיין, פון גאָט-גענבענטשטע טאַלאַנטן, גרויסע שרייבער, מאָלער און אַקטיאָרן.

גייער צו פּרצ'ן האָבן שוין אין דער אידישער גאַס געהאַט זייער טיפּישן אויסזען. מ'האָט זיי שוין געקאָנט דערקאָנען צוליב זייער הולך, צוליב די קוטשמעס האָר און צעדרייטע קאָפּעלושן. עס זיינען געווען די יאָרן נאָך דער גרויסער רעאַקציע, וועו די יונגעלייט וואָס האָבן זיך עטלעכע יאָר אַרומגעדרייט אַרום די צעפּאָגראַמירטע פאַרטייען, האָבן ניט געהאַט מיט וואָס צו לעבן און האָבן געזוכט אַ אידעאַל אַרום דער ליטעראַטור אַדער קונסט, ביי עפּעס אַ ראַמאַנטיק, וואו עס האָט זיי געלאָקט די יום-טוב'דיקייט פון עפּעס אַ שעפּערישער אַטמאָספער.

אט די אלע זיינען אנגעלאפן פון פארשידענע שיכטן און קלאסן: פון רייכן שטאנד און פון קעלער־שטובן, פון אסימילאטארישן און חסידישן שטאנד. ישיצה־בחורים און סטודענטן — אלע זיינען זיי געקומען צו פרצ'ק. מען איז געקומען מיט דעלעגאציעס און אינדיווידועל, מען איז געקומען ווייז שאפונגען. די ערשטע וויזיטן זיינען געווען קורצע, פרץ האט זיי אויסגעהערט א פאר מינוט, זיך געהייסן עפעס פארלעזן אדער אליין א כאפ געטאן עטלעכע שורות און ארויסגעגעבן א דיאגנאזע.

עס איז שווער היינט איבערצוגעבן די כשופדיקע ווירקונג פון פרצ'עס א ווארט צו יענער צייט. די מאראלישע קראפט פון פרצ'עס משפט איז געווען אזוי שטארק, אז עס האט געקאנט געבן א ל ע ס, ד. ה. אין איין טאג מאכן פון א יונגמאן א בארימטקייט אדער צונעמען אלע האפענונגען און אראפוארפן אינם פינצטערן קעלער פון רומלאזי־קייט. פארשטייט זיך, אז דאס אלץ וואס מ'האט צו יענער צייט געקאנט באקומען איז געווען נאר א מאראלישי פארמעגן, וואס האט נישט געשטערט צוזוהונגערן און ארומגיין מיט צעריסענע שיך. קיין ליטעראטישע פרעמיעס און סטיפענדיעס האט די אידישע ליטעראטור נישט פארמאגט. פרץ האט אבער געהאט אין זיך די קראפט צוצובינדן א פאר פליגל, געבן האפענונגען און גלויבן, אזא גלויבן וואס ער אליין האט געטראגן אין זיך, אז די לי־טיראטור איז א זאך, פאר וועלכע עס איז ווערט אפצוגעבן א לעבן. אין דער הינזיכט האט פרץ געהאט אין זיך עפעס נישט אידישעס, און עס איז צו יענער צייט געווען מערק־ווירדיק, פון וואנען האט דערזעכציקיאריקער איד, וואס איז ארויסגעקומען פון דער סאמע אידיש־בעלי־בתישער טיפענish, געמומען אזויפיל פיעטעט פאר קונסט? וואו האט ער געמומען כוח און גלויבן, ארומצוגיין אזויפיל יארן איבער דעם רעשיקן „גזשיבאוו", אין דער פעסטונג פון אידישער תורה, געלט און האנדל, זינגנדיק דאס געזאנג פון קונסט און פארם?...

* * *

די יונגע, וואס האבן פרצ'ן ארומגערינגלט, האבן אין די יארן טויזנט ניין הונדערט ניין, טויזנט ניין הונדערט צען, צווישן זיך געהאט א געוויסע עטנאגראפיש־טאפאגרא־פישע נאנטקייט אין זייער אפשטאמונג ווי אויך אין זייער ארט עלעגיש־ראמאנטישן אויפנעמען, וואס האט זיך זיי איבערגעגעבן פון דער פוילישער, ראמאנטיש־רעטארישער פארארלאגע.

דער צופאל וואס צווישן דער גאנצער פלעיאדע יונגע פראזאאיקער איז נישט געווען קיין איינער, וואס זאל שטאמען פון די ליטווישע געביטן איז געווארן סימפטאמא־טיש. ביי פרצ'ן איז ארויסגעשוואומען די פראגע: צי איז א ליטוואק איבערהויפט פייאיק צו פארנעמען א וועלכעס ס'איז ארט אין דער בעלעטריסטיק.

די טענות, וואס פרץ האט געהאט צו די ליטוואקעס איז געווען א פראגע בלויז פון סטיל. י. ל. פרצ'ן, אזוי ווי פיל פוילישע אידן האט דאס ליטווישע זיך אים פאר־געשטעלט: שמאל, גראָ, פארבלאז און ארעם, דאס זיינען אלץ געווען חסרונות, פרעמדע פאר פרצ'עס גייסט.

טיילווייז איז דאס אויך געווען דער רעזולטאט פון א לאנג־איינגעווארצלטער פאר־שטעלונג וועגן דעם „ליטוואק" וואס האט זיך איינגעגראבן אין דער פסיכיק פון דעם גאנצן פוילישן אידנטום. די פוילישע אידן האבן געזען אין דעם ליטוואק, דעם ארעמען, הונ־געריקן, אן־השגחה'דיקן מענטש. עפעס אן אייביקן סובלאקאטאר אויף דער וועלט, א טרוקענעם מענטש מיט באשרענקטע פארלאנגען,

י. ל. פּרץ האָט עס געווּיס געגומען אַביסל ברייטער ווי דער דורכשניטלעכער פּוילישער איד, דער בעל־הבית, פּרץ, האָט זיינע טענות צום ליטוואַק אָנגעוועגדט נאָר אין באָצוג צו דער שיינער ליטעראַטור. ער האָט נעמלעך, נישט געגלויבט, אַז אַ ליטוואַק קאָן פאַרמאָגן אַ רייכע פאַרבן־פאַליטרע מיט אַ ברייטן שילדערונגס־שטריך.

עס איז נישט דאָ דאָס אָרט צו משפטן, אויף וויפל פּרץ איז געווען גערעכט. איך וויל נאָר דאָ איבערגעבן די באַציאונג וואָס י. ל. פּרץ האָט געהאַט צו די ליטוואַקעס, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער ליטעראַרישער משפּחה. כאַראַקטעריסטיש איז, אַז ליטוואַקעס האָט מען געקאָנט געפינען נאָר אין דער קריטיק אָדער אין דער פּובליציסטיק, זעלטן וועט עס האָט זיך באַוויזן אַ ליטווישער יונגערמאַן, וואָס זאָל שרייבן אין אַ בעלעטריסטישער פאָרם.

די הויפּט־טענה, וואָס פּרץ האָט געהאַט צו די ליטוואַקעס איז געווען בנוגע זייער שפּראַך. ער האָט אַרגאַניש נישט געקאָנט פאַרטראָגן דעם ליטווישן דיאַלעקט, נישט וועט מען האָט גערעדט מיטן „סין" נישט מיטן „שין". אייגנטלעך וועט ביי פּרצ'ן איז געווען צו גאָסט אַן אָנגעזעענער ליטוואַק, וואָס האָט געוואָלט פּרצ'ן איבערצייגן, אַז דער ליטווישער דיאַלעקט איז דער סאָמע געזעצלעכער, האָט פּרץ אויסגעשריגן:

— ביי אייך גייט דאָך יעדעס אידישע וואָרט אָנגעטאָן אין אַ פאָר טיפע קאַלאָשן... צום ביישפּיל: „לאָזט מיך אָפּעט", „לאָזט אַריינעט", „בויגט זיך אָנעט"... צי הערט איר נישט ווי עס כלופּטשען די קאַלאָשן נאָך יעדעס וואָרט?...

* * *

עס איז אָבער דאָך געקומען אַן ענדערונג אין פּרצ'עס באַציאונג צו די ליטווישע „קאָפּמענטשן". מען קאָן די ענדערונג באַטראַכטן ווי אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס פּרץ האָט אָנגעטראָפן אַ גרויסן דוחק אין עלעמענטאַרסטער בילדונג, גראָד צווישן די פּוילישע יונגעלייט, וועלכע ער האָט געהאַלטן באַרופן צו ליטעראַטור, דאָקעגן וועט עס האָט זיך באַוויזן אַ יונגערמאַן פון ליטע, האָט ער דאָך פאַרמאָגט אַ וועלכע עס איז סומע פון וועלטלעכער בילדונג. דערפון האָט זיך געמומען וואָס פּרץ האָט צו יענער צייט אייגנעריסן מיט אַ גאַנצער ריי יונגע שרייבער, דערצו האָט אויך גורם געווען דאָס, וואָס די פּרעסע, וועלכע איז צו יענער צייט געלעגן אין דורכאויס ליטווישע הענט, האָט זיך אָנגעהויבן אָנטוויקלען און קומען צו דער מאַכט אין דער אידישער גאַס. דער גרויסער דראַנג פון דעם שרייבער צו רעדן צו דער ברייטער מאַסע, האָט אויך פּרצ'ן אַ שלעפּ געטאָן צו דער צייטונג. אַרום פּרצ'ן האָבן זיך אָנגעהויבן גרופּירן מענטשן אַנדערע, מיט אַנדערע אינטערעסן. די ליטעראָטור האָט אָנגעוואוירן איר קאַמעראַלן כאַראַקטער און עס איז פאַרשוואונדן דער שימער פון יום־טוב און נאָר זיין אייביקער לייב־פּריינט, דער אַלטער יעקב דינעזאָן, איז פאַרבליבן אין פּרצ'עס אַרבעטס־צימער ווי אַן אַמבאַסאַדאָר פון דער שרייבער־משפּחה. די צעזייטע און צעשפּרייטע איבער די וואַרשעווער גאַסן יונגע „באָהעם", די באַפליגלטע פון פּרצ'ן מיט די חלומות צו שאַפן גרויסע ווערק, האָבן זיך אָפּגערוקט.

די יונגע וואַרשעווער שרייבער האָבן דעמאָלט פאָרגעוואָרפן פּרצ'ן, אַז ער האָט זיך געלאָזט פאַרכאַפּן פון די „ליטוואַקעס", וואָס איז געווען אַ ענגוג נאַיווע באַציונכענונג, ווייל צו יענער צייט איז ביי דער יונגער „באָהעם" איבערהויפּט יעדער זאָכלעכע באַציאונג צו עפּעס וואָס האָט נישט געהאַט צו טאָן מיט שיינער ליטעראַטור, באַצייכנט געווארן אלס „ליטווישקייט".

אַ קליינער אַנעקדאָט פון יענער צייט, אומגעפער אַ יאָר פאַר פּרצ׳עס טויט. ביי דער גרופּע יונגע ווארשעווער שרייבער, וואָס איז שוין זעלטן זיך צונויפגעקומען אין פּרצ׳עס שטוב, האָט זיך אָנגעקליבן אַ פּראָטעסט און אַ פאַרדראָס, וואָס פּרץ האָט זיך פון זיי דערווייטערט. דאָס איז זיכער געווען אַ געפיל פון בענקשאַפט נאָך די יום־טובדיקע פּרץ־שעהן, וואָס זיינען פאַרשוואונדן און אייגמאָל, אין אַן אָוונט האָבן זיך אַלע צונויפ־געזעצט אויף אַ באַראַטונג. עס זיינען געהאַלטן געוואָרן רעדעס מיט פּראָטעסטן קעגן פּרצ׳ן, פאַרוואָס ער האָט זיך פאַרפרעמדט פון דער משפּחה און זיך אַרומגערינגלט מיט טרוקענע פּובליציסטן, ליטוואַקעס.

יעדער האָט אַרויסגעזאָגט זיינע טענות צו פּרצן, מען האָט אָנגענומען רעזאָלוציעס, מען האָט אפילו אויפגעשריבן אַ „מעמאָראַנדום".

נאָך אַ גלעזל ווײַן איז מען געוואָרן זייער אויפגעהויבן און פול מיט קוראַזש, און אַזוי ווי מען שטייט און מען גייט איז מען אַוועק צו פּרצ׳ן אַרויסזאָגן אַלץ, מיט וואָס דאָס האָרץ איז פול. מיט רעש און געפּילדער האָט מען זיך געלאָזט צו פּרצ׳עס וואוינונג אויף דער יעראָזאַלימער אַלייע, וואו ער האָט צום לעצט געוואוינט. יעדער האָט פאַרזיכערט, אַז ער האָט נישט קיין מורא און ער וועט זאָגן פּרצ׳ן אַלץ אין די אויגן. אַזוי האָט מען זיך אריינגעלאָזן אין דעם טויער, וואו י. ל. פּרץ האָט געוואוינט.

נאָך דאָ איז געשען אַ קליניקייט. פון דער טונקלקייט פון טויער האָט זיך באַוויזן י. ל. פּרץ אַליין. אַלע זיינען שטיין געבליבן שטומע אָן אַ וואָרט.

— וואוהין גייט איר עס אַלע? — האָט פּרץ געפרעגט.

— צו אייך. — האָבן עטלעכע געענטפערט.

— וואָס ווילט איר?

אַ מינוט איז געווען שטיל, דערנאָך האָבן זיך עטלעכע שטימען אָנגערופן:

— מיר זיינען אייך געקומען זאָגן...

— אַז וואָס? — האָט שוין פּרץ אויפגעהויבן זיין שטים.

— אַז... אַז מיר... מיר בענקען נאָך אייך...

און אַ יונג, פריילעך געלעכטער פול מיט ליבע און האָפענונגען האָט ארומגערינלט פּרצ׳ן.

— אפרים קאַגאַנאָווסקי

י. ל. פרץ

איך און דער לעזער

...איך לויף נאָך דעם געשרטן לייענער און ער אַנטלויפט פון מיר...
פרייַנטלעכער, געשרטער לייענער, הער מיך אויס!
ער פאַרשטעקט זיינע אויערן און אַנטלויפט, און פון דערווייטנס הער איך זיין שווער, פאַרמאַטערט אָטעמען.
ער לויפט איבער בערג, שפרינגט איבער טאָלן, און איך יאָג אים נאָך און יאָג אים, און מיינע פיס ווערן געשוואָלן און צוווייטיקט...
אָבער איך וועל דיך ניט אָפּלאָזן, געשרטער לייענער! ווען דו וועסט אַנטלויפן איבערן ים, וועל איך דיר נאָכלויפן. איך בין אויך גרינג אויפן וואַסער. ווען דו וועסט דיר מאַכן פליגלען און זיך אויפהויבן אין דער לופט, וועל איך אויך נאָכפליען. צום הימל, צו די שטערן וועל איך דיר נאָכיאָגן. זיי קאָנען מיך דאָרט שוין פון לאַנג; אין די טרויע־ריקע נעכט זינג איך פאַר זיי מיינע לידער און זיי ווינקען מיר צו גוטמוטיק און ליבלעך...
אויך צום אָפגרונט וועל איך דיר נאָכגיין — — אָבער צו וועל איך דיר כאָפן, ווייס איך ניט!
די ווייטקייט צווישן אונז ווערט קלענער און קלענער, אָבער דער דאַכט פון מיין לעבנס־פייער ווערט אַלץ ווייניקער און ווייניקער. און אַז ס׳וועט שוין קומען די צייט דיך אָנצוכאָפן ביים זוים פון דיין קלייד, וועל איך שוין דאָן, מעגלעך, די הענט דאַרפן אין בעט לייגן... און דאָן, געשרטער לייענער, וועט זיין פאַרקערט.
דו, דו וועסט זיך דאָן נאָכיאָגן נאָך מיר!
צווישן די שטערן וועסטו מיך זוכן, אין ווינט וועסטו מיין שאָטן זען און צווישן די שורות פאַרפוילטע בלעטער — מיין נשמה!
צו מיין קבר וועסטו קומען, און וועסט שרייַען: אָט בין איך, נעם מיך צו דיר!

דערווייל, געשרטער לייענער, אַנטלויפסטו פון מיר... אים דאַכט זיך אַז איך וועל אים פאַרצוקן.
ביי אַ חתן־כלה־מאָלצייט פאַרשטעלט איך אים די שמחה.
ווען ער איז מלווה אַ טויטן צום בית הקברות, לאָך איך דאָרט פון די שקרים פון די אויפשפריפטן אויף די מצבות... און ווען ער קוויקט זיך מיט דער ליכטיקייט פון אַ פאָקל, פאַרשטאָפּ איך די נאָז פאַר דעם שלעכטן געזונט און; פאַרמאַך די אויגן פון דעם רויך... און ווען ער שטרענגט אָן זיינע אויערן צו הערן פון אַ רעדנער אַ פאַרטראָג וועגן די אַלטע צייטן, הער איך דעמאָלט דעם ווי געשריי פון זיינע מעשים...
— אַ שלעכטער מענטש ביסטו! — שרייט דער לייענער.
דעם מענטשן איז גוט: זיינע אויגן קאָנען זען; דעם וועלט־רוים און זיינע פאַרבן; און דיינע אויגן שטעכן ווי אַ שפּיז און דרינגען אַריין ביז אין דאָס טיפסטע. דו זעסט דאָס רויע פלייש, אייַדער די הויט איז צעריסן, די בלאָטערן אייַדער עס צעבליט און דאָס שלעכטס אין אַ גוטן מלבוש...

איך פריי זיך מיט דעם געזאַנג, און דו טרויערסט אויף דעם וועלט אין דער לופטן, וואָס דאָס פויגעלע האָט אויפגעגעסן און דערמיט פאַראומרייניקט די תפילה, וואָס די פייגעלעך שיקן צום הימל... איך זע דעם וואַלד בליען און מתפלל זיין, און דו זעסט אַ וואַלד, וואָס איז אויסגעראָטן, דערשטיקט און באַגראָבן, אום דו זאָלסט אויפ־ברענגען אַ נייעם אויף זיין קבר!

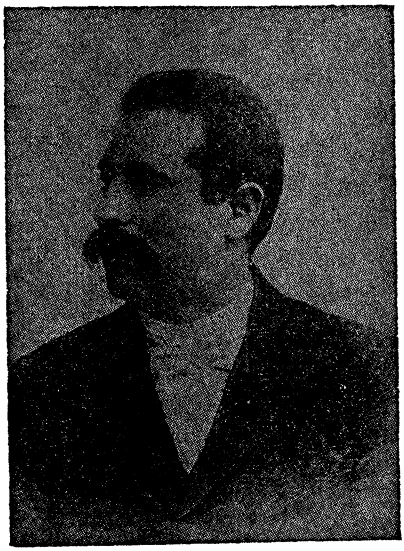
דו ביזט אַ שלעכטער מענטש און דיינע געדאַנקען זיינען שלעכט...

אַנטלויף, מיין לייענער, אַנטלויף!

אָבער וואָס לויפסטו אין מערב זייט צו די אָוונט־שאָטנס, צו דער נאַכט־פינסטער־ניש, צו זינקען אין אַ ים פון חושך? לויף אין מזרח־זייט, צום אָפּגלאַנץ פון זון־שיין, צו דער ליכטיקייט, און וואָס זיך אין די פרימאָרגן־קוואַלן פון זון־אויפגאַנג...

אַנטלויף, אַנטלויף און איך וועל דיך נאָכיאָגן.

— י. ל. פרץ

י. ל. פרץ

י. ה. ראַדאַשיצקי

אַן אַוונט מיט י. ל. פּרץ

דער זאַל איז אַ שמאַלער, אַ לאַנגער, אַ טעמפּל פּאַר „זמר",
אַ רונדער סופּיט, מיט שטערנדלעך קליינע, וואָס ווינקען;
די מיסטישע לעמפּלעך, פון פּענצטערלעך — נישן —
זיי שימערן קום קוים, מיט בלאַ־ליכט, פּאַרבאַרגן.

אָט קומט אַן דער דיכטער, דער שאַפּער געבענשטער —
געזעגנט צו דער בינע, באַגלייט פון צוויי „יונגע".
עס הייבן זיך העכט אויף, דער זאַל הילכט מיט ליבשאַפט —
עס דוכט זיך, סע רוישן אויף כוואַליעס אין שטורמישע ים'ען!

און שטאַלץ גייט דער דיכטער, דער קאָפּ שוין באַזילבערט —
געבענשט מיט די יאָרן פון רייפקייט צו דענקען.
דער גוף אַ מאַסיוועך, די אַקסלען באַלאַדן מיט טרוימען —
אויף זיי העכט ראָמאַנטיש אַראָפּ די פּעלעריגע.
אַזוי ווי אַ קעניג וואָס שטייגט צו זיין טראָן אויף —
שטייגט ווירדיק דער דיכטער אַרויף אויף דער בינע

די בינע ווערט ליכטיק, מיטן ליכט פון זיין לויטערן פּנים,
די אויגן, בלאַ־גרויסע — זיי שטראַלן מיט חכמה און בינה
און הונדערטער הערצער, זיי ווערן מיט אים באַלד באַהאַפּטן,
זיי ווערן מיט ליבשאַפּט צו אים און זיין ווערט צוגעבונדן!

זיין ווערט ווערט אַ האַרפּע, זיין יעדער שורה באַצויבערט
און זינגט זיך פריין טיף אין האַרץ, צינדט אַן די נשמה,
און יעדערער ווערט זיינער גליט אויף — אין דיר — טיף די פּלעמלעך,
וואָס ווילן שוין לייכטן און ווקן אוו מאַנען...
פּאַר יענע וואָס גלויבן אוו ליידן אוו האָפּן,
אוו לעשן זיך אוים שטום, ווי ליכטלעך אין האַרבסטיקן ווינטן,
אוו ווערן ווי האַרבסטיקע בלעטער פוו לעבן פּאַרשוואונדן.

ביינאכט ביי דעם פּרץ־סקווער

ביינאכט, ווען די גאס ליגט איינגעדרימלט, ביי דעם פּרץ־סקווער —
מיטן נאמען אויפן סלופּ דעם אייזערנעם, דעם הויכן —
(ווען די אלטע הייזער שלאפן אונטער העלע שטערן) —
דערזעט מען פון א זילבערנעם טומאן א גייסט אויפטויכן,
נביאיש בלייבט ער שטיין פאר דיר — א ליכטיקע געשטאלט,
דאס פּנים מיסטעריעז, איז זילבער־מאט באשטראלט,
די גרויסע מילדע אויגן לייכטן טרוימנדיק צעבלענדט,
ער האלט א ספר, מישט די בלעטער מיט די צארטע הענט.

ארום אים — טויכן שאטנס אויף, סודותדיק און מאט —
דו זעסט קיין פּנימער, נאר קעפּ באשטרייפלטע, מיט גרויע בערד,
אין אטלאס־זשופּיצים, גארטלען טראלזיקע, וואס גרייכן ביז דער ערד,
די ווייסע הענט, די איידעלע, זיי ציען זיך צו אים מיט א געבעט,
ווי כהנים ביים דעם דוכענען — שטרעקן זיך די הענט צו דעם פּאעט,
וואס שטייט ווי א שטראלן־זייל און בלעטערט בלאט נאך בלאט: —

דו הערסט די בלעטער רוישן ווי כוואליעס אינם ים, ביי נאכט,
ער שטייט ארומגערינגלט פון נשמות הייליקע, פון „די גאלדענע קייט".
די אטלאס־פאלעס בלאזן זיך אין ווינט, די לאנגע בערד צעווייעט,
די שאטנס וויגן זיך, דו הערסט ווי א געפליסטער — פון א
ווייטער וועלט,
זיי בייגן זיך צום מזרח־זייט, צום מערב־זייט, ווי ביי תפילות, פרום,
די נאכט איז פול מיט צער, דו הערסט א סודותדיק געזשום:

דאס קומען זיי, נשמות לויטערע, פון די ווייסל־ברעגן, דא אהער:
— שלום, פּרץ. שלום! — דערגרייכט ווי א כוואליע־רויש צו דיין געהער.
נאר באלד ווערט די וויזיע מאט, מיסטעריעז פארשטעלט.
די לבנה קוקט אומעטיק איבער דעכער צו דער ווייטער וועלט.

ניו־יארק, נאוועמבער, 1952

ווען איך שטיי פאר זיין פּארטרעט

ס'איז תמיד ליב מיר קוקן אויפן בילד פון י. ל. פּרץ,
וואס ליכטיקט אין מיין שטוב, אראפּ העל פון דער וואנט:
פון זיינע אויגן לייכטן מעשה'לעך פון פוילן־לאנד,
פון שבת'דיקע אידן, וואס שטראלן אויף ווי טרוימען —
איך שעפּ פון בילד ארויס זכרונות, מיט דרך־ארץ!

ווי תלמיד פאר זיין גרויסן רבי שטיי איך אפט פארקלערט :
ער האט דאך אין מיין יונגן הארץ דעם ערשטן טרוים דערוועקט ;
א וועלט, א מיסטעריעזע, סודותדיק פאר מיר אנטפלעקט :
„ביינאכט אויפן אלטן מארק", „אין פאליש אויף דער קייט" !
און וויפיל מאל האב איך אין טרוים זיין „מאנישן" געהערט !

איך קוק אין זיינע גרויסע אויגן, פול מיט טרוימען —
לעבט אויף מיין אמאל צוריק, טויכט אויף א ריינע וועלט,
מיט אידן גלויביקע, בטחונדיקע, פון משיח-ליכט באהעלט !
ווען יעדער טאג און יעדע שעה קייטלט זיך אין א וואונדער-קייט,
מיט גלויבן לויטערן וואס פלאטערט אין די רוימען !

כ'טרינק נאך איטטער פון זיין קוואל, מיר דוכט איך הער אים לייענען:
„די וועלט איז נישט קיין קרעטשמע"! — הימלען האבן מיר פון אויבן,
פארענען איבער אונז א שופט און א שומר, הויך, דארט, אויבן !
זיין גייסט האט אנגעצונדן ליכט אין הארץ טיף און א גלויבן !
שטיי איך פאר זיין בילד, דערזע איך אים א לויטערן דערשיינען !

אידיש ליד

אידיש ליד, פרינצען ליכטיקע, צניעותדיק און שיין :
איך זע דיך פארן וויידער אין א קלאטשע וואגן מיט א בויד,
איבער וועגן, איינזאמע, מיט א קלומיק, ווי א מויד
וואס שלעפט זיך ערגיץ דינען אין שטאט ארויין !

דיר פאסט דאך שוין א גאלדענער פאוואז, געשפאנט אין דריי פערד
און אויף דיין מלכות-קאפ זאל לייכטן דיר די קרוין
פון דיין ווייטן גרויסן יחום-שטאם — דער לוין !
דאם פאלק האט איצט פון דיר זיין פנים אפגעקערט ? — —

דאם עם-הספר-פאלק וואס האט מיט דיין לשון זיך געערט — —
לאזט שלעפן הפקר דיך ארום דורך זאוויערוכע, שטורם און ווינט ?
און זעט נישט אז די שכינה לייכט אויף דיר, בת-מלך-קינד ?

דער נם קאן נאך געשען : ס'פאלק זאל ווידער קומען מיט דער קרוין —
דיין קאפ אויפסניי באצירן מיטן אלטן יחום-לוין !

— י. ה. ראדאשיצקי

חיים פעט

מיניאַטורן

באַם גרענעץ

מיר האָבן זיך אַרויסגעשאָטן פון אָמניבוס. די גאַנצע באַרג־קע געגנט איז געלעגן אויסגעשטראַלט. מיר זיינען געגאַנגען אין אַ שמאָלער קייט צו אַ ברייטן שטיינערנעם הויז. אַנטקעגן איז אָנגעקומען אַ אידישער פאָליציאַנט אָנגעטאָן אין בלויע הויזן, אַ בלויע העמד. פון צעעפנטן קאָלנער, האָט אַרויסגעשיינט אַ קליינינקער גאָלדענער מגן דוד אויף אַ דין קייטעלע.

ער האָט אונז באַגריסט מיט אַ שמייכל. און ער האָט געעפנט דעם הילצערנעם צאַם. — ער האָט אונז דערקלערט: — דאָ איז דער סוף פון ישראל־לאַנד! אויף יענער זייט — האָט ער אָנגעוויזן — איז לבנון! —

מיר זיינען געשטאַנען אין שטילעניש... און איבער אונז הויך האָט געפלאַטערט די בלוי־ווייסע אידישע פאָן. — — —

רמת־רחל

נאָענט צו ירושלים רוט דער קיבוץ רמת־רחל.

אין דעם גרויסן, געמויערטן קיבוץ־הויז זענען די טירן צעעפנט, די שטולן צע־שליידערט, די בענק איבערגעקערט, די פיאַנע צעבראָכן פאַרשטומט, די פענצטער אויס־געזעצט. עס דערציילט וועגן די טעג פון קריג, וועגן קאַמפן וועגן אידישע זין און טעכ־טער, וואָס זיינען געפאַלן ביים פאַרטיידיקן זייערע משפחות, זייער דאַרף, דאָס לאַנד.

און מיר, צוגעפאָרענע געסט סיי פון ישראל סיי פון חוץ־לארץ, שטייען מיט געבויגענע קעפּ. מיר קוקן אַריבער צו דער גרעניץ, צו דער מוטער רחל וואָס ווייזט פאַר אירע קינדער...

מיר קוקן אויף די נייע הייזער, וואָס בויען זיך אין קיבוץ, מיר קוקן אויף ירושלים וואָס ליגט אין די בערג, און מיר זאָגן: זאָלן ניט פאַרגעסן וועלן אייערע הייי־ליקע נעמען, — די נעמען פון די געפאַלענע און די נעמען פון די לעבעדיקע, וואָס איר בויט באַנייט און היט דעם באַנייטן קיבוץ רמת־רחל!...

גליל העליון

דער וועג איז שמאָל, געדרייט, אויסגעשטיינט, — וויקלט זיך אַרום נאַקעטע בערג. און שטיינער! שטיינער! אויסגעשאָטענע, איינגעגראָבענע שטאַרצן, שפּיצן, גליווערן... זיי ליגן קעגן זון. קעגן ווינטן אָפענע, אָפּגעדעקטע פון ווייטע, אַלטע צייטן. זיי טראָגן אויף זייערע צעבראָכענע קאַרקן דורות. אַ סך שטיינער ליגן צעשאָטענע, אַראָפּגעשטויסענע פון די בערג. צי פון שטורעמס?! דונערן?! מלחמות!...

אין די טאָלן ליכטיקן קיבוצים. פעלדער גרינען צופוסנס די בערג. די פעלדער קוקן אויס ווי גרינע אָזערעס. די געגראָבענע טייכלעך זיינען איינגעראָמט ווי שפּיגלען.

איבער די וויסטע אַלטע בערג שטייען שוין טעלעגראַף־סלופּעס. עס הודושען דראָטן. אינזשינערן מיט הויכע שטיוול מעסטן מיט שנורן. אַגראָנאָמען שיטן איבער די ערד צווישן שטיינער אין זייערע הענט... אַרכעאָלאָגן גראָבן זיך טיף אין שטיי־ניקן באָדן.

און איבער די בערג טראָגן זיך אין גרויסע אויטאָבוסן אידישע מענער, אידישע פרויען. — זיי האָבן זיך אויפגענומען צוזאַמען אויף אַ טיול אין גליל העליון.

קיסריה

חרוב ליגט די אַלטע שטאָט קיסריה. אויף די הורבעס שטיינער שפּרינגען אַרום יאַשטשערקעס. די וועגט, צושאָטענע, זעען אויס ווי פאַרגליווערט אין אַ טויזנט יאָריקן שלאָף; פּוסט זענען די שמאָלע גאַסן. נאָר אויפן ברעג ים הערט מען דאָס גראַגערן פון גראָב־מאַשינען — אידן בויען אַ נייעם פּאָרט.

און אַנטקעגן ליכטיקט זיך דער נייער קיבוץ: ווייסע הייזער, ווייסער זאַמד, אַרומגערינגלט פון ים. אויפן וועג צום קיבוץ זיצט ברחבות אַ גערץ, וואָס מען האָט אָפּאָרשט אויסגעגראָבן. די מעכטיקע פיגור, אָן אַ קאָפּ און אָן אַרעמס, אין אַ שטיינערנער געפּאַלדעוועטער קלייד, דערציילט שטום וועגן דעם קעניג הורדוס. דעם פּריינט פון די רוימישע באַדריקער.

און אין קיבוץ לייכט און פינקלט דאָס הויז אויפן נאָמען חנה סענעש, וואָס האָט איר יונגן לעבן אַוועקגעגעבן פאַרן פּאָלק ישראל.

אויפן כנרת

בריים, בלוי און כוואַליק איז דער כנרת! עס שפּיגלט זיך אין אים דער בלויער ישראל־הימל — אַלע געקנייטשטע בערג, וואָס לאַגערן אָפּגעדעקטע, געזוניקטע. און די אַלטע שטאָט טבריה ליגט אין טאָל ווי סטאַדעס געוואַשענע ציגן.

מיר אַלע שפּאַצירער זיינען אויף אַ שיף אין מיטן כנרת. אונזערע לידער טראָגן זיך צו די בערג. מיר זינגען אַריבער דעם גראָבן קול פון די מאָטאָרן. מיר זינגען אַריבער די כוואַליעס. פון איין זייט שיינט די זון. און פון אַ שיטערן וואָלקן פאָלט אַ רעגן — אַ דורכגעזילבערטער, אַ קלינגנדיקער. און אַ רעגנבויגן האָט זיך אויסגעשפּאַנט אין האַלבן ראָד אויפן הימל. גאָט האָט אויסגעשריבן זיין צייכן: מער קיין מבול וועט נישט

אַן אָרעמע חתונה

אינם קליינעם צימערל זיצן די געסט געפּראָפּט באַ צונויפגעקלאַפּטע טישן. אין אווינקל זיצט דער פּייקלער. און אַ יונגערמאַן מיט אַ האַרמאָניקע בריים צעצויגן אף זיין ברוסט. און קינדערלעך טוליען זיך צו מאַמעס... מען רויכערט מען טרינקט. און דאָרט סענעוויטשלעך ליגן צעלייגט אף טעלער...

וועז די מוזיק האָט אַ שפּיל געטאָן — האָט זיך באַוויזן אַ פּאָרל אַרומגענומען; — זי אַ שוואַנגערע. ער מיט אויסגעברענטע נומערן אף די הענט. געטאַנצט האָבן זיי לייכט ווי אויף פליגלען — פאַרליבטע טויבן... דער חתן, וואָס האָט פאַרלאָרן זיין ווייב מיט די 4 קינדער אין די לאַגערן; — איז געזעסן נעבן זיין נייַ־ווייב און צווויי קינדער, פאַרטראַכט פון זיין נייַ לעבן — אין נייעם לאַנד ישראל!

לוי גאלדבערג

לידער

די יונגע מוטער

מיין טאכטער שוירלען

מאמע־ליבשאפט, — גאטס פארשפרייטסטע האפט —
האט פרום פון הויך אויף איר אראפגענידערט.
נאך געבורט, האט אין יונגן גוף זיך איינגעגלידערט
א צוזאמענבונד, פון אלע דורות מאמעשאפט.

און זע דאס יונגע קינד, צי ביים דעם זוים פון קלייד,
צי ביי דער וויג, אין פלעגע, מיט די פליסיק־זעטיקייטן, —
ווי ס'בענשט אויף דעם איר וואכע אויג, אין שטובס־טעטיקייטן
פון מעת־לעת. — אפילו שלאפנדיקערהייט.

צו אלץ וואס ס'קינד אירם טוט, איז שארף געשפיצט
א וואכער אויער: — א בעכער פאר דער ווין־ברכה
פון די אור־דורות, וואס שפרייטן איבער איר השגחה
פון דעם, וואס אויף זיין כסא־הכבוד זיצט.

אויך דער יונגער טאטע, אפט אין מוט אין גוטער
זעטיקט זיך מיט דער הייליקייט, פון קינד, און מוטער.

שפיטאלן

אין אלעווינקלען שטאט, שטארצן הויך די קראנקן־היימען,
און ווי תפיסה'ס, טראגן זיי אויף זיך, גארן אויף א גארן.
עם פלאטערן איבער זיי שליחים, פון גאט געשיקט, געהיימע,
אויף וואג־שאלן צו וועגן, געווייטיקטע, געזיפצטע יארן.

אויף פליגל־פלי, די קראנקן־שוועסטער — אין דער וויסער קליידונג
זיי איילן אום, אט ווי דאס קוועקזילבער אין טערמאמעטער,
און קילן ניט דעם שמייכל, וועלן אפילו ס'פעלט די האנט פון רעטער
אויף א חולה, פארטיק שוין פאר דער אייביקער צושיידונג.

דארט יובלט אויך די נייע פרייד פון שפראצונגען, געבורטן.
אויך וועלן א מענטש פארשלאפט — אויף ס'ניי הייבט אן צו שפאנען.
נאר העכער, העכער, העכער, הויבסטו אן צו אנען
באקלאג־געוויין, אויף די פון לעבן, אראפפאלנדיקע פרוכטן...

אין לאנגע קארידארן צופט די שטילקייט דיין געוויסן:
צי וואלט דא ניט דיין טאג, וועלן דו וועסט דיינע אויגן שליסן?

דער משכון

די זילבער־לייכטער, — דעם ברען פון התלהבות —
האָט אָפט מיין טאַטע אָפגעטראָגן אין לאָמבאַרד.
און פאַר די קאַרגע פרוטות, האָט ער אַריינגענאַרט
— פאַר דער מאַמען — דעם אויסגעווויינטן שבת.

יום טוב צייט, איז שוין די שטוב געווען באַרייכטער.
א פעדער־קישן האָט ער פון זיין בעט גענאַרט,
מיט דעם, צוריק אויסטוישן, אין שטאָט־לאָמבאַרד,
זיין „האָב און גוטס", די זילבער לייכטער.

אין אָלע ווינקלען האָבן געלויכטן דאָן ווי שטערן —
פון שפיגלדיקן זילבער — די צוויי פלאַמען ליכט.
נאָר ביים שלאָפן גיין, אין דעם אָנגעזיכט
פון הוילן ציכל, פלעגט די מאַמע אומעטיקער ווערן.

יאָ, אומעטיקער, ביז נויט האָט איר צום טויט געטריבן.
איז שוין דער משכון אין זכרון מיר פאַרבליבן.

ראָד פון אייביקייט

דער טאַטע ליגט דאָרט ניין איילן טיף.
דאָ הי, ביים זון, ער היינגט אויף דער וואַנט.
און אין א בריוו, אין זונם בריוו־אַרכיוו
דער טאַטע ביינקט אָלץ צום נייעם לאָנד.

וועג יאָרצייט קומט, — א ליכט אין גלאָז
פלעמלט, לעשט זיך, הויבט זיך, און פאַלט.
און ביים זון אין שטוב, אונטער זיין נאָז
וואַקסט אויף א קינד — דעם טאַטנס געשטאַלט.

צום אייניקל קלעפט זיך זיין נאַמען ערויף,
אין א תנועה אַמאָל — דער טאַטע איז דאָ!
און דער זון אָליין, אויף זיין אייגענעם גוף
שוין זעט אין גרוי, טאַטנס געעלטערטע שעה.

אין זון, און אין קינד, און אין קינדס א קינד,
איז דער טאַטע דאָ מיט הויז־געזינד.

לשון הרע

לשון הרע, די פֿאַרשפֿרייטע פּעסט פון רייד,
וואָס ווערימט אויס — ווי פּלאָדנער מאָל און זשוועור —
אין מענטש־געשטאַלט, פון דיינם אַ ליבן חבר
מעשים־לעכער, פֿאַרעטערישערהייד —

איז קראָפֿעווץ, וואָס וואַקסט אויך אויף דיין פּעלד.
ווען טרעטסט אין דעם, נעמסטו זיך אָן צרעת.
ס׳איז קנאה׳ס אויסגעהעפֿטער משוגעת
וואָס שאָדנט טיף דיין איינגעשטעלטע וועלט.

היט זיך אויס פון דעם, צו טראָגן פֿריי עם־אָפּט
— מיט דער הנאה־לוסט — אַהינטער יענעמס רוקן.
דערלאָז ניט, די אויגן זייערע, אויף דיר צוקוקן,
כדי צו אָנען, ווי דו ווערסט פון גאָט געשטראָפּט.

מיט דעם, וואָס דו שיילסט אויס פון זיך דעם אָדם : —
דעם טייל פון „אים", וואָס האַלט זיך אויף אַ פּאָדים.

דיכטעריש קנעכטשאַפֿט

די מוזען וואַקסן גלייך געזייט אין גאָטס גן־עדן.
און וועמען ער ווילט אויס, דעם שיקט ער צו פון הימל
אַ צירליכע — פון אים געקושטע מוזע־בלימל,
כדי דעם קיום אונזערן, מיט זין באַקליידן.

האַלט אייגער זי מיט טריישאַפֿט, ווי אַ בלום אין ביכל.
אַ צוויטער, טראָגט זי אין זיין לאַן, מיט שטאָלצער העזה.
אַ דריטער — ווען די לאַסטן זיינע ווערן נאָכגעלאָזן —
ער לייגט די בלום צוקאָפּנס, אונטער קישן־ציכל.

אויף אַלע דריי, גאָטס וואַכע אויג געהיים גיט אַכטונג.
ער טיילט די כבודים. אויך ער, צילט אָן די וועגן.
וואו יעדער מיט זיין ניגון־ליד, דעם פּאָלק זאָל רעגן
צו גאָרער שיינקייט, אין זיין דעמערדיקער טראָכטונג.

וועָן אַלע זינגען מיר, געהייליקטע אין ציטער,
האָט גאָט מיר צוגעטיילט, צו זיין דער „דריטער".

דער גאַסט — מיין טאַטע

א גאַסט איז אַריין אין מיין ליד,
און זיצט אויף דער אויבערשטער שורה:
ווי אין כסא־הכבוד. — ביי אים
איז ליכטיק די שיין אויף זיין צורה.

מיין טאַטע, ער לייענט מיין ליד,
פון זיינע — דורך פיין — מעשים טובים,
גנאַדיק ער שפייזט עם צו זאַט
אין קייט, פון משפחה, און קרובים.

מיין טאַטע, ער לייענט מיין ליד
ביז מיד זיינע אויגן זיך שליסן.
אויף פוכיקן קלאַנג פון מיין וואַרט —
ער שלאַפט אין די שורות, צווישן.

ער וועקט זיך. און כ׳הער אינדערפרי,
ער דאַוונט מיט טיפער התמדה
מיין פשוטן ליד, וואַס איז יונג —
נאָר פול מיט זיין צער אַנגעלאַדן.

ער דאַוונט, און וואונדער געשעט,
מיטן שכל דאָס ניט צו דערקלערן.
פון זיינע ענויים ווערט ליכט. —
דאָס צינדט פאָר אים גאַט זיינע טרערן.

קונצנמאַכער

יאָרן, קלעטערן אויף מענטש, ווי קונצנמאַכער, —
איינס אויף ס׳אַנדערע. ביז די האַרץ ווערט שוואַכער;
ביז — דער פונדאַמענט — מענטש, עס נעמט זיך בויגן
פון דער משא, גרייט אויף האַרטן ברעט זיך לייגן.

אידער נאָך ביים מענטש דער אָטעם ווערט אַנטשוויגן
אין דער שטילער רו וואָס וועט אין טיפן שלאָף פאַרווינגן,
ווערט אַנגעשפיצטער זיין געהער, דינער, וואַכער;
ער דערהערט: אים לאַכן אוים די יאָרן — קונצנמאַכער.

— לוי גאָלדבערג

ש. פאקס

שטאַרקער פון ליבע

מיין אייניקל יונתן — אַ מתנה.

זעקס טעכטער האָט רחל־לאה געבוירן צו איר מאַן, הערש־לייב זשעכלינער און ניט קיין אין זון. נאָכדעם האָט זי אַ צאָל יאָרן מער קיין קינדער ניט געהאַט, אָבער שוין באַלד אויף די עלטערע יאָרן, ווען זי האָט שוין געהאַט אַ פאַרהיראַטע טאָכטער, איז זי אומגעריכט ווידער פאַרגאַנגען אין טראָגן.

רחל־לאה האָט זיך פון דעם געפילט אָביסל אין אַ פאַרלעגנהייט, זיך געשעמט פאַר מענטשן מיט איר אויסגעטאַרטשעטן בויך, זיך געשעמט פאַר די עלטערע קינדער אין שטוב, אין דער זעלביקער צייט האָט איר אַרומגענומען אַ גרויסע פרייד, וואָס האָט צוריק אויפגעוועקט אין איר די אַלטע האָפענונג, אַז דאָס מאָל וועט זי געבוירן אַ זון. דאָס מאָל איז זי געווען נאָכמער האָפערדיק ווי תמיד, ווייל פונקט איז אין דעם יאָר געשטאַרבן איר פאָטער, ר׳ בונים אָפטער, אַ איד אַ למדן, אַ חסיד, אַ טיש־זיצער ביים אַלטן וואורקער רבין. זי האָט אין דעם געזען אַ צייכן פון דער השגחה, וואָס האָט איר געלייטזעליקט אויף די עלטערע יאָרן, צו האָבן אַ נאָמען נאָך איר פאָטער און אַ קדיש איבער הונדערט יאָר, אָבער ווען די צייט פון האָבן איז געקומען האָט זי ווידער געבוירן אַ טאָכטער. איר אנטוישונג איז געווען זייער גרויס, אָבער ווי אַ גוטע אידישע טאָכטער האָט רחל־לאה לסוף שלום געמאַכט מיט דעם פאַקט, וואָס גאָט גיט איז ניחא, און האָט דאָס מיידעלע אַ נאָמען געגעבן בינעלע, נאָך איר פאָטער ר׳ בונם.

ווי עס טרעפט אָפטמאָל מיט קינדער, מוזשינקעס, וואָס ווערן געבוירן ביי על־טערע מענטשן, איז אויך דאָס קינד, בינעלע געווען אויסערגעווייניגלעך שיין און געראָטן, ווי די נאַטור וואָלט געוואָלט פאַרגיטיקן און בריינגען אַ טרייסט די עלטערע מענטשן, וואָס גייען שוין אויף דעם וועג פון לעבן, באַרג אַראָפּ. עס איז דעריבער גאָר קיין וואונ־דער נישט וואָס רחל־לאה האָט דאָס קינד ליב געהאַט מיט אַ שטאַרק געפיל, מער ווי די אַנדערע קינדער אירע און ווען דאָס קליינע נפש׳ל האָט זויגנדיק געקנאָטן איר ברוסט, אָדער מיט איר קליין העענטל אָנכאָפּן און קנייפּן איר פנים, פלעגט איר בלוט אויפ־ציטערן גאָר ווי אַ מאָל אין די יונגע יאָרן. ניט איינמאָל, ווען זי פלעגט קושן דעם קינדס צאַרטע לייב, פלעגט זי זיך פאַרגעסן און אויסשרייען: „אוי טאַטעלע מיינער״.

בינעלע איז טאַקע אויסגעוואַקסן זייער אַ שיין און געראָטן מיידעלע, אָבער דער־פאַר זייער אַ צופּיעסטשעטע. מען האָט איר אַלעס געמוזט נאָכגעבן, אַז ניט פלעגט זי שרייען און ווייגען. אַמשטאַרקסטן האָבן פון איר געליטן די עלטערע שוועסטער. זי פלעגט זיך צו אַלעמען טשעפּן און אויב די אָנדערע קינדער פלעגן זיך אויף איר בא־קלאָגן פאַר דער מאַמען, פלעגט רחל־לאה תמיד געפינען אַ זכות פאַר דער קליינער, אָדער גאָר אַ זאָג טאָן: — ביזטו דאָך עלטער, טאָ זיי דו קלוגער. די שוועסטער אירע האָבן איר, בינעלען דערפאַר ניט ליב געהאַט און, ווען די מאַמע האָט ניט געהערט, האָבן זיי איר געוופן „דאָס יוזעלע״. ווער וייס ווי ווייט דאָס וואָלט אַוועק, נאָר, ווי זאָגן קלוגע לייט: אויף אַלעם קומט אַ צייט.

ווען בינעלע איז אַלט געוואָרן 8 יאָר, איז אָנגעקומען אַ בריוו פון רחל־לאה׳ס פאַרהיראטע טאָכטער, וואָס האָט געוואוינט אין וואַרשא, אַז זי ריכט זיך אין קימפּעט

און בעט די מאַמע זאָל קומען צו איר אויף עטלעכע וואָכן. רחל־לאה האָט קיין סך נישט געטראַכט, זי האָט פאַרפאַקט עטלעכע זאַכן און איז אַוועקגעפאָרן צו דער טאַכטער. אין וואַרשע האָט זי זיך פאַרזאַמט עטלעכע וואָכן, ביז די טאַכטער איז בשלום איבער־געקומען דעם קימפעט און ווען זי איז צוריק געפאָרן אַהיים, האָט זי מיט זיך מיטגענומען דער טאַכטערס אינגעלע, וואָס איז געווען רחל־לאה'ס ערשטער אייניקל. דאָס אינגעלע איז געווען מיט עטלעכע חדשים יונגער ווי בינעלע און האָט געהייסן בינעם, אַ נאָמען נאָכן זיידן. רחל־לאה האָט אינגעזען, אַז דער טאַכטער, וואָס האָט געהאַט אַ שוואַר האָבן, וועט שוואַר זיין אויפצופאַסן אויף אַלע קינדער, האָט זי געפּועלט ביי דער טאַכטער, זי זאָל איר מיטגעבן בינעמען אויף „כאָוואַניע".

ווען רחל־לאה איז אַהיים געקומען מיטן אייניקל און בינעלע האָט דערזען דאָס אינגעלע מיט ברוינע קוטשעראַווע האָר, באַשפּרענקלט פּנים און פאַרריסן חוצפה־דיק נעזל, האָט זי באַלד דערפילט, אַז קיין גרויס נחת וועט זי פון אים נישט האָבן. כאָטש רחל־לאה האָט פרובירט זיי מאַכן היימיש און פאַרגעשטעלט: זעסט בינעלע, ער, בונעם, איז דיין שוועסטער פרימעט'ס אינגל פון וואַרשא — און צום אייניקל האָט זי געזאָגט: זי, בינעלע, איז דיין מאַמעס שוועסטער, דיינע אַ מומע. בינעלען האָט איבערהויפּט ניט געפעלן, הלמאי איז זי עפּעס צוליב אים, בונעמען, געווארן אַן אַנדערע, גאָר אַ מומע. ביי בונעמען ווידער איז דאָס גאָר אויסגעקומען קאָמיש — אויך מיר אַ מומע. אַ מומע וויס ער איז אַ גרויסע, אַ שטאַרקע, ווי אַ שטייגער די מומע זלאָטע אָדער די מומע זעלדע פון וואַרשע, וואָס פון זייער טראַט פלעגט טרעשטשען די פאָדלאָגע; אָבער זי, בינעלע, אויך מיר אַ מומע! ניט איינמאָל, ווען קיינער האָט ניט געזען, האָט ער איר אַ צי געטאָן פאַרן צעפּל: מומעלע, גיב מיר אַ גראָשן. בינעלע ווערט אַן אויפגעקאָכטע פון אַזאַ ברוך־הבא, אָבער זי האָט מורא מיט אים אָנצוהויבן. זי קוקט אים אָן אַ ברוגזע און גייט אַוועק פון אים, ווי אייגער זאָגט: איך ווייל מיט דיר ניט האָבן צו טאָן.

בינעלע האָט דערפילט, אַז עפּעס האָט זיך געביטן אין הויז. דער טאַטע איז געבליבן אין דער היים און איז ניט אַוועקגעפאָרן אין די פריצישע הויפן, ווי זיין שטייגער איז געווען. עס האָבן אָנגעהויבן קומען אין הויז מלמדים וואָס האָבן געוואָלט הערשן לייב'ס אייניקל פאַר אַ תלמיד. יעדן אָוונט איז געקומען אַן אַנדער מלמד און דער טאַטע גייט אַרום אין שלאָף־רעק מיט אַ יאַרמולקע אויפן קאָפּ, גאָר ווי עפּעס אין אַ יום־טוב, מען דערלאַנגט טיי מיט צובייסן, מען פאַרהערט בונעמ'ן און יעדער מלמד קניפּט אים אין באַק: אַ וואויל־לער בחור און ביי דעם טאַטן און דער מאַמען האָט פּשוט געלויכטן דאָס פּנים פון פּרייד.

מער אויפערזיכטיק איז בינעלע געווארן שבת אינדערפרי, ווען נאָכן טיי טרינקען און מעביר זיין די סדרה האָט דער טאַטע אַ זאָג געטאָן: נו, בינעם קום דאָוועננען. ער האָט אים דערלאַנגט דעם חומש און טלית צו טראָגן, וואָס דאָס איז געווען ביז אַהער איר חזקה. דאָס זעלבע איז געווען מוצאי־שבת, וואָס געווויינטלעך האָט בינעלע געהאַלטן די גרויסע, געפלאָכטענע אָנגעצונדענע הבדלה, ווען דער טאַטע מיטן בעכער אין דער האַנט האָט אויסגעזונגען דעם „המבדיל בין קודש לחול", דאָס מאָל האָט דער טאַטע שוין געגעבן בונימען די אָנגעצונדענע הבדלה צו האַלטן, און נאָך דער הבדלה אַ זאָג געטאָן, ווי צו אַ גרויסן: קום בונעם זאָגן, „ויתן לך".

בינעלע האָט שטאַרק געליטן פון גאַנצן טאַראַראָם, וואָס מען מאַכט מיט דעם נייגעקומענעם און זי באַמערקט מען כמעט ניט. זי האָט ניט געקאָנט פאַרשטיין, פאַרוואָס אַן פאָרוען איר מערכה האָט זיך אַזוי שטאַרק געביטן זינט זיין קומען אין שטוב. זי האָט דע־

ריבער פרובירט, ווי ווייט מעגלעך אים אויסצומיידן, ניט מאַכן מיט אים קיין גרויסע מחזקות, אָבער דאָס האָט לאַנג ניט געקענט אָנהאַלטן ביז עס איז געקומען צו אַ גרויסן צוזאַמענשטויס צווישן זיי.

דאָס איז געווען איינמאָל, אין אַ שבת, עטלעכע וואָכן נאָך בונעמס קומען צו זיין באָבען און זיידן אין הויז. עס איז גראָד געווען אַ הייסער זומער־טאָג. באָלד נאָך דער שבת׳דיקער סעודה, נאָכדעם ווי מען האָט אָפגערוימט פון טיש, אַוועק געשטעלט די כלים, זיינען די עלטערע מיידלעך צולאָפן פון שטוב, אוועק אויף די וועגן אונטערן שטאָט שפּאַ־ציר, ווי דער שטייגער אין די קליינע שטעטלעך, געבליבן זיינען בלויז בינעלע און די עלטערן. אויך בונעם וואָס האָט פון ערגיץ פאטשאָפּעט אַ קעשענע מיט ניס, איז באָלד אַראָפּ אין הויף וואו קליינוואַרג האָט געשפּילט אין ניס און באַניץ־קערן. זי, בינעלע, האָט אויך שטאַרק חשק געהאַט אַראָפּצוגיין אין הויף שפּילן, אָבער זי האָט זיך אָפּגעהאַלטן דערפון צוליב בונעמען, ווייל ניט איינמאָל, האָט זי געהאַט חרפות דורך אים, און אירע חבר׳טעס האָבן זיך צעלאַכט הויך אויפן קול, ווען ער, בונם, פלעגט איר אַ צי טאָן פּאַרן צעפּל, אויסשטעלן זיין האָנט און קאָמיש אַ זאָג טאָן: מומעלע גיב מיר אַביסל ניס.

נאָך דער גרויסער שבת׳דיקער סעודה, האָט הערש־לייב זיך געפילט אַביסל מיד, איז ער אַריין אין דער סאַליע זיך אַביסל דורכגיין. ער האָט שפּאַצירט אַראָפּ און אַרויף איבערן טעפּיך, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט פון דער טיר ביז דעם אָפּענעם באַלקאָן, ער האָט אונטערגעבראָכט אַ ניגונדל און סוף כל סוף איז ער צו צו די ספּרים שראַנק, אַרויס־גענומען אַ ספּר, זיך אַוועקגעלייגט אויף דער קאַנאַפּע און ס׳האָט נישט לאַנג געמומען איז ער איינגעשלאָפן. דאָס ספּר איז אים אַרויסגעפאַלן פון דער האָנט און געבליבן ליגן נעבן אים אן אָפּענער און די בלעטער פון ספּר האָבן זיך באַוועגט פון לייכטן וויינטל וואָס איז געקומען פון די ברייט געעפּנטע פענסטער, פון צייט צו צייט זיך איבערגעמישט, ווי עפּעס אַ געהיימע, ניט זעבאַרע האָנט וואָלט דאָס געטאָן.

רחל־לאה האָט צוגעדעקט און אַוועקגעשטעלט דאָס איבערגעבליבענע עסן. נאָכ־דעם האָט זי זיך איינגעהילט אין טערקישן שאָל, וואָס איר מאַן האָט איר געהאַט געקויפט באַלד נאָך איר חתונה, געמומען דעם „צאינה וראינה", זיך אַוועקגעזעצט אין אויסגעבעטן פאָטעל און געמומען לייענען שטיל די סדרה פון דער וואָך, נאָר די שטילקייט פון הויז און די שלווה פון שבת׳דיקן נאָכמיטאָג האָט איר באַלד איינגעשלעפּערט אַזוי זיצנדיק מיט דער „צאינה וראינה" אויפן שויס.

בינעלע, וואָס איז געבליבן אין הויז האָט נישט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט זיך. אויף אַ ווייל איז זי אַרויס אויפן באַלקאָן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אויפן גרויסן נייעם מאַרק, זיך אַוועקגעזעצט אונטער די הויכע אָלעאַנדערס, וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען און געקוקט גלאַט אין דער וועלט אַריין. אַ גאַנצע וואָך איז דער מאַרק פול מיט מענטשן. אידן שפּאַצירן אַראָפּ און אַרויף אין צוויייען און דרייען, אַדער שטייען אין גרופּן און שמועסן; טרעגערס מיט איינגעמעלטע גראָבע שפּאַנצערס ליגן מיט שטריק נעבן זיך אָנגעלענט אָן די מויערן, אין שאָטן, און כאַפּן אַ דרימל. אָבער היינט איז דער מאַרק שטיל און לער, קיין מענטשן זעט מען נישט. די „סטרוזשעס" האָבן נאָך אינדערפרי אָפּגעריניקט דעם מאַרק פון דעם פערד מיסט און שטרוי, וואָס איז געבליבן פון נעכטיקן מאַרק־טאָג. איצט איז דער מאַרק ריין ווי אויפגעראָמט לכבוד שבת, די קראָמען שטייען צוגעמאַכטע און אַלץ אַרום איז באַגאָסן מיט זון, אַזוי אַז יעדער מויער און שטיין פון ברוק לייכט עפּעס שבת׳דיק, בלויז עטלעכע הינער דרייען זיך אַרום אין פוסטן מאַרק, גראבלען מיט די פיס און פּיקן אויף אַ קערנדל, וואָס איז געבליבן פון נעכטיקן מאַרק־טאָג.

בינעלען איז אבער דערעסן געוואָרן דאָס קוקן גלאַט אין דער וועלט אַריין, איז זי אַוועק אין קינדער־צימער, וואו עס איז געשטאַנען די שאַפע מיט ביכער און דער טיש מיט דער גרינער סאַראַטע, וואו די שוועסטער פלעגן מאַכן זייערע לעקציעס. זי האָט אַרויסגענומען אַ העפט פון „נאַטור און לעבן" — אַ אילוסטרירטע וועכנטלעכע ביילאגע, וואָס איז צוגעקומען צו דער „האַנדלס צייטונג", וואָס דער פאָטער האָט אַבאָנירט, כדי צו וויסן די קורסן פון תבואה און וואָל, וואָס איז געווען זיין מסחר. זי מישט אַהין און אַהער, קוקט אויף די פאַרשידענע בילדער — איינס וואונדערלעכער ווי דאָס אַנדערע. אָט איז אַ בילד פון אַ גרויסן פיש, מיט איין אויג אין פאָרנט, מיט אַ לאַנגן שנאָץ ווי אַ שפּיז, וואָס לעבט העט וויט אין דער טיפענישׂ, אַזש אויפן גרונט פון ים. פון זיין אויג שטראַלט אַרויס אַ גרויס ליכט ווי פון אַ עלעקטרישן לעמפּל, וואָס באַלויכט דאָס טיפע, פינסטערע וואָסער ארום און אַרום, אָבער אַזוי שנעל ווי דער פיש דערפילט, אַז עס קומט אַן זיינס אַ שונא, נאָך אַ גרעסערער פיש — לעשט ער זיך אויס, בלייבט ליגן אין דער שטראַק פינסטערניש, אַזוי אַז דער שונא קען ניט זען און שווימט ווייטער. אָט איז גאָר אַ בילד פון כינע, וואו די מענער האָבן לאַנגע צעפּ, ווי די מיידלעך, נאָר מער פון אַלעס איז זי פאַרכאַפּט פון „וואָלקן־קראַצער". דאָס איז אַזאַ גרויס הויז וואָס האָט פופציק שטאָק מיט טויזנטער פענסטער, וואָס די וואָלקנס אין זייער וואַנדער אויפן הימל רוען זיך אָפּ אויף זיין דאַך, דעריבער הייסט דאָס דער „וואָלקן־קראַצער". דאָס הויז געפינט זיך אין דער גרויסער שטאָט „נעוו־יאָרק", וואָס האָט מיליאָנען מענטשן און געפינט זיך אין אַמעריקע, דאָרט, אויף יענער זייט ים. זי דערמאָנט זיך אין פעטער יודל, וואָס וואוינט דאָרט, אין דעם נעוו־יאָרק, וועלכער שרייבט פון צייט צו צייט אַ בריוו צו דער מאַמען און אויף ראש־השנה שיקט ער אַזעלכע שיינע לשנה טובה קאַרטן. זי וואונדערט זיך אויף וועלכן שטאָק ער וואוינט דאָרטן, אפשר גאָר אויפן פופציקסטן, ביי די וואָלקנס. זי נעמט ציילן די שטאָקן פון אונטן אַרויף און פון אויבן אַראָפּ. זי וויל זיך איבערצייגן צו דאָס איז ריכטיק, אָבער דער חשבון שטימט נישט. איינמאָל איז דאָ מער שטאָקן און איינמאָל ווינ־ציקער.

פלוצים, וועז זי איז אַזוי שטאַרק פאַרנומען מיט ציילן איז מיט איינמאָל אַריינגע־קומען בונעם. דאָס פנים איז ביי אים געווען רויט, פאַרשוויצט און צערייצט. עס זעט אויס, אַז עס איז אים ניט געגאַנגען און ער האָט פאַרלוירן אַלע ניס. באַלד האָט ער זיך געזונמען צו איר טשעפען. שטעקט אַריין זיין קאָפּ אין בוך: לאָמיך זען די מענטשעלעך. וויל איך ניט — שטופט אים בינעלע אָפּ. ער אָבער לאָזט זיך ניט, שלעפּט אַלץ דאָס בוך צו זיך, אַזוי אַז באַלד זיינען זיי ביידע געשטאַנען אין מיטן שטוב. זי האָט געהאַלטן דאָס בוך פאָר איין זייט און ער פאָר דער אַנדערער זייט און יעדער האָט געשלעפּט מיטן גאַנצן כוח, ביז ס׳האָט זיך דערהערט אַ ריס פון אַ בלאַט. ביידע האָבן מיט אַמאָל צושראָקענע אַוועק־געכאַפּט די העפט און דאָס בוך איז מיט אַ קלאַפּ אַראָפּגעפאַלן אויף דער ערד. — שבת־גוי — האָט בינעלע אויסגעשריען מיט נצחון — איך גיי שוין זאָגן דער מאַמען, וואָס דו האָסט געטאָן. אָבר בונעם פאַרשטעלט איר דעם וועג ביי דער טיר. זי וויל זיך דורכ־רייסן מיט געוואַלט, אָבער בונעם גיט איר אַ שטאַרקן שטויס, זי פאַלט און לאָזט אַרויס אַ שטאַרק געווײַן.

— וואָס איז, וואָס איז געשען? — איז רחל־לאה געקומען צולויפן אַ דערשראָ־קענע מיט אַ פאַרשלאָפן פנים און זיך געווישט די פאַרגאַוועצטע גאָמבע — אַ מינוט לאָזן זיי ניט רוען. בינעלע האָט געמוזן דערציילן וואָס ס׳איז געשען, אָבער יעדער איינער פון זיי האָט געוואָרפן די שולד פון חלול־שבת, פון צערייסן דאָס בלאַט — אויפן צווייטן.

—נו, נו, זאָל שוין זיין גענוג — האָט רחל־לאה אַרויסגעגעבן דעם פסק־דין — דו, בינעלע הויב אויף דאָס בוך און שטעל אַוועק צוריק אין שאַנק און דו בונעם, גיי זאָגן פּרק.

בינעלען איז שטאַרק ניט געפעלן געווארן די לייכטע שטראָף מיט וועלכן בונעם איז אָפּגעקומען, אי פּאַר אַזאַ גרויסער עבירה, אי פּאַר שלאָגן איר, זי האָט דערין געזען אַ צייכן פון איר געפּאַלענער מערכה.

דאָס געדודער האָט אויפגעוועקט הערש־לייבן. עס האָט זיך דערהערט זיין פּאַר־שלאָפן קול פון די ווייטע צימערן: — רחל־לאה, רחל־לאה, וואָס איז דאָרט געשען?

— גאָרנישט — האָט רחל־לאה אַריינגעשריען אין ווייטן צימער — גאָר נישט, שלאָף שלאָף.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז הירש־לייב אַריין אין צימער, אָנגעטאָן אין שלאָף־ראָק און שטעק־שיך און ווידער געפרעגט, וועט האָט דאָס געווינט?

— גאָרנישט, איך זאָג דאָך דיר — האָט רחל־לאה געענטפערט כלומרשט מיט כעס — די קינדער האָבן זיך עפּעס געטשעפּעט אויפן צום צווייטן, אַלץ מוז ער וויסן. גיי, גיי צוריק שלאָפן, נישט דיין עסק.

הערש־לייבן האָט זיך שוין אָבער נישט געגלוסט מער שלאָפן. ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער מוז דאָך פּאַרהערן זיין אייניקל, וואָס ער האָט געלערנט אין חדר די וואָך און עפּעס פריידיקעס האָט אָנגעפּילט זיין ברוסט.

— רחל־לאה'ישי, האָסט עפּעס אַ קאַלטן טרונק — האָט ער ענומען סמאָקטשען מיטן טרוקענעם מויל — אַ חמימה היינט אביסל, מ'וועט פּאַרברענט.

— גיי בינעלע — האָט זיך רחל־לאה געוועגדט צו דער טאָכטער — נעם דעם קופּערנעם שעפּער און בריינג אַרויף פון קעלער צוויי גלעזער פּלוימען יוך פון ערדע־נעם טאָפּ, וואָס שטייט דאָרט אין ווינקל, נאָר זע, דו זאָלסט עפּעס נישט צעברעכן.

— זאָל בונעם גיין — האָט זיך בינעלע געוואָלט אַרויסדרייען, ווי איר שטייגער איז געווען אָפּצושיקן צו די אַנדערע שוועסטער, וועז מען האָט איר עפּעס געהייסן טאָן.

— גיי, זאָגט מען דיר! — האָט די מאָמע געענטפערט מיט אַ האָרבן טאָן צו וועלכן בינעלע איז גאָר ניט געוואוינט געווען — אַז מ'עט אים זאָגן וועט ער גיין און אַז מ'זאָגט דיר זאָלסטו גיין! בינעלע האָט דערקענט אין דער מאָמע'ס אויגן, אַז דאָסמאָל וועט נישט העלפן קיין טענות און איז מיט הכנעה אַוועק טאָן וואָס מ'האָט איר געהייסן.

— נו, בונעם, קום זאָגן פּרק — האָט זיך דער זיידע געוועגדט צום אייניקל.

— שוין געזאָגט — האָט בונעם געענטפערט.

— נו, טאָ נעם דעם חומש און לאָמיר עפּעס הערן. בונעם האָט ענומען דעם חומש און אויפגעמישט די סדרה „ואתחנן", וואָס איז געגאַנגען די וואָך. די באָבע האָט דערווייל אַריינגעבראַכט אַ גרויסן קלאָש פול מיט עפּל און בארנעס — שבת־אויבס — און געשטעלט אויפן טיש און אַליין האָט זי זיך אַוועקגעזעצט אויף דער קאַנאַפּע קעגן איבער זיך איינהערן צו דעם אייניקל'ס זאָגן די סדרה.

בונעם האָט זיך פונאַנדערגעשאָקלט און אָנגעפּאַנגען אויף אַ הויכן קול: ואתחנן — און איך האָב געבעטן — אל ה' — צו גאָט — בעת ההוא — אין יענער צייט — לאמר — אַזוי צו זאָגן. אדוני, ה' — גאָט, מיין גאָט — אעברה נא — לאָמיך אַריבערגיין, איך בעט דיך — וראה — לאָמיך זען — את הארץ הטובה — דאָס גוטע לאַנד...

— נו, נו, כאָפּ ניט אַזוי — האָט אים דער זיידע אָפּגעשטעלט, מיט אַ געפיל פון אַ מענטשן, וואָס עסט זייער אַ געשמאַקן מאכל און פּאַרגינט זיך נישט מיטאָמאָל עס אינגאַנצן איינצושלינגען, כדי צו האָבן וואָס מער הנאה. ער נעמט אים שטעלן כל המינים קשיות:

פֿאַרוואָס האָט גאָט אַזוי געצאָרנט אויף משה רבינו און האָט אויף אים גוזר געווען ער זאָל ניט אַרײַנקומען אין גוטן לאַנד? בינעם ענטפֿערט אים וואָס רש"י זאָגט, ווײל ער האָט געשלאָגן דעם שטיין עס זאָל גיין וואָסער און ניט געדענקט צו אים, ווי גאָט האָט אים געהייסן טאָן. דער אַלטער אָבער איז כלומרשט ניט צופֿרידן — עס שטייט דאָך אָבער — פרעגט ער ווידער — „למענכם", צוליב אייך אידן איז געקומען מיין שטראָף. ער ווײל אים בכוונה פֿאַרדרייען, ער ווײל וויסן ווי טיף זיין אייניקל ווייס דעם ענין. בונעם אָבער לאָזט זיך נישט, ענטפֿערט אויף יעדער זאָך קלוג, מיט זיכערקייט, וואָס איז כמעט חוצפּה'דיק, אָבער דער זיידע האָט גראד הנאה פון דעם וואָס דער יאָט לאָזט זיך ניט פון אים...

— אָנו, זאָג ווייטער — זאָגט דער זיידע מיט אַ געמאַכטער שטרענגקייט און בונעם לאָזט זיך אַוועק אין פולן גאַלאָפּ. רחל־לאה איז די גאַנצע צייט געזעסן אויף דער קאַנאַפּע ווי אַ צוגעשמידטע. זי האָט ניט אַרונטערגענומען די אויגן פון איר אייניקל. די אויגן האָבן זיך איר אָנגעפּילט מיט טרערן פון גרויס רחמנות אויף משה רבינו, וואָס קען נעבעך נישט אַרײַנקומען אין גוטן לאַנד, נאָכדעם ווי ער האָט אַזויפיל יאָרן זיך אָנגע־ליטן דורכן וואַנדערן אין דער מדבר, אָבער אין דער דערזעלביקער צייט האָט זיך איר האָרץ אָנגעפּילט מיט אַ גרויס פּרייד, צו זען ווי דער אַלטער ראַנגלט זיך מיטן אייניקל איבער דער תורה און יעדעס מאָל, ווען דער חברה־מאַן איז אַרויס דער זיגער פון אַזאַ געראַנגל האָט זיך אַ צעפּלאַמטע ליכטיקייט צעגאָסן אויף איר אַלטן פּנים. זי האָט אַ לייכטן זיפֿץ געטאָן און שטיל צו זיך געמורמלט: איך דאַנק דיר גאָטעניו, עס זאָל אים נאָר קיין עין־הרע נישט שאטן.

פֿונקט דאָן איז בינעלע אַריין אין צימער, קיינער האָט איר נישט באַמערקט. זי איז צוגעגאַנגען צו דער מוטער: מאַמעשי, גיב מיר שבת־אויבס. נאָר רחל־לאה האָט זיך אפילו ניט אומגעקוקט, אַזוי פֿאַרטאָן איז זי געווען אין דעם וואָס קומט פֿאָר צווישן איר אייניקל און דעם אַלטן. בינעלע האָט געמיינט, אַז די מוטער האָט איר ניט געהערט, האָט זי איר לייכט אָנגערירט ביי דער האַנט און נאָכאַמאָל געבעטן: מאַמעשי, גיב מיר שבת־אויבס איך ווייל גיין אין גאַס — נאָר די מוטער האָט מיט אומגעדולד אָפּגעווארפן בינעלעס האַנט, זיך אפילו ניט אומגעקוקט און אַרויס געזאָגט מיט אָפּגעהאַקטע וועך־טער: דול נישט קיין קאָפּ, וואַרט אַ ווייליע, האָסט קיין צייט נישט?

בינעלע איז אַ ווייליע געשטאַנען און געקוקט מיט גרויסע אויגן וואָס דאָ קומט פֿאָר, דאָן האָט זיך איר קינדערשע האַרץ פֿאַרקלעמט, אירע אויגן האָבן זיך אָנגעפּילט מיט טרערן, זי איז אַרויסגעלאָפּן אין צווייטן צימער און זיך צעווויינט. זי האָט דערפּילט, אַז איר מערכה איז אויף אייביק געפּאַלן און שולדיק אין דעם אַלעם, האָט זי געטראַכט — יאָ, שולדיק איז דער חומש.

— ש. פּאַקס

אבא קליגער

לידער

זאָג דער וועלט „העלא"!

...און זיצטו פאַראומערט אין פיינלעכן קוועל,
אין קלעם פון דיין שאָטן וואָם קריכט אויף דער וואַנט,
אין יענער מינוט אַזוי פריידיק און העל
שפּאַנט לעבן פארביי דיין פאַרגעסענע שוועל
און קלאַפּט אין דיין טיר מיט אַ פריינטלעכער האַנט —
העלא!

נעם אַן זיך מיט כוח און גיב אַ צושפּאַר
די וועגט די באַדעקטע מיט שימל און מאַך,
און פריי פונם גבול וואו ס'יאָמערט דיין צער,
שפּאַציר דיר אַרויס איבערן בריייטן בולוואַר
און יעדן באַגריס מיט אַ חבר'ישן פּאַך —
שאלאָם!

גיי נאָכדעם אַרויס צו די ביימער אין פעלד,
ווי אייגער וואָם קומט פון זיין פרעמדשאַפט צוריק,
צו זוכן די שיינקייט וואָם ער האָט פאַרפעלט,
און זויג איין די זון מיט אַ דורשטיקן בליק
און שאַל מיט אַ זינגענדיק האַרץ צו דער וועלט —
סאַלוט!

איך זע מיך...

איך זע מיך — אַ טראַפּן אין ים'ען פאַרלוירן.
אַ שטויב אינם זאַמד פון מדבר פאַרטראָגן;
אַ שימער וואָם האַלט אין איין צאַנקען — אויפטאָגן,
אַ חלום וואָם שטאַרבט און ווערט ווידער געבוירן.

איך זע מיך — די אומשולד אין קינדערשע אויגן;
אַן אָנשפּאַר אויף וועגן צעווייקטע פון זינדער;
באַנאַכט אויפן הימל פון שטערן דער צינדער,
באַטאָג — אין די פאַרבן וואָם ברענען אין בויגן.

איך זע מיך אַ רינג אין דער קייט פון דורות אַן ענדע
און טיף אין מיין לייב איינגעקנאָטן איז אייביקער זאַמען;
איך גיי און קום ווידער צעבליט און אַ נייער לעגענדע,
מיט לויב צו דער וועלט און צו דעם וואָם האָט ניט קיין נאָמען.

וואַסער

אין טייך

דאָס וואַסער אין טייך
איז אומעטום גלייך.
דער קאָליר — גרין, בלוי,
צי מוטנע גרוי.

פֿאַרוויגט און צעפּינעט
נאָר תמיד פֿאַרכלינעט.
צעפּלאָסן, באַקוועם —
צעשפּרייט מיט גרוים פֿארנעם.

אויף דער פּלאַך איז נישטאָ קיין זאַך —
דאָרט שטייט ניט קיין הויז,
ס'וואַקסט ניט קיין רויז —
ס'איז נאַקעט און בלויז.

צעקאָכט און איז קאַלט,
אָן אַן אייגן געשטאַלט,
אָן פֿאָרם, אָן שטעל,
מיט שוים און געשוועל
פֿאַרפֿלייצט עם דעם ברעג
און גיסט זיך אָן חשבון פון טעג
אַלע מאָל אַראָפּ צום טאָל.

א צעשווימענע מאַסע — בלינד
געטריבן פון ווינט.

אין טראָפֿן

יעדער טראָפֿן באַזונדער
איז אַנטפּלעקטער וואונדער!
א שפּעלטל צעפּראַלט אין א וועלט
אויפּגעשטראַלט, אויפּגעפּוצט און באַמאָלט
מיט זילבער און גאָלד;

צעברענט מיט פֿאַרב און קאָליר;
אָן אָנהויב, אָן ענד איז אימפּעט און שפּיל —
א שוועבן פון לעבן אויסגעטאַנצט אין דער שטיל;
א פּיבער, א ציטער,
א שטומער געוויטער,
ניט געזעענע ווייזן,
ניט געהערטע געשרייען

אין א וועלט פון יאָ-און-ניין,
אויפגעהעלט און באזעלט
און פונם אויג פארשטעלט.

א שירה אין א זילב;
יצירה אין א מילב,
וואָם הענגט אויף א האָר — —
סדר עולם אין מיניאַטור.

יעדער טראָפן פאר זיך
אויף אן אייגענער שפראך,
קאָן דערציילן א סך פון אייגענעם איך;
פון אומרו און ווי,
פון וואַנדער און וואָגל און זיין נע-ונד...
געוועזן שוין א פעדערל שניי,
א פארגליווערטער האָגל,
א טוי אויף א בלאַט;
אין קאָכיקער פארע
און הויך אין דער כמאָרע;

אלץ געוועזן, אלץ געזען
און שטום — געשוויגן אומעטום.

אין טראָפן איז באהאלטן
דאָם פנים פון אלע געשטאלטן,
ווי אין שפיגל פון א לויטערן ברונעם,
פארבאָרגן און טיף — —

א טראָפ איז א שיף
באלאָדן מיט פראכט
און פארשלאָסענעם טראכט;
אפגעטיילט פון געדראנג
מיט איר אייגענעם גאנג,
מיט פלאָן און צילן צו וואָם און וואוהין — —

כאטש א טייל פון א מין
און אליין אזוי קליין,
נאָר מיט אן אייגענעם ווילן
צו זיין זיך אליין.

פונקען אין דער נאַכט

מיט פורכט און באַגער אויף זיין פּנים
געגליט האָט זיין ציטעריקע ליפּ: —
דערלויב פון דיין לויטערן ברונעם
איינשטילן מיין דורשט מיט א זיפּ.

א תפילה האָט פון האַרץ זיך געריסן,
א טראַכט האָט געטאַגט אין מיין מח,
אויסצובעטן א שטראַל פון דיין וויסן,
צו באַהיטן מיין טריט פון א שטרויך.

א שיפל צעוויגט איז אין שטורעם
און ווייט איז א זיכערער פּאַרט...
לאָז שיינען דאָס ליכט פון דיין טורעם,
זאָל טרינקען מיין אויער דיין וואַרט.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דאָס וויסן איז פריי ווי די לופט וואָס מיר זויגן,
אויך פריי איז דאָס פייער וואָס וואַרעמט און בריט;
קאָנסט גרייכן די הימלען מיט פּאַרבונדענע אויגן
און בלייבן א פרעמדער דיין אייגן געמיט.

די שיינקונסט פון ווערטער קאָן גלעטן דעם אויער,
קאָנסט זוכן דעם שיידווענג פון אומרעכט און רעכט,
נאָר הייליק די האַנט איז וואָס ווישט אָפּ דעם טרויער
און גרויס איז די חכמה פון דעם וואָס איז עכט.

ניט יאָג זיך אַרויפצו אויף קינסטליכע פליגל
און בעט ניט בא געטער וואָס זיינען דיר פרעמד;
אַז וואויל איז צו דעם וואָס קאָן זען אין שפיגל
די טעג אויסגעלעבטע און ניט וועלן פּאַרשעמט.

דער מאַרך א צעפלאַמטער האָט בייזוואונדער געצונדן,
מענטש וואַנדערט אַרום אין א דולהויז קאַשמאַר;
אַלץ וויסט ער, חוץ היילן די אייגענע וואונדן,
אַלץ קאָן ער, חוץ וועלן פון זיין שטערן דער האַר.

דער פּוס איז גאַלאָפּ איבער ענדלאָזע שליאכן,
פּאַרשטאַרט איז דער בליק אין פּאַרנעפּלטן וויט;
מע מערקט ניט די גרויס פון די פּשוטע זאַכן,
די וועלטן וואָס ליגן אין שטויב בא דער זייט...

צעטאַנצט זיינען טראַפּנס אין זינגענדע שטראַמען,
דא אָטעמען פּערל אין זון אויסגעבריט;
צושאַטן איז גאָלד און פּאַרגליווערטע פלאַמען
אין וואַרעם, אין פלאַנץ, אין קאַלטן גראַניט.

צעפּראַלט איז דער טויער פון חדרי חדרים,
מיט ליכט איז באַגאַסן די שוועל פון דיין הויז ;
געקרוינט אין א פּלאַטער איז דער קריכנדער וואַרעם,
אין צווישט אויף א דאַרן איז א זאַפּטיקע רויז.

גיי קלייב דאַס עשירות ארום דיר צופיסן
און זע ווי אַנטפּלעקט זיינען וואונדער און סוד — —
און לערן — די וועלט איז דיין אייגן געוויסן
און דו אין דער וועלט ביזט א טייל פון אחד !

דאַס וואַרט

געווען איז עס האַלבנאַכט, צי גאָר אינדערפרי,
אין ערגיצלאַנד וויט און אפשר דאָ-הי ;
אין שאַרפן רעליף אַנגעצייכנט איז קלאָר
די גרויסע פּאַסירונג פון דאַכטונג און וואָר.
וואַס מיינען די פּרטים, די צייט און דאַס אָרט,
אז טיף איינגעקריצט איז דער עיקר — דאַס וואַרט.

דאַס וואַרט איז געקומען אין שווייגנדע רייד,
ווי בלוט אויפגערוישט אינם גופּם איינגעווייד ;
ווי ערגיץ אין עלנט אַליין אויף דער וואַך
הערסט עמיצענם פוסטריט נאָר מערקסט ניט קיין זאַך.

געטריפט האַבן וועלטער ווי טוי אין א בלום,
כאַטש קיינער ניט, קיינער געווען איז ארום,
קיין פּאַרם, קיין שאַטן, איך פיל נאָר און הער
אז נאַענט, גאָר נאַענט דאָ רעדט צו מיר וועך.

און דאַס וואַס פּאַרהוילן, אזוי האַט געדעדט : —
ס'איז קיינמאָל ניט פרי, ס'איז קיינמאָל ניט שפּעט
צו הערן די שטים וואַס איז זעלטן דערהערט,
צו קענען די וועלטער וואַס דיר איז באַשערט.

ס'איז קיינמאָל ניט פרי, ס'איז קיינמאָל ניט שפּעט
צו וויסן די וועלט פון דיין אייגן געבעט.
געבעט איז א וואַרט, דאַס וואַרט איז א שם — —
און אַלץ וואַס פּאַראַן, איז געקומען פון דעם.

פּאַרנעם וואַס דו הערסט און באַטראַכט ארום דיר ;
איך עפן אַצינד אין דיין דמיון א טיר — —
געווען דאָ מרחקים פּאַרווויסטע און שטיל...
איז וואַרט אַנגעקומען מיט אייפער און וויל ;

א טרייסטונג געבראכט האט פון שופר דער רוף,
פארן וואגלנדן גייסט, פארן נאקעטן גוף ;
א גרום און א בשורה, אן אנזאג צו טון — —
איצט בליט דא א לאנד מיט אן אייגענער זון.

קום ווייטער און זע : אינם ליכטיקן טאג —
דארט האט זיך צעדונערט גאנץ אנדערש א זאג —
דאם וואלט האט געפינעט פאר׳סמ׳ט און געמיין
און וועלטן פארזייט מיט פארקוילטן געבין...

אזוי, דער סך־הכל וואס רינגלט דיין שוועל
איז רעיון, איז וואלט און נאכדעם — באפעל !

פארנעם אט די שטים אויב דו קענסט עם פארשטיין — —
ניט מיין אז דאם וואלט איז פאר דיר נאר אליין.
גיב איבער די רייד, פון די טיפן געבראכט,
ווי פרומע ניגונים געזונגען באנאכט.

דיין אטעם זאל זיין ווי א וואלעמע טויב
און פריש ווי דער קוש פון קאיאר אויפן שויב.
א נייע געשיכטע פאר קינדער דערציילט,
א טרונק פון די קוואלן וואס קרעפטיקט און היילט.

זאל קומען דאם וואלט, זאלן זיין דיינע רייד
אן שלייערס באהאנגען, אן סטענגעם באנייט ;
ווי רעגן אין זומער פארן דורשטיקן גראז
און קלאר ווי דאם וואסער וואס פינקלט אין גלאז.

ניט שפיל זיך מיט רייד ווי א ווינט מיט א קנויל — —
זאל קומען דאם וואלט דורכגעזיפט פון דיין מויל :
געלייטערט, צעגליט, אויסגענערט אין דיין וויל
און זאגן פון הארץ וואס רעדט אין דער שטיל.
פון הארצן וואס כוואליעט פארסאפעט אין בלוט,
דו אטעמסט נאר ריטם און פילסט זיך באלוט.

דערצייל עם אין זילבן וואס גיבן באשייד,
אין זילבן ווי פערל פון ליבשאפט און פרייד.
און גליווער די צונג ווען דיין אדם געבין
פארפלייצט איז מיט לשון דו גלויבסט ניט אליין...

דאם וואלט איז א פלאם, דאם הארץ איז א קנויט —
צעוויגט ווי אן אומרו צווישן לעבן און טויט,
וואס לויכט און דערוואלעמט, צעבריט און פארלענדט,
און פייער פון דארן וואס ווערט ניט פארברענט.

דאָס מויל איז דער בעכער מיטן הייליקן ווײַן,
אויף ליפּ איז די ברכה — זאָל ווערן, זאָל זײַן
געגרויסט און פאַרערליכט, געמינערט, געמערט
דער כּוח געהיימער וואָס שאַפּט און צעשטערט!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין היילן פון בערג אין וואַלד, צי אין שטאָט
געוואָן איז די שטים אָנפאַרטרויעט בסוד...

אין שאָטנס צערונען איז צייט און דאָס אָרט
גאָר וואונדערליך, וואונדערליך אייביק איז וואָרט!

אַליין מיט זיך

סע טרעפט זיך אַמאָל — ניט אָפט, צום באַדויער —
דו זיצסט אין דיין חדר מיט אויגן פאַרטראַכטע;
דו ציילסט דיינע האָר וואָס ווערן אַלץ גרויער
און זעסט ווי דיין לעבן, דאָס שוועך־דורכגעמאַכטע,
שטייט נאַקעט פאַר דיר איינגעהילט אין אַ העמד,
ווי אַ גר אין דער פרעמד.

וואָלסט גערן אַ חבר זאָל זיין איצט דאַנעבן
און זען מיט דיר דיינע יאָרן דורכשפּאַנען;
מעג שפּעט זיין די שעה אין דער נאַכט פון דיין לעבן,
דאָך שפּעט ניט גענוג כאָטש אַן ענטפער צו מאַנען:
דער גורל וואָס דו האָסט פאַר אייגן געמאַכט —
וואָס האָט דיר געבראַכט?

דו פרעגסט זיך פאַרוואונדערט, צי האָט עס אַ זינען
איצט מאַכן אַ חשבון פון מעסטן און וועגן,
צי וועסטו דורך דעם עפּעס וויכטיקס געווינען?
און טאָמער געפּינסטו אַז גאָרניט איז אייגן,
חוץ עכאָ פון פוסטע צעטומלטע יאָר —
וואָס ווערט דיר שוין קלאָר?

דו עפּנסט דיין טאָגבוך וואו אַלץ איז פאַרשריבן
און זוכסט אין די נעכטיקע טעג דורך שפּאקולן
די זאָמען וואָס דו האָסט געזייט און געקליבן...
דיר דוכט אַז דיין מיאונג באַשטייט נאָר פון נולן
און מערקסט ניט קיין שטריך פון אַ איינס צווישן זיי —
דיר טוט עס שטאַרק וויי...

צי מוזטו אַצינד שוין אָפּשליסן דיין ספר?
וואָלסט וועלן אַ וואָרט פון באַדייטונג נאָך זאָגן
און צינדן אויפסניי דיין פאַרלאָשענעם אייפער,

און פֿרואוון מיט כוחות דערפֿרישטע אַניאַגן
איין טאָג כאַטש וואָס זאָל אויף דער זינדיקער ערד
דערהויבן דיין וועלט!

נו, זיצטו און קלערסט מיט טיפֿן באַדויער
און זעסט דורכן פענצטער דעם מזרח צוגליען
און שמייכלען מיט פרייד אין דיין פנים פון טרויער...
באַגרייפֿסט ערשט — די וועלט איז אין אייביקן בליען
און היינט ווי אַמאָל קאָן נאָך זיין דאָס געמיט,
ווי א גאָרטן אין צוויט.

אין טויטנריך

א זעאונג

דורך אַלע מדורי גיהנום
איז דער וועג וואָס פירט צום גן־עדן.

פֿאַרגליווערט מיט א שטאַרן בליק טראָגט זיך אום א רייטער,
דורך פעלדער אויפֿגערויעטע אין פלאָם פון לעצטן שייטער.
זיין פערד און ער — סקעלעטן צוויי פון ביינער שוין צופוילטע,
די אויגנלעכער פינצטערע ווי קברים אויסגעהוילטע.
א קלייד פון שלענג געפלאָכטענע, ווי לעבעדיקע ריטער,
האָט נאָכגעהאָנגען ביז ארונטער אין קאָנוואולסן־ציטער —
געפאָכט ווי דער אשמדאי צעפליגלט אין געוויטער.

ער רייט מיט דריבנע טריט אַרום און וואו ער שפּאַנט נאָר איבער,
דאָרט ווערט די ערד אין שטויב צעמאָלט און פול מיט שוואַרצע גריבער,
און וואו דער מאַנטל רירט נאָר אָן און וואו זיין שטייפער אָרעם,
דאָרט ציטערט אויף די גאַנצע שטרעק מיט חורבות און מיט קברים...
א טריט־א טראָט און הינטער אים בית־עלמינ׳ם אויסגעשפרייטע
און אים פֿאַרוים — א וויסטע וועלט מיט א אימה א פֿאַרזייטע.

אַרום א פעלד אָן גרעניצן צעהאַקערט און צעקנאָטן — —
קיין בלימל ניט, קיין זאָנג, קיין צווייג, פון ביימער ניט קיין שאָטן;
קיין קלויסטער־גלאָק, קיין תפילה־ליד אין פלאָם פון לעצטן שייטער.
אין טויטן רוים נאָר הערן זיך די שאַרפע קנאָכן וויטער,
די קנאָכן פון סקעלעטן צוויי, פון פערד און פון זיין רייטער.

נאר באלד האט די שטילקייט געגומען זיך רעגן
פון טויט־אויפגעוועקטן וואס וויל זיך באווגן,
וואס וויל זיך באפרייען פון חורבות און שטיינער
מיט הויט אנגעצויגן אויף די נאקעטע ביינער.

אט שטייגן פון קברים ארויס די געשטאלטן —
פאנטאזמען אין טולן פון שפינוועב געהאלטן —
ווי רויכיקע ווינטן, ווי ווייענדע טיכער,
זיי רינגלען דעם רייטער אין מאקאבריישן וויכער.
עס דוכט זיך זיי פרעגן דעם זין פון זיין רייטן — —
זיי הערן זיך איין אין די עכאס פון ווייטן,
וואס קומען ווי ענפערס און גיט זיי דעם שכל
פונם וואנדער־סקעלעט מיטן גרויליקן שמייכל...
ווייל עמיץ וואס זאגן, אנטפלעקן, דערמאנען?
נאר קיינער געהערט האט און אויך ניט פארשטאנען,
חוץ פערד און זיין רייטער וואס שפאנען, נאר שפאנען.

געלעגן דער טאג איז אין היילן פארבארגן — —
ס'האט לעבן און טויט זיך ערראנגלט, געווארגן,
ווי חיות אין אורוואלד צערייצט און פארצערטע...
נאר ערגיץ דורך פעלדער און טאלן צעשטערטע
א קול איבערוועלטיקט דעם וויסטן גערודער: —
זאג, רשע, וואס האסטו געטאן צו דיין ברודער!
זאג, רשע — האט געיאמערט אין פנים פון שעכטער —
נאר נאענט איז דין און א דיין גערעכטער,
און אויפשטיין וועט הבל מיט שארפע כלי־זיין —
דער עדות, דער מאנער, דער משפט און דיין.

— — — — — — — — — — — —

געברויזט האט א לעבן וואס האט זיך געריסן
אריבער דעם תחום צום פארזיגלטן וויסן;
פארוואלצלט אין הארץ פון די טיפסטע מקורות,
געשארבט און פאראייגנט פון די ווימלענדע דורות — —
א וועלט איז דער מיל פון שגעון צעמאלן...
איז וועך־זשע גייט אום אין די חרובע טאלן,
געטונקען אין פלאם פון א ברענענדן פאקל?
וועך נישטערט די ערד אין איר לעצטן סך־הכל?!
האט וועך דארט אין כאאס פארנומען איר תפילה,
און נידערט אציגנד מיט בטחון און מחילה
און קושט איר מיט חסד און רחמים באנייטער, —
א ליכטיקע טרייסט איבערן רויכיקן שייטער?

אַט ווערן אין פונקען צעצונדן די שטויבן,
זיי פאנגען זיך אָן צו באַווֶעגן, דערהויבן ...
זיי זינגען אין פּאַרבן, זיי טאַנצן צעגליטע
און קנעטן די ערד אויפסניי אַ צעבליטע;
אַט שווֶעבן זיי אום ווי צעוויקלטע קנוילן,
ווי אַש אַנגעצונדן אויף ברענענדע קוילן;
אַט זיינען זיי שטראַליקע פליגל צעשפרייטע,
דאָ זוניקע רעדער ספּיראַלן געדרייטע;
זיי בליצן אַרום מיטן אימפּעט פון פיילן
און גאַרטלען די וועלט מיט צעלויכטענע זיילן;
אַט שפּינען זיי אוים ניי-געבוירענע שטערן,
וואָס פינקלען ווי אויגן דורך לויטערע טרערן;
זיי גליען און ברענען אוֹן פלעכטן געווֶבן
און ווייזען ווי קינדער באַם אַנהויב פון לעבן.

נאָר לאַנג האַט דער ליכטיקער טאַנץ ניט געדויערט — —
ס'האַט עמיץ אין חושך געווארט אוֹן געלויערט
צו לעשן, פּאַריאַגן דאָס שטראַליק געווימל,
וואָס רייניקט די ערד מיטן פייער פון הימל ...

פון אַפּגרונט ארוים האַט געהעשעט אַ קללה
די כוחות וואָס דראַען דער טויטער ממשלה;
געזוכט אייגצוהאַלטן די ראַד פון יצירה,
פּאַרטויבט אוֹן צעטריסלט די זוניקע שירה.

די ליכטיקע פונקען, די קאַסמישע שטויבן,
זיי פלאַטערן אום ווי דערשראַקענע טויבן,
צעשיטן זיך ווייט אויסגעטיילט אוֹן באַוונדער,
ווי פּאַרבן פון אַלטע פּאַרבאַרגענע וואונדער.

דורך חורבות אין פלאַקער, צעמאַלענע שטיינער,
באַווייזט זיך אויפסניי דער גרויליקער איינער — —
ער רייט אויף זיין פערד מיטן נאַקעטן שוֹרבן,
ווי הימל אוֹן ערד וואַלטן זיין אויסגעשטאַרבן ...
ס'וויסט קיינער זיין אָפשטאַם, זיין נאָמען אוֹן יחוס,
חוץ יענע וואָס האַבן דערפילט מיט זיין שליחות.
אים רינגלען אַרום די געשפּענסטער אין דראַנגען,
אוֹן פלעכטן אוים בייטשן פון מאַנטל מיט שלאַנגען;
זיי איילן מיט ליאַרם פון לעכער אוֹן שפּאַלטן
אוֹן טומלען צום רייטער זיין גאַנג אייגצוהאַלטן ...

וואוהין אוֹן ביז וואַנען? צי וועט זיך ווען ענדן
דער וואַנזין וואָס זוכט אונדזער שורש פּאַרלענדן?
דיין פורכטלעכער שאַטן איז קורץ צו דערגרייכן

דאָס ערדישע פלעמל וואָס ברענט אין די הויכן;
דאָס לעבן וואָס רינט פון די אָפענע וואונדן
וועט ווידער די קנויטן פֿאַרלאָשענע צינדן.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

סע טראָגן זיך קולות פון לעבנס געשענדטע
און טרייסלען די חורבות פון וועלטן פֿאַרברענטע;
זיי שילטן מיט פֿילדער, זיי ווינען אין פּליסטער
און בלייבן אָן ענטפער פון גרויסן פֿאַרווויסטער;
זיי ווערן צעשטויבט פונם ווינט און פֿאַרבלאָזן,
ווי בלעטער אין האַרבסט, ווי פֿאַרשניטענע גראָזן.

אין לענדער אויסגעשטאָרבענע, פֿאַרגליווערט און באָפּעלנד,
דאָרט טראָגט אַליין דער גרויליקער אין זיין קעניגרייך פון עלנד...
ער רוט ניט אין זיין טויטנרייך נאָר רייט אַזוי כסדר,
ווי ס'וואָלט פֿאַר אים קיין גרענץ זיין, קיין אָפּשטעל ניט, קיין גדר.

דאָס לעבן בייטשט אים מיט אַ פלוך, שאַרפער פון זיין קללה —
פון דור צו דור אַ פלוך אויף אים, זיין גרויליקע ממשלה!
נאָר וואו איז יענע האַנט וואָס זאָל מיט שטורקאַץ פון אָטאָמען
אויסראָמען פון דער גאָרער ערד זיין אָפּשטאָם פון דורות'דיקן גלויבן,

און וואו — דאָס וואָרט צוגליט אין פלאָם פון דורות'דיקן גלויבן,
וואָס זאָגט אַז מענטש, דער יחיד, כלל איז הייליק און דערהויבן?!
עס דוכט זיך צווישן ערד און הימל דאָוונט ווער פֿאַר'אָבל'ט —
אַ קדיש נאָך אַ וועלט וואָס האָט געלעבט דאָ און גע'יובל'ט.

דער רייטער קוקט מיט שטאָרן בליק פון פינצטערע צוויי לעכער;
ע רטראָגט זיך פונם טאָל ארויף אויף בערגער הויך און העכער —
די בערג מיט אַש פֿאַרבליבענע פון דורות פֿאַר אַ זכר...
ער טרעט מיט זיגער־שטאָלץ די בערג, ער שפּאַנט מיט שארפע קנאָכן;

אָט קרומט זיך אויף זיין פנים אויס דער שמייכל פון נצחון,
נאָר עפּעס ווערן באָלד די טריט פֿאַרהאַמערט, צוגעשמידטע...
ער זעט די קראַנקע ערד ארום דערהויבט זיך אַ צוגליטע
און פון איר וואונדיק האַרץ גייט אויף דאָס פייער פון בטחון.

אַמעריקע

וועך נאָך ווי איך, פלי־און־פלאָטער אויפן ראַנד פון קאָנטינענטן —
אייביקער פרואוו־שטיין פּאָר חכם און געלערטן —
באַנעמען קאָן די וויטקייט פון דיינע פּראַנטירן,
קאָן וועגן דעם סכום פון דיינע וועלטן!

איך, צינדער פון חלומות אין געהירן אטראָפירטע,
צושפּרייטער זעגל אויף מאַסטן פון פּאַרגליווערטע שיפן —
וועך קאָן ווי איך, מעסטן דיינע פינקלענדע הויכן,
ווי איך טרעטן דעם דנאָ פון דיינע פּאַרזיגלטע טיפן!

אַן אויסגעפּראוועטער אינם גרויסן וועלט־שגעון
געזוכט האָב דיין ניכטערן זיין אינם שטויב אויף אַלע שליאכן,
ביז אויפגעלויכטן האָט דיין סילועט אין מיינע מידע אויגן
און אין מיין רויען פלייש דיין מאַפּע אויסגעשטאַכן.

אַמעריקע!

ס׳האָבן דיינע הימלען מיט אויפלעב געאָטעמט אויף
פּאָר־חלש׳טע דורות
און אָנגעצונדן דיינע שוועלן פּאָר בלאָנדזשענדע שיפן אויף ים׳ען;
ווי א פּאַרלוירענע שוואַלב האָב איך א נעסט געזוכט הינטער
דיינע טירן,
מיט דעם גלויבן פון א פּאַרהונגערט קינד אין זיין מאַמען.

ס׳האָבן אַלטע שטאַמען זייערע וואַרצלען אין דיין ערד געשלאָגן
און צעבליט זיך מיט באַנייטער יוגנט אין א ווידערגעבוירן,
געהויפּנט מיט זאָט און שפּע אויף דיינע פּאַרלאָזענע וויסטן
און דאָנקבאָר דיך געהויבן צו דער זון און פּאָר׳כשופּטע מויערן.

מיך האָט דיין זון־פּאַרפּלייצטע רחבות פּאַרשלונגען...
ס׳האָט אין מיין בלוט געזונגען דאָס געזאַנג פון דיינע וויטן;
ס׳האָבן געזונגען די פּאַרבן פון דיינע קאָסמישע וואונדער,
אויף וועלכע ס׳גליווערט דער חותם פון פּאָר־אַלע־צייטן.

אַמעריקא!

ס׳האָט דיין הימן אויסגעטאַנצט פּאָר מיר יעדער
לויפּנדער טראָפּן,
יעדער פּליענדער שפּריץ אינם עפּיק פון דיינע ניאַגאַרא־פאַלן;

איך האָב אים פֿאַרנומען אינם שטומען פֿאַרטראַכט פון דיינע
שניי־ציקלאָפֿן,
אין דיין נאַרדישן אורוואַלד, אין די קאָכיקע אונטערערד־קוואַלן.

איך פֿלאָטער אום, אַמעריקע, אין די עכאָס פון דיין הימן
וואָס ברויזט אין דיינע טייכן און וויגט זיך אין די מיסיסיפּי־פּאַלדן,
וואָס האַמערט אַרוים פון דיינע אויסגעהוילטע קוילנמינען,
וואָס זאַפּטיקט די ווייסטן מיטן שוויים פון דיינע הערלדן.

אַמעריקא !

האַסט אויסגעשפּרייט פֿאַר די וואָגלער פון אַלע קאָנטינענטן
די ,העפּי־האַנטינג־גראונדס' פון דיינע בערג און טאָלן,
איצט לויכטן זיי אין שטערן אומפֿאַרלאָשענע אויף דיין אַלטער גלאַרי
און היטן, טראָגן ווי זייער בלוט, די ירושה פון דיין לינקאָלן.

ס'האָט יעדער זיין קערנדל פֿאַרזייט, מיטן אָטעם עם געוואַרעמט
און אויסגענערט דיך אין זיין בלוט ביז מעכטיק אומגעהייער ;
איצט פּעלקערן אין דיינע לענדער ניט באַזיגטע, ניט זיגער,
נאָר איין משפּחה מענטשן, באַפרייטע, באַפרייער.

אויך איצט פּוילן דורות געזונטע אויף צערויעטע פּונדאַמענטן,
ס'טרונקט זיך פֿאַרשטאַנד אינם כאָאָס פון דולהויז־באַגריפֿן —
אַמעריקע, ווי פּריער צושפּרייט איבער וועלט דיינע
שטערן־צעלויכטענע הימלען,
זיי רודער און קאַמפּאַס פֿאַר שטורעם־דערשראָקענע שיפֿן !

משה וויטיעס

וועגן ראַמאַנטיק און ראַמאַנטיזם

(עסיי)

דאָס וואָרט ראַמאַנטיק איז איינגעהילט אין אַ שלייער פון מיסטעריע און וויידער־שפּרוך. ליכט און שאָטן בייטן זיך אין די רמזים פון זייַנע סוגעסטיעס וואָס עפענען אויף וועלטן און וועלטלעך. ס׳איז אפשר נישט צו געפינען נאָך אַזאַ וואָרט אין מענטשלעכן שפּראַך־אוצר וואָס בלענדט מיט אַזוי פיל פאַרביקייט און טראָגט אַזאַ טיף־געדאַנק־לעכן באַדייט; אַ וואָרט וואָס איז ביי אַלעמען אויף די ליפּן און קיינער קען ניט געבן זיין אַקוראַטנעם טייטש; אַ וואָרט וואָס איז פאַרוועבט מיט זיידן־פּעדים אין פּשוטן פאָלקס־ליד און זיין מהות פיגורירט ווי אַ געהויבענער יש אין דער עסטעטישער קריטיק; אַ וואָרט וואָס איז זיך מתחבר מיט באַגריפן וואָס זענען זיך סותר איינס־ס׳אַנדערע און אַיעדערער קאָן דערויף זאָגן זיין אייגענע תורה.

דער קריטישער פאַכמאַן פלייסט זיך פאַרשטענדלעך צו מאַכן די אינהייט פון דער דראַמע, דעם עפּאָס און אַנדערע ליטעראַרישע פאָרמען מיטן לעבן פון מענטש און פאָלק — די ראַמאַנטיק אַנטפּלעקט אפילו פאַר דעם ניט איינגעשוואוירענעם לייענער דעם ענגען באַהעפט צווישן ליטעראַטור און לעבן. און ווי „דאָס לעבן" איז אַ „חלום־יעוף", אַ פאַרבייוועבנדיקער חלום און אַ ביטערע וואָר; אַ שיר־השירים אידיליע און אַ טריבער קהלת סך־הכל; אַ „מה טובו" הימנע און אַ איכה־לאַמענט, און בלייבט לסוף נישט אויסגע׳דרש׳נט, און ניט אָפּגעמשפּט — אַזוי איז די ראַמאַנטיק אין זיך כולל גליק־זעליקייט און סכנה, מנוחה און ריזיקאַלישע אַוואַנטורע; זי ווערט אָנגעוועגדט לשבח און לגנאי; זי איז אַ באַדינערין, מיט אַ גילדערנעם שפּיגל אין דער האַנט, פאַרן לעבן, און אַ פאַרנייגערין אין איבערשאַפּערין פון דער ווירקלעכקייט. דאָס דאָזיקע וואָרט איז אַזוי אויסגעדינט און בייגעוודיק ווי אַ גאָלד־געצויגענער פּאָדעם, און ס׳לאָזט זיך מיט געווויסהייט קיין ענטגילטיקע פאַרטייטשונג אויף דעם ניט געבן.

פאַראַן כל׳ערליי ראַמאַנטישקייטן, „כשר׳ע" און שאַנדהאַפּטיקע: די ראַמאַנטיק פון דער יוגנט און די ראַמאַנטיק פון אַ קאָלומבוס, וואָס ציט אים אין ווייטע וועלטן אַריין צו אַנטדעקן אַ נייעם קאָנטינענט; די ראַמאַנטיק פון גאָט־זוכענישן און די ראַמאַנטיק פון זינד; די ראַמאַנטיק פון מתן־תורה און די ראַמאַנטיק פון דעם „עגל"; די מיסטישע ראַמאַנטיק פון קבלה און חסידות און די ראַמאַנטיק, להבדיל, פון די ריטעראַלעכע קרייץ־צוגער, וואָס האָבן אין זייער ראַמאַנטישער התלהבות אומגעבראַכט גאַנצע אידישע קהילות; די ראַמאַנטיק פון אַ קייסערלעכע דינאַסטיע מיט איר „שר" אין הימל, און די שטורמיש־הערלעכע ראַמאַנטיק פון אַ רעוואָלוציע. טייל „מתנגדישע" סאָציאַל־קריטיקער פון דעם ראַמאַנטיזם וואָס זענען אין אים אַ כוח פאַר שלעכטס ווילן האָבן, אַז זשאַן זשאַק רוסאָ, דער באַרימטער פראַנצויזישער ראַמאַנטיקער איז געווען דער פאָטער פון דער לעצט־צייטיקער פאָליטישער רעאַקציע אין אירופּע און אין אַנדערע וועלט־טיילן; אַז דער אויפקום פון טאָטאַליטאַרן שטאַט איז צו פאַרדאַנקען רוסאָ׳ס ראַ־מאַנטישע טעאָריעס וועגן דעם איבערבוי פון דער געזעלשאַפט!

מ׳קאן אנפילן גאנצע בלעטער מיט ציטאטן פון דעם ווידערשפרעכלעכן און אל־דייטיקן אנוועגד פון דעם באגריף ראמאנטיק ביי מאדערנע שרייבער. אט זענען עטלעכע אויסצוגן, צום אילוסטרירן:

„אין די פארהוילענע פרטים וואס דער אבסטראקטער קלאסישער געשמאק האט זיך פון זיי אפגעקערט האט דער ראמאנטיזם געפונען נייע קוואלן פון באגייסטערונג״. (דזשיאפרי סקאט: „די ארכיטעקטור פונם הומאניזם״).

„היינט קאנען מיר לכל הפחות באטראכטן דערשיינונגען מיט א קלארן מוח וואס איז אפגעריניקט פון דעם ראמאנטישן געמויזאכ, וואס האט אין פריערדיקע צייטן פאר־טונקלט אונזער בליק״ (דזשאן דאס פאסאס: פארוואדט צו „די דריי זעלנער״).

„די ראמאנטיקער האבן זיך ארייגעטיפט אין זיך אליין און האבן באשאפן מזרח־לענדער, וואס זענען אומגלויבלעך אריענטאליש, וועלדער אומגלויבלעך בראשית׳דיק, און צייטן — אומגלויבלעך מיטלאלטערלעך״ (פ. ב. ארטץ; ציטירט פון דזשאן ב. וואולף: „פראנקרייך״).

„דער גרויסער נאוועליסט און קענער פון אלטערטום, סער וואלטער סקאט, האט באוויזן די היסטאריקער, אז געשיכטע מוז זיין לעבעדיק, פיל־קאלירעוודיק און ראמאנטיש אויב מען וויל זי זאל זיין א וואהרער שפיגל פאר די ימי־קדם, די פארגאנגענע עפאכן״ (דזש. מ. טרעוועליאן: „קליא, א מוזע און אנדערע עסייען״).

„דייוויד קאפערפילד איז ניט נאר אי א רעאליסטיש, אי א ראמאנטיש בוך; ס׳איז רעאליסטיש דווקא דערפאר, ווייל עס איז ראמאנטיש״ (דזש. ק. טשעסטערטאן).

„עכטע ראמאנטישע קונסט שליסט נישט אויס אפילו דעם וואכעדיקן רעאליזם פון דער גאס. „ראבינזאן קרוזא״ איז פונקט אזוי רעאליסטיש ווי עס איז ראמאנטיש. ביידע אייגנשאפטן ווערן דערפירט צו אן עקסטרעם, דאך ליידט נישט קיין איינע פון זיי״ (ראבערט לואי סטיוועגסאן: „מעמואַרן און פארטרעטן״).

„ארום און ארום האט געבלעזלט און געפעכלט דער בארוישנדיקער ווין פון דעם נייעם ראמאנטיזם. שאטאבריאן און וויקטאר הוגא, מיט זייערע טיטאנישע טרא־געדיען, מיט זייערע אומגעצוימטע פאנטאזיעס, זייערע פופורנע פאסאזשן, זענען געווען די אנערקענטע, ליטעראריש האלב־געטער פון יענעם דור״ (דזש. וו. פירסאן).

„אפשר איז די הויפט־סיבה פון דער שטייגנדיקער פאפולאריטעט פון יאהאן סעבאסטיאן באכ׳ס מוזיק, וואס דער צוהערער פילט בחוש, ניט געקוקט אויף אלע טעכ־נישע קאמפליצירטקייטן, אז אט די דאזיקע מוזיק איז פארט די שאפונג פון א רא־מאנטיקער״ (דייוויד האל).

„נאכדעם האט זיך אנגעהויבן די גרויסע ליטעראריש רעוואלוציע אין איראפע, וואס האט געבראכט א לערע צו די פעלקער, אז דער אמת׳ער גייסט פון קלאסישקייט איז צו געפינען אין דעם זשעני פון זיין אייגענער ראמאנטיק״ (עדוואַרד בולווער ליטאן: „שילער׳ס לעבן״).

„אין קורצן — ער האט באזעסן א ראמאנטישן טעמפעראמענט, וואס איז אויס־געזעצט צו אלע קאפריזן, פארגענגלעכע עקסטאזן, די עלעגישע מעלאנכאליעס, אומעט שטימונגען און כראנישן יאוש וואס איז געווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר די ראמאנ־טיקער פון זיין דור״ (וו. פ. גיעזע: „סען־בעוו״).

* * *

דער טייטש פון ווארט „ראמאנס״ נעמט זיך פון די לידער און מעשיות, וואס זענען געשריבן געווארן אויף די אירראפייאישע פאלקס־שפראכן, וואס האבן זיך אפגע־

טיילט פון לאַטיין נאָך דער צעפאַלונג פון דער רוימישער אימפעריע. „ראַמאַניש" האָט באַצייכנט אַ לאַטייניש־רעדנדיקן פון די מאַסן אין די אָפּגעלייגטע ווינקלען פון דער פריערדיקער רוימישער הערשאַפט, ווי למשל, די פראַנצויזישע פּראָווינצן, וואו מ׳האָט געראַדט אויף אַ „לינגוואַ ראַמאַנא" אַ רוימיש־לאַטייניש אָפּצווייג, להיפוך די „לינגוואַ לאַטינא", דאָס ריינע לאַטיין פון די רוימישע קלאַסיקער, וואָס האָט זיך אַלץ מער אָפּגע־רוקט פון לעבעדיקן געברויך, און געווארן די קולטור־שפּראַך פון דער שטודירנדיקער אינטעליגענץ.

און, אַזוי ווי די מיטלאַלטערלעכע פאַרפאַסונגען, פון אַרום דעם 12טן און 13טן יאָרהונדערט, אויף די דעמאָלטדיקע לאַטייניש „זשאַרגאָנען", זיינען באַשטאַנען פון וואונדער־געשיכטעס, מערסטנס אין לאַנגע פּאָעמען און אויסגעצויגענע באַלאַדן, וואָס האָבן דערציילט פון קאַמפן, נסיונות און נצחונות אַרום דעם לעבן פון אַ הערראַיש־לעגענדאַרישער פיגור פון אַ לאַנג פאַרגאַנגענעם דור, זענען מיט דער צייט אַלע אַזעלכע מעשיות, אין ליד און פּראָזע, פון דעמ־אָ פאַנטאַסטישן מין, אָנגערופן געווארן ראַמאַנצן אַדער ראַמאַנען. אין דער געשיכטע פון ליטעראַטור ווערט דער אָנהויב־פּעריאָד פון אַזאַ שטייגער־שרייבן, מיט עקסטראַוואַגאַנטע גוזמאות, אויף שלעסער־אין־דער־לופטן טעמעס וועגן ניט־דאָיקע ירידן אויף ווייטע, אומבאַקאַנטע הימלען, באַצייכנט מיט דעם נאָמען „דער מיטלאַלטערלעכער ראַמאַנטיזם".

די ראַמאַנטישע ריכטונג האָט נישט אַלעמאָל געשפּילט די זעלבע ראָל אין דעם גאַנג פון ליטעראַטור; און ס׳איז אַ שטודיע פאַר זיך אַליין נאָכצושפּירן דעם אויפ־קום, פאַרגיין און ווידערגעבורט פון דעם ליטעראַרישן ראַמאַנטיזם. אין די ראָמען פון אָט דער עסיי איז מיר ניט דערלויבט מער ווי אַ פאַרמעסט אויף בלויז ראשי־פּרקים און אַן אַלגעמיינעם בליק.

* * *

דער דערוואַקסענער מענטש, אין אַלע צייטן און דורות, האָט פון זיין קינדהייט מיטגענומען מיט זיך אויף זיין גאַנצן לעבנסגאַנג אַ בענקשאַפט נאָך ווייטע וואונדער־וועלטן, וואו די לאָגיק פאַרלירט איר שטרענגע ממשלה, די פעסטגעשטעלטע נאַטור־גע־זעצן ווערן אויפגעלייזט, און וואו דאָס אייביקע מענטשן־קינד, מיט דער הילף פון דער פאַנטאַזיע, באַשאַפט זיך זיין אייגענעם בראשית. אויף די פליגלען פון זיין כח־הדמיון האָט ער זיך אויפגעהויבן איבער דער וואָכעדיקער וואָר פון זיין צוגעשמידטקייט צו סביבה און מקום, און האָט זיך אַריינגעכישופט אין אַן אַנדער וועלט, וואָס ער האָט פאַר זיך אויס־געחלומט. אַ דאַנק אָט דעם געטער־געשאַנק צו קענען אַנטרינען פון זיין ביטערן גורל, אָפּצוטאָן פון זיך כאָטש פאַר אַ ווייל די האַרבע קללה, וואָס האָט נאָכבאַגלייט זיין אור־פאָטער אדם־הראשון פון גן־עדן, און צו באַוויזן אַהינצו פאַר אַ מינוטקעלע זיך צוריק אריינצוגנב׳ענען, האָט דער פאַרצאָגטער בן־אדם געפונען טרייסט, פאַרגעסנהייט און באַ־נייטן כוח בייצוקומען די געפּענטעטע אָנמאָכט, די קנעכטשאַפט און פיין פון זיין פאַר־אומערטער עקזיסטענץ.

דער פאַרביקער, קולטור־אַלטער אַריענט וואו דאָס וויגעלע פון דער ליטעראַטור איז געשטאַנען, האָט באַשאַנקען די וועלט מיט אַן אוצרדיקער ירושה. אין אַלערליי וואריאַנטן, פון דער ראָמאַנטישער פאַנטאַסטיק: דער תנ״ך וואָס ליכטיקט מיט אַ געטלעכע ראָמאַנטיק, דער רייכער צושטייער פון דער אגדה אין תלמוד און מדרש — מעשיות וואָס האָבן זיך פאַרשפּרייט איבער דער וועלט און באַפרוכפּערט די ליטעראַרישע

ראמאנטיק פון די פעלקער; דער היפשער בייטראג פון דער אראבישער ליטעראטור, און די ליטעראטורן פון פערסיע, אינדיע און כינע און פון אנדערע מזרח־לענדער.

די אנטיקע ליטעראטור פון די גריכן און רוימער, וואס האט צום מיינסטן משפיע געווען אויף דער אנטוויקלונג פון דער מאדערנער ליטעראטור — א השפעה, וואס גייט אן ביז היינט — איז ביי דער וועלט־קריטיק פארערבנט ווי דווקא פון א ניט־ראמאנטישן כאראקטער. די העלענישׂ־רוימישע טראדיציע האט ארויסגעבראכט דעם קלאסיציזם, וואס סימבאליזירט טאקע אויף תמיד די צווייטע זייט פון דער מטבע פון ליטעראטור, דעם היפוך פון ראמאנטיזם. צווישן אט די צוויי הויפט־שטרעמונגען אין דער ליטעראטור פון אלע צייטן גייט אן לפנים א נאכאנאנדיקער „ויתרוצצו", א נאטירלעכע קעגנערשאפט, מיט א נצחון פאר איין צד און א ירידה פארן צוויטן אין די פארשיידענע תקופות. דער ראמאנטיזם און קלאסיציזם בילדן, לויט דער סכעמאטישער אויפפאסונג פון די טעארעטיקער — דעם אייביקן קאנטראסט־שפיל צווישן די אנטקעגנדיקע פאליוסן פון דער מענטשלעכער פסיכיק, אויסגעדרוקט אין אזעלכע קולטור־צווילינג געפעכטן פאר דער אויבערמאכט אין ליטעראטור און לעבן, ווי: פון חסידות און מתנגדות, העברעאיזם און העלעניזם, הלכה און אגדה, „דיכטונג און ווארהייט", יום־טוב און וואך, קדושה און חול, רחמים און דין.

די קונסט פון די אמאליקע גריכן אנטפלעקט א מערקווירדיקן פארצוג פאר קלארקייט, שארפליניקייט און שלימות פון פארעם. אזוי אין זייער ארכיטעקטור, סקולפטור און ליטעראטור, באקומט דער „ניגלה", די חומר־דיקע געשטאלטונג, איר העכסטן תיקון פון עקספרעסיע. זייער „צלם" און „פסל", בילד און פיגור, זעטיקן דאס אויג מיט זייער אפגעווירעטער נעטקייט, מיט זייער אויסגערונדיקטער, פאלקאמענער גאנצקייט.

די שיינע, היידנישׂ־נאאיווע סימבאליק פון דעם גריכישן מיטאס, די מענטש־געשטאלטונג פון זייערע געטער וועמען דאס אויג קאן מיט אין בליק ארומנעמען און דער מוח גרינג תופס זיין, האבן באפרידיקט גאר דעם קאסמישן נייגיר פון די גריכן מכוח די גרויסע מיסטעריען ארום מענטש, באשאף, נאטור און גורל. זייער קונסט, א דירעק־טער פועל־יוצא פון זייער אמונה, אנשטאט פון א ריין־עסטעטישן דראנג, ווי מען מיינט געווינלעך, איז לחלוטין אין הסכם מיטן פרימיטיוו־פאעטיש רעליגיעזן באנעם זייערן. די גריכישע קאסמאגניע האט אלץ פארענטפערט, קלאר, שיין און פשוט. די מאטער־נישן פון דעם אידישן גייסט וואס האט צוהילף געזומען די מיסטיק אין זיין אייביקער מיאונג ארייננצוקומען אין „פרדס", צו דערבליקן דעם „אור־הגנוז", דאס פארבארגענע ליכט פון דעם אוניווערס, צו אנען דעם פילפאכן סוד פון בריאה און השגחה, האבן נישט באאומרואיקט דעם העלענישן מוח. די גריכן האבן באוויזן די זעלטענע הארמאניע אין זייער רעליגיע און קונסט, דורך אויסשליסן אלע אומגעווינטשטע פרעמדקייטן וואס וואלטן זיך ארייננגעריסן אין דער אייהייט פון זייער וועלט. יעדן אויסלענדער וואס זיי האבן נישט פארשטאנען און נישט געוואלט פארשטיין האבן זיי דערקלערט פאר א „בארבאר". פונקט אזוי האבן זיי אין זייער זעלבסטצופרידנקייט און זעלבסטגענוגנקייט אויסגעשלאסן ווי בארבארישע ווילדקייטן אלע פרעמדע, ארויסרופנדיקע אידייען וואס וואלטן געשטערט די אלימפישע רו פון זייערע געטער און צעשאקלט די פונדאמענטן פון דעם אייגנארטיקן בנין, וואס זיי האבן אויפגעשטעלט.

די קלאסישע העלענישע ליטעראטור, אין איר שטרעבן צו כולו־שיינקייט, צום קאמפלעטן מיניאטור, צום אויסגעהאמערטן „כפתור־ופרח", וויס ניט פון קיין נאוועלן,

ראַמאַנען ווי מיר האָבן זיי היינט. עזאָפ׳ס פאַבלען און פלאַטאָ׳ס דיאַלאָגן זענען די נאָענטסטע ענלעכקייטן אויף ראַמאַנטישער, דערציילערישער פּראָזע, אויף באַאַרבעטן מעשה־שטאָף לויט אונזערע מאָדערנע פאָסאָנען. אָזא צעשוואומענע, געשטוקעוועטע און ניט־צעמענטירטע, ניט אויסגעגאָסענע שאַפונג ווי אַ ראָמאַן, וואָלטן זיי באַטראַכט פּאַר אַן עסטעטישן דיסקאָרד, אַ קינסטלערישן „באַרבאַריזם". זייער זשעני האָט זיך אַנט־פלעקט אין פּאָרעם־גלייכע, אויסגעטאָקטע מאָדעלן אין באַגרענעצטע ראָמען. זיי האָבן זיך געצירט מיט זייערע אימפּאָזאַנטע מייסטערשטיק פון זייער ליריק, דראַמע, געשיכטע, אַראַטאָריע און פילאָזאָפישן דיאַלאָג.

* * *

אין די מיטלאַלטערלעכע יאָרהונדערטן וועט דאָס קריסטנטום, נאָך זיין נצחון איבער דער געצנדינערישער וועלט, האָט עטאַבילירט זיין אייגענע העגעמאָניע, האָט אייראָפּע געשמאַכט אין אַ מדבר פון אומווסן, קנעכטשאפט און אָפּאַטיע. אונטער דעם גרויען אַש האָט געשאָרעט אַ דומפּער פייער אָבער קיין וואַרעמקייט און קיין ליכט האָט זיך נישט באַוויזן. די עשירות׳דיקע ירושה פון דער אַנטיקער גריכיש־רוימישער קולטור איז געווען פאַרבאָטן, פאַרגראָבן, פאַרגעסן.

די קלאַסישע היידן האָבן באַטאָנט דעם מענטשנס רעכט אויף צו לעבן און הנאה האָבן פונם לעבן — על־כל־פּנים איז דאָס געזאָגט געווען אויף דעם פרייען בירגער; די שקלאַפן זייערע זענען, פאַרשטייט זיך, ניט פאַררעכנט געוואָרן פאַר קיין מענטשן; אָבער נישט דאָס בין איך אויסן. שוין זייערע געטער אַליין, מיט זייער נאָכגעבן זיך אַלע מענטש־לעך־זינלעכע תאוות און תענוגים, האָבן געוויזן דעם וועג צו אַ געזונסרייכער עולם־הזה.

דער מיטלאַלטערלעכער מענטש איז אנטוואוינט געוואָרן פון געלעכטער, פון די פריידן פון לעבן. אַן אייזערנע דיסציפּלין פון פראָצע, שרעק און לייד האָט פאַרטעמפּט זיין געהער און אויסגעטריקנט די זאַפטן אין זיין נשמה. דאָס קריסטנטום האָט אַוועקגע־שטעלט געהאָרכזאַמקייט צו דער קירך און אַ לעבן פון פרומער נזירות, ווי דעם וויכ־טיקסטן באַדינג פאַר אַ חלק אויף יענער וועלט. דעם פסוק אין תהלים: „השמים שמים לד׳ והארץ נתן לבני אדם" — דער הימל איז אַ הימל פאַר גאָט, אָבער די ערד איז געגעבן געוואָרן צו די מענטשן־קינדער — האָט די קירך איבערגעטייטשט אויף איר אייגענעם שטייגער: די מענטשן קענען דערגרייכן דאָס קעניגרייך פון גאָט וועט זיי וועלן וואָס וויניקער הנאה האָבן פון דער ערדישער וועלט און בכדי צו ראַטעווען זיך פון אייביקן גיהנם זענען זיי מחויב אויסצופאַלגן אין אַלץ די געבאָטן פון די קירכן־פאָטערס. דאָנטע, דער באַרופענער פּאָעל־טרעגער פון מיטלאַלטער שפּיגלט אָפּ דעם גייסט פון דער צייט, אין זיין „גטלעכער קאָמעדיע". ער שילדערט וואָס ס׳וועט געטאָן אויף יענער וועלט צו די וואָס האָבן זיך צופיל געמישט אין ערדישע עסקים, און זיך גע־יאָגט ביים לעבן נאָך גרויסע חלקים עולם־הזה.

די קירך האָט דעם מענטשן נישט באַוויליקט קיין שום פרייהייטן — וויניקער פון אַלץ די פרייהייט צו דערוועלבן וויסן. אַפילו אַריסטאָטלען אַליין, דער פאַרצייטיקער קוואַל פונם גאַנצן היינטיקן וויסן, האָט דאָנטע באַהאַנדלט ווי אַן אומגלויביקן. „ער (אַריסטאָטל — מ. וו.) איז געווען אַ היידּ, נישט בשלום מיט דער קירך, און דערפאַר האָט מען אים געמוזט אונטערוואַרפן דער „גטלעכער אָרדנונג". דאָס ריזיק גרויסע גוטס וואָס ער האָט געטאָן פאַר דער מענטשהייט איז ניט גענוג געווען ווי אַ זכות אים צו דערהויבן צו דעם „פאַראַדיז פון די הייליקע" און דאָנטע האָט אים — הגם, אפשר ניט מיטן גאַנצן האַרצן

— אריינגעשטעלט אין ערשטן קרייז פון דער געטלעך־באַשטימטן גיהנם" — (לאורי מאַגנוס: „א געשיכטע פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור").

* * *

אין יענע יאָרן איז די באַזיגטע רוימישע אימפּעריע צעפּיצלט געוואָרן אויף קלייַנע פּירשטנטימער און מאַכט־ראַיאָנען פון די פּעאָדאַלע באַראָנען. די קריגעריש, ריטערלעכע הויפּטלינגען האָבן אין די פּרידלעכע צווישן־צייטן נישט געווואוסט, וואָס צו טאָן מיט זיך. א בלייַערנער, פּאַרכמורעטער הימל האָט געהאַנגען איבער די קעפּ פון מענטשן, דער קלויסטער מיט זיין געטורעמטן צלם־שפּיץ האָט פּאַרשטעלט די זון, און דער סמוטנער, שרעק־שפּרייטנדיקער באַראָנאַלער פעסטונג־שלאָס איז געשטאַנען אין צענטער פונם פּאַלקס־לעבן. די באַפעלקערונג האָט געהאָרעוועט עבודת־פּרך, געצאָלט בלוטיקע צינזן דעם לאַנד־הער צו וועמענס קאַפּריזנעם וויילקיר זיי זיינען תמיד געווען אויסגעזעצט.

דאָס לעבן איז געווען א שווערע לאָסט אפילו פּאַר די פּריווילעגירטע לייַדיק־גייער, און די לאַנגווייל, די בענקשאַפט נאָך זון און גליק, האָט ווי א זשאַווער געפּרעסן די געמיטער. דעמאָלט איז די טעמע פון ליבע — א טעמע וואָס האָט זיך קנאַפּ־וואָס אַנ־געזעזן ביי די קלאַסישע גריכן און רוימער — דערהויבן געוואָרן צו ערשטראַנגיקן יחוס.

די ריטערלעכע זעלנער־יונגען אַרום דעם פּירשטלעכן העגעמאָן — וועו די אָרטיקע און גרויס־פּאַרנעמיקע שטרייטערייַען האָבן זיך פּאַר א ווייל אָפּגעשטעלט — האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אויף די ווייטע וועגן זוכן אַוואַנטורעס און צעשטרייאונג. די שיינע, בלאָנדע, אַדעליקע בתולה, איז געוואָרן דער ראָמאַנטישער סימבאָל פון דעם פּאַרנודיענטן ריטערטום. דער פּרויען־קולט האָט באַזעסן די מוחות פון דעם פּעאָדאַלן אויבערשיכט. צו ראַטעווען די שמאַכטנדיקע שיינהייט וועמען א בייזער דוכוס האַלט גע־פאַנגען אין זיין באַוואָפנטן שלאָס, באַוואַכט פון אויסגעטראַכטע דראַקאָנען, וואָס פייער־שטראָמען זעצן פון זייערע נאָזלעכער, איז געווען דער סימבאָלישער ציל פון יענע ריטערלעכע עקספּעדיציעס. די באַוואויינער פון די גראָפּישע שלעסער האָבן זיך ניט גע־קאָנט זאָ אָנהערן מיט די דערציילטע און באשריבענע מעשיות פון ליבע, געפּעכט און העלדישקייט. דער מאָטיוו פון דער אומגליקלעכער בת־מלכה, וואָס ליידט זיך נעבעך אין א ים מיט צרות ביז דער העלדישער בן־מלך, בייקומענדיק אַלע מכשולים און סכנות, באַפרייט זי און לעבט מיט איר גליקלעך אויף לאַנגע יאָר, האָט פאַרנומען דעם אויבן־אָן אין די „ראָמאַנטישע" נאָוועלן ביז אַנפאַנג פון אונזער יאָרהונדערט. דער דאָזי־קער מאָטיוו און אָט דער מין ראָמאַנען שטאַמט אָפּ פו יענעם ריטערלעכן קולט, און פון די ראָמאַנצן, וואָס האָבן אַמוזירט און פּאַרווייילט דאָס שווער־באַפאַנצערטע און קריג־גרייטע ריטערטום אינם האַלב־טונקל פון די מיטלאַלטערלעכע שקיעה־צייטן.

וואַנדערנדיקע זינגער־שפּילער — די טרובאַדורן, מינענזינגער אין דייטשלאַנד, די טרואוואָרן אין פראַנקרייך — פלעגן אומוואַנדערן פון שלאָס צו שלאָס און אויס־זינגען, מיט גיטאַרע באַגלייט, זייערע ראָמאַנסן־לידער פון הערואישער און טראַגישער ליבע פאַר דעם הויף־באַראָן און זיינע לייט.

„די שווייגנדיקע יאָרהונדערטער פונם מיטאַלטער" האָבן באַקומען דאָס ערשטע לירישע לשון דורך אָט די זינגנדיקע וואַנדערראָוניקעס. די זינגער, ווי די הויף־נאַרן, האָט מען דעמאָלט דערלויבט אויסנאַמלעכע רעכטן ווי פון א באַזונדער־פּריווילעגירטן קלאַס. מ׳פלעגט גוטמוטיק פאַרקוקן זייער פּאַרשטעלטע סאַטירע, זייער געוואָגטע לצנות און קאָפּולירע אַנצוהערענישן די אַדעליקע באַדריקער. אין די טרובאַדורישע „שאַנסאַ־נען", מיט אומצייליקע קופּלעטן, מערקן זיך אָן פונקטן פון דער אַראַבישער פּאָעזיע,

און פון דער שפּאַנישער דיכטונג, וואָס האָבן אַריבערגעשוועבט קיין פּראָוואַנס און פון דאָרט זיך פֿאַרשפּרייט איבער איראָפּע. די דאָזיקע רויע, נאַיוועע, יונגע פֿאָלקס־פּאָעזיע איז ווייט געווען פון טעכנישער אָדער ליטעראַרישער רייפקייט. די לאַנגע מעלאָדעקלאַמאַציעס וועגן באַשוועדטער ליבע, וועגן פֿאַרצייטיקע העלדן און זיגעריש מלכים, זייערע טריאומפֿאַלע לעבנס־געשיכטעס און טיטאַנישע קעמפֿעריין, האָבן מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ גרויסן, ראָמאַנטישן אויפבלי אין די וויקל־יאָרן פון די איראָפּאישע ליטעראַטורן.

אַרום דעם צענטן יאָרהונדערט האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן, און שנעל איבערגעגאַנגען אין אַ געדיכט גערעטעניש — פּראָזע־שאַפונגען. דאָס זענען געווען צעשוואַמענע, צעשויבערטע ראָמאַנען, דערציילערישע פֿאַרזעענישן אָן ריקזיכט אויף וואָרשיינלעכקייט, קינסטלערישן אמת אָדער וואָסער־ס'איז געטריישאַפט צום לעבעדיקן לעבן. די דאָזיקע ראָמאַנען האָבן זיך געשטיצט אויפן לעבן פון די קריסטלעכע הייליקע, דערציילדיק מיט הפקר'דיקער גוזמא און ניט געזשאַלעווועטער פּאָרב, וועגן זייערע איבערמענטשלעכע נסיונות, זייער אומגלויבלעכן אויסדויער, זייער סטראָשנע גאָטספֿאָרכטיקייט און צדקות אָן אַ ברעג. אָנדערע וואָריאַנטן זענען געווען נאָכשרייבעכצן נאָך אַלטקלאָסישע, איבערהויפּט רוימישע ווערק, וואָס זייער אָנדענק האָט נאָך געטליעט אין זכרון פון די מיטלאַלטערלעכע סכאָלאַסטיקער און שרייבער. די דאָזיקע מעשיות זענען טאָקע נישט געווען קיין גע'סדר'טע, מיט פֿרומער קינסטלערישער כוונה געמייסטערטע ווערק — אָבער די פֿרייגעלאָזטע פֿאַנטאַזיע האָט זיך דאָרטן געלאָזן וואויל־גיין; די צעפֿאָלאָשעטע צונג האָט זיך נישט געקאָנט אָפּשטעלן אין איר געלויף. די ראָמאַנטישע בלום האָט זיך צעוואָקסן ווי אַן עקזאָטישע פלאַנץ אויף אַ טראָפּישן צויבער־אינזל.

דאָס קריסטנטום האָט געהאָט איינגעשלונגען אָבער נאָך ניט רעכט פֿאַרדייעט די היידנישע געטער פון די איראָפּאישע פעלקערשאַפטן. דער קאָלעקטיווער געדאַנק פון די מאַסן האָט נאָך שוועלעך באַגומען די נייע גרענעצן פון דער קריסטלעכער, גייסטיקער געאָגראָפּיע. דאָס פרייע דענקען איז סאַי־ווי געווען פֿאַרבונדן מיט סכנות־נפשות, האָט די שעפּעריש ענערגיע פון יענע דורות פֿאָר זיך געפונען אַן אויסוועג, און די שטומע, פֿאַרקלעמטע נשמה — טרייסט, אָפּרו און זיסע פֿאַרשלעפּערונג אין דער צעפליגלטער ראָמאַנטיק וואָס האָט באַצייכנט דעם געבורט פון דער יונגער איראָפּאישער ליטעראַטור.

דער פּרימיטיווער פּראָזע־ראָמאַן פון יענער צייט — א פֿאַרבריטערונג פון דעם לירישן ראָמאַנס און דער באַלאַדע — האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ נעבעכדיקע ירידה פון די הימל־הויכן וואָס די ליטעראַטור האָט, אין פריערדיקע תקופות, געהאַט דערגרייכט. די „קריסטלעכע ציווויליזאַציע" האָט משמעות נישט צוגעשטעלט דעם שעפּערישן מענטשלעכן גייסט אַ קלאָרן לעבנס־באַגעס, קיין אייגנהייטלעכן וועלט־געדאַנק און אויסבליק, ווי דער מאַנאַטעיזם ביי אידן, אין די תנ"כ'ישע צייטן האָט עס געטאָן און ווי די היידנישע קולטור וואָס דאָס קריסטנטום האָט פֿאַרביטן. אויסגעלידיקט פון אירייאישן תוכן, און אָפּגעשראָקן פון דער קירך און די מאַכט־רעגירער אָנצוריר־ן אַ רע־אַלען פּראָבלעם, האָט יענע ראָמאַנטיק עוקר געווען פונם לעבן און זיך געשטעלט דעם ציל צו דינען ווי אַ האָשיש פון בארוישונג פֿאַרן פריצישן קלאַס און אפילו פֿאַר די בעז־גראָמאַטנע פֿאָלקס־שיכטן, וואָס האָבן די מעשיות צוויישן זיך איבערדערציילט בעל־פּה. דאָך, מיט זיין גאַנצער עקסטראַוואַגאַנציע און אומקינסטלערישער פארשייטקייט האָט

דער מיטלאלטערלעכער ראמאנטיזם זיך צעפלאקערט ווי א וואלד־שרפה, און זיין אפּ־דרוק אויף דער ליטעראטור איז נאך אנצוזען ביז אין אונזערע טעג.

ס׳לייגט זיך אויפן שכל, אז דער נעגאטיוער נאך־טעם, וואס פאלגט נאך דעם ראָ־מאנטיזם ביז היינט, באציט זיך פון יענע, פריע אנהויב יארן, פון יענעם „פארכאפנדיקן" גאנונג ליטעראטור וואס האט פארוויגט די ראמאנטיק אין א שם־רע פון איבערטריבנקייט און ליטעראריש־ן הפקר; דאס סאמע וואלט ראמאנטיזם קייטלט זיך גלייך אין די מוחות פון מענטשן מיט שובד, „בבא־מעשה" און נישט געשטויגענע האצע־פלאץ — חסרונות וואס האבן טאקע אויף אן אמתן כאראקטעריזירט דעם ראמאן אין די ערשטע צייטן פון זיין אויפקום.

אויף דער פאזיטיוער זייט פון יענעם ראמאנטישן פעריאד דארף פארצייכנט ווערן, אז די טעמפע, סטאגנירטע מענטשן־מאסע פון דער מיטלאלטערלעכער אייראפּע איז דערצויגן געווארן צום לייענען, הערן און הנאה האבן פון א ליטעראריש־דערציילטער מעשה; אז די פארחושכ׳טע וועלט פון דעמאלט האט באצוגן טרייסט, האפנונג און אויסלאדונג דורך דער ליטעראטור; די שפראך־אינסטרומענטן, די יונגע לשונות־צווייגן פונם אלטן לאטיינישן בוים האבן זיך אויסגעשליפן, און דער שטיינערנער באדן איז אויפ־געאקערט געווארן פאר אנדערע ליטעראריש בליאונגען. אויך אונזער אידישע ליטערא־טור ציט איר אנהויב געשיכטע פון יענער צייט. אזעלכע באארבעטונגען און נאכשריפטן נאך יענע מוסטערן, און לויט יענעם נוסח, ווי דאס „בבא־בוך", „שמואל־בוך", „קיניג ארטורס הויף" און אנדערע וואס האבן זיך אפּגעהיט ביז אויף היינט, פארבינדן אונזער אידישע ליטעראטור מיט דער מיטלאלטערליכער ראמאנטיק.

* * *

ארום סוף פערצנטן יארהונדערט האט זיך אנגעהויבן די פיל־באשריבענע רע־נעסאנס־צייט אין אייראפּע — די צייט פון מרידה קעגן דעם אבסאלוטיזם פון דער קאטוילישער קירך, די צייט פון גייסטיקער דערוואכונג און קולטורעלן ווידערגעבורט.

די היינטיקע אייראפּעאישע ליטעראטור באציט איר יניקה פון די דריי גרויסע קולטור־ירושות פון אלטערטום: די אידישע, די גריכישע און די רוימישע. אלע דריי זענען געווען, ווי פריער באמערקט, פארגרעבן און פארווארפן. די הומאניסטן, די „קולטוריסטן" און רעפארמאטארס פון דער רענעסאנס צייט, איז פארגעשטאנען די ריזן־עובדה אויפצובויען א נייע וועלט אויף די יסודות פון די אלטערטימלעכע קולטור־רעשטן וואס זיי האבן באדארפט א פריער געפינען, נאכדעם איבערזעצן און פארטייטשן.

בכדי אומצוקערן די ערד צו די מענטשן־קינדער, צו באפעסטיקן דאס רעכט פון די בני־אדם אויף צו לעבן, לאכן, לייענען און וויסן, האבן ים־פארער זיך ארויסגעלאזט אויף ריזיקאלישע נסיעות איבער מורא׳דיקע, נישט־אויסגעמאסטענע ימ׳ען, אין „עק־וועלט" אריין, צו געפינען נייעם, און ניט באהערשטן שטח, אנצוהויבן די וועלט אויפס־נייַ. מיט ניט ווייניקער מי און סכנה האבן די בוך־פארשער געהארעוועט אויפצו־שטעלן די קלאסישע ליטעראטור פון דער אונטערגעגאנגענער אטען און די חרוב־גע־וואָרענע רוים.. די ביבל, די שיף און א שווער־דערוואָרבענע גריכישע גראמאטיק זענען געווען די וואונעדער־געצייגן וואס די רענעסאנס־פיאנערן האבן מיט זיי אויפגעבויט זייער נייע וועלט.

ס׳איז אויסער די גרענעצן פון מיין פארגענומענעם ציל איבערצוגעבן אפילו אין א קיצור די חבלי־לידה, דעם שאפונג־פיבער, דעם פיין און די פרייד פון די הומא־ניסטישע בויער פון די נייַ־געבארענע אינסטיטוציעס און ווערק פון יענער צייט —

אַ צייט, וואָס פון איר נעמט זיך אַלעס וויכטיקע און ווערטפולער אין דער מאָדערנער קולטור.

וועג די גריכיש־לאַטייניש קלאַסישע ווערק זענען דורך די הענט פון די געטרייע מיער, די זוכערס, אָפשטויבערס, קאַליגראָפן, איבערזעצערס און קאָמענטירערס, צו־ריקגעשטעלט געווארן; וועג האָמער, פלאַטאָ, אַריסטאָטל, אַריסטאָפאַן, אייראָפּעדעס, ווירגיל, אָוויד און אַנדערע אַנטיקע גדולים זענען אויפגעשטאַנען ליטעראַרישן תחית־המתים, האָט זייער אומגעהויערע השפּעה באַשטימט פאַר עטלעכע הונדערט יאָר דעם קורס און כאַראַקטער פון דער נאָכקומענדיקער ליטעראַטור. די דאָזיקע קלאַסיקער האָט זיך בשעתם, אין זייער לעבנס־צייט און אָרט, זיכער נישט געחלומ'ט אַז ס'וועט זיי באַשערט זיין מיט טויזנט יאָר שפּעטער צו ווערן פאַרהערלעכטע פיגורן און איבער־דערציער פון דורות; אַז זייער ווערק וועלן דינען ווי אידעאַל־מוסטערן פאַר אַ נייַ־געבאָרענער ליטעראַטור, געשאַפן לויט זייער גייסט און אין זייער נוסח.

ס'איז אויפגעקומען אַ נייַע צייט פאַר דער ליטעראַטור — די צייט פון דעם קלאַ־סיציזם. די שרייבערס האָבן איצטער געהאַלטן פאַרן אויג די קלאַסישע פערפעקציע פון אַ נעטער, רעזערווירטער, עמאָציע־באַשרענקטער אָבער פאָרעם־אָפּגעהיטענע ליי־טעראַטור.

געשטיצט און געזערט פון דער ראַציאָנאַלער השקפה וואָס האָט גורם געווען צו נאַטור־פאָרשונג און וויסנשאַפטלעכן פאָרמעסט צו פאַרגרינגערן און פאַרשענערן דאָס מענטשלעכע לעבן האָט דער רענעסאַנס געלויכטן מיט חכמים, סופרים ונבונים. אויך דער קלאַסיציזם, אַ פּראָדוקט פון יענער תקופה, האָט במשך עטלעכע דורות אויסגעכאָווען גרויס־פאָרנעמיקע דיכטער, דראַמאַטורגען און נאָוועליסטן, וואָס זענען אַליין געווארן נייַ־צייטיקע קלאַסיקער אין דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור.

* * *

אין זיבעצטן יאָרהונדערט האָט זיך די פאָליטישע אייראָפּע געהאָט באָפעסטיקט. די מאָנאַרכן זענען געזעסן פעסט אין זאָטל. לואי דער פערצנטער, קעניג פון פראַנקרייך, אַרומגערינגלט אין זיין פאַלאַץ פון זייַנע הויף־דאַמען און קאַוואַליערן, האָט געשטעלט דעם טאָן פאַר קאָרעקטער מאַנירלעכקייט אין דער עטיקעטע פונם בירגערלעכן־לעבן. די עלעגאַנטע, פאָליטע העפלעכקייט פון פראָזע און אויפפיר אין געזעלשאַפטלעכן אום־גאַנג האָט זיך אימיטירט אין דער מאָדע און מאַניער פון דער ליטעראַרישקייט.

די עקזאַקטע וויסנשאַפטן, בעיקר די מאַטעמאַטיק, האָבן באַטאָנט דעם פרינציפּ פון סדר, געזעץ און צווועקמעסיקייט אין דער נאַטור. מיטן געאָמעטרישן מעטאָד האָט מען געמאָסטן די הימל־וועגן און אויסגעלייגט די קאָרידאָרן פון דער פילאָזאָפיע און עטיק. דער לעבעדיקער, אירנדיקער מענטש, דער גלויביקער־צווייפלער, מיט זיין אינ־טואיטיוון געפיל־לעבן, זיין שרעק פאַרן איבערנאַטירלעכן, זיין הענט־שטרעקן צום הימל, זיין אייביקע וויגעניש צווישן די „סילא און כאַריבדיס" פון זינד און תשובה — אָט דאָס אַלץ איז פאַרזען און בטל געווארן אין אַ טויטער סתם־אַבסטראַקציע: „דער מענטש". פינקטלעכקייט, אויסגעהאַלטענער טאָן און אידייע, גראדע ליניען און דורכאויס לאָגישער פראָצעס — דאָס איז געווען דער ריכט־שנור, די שאַצמאָס פון דעם ראַציאָנאַל־קלאַסישן געדאַנק. די ליטעראַטור האָט מיטגעהאַלטן מיט אָט דעם דרך און מקיים געווען אַלע אָנ־געמומענע רעגלען. זי איז געווארן דער היכל פון דעם קלאַסיציסטישן קולט. אירע הויפּט־סימנים זענען געווען דאָס מקפּיד זיין אויף דער הערלעכן, גרויסאַרטיקן סטיל, די גע־מאָסטענע אַרכיטעקטאָניק פון פּאָרם, און אַ פּריציש העכער־האַלטן זיך איבער דער

„געמיינערער", אומזויבערער, לינקער זייט פון לעבן. דער מענטש פון אַ גאַנץ יאָר — להיפוך דעם אָנגעסטראָיעטן אַריסטאָקראַט וואָס דעקלאַמירט ריטמישע, אויפגע־בלאָזענע מאָנאָלאָגן אין די נעאָ־קלאַסישע, טעאַטראַלישע טראַגעדיען — דער מענטש־לעכער מענטש, פאַרשטריקט אין אַ גורל־נעץ, אין געפילן־פלאָנטער אין שייכות צו זיך און זיין מיט־מענטשן, זיין אייביקן פּאָק מיט צרות און פאַרגענגלעכע פרייד, זיין מרידה־גייסט און פאַראויסיקן שטרעבן צו אַנדערע און העכערע מדרגות — אָט דעם אַלעמאָליקן מענטשן האָבן די קלאַסיציסטן אויסגעשלאָסן פונם רשות־היחיד פון זייער נגידישן, לי־טעראַרישן תחום.

די קלאַסיציסטן האָבן נאָטירלעך נישט פאַרלייקנט דאָס געפילס־לעבן. זיי האָבן אויפגענומען דעם מענטשן ווי אַ מין מיטאָלאָגישן „צענטאור" — אַ באַשעפעניש וואָס איז האַלב מענטש, האַלב פערד. דער חלק מענטש איז די „פאַרנונפט", דער שכל וואָס האַלט די לייצעס, גיט דירעקטיוון, קאָנטראָלירט און צענזורירט דעם חיה'שן אונטערטייל. אויב דער „אונטערשטער" האַלט זיך נישט אין דער מעלה וועט דער פאַראָנטוואָרט־לעכער, אַלמעכטיקער שכל פון אויבן זיך אַ נעם געבן און צוריקשטעלן די האַרמאָניע. דער ראַמאָנטיקער פאַסקאַל, וואָס האָט מבשר געווען די אָנקומענדיקע ראָמאָנטישע מרידה, האָט דעם סוביעקטיוון מענטשן שוין טיפער פאַרשטאַנען ווי ס'זאָגט דערויף עדות זיין טרעפלעך וואָרט: „דאָס האַרץ האָט זיין אייגענעם שכל וואָס דער שכל פאַרשטייט ניט"...

די שרייבער פון קלאַסיציזם האָבן יאָ דערלויבט טייל געפילן ביי זייערע פאַר־שוינען — די מילדע, אנשטענדיקע, סטאָטשנע, ווי: פאַרגעניגן, איבערראָשונג, גע־לעכטער, אָמוזירונג. אויפטרייסלונג פון נשמה־בראָך, היסטעריישער אויסגעשרייַ, אָפּע־נער ניט־פאַרשעמטער געווויין, זשעסט פון פאַרצווייפלונג, לויידנשאַפטלעכן אויפפלאַקער, אויסברוך פון בליציקן טעמפעראַמענט — אַזעלכע „גרעבערע" אויפדעקונגען פון דער מענטשלעכער אינערלעכקייט וואָלטן שאָקירט דעם הויף־אַדל אין קעניגלעכן סאַלאָן, און ממילא וואָלטן זיי וואולגאַריזירט די געאיידלטע עסטעטיק פון דער קלאַסיש־רייַנער ליטעראַטור.

די זינד פון דעם קלאַסיציזם — זיין פאַרלעטצן זיין אייגענע פאָרמולע, זיין זעלבסטצופריידנקייט און פאַרשטעלן די אויגן צו דער מענטשלעכער נאַטור, צו דער וועלט אַרום און אַריבער זיינע פאַרגרויזטע גרענעצן, האָט אים דערפירט צו דעקאַדענץ און צו דעם „ראָמאַנטישן רעוואָלט" אין לעצטן פערטל פון אַכצנטן און אָנהויב נייַנצנטן יאָרהונדערט. טיילווייזע אָדער אויסגעהאַלטענע קלאַסיציסטן וועמענס אָרט אינם פאָנ־טאָן פון די אומשטערבלעכע איז פאַרזיכערט זענען ראַסין, בואַלאָ, קאָרנעי, סוויפט, פאָופ, לאָפאָנטען, מאָליער.

* * *

די אויפגעקומענע בונטאָרישע ראָמאָנטיקער פון דער נייער ליטעראָרישער איבער־קערעניש האָבן צעבראָכן אַלע צאָמען, פאַרבראָקירט אַלע געקינצלטע אָנשטעלן און ציר־לעכע פּאָזן פון די קלאַסיש־שרייבער. די נייַע שרייבער האָבן אויסגעשפילט די גאָנצע גאַ־מאָ פון דער מענטשלעכער נאַטור און איר פסיכישע דינאַמיק. די ליטעראָרישע פּראָזע איז פאַרפיינערט און אויסגעשליפן געוואָרן און אַלץ מער פאַרביטן די פאָרמעלע פאָעזיע. די ראָמאָנטישע התלהבות האָט זיך מאָניפעסטירט אויף אַלע מענטשלעכע געביטן. גלויבן אין דעם מענטשן, אין זיין צוקונפט, אין זיין רעכט צו רעווידירן אַלטע דאָגמאָס, און צו שפרייַזן האָפערדיק איבער דער גאָרער ערד וואָס איז למטה, און איבער אַלע מעטאָפיזישע שטעגן, וואָס למעלה איז געוואָרן דער אני מאמין פון די ראָמאָנטישע אויפשטייגער.

די פּעולה פֿאַר דער ליטעראַטור פון דער ראָמאַנטישער מרידה, די קינסטלערישע פּירות און רייכע, שאַרמאַנטע בליאונגען, וואָס זי האָט געבערט זענען איבער יעדער אָפּשאַצונג. די ראָמאַנטישע דיכטער און פּראָזע־מייסטער פון ערשטן ראַנג, אין דער קלענסטער רשימה, ווי ראָסקין, קאַרליל, וויקטאָר הוגאָ, היינע, לעאָפּאַרדי, ביראָן, שעלי, געטע, שילער, פושקין, גאָטיע, שאַטאָבריאַן, סטן־בעוו, אין דייטשלאַנד, ענגלאַנד רוסלאַנד, פראַנקרייך און אַנדערע אייראָפּעאישע ליטעראַטורן — באַקרוינען דעם ראָמאַנטישן אויפשטייג.

ניט געקוקט אויף דעם נצחון פון דער ראָמאַנטיק אין דער ליטעראַטור פון דער נייער צייט און די געוואַלטיקע השפּעה אירע אויף די לייענער־דורות, איז דער עצם ענין „ראָמאַנטיק" נאָך אַלץ איינגעהילט אין אַ נעפּל פון פאַרטושטן זין און פילמינימדיקן אַנוועגד.

ווייל אין די מיטלאַלטערלעכע ראָמאַנטישע טרובאַדורן־לידער האָט זיך געזונגען וועגן ליבע און אַוואַנטורע איז שוין אויף תמיד פאַרבליבן דאָס וואָרט־באַהעפט פון ראָמאַנטיק מיט פאַרליבענישׂ און „שטאַרקע" עפּיאָדן.

און אַזוי ווי דער סצענישער הינטערגרונט פון יענע באַלאַדן און ראָמאַנסן איז אויך נישט געווען קיין וואַכעדיקער נאָר דווקא אַ „כישופדיקער טאָל" אָדער אַ פאַר־ביקער בלומענגאָרטן, האָט זיך איינגעפּעסטיקט דער שם־התואר „ראָמאַנטיש" פאַר יעדן פּרעכטיקן נאַטור־ווינקל ווי אַ קאָנטראַסט צו דער דערווידערדיקער, אַלטעגלע־כער דאָאיקייט. נאָך עפּעס — אַזוי ווי די פאַסירונגען אין די אַמאָליקע ראָמאַנען זענען געווען זעלטנאַרטיקע, ווייטלויפיקע, רחוק־מן־האמת'דיקע אויסטראַכטענישן, איז צו־געשטאַנען נאָך אַ ניואַנס צו די שמות־נרדפים פאַרן וואָרט ראָמאַנטיק — וואונדערהאַפּטיק געשעעניש, אינאיינעם שוועבן אַרום דעם וואָרט „ראָמאַנטיש" די סוגעסטיעס: ליבעס שפּיל, „ראָמאַנסירן", פּלאי־פּלאימדיקע פאַרלויפענישן, סצענישע נאַטור־שיינקט, ווילדער פּלאַנטער פון אומווּאַרשיינלעכע מענטשן־שייכות'ן, לונאַטישער זשעסט און ווירוואַר פון ברויזיקן געפּיל־אויסברוך.

ווייל ס'רוב מענטשן, אַריינגערעכנט די אינטעליגענץ, טראַכטן און רעדן נישט מיט אַן אייגענעם שכל, און אייגענשטעלטע קלישעען זענען אַ מכת־מדינה אין לשון און שריפט, איז אפשר דאָס וואָרט ראָמאַנטיק אויף אייביק פאַרמשפּט צו טראָגן אָט די אַלע הויקערס אויף זיינע צאַרטע פּלייצעס.

אַ רגע פון קריטישן איבערטראַכט וואָלט קלאָר געשטעלט, אַז די אויסגערעכנטע נעבן־מיינען אַרום דער ראָמאַנטיק, וואָס וואַרפן אויף איר אַ נעגאַטיוון שיין, זענען ניט קיין צונויפגעוויקלטע עלעמענטן אין איין גאַנצן קנויל. דראָמאַטישער עפּיזאָד אפילו מיט אומגעווייגלעכן איבערלעב און סכנה, אין אַ ראָמאַן, איז פאר זיך אַליין נישט קיין ראיה אויף קינסטלערישן שקר און דרויסנדיקייט פון לעבן; אַ פאַרביקער סטיל איז לאוו־דווקא פאַזע און געמאַכטע אַרנאַמענטיק. צו כאַראַקטעריזירן וואָלטער סקאָט, קאַלרידש, דזשאַרדזש סאַנד, דיומא ווי ראָמאַנטיקער מיינט בכל־אופן נישט, אַז די דאָזיקע ליטע־ראַרישע חשובים וועלן געשטעלט אונטער חשד פון ליטעראַרישער פעלשונג. מיט דעם אַליין וואָס דער „ראָמאַנס" וועלט אויסגעשפּילט אויף אַן עקזאָטישן אינזל, וועלט די דערציילונג דערפון ניט פּסול — און וועגן די מעשה קומט פאַר אין אַ „רעאַליסטיש" הינ־טער־געסל און אַז די פאַרשוינען זענען שמאַטע־קלייבער איז מען דען שוין מיט דעם אַליין באַוואָרנט קעגן שונד און פאַרזיכערט מיט קינסטלערישן אמת? איך וויל צופּירן צום

סוף־דבר: אז אוודאי געשיקט זיך אַ ליטעראַרישע ראַמאַנטיק אָפּגעשיידט פון די ירושה׳־דיקע חסרונות פון אַ היסטאָרישן הפקר, פונקט ווי ס׳געשיקט זיך אַ פאַרדאָרבענער קלאַסיציזם און שונדישער רעאַליזם. דער עפּיטעט ראַמאַנטיקער אָנגעוועגדעט אויף אייניעם גיט דאָס מינדעסטע ניט צו וויסן צי דער בעל־דבר איז אַ „העלד", אַ ליבהאָבער, אַ פּרינץ פון אַ צויבער־מעשה, אַ מקובל, אַן אַנטדעקער, אַ בעל־גוזמא אָדער אַן אמת־זאָגער.

דער וווייטערגאַנג פון דעם ראַמאַנטיזם אין סוף ניינצנטן און אָנהויב איצטיקן יאָרהונדערט, זיינע זייטן־וועגן און קרומע ליניען וואָס האָבן באַוואויגן אונזער דר. נאָרדאָו — אין זיין בוך „ענטאַרטונג" — צו פארמשפטן די גאַנצע קולטור פון יענער תקופה, צוזאַמען מיט אירע גרעסטע פאַרשטייער, ווי אַ „גערירטע", פסיכאָפאַטישע דערשיינונג — איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך אַליין. אויך די נעאָ־ראַמאַנטישע נייע שולעס און זשאַנרן, ווי דער רעאַליזם, נעאָ רעאַליזם א. ד. גל., דער דעטעקטיוו ראַמאַן, די קורצע ראַמאַנטישע דערציילונג וואָס דער אַמעריקאַנער דיכטער פּאָו האָט צום ערשטן אַרייַנגעפירט, געהערן אַ מער ארומנעמענדיקע ליטעראַטור־שטודיע ווי עס איז אָט דער איצטיקער באַשיידענער פּראָוו מיינער.

* * *

ס׳איז כדאי צו פאַרמיידן אין פּראָויס אַ פּאַלשן אייַנדרוק וואָס קאָן זיך שאַפן אין מוח פונם לייענער, פון אָט דעם גאַנצן פילפּול אַרום די הויפּט שטרעמונגען פון לי־טעראַטור, דהיינו, אַז אַ פּעסטע מחיצה שיידט זיי פאַנאַדער, מיט גרינטלעכע צווישנשיידן וואָס דערלאָזט קיינמאָל נישט קיין שלום־בית ביי זיי. טייל קריטיקער זענען שטאַרק מסופּק צו מ׳קאָן בכלל אָפּצייכענען שאַרפע גרענעצן אין ליטעראַטור לויט נוסח און ריכטונג. דאָס אינטיילן שרייבער אין בחינות וואָס זענען לגמרי אַנדערש און וואָס פאַר־לייקענען זיך קעגנזייטיק איז אַ סכסמאַטיש־טעאָרעטישער צוגאַנג מצד די ליטעראַטור־מפּרשים. נאָר אַלע שטרייטעריין און וויכוחים צווישן די „בעלי הלכה" און די „בעלי אגדה" אין תלמוד, ביי די „ראשונים" און די „אחרונים", קומט ביאליק צום אויספּיר — אין זיין באַרימטער עסיי „הלכה און אגדה" — אז ביידע שיטות זיינען אין גאַנצקייט, אז די איינע וואָקסט זיך אַריין אין דער צווייטער, און אז זייער „מחלוקה" גופא איז מרבה תורה. דאָס אייגענע איז חל אויף חסידות און מתנגדות.

אויך די „חסידים" פון ליטעראַטור זענען אין תוך גאָר נישט אַזוי גרונט־אַנדערש פון זייערע „קעגנער" און פאַרקערט, ווי עס וווייזט זיך אויס. וואלטער פאטער, דער גוט־באַקאַנטער קריטיקער־עסטעט איז פון די וואָס האַלטן אַז ראַמאַנטישקייט און קלאַסיש־קייט זענען אינגטימלעך פאַר אַלע שרייבער אין יעדן צייט־אַלטער. די צוויי טענדענצן זענען געבאָרן געוואָרן אין גן־עדן און דער „נחש" איז געווען דער ערשטער ראַמאַנטיקער. נאָר אַלע היום׳ס איז דער קלאַסיציזם־ראַמאַנטיזם ניט קיין קאָנפליקט צווישן צוויי היפּוכדיקע כוחות, צווישן צוויי פיינטלעכע מחנות, אין אָפּגערוקטע לאָגערן, וואָס שטייען „זה לעומת זה", גרייט אויף מעסער־שטעך. גיכער שטעלן זיי פאַר אייגנשאָפּטן פונם מענטשלעכן גייסט וואָס אַנטפּלעקן זיך אין מענטשלעכן ווערק אין אַלע צייטן און אין אַלע קולטורן.

ס׳טרעפט אַז איין שרייבער שאַפט אין ביידע נוסחאות. ציענדיק דעם פאַרגלייך מיט דער אידיש־רבנישער וועלט — הלכה און אגדה האָבן געהויזט בשלום אין דעם ריזן־גייסט פון רבי עקיבא; דער מתנגדישער ווילנער גאון שמ׳ט ניט נאָר פאַר זיין גרויסקייט אין „נגלה", נאָר אויך פאַר זיין גדלות אין „נסתר".

די גריכיש־רוימישע ליטעראַטור איז נישט אויסגעהוילט פון ראַמאַנטיק און מ׳קאָן אַנווייזן אויף קלאַסישע ביישפילן אפילו אין דער מיטלאַלטערלעכער ראַמאַנטיק. „דער האָמעריש־ער עפּאָס די אָדיסייע גופא איז דורכגענומען מיט ראַמאַנטישקייט: דער אהיימ־קער פון דעם מידן וואַנדערער וואָס קומט צוריק, נאָך יאָרן פון לעגענדאַרישע איבער־לעבענישן, צו זיין פרוי און שטוב, איז דאָך אַליין אַ הויפט־ראַמאַנטישע טעמע. די האָר פון דעם העלדישן וואַנדערער זענען פייכט פון דער לאַנגער נסיעה. אויף מידע שיפן און וויטע פֿאַרטן פון ערגיצלאַנד האָט זיין אויג געוואָרפן. דער פאַלאַץ פון אַלצינוס אין וועמענס גאָרטן באַרן אויף באַרן און עפּל אויף עפּל וואַקסן און וועלקן קיינמאָל נישט, און טרויבן־בונטן רייפן זיך אייביק אויפן וויינשטאָק, און פייגן אויף פייגן — דאָס זענען דאָך בילדער פון אַ צויבער־וועלט! און וואָס פאַראַ וואונדערגעשיכטעס און חידושים פון זיינע רייזעס אַדיסעאוס האָט צו דערציילן: די מעשה פון פֿאָליפעמוס, דעם ריז מיט אין אויג אין מיטן פון זיין שטערן, וואָס האָט אויפגעפרעסן צוויי פון דעם בעל־סיפור׳ס חברים פאַר איין מאָלצייט. און די צויבערין צירצע, און דאָס ליד פון דער סירענע, און די נשמה־פאַר־צערנדיקע לאָטוס בלום, און דאָס טונקעלע הויז גופא פון דער העלישער נידערוועלט — דאָס איז דאָך דער סאַמע שטאָף און עסענץ פון דער ראַמאַנטיק. און האָמער איז ניט דער אייניציקער. ווירגיל און אָוויד זענען אין מיטאַלטער געווען דאָס זויער־טייג פון דעם ראַמאַנטיזם. פון זיי האָבן עס די ראַמאַנצירער פון יענער צייט איבערגענומען זייער ליידנשאַפט און שוואונג. צו זיי זענען די דאַמען פון דער הויך־ראַמאַנטיק שולדיק געווען אַ חוב פון דאַנק און גענטרייישאַפט. און איז נישט לוציאַנס „אמתע געשיכטע" ראַמאַנטיש? און „דאַפניס און קלאָע"? און זענען דען נישט געווען קיין מכשפות אין טעסאַליע וועו אַפולעאוס האָט געשריבן?" (טשאַרלס וויבלי, פאַרוואַרט: „עסייען אין ראַמאַנטישער ליטעראַטור": דזשאַרדזש ווינדהעם).

די גרענעצן און קאַטעגאָריעס אין די אַנטפּלעקונגען פונם מענטשלעכן גייסט זענען „ספירות" פון זיינע שפּעריש אייגנשאַפטן, עטאַפּן צום באַרג־שפּיץ פון דער־קענטעניש, סימנים וואָס צייכענען די קרייץ־וועגן פון דער נשמה. אין לעצטן סך־הכל, אין דעם „עולם האצילות" פו דעם העכערן פאַרשטייַ, פארשווינדן אַלע אויגנשיינלעכע מחיצות, און ס׳לויכט אַרויס די אידייע פון דעם גייסטיקן מאָניזם, די אייניהייט פונם מענטשלעכן זשעני אין זיין פילפאָרמיקער התגלות.

ס׳איז נישט אַזוי דער „נוסח" ווי די ערלעכע „כוונה", דאָס רייניע האַרץ און די גע־ראַטענע נשמה פון דעם „חזן", וואָס באַשטימען די אָנגענומענקייט פון דער ליטעראַרי־שער „תפילה"...

* * *

די אידישע ליטעראַטור אויף מאַמע־לשון איז מאָדעלירט נאָך ניט־אידישע מוסטערן. עס פעלט אין איר עצם די אַרגאַנישע תמימות און אייגנטימלעכע מראה וואָס איז דער חותם פון אַנדערשדיקן כאַראַקטער פון אַ פאָלק וואָס איז אידענטיפיצירט מיט זיין ליטעראַטור. מ׳שרייבט ביי אונז אין קלאַסישן, רעאַליסטישן, נאַאיוו־פאָלקסטימלעכן, אירראַפּאַניש־מאָדישן און אין אַנדערע שטייגער־סטילן. אונזער פאָעזיע בייט איר פנים צו אָפט, און איז אַלעמאָל באַווירקט פון דער פרעמד. ביז דעם נייצייטיקן חורבן וואָס די צווייטע וועלט־מלחמה האָט אויף אונז אָנגעיאָגט, איז זי געווען אָפּגעקייטלט פונם אידישן געשיכטלעכן פאָלקסלעבן, אזוי אַז מ׳קאָן אין איר נישט שפּירן קיין נאַרמאַלן פולס־שלאָג ווי אין אַנדערע פאָלקס־ליטעראַטורן. דער רוסישער רעאַליזם מיט זיין טראָפּ־

שטעלן אויף כאַראַקטער־טיפּאַזש און מיט זיין פּאַרטיפּן דעם פּסיכאָלאָגישן מאָמענט האָט משפּיע געווען צום קענטיקסטן אויף דער אידישער בעלעטעריסטישער פּראָזע.

נישט געקוקט אויף איר אַלגעמיין רעאַליסטישן לבוש איז אונזער ליטעראַטור אין תוך אַ טיף ראָמאַנטישע. אָבער אויף איר ראָמאַנטיק דאַרף מען זיך קאָנען פּאַרשטיין! די אידישע ראָמאַנטיק איז נישט קיין אָפּענע, דעקאָלטירטע און פּאַרשיט־אָפּגעדעקטע. דער אַרעאָל פון אַ הייליקער ראָמאַנטיק וואָס שוועבט איבער דעם טראַגישן רעאַליזם פון דער אידישער געשיכטע — און וואָס דאָס לויטערע, אידישע אויג איז מסוגל צו דער־בליקן — שטראָלט אַדורך יענע געטרייַע ווערק וואָס געהערן באמת אונזער נאַציאָנאַל־ליטעראַטור. מיר פּאַרמאָגן נישט קיין „טריסטאַן און איזאָלדע" אָפּערע־ראָמאַנסן מיט טעאַטראָליש־סטיליזירטע „ליבעסטאָדט" געזאַנגען. מיר האָבן נישט געהויבערט קיין ראָמאַנטישן ווירויך צו דער ליבע פון אַן „עלאָאיז און אַבעלאַרד", אַ ליבע וואָס גרייכט אַריבער די גופישע גרענעצן און האָט אַ תקומה אין פּלאַטאָנישער אומשטערבלעכקייט. הייגעס אָזרא וואָס זינגט אינם באַרימטן ליד:

און איך שטאַם פון יענע אָזראס
וועלכע שטאַרבן ווען זיי ליבן!

זינגט גאָר רייזען אַן אַנדער מין ליד אין זיין פּאַראידישטער פּאַראָדי׳ע:

כ׳בין פון עלנט, נויט, אַ זינגער,
מיין געבורט־אָרט איז די ליטע
וואו מען שטארבט אין גאַס פון הונגער...

אָבער די שרה׳לעך, מלכה׳לעך און שיינדעלעך פון דעם הונגעריקן און נויט־באָזעצטן אידישן שטעטל פון ליטע און פּוילן מיט זייער צניעותדיקער, כשר׳ער, אידישער ליבע, פּאַלן נישט אַראָפּ קעגן די הויך־באָזונגענע און רייך באַשריבענע בעאַטריטשעס, דולצינעאַס, לאוראס און גרעטכענס פון דער אייראָפּאישער ראָמאַנטיק.

חנן — אין אַנ־סקי׳ס פּאָקשטיק „דער דיבוק" — וויל זיך, אין גייסט, נישט שיידן פון לאהן, זיין זיווג, נאָכדעם ווי ער שטאַרבט, פון ליבע־פּיין און בענקשאַפט. אויך לאה׳ס נשמה ציט זיך צו איר באַשערטן וואָס רופט זי צו זיך פון די רוימען. אויב „עזה כמות אהבה" — שטארק ווי דער טויט איז די ליבע — איז דער העכסטער מעטאַ־פּאַרישער אינסטאַנץ פון דער שיר־השירים ליבע, מעג אויף זייער ליבע געזאָגט ווערן „אויב נישט נאָך העכער", ווייל די נשמות פון די „דיבוק"־העלדן באַהעפטן זיך אין אַן אייביקן אהבת־נפש נאָך זייער טעאַטראָלישן אָבער פּאָרט פריצייטיקן שיידן זיך פון דער זינדיקער וועלט וואָס זיי האָבן מנצח געווען.

די קורצזיכטיקע השכלה האָט בלויז געזען די בלאָטע פון דעם שטעטל און פּאַרזען די דימענטן וואָס האָבן פון יענער בלאָטע אַרויסגעפינקלט. די משכילים האָבן אָנגעוויזן אויף דער סימבאָלישער, אויסגעביינערטער שטעטלשער קליאָטשע אָבער האָבן זיך נישט פּאַרשטאַנען אויף דעם רייכטום אין דעם בידנעם ביידל וואָס זי האָט געפירט. זייער חסיד, „דער פּליאַסקעדריגע", איז איבער־געלעגן ביים רבין, דעם „פּינסטערלינג" — אָבער צו דער העלער ראָמאַנטיק פון חסידות זענען זיי בלינד געווען. פּרץ׳ן איז באַשערט געווען צו כאַפּן זיך אין צייט אויף אָט די ראָמאַנטישע אוצרות און אַדאַנק דעם זיך צו פּאַראייביקן ווי אַ קלאַסיקער פון דער אידישער פּאָלקס־ליטעראַטור. רייזען, דער רעאַליסט לפנים, האָט אַרויסגעהויבן די פיל־קאָליר־עוודיקע ראָמאַנטיק פון דער אָרעמער ליטע און זיינע שטעטלשע פּאַרשוינען

געגעבן נישט נאָר אַ ליטעראַריש־קינסטלעריש נאָר אויך אַ אידיש־שיינעם און אוניווער־סאַל־מענטשלעכן תיקון. פאַרן אויג זענען דער פרוש, דער פּריקאַשטשיק, דער לערער, די מאַרק־אידענע, דאָס איידעמל אויף קעסט — די כאַראַקטעריסטישע רייזענישע גאַ־לעריע — שווערלעך צו דערקענען ווי „ראָמאַנטישע" פיגורן, לויט די נאָאיוע, סענטי־מענטאַלע, אין סך־הכל פלאַכע, גויעשע מוסטער־בילדער. אָבער רייזען, דער אָריגינעלער, טיף־אידישער קינסטלער האָט אונז מגלה געווען זייער נשמה־לעבן און מיט זייער אַנט־פלעקטער ראָמאַנטיק פאַרטונקלט דאָס טעמפּע און ברוטאַלע ריטערטום פון אַמאָל און די עלעגאַנטע פאַרוק־און־שווערד קאַוואַליערן פון שפּעטער. אויף רייזענען איז אָנגע־מאָסטן דער פריער געברויכטער ציטאַט פון טשעסטערטאָן אויף דעם ענגלישן נאָוועליסט טשאַרלס דיקנס. זיין ווערק איז „אי רעאַליסטיש, אי ראָמאַנטיש; ס׳איז רעאַליסטיש דווקא דערפאַר ווייל עס איז ראָמאַנטיש".

גאָר אַנדערש איז רייזענ׳ס אמת׳ע, אידישע פאָלקס־ראָמאַנטיק פון דער אַרי־סטאָקראַטישער ראָמאַנטיק פון אַ צווייטן באַרימטן אידישן שריפטשטעלער וואָס באַגלימצערט מיט רעגנבויגן פאַרבן דעם מאָנאַרכישן לוסוס, די ראָקאָשנע הלבשה און בלענדיק הוד־מלכות געשטאַלט פון אַ קניאַז פאָטיאָמקין", וועמענס קעשענעס פונם זיידענעם שלאָף ראָק זענען אָנגעפילט מיט שעמעירנדיקע בריליאַנטן וואָס ער האָט ליב צו שאַרן די פינגער דורך זיי; אָדער דעם גרויס־פאַרנעמיקן שרייבער וואָס האָט אין זיין יוגנט יאָ דערזען די ראָמאַנטיק פונם „שטעטל" און איז אויף דער עלטער פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער בוימלדיקער געצנדינערישער ראָמאַנטיק פון דעם נוצרי און פון דער לעגענדאַרישער טראַגיק פון זיין אויסגיין אויפן רוימישן קרייץ.

וועג אידישע שרייבער וועלן פאַרטיפן די אידישע מיסטיק, די אידישע אוני־ווערסאַלע גאולה אידייע, די אומשאַצבאַרע ירושה פון אידישער גייסטיקייט אויפגעהיט אין דער נשמה פון פאָלק און אין די ווערק וואָס באַציען זיך פון איר, וועט די אידישע ליטעראַטור פאַרלייכטן מיט אַ אידיש־קינסטלעריש, זיידענער ראָמאַנטיק, וואָס האָט נישט קיין גלייכן אין די ליטעראַטורן פון די אומות.

— משה וויטיעס

נחמיה קליין

לידער

געווידמעט משה ווישיעסין

טיימס־סקווער

(סאנעט)

עס וואקסן נאך ביימער אויף שטאטישן סקווער,
עס שושקען זיך בלעטער אויף גראזן גריינע,
א פרילינג־סצענע אויף אסיען־בינע
צווישן רוישיקע שטראמען קריין און קווער.

און זוניקע שויפענצטער די מאניקינען
דרייען זיך שלאנקע אהין־אהער,
די אויסשטעלונג פון דרויסן אפער —
צעשמייכלט זייערע ליפן, די קארמינע.

און די מיליאנען מענטשן יאגן זיך פארבי
ווי צעברויזטע וואלן וויט פון ברעג
און זעען ניט דעם אינדזל געמאלן מאי
וואס שטייט פארבייגקט אין מיטן געיעג.

אבער איינער בלייבט שטיין מיט פארחלומטן בליק —
א צוויג, א צוויטער — ער איז א קינד צוריק

אויסשטעלונג — וואן גאג

ליגט די זון געפאנגען אין גליענדיקער בלום.
גראבט דער קוילנגרעבער זיין קאלטן קבר שטום.

קוועלן פעטע פעלדער אונטער גאלד פון דרום,
גראז אין גרויען צפון — דערנער צווישן קברים.

געוויקסן דרייען זיך און קנוילן, ווירבלען ווילד,
צווייגן ריסן, שמיסן, ראנגלען זיך מיט ווינט.

שטאמען צעקנוידערט. וואונדן — אפגעהאקטע גלידער.
קראנקער הימל פארגייט אין געלן פיבער.

שיך צעדרייטע — גרודעם ערד און מיסט,
אין רינשטאק ליגן אויסגעמאטערטע פיס.

שטייפער גוף פון א פרוי א יונגער,
געענדיקט א לעבן עלנט, א לעבן הונגער.

קאַרטאָפל-עסער, קאַרטאָפל-ערדיקע געזיכטער
אויגן מאַטע, — צאַנקענדיקע ליכטער.

און פינגער ווי גראַבליעס, זשאַווערט הויט אויף ביין
פון ראָיען בידנע ביטן מיט נעגל און מיט ציין.

דער בלויער קאַפיטאַן, אויגן שפיגלען אָקעאַנען,
הענט צעדרייט פון רודערן דורך כוואַליענדיקע יאַמען.

און דער איין-אויערדיקער פון וואַן-גאַנגן
מיט די צעשפרייטע בליקן — זיין לעבן באַקלאָגן.

קאַליפאָרניער מדבר

נאַקעט ווי איידער בראשית.
איבערגעברענטע, פאַרוויאַנעטע גלוסטן.
צעפאַקט, צעקראַצט, צעשטיינערט.

ווינטן זיפצן אויף טרוקענע ביינער.
זאַמד ווי ביים ים צעכוואַליעט —
יאַמען פון דורות פאַרגאַנגען.
היילן פאר עקדישן, שלאַנגען.

געוויקסן מיט שנאה צעדערנערט.
אין צאָרן צעדרייט, צעווייטיקט.
דער שטיפמאַמע ערד דערצערענען.
די יוקא-ביימער צעווייגטע,
קאַקטוס-פרוכטן ווי טרערן,

שאַקאַלן קלאָגן ביים געבערן.

זינג-פייגל ווייט פאַרטריבן,
רויב-פייגל איבער פגירה געבליבן,
נאָך איידער געבוירן — צעריבן,

נאָך איידער פאַרגאַנצט — פאַרוואונדעט,

פויסטן אויף זיך געדרונגען
נעגל אין זיך געזונקען
פון אינדיאַנער מכשף פאַרכישופט . . .

טרייסט-ליד

ווין ניט, כלה,
דיין חתן איז געפאלן ;
א סאפראנא וועט אים באזינגען
אין גאלדענע זאלן.

קלאג ניט, ברודער,
אויף פארשאטענער שוועסטער ;
א פידל וועט זי באווייגען,
באגלייט פון ארקעסטער.

געוועט-קאמף

די ארענע רונד־ארום
עלעקטריע, דעקאלטע, פארפיום.

ציוויליזירטע קונדן —
וועלף פון קייט אפגעבונדן,
פון דורשט נאך בלוט אנגעצונדן.

א צעקאכטער אקעאן,
א ווירבל־אוראגאן,
א צעפלאמטער וואולקאן,
א שטורעם א וואנט,
פאר הריגה געשפאנט —

פויסטן געבאלט
גאַרגלען צעפראלט,
דער דאך זיך שפאלט,
די ארענע שאלט —
וואר זיגט ? וואר פאלט ?

אין מיטן ארענע צוויי.
לייב און טיגער אין געדרייי,
אינמיטן ווילדן געשרייי.

רייסן זיך רייסן,
רייסן זיך בייסן.
ארעמס — אייזן
פויסטן — שטאל
פייער — אויגן
הענט און פיס —

פינגער — אל.
צום זעץ און ריס !

גאַרגל גרילצט, גלוסט.
בוכן ברעכט ברוסט.
פום קראכט ריפ.
נאגל רייסט ליפ.
מויל בייסט האלדז
פויסט שפאלט הארץ.

אינמיטן ארענע — צוויי
לייב און טיגער אין געדרייי,

אין שוואַרצן וואלד,
אין פעכיקן נעפל
א פעכיקער פעבל
אין עבודה פארן גאט
פון פעך און שוועבל ! . . .
ווילדער וואיען קראכט,
פייער רייסט די נאכט,
שוואַרצער גאט לאכט —
א קרבן פאר זיין מאכט . . .

דער וואלד פראלט
דער דזשאַנגל קנאלט
די ארענע שאלט —
וואר זיגט ? וואר פאלט ?

לשון אידיש

אידיש לשון מוז קעמפן מיט פרעמדע לשונות,
ווייל יענע האָבן פּאַרכאַפּט דעם אויבנאָן.
אָבער זי ציט ניט אַרויף די ווייסע פּאָן,
זי וואַקסט און בליט דורך דורות שוואַרצע זכרונות.

אידיש לשון פּאַרמאָגט אַ שלל מיט ווערטער צום קלאָגן.
געבאָרן אין צייטן פון קרייציגלערס פּיין —
די ערשטע צו גיסן אונזער בלוט אינם רהיין,
צו וואַרפן אונדזערע גלידער פּאַר באַ'צלמ'טע כלבים.

אין יעדן דור האָבן מיר געפּונען צו „בלוט" נייע גראָמען.
ס'האָט זיך געפּלייסט קריסט און מאַכמעדאַנער
שפּאַניער, סלאַוו, רומענער, גערמאַנער
צו פּאַרטיליקן אונזער וואַרט מיטן צונג צוזאַמען.

און אַזוי האָט געדייעט אונדזער עלטערנס שפּראַך,
זיך געטרונקען אין גרונטן פון עלילת־דם,
אין טויזנטער ברונימער פון מיטלאַלטער־סם,
געשאַכטן אין מיינץ, ווערמיזע, געהאַנגען אין ת"ט ות"ח.

אָבער צווישן די בערג פון קדושים, חורבות און בערגער אש
באַפרוכפּערט מיט הייליקן טאַטע־מאַמע בלוט;
קלינגט ווייטער אידיש־לשון מיט אַלט־נייעם מוט
— גוואַלד אידן, גוואַלד, גוואַלד, זייט זיך ניט מיאש!

— נחמיה קליין

ש. י. לאָנדינסקי

לידער

(פון מײַן פאַרבראַנטן בוך)

טעמפּעראַמענט

א.

טעמפּעראַמענט ! טעמפּעראַמענט !

פאַר טאַנצנדיקע טריט —
אַ האַרץ, וואָס ברענט.

אין ספינקס פון שוואַרצן גראַניט
אַ חברטע דערקענט.

אַ ברוסט איבערפולט
אין ציטערדיקע הענט
פון אומגעדולד . . .

דיין שולד, דיין שולד.

צעשרויפּטער העלד
אין דער פּלאַימדיקסטער פּאַנטאַזיע־וועלט.
פּאַרשפּעטיקט די רגע די ריכטיקע :
די טענצערין, די ליכטיקע,
וואָס כישופט מיט זוניקע שלאַנגען־הענט . . .

טעמפּעראַמענט ! טעמפּעראַמענט !

ראַזע אַרעמס, ראַזע הענט.

מאַרגנס תאַווהדיק צעברענט.
רויטע בלימעלעך פון ליפּ.
בלויע בלימעלעך פון קניפּ.

בליקן תאַווהדיק אַנטציקט.
בריסטלאַך תאַווהדיק צעוויגט.

אין בלויע אויגן פאַרזונק איך טיף —
וואַקלדיקע שיף !

אין שווימענדיקע פאליעס פלאקערן וועגט.
קיינער זעט ניט, ווי ס׳גיהנום ברענט...

טעמפעראמענט! טעמפעראמענט!

מצבה... פה נקבר... פארלייגטע הענט

ארויסגעקריצט אין שווייגנדיקן שטיין!
דער טרויער פון א פוילנדיקן געביין

צווישן שווארצע קברים-וועגט!
לעצטער זכר פון טעמפעראמענט.

טעמפעראמענט! טעמפעראמענט!

ב.

אין קאפע

איך זיץ אין קאפע ביי א טישל!
עס צאפלט א שיין, ווי א פישל,
אין גלעזלס שווארצן גלאנץ!
איך זיפ די שווארצע קאווע!
אנטקעגן מיר — א פאווע,
באצירט און באפינקלט צום טאנץ!

צו מיר איז געווענדעט איר שמייכל
און צוויי בלויע אויגן... האב שכל!
די וועלט איז א קדמון און בלינד!...
איך זיץ, ווי פון מארמאר געקנעטן!
בחנם איר ווינקען און בעטן!
כ׳האב פליכטן פאר ווייב און קינד!

איך טראכט פון די טעכטערלאך מיינע.
איך טענה די אייביקע טענה:
— און וואם וועט מיט זיי דא זיין?
זיי זאלן, חלילה, נישט דארפן,
ווי זיי דא די חנדלאך וואנדערן
צו פרעמדע, א, טעכטערלאך מיין!

איך קוק-אן די בלאנדע אנטקעגן.
יא, כ׳לעבן, עס גלוסט-זיך צו פרעגן:
— זאג, ווער איז דיין טאטע געווען?
צי איז ער אמאל נישט געזעסן,
ווי איך דא, פון ספקות צעפרעסן
און דיך אין זיין טרוים געזען?

איך פרעג נישט. בין איך א בעל־שכל :
א נאוויינע מיר אזא שמייכל !
כ׳באצאל דעם „גארסאן״ און — גיי!
נאר זי — זי פארלויפט אלע וועגן . .
פארשטייט זיך, בחנם דאס פרעגן —
מיך שיצט דער געדאנק וועגן זיי !

מיך שיצן די טעכטערלאך מיינע !
איך טענה די אייביקע טענה :
די וועלט איז א קדמון און בלינד !...
און אלעס וואס איז — איז געווען !
א גלגל־החוזר דיין וועזן !
דאס איינציקע נייעס : דיין קינד !

איך לויף

איך לויף מיט נערוון אין ווינטן צעפלאשעט,
אין זאמדיקע וועגן, ביי ברעגן פון גרינס.
עס אטעמט דאס גראז און די בלום אזוי פשוט
און פריילעך... געווינען דאס גרעסטע געווינס :

א מארגן א בלויען, א זוניקן מארגן,
מיט טוי און מיט גלאנץ, געזאנג אין דער לופט !
וואס האט דען א גרעזל, א בלעמל צו זארגן ?
עס קארגט נישט דער פרילינג קיין זאפט און קיין דופט !

דאך חוזקט דער מאך אויף די פויערשע כאטעס
פון אידן פון יונגן, וואס לויפט אזוי ווילד ;
עס שטייט אויפן שוועל, סתם, אין לאכעס און שמאטעס,
א פויער אן אלטער און זוניק באגילדט !
ער צלמט זיך איבער, באטראכט מיך פון ווייטן
און איז מיך מבטל ! ער מאכט צו די טיר.

א שיקסע צעלאכט זיך, די הענט ביי די זייטן,
א חצופיש געלעכטער.... א גליק נישט פאר מיר !
צו מיר לאכט דאס פעלד מיט אין־סוף־האריזאנטן !
צו מיר לאכט די זון מיט בעשטראלטן געדאנק :
מיר לאכן צוזאמען צו איין אומבאקאנטן
און זיינען צוזאמען איין אייביק געזאנג !

א. קליגער

מיר, קינדער פון מאַל

(מעדיטאַציע)

די ווערטער, וואָס איך גיב איבער זיינען ניט מיינע. ס׳איז ווי דער ביסן ברויט פון אַנדערע געזייט, געשניטן און געמאָלן.

דער, פון וועמען איך האָב זיי געהערט, האָט אויך אַזוי געזאָגט — ס׳איז ניט אַלץ זיינס. אויך ער האָט עס פון אַנדערע איבערגענומען וואָס ווייסן מער און קאָנען מער.

אַ טייל פון די ווערטער וואָס איך האָב באַנומען, כאָטש אַן זייער לויטערקייט און אַן זייער שטאַרקן כח, גיב איך דאָ איבער וואַרט באַ וואַרט, פאַר די וואָס ווילן עס הערן.

א

צוויי וועגן, צוויי וועגדונגען זיינען פאַראַן פארן מענטש וואָס טראָגט זיין שליחות דורך די טעג פון זיין לעבן.

איין וועג איז דער אויף וועלכן מיר אַלע גייען. דאָס איז דער לית־ברירה׳דיקער וועג וואָס קאָן פון קיינעם ניט אויסגעמיטן ווערן.

דאָס איז דער ברייטער אויסגעטראָטענער טראַקט, וואָס פירט אונז דאָס גאַנצע לעבן צום אָפענעם מויל פון דער וועלט וואָס צעקייט און פארדייט, צעקאָכט און צעמישט אַלצדינג און יעדן מין; ס׳איז דער וועג פונם שטענדיקן געראַנגל פאַרן פּערזענלעכן קיום, פאַר דער אייגענער פיזיש און מאַטעריעלער זעלבסט־דערהאַלטונג; דער אייפער צו אַנזאַמלען וואָס מער זיכערע באַקוועמערע היינטן, דער שטרייט אַרומצוגיין און אויסצומיידן וואָס מער די אומפאַרמיידלעכע שרעק פאַרן פאַרשלייערטן מאָרגן, וועלכער וואַרפט אויף אונז אַן פּחד און ציטערניש, ווי אַ שונא וואָלט געלויערט פון די פאַרבאַרגענישן גרייט זיך אויף אונז אַרויפצוואַרפן;

ס׳איז דער וועג פונם פאַרלוירענעם זעלנער, באַנאַכט אויף אַ שלאַכטפעלד, וואַרטנדיק אויף אַ פאַרבאַרגענעם שונא און ער, אַליין אומבאַהאָלפן זוכט אַן אופן זיך צו ווערן;

ס׳איז דער וועג פון אומזיכערקייט וואו מיר זוכן די ניט־פאַראַנענע זיכערקייט.

כאָטש דער וועג איז ברייט און אויסגעטראָטן, קיינמאָל ניט פוסט און פאַרלאָזן, דאָך פילט זיך דאָרט דער יחיד ווי ער וואָלט געגאַנגען איבער אַ וואַסער צוגעדעקט מיט דינעם אייז; יעדער איינער פ א ר ז י ך פילט עס — דער מאַנאַרך ווי דער פּיגמע־מענטש פונם דזשאַנגל. דער גורל רעכנט זיך ניט מיטן מענטשנס וועלטלעכן מצב;

ס׳איז דער ברייטער אויסגעפלאַסטעטער בולוואַר פון שטענדיקן טומל, פונם יאָגער און געיאָגטן, פון פאַרגעניגנס, צער, הכנעה און גאווה; פון וועלן אָנקומען פריער פאַר יענעם צום איינגערעדטן ערגיץ; פון קליגן זיך און זוכן ווי איבערצוקליגן אַלעמען ארום זיך;

דאָס איז דער ירושה־וועג, אַלט ווי דער מענטש און היימיש ווי די ערד אונטער זיינע פיס, מיט אַלע גלוסטונגען, יסורים, אויפרייץ און שפּילעריין, וואָס מיר זייען, שניידן, קלייבן אין הויפנס, צעברעכן, צעשטויבן, פֿאַרלאָכן און פּיבערן וויטער;

ס׳איז דער וועג פונם אַלטעגלעכן דורכפֿאַל, יאוש, געמיינטע נצחונות און פֿאַרשיכור׳ונג — צום סוף, די מידקייט, דאָס וואַקלען זיך, דאָס אומפֿאַלן, דאָס אַרום־קוקן זיך מיט שרעק־אָנגעפּילטע אויגן, דאָס וועלן פרעגן און ניט האָבן וועמען און בלייבן פֿאַרשטאָרט, מיט אַ אָפּן מויל — אָן ענטפֿער.

ב

דאָ רעדט זיך פונם כלל־מענטש און פונם כלל־וועג, דער אַטאָוויזם מיט אַלע מעלות און חסרונות, וואָס פֿאַרבינדט אונז מיט די פּריערדיקע תקופות און דורות און מאַכט אונז ווייניק אָנדערש, ווייניקער דיפּירענציירט פון יענע — אונזערע פֿאַרגיינגער. ס׳איז דער „מין־אינסטינקט״, וואָס וויל ניט, קאָן ניט און איז ניט פּערזענלעך־אינדיווידועל, מחמת דער כלל וועלט געטריבן ניט פון דאָס יחידישע, נאָר פון מאַב־געדראַנג, פון בלינדע אויסערלעכע כחות, וואָס שטויסן, טרייבן, יאָגן און צעמאָלן אַלץ צווישן די מיל־שטיינער פון מענטשנס ניט־קאָנטראָלירטע סטיכיע.

דעם דאָזיקן כלל־טיפּ האָט דער אַלטער קהלת געמיינט מיטן „מה יתרון לאדם׳ ? — וואָס בלייבט דעם אדם־מענטש פון זיין מי און מאַטער ?... זאָרג, ניט־באַפרידיקונג און עלנט זיינען די תמיד׳יקע שותפים און באַגליטער אונזערע. ווי מ׳זאָל ניט מיינען אַז מ׳איז פאַרוואָרצלט און זיכער, דאָך טרייסלט זיך דער פוס און דאָס נפש האָט מורא פאַר דאָס פאַטאַלע, וואָס קומט אַפויער פון יעדן ווינקל און קאָן ניט ווערן אויסגעמיטן אָדער אָפּגעקויפט.

אינם בין־השמשות פון די טעג ווערט אַלץ אַרום פאַרהאַנגען מיטן אומעטיקן שאָטן פון אַ ניט־דאָאיקער נאַכט, וואָס נידערט פריער צו די טאָל־קינדער אויפן אויס־געטראָטענעם שליאָך — דאָס אויסגעוואָרעמטע ירושה־וועלטל ווערט אויסגעקילט אינם אויסגעברענטן אָש.

מ׳דערפילט צום ערשטן מאָל די פרעמדקייט און די גרויסע איינזאַמע עלנט, וואָס נעמט אַרום דאָס לייב. יעדער איינער, אָן חילוק וער און וואָס, באַמערקט ערשט ווי נישטיק ס׳איז זיין ביז־איצטיקער באַטרעף. אַנטוישט און אומבאַהאָלפן זוכט מענטש ערגיץ אַ ווינקל אין דער גרויסער צעשפּרייטער וועלט זיינער, וואָס זאָל זיין באַלויכטן כאָטש מיטן אָפּשיין פון אַ חלב׳ן ליכטל.

... דאָס ליכט פון די טאָל־מענטשן, די שיין אויפן בריטן טראָקט איז אַ געבאָרגטע, פרעמדע ליכט אָן וואַרעמקייט. די שיין איז אַ דרויסנדיקע, ניט קיין פּנימות׳דיקע, ניט קיין א י י ג ע נ ע.

ג

וואָס זענען די וועלטער מחדש ? ס׳איז דער סדר־עולם וואָס קיינער איז ניט ביכולת משנה זיין. וועלכער אַנדער וועג איז דען דאָ ? און וואו ?

וועלכער און וואו ? מענטש פרעגט עס זינט ער באַגוצט זיך מיטן וואָרט.

צאו וראו... איזו היא דרך ישרה... דאָס טאָקע האָבן דאָך אונזערע חכמים געמיינט מיטן פאַרזאָג צו זייערע תלמידים.

דער וועג פאַרן כלל איז פאַראַן. פאַרוואָס זאָל אויך ניט זיין אַ וועג פאַרן יחיד?

אויך אַזאַ וועג איז פאַראַן כאָטש אַ באַשרענקטער, ווי דער געשטעל פון אַ סאַלאָ אינדערמיט פון אַ גרויסן אָרקעסטער. פּרץ, ע"ה, האָט אַזאַ וועג דערשפירט און אים אָנגערופן — „טוריסטן־וועג". דער גאַנג פון די איינזאַמע, אָבער ניט פון די אָפּגעזונדערטע.

וואו געפינט זיך די־אָ סטעזשקע און וואוהין פירט זי?

דער דרך העולם פירט אַוועק פון זיך — ווייל ער איז אַ דרויסנדיקער, אָנגעגרייט פון אָנדערע; דער וועג פון יחיד פירט צו זיך אַליין, ווייל ער איז אינווייניק און פון קיינעם פריער ניט געטראָטן געוואָרן. ס'איז ווי אַ זעאונג אויפגעלויכטן אין אייגענעם דמיון און פון קיין אַנדערן פריער ניט געזען.

דער וואָס באַגערט און זוכט עס, מוז די סטעזשקע אַליין אויסטרעטן, ווי דער טו־ריסט שניידט פאַר זיך אַ גאַנג אין אַ ניט־געטראָטענעם וואַלד. מיט זיין אייגענעם כוח און רצון, מיט זיין חזיון און מחשבה טרעט ער עס אויס.

וואוהין גייט עס דער יחיד און וואָס שטויסט אים צו זוכן אַ תכלית, וועז דער בריטער טראָקט איז גרייט פאַר אים, איז דאָ?

דער יחיד, איינער פון די ווינציקע, רעבעלירנדיק קעגן די אָנגענומענע כללים פון דער סענסועלער וועלט — דאָס וואָס איז אויפגענומען מיט די גופישע חושים — וואָס איז באַשאַנקען מיט דעם זעלטענעם געשאַנק פון זעלישער פרייהייט, פון ניט וועלן זיין אונטערגעוואָרפן דעם מאַסן־פסיכאָז; וואָס וויל ניט ווערן באַהערשט און באַצוואונ־גען פונם כלל־געדראַנג און לאָגיק; ער, דער יחיד, וועגדט אָפּ זיין גאַנג פונם בריטן וועלט־בולוואַר, וועלכער פלאָנטערט זיך אין זיגזאַגן, ווי אַ לאָבערינט און דערפירט אין ערגיץ ניט.

ער, דער יחיד, „דערזעט" דאָמאָלט מיט דער העלזיכט פון זיין נשמה. ער דערפילט דורך די ויברען פון זיין אומרואיק האַרץ דאָס שמאָלע ניט־אויסגעטראָטענע שטעגל אָן אַ זייט פון די פאַרנעפלטע בערג, וואָס רינגלען אַרום דעם טאָל. דאָס קוים באַמערקטע שטעגל שלענגלט זיך אין ספּיראַלן איבער ניט־אויסגעפאָרשטע אָפּגרונטן און ניט־באַ־רירטע פעלזן־שפּיצן צו דער שאַרפער אימה'דיקער הויך, וואו סע שימערט די ניט־באַ־פלעקטע קרוין פון דער אויבערמענטשלעכער אַמביציע. דאָרט לויכט דער טאָג פון כמאַ־רעס ניט פאַרטונקלט, פון שאָטנס ניט פאַרהאַנגען.

אַהינצו פירט די סטעשקע פון די יחידי־סגולה, פון די ווייניקע, וואָס זיינען גייסטיק רייף און קאָנען פילן אין זייער נשמה דעם ציטער פון דאָס ניט־פאַרשטאַנענע דאָרט אין טאָל; סאיז דער וועג פונם אין וואָס שרעקט זיך ניט צו זיין מיט זיך אַליין און וואָס טראָגט זיין אייגענע אחריות פאַר יעדן טריט זיינעם איבער די שטעגן געדרייטע און שווינדלדיקע; וואָס קאָן אָטעמען מיט דאָרשטיקע לונגען די דורכגעזיפּטע לופט פון די הויכן, די פריי פון הימלען ניט־פאַרשטעלטע און וואָס איז מסוגל זיך צעניפּגיסן — ניט אויפלייזן — מיט דאָס אייביק־דערהויבענע...

ס'איז דער טאַנצנדיקער גאַנג פון פרצ'עס אידן, די נשמה־יתירה'דיקע אידן, די שבת־יום'טובדיקע אידן מיט מחשבות צעפלאָקערטע און געלייטערטע הערצער, קלע־טערנדיק טאָקע דאָרט־אָ מיט שטומע נגונים אין די זינגנדיקע פלאָטערנדיקע נשמות.

ס'איז דער וועג פונם גייסטיקן טיטאַן וואָס דערפילט אין זיך די אַטריבוטן פון דאָס גאַט'ישע — דער גאַנג פון מענטש־אישׁ וואָס קאָן זיך ניט צופרידנשטעלן מיט די קליינע חשבונות פון די קורצע ווינטער־טעג; וועלכער איז דערהויבן און מיט תקופות

פֿאראויס פון דער צעברויזטער מאַסע אויפן טראַקט און וואָס נויגט זיך אַוועק מיט מסירת־נפש פון דער ענגער טאָל־סביבה.

ער, דער דערוואַקסענער, דער פֿאַרויסגייער האָט זיך אייגע׳עקשנ׳ט אריינצוקומען, ניט בלויז אַריינקוקן אין די פֿאַרשלאָסענע קאַמערן פונם מענטשנס איינגעדרימלטער פּסיכיק, אַריינקומען דורך דער פֿאָדערטיר און אויפוועקן די פֿאַרשלאָפענע שעפּערישע כחות, ווי איינער וואָס וועקט אויף זיין באַלעבאַטישקייט. ער האָט זיך פֿארגרייט דורכ־צושפּאַנען די ניט געטראָטענע תהומות צווישן אים און זיין תכלית, מחמת ער, דער שלימות׳דיקער מענטש, דער גייסטיקער רעבל, וואָס האַלט מלחמה מיט זיך — כדי צו זיין ער אַליין, האָט אין זיין אייגענעם וועזן געפונען די נשמה פון דער אַלוועלט, פון דער אוניווערסאַלער גאַנצקייט.

ודע את עצמך — דערקאָן דיך אַליין און אַלץ וועט דיר ווערן קלאָר.

ס׳איז לייכט צו שמועסן איבער ממשות׳דיקע, מאַטעריעל־אַנטאַפּנדיקע ענינים. שווער איז צו געפינען אויפן צונג דאָס וואָרט פֿאַר דעם וואָס איז געווען נאָך פֿאַרן וואָרט. ס׳איז דער דראַנג פון דער געפּענטעטער נשמה וואָס ראַנגלט זיך קעגן די אַנגענומענע באַ־גריפן פון לאָגיק און צוועקמעסיקייט, וואָס זוכט שלימות דורך שטופנווייזע דערוואַכונג פון אירע פֿאטענציעלע כחות.

ד

יעדער מענטש זוכט אַן אופן — חוץ דעם אַנגענומענעם כלל־שטייגער — ווי זיך אויסצולעבן אויף אַן אייגענעם דעפּיניטיוון דרך. ער באַהעפט זיך צו אידייען, קולטן, אַדער טיילן פון זיי; ווירקט מיט, ווערט אַנגערעגט פון זייער עקזאַטישקייט אויף אַ ווייל, דערנאָך אַנטוישט, נישט באַפרידיקט. זיי האָבן ניט אריינגעדרונגען אינם עצם פון זיין מהות. בייט ער זיי ווי קאָרטן און זוכט ווייטער. דרייט זיך אין אַ פֿאַר׳כישופטן קרייז וואָס פירט אין ערגעץ ניט, באַפרייט ניט, דערלייזט ניט, פילט ניט אויס די לויידיקייט זיינע.

פֿאַרוואָס איז עס אַזוי?

מחמת די אַלע קולטן, אידייען און שטרעמונגען זיינען סוף־כל־סוף באַגרעניצטע — ראַסן־גרענים, קלאַסן־גרענים, אייגענווערצלטער פאַנאַטיזם פֿאַרפלאָנטערט אין די נעצן פון טרוקענעם מאַטעריאַליזם, פון אויפגעשוימטע, ניט־באַהערשטע ליידנשאַפטן, פון צערודערטע טראַכטונגען וואָס זיינען דער פּועל־יוצא פון אויסערלעך־געזעלשאַפטלעכן סיבות.

נישטאָ אין זיי די גאַנצקייט, די האַרמאָניש פשרה, דער צענויפשמעלץ פון אַל־דאָס־גוטע, אַלדאָס־שיינע, אַלדאָס־גרויס־מענטשלעכע אין איין קראַנץ פון עלית הנפש. זיי זיינען די זאָמד פון אַ גרויסן באַרג, די פֿאַרטראָגענע אָפּגעריסענע בלעטער פון אַלטע בייס־מער. דאָס דרויבל קאָן ניט גיבן קיין השגה, קיין אַנונג פון דער אַל־אַרומנעמענדער אחדות.

אויף דער פראַגע ביי פּיטאַגאָרן פון זיינע תלמידים — אין וואָס באַשטייט די אַנ־דערשקייט פונם מענטש און דעם דענקער? האָט ער געענטפערט: דאָס לעבן פון כלל־מענטש איז ווי מ׳וואָלט געווען אויף אַ מאַרק. אַלע זוכן מציאות אויפן חשבון פון צווייטן; אַנדערע איילן אַרום אויף געיאגן, זוכן כבוד, רום, פאָמפּ... פֿאַראַן אַבער אַ מיעוט, וואָס איז אַנדערש. יענע זוכן ניט די תענוגים פון דער וועלט, ניט קיין ראַנג און אַנערקענונג פאַר זיך, נאָר זיי לערנען דאָס ניט־דערקלערטע און זוכן צו גע־פינען די סיבות, דעם אור־שורש פון אַלע דערשיינונגען — פונם אַטאָם אינם מיקראָ־קאָסמאָס ביז די קנוילן שטערן אינם מאַקראָקאָסמאָס.

און וואָס איז די גרעסטע פון אַלע חידות? — דער עצם אין.

וואָס מיינט עס? לאָמיר עס פּרואווון קלאָר מאַכן.

אין אַ אַלטער מיסטיש־פילאָזאָפישער אינסטיטוציע איז פּאַראַן דער דאָזיקער אַלעגאָרישער ריטואַל פון „הכנסיה“:

ס׳ווערט דאָרט פייערלעך געזאָגט צום נעאָפיט — ווייס אַז איידער דו טרעטסט אין־בער די שוועל, ביזטו פאָר אונז אַ פּראָפאַן, מחמת די וועלט פון וואַנען דו קומסט איז פּראָפאַן (דרויסנדיק). דאָ אינם טעמפּל, אַ סימבאָל פונם אוניווערז, גייט ניט אַן דיין געבראַכטער ראַנג, יחוס און וועלטלעכע פאָזיציע. ניט דיינע קענטענישן, ניט די עלטער. „דאָרט׳ אויף דער אַנדערער זייט וואַנט מעגסטו זיך זיין וועג ביזט — גראַף צי בעט־לער, דאָ אַבער אויפן שוועל פון אונזער וועלט ביזטו אַ נאַקעטער מענטש, דריי יאָר אַלט, וואָס לערנט זיך ערשט גיין, ריידן און אַנטוויקלען די חושים. מ׳קאָן דאָ זיך אויס־לעבן אַלע ערדישע יאָרן און ניט עלטער ווערן אַ טאָג. מ׳קאָן אַבער איינזויגן די קלוגע, רייפע עלטער אין אַ קורצער צייט. דאָס געווענדט זיך אין די אינערלעכע אייגענע כחות און ווי שארף ס׳איז דער ווילן און אויסדויער.

איבערשפּאַנענדיק די שוועל פון טעמפּל, ווערט ווידער דערקלערט: — דאָ אינ־ווייניק דערוויסט מען זיך, מעגלעך צום ערשטן מאָל, אַז די גאָרע וועלט — אירע אַלע פיר זייטן, אויבן און אונטן — איז אַ מקום־קדוש, דעריבער פיר דיך אויף תמיד ווי דו זאָלסט זיין אין אַ מקום־קדוש און זאָל דאָס האָרץ דיר זיין דער מזבח פון התחייבות, דיין דמיון — גאָט און דער כהן־גדול — דיין ריין געוויסן.

דאָס איז דאָס לשון, דער וועג און תכלית פונם אויסגעטיילטן, פונם איינציקן, פון יחידישן איך.

ה

אָרום דער נקודה „מענטש׳ איז געשאַפן געוואָרן אַ רינג. פון איין זייט — די טעג־לאָגיע און פון דער אַנדערער זייט — די פילאָזאָפיע פון פאָזיטיוון וויסן. אַן אייביקע מחלוקה גייט אָן אָרום דער אַ נקודה, וועלכע איז דער סאָמע מיטפונקט פון רינג. די אייג־געקלאַמערטע רעליגיע און די מיאָפישע וויסנשאַפט שלאָגן זיך איבער דער ממשלה פון יצירה און בריאה. זיי שטייען איינס קעגן דאָס אַנדערע ווי פיגורן אויף אַ שאַכברעט, וואָס זיינען פאָרקלעמט און קאָנען זיך ניט רירן, ביז די עניגמא־מענטש וועט פאָר זיי ניט קלאָר ווערן. זיי ביידע גיבן צו, אַז דער מענטש טראָגט אין זיך דעם שליסל פון אַלע זייערע צוגן. ער, דער עגאָ איז אַלץ.

טייטשט די רעליגיע —

מענטש איז דער ווילן און קאַפריז פון אַ אומגעהייער גרויסן, שטאַרקן און אַלייג־הערשנדן וועזן — Providence וואָס שפּילט זיך מיט אים ווי מיט אַ ליאַלקע, באַ־לוינט און באַשטראָפט אים, פאַרקירצט און פאַרלענגערט זיינע יאָרן; מענטש איז אָפּ־הענגיק פון אויסערלעכן כוח און ווייסט קיינמאָל ניט וואו ער האָלט אין דער וועלט, מחמת ער איז ניט פריי, ניט באַ זיך אין די הענט.

וויל ער, דער דאָזיקער געהיימפולער אַנטראָפּאָמאָרפישער גבור ונורא, מאַכט ער דעם מענטש מזל׳דיק, גיט אים אַלע מעלות אָן א פּאַרוואָס־און־פאַרוועג; וויל ער — מו־טשעט ער אים, יאָגט און פּלאָגט אים, אויך אָן פּאַרשטענדלעכע סיבות. איז וואָס קומט אויס צו טאָן דעם מילב־מענטש, כדי נושא־חן זיין באַ יענעם מאָנסטער, וואָס לויערט אויף אימש פון די כמאַרעס אַראָפּ? האָט די דאָגמא אַ רפואה — ס׳איז בלי־ספק פאר זיבד און עבירות... ווי פאָרענטפערט מען די וואָס זיינען לכל הדעות ריין פון חטאים?... ווי

דערקלערט מען דעם ,צדיק ורע לו׳... דאָס אָבער איז צו חקירה׳דיק און געפערלעך פאַר דער טעאָלאָגיע. פאַר קלענערע קשיות האָט מען פארזעצט אין די מאָטער־קאָמערן.

אַז ס׳גייט שלעכט, זאָגט זי, דאַרף מען גאָט מפייס זיין מיט תפילה און תעניתים און אפילו מתנות. אַמאָל איז עס געווען מענטשלעכע קרבנות, אַן אַנדער מאָל — בעלי חיים, איצט — טעמפּלען, קאָטעדראַלן, זייד און שמוק.

ס׳באַקומט זיך, אַז מענטש איז בבחינה דעם מיטלאָלטערלעכן זשעסטער, וואָס איז געווען אין דינסט באַ די מאָנארכן און לאָרדן צו העלפן זיי געניצן און פארטרייבן זייער גרויליקע לאָנגווייל.

אַ שיינעם תכלית האָט די טעאָלאָגיע פון אונז געמאַכט!

די ערנסטע, יוסטע וויסנשאַפט לייזט ,לאָגישער׳ די חידה־מענטש.

רעליגיע, זאָגט זי, איז אבערגלויבן, חשכות, איגנאָראנץ. זי איז אָבער מאַטעמאַטיש־עקזאַקט, פאַזיטיוו און שכל׳דיק: דער מענטש איז ניט דאָס שפילצייג פון גאָט אָדער טייוול, ווייל דאָס עקספּערימענטאַלע וויסן אָנערקענט עס ניט. מיט וואונדערלעכע אינסטרומענטן קאָן זי עס באַווייזן... באַווייזן וואָס?... מענטש איז דער רעזולטאַט אָדער קאָמבינאַציע פון די פיזישע געזעצן אין דער נאַטור. ס׳איז אַזאַ ,קלאָר׳ וואָרט ווי דער ,גאָט׳ פון דער טעאָלאָגיע. איצט איז שוין אַלץ פאַרשטענדלעך אין דער וויסנשאַפטלעכער טערמינאָלאָגיע.

מ׳טאָפט אַרום דעם מענטש זעט מען בולט, וואָס ער איז, בפרט וען מ׳קאָן נאָך אַרייגקוקן מיטן רענטגען־אויג אין זיין אינגעווייד! ווי פשוט און עקזאַקט... און וואָס וועגן די עמאָציעס, געפילן, ליבשאַפט, שנאה, רעגונג אין האַרץ, אין די מחשבות, גע־דאַנק־אימאַזשן... פארוואָס דאָס חיה׳שע אין איינעם, די צאָרטע עמפּינדלעכקייט אין אַנדערן? טעמפּקייט, געניאַליטעט און מיליאָסן אַנדערע אויסשטראַלונגען אינם דזשאָנגל־געוועב פון מענטשנס ניט־אָנטאָפּנדן איך? נו, יאָ, דער ראַציאָנאַליזם ווייסט פון דעם. ס׳איז מעטאָדיש מיט אַ סדר.

מ׳האָט געזוכט און געגישטערט, צוברעקלט און צעפאָסמעט דעם מענטשן; גע־מאָסטן, געוואויגן, געקאָלופעט הינטערן האַרץ, אין די געהירן... מ׳האָט בשום אופן ניט געפונען קיין רמז פון דעם וואָס מ׳רופט ,נשמה׳, נאָך ווייניקער פון דעם וואָס הייסט — גייסט.

דער וויסנשאַפטלעכער סך־הכל איז: מענטש איז אַ צענויפשטעל פון פיזיש־כע־מישע קאָמפּלעצירטקייטן מיט אַ סאָציאַלער סביבה אַרום זיך און אַ האַלב־פאַרשלאָפענעם ,הינטערבאַוואוסטזיין׳ צעקאָפּנס. דאָס זאָל, הייסט עס זיין, דער גורם פון אַלע פסיכישע אויפברויזן און אַנאמאַליעס — אויפן פסיכאָ־אַנאַליטישן לשון.

בקיצור, טעאָלאָגיע — ניט אָנערקענעניק די וועלט האָט אַלץ אָפּגעלייגט אויף להבא. איר אָפּענעט, דער עקזאַקטער פאָזיטיוויזם, האָט אויסגעפאָרשט אַלע ש״י עולמות, עצה׳ט אונז צו זיין השמח בחלקו, טאָקע דאָ וואו מ׳איז. מיט דער צייט וועט שוין אַלץ ווערן כשורה, ווייל מיר פראָגרעסירן. אָט געפינט מען אויס די וואָגשאָל אָפּצואוועגן דעם אָטאָם און לאָמיר נאָר אַ שפּאָציר טאָן צום אין־סוף דורכן צווייי־הונדערט אינטשיקן טע־לעסקאָפּ, וועט מען שוין דאָמאָלט קאָנען איבערקערן דעם בגד פון אינווייניק ארויס...

ביידע — איינע איינגעוויקלט אין ריטועלע בשמים, די צווייטע — באַלאָדן מיטן כירורגישן סקאלפּל און עלעקטראָנישע מאשינקעס — גייען איבער דעם בריייטן אויסגע־פלאסטערט וועג פון דער ערד. ניט די, ניט יענע וועלן אַראָפּבריינגען דעם מלכות שדי; ניט די, ניט יענע וועלן אויף זייער אָנגענומענעם שטייגער בריינגען דעם מענטש אַ דער־

לייזונג, מחמת קיין געפאַנגענע קאָנען ניט ברייגען די גאולה. מיט שוואַרצע ברילן פון פאַראורטייל קאָן מען גאָרניט זען. קיין בלינדע קאָנען ניט פירן און מיטן ערשפלאָן וועט מען דעם הימל ניט אַראָפשלעפן אויף דער ערד.

געווען אַמאָל אַ שיטה, וואָס האָט געערעדט צום מענטשן וועגן אַ מאַראַלן גורל אין דער וועלט. דאָס איז געווען די שיטה פון די סטאָאיקער. זיי האָבן געלערנט מענשן הכנעה און נאָכגיביקייט. זייער סגולה צו אַלע אַנגעווייטיקטע קשיות איז געווען — סבלנות. כדי צו דערגאַנצן זיך„ צו ווערן איינס מיט די ניט־פאַרשטאַנענע כחות און זיין גליקלעך, איז צו ווערן איינגעזויגן פון די זעלבע כחות און ניט האָבן קיין תרעומות. איין וועג איז דאָ צו גליק און צופרידנקייט — טראָגן שטיל דעם עול פון גורל, ליידן, דולדן און אַלץ מקבל זיין באהבה. אגב, איז עס אויך אַן איינגעוועבטער פאַדים אינם מאַראַל פון די עק־זיסטירנדיקע אמונות.

דאָס איז בלויז אַ האַלבער אמת וואָס איז פאַרפירעריש און דעריבער טראָגיש. פאַרטראַכט מען זיך אין דעם אַ מיסטישן אַקסיאָם, איז עס ניט קיין דערגאַנצונג, אויך ניט קיין דערנענונג. ס׳איז דער היפוך, די אָפּלייקענונג פונם לעבעדיקן אמת;

ליידן, דולדן, שווייגן און אונטערגעבן זיך ווי אַ בלינדע חיה, פאַרלאָזן און פאַר־געסן אין אַ שטורמישן ווינטער־דרויסן, פירט צו פאַרגליווערונג, רעזיגנאַציע און אַב־סאָלוטע פאסיוויטעט, ווען אַלץ אַרום לייקנט עס אָפּ.

נישטאָ אין ערגיץ קיין פאַרגליווערונג און נאָכגיביקייט. דאָס צינגל גראָז אין פעלד און די שפּינענדע נעבולא אין רוים באַווייזן דאָס ניט־ריכטיקייט פון דער סטאָאישער לערע. ס׳לייקנט עס דער אינזעקט, דאָס ווערעמל וואָס לייזט זיך צייטווייליק אויף, כדי שפּעטער צו ווערן באַפליגלט; ס׳לייקנט עס די וואַלד־חיה און דער מענטש גופא: אומעטום איז באַווּעג, אין־סוף־יקער אומרו פון אויף־און־אָפּ, פון הין־און־הער, פון ווערן־זיין. אַ שמידעריי פון אייביקן אימפּעט, וואו די קוילן זיינען תמיד צעפלאַמט, דאָס אייזן צעגליט און פיבעריש יאָגט די האַנט מיטן האַמער און צוואַנג.

די כחות אין דער וועלט — און דאָס איז לעבן — זיינען ניט פאַסיוו. זיי זיינען דינאַמיש, עקשנות׳דיק און ווייט־זעענדיק.

קום, לאָמיר זיין עדות צו אַ ספּעקטאַקל, אומגעהייער אין זיין פאַרנעם, איינגע־שפּאַרטקייט, ווילן און אויסדויער:

אַ שטראָמל אין די בערג טריפט טראָפּ נאָך טראָפּ, ווי מ׳וואָלט עס אויסגעציילט. ס׳טריפט אָן חשבון פון צייט און מאָס. דער איינגעשפּאַרטער דריבנער טראָפּן עסט ענד־לעך אויף אַ שטיק באַרג און פאַרוואַנדלט אים אין שטויב וואָס די ווינטן פאַרטראָגן, אויסצוקנעטן פון דעם עפּעס אַנדערש.

ערגיץ אין אַ פעלזן־שפּאַלט איז פונם ווינט פאַרטראָגן געווארן אַ קערנדל פון אַ פלאַנץ. די זריעה האָט געצאַפּלט מיט אַ טראָגעדיק לעבן און ניט געווּאָלט אומקומען. דער דרויסנדיקער מצב און אויך די סביבה איז געווען מורא׳דיק קעגן דעם אינערלעכן ברויז פונם ברעקל פאַרבאָרגן לעבן, וואָס זוכט אַ תקומה אין דער וועלט. דאָס קערנדל האָט, ווייזט אויס, ניט געווואוסט פון דער שיטה, אַז דער שוואַכער מוז זיך אונטערגעבן דעם שטאַרקן און אַלץ אָננעמען פאַר ליב, האָט זיך עס איינגעגראָבן אין דער ערד פון שטיינערנעם שפּאַלט, זיך אָנגעזויגן מיט כח און זאַפט פון פאַרבאָרגענע קוואַלן און אָנגעהויבן פאר׳עקשנ׳ט צו וואַקסן. די ערד האָט עס געשטופט פון זיך, האָט זיך עס גע־הויבן צו דער זון, געדורשט נאָך איר ליכט און ווארעמקייט. אין דעם פאַל האָט עס יאָ געהאָט אויסדויער, אָבער ציל־באַווּאוסט, מיט אַ קלאָרן תכלית. וואָס מער ס׳איז

געוואקסן, אלץ פולער, קרעפטיקער איז עס געווארן; וואס מער ס׳איז פולער געווארן אלץ שטארקער האט עס פאנאנדערגעשטופט די שטייגערנע מחיצות צרום זיך... א בוים איז ארויסגעוואקסן. א שטארקער, שיינער, צעבליטער בוים אין דער הויך, אין דער ברייט און טיף פארוואורצלט. דורכן סאמע הארץ פון א פעלז האט זיך א לעבעדיקע זריעה צעפליגלט אין א בוים, זיך פארריסן צו דער זון מיט נצחון, און געשמייכלט אין פיל־פארביקער גרינקייט.

הקב״ה בורא עולמות ומחריבם — איז דער ענטפער צום סטאאיקער, וואס לערנט ווי צו מקבל זיין אלץ מיט הכנעה. ס׳גיט אן ענטפער אויך צו א סך אנדערע קשיות.

דאס בוך פון לעבן — און דאס איז אומעטום — איז אפן און פאנאנדערגעבלעטערט. דער ספר יצירה אטעמט מיט לעבעדיקע אותיות און צרופים פאר יעדן צו זען, צו לערנען און צו וויסן. אבער וואס זעען מיר און מיט וואס האט מען אונז ארומגעוויקלט?

רעליגיעס, סעקטעס, שיטות און דאגמאטישע קלייזלעך ווי ווילדגראז; ציווילי־זאציע, פראגרעס, מעכאנישע וואונדוירים — נסים ונפלאות אין קינדישע הענט, וואס דערהויבן ניט ארויף, דערנענען ניט די מרחקים און פארלייקענען די טיף.

ז

דער מענטש מיט די רעליגיעז־ריטואלע שפענצערס ארום זיך און צעשפאנט אינם קאשמאר פון ציוויליזאציע — וואו און ווי האלט עס מיט אים? דער יחיד, דער אינדיווידום? ער איז דאך דאס קערנדל אינם פעלזיקן שפאלט, די משפחה, דאס פאלק, די ראסע — אלץ! האבן די אלע גוטע זאכן אים בעסער געמאכט? נענטער געמאכט? איז איצטער פאר אים גרינגער דער עול פון זיין גורל, פארשטענדלעכער ווי ווען ניט איז?

משלי עצה׳ט צו גיין זיך לערנען חכמה פון א מערעזשקע. אין אונזער פאל וואלט יא געווען נוצלעך זיך צו לערנען די געשיכטע פון א דרויבל־זריעה, וואס האט מלחמה געהאלטן מיט פעלזן און זיי מנצח געווען. ס׳האט געוואלט אויסטראגן אין זיך דאס פלאמיקע חיות, דערהויבן און צעבליען עס, ווייל אזוי האט עס געוואלט. וואו ווילן איז טאט, וואו טאט — איז תיקון.

אט דאס איז דער וועג וואס איז ניט גע׳ירש׳נט, פון קיינעם פריער ניט פאר־גרייט, נאר אליין אויסגעפונען און אויסגעטראטן, מיט עקשנות, נצחון און קלארן באַ־וואוסטזיין.

אט דאס איז דער וועג! דער וועג איז פאראן ווען דער רצון און דער צווענק איז דא. ס׳איז דער וועג וואס פירט דעם יחיד צו שלימות, עלית נשמה און דערלייזונג פון זיין שווערן טרויעריקן יאך, ווי דער חלום פון א ניט־געבוירענע פלאנץ איז געקומען צו זיין שליחות דורך שלימות און דערלייזונג.

פאראן א פלאן, א אופן וואס סינטעטיזירט, דערקלערט און גיט שכל׳דיק איבער דעם קאמפלעקס פון אלוועלט און אלמענטש, שאפנדיק דאס באשטענדיקע, אל־ארום־נעמענדע אחדות צווישן דאס באצייכנטע און דאס ניט־באצייכנטע, צווישן דעם וואס האט א נאמען און דאס וואס קאן ניט האבן קיין נאמען.

די שייכות צווישן הימל־ערד איז פאראן פון נאך פאר מעשי־בראשית. ס׳האט קיינמאל ניט אויפגעהערט. דער ,לייטער׳ פון יעקב׳ס חלום וואס שטייט אויף דער ערד און שפארט זיך אן אין הימל און איבער וועלכן מלאכים גייען ארויף און ארא, איז אין

מעטאַפאָר די התקרבות צווישן דאָס הימלשע און דאָס ערדישע, דאָס אויבערמענטש־לעכע און מענטשלעכע; דער קשר של קיימין צווישן דער העכסטער מדרגה און די וואָס שפּאָנען אויפן לייטערס ערשטע שטאַפּלען. ס׳איז דער ברית קודש פונם פאָרהוילענעם שורש און דאָס אַנטפּלעקטע וועזן.

דער קאָסמישער אָטעם, דער נשמת כל חי וואָס ליגט לעטאַרגיש אינם דומם, איז דער זעלבער אָטעם וואָס באַלעבט אַלע פאָרמען. ס׳איז דער רוח חיים וואָס וואַרעמט דאָס לייב פון מילב און העלפאַנט, וואָס לעבט, רעגט זיך אין די מיקראָסקאָפישע צעלן פון בלוט, וואָס גיט זאַפט און אימפּעט דעם יחיד׳ס נשמה, שוואונג און השגה זיינע מחשבות, געפיל און עמפּינדלעכקייט זיין האַרץ און די אינערע חושים.

ס׳איז דאָס ליכט וואָס לויכט אין דער וויזיע פונם נביא, פון גאון, פונם אינס־פּירירטן — דער געזאַלבטער וועלכער באַוועגט נאָך זיך דורות און צייכנט אָן נאָך זיך נייע וועלט־געשיכטעס. ס׳איז דער אייגענער לעבעדיקער אָטעם וואָס גליט אין די זונען, וואָס צעשפּריצט די שטערן אין פונקען, כדי פון דעם צו באַשאַפן נייע סיסטעמען אינם גרעניצלאָזן האַרץ פון אַנענד.

ס׳איז דער חשמל פון די תנ״ך־צייטן, נאָך איידער מענטש האָט געהערט פונם וואָרט עלעקטריציטעט; ס׳איז דער ,אור הגנוז׳, דאָס פאַרבאָרגענע ליכט פון די מקובלים; ס׳איז ,פראַנא׳ פון די יאָגיס, די ,אַקאַסאָ׳ פון די בראַמאַנישע וועדאָס.

ס׳איז אויך דאָ אין דער הייסער ליבשאַפט פון אַ מוטער צו איר קינד, אין דער וואָרימער זאַפט פון אירע בריסט. ס׳איז די דביקות אין דער געהיימער באַהעפטונג פון מינים; די דערהויבונג וואָס טויט אַפֿ אַלע גופישע שרעקן און קילט די פלאַמען פון שייטער פאַרן קדוש השם.

ס׳איז די אויסשטראַלונג — ניט פון אויסווייניק אַריין, נאָר פון אינווייניק — אַרויס, פון אַ מיטפונקט, וועלכער געפינט זיך אומעטום, באַהויכט, דערוואָרעמט אין גראָדן און מאָסן.

די גאָב איז גלייך פאַר אַלעמען. מיר זיינען ווי די שוואָמען וואָס זויגן איין אַזוי פיל וויפיל זיי קאָנען פאַרטראָגן. די גרויסע שוואָם טרינקט מער, גיט זי אַרויס פון זיך מער, כדי ווידער זיך אָנצופילן, ווייל ס׳וויקט אינם עלעמענט — אויב מ׳קאָן עס פאַר קלאַרקייט וועגן אַזוי אָנרופן. ס׳איז ווי אַלצדינג אויף דער ערד ווייקט זיך אינם לופט־ים וואָס פילט אַלצדינג אָן. מיר אָטעמען איין און אָטעמען אויס, כדי ווידער אייגצואָטעמען, כדי ווידער אויסצואָטעמען. אַזוי אָן אַ סוף.

שטיין, פלאַנץ, חיה, מענטש, האַלב־גאָט, העכער־און־העכער — איינס אומצו־טיילבאַר.

ס׳איז דער קאָסמישער אויפגלי אין דעם טיף־מיסטיש אַל־אידישן פּראָגאָנס: אחד... נישטאָ אין דער וועלט, און גאָר די וועלטן, קיין שטיפקינדער, ניט אונטן, ניט אויבן — אין ערגעץ ניט. אַלץ איז נאָענט, אַלץ איז אייגן, אַלץ איז אַ פאָדעם פונם גרויסן אויסוועב, אין אַלע פאַרמען, אַלע קאַליבערן, אַלע קלאַנגען, אַלע אַספּעקטן.

ח

וואָס לאָזט עס אונז צו הערן? איז לעבן שטערבלעך. פאַרגינגלעך? איז עס אומ־שטערבלעך, אייביק? איז מענטש דער העכסטער אויסדרוק פון לעבן? ער איז עס, ווייל ער איראַדירט פון זיך די גרעסטע מאָס אינטעליגענץ. ער איז מער ,דורכגעווייקט׳ אינם קוואַל פונם ,פאַרבאָרגענעם ליכט׳ און האָט אין זיך די כחות, דאָס מער אויסשפּיגלען ווי

אלע אַנדערע באַשעפֿענישן אונטערן הימל. מענטש ווי ער איז, שטייט אַבער אויף די ערשטע שטאַפּלען פון יענעם ‚לייטער׳. פֿאַראַן אַזעלכע וואָס שטייגן העכער. פֿאַראַן אַנדערע וואָס זיינען נאָך העכער — —

מענטש איז די בחירה — בחירה איז אין מענטש. זייענדיק ווי ער איז, די בריאה שלימה אין דעם עולם העשיה, ווי איז לאָגיש אויסגעהאַלטן די השגה פון פֿאַר־גיינגלעכקייט, ס׳הייסט די אַבסאָלוטע אופּלייזונג, דאָס נישט־ווערן פון דער אינדי־ווידואַליטעט? סיידן מ׳נעמט אָן אַז דער סאַמע אור־קוואַל ווערט אויך אויפגעלייזט, אַז דער נשמת־כל־חי איז פֿאַרבונדן מיט צייט און אומשטענדן, וועלכע זיינען מענטשלעכע באַגריפן.

די וועלכע שטייגן אויף די העכערע שטאַפּלען פון גייסטיקער עוואָלוציע, די יחידים פון דער ראַסע, די גאונים, קינסטלער, וואַרטזאָגער, פּירער און לערער — זיי האָבן דאָך אין די געצייטלטע טעג פון זייער ערד־וואַנדערונג באַשאַפֿן נייע תקופות, אַנ־געווייזן נייע וועגן. זייער וואָרט, ווערק און געדאַנק לעבט און לויכט דורך די נעפּלען פון צענדליקער און הונדערטער דורות און שלאָגט היינט אַזוי פֿריש, שטראַלט, אינספּירירט מיט נאָך גרעסערן כח, מער ליכט, ווי דעמאָלט ווען מענטש איז נאָך געווען יונג און זיך געגנומען אויספֿאָרשן צו ווערן דאָ אַ תושב.

שטערן וואַנדערן אין די רוים־טיפן אין געהיימער שליחות. די ערד איז ווייט, זייער ווייט אויפצוכאַפֿן זייער שטראַליקע שירה; תהומות פון ליכט־יאָרן טיילט זיי אָפּ פון דאָנען און כאָטש פיל פון זיי זיינען שוין מער נישטאָ אינם גבול פון די ערדישע הימלען, בלייבט אָבער הינטער זיי פֿאַסמעס ליכטיקייטן וואָס בינדט יענע מיסטעריעזע זונען מיט אונזער וועלט.

אויב אין דער וועלט פון כלל־מענטש איז פֿאַראַן אַ סכום גוטס; אויב פון צייט צו צייט בליצן אויף פונקען פון יושר און רחמים אין דער מענטשלעכער ממשלה; אויב אינם האַרץ פון מענטש בכלל רעגט זיך די געבענטשטע אומרו פון אַ ניט־צופֿרידנקייט מיטן גשמיות׳דיקן וועלט־סדר; אויב אין מענטשנס נשמה לעבט די בענקשאַפט, לויכט די וויזיע פון בטחון אַז אויף יענער זייט וואַנט פון אונזער שרעק און טרויער ליגט דער אויסגעטרויטער גן־עדן; אויב אָט די אַלע ניט־ערדישע אַטריבוטן האַלטן אונז אויף דער וואַך און ריכטן מיט אונז אָפּ חצות, איז דאָס אין זכות פונם גייסט־געקרויצטן יחיד וואָס ציט צו דער זון און טרעט מיט זיינע פיס די ערד, קייגמאָל ניט אָפּגעטיילט פון כלל.

די וועלט איז קיינמאָל ניט געווען אַ יתום, זי איז ניט אַליין און קאָן ניט בלייבן פֿאַרלאָזן אויף הפקר, ווי דער מאַטעריאַליסטישער יאוש וויל אונז מאַכן גלויבן.

דער גענאַלבטער יחיד דערמאָנט שטענדיק די אַלטע הבטחה: —

‚אַוואו נאָר דו וועסט דערמאָנען מיין נאָמען, וועל איך קומען צו דיר מיט מיין ברכה׳.

ס׳איז דאָ אַ קאָסמיש באַוואוסטזיין, אַן אויסרעכנונג פּינקטלעכער ווי איינשטיינס מאַטעמאַטישע חשבונות. פֿאַראַן דאָס וואָרט וואָס רעדט, זאָגט, לערנט, וויזט אָן און דערקלערט פֿאַר אונז. דאָס וואָרט קומט פון די וואָס וויסן, וואָס קאָנען, וואָס זעען און הערן; וועלכע זיינען פיל מדרגות שוין דורכגעגאַנגען און זיינען עלטער, ווי אַ טאַטע איז עלטער פון זיין קינד און דערפֿאַרענער, ווי דער לערער איז דערפֿאַרענער פֿאַרן תלמיד אין אַלע פּרטים. ס׳איז דאָס וואָרט פון די וויניקע. זיי זיינען תמיד געווען, זיינען תמיד פֿאַראַן, וועלן תמיד זיין. די וואָס זיינען מסוגל צו הערן קאָנען עס הערן;

די וואס ווילן זען קאנען עס זען און אויפכאפן א פונק, א שטראל, לויט זייער באגאבטקייט.

דאס ווארט און דאס ליכט איז ניט צעשאטן איבער די רוישיקע גאסן און סקווערן.

נאר יענער וואס זוכט — געפינט; דער וואס פרעגט — וועט זיך פריער צי שפעטער דערפרעגן; דער וואס איז גרייט און דערוואקסן — וועט זיך דערוויסן.

די סטעזשקע צום לאנד פון געוואגטע, פון די געקליבענע, פון די חזיון-טרעגער און געזאלבטע איז פאראן, נאך איידער די ברייטע וועגן זיינען געוואלרן געשניטן, געטראטן און אויסגעפלאסטערט. דער וועג איז שמאל, וויל נאר אינציקע גייען אויף אים, דער גאנג איז פארהוילן, וויל נאר די וואס זעען — דערזען עס. די טריט זיינען געציילטע, וויל געציילטע און אייגנזאמע טרעטן דארט.

איז דאס דער וועג פאר אויסדערוויילטע? יא, אבער קיינער וויילט זיי ניט אויס, באשטימט ניט. די אויסווייילונג קומט פון זיך אליין, פון אינווייניק.

א. קליגער

א. שרון

חני המעגל

חוני המעגל, איז אויפגעשטאנען, נאך זיבעציק יאר שלאף און נישט געפונען די פריינט, די אמאליקע, די גוטע חברים און טייערע ברידער, פון זיין דור.

ווי חוני המעגל
בין איך א לעצטער פון א דור
איך בין דער איבערבלייב
פון פארצייטן.
א לעצטער פון א פאלק
ניט-באגייטן.
איך זע ארום זיך
א ווייסטן, נאקעטן מדבר.

ווי חוני המעגל
גיי איך ארום אין די גאסן,
איך זע געמארקן, שטיבער
און געצעלטן.
איך זוך די נעכטיקע יארן.
איך זוך א מענטשן,
א באקאנטן.
צו ליבן אדער האסן.

און ס'קומען מיר אנטקעגן
פרעמדע, אומבאקאנטע —
פון מיין גאלדענעם דור
געפין איך ניט קיין פאר.

ליבער, גוטער חוני,
חוני המעגל פון אמאל.
ווער קען פארשטיין דיך?
איך מורמל איצט דיין קלוגן זאג:
„בעסער דער טויט
איידער צו זיין איינזאם,
און קיין חבר ניט האבן“...

איך בין דער לעצטער אזוים
אין מדבר.
איך קום צו רייטן אויף
א לעצטן קעמל.
ארום מיר שפרייטן זיך
די פוסטריט פון א פארגאנגענעם
דור...

— א. שרון

ישעיה יערוסאלימסקי

לידער

אויסבריט

(סאַנעט)

ס׳וויל אַפט אין שמאַלן בעטל אויסרוען זיך מיין גוף —
צעשטרעקן הענט און פים זיך אין דער לענג און בריט;
און גאַרן, אז דאָס בעטל זאָל זיך געבן א צעשפרייט,
ווי פאַרן דור־המדבר די וואַסערן פון ים־סוף,
צי ווי די בריטע סאַמעט־פליגל פונם אַלטן כרוב,
אַרום דער שכינה וואָס אין פלאַטערן זיך דרייט,
און הערט זיך איין מיט א ציטער צו דער פלייט,
וואָס יאַמערט מיטן צער פון דעם פאַרשעמטן בעל־זבוב . .
עס בלייבט די מאַם פון בעטל אַלץ דאַך ווי געוועזן,
ניט בריטער און אויך ניט לענגער אויף א האָר;
אין מיר אליין אַבער, קען יא נאָך וואָס געשען,
געטראַפן שוין ניט איינמאָל האָט מיר אויף דער וואר,
אז פון נשמה־טיף פארנעמען כ׳זאָל א רוף:
„דיין גייסט מוז האָבן רחבות מער נאָך פון דיין גוף!"

אין שפּעטער שעה

(סאַנעט)

אין שטילקייט פון נאַכטיק שפּעטער־שעה
פאַרנומען האָט מיין אויער א באַגערן־קול,
א „מו", וואָס טראַגט זיך פון דער שטאַל,
צום בוהאי האָט זיך פאַרבענקט די קו.
עס טראַגט זיך וויט און בריט דער „מו",
אויף פרייען און רחבותדיקן קאָרן־פעלד,
אוו דרינגט אַריין אינם פויגלס נעסט־געצעלט,
צעשטערט די צארטע אפרוח׳לעך די רו.
דער אָקס מעלה־גרה׳ט ניט, שאַקלט מיטן קאָפּ.
פון מויל זיך ציט א שנירל צו דער ערד;
עס שפּיצט אויך אָן די אויערן דאָס פערד,
ווי הירשע־פרייד וואַלט אויף אים אַראָפּ.

נאָר אָפּגעהאַקט האָט פלוצים זיך דאָס קול,
ווי ס׳וואַלט דער שוחט אָט אַריין אין שטאַל.

ירושה קוואל

געלעבט האָט ס איד אין דער אוקראַינע,
באַוואוסט געוואָרן אלם דער „בעל מנחת־משה" ;
געוואָרט אויף אים האָט תמיד די שכינה,
אין האַרצן — געפלאַקערט דער סנה.

געלעבט האָט ער נאָר צוליב דער תורה,
געקלאַמערט זיך אין איר טאָג און נאַכט ;
אין יעדן אות געזעהן די האַנט פון בורא,
נאָך יעדן סוף־פסוק זיך פאַרטראַכט.

געגעבן האָט ער מעשר פון בצמצומדיקן פאַרמעגן,
חלילה ניט צוליבן וועלן רייך;
געגאַנגען איז ער תמיד אין גאַטס וועגן,
ווי ס'ציט זיך צום ים דער טייך.

מיט בטול פון זיך כבוד געטריבן,
ווי מ'טרייבט אַף ס זלידנע פליג ;
פאַרנאַכט, מיט דריבנע אותיותלעך פאַרשריבן :
„געהאַט איבערן יצר־הרע נאָך ס זיג !"

„דער מענטש איז אליין אן עולם־קטן" —
געקנעלט האָט ער מיט קליין און גרויס ;
ניט איינמאָל, אין צייט, איז אים געראַטן
צו רעטן דעם קרבן פון עקדה ארויס.

ער האָט ניט ליב געהאַט מגידים און מוכיחים,
פאַר זאָגן מוסר און האַרבע שטראָף־רייד ;
ער טוט ס זיפץ : „מה בני ישראל צריכים ? —
דער גואל זאָל זיך הילן אין זיין קלייד !"

געהאַסט קנאיש ווילדקייט, אבערגלויבן,
און ניט געלאַזט זיך פירן אויפן פשרה־וועג ;
ניט מיד געוואָרן דעם עתיד אלץ צו לויבן :
„הנה ימים באים" — קומען וועלן נאָך טעג !

„וען אופגיין וועט אין מענטשן דער אורים־ותומים,
און אויסטאָן וועט די חכמה איר סודות־קלייד ;
די ווערט פון ווארט — אלף־אלפים־פעמים
וועט קלוג זיין מער פון שלמה'ס אלע רייד".

„די אחדות וועט דעם מענטשנס האַרץ דערפרייען,
און ליכטיקן זיין פנים פונם פינסטערן געהיל ;
פון אלע ערדישע טויט־שרעקן און די ווייען,
פאַרמיידן וועט עס אים פון זיין צו זייער ציל.

און ער פֿארגייט זיך גלייך אין א תפילה:
„פֿארגעס, א, גאָט, שוין אונדזער וויי־געשריי!
דיין ווילן זאָל אויך זיין: ובנה ביתך כבתחלה,
דיין פֿאָלקס צעווייטיקט האָרץ טו דערפֿריי!"

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אויף זיין מצבה, אויסגעקריצטע ווערטער גליען:
„אָפּגעטאָן האָט זיך פון אונדז די קרוין!"
די ווערטער, אמתע, אויפן שטיין זיי בליען:
„זיינע מעשים־טובים — דער איינציקער לוין!"

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

געלעבט האָט א איד אין דער אוקראַאינע,
באַוואוסט געווען אַלם דער בעל „מנחת־משה";
מיין געמיט — א ירושה פון זיין מדינה,
אין האַרצן דער פונק — פון זיין פלאַמיקן סנה!

אָנהאַלט

כ'האָב געהאַלפן אַברהם'ן צעהאַקן זיין טאַטנס תרפים,
און צוזאַמען מיט אים געוואָרן געוואָרפן אין קאַלכאויוון;
פלאַמען־צונגען האָבן געגלעט צוויי קינדערישע גופים,
ניט געהאַלפן האָבן אויך די שפּרוכן פון די בעלי־כשפים,
און מיר זיינען פון דאָרט ארוים גאַנץ און מיט מער גלויבן.

איצטער קאָן דער קאַלכאויוון מיך מער ניט דערהויבן,
ווייל עס פעלט מיר אָנהאַלט אין אברהם'ס הייליקער פּאַלע,
וואָס עס זאָל די גרויסע שרעק אין מיר פּאַרטויבן;
קום איך איצט פון פייער ארוים אַרימער אין גלויבן,
און מיט וואונדן־טיפע ווי פון הייסער סמאַלע.

פּאַראַן

פּאַראַן א פרייד אין געדריי פון שטעג,
פּאַראַן א ריין אין פלאַנטער פון וואַלד,
ווי עמיץ זאָל ווינקען: — א־טא באַלד
אַנטפּלעקט זיך פּאַר דיר דער כישוף־וועג!"

דערגרייכסטו שוין אַבער זייער ברעג,
דאָן הויבט אָן פּאַלן אין דיר דאָס געמיט,
דערפילסט זיך מיטאַמאָל אַזוי מיד —
עס קערן אום זיך די וואַכעדיקע טעג.

מיין צוואה

מיינע אויגן, די ליכטיקע, וואס האבן איינגעזאפט אין זיך
אל־דאם שיינקייט פון דער וועלט,
(פארשטייט זיך, אין מיין דמיון פארגעשטעלט)
גיב איך א מתנה א בלינד קינד;
נאר אויב מיינע אויגן וועלן אויך זיין בלינד,
גיב איך זיי דעם מענטשן, וואס זוכט ביי יענעם זינד.

א, לעבן מיינם, האסט געלערנט מיט מיר א שטיקל חומש מיט רש"י:
אפצופרעגן יעדע קשיא.

מיין עניוות — דעם, וואס האט אנגעשריבן אויף א זיידענער פאן:
„גאט, היט מיך אוים פונם אויבן אן!"
און ער האט פריער פאר מזומן א המון באשטעלט,
(ס'האט זיך געלוינט דאס ביסל געלט)
מ'זאל שטורעמען פון זיין הויז די וועגט,
און טראגן אין דער הויך אים אויף די הענט,
צוזאמען מיט זיין עניוות־פאן,
ארויף, ארויף צום אויבנאן.

א, לעבן מיינם, האסט געלערנט מיט מיר א שטיקל מעבר־יבק:
דער גאנצער „חלוקי־דעות־טומל" איז ניט ווערט קיין שמעק טאבאק!

די זאפט פון מיין נשמה גיב איך דעם קאלעגע,
וועמען ס'געפעלט ניט מיין ליד,
וויל ס'דערמאנט אים „אין שלוש־סעודות ביי א גוטן־איד,
אין א תפילה
אפילו,
ווערטער־קרובים
מיט די תחינות פון שרה־בת־טובים!"
די מתנה גיב איך אים, וויל ער איז „מלא־חן",
ער וויסט ניט אליין,
אז ער איז געקומען ווי בלעם שעלטן,
און געלויבט מיין ליד לכל הגעלטן!
וויל זיין גאנצער פלירט מיט דער בת־השירה,
דאס סערענאדירן איר אויף דער לירע,
איז ניט מער ווי אן אנשטעל,
ווי ביים פאלשן נביא דער גארטל פון פעל.

א, לעבן מיינם, האסט געלערנט מיט מיר א שטיקל חיי־אדם:
מען קאן ניט פארקנופן מער דעם איבערגעריסענעם פאדעם!"

מיין גרויסן גלויבן,
וואָס האָט מיך ניט איינמאָל פון שטויב דערהויבן,
גיב איך יענעם פּראָסטן איד,
וואָס האָט געזאָגט אַ גוט וואָרט אויף מיין ליד —
מיין גרעסטן אוצר,
וואָס כ׳האָב אַרויסגענומען פון דער אויסגעשטרעקטער האַנט פון יוצר.
מיין אהבה־רבה פּאַרן זאַפּטיקן, האַרציקן מאַמע־לשון,
גיב איך דעם איד וואָס וועט ניט געבן פּאַר איר אַ גראָשן!

אַ, לעבן מיינם, האָסט געלערנט מיט מיר אַ האַרב שטיקל מהרש״א:
אַז דו ביסט מער ניט דאָ איז קיין זאַך מער נישטאָ!״

פּוסטער גלאַנץ

ווי ווייט קאָן זיך זיין געטאָקט ליד דערשלאָגן,
אַז ניט באָרירט עס האָט די עקן פּאַרן קנופּ;
עס יאָגט זיך ווי הינטער־ראָד פון לופּ־דע־לופּ,
וואָס וועט די פּאָדער־ראָד קיינמאָל ניט דעריאָגן.

איין שורה מיט דער צווייטער איז ניט בשוה,
די ווייגט מיט איכה, יענע זינגט „וויווואָט!״
און יעדע איינע איר גרויסן אַנשטעל זי פּאַרראָט
מיט אויסגעשטרעקטער האַנט פּאַר אָפּענער נדבה.

און .ווען צוויי שורות שוין צופּעליק זיך פּאָרן,
די כישופּמאַכערין קומט מיט איר קאָכעדיקן טאָפּ,
באַקרוינט די דריטע מיט אויסשלאָג אונטערן צאָפּ,
פּאַרעלטערט די פּערטע אויף אַ מהלך פון יאָרן.

עס וויל די הינטער־ראָד די פּאָדער־ראָד דעריאָגן,
און בלייבט ניט מער ווי אַ פּערטע ראָד פון וואָגן!...

נ. שמן

די אידעאלאגיע פון רעליגיעזן סאציאליזם

טעארעטישע קאנצעפציעס. — נביאישע עטיק. — גרונט־יסוד פון מאדערנע רעליגיעז־סאציאלע באוועגונגען. — א פראגמענט פון א גרעסערער ארבעט.

א.

טעארעטיקער און אידעאלאגן פון רעליגיעזן סאציאליזם האבן זיך לעצטנס גענומען פארטיפן אין דעם וועזן פון אידישן פראלעטאריאט, וואו דער גע־דאנקען־גאנג אין סאציאליזם איז געווען דער מארקסיסטישער; און לויט זייער באגאבונג ארויס פון דער בית־מדרש אנאליטיק, האבן זיי אנגעהויבן פארשן דאס אידישע לעבן און די אידישע מצוות און מיטן פאטאס פון נביאישער זעאונג — ווי א המשך פון ישעיה־עמוס־הושע, המשך פון דעם משיח געדאנק אין דער אידישער געשיכטע — האבן זיי ארייגע־שטראמט אין דער אידישער יוגנט — די שפעדערישע אידישקייט פון אלע דורות און אלע עפאכעס.

די טעארעטיקער פון רעליגיעזן סאציאליזם האבן אויך דערפילט ווי אין דער אידישער אינטעליגענץ, און ניט ווייניקער אין דער אידישער מאסע האלט זיך אין וועקן די הויכע אמונה אין די אידעאלן וועלכע קענען ווערן די שטארקסטע טרייבקראפט — די גלויבנדיקע תמימות, וואס היט פון אנטוישונגען און וואס שטארקט דעם טרוים, צוזאמען מיטן באוואוסטזיין און איבערצייגונג אין תורה׳דיקן סאציאליזם, דאס הייליקע ליכט פון „אש דת" דורך וועלכן עס ווערט פארגעשטעלט און אנטפלעקט די פרייהייט און די געערבטיקייט אין זייערע עקזאלטירטע דורות׳דיקע טרוימען... זיי האבן אט דאס ליכט פון די הייליקע אידאלן געבראכט אינם אידישן לעבן: הויכע עטישע מאראל אין די מצוות, אין קעגנזאץ צום אטאיסטישן סאציאליזם וואס האט געזען אין דער רע־ליגיע די הירארכיע און אויטאקראטיע וואס איז פארפירעריש און שטערט דעם מענטש־לעכן פראגרעס.

אין דער צייט וועז דער סאציאליזם האט זיך געשטעלט אויף דער זייט פון פרא־מעטאוס און פאוסט מיט זייער רעוואלוציע און אויפשטאנד, האבן די טיף רעליגיעזע סא־ציאליסט זיך געשטעלט אין דער ריי פון איוב און קהלת, וועלכע אנערקענען די גערעכ־טיקייט פון גאט און אז די מענטשלעכע צרות נעמען זיך סוף כל סוף פון זיינע אייגענע יצר׳דיקע טראגישע שוואכקייטן.

אין מענטשלעכע שוואכקייטן האבן זיי געזען א נאטירלעכקייט, וויל אזוי איז די יצירה און קיין בן־אדם קאן דאך ניט ארייגדרינגען אין די טיפענישן פון דער יצירה; החקר אלהי תמצא? אם עד תכלית שדי תמצא? ווילסטו די פארשונג פון גאט געפינען? צי דעם אלמעכטיקן געפינען? (איוב א׳, ז. יהואש איבערז.) און ווי איוב דריקט זיך אויס: מי יתן טהור מטמא, לא אחד (ווער קען מאכן פון ריין אומריין קיינער ניט) (איוב י״ד, ד), דער מקור פון מענטש „טיפה סרוחה", איז ווי קען ער זיין לויטער זויבער, ריין און ניט ווערן געערגט פונם יצר?

די מצוות זיינען אויף צו קאַנטראַלירן און צוימען דעם יצר. תאוה, למשל, ווערט געצוימט דורך דער מצוה פון „פרו ורבו", וואָס איז אויסגעלאַכט געוואָרן פון פילאָזאָפן. עסן ווערט קאַנטראַלירט דורך כשרות, א. א. וו. דעם ענטפער אויף אַלע תריי"ג מצוות האָבן אונזערע חכמים געגעבן אין זייער אַ קורצן אַפאָריזם: לא נתנו המצוות אלא לצרף בהם את הבריות", די מצוות זיינען געצילט צו לייטערן דעם מענטש... אַרויסצורייסן פונם מענטשן די פאַלשע פאַרדאָרבענע געוואוינהייטן און אים גייסטיק לייטערן און אויפלעבן.

די נביאים, די קעמפער פאַר גאָט'ס ווָארט, האָבן געוואָלט לייטערן און היילן דעם מענטשנס מחשבה — יעדער מענטש זאָל ווערן אַ גיבור אויף איינצונעמען דעם יצר: „איזהו גבור הכובש את יצרו"! דורך דער דאָזיקער גבורה פון באַקעמפן אין זיך דעם יצר, ווערט דער מענטש געשטעלט העכער פון דער בהמה און חיה, וועלכע זיינען איבערגעגעבן בלויז צום אינסטינקט.

דאָס קריסטנטום האָט געוואָלט באַקעמפן דעם יצר דורך באַווייזן זיין אַבסאָלוט קאָטעגאָרישן שלעכטס. די תאוות הגוף איז פאַרגעשטעלט געוואָרן ווי די ליידנשאַפטן פונם טייוול און מען דאַרף זיי געפלעכטן אויסראָטן און אויסווָארצלען. תורת ישראל זעט אָבער אין יצר אַ געוויסן פאָזיטיוון ווערט. אין יהדות איז דער נזיר־אַסקעט ניט דער בעסטער טיפ אין דער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט. דער נזיר דאַרף דאָך בריינגען אַ קרבן נאָכן פאַרענדיקן זיין נזירות און איינער פון די חכמי התלמוד האָט דאָך געזאָגט, אַז דער קרבן איז פאַר אַ פאַרגעבונג, ווייל דער נזיר האָט אויף זיך געזונדיגט, וואָס זייענען אים געווען דערלויבט. די ערשטע מצוה פון דער תורה איז דאָך פון „פרו ורבו" (בראשית א' כ"ב, כ"ח, יבמות ו' ע"ב). דער ניט פאַרהייראָטער איז ניט פון די בעסטע פון ישראל; אַ אידישער פירער אָן אומפאַרהייראָטער („רווק") איז שוין גאָר ניט קיין כבוד. ער דאַרף זיין אַ מוסטער מיט אויפבויען אַ הויז אין ישראל לתורה ולתעודה... האיש הנושא אשה, משלם עצמותו ומוצא אבדתו (שער המצוות לר"ח ויטל; מ. שוואַרצ־מאָן, מאיר עיני ישרים, בראשית ז. 15) דורך דער היראָט ווערט צונויפגעהאַלטן און צעמענטירט איינהייט פונם יחיד אין דער מענטשהייט — די לינ'עס פון געשלעכט־האַלבירונג קומען זיך צוזאַמען דורך דער פאַרהעלטניש פון מוטערשאַפט מיט פאָטערטום — אַ פאַראייניקונג פון ביידע עלעמענטן (זע באריכות אבא גאָרדין, די פרוי און די ביבל, ערשטער קאַפּיטל, ניו יאָרק 1939, אין וועלכן עס ווערן אַרויסגעזאָגט אַ סך אמת'ן, ניט אַכטנדיק דעם אולטרא מאָדערניזם און ביבל פאָרשונג השפּעה אין זיין שטודיע).

יהדות, ווי עס ווערט באַטאָנט אין אומציליקע ספרים, פאָדערט ניט, דאָס אַרויס־רייסן דעם יצר („עצירת היצר"), נאָר אַ שוועכערע און מער פראַבלעמאַטישע דערגריי־כונג — דער מענטש זאָל באַהערשן זיין יצר דורך זיין שטאַרקן רצון, אין דער בחינה פון סוף מעשה במחשבה תחילה... אַז אלץ זאָל בטל ווערן דורך אַ שטאַרקן קאַנטראָל און באַהערשונג — דאָס איז דער זין פון די תריי"ג מצוות, צו קאַנטראָלירן און באַהערשן דעם „יצר לב האדם רע מנעוריו" און דעם אחריות־עגאָאיזם וואָס כאַפּט אַרום דעם מענטש פון זיין געבורט (זע ד"ר אהרן באַרט „מצוות למה נתנו, ז"ז 7—13).

דער ציל פון דער מענטשהייט איז אויסצואוואַרצלען דעם עגא, אָפּצושאַפן סעפּע־ראַציע און צעצווייוואונג אין אַלע פאַרמען און וואַריאַציעס, אַזוי אין קאָסמאָס עגא, אַזוי אין סאָציא־עגא, אויסצואוואַרצלען די שלעכטע גורמים פון יצר־הרע — די צעשפּאַלטונג און צעצווייוואונג ביי דער מענטשהייט און פאַרווירקלעכן די בענקשאַפט נאָך פאַראייניקונג אין אַלע זיינע פאַרמען — די אוניווערסאַלע תשובה וועלכע וועט אי־בערפילט ווערן מיט ליבע און רחמנות, ווי דער נביא זאָגט: „און איך וועל אַרויסנעמען

דאָס שטיינערנע האַרץ פון אייער לייב און איך וועל אַריינגעבן אַ פליישיקע מענטשלעך האַרץ (יחזקאל ל"ו, זע סוכה נ"ב, ע"ב).

דאָס קאָן נאָר מעגלעך זיין לויטן באַגריף און דערפאָלג פון רעליגיעזן־סאָציאַליזם, וועלכן די סאָציאַלע געזעצגעבונג פון דער תורה וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ צווייטער נאַטור; וועלכן מען וועט זיך דערהויבן צו די רייד פון די נביאים קעגן דער אונטערדריקונג פון אָרימעלייט און סאָציאַל־דערנידעריקטע... וועלכן עס וועלן פאַרווירקלעכט ווערן די סאָציאַל־מאָראַלישע עמפערונג פון די נביאים אין זייער רוף אָפצושאַפן די סאָציאַלע ליידן פון זייערע ברידער:

„הערט דאָס דאָזיקע וואָרט,
וואָס אויפן בארג שומרון —
די וואָס באַרויבן די אָרימע
וואָס דריקן די אביונים..."

די ערשטע פיאָנערן פון רעליגיעזן סאָציאַליזם זיינען געווען, די, וואָס האָבן באַ־וויזן אויסצופירן דעם תנא ר' יהודה בן תימא'ס שילדערן דעם כח פון גלויבנדיקן מענטשן, אַז ער דאַרף זיין „מוטיק ווי אַ לעמפערט און גרינג ווי אַן אָדלער; פלינק ווי אַ הירש און שטאַרק ווי אַ לייב, צו טאָן דעם ווילן פון דיין פאָטער אין הימל (אָבות פרק ה', כ"ב).

זיי, די חלוצים פון רעליגיעזן סאָציאַליזם האָבן פון זייער זייט געדאַרפט אומ־קערן די יוגנט צו די אידעאָלן פון ריינעם יהדות, צו דער תקופה, וועלכע אַרבעט איז גע־שטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה, שיבה למקור יהדות! ניט צום מאַרקסיסטישן סאָציא־ליזם און ניט צו דער בירגערלעכן, נאָר צו דעם תנ"כ'ישן סאָציאַליזם האָבן זיי געפירט דער רעליגיעזער יוגנט, ניט דאַרפנדיק וואַרטן ביז דער גינסטיקער רעוואָלוציאָנערער רגע צו קענען עקספּראָפּריאירן די „עקספּראָפּריאַטאָרס", ווי דער מאַרקסיזם לערנט.

אין זייער סאָציאַלן דענקען, אין זייערע טיפּטסטע בענקענישן פאַר אַ נייער סאָציאלער יושר־דיקער אַרדנונג, קומט צום אויסדרוק דער באַגער, אַז אין מלוכה'שן, רעליגיעזן סאָציאַליזם זאָל ניט בלויז דער מאָגן אָנגעפילט ווערן, נאָר נשמות זאָלן אָנגע־פילט ווערן מיט פרייד און גייסטיקייט. דער יחיד זאָל ניט זיין סתם אַזוי אַ טייל פון אַ מאַשין, אַדער אַ בלויזער צעל אין דעם סאָציאַלן אַרגאַניזם...

דער יחיד שטעלט מיט זיך פאַר אַן עולם קטן אין אוניווערס פון אוך פאַר זיך, אין זיינע אייגענע דימענסיעס איז ער אַ גאַנצקייט וואָס איז אַרגאַניש פאַרבונדן מיטן קאָלעקטיוו. דער אינדיווידום איז ניט טיילבאַר, אַזוי האָט אים די נאַטור באַשאַפן אוך קיינער קען ניט באַוויזן קיין נייעם „מעשה בראשית"... דער יחיד אַליין, ווי דער שטאַמבוים קאָן ניט פראָדוצירן אַ לעבעדיקן נפש. די געזעלשאַפט, דער קאָלעקטיוו, דאַרף דינען אויף דעם האַרמאָנישן צוזאַמענלעבן פון אַ גרעסערער צאָל יחידים — אָבער ניט אויף פאַרשקלאַפן אים דורך טאָטאַלער באַהערשונג... בלויז דער „מלך מלכי המלכים" איז דער אַבסאָלוטער מושל, נאָר געטלעכע הערשאַפט קאָן באַשטימען דעם מענטשן'ס אוך דער וועלט'ס שיקזאָל — דער מענטש דאַרף אָבער זיין קאָנטראָלירט דורך פרינ־ציפן אוך פליכטן באַזירט אויף אויטאָראַטיוון באַוואוסטזיין, געוויסנטיקייט אוך גוטע מידות — די הויפּט־מידה: „לב טוב", — דאָס גוטע האַרץ, וואָס איז, לויט די רייד פון אלעזר בן ערך, מיט דער הסכמה פון זיין גרויסן רבי'ן, ר' יוחנן בן זכאי — דער בעסטער וועג פאַרן מענטשן אין לעבן... דורך דעם גוטן האַרץ דערזעט דער מענטש ניט בלויז זיך אָדער די אַבסטראַקציע פון כלל, נאָר די לעבעדיקע קאָנקרעטקייט פונם יחיד אין

זיינע טויזנטפאכיקע זאָרגן — און ער געפינט דעם וועג ווי אזוי זיי צו לייזן און אויסבעסערן... דורך שאפן א נייעם ציוויליזירטן סאציאלן לעבנס סדר — און דאָ איז וויכטיק עטלעכע פונדאמענטאלע קרעדאָס און קאָנצעפציעס, וואָס שייך דעם נייעם לעבנס סדר.

ב.

ביי עקאָנאָמיסטן איז געווייגלעך אָנגענומען, באזונדערס ביים אמעריקאנער עקאָנאמיסט העניר דזשאָרדזש (געב. 1839, פילאדעפיע. דער מחבר פון „פראָגרעס און ארעמקייט“ *), אז רייכטום קומט אלס רעזולטאט פון נאטירלעכע קעגנשטאנדן, דורך מענטשלעכער אנשטרענגונג און וויזהייט וואָס וויסט ווי אויסצונוצן די פראָדוקציע, וואָס איז דער פראצעס פון שאפן רייכטימער. די עלעמענטן פון פראָדוקציע זיינען: לאנד, ארבעט און קאפיטאל.

לאנד איז דער ערשטער פאסיוואר עלעמענט, אין דער פראָדוקציע, די נאטירלעכע אוצרות און פאָטענצן.

ארבעט, דער צווייטער עלעמענט, איז דער אקטיוואר מענטשלעכער פאקטאָר אין דער פראָדוקציע. ביידע זאכן: לאנד און ארבעט, ברענגען ארויס רייכטימער.

קאפיטאל, דער דריטער און לעצטער פאקטאָר אין דער פראָדוקציע העלפט דער פארגרעסערונג, פאשנעלערונג און פארבעסערונג פון דער פראָדוקציע, אבער בשום אופן ניט דער הויפט־פאקטאָר. דער קאפיטאל האט אבער באווייזן צו באהערשן די ערשטע צוויי פאקטאָרן, צו קאנטראלירן די פיזישע קראפט פונם ארבעטער און במילא צו ווערן דער דער ווירקזאמסטער כח. דער ביישטייערער פונם קאפיטאל, דאמינירט און באהערשט די ערשטע צוויי הויפט־פאקטאָרן, די ביישטייערער פון לאנד און ארבעט.

לויט דעם תורה שטאנדפונקט, איז ארבעט דער ראש וראשון פאקטאָר. לאנד־אוצרות געהערן דאָך צום אלגעמיינעם אייגנטום פון כלל. ארץ ישראל מיט אלע אירע נאטור־אוצרות איז איינגעטיילט געוואָרן צווישן דער גאנצער באפעלקערונג. ארץ ישראל באדן טאר ניט פארקויפט ווערן, וויל: „כי לי כל הארץ!“ עס איז גאט'ס לאנד, און אויב ער האט עס געגעבן דעם מענטשן־מין: והארץ נתן לבני אדם... איז עס פריי געגעבן געוואָרן דער גאנצער מענטשלעכער געזעלשאפט.

מיט ארבעט און שווייס פון יחיד איז שוין גאר אנדערש. אויב דער קאפיטאליסט, דער אומבאדייטנדיקסטער אייגנטימער פונם ריווח אין דער פראָדוקציע, לייגט ארײן געלט, גיט דער ארבעטער זיי נשמה, „ואליו הוא נושא את נפשו“, און נשמה שותפות איז א ביסל חשוב'ער, ווערטפולער ווי געלט־שותפות.

די תורה, וואָס אן אמת, נעמט ניט אוועק דאָס רעכט פון פריוואט אייגנטום און דערלויבט דעם וואָס האָט אינווועסטירט זיין קאפיטאל צו פראָפיטירן פון די אויסגעארבעטע פראָדוקטן. דער ארבעטער אבער, אלס פראָדוצירער, איז פיל מער באָרעכטיקט צו די פראָדוקטן וועלכע קומען א דאנק זיין ארבעט־קראפט. שאפט טאקע די תורה און

*) א רעפארמער און טיפער דענקער — אבער אלץ ניט קיין סאציאליסטישער רעפארמאטאָר. אין איינעם פון זיינע בריוו, שרייבט מאָרקס וועגן העניר דזשאָרדזש: טאָרעטיש איז דער מענטש שרעקלעך צוריקגעשטאנען; ער פארשטייט לגמרי ניט דעם באדייט פון סורפלוס (מער־ווערט).

העניר דזשאָרדזש'ס ווערק „פראָגרעס און ארימקייט“ איז פון די בעסטע אויפן עקאָנאמישן געביט. וועגן אים זע, י. הילקוויט „די געשיכטע פון סאציאליזם אין די פאראיינקטע שטאטן, צווייטער באנד, ז"ו 90—102.

אירע נאכפאלגער די יושר׳דיקע אַרדנונג פון אַלגעמיינער גלייכקייט און וואוילזיין — אַן אַרדנונג וואָס זאָל צופרידנשטעלן סיי דעם פּראָלעטאַריער און סיי דעם קאַפּיטאַליסט. סוף כל סוף זיינען דאָך אַלע מענטשן־קינדער אָפשטאַמיקע פון אדם הראשון און אַלע זיינען זיי איין משפּחה.

און לאָמיר זיך דערלויבן דאָ נאָכאָמאָל צו ציטירן די משנה (בבא מציעה פ״ג, ע״א): ר׳ יוחנן בן מתיא האָט געזאָגט צו זיין זון: גיי אַרויס און דינג מיר אַרבעטער. איז ער געגאַנגען, אַנגעשטעלט אַרבעטער און זיי צוגעזאָגט געבן עסן. וועז ער איז צוריקגעקומען און דערציילט זיין פאָטער וועגן דעם תנאי, האָט ער שנעל געהייסן גיין זען צי זיי האָבן נאָך ניט אָנגעפאַנגען אַרבעטן און זיי צוזאָגן געבן פּת קטנות (אַרבעס, ברויט) און ניט מער, ווייל צו געבן עסן אַן אידישן אַרבעטער, אפילו כסעודת שלמה המלך איז מען אַלץ ניט יוצא.

דער דין איז אויך פעסטגעשטעלט געוואָרן, אז „יד פּועל על העליונה״, אַז דער אַרבעטער האָט שטענדיק רעכט. דער אַרבעטער האָט זייער פיל פּרייהייט, לויטן תלמוד. רב, דער באָרימטער תנא־אמורא, האָט זיך שטאַרק געשטעלט אויף דער זייט פון אַרבעטער. ער האָט געזידלט, געטאַדעלט און כמעט געשאָלטן די רייכע אַרבעטס־געבער פון בבל, וועלכע פירן זיך ניט אויף עטיש מיט זייערע אַרבעטער, און האָט שטאַרק געלויבט אַרבעט, באַהויפטזדיק, אַז ס׳איז גלייכער צו שינדן נבלות אין מאַרק און זיך פאַרדינען אויף חיונה, איידער אָנקומען צו מענטשן (זע פּסחים ק״ג ע״א). ניט דאָ איז דאָס פּלאַץ זיך אַריינצולאָזן אין ציטאַטן, וואָס גרייכן אין די הונדערטער, וועגן דער חשיבות פון אַרבעט און אַרבעטער. מיר׳ן בריינגען אייניקע מוסטערן וועגן דער אַזוי גערופענער סאָציאַלער מאָראַל און פריער פאָר אַלץ שבח פון פּראָדוצירער:

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך... (זעקס טעג זאָלסטו אַרבעטן... (שמות כ׳ ט׳), ששת ימים תעשה מלאכה... זעקס טעג זאָל ווערן געטאָן אַרבעט... (דאָרט ל״א ט״ו).

אין תהלים, ווי אין משלי, ווערט שטאַרק געלויבט דער מענטש וואָס לעבט פון אייגענער האַרוואַניע. דער באָגינען פון אידישן פּאָלק פאָנגט זיך אָן מיט אַרבעט. יעקב אבינו האָט צוואָנציק יאָר געהאָרעוועט ביי לבן׳ען און אַ דאַנק זיין אַרבעטסזאַמקייט האָט דער לעצטער אים ניט געקענט טאָן קיין שלעכטס. אויפן פּסוק „את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמת״ (בראשית ל״ח, מ״ג) באַמערקן די חז״ל, אַז ער האָט אים געוואַרנט, ער זאָל אים ניט טאָן שלעכטס צוליבן זכות פון זיין יגיע כפּי׳דיקייט. פון דעם לערנט מען: אַ מענטש זאָל ניט זאָגן: איך וועל עסן, טרינקען און זען לויטער גוטס און וועל דאָס קריגן אָן וועלכער עס איז באַמיאונג, ווייל פון הימל וועט מען זיך אויף מיר דערבאַרעמען... דערפאַר זאָגט דער פּסוק: „מעשה ידיו ברכת ד׳ ״ — דער מענטש דאַרף זיך באַמיין טאָן אַרבעט מיט ביידע הענט, כדי דער הייליקער — געבענטשט איז ער — זאָל שיקן זיין ברכה.״

ר׳ ירמיה פירט אויס: זכות פון אַרבעט איז גרעסער און שטאַרקער פון זכות אָבות, ווייל דער זכות אבות האָט בלויז געראַטעוועט געלט און מלאכה — נפשות, מענטשן... „לולי אלקי אבי... כי עתה ריקם שלחתני און מלאכה האָט גערעטעוועט לעבנס: — את עניי ואת יגיע כפי ראה אלקים ויוכח אמש״ (מדרש רבה, ויצא פ׳ ע״ד פ י״). טאָמער, זאָגן די חז״ל, אַ מענטש וועט זיך גרויס האַלטן מיט זיין יחוס און ניט וועלן טאָן קיין אַרבעט... זאָגט מען אים: שוטה! דיין באַשעפער האָט נאָך פאַר דיר געטאָן אַרבעט. „שמא יאמר אדם: בן אבות העולם אני, ממשפחה גדולה, איני ראוי

לעשות מלאכה ולהתבזות אומרים לו, שוטה! כבר קדמך יוצרך, שעשה מלאכה קודם שבאת לעולם, שנאמר: מכל מלאכתו אשר עשה"! ביי רשעים איז אַרבעט אַ שטראָף, אָבער ביי צדיקים — א ברכה (בראשית, פ י"א).

יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך, וועז דו וועסט גענישן פון דיין אייגענער פּראַצע וועט דיר גוט זיין, וועסט זיין גליקלעך (תהלים קכ"ח ב'). הכן בחוץ מלאכתך — פארבארייט פאַר דיר אויפן באַזיס פון אַרבעט (משלי כ"ד, כ"ז). און אין תלמוד (ברכות ל"א ע"א) ווערט געזאָגט, אַז די הענט זיינען באַשאַפן געוואָרן צו טאָן אַרבעט. דער מענטש טאָר ניט זיין קיין פּאַראַזיט, ער טאָר ניט זיין קיין "אוכל ואינו עושה" — קיין אומזיסער עסער.

די משנה אין אָבות (פּרק א' י') דערציילט אונז, שמעיה זאָגט: האָב ליב אַרבעט. די ערלעכסטע פרנסה, האָבן די תנאים געהאַלטן, קומט דורך אַרבעט. אַנדערע פּרנסות קענען גיכער ברייגען צו עבירות. לייַדיק גיין איז דאָך אוודאי ניט גוט, ווייל דאָס איז די מוטער פון אַלע זינד.

אפילו דעם לערנער, האָבן די רבנים געראטן זיך אויסלערנען אַ מלאכה, ווי רבן גמליאל, דער זון פון רבי יהודה הנשיא, האָט געזאָגט: גוט איז תורה לערנען ביי וועלט־לעכער באַשפּעטיקונג ווייל דאָס אָנשטרענגען זיך מיט ביידע, מאַכט פאַרגעסן אין זינד און יענער לערע וואָס איז ניט פאַראייניקט מיט קיין פאַך, הערט ענדלעך אויף און פאר־אורזאַכט זינד (אָבות ב' ב').

פונקט ווי עס איז דאָ אַ מצוה פון "ולמדתם את בניכם" צו לערנען דעם זון תורה, אַזוי איז אַ פליכט אים צו לערנען אַ פאַך (קדושין ל'). אויף דעם פסוק "ובחרת בחיים" ווערט געזאָגט אין ירושלמי (פאה פרק א'): "זו אומנות"! דאָס איז געמיינט אַ פאַך. אַ שאַרפער אויסדרוק: דער וואָס וויל האָבן לעבנס עקזיסטענץ, זאָל זיך אויסלערן אויף אַ פאַך, אויף אַ מלאכה. דער "יגיע כפּים" ווערט געשטעלט זייער הויך, גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. דער וואָס לעבט אויף אייגענער האַרוואַניע, שטייט העכער פון דעם קאַפּיטאַליסט אפילו ווען דער לעצטער איז אַ ירא שמים, אַ גאָטס פאַרכטיקער (ברכות ה'). דער וואָס לערנט ניט זיין קינד קיין מלאכה, איז ווי ער וואָלט אים געלערנט זיין אַ גזלן. דער מחבר פון תהלים דריקט זיך דאָך אויס: יגיע כפיך כי תאכל — אשריך וטוב לך! וואויל איז דעם מענטש וואָס לעבט אויף זיין פּראַצע.

עס זיינען אָבער פאַראַן אַנדערע מיינונגען, בעיקר וועגן אויסוואָל פון אַ מלאכה. רבי מאיר זאָגט (קדושין פ"ב ע"ב) "לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה... און ר' נהוראי (לויט איין מיינונג איז עס ר' מאיר, זע, עירובין י"ג ע"ב), דריקט זיך אויס (קדושין): מניח אני כל אומנות שבעולם... איך לאָז אַוועק אַלע סאָרטן אומנות אין דער וועלט און וועל לערנען מיין זון נאָר תורה, ווייל אַלע מלאכות קאָן מען נאָר טאָן ווען מען איז יונג, מיט כוחות, אָבער צו דער עלטער קען מען ניט אַרבעטן און מען הונגערט... אָבער תורה קען מען לערנען סיי אין דער יוגנט סיי אויף דער עלטער...

מילא, וואָס שייך ר' מאיר־ר' נהוראי'ס מיינונג וועגן תורה לערנען, העברעאיש קענען (זע מדרש רבה, במדבר פ') וכפר אדמתו עמו: כל הדר בא"י וקורא קריאת שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקודש הרי הוא בן עולם הבא... איז קיינער ניט חולק אויף אים. דאָ בלייבט תורתו של רבי מאיר (בראשית רבה ט ה') אָבער וואָס שייך גרינגשעצונג פון אַרבעט ווי אייניקע מיינען, קען מען נוצן דער גמרא'ס דעפיניציע (עירובין י"ג ע"ב) "גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של ר' מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו, שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו...

אבער אויך ר׳ מאיר האלט, אז עס איז וויכטיק צו טאן א מלאכה, וואס פארהיט דעם מענטש פון גנבה און פון צרות.

אויף דעם פסוק ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה (בראשית ב׳ א׳) ווערט געזאגט אין אבות דרבי נתן (נוב״ט, 44): „חייב אדם להיות אוהב את המלאכה ועוסק במלאכה!״ ר׳ אליעזר זאגט: גרויס איז די מלאכה, ווייל פונקט ווי די אידן זיינען געווארן באפוילן צו היטן שבת, אזוי זיי זיינען געווארן באפוילן צו טאן ארבעט. ווי דער פסוק זאגט: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ״ט). רבי מאיר זאגט: גרויס איז די מלאכה, ווייל ווער עס טוט ניט קיין מלאכה אינדערוואכן, איז זיין סוף, אז ער טוט די מלאכה אום שבת, ווען מען ארעסטירט אים פאר גנבה (זע דארטן באריכות).

דער אויסדרוק אין דער תורה איז: גאט וועט דיך בענטשן אין אלץ וואס דו וועסט טאן. דאס מיינט אז נאר ווען א מענטש טוט ארבעט קומט אים די ברכה פון גאט. „ווען איר וועט קומען אין ארץ ישראל, זאלט איר פלאנצן״, זאגט אן די תורה. אפילו ווען איר געפינט דארט פון כל טוב, זאלט איר פלאנצן פאר אייערע קינדער...

ר׳ יהושע זאגט: אויב א מענטש לערנט אפילו צוויי הלכות אינדערפרי און צוויי אין אוונט און איז א גאנצן טאג עוסק אין מלאכה, ווערט עס אים פאררעכנט ווי ער וואלט מקיים געווען כל התורה כולה...

ארבעט, ווי געזאגט, שטייט העכער ווי זכות אבות — דער זכות אבות, ווי מיר האבן דערמאנט, איז אונזער פאטער יעקב׳ן בייגעשטאנען בלויז צו ראטעווען זיין פאר־מעגן פון לבן׳ען, אבער זיין ארבעט איז אים בייגעשטאנען צו ראטעווען די נפשות פון לבן׳ס הענט.

וואויל איז דעם מענטשן וואס טראגט אויף זיך אן עול פון זיין יוגנט אן, און עס זיינען פארא־ן דריי סארטן יאכן: עול תורה, עול מלאכה און עול משפחה... כדי צו ווייזן די חשיבות פון ארבעט, האט ר׳ יהודה געזומען א קרוג אויף זיינע אקסלען צום זיצן און געזאגט: גרויס איז די מלאכה וואס באארט אירע באזיצער (נדרים מ״ט ע״ב). זיבן יאר איז א הונגער געווען און דער הונגער איז ניט איבערגעטראטן די שוועל פונם פאכמאן (סנהדרין כ״ט ע״א).

אזוי ווי די תורה איז געגעבן געווארן אין „ברית״, אזוי אויך די וועלט פון ארבעט. דער וואס וויל ניט ארבעטן ברענגט אמאל אויף זיך דעם טויט... דער מענטש האט ניט קיין רעכט צו גענישן פון דער וועלט, אויב ער אליין שאפט גארניט. אפילו אדם הראשון האט ניט טועם געווען פון קיין זאך ביז ער האט ניט געארבעט אין גן עדן... ר׳ טרפון זאגט: דער הייליקער, געבענטשט איז ער, האט ניט געמאכט רוען די שכינה אויף די אידן ביז זיי האבן געטאן ארבעט (זע אבות דר׳ נתן פרק י״א). ר׳ יהודה זאגט: דער וואס לערנט ניט זיין זון קיין אומנות, איז ווי ער וואלט אים גע־לערנט גזלנות... (קדושין י״ב ע״ב).

מלאכה, וועלט געזאגט אין א מדרש, איז וויכטיק וויל אלע נביאים האבן זיך פארנומען מיטן לויב און וועלט פון ארבעט (מדרש הגדול, פרק י״ב). זי איז מכבד אירע מענער (נדרים מ״ט) און די שכינה האט ניט געוואט אויף די אידן ביז זיי האבן זיך ניט פארנומען מיט קיין מלאכה (מדרש הגדול, דארט).

די דאזיקע אלע ציטאטן וויזן וויי די תורה און אלע די וועלכע האבן געשאפן אין גייסט פון דער תורה, האבן אויפגעהויבן גאר הויך די וועלט פון ארבעט און ארבעטער. דער נביא מיט זיין „כה אמר ד׳ ״ האט ניט בלויז געשטראפט אידן צוליב זייער זינד צום באשעפער, נאר מער ניט געקענט פארטראגן די ביוראקראטן, וועלכע „לעבן זיך פריי אין

ציון און אין זיכערקייט אויפן באַרג שומרון", און טרעטן אויף דער געוועלטיקייט, עקספלואַטירן און אונטערדריקן דעם אָרימאַן: השואפים על עפר ארץ בראש דלים... (עמוס ב' ו'). צוליב די וואָס טראמפלען אויף די קעפ פון די אָרימע וועט קומען דער חורבן.

מיט שילדערן בילדער און סימבאָלן האָבן די נביאים, תנאים און אמוראים געזוכט אַרייננצודרינגען אין די טיפסטע טיפענישן פון דער פאַלקס נשמה; באַהויכן דעם פאַלקס גייסט מיט די גרעסטע אידעאַלן פון אַרבעט און געוועלטיקייט, פון פּער־זענלעכער קאַלעקטיוויזם און נאַציאָנאַלער פרייהייט.

פיזישע אַרבעט, ערד און אַנדערע אַרבעטן; געטלעכע, אייביקע געוועלטיקייט — דאָס אַלץ איז אויף דער נביאישער פאַנאָראַמע; דאָס אַלץ איז פון זיי געשטעלט געוואָרן אַלס צענטראַל פונקט פון וועלט־אוניווערסאַלן יושר, פון וועלט'ס און אידס קיום (מער באריכות אין אַן אַנדערן קאַפּיטל).

ג.

די תורה, אַזוי ווי די נביאים, גיט זיך אָפּ מיט דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט, זוכט צו דערהויבן די גייסטיקע פירער זיי זאָלן מיט זיך פאַרשטעלן מוסטערן פון גוטסקייט און ערלעכקייט. און ניט בלויז די פירער; יעדן יחיד זוכט די תורה מאַראַליש גרויס צו מאַכן. וויסנדיק, אַז דעם מענטשנס האַרץ איז שלעכט פון זיין יוגנט אָן (בראשית ח' כ"א) און פון אָט די געהויבענע פערזענלעכקייטן־יחידים האָבן זיי גע־האָפט די ליכטיקע האָפענונג פון אַ נייער מענטשהייט אונטער נייע הימלען אויף אַ נייער ערד... „שמים חדשים וארץ חדשה" (ישעיה ס"ו כ'), רעאַליזירונג פון דער גרויסער „אחרית הימים'דיקער" וויזיע:

די שעפערישע פרייהייט פון אינדיווידום און די פרייהייט פון קאַלעקטיוו־נאַציע, ווי זיי האָבן דאָס באַווייזן מיט לאָגיק און דינאַמישקייט און דורך דער שפע פון אידעאַליזם.

ניט קיין אוטאָפּיעס האָבן די נביאים געשאַפן. ניט מיט חלומות וועגן אַ בע־סערער צוקונפט האָבן זיי זיך אַרומגעטראָגן. זייער אידעאַליזם האָבן זיי אַרויסגעבראַכט דורך פּראַקטישע קאַנקרעטע מיטלען וויי צו מאַכן דעם מענטש פאַר אַן עטישער פּער־זענלעכקייט, פאַר אַן אייניהייטלעכער האַרמאָנישער פערזענלעכקייט אויסוואַרצלענדיק פון אים דאָס דואַלע, סתירות'דיקע — די אַלע שלעכטע אייגנשאַפטן: ביאָלאָגישע, פּסי־כאָלאָגישע אָדער פּאַטאָלאָגישע, דער עגאָאיזם, די שלעכטע טענדענצן א. א. וו.

זיי מאַכן אים פאַר אַ נאַטירלעך סאָציאַל־בעסערן מענטש, און במילא וועלט גע־שאַפן די עטישע געזעלשאַפט. וועג דער „בחיר היצירה" וועלט געלייטערט, גלייכ־שטאַלטיק (אין בעסרן זין פון וואָרט), ווערן במילא פאַרמיטן די פאַרשיידענע סאָציאַל־פּאָליטישע אָדער פּסיכישע קאָנפליקטן, עס וואָקסט אויס אַ נייער מענטש — אַן עטי־שע געמיינשאַפט, איין קלאַס, וואָס נעמט אַריין אַלע קלאַסן און שטאַנדן. דאָס איז געווען די לערע פון די נביאים, די נאָכפאָלגער פון תורת משה און די לערע פון די תנאים און אמוראים, די קאָמענטירער און אויסטייטשער פון תנ"ך. דאָס איז אויך געווען די פילאָ־זאָפּיע פון רמב"ם, ר' יהודה הלוי און אַנדערע אין מיטלאַלטער; דאָס זיינען אייגנטלעך די גרונט פּרינציפּן פון חסידיזם — די באַוועגונג וואָס האָט געפונען איר קלאַסישן אויסדרוק דורכן בעש"ט, ר' לוי יצחק בראַדיטשעווער, רבי אלימלך ליזשאַנסקער און אַנדערע. דאָס איז אויך געווען די קאָנצעפּציע פון דער מוסר־באַוועגונג (וועלכע האָט גע־פונען איר שענסטן אויסדרוק אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט אין דער

פּערזאָן פון ר׳ ישׂראל סאַלאַנטער (תק״ע—תרמ״ג; 1810—1883). אַזוי אין חסידיזם אַזוי אין די מוסר־ספרים ווערט דער אידישער בעל מלאכה, דער תמימות׳דיקער פּועל, דער נהנה מיגיע כפּו, פֿאַרהערלעכט און דערהויבן. די לעצטע צוויי באַוועגונגען האָבן דאָך בעיקר געזוכט איינצופּלאַנצן אינם מענטש שלמות הנפש, די מאָס פון עטיק און זעלבסט־קריטיק; אַ סינטעזע פון ערלעכקייט, גוטסקייט, למדנות און גערעכטיקייט — אַן אידע־אַליזם וואָס זאָל זיך אויסדריקן ניט בלויז אין דער ספערע פון פרומקייט — מצוות שבין אדם למקום, אמונה פון ריין אינדיווידועלן כאַראַקטער, מעדיטאַציע ביחידות... זייער קאַנצעפּציע איז געווען, דער אידעאַליזם פון מענטשן ליבע, וואָס זוכט צו פֿאַרבע־סערן די געזלשאַפֿט אַלס קאָלעקטיוו פון יחידים; איר צו פֿאַרבעסערן דורך דריי אהבות: אהבת חסד אהבת צדק און אהבת ישראל. די סוגיא פון „בצדק תשפּוט אמיתך״ (מיט גערעכטיקייט זאָלסטו משפּט׳ן דיין חבר (ויקרא י״ט ט״ו; זע אויך שבועות ל׳ ע״א־ע״ב), איז געווארן פון די סאַמע וויכטיקסטע: באַמי זיך צו משפּט׳ן לכף זכות, צו משפּט׳ן גוט דעם, וואָס איז מיט דיר אין פּאַלק...״

אין ליכט פון דעם נאָר וואָס געזאָגטן איז געשאַפֿן געווארן די תורה שבכתב פון חסידיזם און אַזוי די תורה שבעל־פּה, דער חסידישער פֿאָלקלאָר וואָס טראָגט מיט זיך דעם טיפֿן „עטישן מאַנאָטעאיזם״, דעם היסטאָריש־אידישן רעליגיעזן לעבנס־שטייגער וואָס איז דורכגעדרונגען מיט די באַגריפֿן פון עם סגולה און „ממלכת כהנים״ —.

דאָ, אין שייכות מיט דער אידעאַלאָגיע פון רעליגיעזן סאָציאַליזם, ווילן מיר בלויז באַווייזן, אַז די תורה, זוכנדיק צו לייזן דאָס סאָציאַלע פּראָבלעם, האָט אַנער־קענט דעם ווערט פון דעם יחיד און פון דער געזעלשאַפֿט, דאָס ווערט פון אַרבעטער און קאָפּיטאַליסט — דעם ווערט פון אַלע קלאַסן און שיכטן, און געזוכט צו לייזן דאָס פּראָ־בלעם ניט דורך גוואַלדטאַט, רעוואָלוציעס און בלוט פֿאַרגיסונגען, נאָר דורך דין, „יקוב הדין את ההר״... און מערער, אין צייט פון קריזיסן און כאָאָס, דורך לפּנים משורת הדין...

דאָס קריסטנטום האָט געלערנט צו באַצאָלן „גוטס פֿאַר שלעכטס״. קריסטלעכע דענקער האָבן אָט די לערע פֿאַרשפּרייט, באַהויפּטנדיק, אַז לויט דער קריסטלעכער מאָראַל איז פֿאַרבאָטן דער געברויך פון צוואַנגסמיטלען.

דער מאָדערנער פּראָפּאַגירער פון אָט דער קריסטלעכער לערע איז געווען ל. נ. טאָלסטאָי, דער באָרימטער רוסישער קלאַסיקער פון פֿאָריקן יאָרהונדערט. ער איז דער אויסגעהאַלטענסטער קאָנסעקווענטער קעגנער פון גוואַלד מיטלען און אין זיינע ווערק „מיין גלויבן״ און „דאָס קינגריידיך פון גאָט אין אונז״, האָט ער פֿאַרוואַרפֿן צוואַנג־מעטאָדן אַלס מיטל אָדער טאַקטיק און געעקמפט פֿאַר סאָציאַלער געראַכטיקייט **).

אין תנ״ך ווערט דער מענטש־איד דערצויגן צו די הויכע נאָציאָנאַל רעליגיעזע ווערטן און אויפגאָבן. ער ווערט רייף צו די אידייען און קאָנצעפּציעס פון אַ אידיש געהיילטיקט לעבן. די תורה דערהויבט דעם מענטש צו אהבת האדם, צו אהבת ישראל — דורך ליבע און פֿאַרגעבונג אַ גערעכטע מענטשהייט, אַ גערעכטע אוניווערסאַלע וועלט... אַן אידאַלע רעליגיעזע סאָציאַליסטישע געזעלשאַפֿט!

**) טאָלסטאָי׀ס שיטה, ווייל איך באַמערקן, קאָן מען ניט לערנען על רגל אחת. עס פּאַדערט זיך התעמקות, און גרויס קענטשאַפֿט. כדאי צו דערמאָנען אייניקע וויכטיקע ווערק וואָס באַקענענען אונז יט טאָלסטאָי׀ס אידעאָלאָגיע:

ביים זעלביקן חבר איבערזעצער, ביבליאָגראַפּיע און צוגאָב ווערק 1905. צווישן אַנדע־רע אויך גראוסמאַן׳ס, „די רעליגיע און עטיק פון טאָלסטאָי״ 1912. זע אויך אבא גאָרדין, „עטיק און פּאָליטיק״, אידישע שריפטן, באַנד 6, 1946, ז״ז 1—19.

פֿאַראַן אָבער מאָמענטן, וועו אין געפֿעכט מיט דאָס שלעכטע און בייזע, וועגדט אָן דער תנ"ך גוואַלד־מיטלען. עמלק'ן הייסט די תורה אָפּמקן. די פֿאַרדאָרבענע זי' אומות פון כנען — פֿאַרניכטן. רוצחים באַפֿעלט די תורה אָפּראָמען פון לעבנס־וועג. די תורה יוריספרודענץ, די תנ"ך געזעצגעבעריי איז גאָר אָפט זייער שטרענג צו פֿאַר־ברעכער־מערדער, באַהויפּטנדיק אַזוי שטרענג: „דער וואָס פֿאַרגיסט מענטשלעך בלוט — זאָל זיין בלוט פֿאַרגאָסן וועדן" (בראשית ט' ו'); דער וואָס הרג'עט אַ מענטש זאָל הינגערעכטעט וועדן (בראשית ט' ו'). אויף איין אָרט פֿאָדערט די תורה פולע קאָמפּענ־סאַציע: „נפש תחת נפש — אַ זעל פֿאַר אַ זעל" (דאָרט, כ"א כ"ב). אָבער אויך דאָרט איז די שטראָף ניט קיין אַקט פון בלויז נקמה. עס איז גיכער אַ וואַרנונג צו דער סביבה, אַז אַזעלכעס זאָל מער ניט געטאָן וועדן. דער אַקט פון אָפּצאָל איז געצילט אויף אָפּשטעלן די פֿאָטענציעלע פֿאַרברעכענס. עס איז די אויסגעשפּראָכענע אבזיכט אויס־צוראָמען דאָס שלעכטס און דאָס בייז — דאָס גאַנצע פֿאָלק זאָל הערן און מורא האָבן... דער פּסוק זאָגט גאַנץ קלאָר: און די איבעריקע וועלן הערן און מורא האָבן, און זיי וועלן מער ניט טאָן אַזאַ שלעכטע זאַך ביי דיר" (דברים י"ט כ'). גומל לאיש חסד כמפעלו ונותן לרשע רע כרשעתו", איז אַ קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו; דער ציל פון באַשטראָפן, איז די אָנלערנונג, די וואַרנונג ***)

די תורה האָט געלערנט: דער וואָס טוט שלעכטס, דאַרף וועדן באַשטראָפט; דעם מערדער דאַרף מען אויסראָמען; דעם געצנדינער פֿאַרניכטן, אין קעגנזאַץ צו דער שפּעטערדיקער קריסטלעכער לערע, וואָס האָט געלערנט זיך ניט קעגנשטעלן דעם שלעכטן, נאָר פֿאַרליידן די שלעכטס טוער. בלויז אין דער עוואַנגעליע קאָן מען גע־פינען אַזאַ פֿאַרלאָנג פונם מענטשן:

„האָט ליב אייערע שונאים און בעט פֿאַר די וואָס רודפֿן אייך... וואָרים ער לאָזט אויפֿגיין זיין זון אויף שלעכטע און גוטע, און שיקט רעגן אויף געראַכטע און אומגעראַכטע" (מתיא ה' 44—45). אָדער נעמט אַזאַ אויסדרוק: בענטשט די וואָס שילטן אייך און זייט מתפּלל פֿאַר די וואָס זיינען אייך מבזה" (לוקאָס י', 28).

תשובה איז אַ גרונט פּרינציפּ אין דער תורה. מחילה וסליחה זיינען עיקרים אין דער אידישער אמונה, ווי עס ווערט אויסגעדריקט אין יעגער הייליקער נעילה מעדיטאַציע־תפילה: „אתה נותן יד לפושעים וימינך פשוטה לקבל שבים... דער מענטש, לערנט אונז די גמרא, דאַרף ווי דער באַשעפֿער דולדן באַליידיקונגען. דער מענטש דאַרף באַ־זיצן סבלנות און ניט אָפּשטעלן גוטסקייט אפילו פון די וואָס באַ'עוולה'ן אים... הגעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים — עליהם הכתוב אומר: ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שופטים ה' ל"א ****).

הדין. די „מידת חסידות", וואָס ווערט אין געוויסע פֿאַלן באַטראַכט אַלס דין. ירושלים, זאָגט אונז דער תלמוד, איז חרוב געוואָרן צוליב דעם וואָס זיי האָבן געאָרטיילט בלויז וואָס שייך פֿריוואַט אייגנטום, דאַרף עס, לויטן דין, געהיט און געוצט וועדן; עס זיינען דאָ קנין, עבדות, מסחר, הלכות פּועלים, אפילו נאָך די אַלע באַגרעניצונגען דורך שמיטה, יובל, לקט שכחה, פּאה, און אַנדערע עטישע פֿאַרפּליכטונגען אין די מענטשלעכע באַציאונגען צווישן אַרבעטער און אַרבעטס־געבער, הענדלער, קויפער און פֿאַרקויפער, לוה און מלוה א. א. וו. עס איז אויך דאָ דער דין פון לפנים משורת

***) זע אבא גאַרדין, דאַרט, ז' 9; הרב דר. שמעון פעדערבוש, „שפט המלוכה בישראל", וסד הרב קוק, תשי"ב.

****) זע, משה קורדיבירו, „תומר דבורה", פּרק א', 1863; אבא גאַרדין, דאַרט, ז' 17.

לויטן טערמין פון „יקוב הדין" און ניט געפירט זיך לפנים משורת הדין (זע בבא מציעא ל' ע"ב). אין אַ קריזיס עפֿאַכע וועלט דער לפנים משורת הדין באַטראַכט אַלס דין... דער הויך־עטישער אידעאַל וועלט באַטראַכט אַלס פֿליכט!

מיר געפֿינען טאַקע אין נחמיה, אז אין זיין צייט, אין דער עפֿאַכע פון שיבת ציון איז פֿאַרגעקומען נאָך אַ גרויסע מערקווירדיקע היסטאָרישע דערשיינונג, וואָס האָט ניט קיין גלייכן צו זיך: די באַפֿרייאונג פון קנעכט און דער אומקער פון זייערע פעלדער. דאָס איז געווען אַ רעוואָלוציע, וואָס איז דורכגעפֿירט געוואָרן בלויז אויפן באַפֿעל פון די פֿירער פון עולי בבל. ווען נחמיה בן חכליה האָט דאָס פֿאַרלאַנגט פון די עולים, האָבן זיי געענטפֿערט דעצידירנדיק: „כן נעשה כאשר אתה אומר"... (נחמיה ה' י"ב). דאָס ווייזט אויף דער הויך עטישער אַנטוויקלונג ביי אידן, אויף דעם עטישן סאָציאַליזם וואָס איז איינגעפֿירט געפֿאָרן אין יענעם גרויסן מאָמענט פון נאַציאָנאַל שטאַטלעכן ווידער־געבורט. עס איז גאָנץ לייכט צו עטאַבלירן אַזאַ תורה געזעץ, אויב די צייט איז רייף און ראוי דערצו...

די טעאָרעטיקער פון תורה ועבודה און פּועלי אגודת ישראל, באַהאַנדלען די ענינים אויף אַ גאָר בריטן מאַסשטאַב. זיי דרינגען אַריין אין אָט די פֿראַבלעמען, סיי פון סאָציאַלן און סיי פון רעליגיעז־עטישן שטאַנדפּונקט. מיר קענען דאָ ניט מאריך זיין און מיר לאָזן דאָס איבער פאַר אַ צווייטן קאַפּיטל. מיר וועלן בלויז אויפן אָרט ברענגען די מיינונג פון איינעם פון אירע וואָרט־זאָגער, וואָס ער האָט צו זאָגן וועגן דעם דין פון לפנים משורת הדין וואָס איז איבערהויפּט באַזירט אויפן עטישן אימפּעראַטיוו פון „ועשית הישר והטוב".

י. בערנשטיין, אין זיין מאמר „דין ולפנים משורת הדין" (הליכות ז"ז מ"ב מ"ג) ברענגט אַרויס, אַז דער לפנים משורת הדין האָט אַ באַזונדער איינזעעניש פאַר די אָרימע, פאַרפאַלגטע און געפלאָגטע, פאַר דעם אידישן אַרבעטס־מענטש, פאַר די אידי־שע פאָלקס מענטשן, אויף דעם פסוק: כי תצא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך (ווען דו וועסט קומען אין דיין פריינט'ס ווייגאָרטן, מעגסטו עסן טרויבן וויפיל דו גלוסט אַליין (דברים כ"ג, כ"ה), זאָגט די גמרא (בבא מציעא פ"ז ע"ב), „בפועל הכתוב מדבר", דאָס רעדט מען וועגן אַן אַרבעטער, וועמען דו דאַרפסט באַהאַנדלען ווי דיין נפש „כנפשך"...

אויף אַ גאָר בריטן אופן וועגן דעם סאָציאַלן שטאַנד פון אַרבעטער און אַרבעטס־געבער און די באַציאונגען צווישן זיי, האָט מ. ש. גשורי אַרויסגעבראַכט אין זיין מאמר, „עבודה ומלאכה במקרא ובתלמוד" (נתיבה ח' ז"ז 202—204).

די תורה הייסט טאָן „לפנים משורת הדין" — אָבער אויך דער לפנים משורת הדין האָט אַ גרענעץ און עס איז דאָ אַ געריכט וואָס באַצאָלט ווי געהעריק, לויטן גע־זעץ אימפּעראַטיוו: מברכך ברוך וארורך ארור! אַ הימליש געריכט וואָס אורטיילט און וואָס באַצאָלט מיט שלעכטס פאַר שלעכטס... רחמנות איז איינע פון די כאַראַקטער שטריכן פון אַ אידן. אידן זיינען רחמנים בני רחמנים — אָבער ווען שאול המלך האָט געוואָלט אַרויסווייזן רחמנות צו די פאַרדאָרבענע עמלקים, האָט ער זיין טראָן פאַרלאָרן. עטיק אין סאָציאָלאָגיע, דאָס אומבאַדינקט; אָבער עטיק וואָס זאָל פירן צו אַבסורדישקייט, דאָס געוויס ניט!

דער תנ"ך און תנ"כישע נאַכפֿאָלגער האָבן געלערנט עטישע אידעאַלן וועלכע מען קען און מען מוז ברייגען צו דער מענטשהייט, אָבער אַן דער אויפהייבונג פון דער

שווערד, אן די דיקטאטארישע, טיראנישע, טעראריסטישע גוואלד מיטלען. מענטשלעך בלוט און שווייס איז זייער טייער.

„אין מבליעין דינרי זהב במלחמה", זאגט דערויף די תוספתא (גיטין פ"ה), אז דאס זאל האבן א גאר טיף־עטישן זין. עס איז פארבאטן צו שלינגען גאלדענע מטבעות אין א קריגס עפאכע". ווען עס שטראמט א ים פון בלוט, טאר מען זיך ניט ארויפלאזן אין בלוטיקן ים ווי א טויכער, קלייבן אויף זיין אפגרונט די ברילאנטן און פערל'.. א מערקווירדיקער סימבאלישער משל לערנענדיק די קאפיטאל נאכיאגער, אז אין צייט פון בלוט פארגיסונג זאלן זיי ניט זוכן מאכן פראפיטן; אין צייט פון קריג, ווען די באדינגונגען פון לעבן זיינען עלול אפצואווישן פון מענטש דעם צלם אלקים, זאלן זיי האבן אין זיך געוואג גייסטיקן כח זיך קעגנשטעלן דער אנטמענטשלעכקייט און ניט כאפן פון בלוטיקן אפשוים...

וואס שייך דעם ארבעטער האבן מיר פריער געזען די אידישע עטיק, מען זאל שטענדיק אנוועגדן דעם לפנים משורת הדין. אלס אילוסטראציע וועלן מיר דא בקיצור ברייגען נאכאמאל דאס גוט באקאנטע מעשה'לע:

רבה בר־בר־חנה האט געדונגען טרעגער אריבערצוטראגן א פעסל ווין, האבן זיי צעבראכן דאס פעסל און אויסגעגאסן דעם ווין. האט ער ביי זיי צוגענומען זייערע בגדים פאר א משכון, אז זיי וועלן אים באצאלן פארן היזק. האבן די טרעגערס אים געפופן צו א דין תורה, צו רב'ן. האט רב געזאגט צו רבה בר־בר־חנה'ן: — גיב זיי אוועק די מלבושים. האט רבה בר־בר־חנה געפרעגט: — איז דער דין אזוי? — האט רב געזאגט:

— יא, ווי עס שטייט אין פסוק (משלי ב' כ') כדי דו זאלסט גיין אין די וועגן פון גוטע מענטשן (למען תלך בדרך טובים).

האט רבה בר־בר־חנה אפגעגעבן די זאכן. האבן די טרעגערס געזאגט: „מיר זיינען ארימעלייט און מיר האבן גארניט פארדינט"...

האט רב געזאגט צו רבה בר־בר חנה'ן — „באצאל זיי זייער לוין!"

— איז דער דין אזוי?

האט רב געענטפערט: „יא, עס שטייט אין זעלביקן פסוק: די שטעגן פון די געראכטע זאלסטו אפהיטן..." (וארחות צדיקים תשמור). (זע בבא מציעא, פ"ג ע"ב) פאר א צדיק, איז דאס טאן לפנים משורת הדין — דער דין!

צו דעם דין און צו די פארלאנגען פון תורה און נביאים קומט גלייכצייטיק די תורה שבעל פה, די מינדלעכע טראדיציע ביים אידישן פאלק וואס האט באקומען אויסדרוק אין תלמוד בבלי — דאס ריזיקע ווערק פון וויסן און געדאנקען, אן וועלכער, מיר וואלטן גארניט אימשטאנד געווען צו פארשטיין די תורה און נביאים דאס ווערק וואס זאגט עדות אויף דעם געניוס און אריגינעלער שאפונגס־קראפט פון אידישן פאלק...

ניט בלויז טאדלט דער תנ"ך און תלמוד עקספלואטאציע און אונטערדריקונג אין וואס פאר א פארם זיי זאלן זיך ניט באווייזן. די אידישע אמונה, דאס יהדות, שטרעבט אייניצופירן די ארדנונג פון פרייהייט, גערעכטיקייט און ברידערלעכקייט, באזירט אויף די העכסטע סאציאלע אידעאלן.

דאס עקאנאמישע, סאציאלע לעבן, האלטן די רעליגיעזע סאציאליסטן, ווי תורה ועבודה און פועלי אגודת ישראל, דארף געפירט ווערן אין אט דעם גייסט. די אויפלעבונג פון אידישן פאלק קאן ניט מעגלעך זיין אן דעם אידיש־מקור'דיקן גייסט.

— J. שמן

לייב וואסערמאן

נאענטקייט

1.

לאמיר זיין באנאכט
אויף דער ערד
מיט דער פארשוואונדענער
זון פון בייטאג
אין זיך.

לאמיר שטיין
מיט די פארשוואונדענע וואלקנס
לעם הימל, פאר דער זון
און שווייגן.

לאמיר זיך היימיש מאכן
מיט די וואלקנס,
מיט דער זון
און מיט גאט.

2.

לאמיר באנאכט
ארויסגיין, צו דעם דונער
און שטיין מיט אונדזערע קעפ
אונטער די בליצן
פון גאט.

לאמיר זען
ווי די וואסערן
בייטן זיך רויט,
און ניט אוועקגיין
באנאכט פון די וואסערן.

לאמיר זען
ווי די וועלדער באנאכט
ווערן ליכטיק,
און דערלאנגען זיך
מיט דער ליכט צו גאט.

לאמיר ווערן נאס
און פריש,
ווי די בלוי אונטערן רעגן
באנאכט,
און לאמיר זיין
מיט דער נאכט
און מיטן הימל
צוזאמען.

3.

לאמיר אנקומען
ווי די נאכט
און ווי דער טאג,
צו זיין מיט דער ערד
צוזאמען.

לאמיר ווי די נאכט
און ווי דער טאג
אריבערגיין
יעדע שוועל גלייך.

לאמיר תפילה טאן
באנאכט און באטאג,
און יעדע שעה פון אומעטום
גלייך אוועקגעבן
צו אלעמען.

4.

לאמיר אכטונג געבן
מיט גאט
ביי יעדער הויז
און ביי יעדן וועג.

לאמיר אלע פארנאכט
איבערציילן אין יעדן הויז
צי מ'איז אלע דא.

לאמיר פארנאכט
אפשטעלן יעדערן
און אויספרעגן
וואס אים פעלט.

משה ווייסמאן

פאר און נאכן שטורעם־ווינט

אינדרויסן האט שוין געשמעקט מיט האַרבסט. נאר די קאליפארניער זון האט דעם גאנצן טאג געוואַרעמט, גלייך עס וואלט נאך ערשט געווען אוגוסט.

פארנאכט צו, ווען די פארגייענדיקע זון האט ווי „אונטערגעצונדן" דעם מערב־דיקן הימל, און די וואלקנס האבן זיך געקנוילט אין רויטע פלאמען, האט פון „ערגעץ" אנגעבלאזן א שטארקער ווינט. די ביימער האבן זיך צעטרייסלט, די שוין פארגעלטע בלעטלעך אויף די צווייגן האבן זיך אפגעקלעפט... און דערשראקענע זיך געלאזט יאגן נאכן ווינט.

די אטמאספערע איז געווארן כמעט דורכזיכטיק, און ס׳האט אויסגעזען ווי ס׳וואלט דער וויטער בארג „באלדי" פלוצלונג זיך א רוק־געטאן נענטער צו דער שטאט און מ׳האט געקענט אים זען אין זיין אומגעהויערער בארג־שפיציקייט.

מיטאמאל האט דער ווינט אויסגעלאשן די רויטע פלאמען אויפן הימל און אינ־דרויסן איז געווארן טונקל...

דער עופות־האדעוואר מיסטער בארני, האט זיך דערשראקן פארן אנקומענדיקן שטורעם, און ער האט געגומען רופן זיינע צוויי קינדער:

— „דעניל! (דניאל) רוטעלע! (רות) קומט קיגדער, קומט גיכער אין שטוב אריין!".

דעניל (א צען יאריקער אינגל), און רוטעלע (א אכט יאריק מיידעלע), זענען אבער ביידע געווען אזוי שטארק באשעפטיקט מיט דעם „פליענדיקן קאיט" (פאפיר־שלאנג), אז זיי האבן אפילו ניט געהערט זייער פאטערס געשריי.

ווען דער ווינט האט פארטראגן אינדערהויך דענילס „קייט" ווייט, ווייט, און אין זיין האנט איז געבליבן בלויז א קליין שטיקעלע פאדים, ערשט דאן האט ער זיך אומגע־קערט צו גיין אהיים, און זיין קליינע שוועסטערל, רוטעלע, מיט אירע צעווינטיקטע בלאנ־דע הערעלעך אויפן קאפ, איז אים נאכגעגאנגען א שטארק־פארזארגטע.

פארן אריינגיין אין שטוב, האט זיך רוטעלע דערמאנט אין די נייי־געבוירענע קליינע קעצעלעך וואס זי האט געזען בייטאג ארומקריכנדיק ארום דער הויז. זי האט זיי געזוכט און זיי ניט געפונען: די „מאמע קאץ", האט זיי שוין אליין באשטאט אונטער דעם־הויז, דער אנגעקומענער שטורעם זאל זיי ניט שעדיקן. דאן איז רוטעלע, מיט אירע צע־ווינטיקטע בעקעלעך, אריינגעלאפן אין שטוב, און דערציילט איר מאמען פונם „ארפול טינג איט העפנד" (די שרעקרלעכע זאך וואס האט געטראפן): דער ווינט האט אויסגעכאפט דעם „קייט" פון דענילס הענט.

דעניל איז אבער נאך געבליבן אינדרויסן. אים האט דער ווינט נישט געשראקן. ער איז צוגעלאפן צום הינער־שטייג צו טאן „עפעס" אן ארבעט וואס זיין פאטער האט אים אנגעזאגט צו טאן, ווען ער איז אהיים געקומען פון „סקול".

זיין שווארצער הונט „סענדי", וואס האט אים אומעטום באגלייט, האט זיך שטארק צעהאווקעט אויף אים: געמיינט אים צו זאגן, אז איצט איז ניט די ריכטיקע צייט צו זיין אינדרויסן... אבער דעניל האט ערשט פארשטאנען אז „סענדי" איז געראטן, ווען דער

פֿאַרשטאַרקטער ווינט האָט אים שיער „פֿאַרשלעפּט" מיט זיך. ערשט דאַן איז ער געלאָפֿן אין שטוב אַריין און „סענדי" האָט זיך אויך באַהאַלטן אונטערן הויז. וואו די קאַץ מיט די קעצעלעך זיינען געלעגן.

דער שטורעם האָט זיך שטאַרק צעברויזט, געקלאַפּט טרעוואָגע אויף די בלעכענע דעכער. געטרייסלט די הילצערנע שטעלעכעלעך, געשליידערט פֿאַפּירענע קעסטלעך, אַלטע צייטונגען געהויבן אין דער לופֿטן.

דער פֿאַרמערקערס „אינדיטשקעס", וועלכע זי האָט געהאָדעוועט פֿאַר די קו־מענדיקע יום־טובים, האָבן זיך „צעאָלדערט"... און די רויטע קו, וואָס איז געשטאַנען אינם גרויסן גאָרטן און געגריזשעט דאָס פֿאַרבליבענע גראָז, האָט זיך צעשריגן מיט אַ לאַנגן — „מ־ו־ו־ו"... געהופּן מ׳זאָל איר אַריינפירן אין שטאַל אַריין.

אויך די הינער אין די „שטייגן" האָבן זיך „צערעדט" — ווייל דער שטורעם־ווינט האָט זייערע פעדערן געבומען אַראָפּפליקן... די צוויי צעוואָקסענע פעפערבייַמער אַרום דעם הויז, האָבן זיך „שטאַרק צעקרעכצט", זייערע צווייגן האָבן זיך ווי מיט ביטשן געשמיסן...

דער הימל, אין מזרח־זייט, האָט זיך באַהאַלטן אונטער שוואַרצע וואָלקנס. און פון דאָרטן, פון דעם סאָן בערנאַרדינאָ טאָל, וואו ס׳ליגט אַ ווייסע מדבר־שטרעקע, האָט דער שטורעם איבערגעטראָגן דעם זאַמד־שטויב, און פֿאַרשאָטן די דעכער און דאָס גראָז אַרום די שטיבער.

דער שטורעם־ווינט האָט אַזוי „אָפּגעהוליעט" די גאַנצע נאַכט.

צומאָרגנס איז אויפגעאָנגען די זון און דער שטורעם־ווינט איז שוין „ערגעץ" געלעגן מיט אַ אויסגעהויכטן אָטעם...

די לופֿט אַרום איז געווען שטויביק. דער שטויב האָט זיך אויך אַריינגעזייט אין די שטיבער אַריין. די ביימער, וועלכע האָבן מנצח־געווען דעם שטורעם, זענען אָבער געשטאַנען נאָקעטע... זייערע בלעטער האָט דער ווינט צעוואָרפן אויף פּרעמדע שליאָכן...

דער אידישער פֿאַרמער מיט זיין ווייב זיינען אַרויסגעקומען פון זייער שטוב, און האָבן זיך געלאָזט גיין באַקוקן דעם דרויסן, זען וויפל שאָדן דער שטורעם האָט זיי אָפּגעטאָן איבער נאַכט.

די פֿאַרמערקע, אָנגעטאָן אין אַ רויטן שלאָפֿראָק, האָט גענומען באַקוקן די הי־נער־שטייגן; די הינער האָבן אַלע מיטאַמאָל זיך „צעדאַכטשעט", גלייך זיי וואָלטן עפּעס דערציילט פֿאַר איר וועגן דער פֿאַרגאַנגענער נאַכט; די אינדיטשקעס האָבן זיך „צעאָל־דערט", און די קו אין שטאַל האָט אַרויסגעשטעלט איר קאָפּ, און אויסגעצויגן אַ לאַנגען — „מ־ו־ו־ו־ו".

די קאַץ איז אַרויסגעקראָכן פון אונטער דעם הויז מיט אַ נעבעכדיקן „מ י א ו"... דער הונט „סענדי" האָט אויכעט געהאָט וואָס צום דערציילן: ער האָט פֿאַרענדיקט זיין קלאָג מיט אַ בייזן — האָו! האָו!"...

צום סוף איז דעניל אַרויסגעקומען פון שטוב אַ פֿאַרשלאָפֿענער, און „סענדי" האָט זיך מיט אים דערפֿרייט.

אויך רוטעלע איז אַרויסגעקומען מיט פֿאַר׳זשמורעטע אייגעלעך און איז אויף גיך צוגעלאָפֿן אונטערן הויז צו זען צי די קלייַנע קעצעלעך לעבן נאָך. דערנאָך איז זי אַריין אין דער „האָט־האוז" (אָנגעוואָרעמטע הינער־הויז) וואו יונגע קלייַנע הינדעלעך, וואָס קוקן אויס ווי געלע פּייגעלעך, ווארעמען זיך אונטער אַ קיילעכדיק דעכעלע, וואָס איז באַלויכטן מיט עלעקטרישע לעמפּלעך. נאָך דעם האָט זי זיך אָפּגעשטעלט לעבן די

בלומען־בייטן: אַראָפגעלאָזן אין דער נידער און געבליבן שטיין אויף אירע וויסע קניעלעך, און מיט אירע קליינע הענטעלעך געגומען אַראָפשאָרן דעם גלאַטן זאָמד־שטויב, וואָס דער ווינט האָט איבערנאכט אָנגעשאָטן אויף די בלומען, וואָס זי האָט אַליין זיי פאַר־זייט. זי האָט געפֿרואווט אויפשטעלן זיי, ווי זיי וואָלטן נאָר „לעבעדיקע" געווען... און אירע אויגן האָבן זיך אָנגעפילט מיט טרערן...

דעניל מיטן הונט „סענדי", האָבן זיך געלאָזט גיין צום פעלד צו זען צי דער ווינט האָט ניט צוריקגעבראכט זיין פאַרפלויגענעם „קייט"...

א צעשטראַלענע זון האָט ווידער באַלויכטן דעם „סאָן־בערנאַרדינא טאָל"...

— משה וויסמאַן

הערש ראָזענפעלד

זון־פאַרגאַנג

(פראָגמענט)

איך זיץ און רו ביי מיין געצעלט
אַליין אין שפּעטער שעה פון טאָג.
די זון איז פֿורפֿור־רויט צעהעלט
און צינדט אין לעצטן פלאַם די וועלט.

פון וויטנם קומען וואָלקנם אָן
און לאָזן זיך צום האָריזאָן.
זיי זיינען גרוי, נאָר ווערן העל
און בריט־געשטרייפט מט רויט און געל,
מיט וויאָלעט און עפּל־גרין.

זיי הורבען זיך און וואַקסן אויס,
און לייגן אויס זיך מיט א זין,
ווי עמיץ מיט א שטאַרקער האַנט
וואָלט פורעמען פון זיי א פעלד,
א וואָלד, אן אָזערע, א טייך.
אָט ווערט פון טייך א בריטער פליין
מיט טשערעדעם פון פי און שאָף.

מיר דוכט איך הער דאָס „מע"־געוויין
פון טויזנט שעפּסלעך אַצינד...
נאָר אָט קומט אָן א מילדער ווינט
און לעשט די בריטע שטרייפן פלאַם
און ווישט, פאַרווישט די שאָף, דעם פליין...
און טראָגט אַוועק דעם „מע"־געוויין...

אַזוי גייט אייביק אָן דאָס שפּיל
פון שאַפן און צעשטערן באַלד
און יעדע רגע ברייגט מיט זיך
פאַר מיר א שפּאָגל־ניי געפיל...

יעקב ראדאק

געדאנקען איבער קונסט און קינסטלער

צום הונדערטסטן געבורנטאג פון י. ל. פרץ קען מען מיט זיכערקייט אנווייזן אויף זיין דירעקטן, פאזיטיוון ווירקן אין דער אידישער ליטעראטור ווי אן אידייאישער פלאסטיקער פון די פארשידנסטע פראבלעמען פון פאלקס־גייסט, ווי די לעבנס־שאלות פון יחיד. זיינע מענטשן זיינען פול מיט די אנטוויקלונגס־שטופן פון סימבאלן און רעא־ליטעט, וואס נעמט ארום די באדערפענישן פון דער אידישער וועלט.

פרץ׳ס וואנדער־וועגן זיינען געווען די וואונדערלעכע לאבאראטאריע צו דער אידישער אידייע, וואס ער האט מיט אומפארגלייכלעכער קינסטלערישער אנזאמלונג מאניפעסטירט מיט זיינע כל׳ערליי געשטאלטן. ער האט פייערלעך אילוסטרירט דאס פוילישע אידנטום אין דעם כאראקטעריסטישן אויפגאנג, און פארטיפט דורך זיי די אי־דשע לעגענדע און אויף טויזנטער פונקטן א שטויס געטאן אויף פאראוים — אויך אונזער גאנצע קולטור און ליטעראטור.

פרץ האט געפורעמט די שפראך, געמייסטערט זיינע טיפן, זיך געגראבן אין אונ־זער פיל טויזנטיעריקער געשיכטע; אומאויפערלעך געבלענדט און געזיילט מיט טונ־קעלע שאטנס פון א באנציע שווייג, מיטן טרויער־צווייפל צווישן די טויטן־טענץ פון „ביינאכט אויפן אלטן מארק", זיך געווויגט אין זיגזאגישע ספקות אין די בענקענישן פון „מאניש" און ארריינגענומען דעם מיסטעריעזן טרויער־ניגון פון מקובלים.

פרץ האט כסדר געזוכט דעם תוך פאר זיין אידייאישן סינטעז אין די רביים און לאמעדוואוניקעס, וועלכע ער האט ארויסגעפירט אין זיינע פאלקסטימלעכע געשיכטן; אין זיינע וואונדערלעכע אנטפלעקונגען האט דערזען עפעס גייסטיק־הערראישעס, פארכאפנדיקס, וואס ער האט אויסגעזונגען ווי א גרויסער פאעט, אויסגעשפילט אויף אלע אינסטרומענטן, ווי א מייסטער־וירטואז, און מיט דעם קראפט און פאטאס פון א זשעניע געווייזן דעם וועג צום אידישן הערראיזם.

פרץ איז געווען די דינאמיש־גייסטיקע קראפט דער אויסשטראלנדיקער באנייער, וואס האט אקטיווירט דאס אייביק ווערטפולע אין די פארגאנגענע תקופות און די היינט־צייטיקייט; פארקערפערט אין א טייל פון זיינע אינדיווידועלע טיפן — פאטאס און בונטארישקייט, פארגייסטיקט אין זיי דעם המשך פון אלטע ווערטן, די צאפלנדיקע זו־כעניש צו דער שיינער לייזונג אין דער מענטשלעכער יושר׳דיקייט. אין זיין קונסט איז ער דורכאויס אין מהות און אין טאן דער אידישער שעפער, דער צינדער און שמידער פון אונזער דורות׳דיקן רענעסאנס.

פרץ האט געפורעמט די שפראך, איר געריניקט און קריסטאליזירט פון די פרעמדע פסולת׳דיקע פעדים, און איר געגעבן דעם ערשטן שוואונג צו דעם גרויסן אויפבוי אירן.

אין דער ליטעראטור איז ער געווען דער מוסטער פון שלימות׳דיקייט. ווי א קינסטלער האט ער אויסגעפורעמט נייע מאדעלן, געשאפן נייע פארמען; ווי א אידישער שאפער האט ער ארומגעפאסט דאס גאנצע אידישע לעבן אין אלע זיינע פאזן, דאס

אלטע ווי דאס נייע, די פארגאנגענהייט ווי די קעגנווארט, דאס רעליגיעזע ווי דאס סעקולארע, דעם נגלה ווי דעם נסתר, דאס ספקות׳דיקע ווי דאס פאזיטיווע.

פרץ האט דורך זיינע חסידישע מעשיות, פאלקסטימלעכע געשיכטן און סימבא־לישע דראמעס רעפלעקטירט זיינע שטאלצע אידן אויף גאט׳ס גרויסער וועלט, באַ־שטראלט מיט זיין קונסט דאס וועזנטלעך־שיינע פון זייערע ריינע פארכטיקע נשמות. גלייכצייטיק איז ער אנגעזאפט מיט דעם סאציאלן צער, און צעשטויבט מיט זיין דרייסט וואָרט די איבלען, פון אומגלייכהייט און אונטערשייד פון מענטש קעגן מענטש.

י. ל. פרץ איז שוין טויט באלד פערציק יאָר אבער די צאל יאָרן האבן ניט באַ־וויזן צו פארקלענערן דעם ווערט פון זיינע ווערק, די פארלאפענע צייט האט פרצ׳ן ניט פארבלייכט, ניט פארשטויבט זיין קינסטלערישקייט אויף אַ האָר. פרצ׳עס טאלאנט איז כסדר נאָך פאר אונז וואונדערלעך פריש, לעבעדיק און ליטעראריש אינטערעסאנט, וואו ליגט זיין קינסטלערישער דויערנדער כוח? וואס האלט אויף אזוי אונזער פארהערונג און פאראינטערעסירונג אין זיינע ווערק? אין דער צייט וואס אַ צאל באדייטנדיקע שריפטשטעלער וואס זיינען שפעטער פון אים אַוועק פון אונז און זיינען שוין כמעט ווי פארגעסן געווארן? אויף דעם קאן מען געבן דעם בולט׳סטן ענטפער: פרץ איז ניט געַ־ווען דער קינסטלער וואס האט געשטעלט דעם טראָפ אויף וואס ער האט געשריבן, דער „וואס" איז ניט געווען דער עיקר, די טעמאטיק האט אים ניט דאמינירט. דער טראָפ דאַרף געשטעלט ווערן אויף דעם אופן „ווי אזוי" ער האט געשריבן, ווייל דער „וואס" האבן אלע געשריבן, נאָר דער „ווי אזוי" האט בלויז פרץ געקענט שרייבן. לעגענדעס, פאלקסטימלעך און הסידיזם האבן איבער די טעמאס כמעט אלע געשריבן, אבער דאס איז געווען נאָר בלויז דער „וואס האט געשריבן". פרץ האט אבער אין זיינע טעמעס אריינגעטראָגן דעם „ווי אזוי געשריבן" און דער „ווי אזוי" איז זיינער, וואס שטרייכט שארף אונטער דעם אומשטערבלעכן פרץ מיט זיין אוממיטלבארן שפעפערישן פלאקער, וואס איז כסדר דער ליכט פאקל אין אונזער גאנצן ליטעראַרישן שאפן.

אברהם רייזענ׳ס גאנג אין דער אידישער ליטעראטור, איז פון אנהויב אן געַ־ווען אַן אימפעטיקער. אימפעטיק האט ער דערקענט זיינע שעפעריש כוחות, און נאָך אימפעטיקער האט דער איד אין אים דערקאנט זיין דיכטער און דערציילער.

אברהם רייזען איז דער שטענדיקער בארג־קלעטערער, שטייגנדיק ארויף און ארויף פון איין מדרגה צו אַן אנדערער. אין זיין גאנצן שאפונגס־פראצעס איז ניט פארן די מינדסטע הפסקה, דער מינדסטער איבערריס; אלץ איז אין איינציקע איניקייט, איין שטענדיקער המשך און איין פולשטענדיקע השלמה.

אברהם רייזען איז אין זיין שאפונג בבחינת בעל שם, צוזויפגעווענט און באהאפטן מיט די אידישע מאסן, זינגער פונם אידישן ניגון, קול מבשר פון אידישע האפענונג און ירמיהו׳דיקער באקלאגער פון אידישן צער.

דער דיכטער באזיצט אַ גרויסע גייסטיקע קראפט, אריינצובליקן אין די טיפסטע לאבירינטן און שאפט פון דארטן ארויס גייסטיקע ווערטן. דער דיכטער שעפט פון טיפסטן גרונט גאנצע זשמעניעס מיט איידלשטיינער, מאדולירט זיי און שלייפט זיי מיט זיין שפראכלעכער עשירות און הויכט אין זיי אריין לעבנס־אטעם, געלייטערטע ווייזע און

קינסטלערישקייט. דער דיכטער שטייט תמיד העכער איבער צייט און רוים און דער־זעט טיפער און שארפער די אומענדלעך אומבאגרעניצטע און אומבאצוואונגענע ווירק־לעכקייט. ער איז דער דורכגעפילטער ערנסט, דער דיכטערישער געוויסן, וואס שטייט און ווירקט אין סאמע צענטער פון פאלקס־לעבן. ער דערפילט טיפער דעם ווי אין צער, דעם פחד און גרויל, וואס קלאמערט מענטש און סביבה.

דער דיכטער ווערט קיינמאל ניט דורכגעדרונגען מיט יאוש; צופיל לעבט ער מיטן גורל פון דער גאנצער וועלט, צופיל איז ער באהעפט מיט די ברייטע פאלקסמאסן, צו בולט מערקט ער די אנגעזאמלטע לעבנס־קעמפנדיקע כוחות פון זיין פאלק. ער איז דעריבער תמיד דער ליכט־פונקט, וואס דערפרייט מיטן יום־טוב פון זיין וואנט, וואס דערפירט און אינספירירט צו געשיכטלעכע מעשים.

דער אמתער דיכטער איז דער, וואס איז אין דער בחינה פון די אמאליקע גרויסע צדיקים און מקובלים, און קאן זיך אומוואנדלען אין התבודדות מיט גאט און אמתער השתפכות הנפש. אין זיין שאפונגס־פראצעס מוז ער זיך קענען אויסליידיקן פון זיין גשמיות'דיקייט עד התפשטות הגוף, און זיך אנקליידן אין א לבוש פון הוילער רוחניות. בלויז דאמאלט קאן אויף אים שולט זיין דער רוח הנביאה מיט דער פאטעטישער פאר'חלום'טקייט און וויזיע.

ס'איז כמעט ניטא אין אויסדרוק, איין וואריאנט און בילד־ארט, וואס מיר האבן שוין ניט באגעגנט אין דער ליטעראטור און אין דער רעדנסארט, אין אונזער לשון, דער קינסטלער באניצט אפט די געווויינטלעכסטע שפראך, וועדטער, וועדטלעך, אידיאמען, פארגלייכונגען וואס זיינען אזוי פשוט איינפאך אלט־באקאנט טרוקן־פראזאיש און דאך איז דא אין די בילדער דער שאץ־קאמער פון קונסט וואדום דער קינסטלער דארף זיך ניט צופיל באמיען צו זוכן נייע געשליפענע וואדט־צירונגען, כדי זיך צו וווייזן מיט זיין העל־זעדריי און פארשאפן דעם לייענער אן עסטעטישן פארגעניגן. דער אמת'ער קינסטלער דערגרייכט זיינע צילן נישט דורך פייערלעכער רעטאריק, נאר דער עיקר דורך דעם איינגעהויכטן אינהאלט, וואס איז וויכטיקער פון וועדטער־נייקייטן און וואדט־קאמבינאציע. דורך די אלט באקאנטע צום טויזנטסטן מאל געהערטע וואדט־טערמינען גיט דער קינסטלער, מיט דער הילף פון זיין שעפעריישן אינהאלט, שטענדיק אלגעמיין מענטשלעכע מאטיוון פון וואס דער לייענער שעפט נייעם געגנוס. די אלטע שוין לאנג אפגעלעבטע וועדטער שטייען אויף דורך דער קינסטלער־האנט תחית המתים און זיי באבלאנקען מיט זייער בילדערישקייט און פרישקייט דעם קינסטלערס שאפונג.

דער קינסטלערישער נאוועליסט מוז פארמאגען א געוואלדיקן כח הדמיון, מוז וויסן דע מאויסערלעכן און אינערלעכן מעכאניזם פון זאכן און פראבלעמען, מוז האבן א טיפע פארשטענדעניש איבער דעם מהות פון זיינע העלדן און זיין געבענטשט מיט א רייפן אינטעלעקט זיך צו קענען ארונטערלאזן אין דער סאמער טיפעניש פון מענטש־לעכן קאמפלעקס.

דער קינסטלער מוז מיט קרעאטיווער שפראכלעכקייט מאנאפאליזירן זיינע אינטימע שטימונגען און נטיות, און מיט שטרענגער דיסציפלין איינשפאנען די רעאלע

וועלט אין אלע אירע דעטאלן. ער מוז בפועל ממש זיין דער טיפער זעער פון ווייטע שטחים, און קאנען אלץ דערבליקן מיט שארפע אויגן. ער מוז קאנען מיט הוילן ווארט ארויסברענגען דעם גאנצן עסענץ פון שטארק אויסגעברייטערטע ספערן, און מיט דעם אויסצאפלען קאנפליקטן און האנדלונגען. ער מוז פארמאגן דעם קינסטלעריש עקסטאזע ארויסצוברענגען בתכלית השלימות די כאראקטעריזאציע פון זיינע געשיל־דערטע טיפן צוזאמען מיט זייער סביבה און פערספעקטיוון.

קינסטלערישע שאפונג פאטאגראפירט ניט, נאר מאלט מיט א פילפארביקן בליישטיפט. זי גיט ניט סתם אויבנאויפיקע כאראקטער־שטריכן, נאר אויך וואס טוט זיך אונטער דער הויט. קינסטלערישע שאפונג איז אין אלע אירע באשטאנדן, פארוואנד־לונגען און טראנספאמאציעס, אנגעזאפט מיט קאנטורן, צייכענונגען און מאלערייען. זי איז אלץ און אלעס: רעאל און חלום, לעגענדע און וואר. צי דאס איז אלעגאריע אדער פאבל, פאנטאזיע, אדער פאלקס־מעשה, איז אין דעם דאזיקן תמיד פארן דער קוואליקער טעמפא און תמצית פון רעאלן לעבן.

די קינסטלערישע שאפונג איז דער נשמה יתירה׳דיקער קדוש קדשים׳דיקער געווענ, וואס גיט בלוט און פלייש. זי צייכנט די וואכנדיקייט מיט יום טוב׳דיקע פארבן, און איז דער בלישטשנדיקער ברילאנט אויסגעשליפן מיט נגינה פון חדוה און נחת רוח׳דיקייט.

דער קינסטלערישער שאפער איז דער שמידער פון זיין אייגענעם סטיל. ער שמידט זיין וואלט אזוי אז ס׳וועלט באזעלט און באהויבט מיט קינסטלערישקייט, מיט דעם אייגענעם שעפערישן געמיט. ביים וואלט־קינסטלער איז די שפראך דער אטעם מיט וועלכן ער באלעבט בילדער און מענטשן; ס׳איז דער הויפט־אינסטרומענט מיט וועלכן ער קריסטאליזירט די אייגענע דמיונות און געדאנקען. דעם גאנצן צונויפ־קלויב פון אראמאטן און פארבן וואס אונזער אידיש לשון פארמאגט, ברענגט דער קינסט־לער ארויס דורך אן איינציקן וואלט, אן איינציקן געדאנק, אן איינציק בילד.

דער אמת קינסטלערישער שאפער ליידט קיינמאל ניט פון וואלט־מאנגל. ער איז תמיד פול־קוואליק מיט זיין געשליפן וואלט און שעפערישן כח. זיינע לידער זיינען קיינמאל ניט פארזעגלט אין הפקר׳דיקן וויגט, נאר שטרעבן תמיד צו אן עפעס, צו באזונטער ריכטונג, צו א לעבנס־תוך און תוכן.

דער קינסטלערישער שאפער דערזעט לייכט דעם כאאס פון דער דענערווירטער צייט, און דורך זיינע זעאונגען פארוועבט ער דארין פרישע הארמאניע און לעבנס־קרעפטיקייט. דורך זיין שאפונג ווערט אלץ צוריק הארמאניש באלעבט. און סדרהערט זיך דאס קלינגנדיקע קול פון לעבן, דער ריטם פון קינסטלערס שוואונג און פאנטאזיע.

דער באגאבער קינסטלער פאלגט קיינמאל ניט נאך דעם סקארבאוון נוסח און מעטאד. ביי אים איז פריער דא יענער וועלטלעכער צושפיל פון אוממיטלבארער פאר־

טראַכטונג אין די אייגענע געדאַנקען און שטימונגען, וואָס בליצט, קנעט און פאַרעמט דעם אָנגעזאַמלטן פאַרמעג.

דער באַגאַבטער קינסטלער איז די קרוין פון עכטקייט און גלויביקייט. ער איז דער תמיד׳דיקער באַרג־קלעטערער וואָס הויבט זיך צו די סאַמע העכסטע הויכקייטן, ווי דער גאָטפאַרכטיקער אין זיין דערהויבונג צום כסא־הכבוד. אויך די קינסטלערישע שאַפונג איז אן עובדה פון אמונה און געטלעכע דערהויבונג, אַן עובדה פון דערהערן די זיסע טענער פון די מלאכים׳ס שירה ושבחה.

דער קינסטלער וואָס טראָגט צו זיין אַריגינעלן בייטראג צום ליטעראַרישן בנין, מאַלט ניט סתם מענטשן בלויז דערפאַר, וואָס ער האַלט אַ קינסטלערישן פענזיל אין האַנט, נאָר תמיד איז עס ווייל ער האָט אַן אידייאישן ציל־באַוואוסטזיין צו אריינקוקן אין דעם מענטשלעכן האַרץ. מיטן צייכענען אָט די מענטשן, זוכט ער אָנצוואווייזן און קלאָר אַרויסצוברענגען זיין אייגענעם וועלט־באַגעם, אויפן מקור פון די סאָציאַלע כחות און זייער סביבה אין וועלכע ער ווירקט און ווערט באַווירקט. דורך די שפּאַרונ־קעלעך אין די נשמות פון זיינע געשילדערטע טיפּן, וואַרפט ער זיין העלע ליכט־פּראָ־זשעקטאָרן פון זיין שאַרפע זעאונגס־קראָפט, צו ווייזן דאָס פריידיקסטע ווי דאָס טראָ־גישע, אויפעפענען די גרונטן פון דער מענטשלעכער פסיכיק, אַנטבלויזן די לעבנס־וואַרצלען פון דער דענערווירטער צייט, דאָס אייביק באַ׳עולה׳טע, וואָס פיניקט און צע־קוועלט דעם מענטשן דאָס אייביק רייצנדיקע אין לעבן.

דער עכטער קינסטלער דערהויבט זיך תמיד צו מענטשן, פון ריזיקן פאַרנעם, קלעטערט לאַנגזאַם, טריט ביי טריט, ביז ער דערגרייכט דעם זעניט. דער דילעטאַנט און גראָפאָמאַן העגנט זיך אָן אין זיינע פיגורן, און שלעפט זיי אַרונטער צו זיין אייגענער קלייניקייט ביז ביידע, די פיגורן און דער שרייבער, ווערן לילי׳פוטן און פאַרזעענישן.

דער גרויסער קינסטלער איז פאַר זיך אַליין אַ שול, זוכט זיין אייגענעם דרך, זיין אייגענעם מעטאָד, און צייכנט תמיד אָן פאַר זיך אַן אייגענעם ציל. דער מיטלמעסיקער קינסטלער להיפוך, פאַסט זיך לייכט צו צו יעדער שול און אימיטירט איר בכל פּרט ופּרט. ביי אַזוינעם איז אַ באַגרינדעטע שול ניט אַ מיטל מגלה צו זיין די אייגענע קינסט־לערישקייט, נאָר להיפוך צו פאַרדעקן און באַהאַלטן די אייגענע אומבאַהאַלפנקייט.

דער גרויסער קינסטלער איז קיינמאָל ניט קיין אויסבאַרגער און פארמשכונ׳ט קיינמאָל ניט דעם אייגענעם טאַלאַנט. זיין שעפּערישער כח איז אַרגאַניש צונויפגעגאָסן מיט זיין עצם מהות און וועזן, און שטראָמט כסדר פון זיין אייגן בלוט.

טאַלאַנט אַליין מאַכט ניט די ליטעראַרישע שאַפונג פולשטענדיק. די שלימות׳־דיקע שאַפונג מוז אויך האָבן אַן אידייאישן גרונט־מאָטיוו, וואָס זאָל כסדר באַווירקן די בילדלעכקייט אין אַלע אירע פרטים.

טאַלאַנט אַליין איז אָפט בלויז אין דער בחינה פון אַ בלישטשענדיק שטיינדעלע אַן אמת׳ן ליכט, אַ שטיינדעלע וואָס פינקלט און בלישטשעט אָבער וואָרעמט נישט. ס׳איז

דער אידייאישער גרונט־מאטיוו וואס דערהויבט און לייטערט די שאפונג, און גיט די מאס טאלאנט פון שאפער.

באמת קאן אפילו דער סאמע גרעסטער טאלאנט ניט שאפן אן אן אידייאישן יש וואס זאל אים סטימולירן מיט אינטואיציע און כח הבחירה. די אידייע איז תמיד דער אינטואיטיוועך רוף און גייסטיקער שליח אויף וועלכן דער שאפער בויט זיין סיפור המעשה און לאזט דורך דעם סיפור טריפן זיינע קונסט־טראפנס.

עכטע קונסט איז ניט קיין אויסגעהוילטע מליצה־שפיל; זי איז די קונסט פון לעבדיקן לעבן און הימלישן גייסט, דער טאן פון האַרמאנישער מוזיק און כאאטישן גרילק, דער אויסגעשריי פון אומבאגרענעצטער פרייד און דער ווייטיקדיקער קרעכץ פון בלוטיקן פיין, דער אומוואַרפער פון געצנדינערישע טעמפלען און אויפבויער פון הימל־הויכע טורעמס.

דער קינסטלער ווערט תמיד באווירקט צום שאפן וועז ער פילט, אז ער האט א נאכ־פאלגעשאפט פון א לייענער־קרייז, וואריס דער לעזער איז דער כח וואס שטראלט אים אנטקעגן, וואס באווירקט אים צו נעמען די פען אין דער האנט. אן דעם לייענער פעלט אים די צינד־פארמעסט פאר זיין ליטראַרישן ווירקן. די גייסטיקע איינזאמקייט פאר־צערט זיין מוט און שעפערישן דראנג פאר גרויסע ליטעראַרישע אונטערנעמונגען און ממילא ווערן דערפאר נישט געשאפן אין אונזער ליטעראריש וועלטעלע ווערק פון גרעסערן קינסטלערישן ווערט און באדייט.

אונזערע פראזאאיקער רעאליסטן האבן זיכער דעם בריטן אטעם צו שאפן גרע־סערע ווערק פון דעם אידיש־אמעריקאנער לעבן. זיי האבן די כחות אריינצוזויגן אין זיך דעם עפעס און טעמפא פון דער היגער סביבה און וויידער צו געבן אויף ברייטע לייוונטן דעם ליטעראַרישן פארטרעט פון אונזער וואר. זיי האבן זיכער דעם לאנגען קינסטלערישן אטעם צו פארקערפערן אין אינהאלט און פארם די אמעריקאנער אידישע סביבה.

ווערק פון אזא פארנעם, וואס זאלן קינסטלעריש ארומנעמען די פראבלעמאטיש־קייט פון היגן אידישן דור, אדער א וויכטיקע ליטעראַרישע שילדערונג וואס זאל געבן א גרונטאוונעם פירוש פון דעם אידישן שטייגער אין אמעריקע, באוווייזן זיך אבער איצט גאנץ זעלטן. פארוואס איז דאס אזוי? — גאר פשוט! ס׳פעלט אלץ אפטער ביי אונז דער קאנסומער, דער לייענער־קרייז ווערט דא אלץ קלענער און גלייכגילטיקער. די אי־דישע קינסטלער פילן זיך איינזאם און פארלאזן, אן קאנטאקט מיטן לייענער; זיי פילן זיך עפעס ווי איבעריקע, ווי קיינער דארף זיי ניט. ס׳פעלט זיי דערפאר אידעאליזם, הערא־איק און די גייסטיקע הצטרכות׳ן פון די אידישע מאסנמענטשן, וואס זאלן דער־מוטיקן און אינספירירן צו גרעסערע פסיכאלאגישע פלאסטישע ווערק פון דעם היינ־טיקן אמעריקאנעם אידישן וואר.

אידישע שרייבער באקלאגן זיך אלץ אפטער אויף דער פארלאזנקייט, אויף דער באציאונגסלאזיקייט, מצד דעם אידישן לייענער, זיי פעלט אפט דער סטימול צום שרייבן

צוליב דער דערווייטערונג פון די ברייטע אידישע מאַסן צו זיי. זיי זיינען ניט זעלטן אַפּאַטיש און דערשלאָגן צוליב אָט דער מחיצה און דיסטאַנץ וואָס ליגט צווישן זיי און באַשאַפּט אַלץ טיפערע אָפּגרונטן...

אָט די קאַלטקייט, דאָס ניט אינטערעסירן זיך און גלייכגילטיקייט פון דעם לייענער צו דעם שרייבער און זיין שאַפּן, גראָבט אונטער דעם יסוד פון אונזער גאַנצן קולטור לעבן, איז דער גרויסער שטער אין וועג פאַר דעם פאַנאַדערוואַקסן זיך פון אונזער קינסטלערישער ליטעראַטור. ווייל דער לייענער דאַרף דאָך דערגאַנצן דעם שרייבער'ס שאַפן, ער דאַרף דאָך אויפנעמען זיין קונסט, זיין גייסטיקע וועלט. חוץ דעם, וואָס דעם אידישן שרייבער, קומט אויס צו לעבן אין אַזאַ גלייכגילטיקע סביבה מצד דעם לייענער וואָס וועלן אַלץ פרעמדער צו אים איז אויך דאָ דער ביטול און גלייכגילטיקייט פון איין שרייבער צום צווייטן, און דאָס איז אַ פאַסיווקייט פול מיט גרינגשעצונג, פול מיט שנאה און קנאה פון איין קינסטלער צום אַנדערן.

אָט די באַציהונגסלאָזיקייט וואָס איז דאָ צווישן שרייבער, שאַפט עס די אַמת'ע ליטעראַרישע אָפּגעלאָזנקייט, ווייל נאָר אָפּט זעען שרייבער ביי אונז נאָר זיך אַליין, זיך און זייער שאַפונג. אַ חוץ דעם ליכט פון זיערע אייגענע באַרימערישע גרויסקייט זעהען זיי קיינעם ניט...

אין קיין שום ליטעראַטור הערשט דערפאַר ניט אַזאַ מחיצה, אַזאַ דערווייטערונג, אַזאַ דיסטאַנץ צווישן קינסטלער, ווי ביי אונז. זעלטן ווען איין שרייבער וועט אַ חוץ ביטול זאָגן אַ גוט וואָרט אויף אַ צווייטנס שאַפונג, אויב יענער געהערט ניט צו זיין גרופּע, צי חדר, צי צו זיין קלייזל. אויב אַזאַ מין באַציאונגסלאָזיקייט עקזיסטירט צווישן אידישע שרייבער גופא, ווי קאָן מען זיך שוין בכלל באַקלאָגן אויפן אידישן לייענער און נאָך האָבן טענות און תרעומות צו אים?

דעם בעסערן לייענער קאָן מען ניט נאָרן מיט קונציקע באַפּוצונג פון שיינע פּראָזן און פּאַרכאפּנדיקע פּליטערלעך; אים קאָן מען אויך ניט נאָרן מיט דער אויסטער־לישקייט פון סוזשעט. דער בעסערער לייענער וויסט צו גוט, אַז אין אַן עכט־קינסטלעריש ווערק איז דאָס וואָרט שטיל ממש קול דממה דקה'דיק, אָבער דערפאַר טיף און ערנסט, דורכגעטראַכט און דורכגעפילט, געצוימט און געלייטערט.

דער בעסערער לייענער ווערט תמיד מיטגעריסן פון אמתער קונסט, וואָרן די אמתע קונסט איז תמיד די סימפּאָנישע צונויפזאַמלונג פון זעלישן שפּיל, תמיד דאָס גרויסע ליכט וואָס באַשטראלט נאָר די סטאַטישקייט אין דער מענטשלעכער נשמה, תמיד די גרונט־נטיה אַרויסצוברענגען דעם מענטשלעכן אויסגעצייטיקטן און אויסגע־שטאַלטיקטן לעבנס־צוועק.

די אידישע ליטעראַטור דאַרף ניט און זאָל ניט זיך פאַרנעמען דורכאויס מיט די אייגענע פּראָבלעמען, נאָר דאַרף און זאָל אויך אַריינגענעמען דאָס ליכטיקע און שאַטן־דיקע פון דער גאַרער וועלט. דערביי מוז זי אָבער צייכענען און מאָלן די ניט־אידישע וועלט ריין־אָביעקטיוו אָן וועלכע נטיות און פּניות, אָן סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס.

— יעקב ראָדאָק

שלמה סיימאָן

אַ פּראַקטישער פּלאַן

(פאַר אידיש שטייגער לעבן אין די תפוצות)

א

וועז מען שרייבט וועגן איבערבויען אונזער אידיש לעבן אין די תפוצות, וועגן איבערשאַפֿן אידישקייט, וועגן „צוביגדן דעם אידישן גלויבן צו מצוות־מעשיות אפילו ניט צו די מצוות פון שולחן־ערוך" (שמעון דובנאָוו), וועגן קאַנקרעטיזירן וועלטלעכע אידישקייט און געבן אַ פּאַרוואָס צו אונזער לעבן, אַ אידיש־לעבן אין ניט אַ אידישער סביבה, קומט באַלד דער אָפּרוף:

— אדרבה, גיט אונז אַ פּראַקטישן פּלאַן, אַן פּילאָסאָפּיעס, אַן טעאָריעס, ווי אַזוי צו שאַפֿן אַ פול אידיש לעבן אין די תפוצות. אויב איר וועט אונז ווייזן דעם פּראַקטישן וועג וועלן מיר אים אָננעמען. מיט פּילאָסאָפּיעס און חקירות קאָן מען ניט שאַפֿן קיין לעבנס־שטייגער.

פון דעם איז צו פּאַרשטיין, אַז וועז אַ סעקולאַרער איד פּאַדערט אַ פּראַקטישן פּלאַן מיינט ער אַ גרינגן אופּן. ער וויל מען זאָל אים געבן א אידישקייט, וואָס זאָל טאַקע פּאַרכאַפֿן די יוגנט און זי האַלטן לעבן טאַטע־מאַמע; אַ אידישקייט וואָס זאָל לעבן אָן אינהאַלט און זיך צום אידישן לעבן אין די תפוצות, אָבער אין דער זעלבער צייט זאָל אָבער די אידישקייט ניט שטערן די קאַריערעס פון די קינדער, ניט שטערן אויך זיין טאָג־טעגלעכן לעבן און בכלל ניט זיין קיין שטערונג אָנצוגיין מיט אַלע טאָג־טעגלעכע געוואוינהייטן און קלייניקייטן און באַקוועמלעכקייטן.

אָבער דער אמת איז, אַז וועז פרעגט אָפּ אַ טעאָריע צוליב פּראַקטישקייט איז עס אַ גוטער סימן. עס איז על פּי רוב אַ באַווייז, אַז דער טעאָרעטיקער, דער מאָנער איז געקומען מיט עפּעס נייס. דאָס באַווייזט אויך, אַז דער טעאָרעטיקער גייט אין דער טיף, וויל איבערבויען דאָס גאַנצע לעבן, באַנוגנט זיך ניט מיט פּאַרלאַטן בלויזן, נאָר וויל ענדערן דעם איינשטעל פון אַלע טאָג טעגלעכע אַטקיוויטעטן. ער וויל ברענגען נייע וועלטן אין אידישן לעבן, וואָס שטויסן זיך צוזאַמען מיט דעם איצט, מיט דער כהוויה.

אַלעמאָל איז געווען די טענה פון ניט־פּראַקטישקייט צו די וואָס זיינען געקומען מיט גרינטלעכע פּאַדערונגען. שוין צו משה רבנו האָט מען געהאַט טענות:

„און זיי האָבן געטראָפן משה און אהרנען וועז זיי, די שוטרים, זיינען אַרויס פון פרעה'ן. און זיי האָבן געזאָגט צו משה מיט אהרנ'ען: זאָל גאָט אַראָפּקוקן און משפּטן, וואָס איר האָט פאַרמיאוסט אונז אין די אויגן פון פרעה'ן און אין די אויגן פון זיינע קנעכט, צו געבן אַ שוועכד אין זייערע הענט אונז צו הרג'ענען (שמות ה', כ, כא).

איז ציוניזם געווען פּראַקטיש? אוודאי נישט. אָבער די טעאָרעטיקער פון ציוניזם האָבן ניט געריידט פון פּראַקטישקייט נאָר פון אומפאַרמיידלעכקייט. ניט משה העס און ניט לעאָן פּינסקער האָבן אָנגעוויזן אַ פּראַקטישן פּלאַן ווי צו רעאַליזירן דעם

אומקער פון אידן קיין ארץ ישראל. זיי האָבן בלויז אָנגעוויזן אויף דער אוממעגלעכ־קייט צו לעבן אין גלות און פאַרלאָזן זיך אויפן חסד פון אונזערע שכנים. שפּעטער זיינען געקומען די פאַרטייטשער, די אויסטייטשער און די פּראַקטישע טוער, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו רעאָליזירן דעם ציוניזם.

די טענה, אַז אַ פילאָסאָפּיע, אַ טעאָריע שאָפט ניט קיין לעבנס שטייגער איז קיין טענה ניט. אָן אַ טעאָרעטישער באַגרינדונג קאָנען ניט קומען קיין באַוועגונג, ניט קיין פירער, ניט קיין נאָכפאָלגער און ניט קיין פּראַקטישע טוערס.

אמת, ווען אַ טעאָריע ווערט רעאָליזירט אין לעבן און ווערט אַ טייל פון טאָג־טעגלעכן אויפפיר, זיינען די נאָכפאָלגערס ניט קיין גרויסע בקיאים אין דער תורה וואָס זיי פאָלגן אויס. בלויז יחידי סגולה ווייסן אַלע פאַרוואָסן, אַ גרעסערע צאָל פון די יחידי סגולה ווייסן די ראשי פרקים פון דער טעאָריע. אָבער די גאָר גרויסע מערהייט פאָלגן אויס די נייע לערע צוליב שרעק, אבערגלויבן, הילפלאָזיקייט, נאָכמאָכונג, בלינדע געהאָרכזאַמקייט, ווירקונג פון שלאָג־ווערטער און איבערהויפּט פון ניט וועלן אָפּ־צושטיין פון כלל.

אַ גוטער ביישפּיל פאַר דעם זיינען די מיליאָנען סאָציאַליסטן און קאָמוניסטן. וויפיל פון זיי זיינען באַקאַנט, בלויז באַקאַנט, מיט די טעאָריעס פון סאָציאַליזם און קאָ־מוניזם? וויפיל פון זיי זיינען בקיאים, אמתע בקיאים, אין קאַרל מאַרקס?

דאָך אָן אַ סאָציאַליסטישער טעאָרעטישער באַגרינדונג וואָלט אוממעגלעך גע־וען אַ סאָציאַליסטישע מאַסן באַוועגונג, אָדער א קאָמוניסטישער שטאַט.

עס זיינען דאָ דריי סטאַדיעס אין יעדער טעאָרעטישער אינאָוואַציע. צוערשט קומט אַ טעאָרעטיש באַגרינדונג, וואָס גאָר ווייניק הערן זיך צו צו איר. מען פרעגט אָפּ אממיינסטן די טעאָריע מיט אפּיקורסישקייט. נאָכדעם ווי טעאָריע דרינגט אַביסל אַריין צווישן די מענטשן און אַ סך זיינען שוין מסכים מיט איר פרעגט מען זי אָפּ מיט פּראַקטישקייט. נאָכדעם, ווען עס קומען די פּראַקטישע טוער און די טעאָריע ווערט רעאָליזירט אין לעבן, וואונדערט מען זיך ווי אַזוי מען האָט געקאָנט אויסקומען אָן איר, געלעבט בלינד און ניט געזען „דאָס ליכט פון אמת".

ב

איבערבויען אונזער לעבן לויטן אייגנשטעל פון צוגעפאַסטער הלכה איז ניט קיין אַרבעט פון אַ יאָר, צוויי. ט׳דאַרף געדויערן יאָרן. לאָמיר זיך פאָרשטעלן, אַז לויט די אָנווייזונגען פון אַ נייעם סאַנקציאָנירטן שולחן־ערוך עפענען מיר בתי מדרשים, וואָס ווערן די צענטערס פון אַ באַנייטן גייסטיק גאַנץ אידיש לעבן. ווען דאָס זאָל געשען איצט, אָט אין היינטיקן יאָר, וואָלטן מיר ערשט געזען וואָס פאַר אַ גייסטיקער מדבר איז אונזער אידישער וועלטלעכער סעקטאָר.

ביי אידן זיינען געווען דרייערליי פּראָפעסיאָנעלע כלי־קודש: רבנים, חזנים און מגידים. די רבנים זיינען געווען די טעאָרעטיקער פון הלכה־אידישקייט. די חזנים די אונטערהאַלטערס, קיין שליחי־ציבור אין פולן זין זיינען זיי ניט געווען, יעדער איד האָט געקאָנט דאָוונען ביים עמוד. די מגידים זיינען געווען די באַטאָנער פון אגדה־אידישקייט, וואָס שטעלט גרויסע פאָדערונגען אָבער איז קיינמאָל ניט פאַרעכנט גע־וארן ווי די נאָרמע פון טאָג־טעגלעכן לעבן. ביי אונז, אידיש־רעידנדיקע סעקולארע אידן זיינען געבליבן בלויז די מגידים. אידישע שרייבער זיינען די מאָדערנע מגידים, וואָס האַלטן רעפעראַטן, שטעלן פאָדערונגען, וואָס זאָרגן אַמייסטן וועגן דברים שבלב.

וועו מיר זאלן עפענען בתי מדרשים פאר זיך האבן מיר ניט קיין גייסטיקע פירער ,וואס זאלן קאנען קאנקרעטיזירן אידישקייט.

עס פעלט אונז אויך דער שיכט פון בעלי־בתים לומדים, וואס האבן געשפילט א וויכטיקע ראלע אין אידישן לעבן. אט די לומדים זיינען געווען די אנפירער און טאנ־געבער. זיי זיינען געווען די, וואס האבן אנגעפירט מיט די אלערליי חברות פון שטעטל. אפט האבן זיי דורכגעפירט די פונקציעס פון רבנים. לויטן אידישן דין איז ניט נויטיק קיין רב דורכצופירן וועלכע ס׳איז צערעמאניע. דער רב איז דאך ניט מער ווי א מומחה.

וועו מיר זאלן אנהייבן ערנסט מיט אונזער ארבעט איבערצושאפן אידישקייט, מוזן מיר אנקומען צו אלטע טעקסטן, וואס זיינען פארן וייניק אויף אידיש. די אי־דישע ליטעראטור קאן ניט פארנעמען דעם ארט פון די קאנאניזירטע טעקסטן. די גאנצע אידישע (אויך די מאדערנע העברעאישע ליטעראטור גייט ארויס אין דעם כלל) איז ניט מער ווי א פארווויילונג ליטעראטור. זי פארנעמט זיך ניט מיט הלכה, מיט איינ־שטעלן פארמעס.

די אידישע ליטעראטור, וואס א סך מיינען, אז זי קאן ווערן און דארף ווערן דער דאמינירנדיקער כוח אין אונזער לעבן באשטייט אינגאנצן פון אגדה (ווי מיר האבן עס אין אן אנדער ארט קלאר געמאכט). מיט אגדה, מיין איך, א שיטה וואס פארנעמט זיך בלויז מיט דברים שבלב, מיט העכערע ענינים, מיט העכערער פרומקייט, וואס האט ניט צו טאן מיטן טאג־טעגלעכן אויפפיר. אגדה מיין איך מוסר רייד, וואס זיינען גאנץ אפט אזוי עטיש הויך און זיינען צו גאר ניט מחייב אין געווינטלעכע אומשטענדן. קיין דירעקטיוון ווי צו לעבן, ווי זיך אויפצופירן גיט ניט די אידישע ליטעראטור.

אט ליגט פאר מיר מ. באסינס דיקער בוך פון קרוב זעקס הונדערט זייטן גרויס פארמאט — „די אמעריקאנער אידישע פאעזיע אנטאלאגיע", וואס נעמט ארום פופציק יאר אידיש שאפן. בלעטערט דורך דאס גאנצע בוך און זעט צי איר געפינט איין ליד, וואס זאל געבן דירעקטיוון ווי אזוי א איד זאל זיך אויפפירן אין טאג־טעגלעכן לעבן. איך פארזיכער אייך, אז אזא ליד איז דארט ניטא.

נאך בעסער נעמט צונויף די גאנצע סעקולארע אידישע ליטעראטור און זאל א איד זי לערנען, כדי ער זאל וויסן ווי אזוי ער דארף לעבן זיין טאג־טעגלעכן לעבן, כדי ער זאל בלייבן א איד. ער וועט יארן לערנען און עס אלץ ניט וויסן. זאל ער פרו־בירן אויסגעפינען פון דער ליטעראטור ווי אזוי א איד דארף לעבן צווישן די פעלקער, וואס דארף ער אפהיטן און וואס דארף ער ניט היטן — ער וועט גאר נישט אויסגעפינען.

אוודאי קאן מען טענהן אז הלכה איז ניט די עובדה פון ליטעראטור. מסכים. אבער וועו איז עס געדעדט געוואָרן וועו עס איז דא א פראצווייג פול אידיש לעבן און די ליטעראטור איז ניט מער ווי א אפצווייג. אבער וועו מען פארלאזט זיך אינגאנצן אויף ליטעראטור און שפראך — דארף דאך די ליטעראטור אויספילן אויך די פונקציעס פון הלכה, פון א וועג־וויזערין. אניט בלייבן מיר דאך בלויז מיט אן אויבערשטיבל, א שיין אויבערשטיבל, אבער וואס הענגט אין דער לופטן. דער פונדאמענט פעלט.

דאס בעסטע וואס מען קען זאגן וועגן אונזער ליטעראטור איז, אז זי האט אין זיך א ניצוץ פון די נביאים. אין איר איז פארן יענע אבסטראקטע אידישקייט, וואס האט געמאנט מער ווי בלויז ריטואל און צערעמאניאל — מער ווי פארמע און לבוש. אבער וועו די נביאים האבן געהאמערט מיט זייערע שטראף רייד איז דאך דאן געווען א אידיש לעבן, א אידישער צערעמאניאל און א ריטואל, האבן זיי געקאנט פאדערן

מער ווי דאָס. וועָן ס׳איז געווען אַ קולט פון קרבנות, אַ רייכער צערעמאָניאַל פון תפילות און געזאַנגען האָט דער נביא געקאָנט שטורעמען:

„איך האָב פיינט, איך פאַראַכט אייערע יום־טובים,
איך פאַרטראָג ניט דעם ריח פון אייערע פאַרזאַמלונגען.
אייער מעל־אָפּפער וויל איך ניט
און די פרידן־אָפּפער פון אייערע געשטאָפּטע בהמות
וויל איך ניט אָנקוקן,
נעמט אַוועק פון מיר דעם ליאַרם פון אייערע געזאַנגען,
דאָס שפּילן פון אייערע האַרפּעס וויל איך ניט הערן".

(עמוס ה׳, כא, כב, כג).

אָבער וועָן מיר היטן ניט אָפּ קיין שבת און קיין יום־טוב. וועָן מיר קומען זיך ניט צוזאַמען אין אונזערע בתי־כנסיות מיט געזאַנג און שפּיל איז וואָס קאָן מען פון אונז מאַנען און פאָדערן? וואָס פאַר אַ טענות קאָן מען האָבן קעגן צערעמאָניאַל און רי־טואַל וועלכע מיר היטן ניט אָפּ? וועָן איך הער אונזערע פירער און טעאָרעטיקער אַנ־פאָלן אויף אַ אידישן טויטן ריטואַל און זינלאָזן צערעמאָניאַל דוכט זיך מיר אויס אַז זיי גיבן אַ היתר צו אידן צו זיין פריי פון אידישקייט און ניט אָפּהיטן קיינע מצוות־מעשיות — אַ היתר אויף הפקרות.

די אידישע ליטעראַטור האָט ניט נאָר אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם יאָך פון הלכה אידישקייט נאָר אויך זיך אָפּגעזאָגט פון אידישער שליחות. שליחות מיין איך ניט קיין פאַרטיי־דירעקטיוון, אָדער גרופּע דירעקטיוון. איך מיין יענע שליחות, וואָס דאָס אידישע פאָלק האָט געטראָגן אויף זיך מימים קדמוניות: צו קאָנקרעטיזירן גאָטס קעניגרייך אויף דער ערד אויף אַ נאַציאָנאַלן אופן; טראָגן דעם יאָך פון אַן עטישן גאָט וואָס פאָדערט אַ הייליקן לעבן, וואָס וועט ברענגען דערלייזונג פאַרן יחיד, פאַר דער אומה און דער וועלט. דאָס האָט אַוועקגעשטעלט אידן ווי אַ פאָלק, וואָס איז אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער, אַ פאָלק וואָס איז אַ מוסטער פאַר דער וועלט. די אידישע ליטע־ראָטור האָט גאָר אַוועקגעשטעלט די פעלקער פון דער וועלט ווי אַ מוסטער פאַרן אידישן פאָלק.

ס׳איז ניטאָ און ס׳איז ניט געווען ביי אונז, אידישיסטן־גלות׳יסטן, קיין אײַן פּוב־ליציסט מיט דעם ערנסט פון אַ דר. נחמן סירקין, וואָס האָט געמאַכט פאַנטאַסטישע פּלענער פאַר ארץ ישראל. קיינער פון די פּובליציסטן, וואָס האָט זיך אַריינטירט אויפן גלות, האָט זיך ניט פאַרמאָסטן צו שאַפן אַ פרייוויליקע אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל ארויפ־לייגן שטייערן, איינשטעלן דיסציפלין, צענטראַליזירן דערציאונג, פאַרלאָג וועזן, שול־געביידעס און איינשטעלן דאָס גאַנצע אידישע לעבן. אידישע פּובליציסטן און פירער פון אונזער לאָגער האָבן שטענדיק צוגעטשעפּעט אידיש לעבן צו עפּעס אַ פרעמדן וואָגן — סאָציאַליזם, וואָס דאָרף רעאַליזירט ווערן און איינגעפירט ווערן מלוכה׳ש פון אַנדערע און דערנאָך אונז כולל זיין, ברענגען פאַר אונז די גאולה. אָדער געבן הילף אונ־זערע אַרעמע בריידער ערגעץ וואו זיי אויסליזיין. אָבער מיר איז ניט באַקאַנט עס זאָל קומען אַ אידישער שרייבער און פאָדערן אַ גאַנץ אידיש לעבן געבויט אויף מאַראַלישער דיסציפלין, אויטאָנאָמיע וואָס קומט פון אינווייניק ניט פון דרויסן, אַ שטייער אַרויפלייג אָן צוואָנג פון דרויסנדיקער מלוכה, אין קורצן, אייַנפירן אַ הלכה־אידישקייט, נאָר בריי־טער ווי בלויז רעליגיעזע הלכה. אָזאַ פאָדערונג איז קיינמאָל ניט געווען ביי אידישע שרייבער. מען האָט אַלץ איבערגעלאָזט דאָס לעבן פון די תפוצות צום בלינדן גורל.

דאָס פאַרהערלעכן פון דעם אַלטן הלכה'שן לעבנס שטייגער אין דער ליטעראַטור איז געטאָן געוואָרן פון די, וואָס דער הלכה'שער גאַנג פון אידישקייט איז געווען ביי זיי טויט. ס'איז געוואָרן סיי ביי די בעלעטריסטן און סיי ביי די פובליציסטן בלויז אַ פאַעטישע איבערלעבונג. פרץ האָט אין זיין פובליציסטיק געפרובירט ריידן פון איבער־בויען אידיש גייסטיק לעבן אויף הלכה'שע יסודות, אָבער אין זיינע בעלעטריסטישע אַרבעטן איז ער שטענדיק געווען אויף דער זייט פון אגדה, פון דברים שבלב. די הלכה־אידישקייט האָט ער ניט ליב געהאַט. פונקט ווי אין זיינע חסידישע דערציילונגען האָט ער אַרויסגעוויזן אַ גרויס ליבשאַפט און פאַגעטערונג צו חסידישקייט, אָבער ניט צו חסידים, אַזוי האָט ער אין זיינע פאַלקסטימלעכע דערציילונגען און אַנדערע פרומע דערציילונגען אַרויסגעוויזן אַ גרויס פאַרשטענדעניש צו אגדה־אידישקייט, אָבער ניט צו הלכה־אידישקייט.

די אַלע וואָס האָבן געשריבן וועגן אידישן שטעטל, אָדער וועגן רעליגיעזן לעבן בכלל, האָבן ניט געמיינט עס אַוועקצושטעלן, כדי מיר זאָלן עס נאָכמאַכן אָדער איבער־בויען, אָדער צופאַסן. ניין, ס'איז געווען בלויז „נאָסטאַלגיע". קינדער־יאָרן־בענקשאַפט וועגן וועלכע מען רעדט מיט ליבשאַפט אָבער, פאַרשטייט זיך, מען קערט זיך ניט אום צו זיי.. ווי דער וואַנדערער פון שלום אַש'ס שטעטל, וואָס קומט אַריין אין שטעטל אַ שווייגן־דיקער און גייט אַוועק אַ שווייגנדיקער. ער האָט געזען אַ שיינע זאַך, אָבער מיט אים האָט עס פראַקטיש קיין שייכות ניט.

פרץ ענדיקט אַזוי די פאַלקסטימלעכע דערציילונג „דריי מתנות":

„און די צדיקים האָבן זיך פאַר אים געמיט. די טויערן פון גן עדן האָבן זיך, נאָך די דריי מתנות, געעפנט.

און דער אורים ותומים האָט געזאָגט:

— אמת שיינע מתנות, אויסטערלישע שיינע, צוניץ קומען זיי נישט, גאָרנישט לתשמיש, אָבער לנוי אויסטערליש" (פאַלקסטימלעכע געשיכטן, פאַרלאַג אידיש, ניו־יאָרק, תר"פ, 1920).

ביי פרץ'ן זיינען די דריי מצוות: גלוי ראש, צניעות, ארץ ישראל ערד, ניט מער ווי עסטעטיש פאַעטישע איבערלעבונגען. ניט צו נוצן, נאָר בלויז צוליב שייניקייט. אפשר על פי הדחק קאָן מען אַריינטייטשן אין פרצ'ן עטיק באַוואונדערונג, אָבער ניט קיין באַ־וואונדערונג פון הלכה.

ג

עס זיינען פאַראַנען שווערריקייטן און שווערריקייטן ביים איבערבויען אונזער לעבן אויף די יסודות פון הלכה אידשקייט. מיר זיינען איינגעטונקען אין מ"ט שערי וועלט־לעכקייט — סעקולאַריזם. ס'איז פאַר אונז פסיכאַלאָגיש שווער צו מקיים זיין וועלכע ס'איז מצוות מעשיות, און איבערהויפט איז פאַר אונז שווער דורכצופירן וועלכן ס'איז רעליגיעזן צערעמאָניאַל.

סאיז ניט קיין פראַגע פון עסטעטיק, ווי אַ סך פון אונז מיינען. איך האַלט, אַז עס איז דאָ אַ סך שיינקייט אין אָנטאָן אַ טלית און שטעלן זיך דאָוונען בציבור. יעדער איינער דאָוונט אָקטיוו און פאַרלאָזט זיך ניט אויפן שליח־ציבור ווי ביי די אומות־העולם, דוכט זיך מיר אַז די ספעציפישע הלבשה — דער טלית, איז ניט נאָר אַ סימבאָל נאָר אויך אַן אָקט פון אויסטאָן זיך פון וואָכעדיקייט. פסיכיש פילט אַ מענטש גאָר אַנ־דערש ווען ער בייט איבער זיינע בגדים.

ביי מיר איז אינגעקריצט אין זכרון, פון יוגנט אָן, דאָס בילד פון פאַלן כורעים אום יום כיפור ביי דער עבודה. אפילו פון טעאַטראַלישן שטאַנדפונקט איז עס געווען אָן אימפאָזאַנט בילד — אָן עולם אָנגעטאָן אין טלית און קיטל פאַלט אויף די קני ווי איין מענטש מיט אַ תפילה אויף די ליפן. די גייסטיקע דערהייבונג און עמאָציאָנעלע איבער־לעבונג איז גאָר ניט אָפצושאַצן.

דאָך איז שווער פאַר אונזערן אַ אידן אָנצוטאָן אַ טלית. מיר מיינען אָז די שווערקייט איז ניט ווייל מיר גלויבן ניט מער אין אַ פערזענלעכן גאָט און מיר האָבן פאַרלאָרן די שרעק פאַר אים. אָט זעען מיר ווי מאָדערנע, ניט קיין גלויביקע אידן, מאַר־שירן דעם ערשטן מאַי, אויסגעפוצט אין רויטע סטענגעס און אַנדערע צאַצקעס. אין געוויסע מינוטן הויבן אויף אַלע ווי איין מענטש די רעכטע האַנט פאַרשטייפט אין אַ קולאַק און שרייען אויס לאָזונגען. זיי חזרן איבער די לאָזונגען נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל מיט רעליגיעזן עקסטאַז אַלע אין איין קול און מיט איין ניגון. וועלכער בייזער גאָט צווינגט עס זיי צו טאָן?

דער אמת איז, אַז מיר האָבן זיך דערווייטערט פון אידישן וועג און אידישן לעבנס־שטייגער. אָט פיר איך אָן מיט אַ „חברה לערנער". אַבער באמת לערן איך מיט זיי ניט, נאָר האַלט סיסטעמאַטיש פאַר זיי לעקציעס. וועז איך זאָל זיך זעצן מיט זיי לערנען טעקסטן, עין־יעקב, משניות אָדער תנ"ך וועלן זיי ניט מסכים זיין. זיי זיינען נאָך ניט גרייט אויף דעם. אַ לעבן לאַנג זיינען זיי געגאַנגען צו לעקציעס, צו רע־פעראַטן ווי „מאָדערנע" מענטשן טוען, איז פאַר זיי לערנען חומש, נביאים, כתובים אָדער משניות אַלט מאָדיש און ניט פראָגרעסיוו (איי די רעאַקציאָנעריישקייט פון פרא־גרעס).

מיר זיינען צו אַ סך זאָכן נאָך ניט גרייט. אונזער דור איז אַ דור, וואָס האָט גע־בראָכן צאַמען און איז פסיכיש ניט גרייט צו ווערן אַ בויער. אַ סך אידישע אינסטיטו־ציעס און מנהגים זיינען ביי אונז פאַרבונדן מיט ניט קיין אָנגענעמע עמאָציאָנעלע אי־בערלעבונגען.

איך וועל גיין נאָך ווייטער. ס׳קאָן זיין, אַז אפילו אונזערע קינדער זיינען ניט ראוי אויפצולעבן און איבערצובויען די הלכה־אידישקייט. מיר, זיערע טאַטעס, זיינען ניט געווען קיין גאָר גוטער בישפיל פאַר זיי. מיר האָבן דאָך געלייגט דעם טראָפ אויף דערפאָלג, אויף גופישקייט, אויף הנאה, אויף פאַרווייללונג. איצט, אַז מיר זיינען געקומען צו אַנדערע איבערצייגונגען וואַרפן זיי אונז פאָר גאַנץ אָפט, אַז מיר זיינען אַלט געוואָרן און מיר האָבן זיך דערשראָקן פאַרן רבונו־של־עולם.

עס זיינען פאַראַן נאָך און נאָך שווערי־קייטן. אפילו טעאָרעטיש, איז נאָך פאַראַן אַ סך וואָס צו טראַכטן און זוכן. למשל די פראָגע פון סאַנקציע. ווער איז דער אויטאָרי־טעט? וועלכע מצוות זאָלן מיר אָננעמען, וועלכע ניט? אויך די פראָגע פון סע־פעראַטיזם פון אונזערע שכנים. ווי ווייט זאָלן מיר זיך אָפזונדערן פון זיי?

אָבער די אַלע שווערי־קייטן דאַרפן קיינעם ניט אביערשרעקן. דער עיקר פון אַלע עיקרים איז צי הלכה אידישקייט האָט אין זיך אַזעלכע ווערטן, אַזאָ לעבנס־וועג, וואָס ס׳איז כדאי איבערצובויען, כדי עס אויפצולעבן. וועז מיר קומען צו דער איבערצייגונג, צום גלויבן, אָדער צום געפיל, אַז הלכה אידישקייט טראָגט אין זיך אַ בשורה פון גאולה צו דער איצטיקער ראַציאָנאַלער און מאַטעריאַליסטישער וועלט, ווי די נבואה אידשקייט האָט געטראָגן צו דער געצנדינישער, צו דער פאגאַניסטישער וועלט, דעמאָלט זיינען די שווערי־קייטן קיין שווערי־קייטן ניט. ווייל ווי שווער עס איז אָנצוהייבן איבערצובויען

אונזער לעבן איז נאָך שוועראר צו לעבן ווי איצט א מהיכא־תיתא אידישקייט (וועגן דער שיטה פון הלכה־אידישקייט, די ווערטן פון הלכה פאַר אונז איצט, ווערט באַהאַנדלט אין אַנדערע קאַפּיטלען).

ד

אונזער עובדא אין איצטיקן מאָמענט איז אָנצוהויבן איבערצובויען אונזער אידיש לעבן. דער איבערבוי דאַרף זיך סומך זיין אויף די אַלטע פיר אידישע יסודות: פרייוויליקער יאָך, פערזענלעכע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, בית מדרש און תורה לערנען.

פרייוויליקער יאָך: ביי אַלע פעלקער איז פאַראַן די געשעעניש ווי אַ גאָט האָט געגעבן די געזעצן צו זיין פאָלק. אָבער דער געדאַנק פון אַ פרייוויליקן בונד צווישן גאָט און זיין פאָלק איז אויסשליסלעך אַ אידישער. אַ בונד ווערט געמאַכט מיט דער צושטימונג פון ביידע צדדים. צוואַנג און שרעק קאָנען ניט זיין קיין הויפּ־פאַקטאָרן. געראָטן איז קאַרל בודדע וועג ער זאָגט: „די אידישע רעליגיע איז געווען אַן עטישע אמונה, ווייל זי איז געווען אַ רעליגיע פון אויסוואָל. ווייל איר יסוד איז געווען אַ פרייוויליקער באַשלוס, וואָס האָט עטאַבלירט אַן עטישע באַציאונג צווישן פאָלק און זיין גאָט אין אַלע צייטן" (די רעליגיע פון ישראל ביזן חורבן, פון קאַרל בודדע, זייט 38, ענגליש). אָט דער פרייוויליקער אויסוואָל און דער עיקר פון אַלע עיקרים און דאַרף און מוז אָנגעוועגדט ווערן איצט אויף אונז. מיר דאַרפן אויפהערן צו טראַכטן אז דער גאַנצער אידישער מהות פון גאָטהייט איז געקומען פון שרעק. דער „ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" (דברים ו' ה) און דו זאָלסט ליב האָבן גאָט דיין גאָט מיט דיין גאַנצן האַרצן, מיט דיין גאַנצער נשמה און מיט דיין גאַנצן כוח, האָט שפּעטער אין אידשער רעליגיעזער געשיכטע געשפּילט אַ גרעסערע ראָלע ווי דער „כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו" (דאָרט יב) נאָר צו מורא האָבן פאַר גאָט דיין גאָט צו גיין אין אַלע זיינע וועגן. אפילו אין אָט דעם פּסוק שטייט אויך וויטער ולאהבה אותו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך" — און ליב האָבן אים און צו דינען אים מיט דיין גאַנצן האַרצן און מיט דיין גאַנצער נשמה. בלויז פון ליבשאַפט קאָן מען דינען עמיצן מיטן גאַנצן האַרצן מיט דער גאַנצער נשמה. ניט פון שרעק (זע ש. זילבערשטיין „דע, אהב וירא" — ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצ"ח).

פערזענלעכע אחריות: אַ אידנס חשבון דאַרף זיין צווישן אים און גאָט (געוויסן, פאַר די וואָס שרעקן זיך פאַר דעם וואָרט גאָט). ניט צווישן מענטשן און פאָלק. אַ איד טאָר ניט הרג'ענען אפילו וועג ער האָט געקראָגן אַ באַפעל פון אַ העכערן פון אים דאָס צו טאָן. יעדער יחיד איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיינע מעשים.

יעדער יחיד דאַרף זיך גייסטיק און עטיש אַליין באַזאָרגן. ער מוז עס טאָן, כדי זיין אייגן לעבן זאָל זיין גאַנץ און הייליק און האָבן אַ זין. וועלן טויזנטער, צענדליקער טויזנטער, מיליאָנען אידן פירן אַ עטיש, הייליק לעבן, אויפפירן זיך ווי אידן וועט שוין במילא זיין אַ פאָלק אָן דאגה פאר זיין קיום. קיום צוליב קיום איז זינלאָז לויט אידישן באַגעם.

די נביאים האָבן זיך געשטעלט אפילו קעגן גליק פון פאָלק, אויב דאָס פאָלק האָט זיך ניט אויפגעפירט ווי געהעריק. הושע קלאָגט: „און ישראל האָט פאַרגעסן אַן זיין באַשעפער און ער האָט געבויט פּאַלאַצן און יהודה האָט פאַרמערט באַפעסטיקטע שטעט. דערפאַר וויל איך שיקן אַ פייער אויף זיינע שטעט און עס וועט פאַרברענען זיינע פּאַלאַצן (הושע ה' יד). הושע פאַרשעלט דאָס גליק און דערפאָלג פון יהודה און ישראל — באַפעסטיקטע שטעט און פּאַלאַצן, ווייל אידן פירן זיך ניט אויף ווי עס באַדאַרף צו זיין.

בית מדרש: דער צענטער פון קהלשן לעבן איז געווען און מוז בלייבן דער בית מדרש. אָן אַ בית מדרש קאָן ניט זיין קיין קהל׳יש לעבן. אָן אַ קאָמונאַלן לעבן איז ניטאָ וואוהין צו ברענגען קינדער און ניטאָ קיין ציל פאַר אידישער דערציאונג.

תורה לערנען: צוריק צום לערנען. ליטעראַטור איז בדרך כלל בלויז פאַרווייזונג. דער גאַנצער איינשטעל פון מאָדערנער קולטור איז הנאה. דאָס פאַרשענערן און פאַר־בעסערן דאָס לעבן איז ניט די פונקציע פון ליטעראַטור און קונסט. ליטעראַטור איז פאַר הנאה, תורה אָבער איז כדי א מענטש זאָל וויסן דעם וועג צו גאָט, כדי דער מענטש זאָל וויסן וואָס צו טאָן, ווי אַזוי צו אויפפירן זיך אין אַלע סביבות און אומשטענדן. דער־פאַר לייענט מען ליטעראַטור אָבער מען לערנט תורה. ליטעראַטור איז אינדיווידואַ־ליסטיש, תורה אפילו די אינדיווידועלע איז קאָלעקטיוו.

ס׳איז דאָ אַ טיפער געדאַנק אין דעם אופן ווי אידן דרוקן אַ תנ״ך און דעם תלמוד מיט מפרשים. זעט, אַ שטיקל נביאים און דער קליינער עמוד איז אַרומגערינגלט מיט מפרשים. די גמרא: איין משנה, נאָך דער משנה שטיקער גמרא. אַרום דער גמרא רש״י און תוספות און ביי די שוילי הגוילים — די ראַנדן, אַנדערע מפרשים און צום סוף פון דער מסיכתא נאָך מפרשים. אפילו דער רמב״ם איז ניט געדרוקט אָן מפרשים. ס׳איז אַ שיכט אויף אַ שיכט און אויבן ווידער אַ שיכט. ס׳איז ניכר המשך, וואַרצלדיקייט. דערפאַר קאָן מען לערנען די טעקסטן ווידער און ווידער, הפוך בה והפוך בה דכלא בה — קלער אַריין אין איר, ארבעט אַריין אין איר ווייל אַלץ איז אין איר דאָ (אָבות ה׳, בכ). ס׳איז אָן אַקומולאַציע פון דורות.

ה

דאַרפן מיר אָנהייבן. זאָלן זיך פאַרמירן גרופּעס פון אידישע מענטשן וואָס ווילן מער ניט לעבן מיט גייסטיקן ווינט, מיט ערזאַץ, מיט שיריים פון אידישקייט — זאָלן זיי תיכף דינגען אַ לאָקאַל, אָדער זיך צונויפטרעפן סיסטעמאַטיש ביי אייניעם אין שטוב, אָבער עס מוז זיין אַ שטענדיק אָרט. עס זאָל ניט ווערן אַ מין גיין פון שטוב צו שטוב און יעדע באַלעבאַסטע זאָל וועלן זיך אויספיינען פאַר די חברטעס מיט איר רייכן טיש און שיינער באַלעבאַטישקייט. אין אָט דעם שטענדיקן לאָקאַל זאָל זיך געפינען דער בית מדרש, זאָל זיין דער מנין.

איך ווייס ניט צי אַזאַ מנין אידן קאָן דאָווענען, אָדער קאָן האָבן אַ ספר תורה. געווויסע עקספּערימענטן אויף דעם געביט האָב איך געמאַכט, צום אמתן דאָווענען איז נאָך ניט געקומען. אָבער אויב ניט דאָווענען זאָל מען לערנען. אָבער טאָקע לערנען ניט לייענען (איבערהויפט זאָל מען זיך אויסהיטן אויף די צונויפקומען איינצולאַדן שרייבער, כדי זיי זאָלן לייענען פון זיערע אייגענע שאַפונגען, פאַר דעם צוועק דאַרפן זיין ספע־ציעלע געלעגנהייטן). דאָס לערנען דאַרף באַשטיין אַממייסטן פון לערנען אַלטע טעקסטן וואָס האָבן די סאַנקציע פון דורות — תנ״ך, תלמוד, מדרש, מוסר־ספרים. פאַרשטייט זיך מיט באַלויכטונגען, פאַרטייטשונגען און דערקלערונגען לויט אַ קולטור היסטאָרישן צוגאַנג.

איך שרעק זיך אפילו ניט אויב עס וועט שפּעטער קומען צו דאָווענען און צו קריאת התורה און אפילו צו אַ ספעציעלער הלבשה אין דעם בית המדרש. דאָס קאָן קומען וען די מיטגלידער וועלן ראוי ווערן צו דעם. דער הויפט־חסרון פון אָרטאָדאָק־סישער אידישקייט באַשטייט אין איר שרעק פאַר אַן איבערנאַטירלעכער מאַכט. יעדע בלינדע רעליגיע האָט אַן עלעמענט פון צוואַנג און שרעק. אפילו אַזאַ עטישע און ליכטיקע

פערזענלעכקייט ווי רבי ישראל סאלאנטער מיידט ניט אויס די שרעק פאר שטראף אויף יענער וועלט. אין דעם קונטרס „כוכבי אור" שטייט געשריבן:

„איצט וועלן מיר זיך אן קער טאן צו אינצוקוקן זיך אויף גאטס משפטים, זאל זיין געבענטשט זיין נאמען, וואס גיט געצאלט דעם רשע לויט זיין רשעות. און ווי נאך אין דער וועלט פון באלוינונג (יענע וועלט — ש. ס.) וואס דארט זיינען אנגעגרייט אן סך גרויסע און שרעקלעכע שטראפן צו די וואס זינדיקן, צו לייטערן זיי אין פלאקערדיקן פייער, ווי מען לייטערט זילבער".

„און ווי מיר גלויבן דורך דער קבלה פון אונזערע חכמים זכרונם לברכה, אז די שטראף אויף יענער וועלט פאר א זינד, איז אזוי שרעקלעך, אז ס'איז ניטא צו איר קיין פארגלייך אין אלע וועלט־יסורים" (כוכבי אור ס"ט, יצא לאור ע"י הועד להוצאת ספרים אצל ועד ההצלה, מינכען תש"ז).

אבער די וואס ווילן באגייען אידישקייט טוען עס ניט פאר מורא נאר צוליב דעם באוואוסטזיין אז אזוי דארף א מענטש לעבן, אזוי וז ער לעבן, ווייל לעבן אנדערש האט ניט קיין זין און קיין ווערט.

אט די גרופעס, די לערן חברות, די מניינים (און איך האב ניט קיין מורא אפילו זיי אנרופן די שטיבלעך) דארפן ווערן די קערנדלעך, וואס פון זיי זאלן ארויסוואקסן א פאר־צווייגטע און א פארטיפטע אידישקייט. פון אנהייב וועלן זיי אויסזען נעבעכדיק און אפילו קאמיש. מיר האבן ניט קיין אינטעליגענץ אנצופירן די ארבעט און מיר האבן ניט קיין נוסח. אבער אויב מיר וועלן ניט האלטן די אנהייבן ווי אן ענד־ציל, לעצט־גילטיקייט און תכלית פאר זיך און א נייע פארוויילונג, קאנען אט די גרופעס ווערן דער אנהייב פון איבערדערציאונג פון פאלק. אט די שטיבלעך, מניינים, חברות קאנען ווערן דער וואַרשטאט פון דער אומה.

מיר פארלאזן זיך איצט צופיל אויפן געשריבענעם וואָרט. דאס געשריבענע וואָרט האט קיינמאל ניט געהאט די קראפט און ווירקונג פון לעבעדיקן גערעדטן וואָרט. אין איצטיקער צייט פון גרויסע צייטונגען, פארפלייצונג פון זשורנאלן האט דאס געשריבע־נע וואָרט נאך ווייניקער ווירקונג ווי אמאל. לגבי לערנען — לייענען מיר צופיל. עס דארפן צוריק אויפגעלעבט ווערן די אמאליקע אגיטאציע קרייזלעך, וואס די סאציאליסטי־שע און ציוניסטישע באוועגונגען האבן אזוי דערפאלגרייך אנגעפירט. באמת זיינען די קרייזלעך געווען אן המשך פון די אידישע חברות און בית מדרש: חברה משניות, חברה עין־יעקב, חברה תפארת בחורים און חברה ש"ס. דאס לעבעדיקע וואָרט דארף צוריק אנהייבן שפילן א ראלע אין דערציאונג פון אידישן דערוואקסענעם יחיד.

מיר דארפן אויך פארשטיין, אז מיר, דער עלטערער דור, קאנען ניט איבערברעכן אונזער פערזענלעכן לעבן און עס דערפירן צו א גאנץ אידיש־לעבן. מיר זיינען איצט אין דער בחינה פון די יראי אלהים — די פארכטיקער פון גאט — אין דער צייט פון פארן חורבן בית שני. עס איז געווען א גרויסער שיכט אין דער אלגעמיינער באפעלקערונג, וואס האט דערזען דעם מאור היהדות אבער האט ניט געהאט קיין כוח אנצונעמען אלע מצוות. די יראי ה' זיינען געווען צופיל פארוואָרצלט אין דער געצנדינערישער וועלט. פלעגן זיי דערפאר מקיים זיין נאר א טייל פון די מצוות. אבער זייערע קינדער זיינען שוין געווען פולע אידן. מיר, וואס האבן זיך דעם גרעסטן טייל פון אונזער לעבן געווייקט אין דער ניט־אידישער וועלט האבן ניט בדרך כלל קיין כוח צו נעמען אויף זיך דעם גאנצן יאך אידישקייט. געראטן איז י. עפרויקין:

„ווערן אַ בעל תשובה איז, מיינע ליבע פריינט, גאָר ניט קיין קליינער און לייכטער ענין. בפרט איז גאָר ניט אַזוי גרינג תשובה צו טאָן פאַר אַ אידן אין די עלטערע יאָרן און זיך אָפזאָגן פון גוי׳אישע רגילותן, וואָס מאַכן דעם לעבן לייכטער און באַקוועמער, און האָבן זיך פאַרוואָרצלט אין אַ משך פון אַ גאַנצן מענטשן־לעבן (הקדמה צו אַ חשבון הנפש פון י. עפרויקין).

אָבער אויב פאַר זיך קאָנען מיר זיך צופרידנשטעלן מיט אַ מינימום מצוות און באַגרענעצטן לעבנס שטייגער דאַרפן מיר שטעלן אַ סך גרעסערע פאָדערונגען צום נייעם דור, וואָס מיר ווילן דערציען. אָבער ניט גלאַט צו אַן אַבסטראַקטן דור, נאָר טאַקע צו אונזערע אייגענע קינדער.

די אידישע דערציאונג פון די גרופעס דאַרף שטעלן פאַר זיך דעם ציל אויפצוהאָדעווען אַ אידישן דור, וואָס זאָל ניט טראַכטן פון קאַריערע. קאַריעריסטן האָבן מיר גענוג אַלטן שטענדיק ניט פאַר קיין צו שיינע מענטשן (אַ סך פון אונז אפילו פאַר ניט קיין צו זויבערע מענטשן). איצט אָבער גרויסן מיר זיך מיט די קאַריערעס פון אונזערע קינדער. מיר שטאָלצירן מיט דעם. וועלן נאָר און וואו נאָר איר באַגעגנט זיך מיט אידישע טאַטע־מאַמע פאַרגראַגערן זיי אונז דעם קאָפ מיט די גרויסע קאַריערעס פון זייערע קינדער. מיר דאַרפן אויפאָדעווען אַ דור, וואָס וועלן גיין אין פאָלק. יונגעלייט זאָלן וועלן ווערן לערער. ניט נאָר זיין לערער אין די גרויסע אידישע צענטערס נאָר אויך אַוועק־גיין אויף אַ יאָר צוויי אין אַ פאַרוואָרפענעם העק, צוניפנעמען די קינדער און לערנען מיט זיי. אויב נויטיק — גיין פון שטוב צו שטוב.

און ניט נאָר ווערן לערער, אויך אויב מען דאַרף אַוועק אין אַן ארעמען אידישן ישוב, וואָס פאַרנעמט זיך מיט פאַרמעריי, ערד אַרבעט, און אַרויסהעלפן אויסבויען אַ ווירטשאַפט דאַרף מען עס טאָן. די קווייקערס אין די פאַראיניקטע שטאַטן טוען עס.

נאָך מער, עס דאַרפן געגרינדעט ווערן הכשרה פאַרמס און קיבוצים וואו מען זאָל דערציען מנהיגים, לערער און טאָנגעבער פאַרן אידישן קהל׳שן לעבן אין אַמעריקע. אָט די קיבוצים דאַרפן זיין אַ קאָמבינאַציע פון ישיבה, וואו מען לערנט לשמה און אַ ווירטשאַפט אָנגעפירט פון דער יוגנט. אַ ווירטשאַפט וואָס דאַרף לסוף אויסהאַלטן דעם קיבוץ.

די קיבוצים דאַרפן אויסאַרבעטן קערנדלעך פאַר נייע קיבוצים. מיט דער צייט דאַרפן אויסוואַקסן קליינע קאָמפאַקטע אידישע ישובים, באַזעצט אין קליינע שטעטלעך. היינטיקע שטעטלעך מיט פאַבריקן און ערד־אַרבעט ווירטשאַפט וועלן טראָגן גאָר אַן אַנדער כאַראַקטער פון אַמאָליקע שטעטלעך וואָס האָבן ניט געהאַט קיין אייגענעם עקאָנאָמישן באָדן.

ווען עס זאָלן אויסוואַקסן אַזעלכע קאָאָפעראַטיוון שטעטלעך, וועלן קומען סאָציאָלאָגן און עקאָנאָמיסטן און באַווייזן מיט אותות ומופתים ווי אומפאַרמיידלעך עס איז געווען אין צווייטן העלפט פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט דאָס אויפקום פון אַזעלכע ווירטשאַפטן.

דער גרעסטער מינוס אין אונזער איצטיקן לעבן איז וואָס מיר אַקצעפטירן די וועלט ווי זי איז. מיר האָבן שלום געמאַכט מיט איר און אַלע אירע מאַטעריאַליסטישע אידייען און נעמען זי אָן ווי אַ מוז. אידן האָבן עס קיינמאָל ניט געטאָן. זיי האָבן אַלעמאָל צוגעפאַסט די וועלט צו זייער אייגענעם וועלט געדאַנק. ניט אַנטלאָפן פון דער וועלט נאָר זי אַרייגענומען צו זיך. מיר אָבער זיינען אַנטלאָפן אין דער וועלט, ווילן זיך אויפלייזן אין

איר ווי מענטשן און פאלק — אַ מענטש ווי אַלע מענטשן און אַ פאלק ווי אַלע פעלקער. וויל אַזוי קאָנען מיר האָפן אויף וויטערדיקן קיום.

קיום, קיום, קיום צוליב וואָס? אויב דורך אַנטלויפן אין דער וועלט קאָנען מיר אויפהיטן די נפשות פון אידן, און אַנדערש קאָנען זיי נאָך חלילה פיזיש פאַרניכטעט ווערן, דעמאָלט איז אין דעם דאָ אַ זין. אויב אָבער עס רעדט זיך ניט וועגן קיום נפשות נאָר וועגן קיום לשם אויפהאלטן די פונקציע פון אַ פאלק, פון אַ גרופע מיט אַ באשטימטן נאָמען, איז צו וואָס? די וועלט האָט גאָרנישט ניט געוואונען וואָס עס איז געבליבן אַן עטנישע גרופע, וואָס טראָגט דעם אַמאָליקן נאָמען גריכן, און האָט אין זיך גאָר ניט פון דער ירושה פון די אַמאָליקע גריכן. וואָס פאַר אַן אומגליק וואָלט געווען פאַר די איצטיקע גריכן, ווי אַ פאלק, ווען זיי וואָלטן געטראָגן דעם נאָמען לוטאַנער, אָדער צבעונער אָדער עוצים? וואָס וועט די וועלט געווינען ווען עס וועט בלייבן אַ פאלק וואָס וועט זיך רופן אידן, אָבער וועלן זיין ווי אַלע פעלקער? און וואָס וועלן אידן האָבן ווען מען וועט זיי באַצייכענען מיט דעם נאָמען, אָבער זיי וועלן ניט טראָגן די ירושה זייערע?

מען האָלט אונז אין איין אַרײַנדרולן אין קאָפּ — פראַקטיש דאַרף מען זיין, עקאָנאָמישע אומשטענדן, נאַטור, דרוק פון דרויסנדיקער קולטור, הילפלאָזיקייט קענן די גרויסע קרעפטן פון דער מאָדערנער ציוויליזאַציע. מען רעדט צו אונז ווי מיר אידן וואָלטן ערשט נעכטן געבאָרן געוואָרן. ווי מיר אידן וואָלטן זיך קיינמאָל ניט געשטעלט קענן דער נאַטור. דער גאַנצער אידישער איינשטעל איז דאָך געווען צו שטעלן זיך קענן דער וועלט, אײַנברענגן די נאַטור און ניט אַקצעפטירן די וועלט ווי זי איז.

אין דעם איצטיקן טרוקענעם ראַציאָנאַלן און מאַטעריאַליסטישן איינשטעל פון דער וועלט, וואו דער מענטש האָט פאַרלאָרן זיין חשיבות און איז געוואָרן בלויז אַ צו־גאָב צו דער מאַשין, צו דער פאַרטיי, צו דעם פירער, צו דעם הערשער — האָט די פרושים׳שע הלכה אידישקייט דעמזעלביקן זין און די זעלביקע שליחות ווי דער עטישער מאָנאָטעאיזם האָט געהאַט אין דער פאָגאַניסטישער וועלט. פרייוויליקער יאָך, יחידישע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, בית מדרש קולטור וואָס איז ווידערשטאַנד קעגן אויער און אויג פאַרווייַלונג בלויז. הלכה לערנען ווי דער קעגנזאַץ צו פאַרווייַלונג ליטעראַטור — דאָס זיינען די נכסי צאן ברזל, די גרונט אידייען, מיט וועלכע מיר קומען צו דער וועלט.

אַ אידישקייט וואָס וויל מתקן זיין די וועלט במלכות שדי; אַ אידשקייט וואָס וויל שאַפן אַ מאָראַלישע, ליכטיקע, געראָטענע וועלט; אַ אידישקייט, וואָס האָלט, אַז די גרונט אידייען אויף וועלכע די וועלט שטייט זיינען מאָראַל, עטיק, הייליקייט פון לעבן, הייליקייט פון יחיד, חשיבות פון יחיד, הערשאַפט פון מענטש איבער דער נאַטור, געוועלטיקונג פון מענטש איבער מאַשין — פאַר אַזאַ אידישקייט איז ווערט צו לעבן און ווערט

(אַ קאַפּיטל פון בוך „תוך אידישקייט")

— שלמה סיימאָן

משה צוקער

געדאַנקען וועגן שווייגן און ריידן

די מעגלעכקייט צו קענען רעדן איז גאָטס מתנה פאַרן מענשן. דורכן איבער־געבן אַ געדאַנק פון איינעם צום צווייטן, מיט קלאַנגען פון רייד, זיינען מיר געוואָרן דער בחיר־היצורים, וואָס האָט אונז אויסגעטיילט פון דער פיר־פיסיקער חיה, האָט אונז געגעבן אַ שטויס צו אומענדלעכע מעגלעכקייטן, צו ווערן אַ שותף צו מעשי־בראשית. מיר האָבן דערגרייכט די שטופע צו קענען זיך פאַרבינדן מיט אומבאַקאַנטע וועלטן וואָס מיר האָבן ביז איצט געהאַלטן פאַר אַ חלום. מיר דאַרפן עס בלויז אויסנוצן לשמה, ניט לשמו, וועט עס זיין אַ ברכה פאַר אַלעמען.

אפילו אין אַ צושטאַנד פון שווייגן, ווייסן מיר, אַז דער מענטשלעכער געדאַנק שווייגט ניט. דאמאָלס ווען דער לשון איז ניט אַקטיוו האָט זיך יעדער זיינע אייגענע פראָבלעמען, וואָס ער קאַלקולירט אויס אין דער צייט פון זיין שווייגן. אין דער צייט פון שווייגן אַרבעט דער מוח גאַנץ שטאַרק, עס איז געוועזדט אין יעדן יחיד׳ס אַנטוויקלונג, ווי ווייט ער קאָן זיינע שווייגעריש־טראַכטנדיקע כוחות אויסנוצן פאַר שאַפערישע מעגלעכ־קייטן. מיר זיינען אַלע אין דער בחינה פון שאַפן פונם אייגענעם קוואַל, אומשאַבאַרע אוצרות, וואָס וועלן ערשט שפעטער אָפגעשאַצט ווערן. עס איז נאָר געווענדט אויף וואָס פאַר אַן אופן מיר נוצן עס אויס און ווי אַזוי אַנדערע אָבסערווירן עס.

בלויז די צוויי ערשטע כוחות וואָס ווערן קולטוואַוירט פונם געדאַנק און וואָס האָבן ביז היינטיקן טאָג אַזוי פיל צו פאַרצייכענען, אַז עס לאָזט זיך מאַכן אַ שטיקל סך־הכל פון ביידן, וועלכע פון זיי האָבן זייער באַשטימטע מיסיע אין זייער געגעבענער צייט.

ס׳קאָן זיין אַז חיות קאָנען זיך ווי עס איז דורכריידן, מיר ווייסן דאָס נישט. אפשר האָבן זיי זייער אייגענעם לשון, וואָס איז פאַר זיי געגנוג. מיר אָבער האָבן, אפשר צוליב דער שפראַך־כלי, זיכער פאַרלוירן דעם פרימיטיוון חוש וואָס אַנדערע לעבעדיקע ברואים באַזיצן און מיר דאַרפן עס דערגאַנצן מיט דעם אַנטוויקלטן לשון.

דאָך צווינגט אונז דער אור־שטאַם צו לאָזן פֿלאָץ פאַר דער שווייגעריש־היילי־קייט, מיט וועלכע מיר זיינען באַשאַפן געוואָרן און די רייד פאַרפליכטן אונז, זיך און זיי, צו דערהויבן — ניט אַראָפנידערן אין שאול־תחתיה.

די ערשטע וועלט־דערלייזער האָבן שוין געהאַט הינטער זיך אַ אוצר מיט וועדטער און פונדעסטוועגן האָבן זיי געזוכט צו זיין בצמצום. מיט בלויז צען געבאָט האָט די תורה געזוכט דעם מענטשן אַריינצונעמען אינם היכל אלהים. באין ברירה, אַז ס׳האָט נישט געהאלפן, האָט מען געמוזט ווערן בארייד־עוודיק מיט מעשיות און סטראַשידלעס. מיר געפינען זיך אין דערזעלביקער לאָגע ביז צום היינטיקן טאָג, מיט אונזערע ניין מאָס רייד, מיר קענען זיך נאָך אַלץ נישט דערריידן צו אַ תכלית.

די צרה איז, וואָס דאָס געזאָגטע און ניט דערזאָגטע מעסט מען היינט מיט דער מאָס פון קונסט, ניט מיט דער מאָס פון מאָראַל, וואָס אונזערע ערשטע פאָרשטייער פונם הייליקן ווארט האָבן אס באַקרוינט.

לאָמיר באַטראַכטן ביידע זייטן פון דער מטבע: פון שווייגן און פון ריידן. די נויטוועדיקייט דערפון און דאָס שעדלעכע דערפון. אפשר וועלן מיר עפעס אָפּלערנען.

צוערשט מכוח שווייגן:

דאָס שווייגן גיט אַ מעגלעכקייט צו טראַכטן. וועז דער מענטש שווייגט אָבסער־ווירט ער ביי זיך, דאָס שוין געזאָגטע און טראַכט איבער זיינע געדאַנקען, כדי צו קענען זיי שפּעטער וועדטלעך צוזאַמענבינדן. דאָס שווייגן איז אַ גייסטיקער סטימול פּאַר דער נשמה און אַ לאַבאָראַטאָריע פּאַר די רייד. אַיעדעס שווייג־רעזערוואַר זאַמלט גייסטיקע כוחות, וואָס זאָלן שפּעטער, אין פּאָסנדיקן מאָמענט באַנוצט וווערן. די הייליקסטע תפילות דריקט מען אויס אינם שווייגן. שווייגן איז אַ קולט וואָס מ׳קאָן דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה (מאַהאַטמא גאַנדי האָט געהאַט אַ טאָג אין וואָך וועז ער האָט זיך באַהאָפטן, דורך שווייגן, מיט אַ העכערער וועלט). מיטן אַריינשווייגן אין זיך אַליין, אָן דעם אַרומיקן וועלט־פּלאָנטער, קען מען זיך לייטערן מער אינטים. מיט רייד פּאַראַדירט מען, מיט שווייגן הייליקט מען זיך. „סיג לחכמה שתיקה״, שווייגן איז גאָלד, ריידן איז זילבער.

אַלץ האָט אַ טיפערן מיין אין זיין באַשטימטער צייט. די גרעסטע אַראָטאָרס, די דרשה־זאָגערס האָבן זיך זייער צייט פון שווייגן. אין פּאָעזיע פּאַרשווייגט מען מער ווי מען דערזאָגט. נאָר אַלע שרייבעכצן און זאָגעכצן בלייבט אַ היפּשע פּאָרציע ניט דערזאָגט... אַ סך סודות גייען צוזאַמען מיטן שווייגנדיקן בעל־סוד אין קבר אַריין.

מיט ניט ריידן קאָן מען אַמאָל אויסדריקן אַ וועלט מיט וועדטער. דאָס וואָס דער געדאַנק האָט שוין אַרויסגעזאָגט, קאָן מען מער נישט פּאַרשווייגן. דאָס שווייגן איבערשטייגט דאָס געזאָגטע און פּאַרשריבענע. ימים פון שווייגן שווימען אַרום אין דעם וועלט־חלל. רחמנות דריקט זיך אויס אין שווייגן. וואויל־טאָט דאַרף מען טאָן שווייגנדיק — אָן פּאָמפּ.

נאָך אָביסל „שווייגן״ וועלן מיר פּרובירן ריידן:

לאָמיר זיך אַראָפּריידן פונם האַרצן: אַ סך מאָל רעדט מען נאַרישקייטן, מנודיעס צום האַרצן. אָז מיר האָבן שוין די געטלעכע מתנה פון ריידן, דאַרף מען זיי, וויניקסטנס, ניט מטמא זיין מיט פּוסטע רייד, מיט שיינע רייד קאָן מען פּאַרדעקן שלעכטע כוונות. דאָס וואָרט איז ווי אַ געשריבענער קאָנטראָקט וואָס מ׳דאַרף האַלטן. מיט רייד איז מען זיך מתחייב. איין וואָרט פון איינעם וואָס האָט די מאָכט האָט מער געוויכט ווי טויזנט מאָל רייד פון אַנדערע. אַסך מענטשן זיינען אָזוי וואויל־טעטיק מיט רייד אָז זיי דענקען, אָז דערמיט האָבן זיי שוין אַלץ יוצא געווען.

מען דאַרף זיין אַ גוטער שווימער אַרויסצופישן עפּעס פון דעמאָגישע רייד. אַסך רייד זיינען מייסטנס, אַ לאָסט פּאַרן געמיט. אַ נודניק פּאַרשווענקט די שפּראָך און דערגייט יענעם די יאָרן; ער שיט מיט רייד און ס׳וואָקסן דערפון דערנער. דער נביא דונערט אויס זיינע וועדטער אין די אינטערעסן פון די באַ׳עוולה׳טע; פּאַר אים זיינען די וועדטער אַ הייליק געווער. דער שקרן באַצוקערט זיינע רייד מיט אָביסל אמת, מ׳זאָל אים ניט כאָפּן ביי דער האָנט. באָמבאַסטישע רייד פּאַרביליקן די מאָראַל.

גרויסע רעדנער מוזן זיך העלפן מיט מימיק, באַוועגונגען, כדי אַרויסצוברענגען בעסער זייער געדאַנק. דאָס לשון איז נאָך אַלץ אָרעם אָנטקעגן די וואַריאַציעס פון געפילס אויסדרוק. מ׳מוז נאָך אַלץ אָקראָבאַטיש אַרומגיין מיט דער אָרימער שפּראָך, כדי צו קענען תופס זיין די קלענסטע מענטשלעכע איבערלעבונגען.

אַלע פעלקער האָבן אין זייער שפּראָך־שפּייכלערס גוטע און שלעכטע רייד. עס וועגדט זיך אין דער קאָמבינאַציע פון די וועדטער און אין דער כוונה. עס איז ניט צו פּאַרגלייכן אַ פּאָטער וואָס וועדט אין כעס אויף זיין קינד צוליב שלעכטע מעשים און אַ שונא, וואָס וואָלט אים דערפּאַר געוואָלט פּאַרניכטן: דעם טאָטנס רייד זיינען שטראָפּע־רישע און דעם שונא׳ס בייזווילקע. די האָרבסטע רייד פון אַ פּאָטער זיינען ליבער פון

די ווייכע ווערטער פונם שונא. די תוכחה האָט מען אונז געגעבן מיט אַ פאָטערלעך־געמאָכטער־האַרטקייט, כדי מיר זאָלן בעסער ווערן. דער קאָנפליקט קומט פאָר בלויז דאָרט וואו מען וויסט נישט וואו אָנצואוועגדן די ווייכערע מעטאָדן און וואו די האַרטערע. מיר אידן, האָבן, דורך דערפאַרונג פון דורות, אויסגעקליבן דעם איידעלערן וועג: מיר ריידן אַסך, אָבער מיר באַנוצן ניט די ידי עשיו.

אין די רייד און אין שווייגן האָבן מיר איבערגענומען אַ טייערע ירושה וואָס האָט געהאַט איר לייטערונג אין אַלע מענטשלעכע גלגולים. מיר דאַרפן בלויז שטענדיק זיין שומרים זיי אויסצוריניקן פון פסולת און כיטרער טומאה.

אַיעדער ניי־געבוירענער מענטש דאַרף דורכגיין זיין אייגענעם בראשית מיט זיין שווייג און רייד־פעריאָדן, ביז ער דערגרייכט די שטופע אַליין צו זיין דער פוסק איבער זיי — און מיר דאַרפן אים דערצו העלפן.

בלויז וען מיר וועלן דערגרייכן דעם געטלעכן חוש צו קענען לייענען דעם אַנדערנס געדאַנקען, וועט מען ניט קענען פאַלשעווען די רייד.

דערווייל האָבן מיר דאָ אַ סכום פון מעלות און חסרונות פון שווייגן און ריידן — איז, לאָמיר אויסקלייבן דאָס בעסערע.

אַ פאָר ווערטער

(געזאָגט ביי אַ שבת־אחים צוזאַמענקום)

כ׳האָב שוין פרובירט אין מיין לעבן זיך אויסדריקן ליטעראַריש אויף פאַרשידענע אופנים, אָבער זיך אָפגעשטעלט ביי אַפאָריזמען.

די סיבה דערפון איז: וואָס לויט די נאָטיצן וואָס כ׳האָב זיך געמאַכט, כדי צו באַהאַנדלען אַ געוויסע טעמע איז מיר אייגנעפאַלן, אַז די אָנגעזאַמלטע איינצלנע זאַצן וועגן דעם ענין זיינען אויך ניט אויסן וועג און זיינען ראוי צו פאַרעפנטלעכט ווערן, ווייל יעדער זאַץ באַזונדער דריקט אויס אַ פולן געדאַנק, זיינען זיי אַלע צוזאַמען, אונטער איין דאַך, אַן ארומנעמענדיקע באַטראַכטונג.

אויף צעווארפענע מוסר־השכל׳ס האָט זיך אונזער גלות־איד כמעט דערצויגן. דור נאָך דור האָט ער איבערגענומען זאָגעכצער פון דאָ און דאָרט און ס׳האָט געגעבן דעם פשוטן איד זיין גייסטיקע שפייז.

היינט האָבן מיר טאַקע שוין ניט אַזוי פיל אָנאַלפאַבעטן, יעדער איד קאָן שוין דורכלייענען אַ שטיקל נייס אין אַ צייטונג, דאָך שטייגן די מאָדערנע טאָטע־מאַמע ווייט ניט איבער די מאָראַל פון זייערע עלטערן. מיר האָבן בלויז דערגרייכט מאָדעס אַלערליי, וואָס פירן גיכער אַריין אינם זומף פון נייע עבודה־זרות: מיט האָס, קנאה־שנאה, מיט אָנדערע נאָכווייענישן, און ס׳וואָלט ניט געשאָדט אַז אָזעלכע „וואוילגעלערנטע" עלטערן זאָלן פון צייט צו צייט זיך פאַרטיפן אין זיך אַליין מיט אינפאַכע פסוקים און נישט מיט אָנגעפראָפטע ראָמאָנען.

דאָס ביסל ערנסטקייט וואָס מיר אַלע באַזיצן איז צו פאַרדאָנקען דעם אייגפלוס פון אונזער ירושה. עס פאַרשאַדט ניט ווען מ׳הילט זיך איין אין אַביסל קדושה, ווען עס דינט אַ גוטן צוועק.

אין דער אייגענער נשמה ליגט פאַרבאָרגן דער אוצר וואָס מיר אַלע זוכן!

— משה צוקער

אהרן קאַרלין

באמערקונג

אין די אנאנסן אין די צייטונגען וועגן דעם געפלאנטן זאמלשריפט „די פעדער", איז געווען געמעלדעט, אז ס'וועלן אויך געדרוקט ווערן אפשאצונגען איבער א. קארין, דעם רעדאקטאר פון „די פעדער", לכבוד זיין איבער פערציק יאר ארויסגעבערישער, לי־טעראריש־ער און רעדאטאריש־ער טעטיקייט — „לא על מנת לקבל פרס", נאר צוליב זיין ליבע צו דער אידישער ליטעראטור, פאר וועלכער ער האט, ווי אן אמת'ער פאר־ליבטער, נאך מיט יארן צוריק, אויסגעגעבן א קליינעם פארמעגן און דערמיט געהאלפן צו דער שאפונג און פארשפרייטונג פון אידישער ליטעראטור און קולטור אין אמעריקע.

אזוי האט ער, נאך אין 1908 געהאלפן ארויסגעבן דוד איגנאטאוו'ס ערשט ביכל: „צוויי קרעפטן", פינאנסירט דאס ערשטע ליטעראריש־ע זאמלבוך אין אמעריקע, „טרוי־מען און ווירקלעכקייט" (1908); ה. ראזענבלאטס ערשט ביכל לידער; דאס הומאריס־טיש־ע וואכנבלאט: „דער אידישער גזלן" (1912); די „ליטעראריש־ע וועלט" (א וואכנ־בלאט מיט אברהם רייזען אלס רעדאקטאר) (1913), ביי וועלכע ער האט פארלוירן זיין גאנצן פארמעגן. אין 1919 האט ער, אהרן קארלין, אנגעהויבן ארויסגעבן דעם ליטערא־רישן זשורנאל „די פעדער" אלס א מאנאט זשורנאל, וואס האט אנגעהאלטן אלס אזעל־כער א צאל יארן, און האט צוליב פינאנציעלע שווע־ריקייטן, אנגעהויבן דערשיינען זעלטענער און זעלטענער, ביז זי האט אנגעהויבן דערשיינען אלס א זאמלשריפט פון צייט צו צייט, אבער האלט עס אלץ אן.

דורך דער דאזיקער דערמאנטער ליטעראריש־ער מאנאט און זאמל־שריפט „די פעדער" האט ער ארויסגעבראכט און דערמוטיקט צענדליקע נייע טאלאנטן, וואס די מערסטע פון זיי פארנעמען איצט אנגעזעענע ערטער אין אונזער ליטעראטור און פרעסע.

עס איז אבער נישט באשערט פאר דער „פעדער" צו פראווען יובילעאומ'ס. נאך איידער די זאלשריפט איז פארטיק געווארן אין דרוק, איז דער באר־מטער און באליבטער, גרויסער דיכטער און דערציילער, אברהם רייזען, אוועק אין דער אייביקייט און די גאנצע צוזאמענשטעלונג פון דער זאמלשריפט האט געדארפט געענדערט ווערן. די מערסטע טייל פון זאמלשריפט האט געדארפט אפגעגעבן ווערן פאר ארטיקלען וועגן אברהם רייזען און דעם גרויסן פארלוסט, וואס עס האט גליטן די אידישע ליטעראטור און די זאמלשריפט „די פעדער" פון וועלכער ער איז געווען איר הויפט־מיטארבעטער. פאר די ארטיקלען וועגן אהרן קארלין איז שוין ניט געווען קיין פלאץ און עס איז אפ־געלייגט געווארן דאס צו פארעפנטלעכן אין קומענדיקן זאמלשריפט „די פעדער", וואס וועט זיין געווידמעט ספעציעל פאר זיין כבוד.

כדי אבער דאך צו האבן עפעס אין דעם זאמלשריפט „די פעדער" וועגן אהרן קארלין, דרוקן מיר איבער אברהם רייזענס אן ארטיקל וועגן אים, וואס איז געווען געדרוקט אין אמאליקן יובילי־ נומער „די פעדער". פון דעם ארטיקל איז צו זען די פיינע באציאונג און די אכטונג וואס אברהם רייזען האט געהאט צו קארלינען אלס מענטש, רעדאקטאר און ארויסגעבער פון „די פעדער".

אברהם רייזען

אהרן קאַרלין

...אַהרן קאַרלינען געדענק איך פּאַר אַ וויכטיקן ליטעראַטור־טוער זייט 1908, וועז עס איז דערשינען „טרוימען און ווירקלעכקייט", אַ זאַמלבוך פון די יונגע און פּאַר די יונגע און צווישן וועלכע, ווי אַן עלטערער „יונגער" איך האָב אויך אַנטייל גענומען מיט אַ ליד, און ער, אהרן קאַרלין — דאַן נאָך גאָר אַ יונגער — איז געווען אייניער פון די אַרויסגעבער און אפילו פון די „פּאַרשפּרייטער". אָבער אויסגעוואַקסן איז ער מיט זיין גאַנצער ליטעראַטור־טוערישער פערזענלעכקייט, ווי אַ פּאַרבן־רייכע אין אַלע פּרטים — מיט דער וואוקס און מיט דער פונאַנדערבליאונג פון דער אַזוי גערופענער מאַנאַט־שריפט „פּעדער".

דאָ איז ער געווען ניט נאָר רעדאַקטאָר, טוער, נאָר אויך דערציער, „פלעגער" און אפילו פּאַרזאָרגער פון די יונגע אידישע דיכטער, פון די אַנפאַנגער.

די וויכטיקסטע פון זיי — דער איצט באַרימטער און פון אַלעמען אַנערקענטער און באַוואונדערטער א. לוצקי; דער איידעלער, טיף־מענטשלעכער און ריין־לירישער לוי גאָלדבערג, דער עטוואָס סענטימענטאַלער, אָבער אויך געפילפולער און תפילה'דיקער י. קאַלושינער..

...זיי אַלע האָט ניט נאָר אַ. קאַרלין געדרוקט אין די ערשטע נומערן „פּעדער", נאָר זיי אויך געמוטיקט און אויף זיין שטייגער מדריך געווען אין די וועגן פון דער אידישער און אפילו אַלגעמיינער פּאָעזיע.

די ערשטע נומערן „פּעדער" אונטער א. קאַרלינס רעדאַקציע און מיט דעם אַנטייל פון די לויטער יונגע און טאַקע מיט נייעם אינהאַלט — אין יענע טעג איז קאַרלין געווען געוואַלדיק פּאַרכאַפּט פון דער מאָדערנער ריכטונג אין דער פּאָעזיע — האָבן אויך מיך, וואָס איך האָב זיך שוין געציילט, ווי דער שטייגער איז ביי אידן — צווישן די אַלטע, אריינגעצויגן. איך האָב געפונען חן און לייטזעליקייט אין קאַרלינס אויגן און איך האָב זיך געפילט אויך היימיש צווישן די יונגע און די אָנפאַנגער, געווען אַן אָפּטער גאַסט אין דער „פּעדער" און געדרוקט לידער און אַמאָל אויך אַ רעצענזיע. אין כמעט יעדן נומער.

און אפילו אַז איך בין אַראָפּ פון „פּעדערס" קעסט און איך בין געוואָרן פּאַר זיך אַ באַלעבאָס און איך האָב — אויך פּאַר די יונגע — אַרויסגעגעבן דעם מאַנאַטשריפט „ניי־אידיש" — האָב איך ניט נאָר ניט קאָנקורירט מיט קאַרלינס „פּעדער", נאָר, פּאַר־קערט, אומדירעקט געשטאַרקט דערמיט די „פּעדער". אין „ניי־אידיש" האָבן זיך געדרוקט אַ צאָל פּאָעטן פון דער „פּעדער" און די זעלביקע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן געשטיצט די „פּעדער" האָבן אויך דאָס „ניי אידיש" געשטיצט, און א. קאַרלין האָט ניט נאָר מיטגעאַרבעט אין „ניי אייִדש" — נאָר ער האָט אפילו צוגעהאָלפן מיט זיינע רעדאַק־טאָרישע דערפּאָרונגען.

דער מאַנאַטשריפט „ניי אידיש" איז געווען אַ מין אוניווערסיטעט, אין וועלכן מען איז אַריין נאָכדעם ווי מען האָט דורכגעמאַכט עטלעכע קלאַסן אין דער שולע „פּעדער".

און אַז דער „ניי־אידש" האָט צו מיין באַדויערן אויפגעהערט צו דערשיינען, האָב איך זיך שוין ווידער באַהעפט מיט דער „פעדער" און מיט אַלע מיינע מעגלעכקייטן איר געטרייַ געדינט.

די „פעדער" מיט אַלע אירע שוואַכע זייטן, איז מיר געווארן טייער און נאָענט.

עס איז מיר געפעלן געווארן איבערהויפט איר פאָלקסטימלעכקייט, איר דעמאָקראַטישקייט און די איבערגעבנקייט פון דעם רעדאַקטאָר אהרן קאַרלין, ניט נאָר צום אידישן וואָרט, נאָר אויך צום אידישן שרייבער, צום לעבעדיקן מענטשן בכלל. זיין שטרענגקייט, וואָס שטאַמט פון ליבשאַפט, זיין אויפפאַסן אויף אַלץ, וואָס קומט פאָר אין דער ליטעראַרישער „באַלעבאַטישקייט". ער האָט אפט דערמאָנט אַ פאַרוואַלטער פון אַ „גוט" וואָס גיט אַכטונג ניט נאָר אויף דער באַלעבאַטישקייט, נאָר אויך אויף די מענטשן, עס זאָל זיי גאָר נישט פעלן און עס זאָלן קיין עוולות אין זיין הויף ניט באַגאַנגען ווערן.

אויס ליבע צו דער אידישער ליטעראַטור האָט א. קאַרלין פאַרנאַכלעסיקט זיינע גרויסע פעאיקייטן אויף אַנדערע געביטן. נאָר וועגן זיינע אָפּפער — ריין מאַטעריעלע, וואָס ער האָט געבראַכט פאַר דער אידישער ליטעראַטור — אַלס רעדאַקטאָר פון דער „פעדער" און אַלס ליטעראַטור־טוער בכלל — פאַדערט אַ באַזונדערן און גאַנץ גרויסן קאַפּיטל. דאָס וועט געטאָן ווערן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט.

עס האָט אפט אויסגעזען ווי אהרן קאַרלין גייט אום מיט אַ בונד שליסלען. אַמאָל האָבן זיי אפילו אנגענעם געקלונגען. אָבער דאָס זיינען געווען שליסלען ניט צו פאַרשליסן מיט זיי, נאָר עפענען מיט זיי די שפּייכלערס און — נאָט, קינדערלעך, נעמט וואָס איר ווילט. און זאָל אייך וואויל באַקומען . . .

און אָט טאַקע אַ דאַנק אהרן קאַרלינס באַציאונג צום שרייבער אַליין, ווי צום שרייבערס וואָרט — האָט יעדער נומער „פעדער", צי עס איז דערשינען אין צייט, צי מיט אַ פאַרשפעטיקונג — פאַרמאָגט אַ ספּעציעלע באַדייטונג, און געווען אינטערעס און נייגיר.

די דערשיינונג פון יעדן נומער „פעדער" איז נאָך עד היום אַ פאַסירונג אין אונזער ליטעראַרישן קרייז אזן אפילו די אומצופרידענע כאָפן זיך צו צו יעדן ניי דער־שינענעם נומער מיט גרויס חשק, וויסנדיק, אַז מען וועט שוין עפעס געפינען אַזעלכעס, וואָס רעגט אָן, וועקט אויף, רימט און טאַדלט.

און זאָל עס געזאָגט ווערן, אַז אהרן קאַרלין מיט זיין גאַנצער ליבשאַפט צו אידישע שרייבער, קאָן אמאָל גאָנץ שארף אריינזאָגן, אַז נאָכדעם זאָל איך, ווי אַ מחותן, האָבן אויסצושטיין — אומשולדיקערהייט — פון די אָנגעגריפענע.

אַזוי האָט פאַסירט לעצטנס מיט זיין שארפער באַמערקונג וועגן דעם זייער מיר נאָענטן מאָנאַט־שריפט „שיקאָגע", וואָס איז אַ וויכטיקע און אַ נויטיקע דערשיינונג פאָר דער צאָל טאַלענטפולע דיכטער און וויכטיקע שרייבער וואָס שיקאָגע פאַרמאָגט.

אהרן קאַרלינען מוז מען אָבער פאַרגעבן. ער איז אויסן צו זאָגן זיין אמת. קיין פּניות און פערזענלעכע כוונות האָט ער דערביי ניט.

זיינע נאָטיצן און קלענערע אַרטיקלען זיינען בכלל, אויסער מיט טעמפּעראַמענט — געשריבן מיט ליבע צו דער אידישער ליטעראַטור און צו אירע שעפער. אויב ער איז אמאָל צו שארף, און טאָקע אמאָל אויך ניט געראַטן צו געווייסע שרייבער און ליטעראַטור־טוער, קויפט ער עס אויס מיט זיין איבערגעבנקייט צו שרייבער בכלל, און ענדלעך פאַרריכט ער אויך זיינע פעלערן און זיינע טעותן וואָס ער מאַכט אין באַצוג צו די

אַנדערע, אים פרעמדערע אין גייסט. ענדלעך באַנעמט ער אויך זייערע כוונות און שלום ווערט געשלאָסן און דווקא מיט אַ שמייכל, מיט אַ ספּעציפּיש קאַרלינישן שמייכל, וואָס מאַכט דעם קעגנער גלייך פּאַר אַ. קאַרלינס אַן אָנהענגער, און אַ פּריינט.

וועגן אַנדערע זייטן פון א. קאַרלינס כאַראַקטער, פון א. קאַרלינס ליטעראַטור־טוערייַ, פון זיין שריפטשטעלערישער און דיכטערישער טעטיקייט וועלן מסתמא, צו דער געלעגנהייט פון זיין אייגענעם יום טוב און צום יום טוב פון די „פּעדער", א שריפט, וואָס האָט אַריינגעטראָגן אַ סך לעבן, באַוועגונג, דינאַמישקייט אין דער נייער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, — וועלן דערציילן אַנדערע. אַ טייל, האָפן מיר, וועט דער לייענער געפינען אין דעם העפט גופא.

אין דעם פּרט קען מען אַהרן קאַרלינען פאַרגלייכן צו יענעם וואָס איז אַ רבי און אַליין ניט קיין גרויסער למדן, איז אָבער מיט זיין ליבע צום פּשוטן מענטשן, צום בעל מלאכה, טוט ער אויף וואונדער, טרייסט און מוטיקט.

מיר זיינען ניט קיין אָנהענגער פון רביים, אָבער אהרן קאַרלין מיט זיין באַציאונג צו ניט באַמערקטע טאַלאַנטן, איז אַמאָל אין דער זעלביקער מדרגה פו דעם „תהלים־איד", וואָס איז אַזוי מייסטערהאַפט געמאָלן אין שלום אַש'ס ראָמאַן מיטן זעלביקן נאָמען.

אמת, אין דער אידישער ליטעראַטור איז קאַרלין יאָ אַ למדן. פון לינצעקין, מענדעלען ביז דעם נייעסטן שרייבער קען ער די אידישע ליטעראַטור אויפ דף. אָבער מיט זיין פּשטות, מיט זיין באַציאונג, מיט זיין ליבשאַפט צו נאָך ניט אָנערקענטע, און טאַקע צו אַרבעטער־דיכטער, ווי די שוין איצט באַרימטע לוי גאָלדבערג, י. ל. קאַלישינער אָן אַנדערע, — דערמאָנט ער אין אַזאַ מין רבין. איך האָף, אַז ער וועט זיך ניט באַלייַדיקן מיטן פאַרגלייך. דער תהלים־איד אַלס סימבאָל פון תמימות, פּשטות און ליבשאַפט צום אָרימען מענטשן קען זיך געפינען אין יעדן דור, ביי גאָר אַנדערע אומשטענדן.

אהר קאַרלין איז דער „רבי" פון די וואָס דאַרפן אַליין נתגלה ווערן. אייניקע, ווי שוין דערמאָנט, זיינען טאַקע דורך אים נתגלה געוואָרן און פּראָווען שוין אַליין טישן...

קיין פּדיונות אָבער, קיין נוצן פאַר זיין פּירערשאַפט באַקומט ער נישט.

אויב יאָ אַמאָל — איז דאָס בלויז פאַר דער „פּעדער" — די „פּעדער" זאָל אַרויסגיין פאַרגרעסערט און פאַרשענערט.

און סיי ווי סיי דערמאָנט אהרן קאַרלין אויך דעם „תהלים איד" דערמיט וואָס אויך יענער, איז געגאַנגען זיך אַליין — מיט אַלע זיינע חסידים — מקבל פּנים זיין, ניט וויסנדיק, אַז דאָס גייט מען טאַקע אַנטקעגן אים.

איך גלויב, אַז וועט קאַרלין וועט לייענען דעם יובילי נומער „פּעדער", וועט ער אויך זיך וואונדערן און ניט וויסן, אָ מען איז דאָס טאַקע אים — דעם חשוטן, תמימותדיקן אָבער וויכטיקן ליטעראַטור־טוער — מקבל פּנים.

— אברהם רייזען

זיצן: ליי ראזענבערג, משה וויטקיעס, אהרן קאהלין, אברהם רייזען, ראובן גראנאווסקי, ב. י. קליין.
שטייגן: ל. ראזענשטיין, י. ח. ראזענשטיין, שלום בין, קאוועלגורלאנסקי, ל. זיסעלמאן, ש. וויטקיס.

א. לוצקי

אהרן קאַרלין

(אימפּראָוויזאַציע)

א פּשוטער, א מיטעלער,
אַן ערלעכער, א געפּאַקטער,
א רונדער, איז קאַרלין
דער רעדאַקטאָר.

אויף א גרינגען פּערד און וועגעלע,
אַריינגעפּאָרן ראַשעדיק,
מיט „אידישע" פּאַנטאַזיעס,
אין שרייבערישן „פּאַליש".
און געוואָרן באַלד סימבאָליש

באַלד נאָך די „טרוימען" —
דער „אידישער גזלן"...
תיכף נאָכן „גזלן" —
„די ליטעראַרישע וועלט".

היינט — „גייט" זיין „פּעדער"
א פּערטל יאָרהונדערט.
מיט יעדער דערשיינונג —
דערשיינט ער פּאַרוואונדערט.

אַליין דער רעדאַקטאָר,
אַליין איר ענטדעקער.
פון חשובע שרייבער —
דער ערשטער ענטפּלעקער.

קאַרלין דער רעדאַקטאָר.

ביי גרויסע מיסטער —
א שטויבעלע פּאַקט ער.
אַן איבעריק פּינטעלע —
באַלד דערטאַפּט ער.
פּעלט וואו א קאָמעלע —
באַלד דערשנאַפּט ער.

פּאַר דער אידישער געשיכטלעכקייט.
ער גיט אַרויס א זאַמלשריפט
מיט א חידוש און מיט פּראַכט —
„טרוימען און ווירקלעכקייט"...
אין יאָר ניינצן אַכט (1908).

זיין גראָבע פּענע —
תיכף כאַפּט ער.
די לאַנגע אותיות —
קלעצער קלאַפּט ער.
פּאַרריכט א זילבע —
גאַנצע קלאַפּטער.
געראַ־טע־וועט!
אַזוי א, חאַפּט ער...

ענגליש — איבערזעצט ער,
אידיש — שרייבט ער,
„אַלטע" — לייענט ער,
„יונגע" — „העלפּט" ער.

ער לויפּט נישט נאָך כבוד,
ער זוכט ניט קיין לויב.

אים אַרט ניט אפילו
וואָן לייענער וועלט אויס,
אַבי נאָר דער שרייבער
איז קינסטלעריש גרויס.

אהרן קאַרלין.

אהרן קאַרלין

לידער

דורשט נאָך וויסן

ווי אַ וואַנדערער אַ מידער
אין אַ מדבר, פאַלט אַנידער
אויף דער הייסער זאַמד, אין ווייַן —
פילנדיק אַ גלוסט צו זעען
וואו אַן אָרט, אַ פלאַץ אַ קילן,
צו באַהאַלטן זיך, פאַרהילן
פון דער זונס די הייסע פלאַמען
און ער גאַרט נאָך וואַסער-שטראָמען,
לעכצנדיק אַ טרונק, אַ קאַלטן
זיין נשמה צו דערהאַלטן;
אָט אַזוי מיין האַרץ-געוויסן
בענקט און זוכט אַלץ מערער וויסן.

דער שותף צום שאַפן

ניט יענער אַליין בלויז פאַרמאָגט אַ מתנה,
וואָס קען זיינע ווערטער באַלעבן
און ווי מיט אַ כישוף געדאַנקען, חלומות,
אַ גוף און נשמה צו געבן.

נאָר יענער באַזיצט אויך פון גאָט אַ מתנה,
וואָס קאָן אויף דעם ווערק זיך פאַרגאַפן
און זוכן דעם זין, דעם שאַפערס כוונה —
ער ווערט אויך אַ שותף צום שאַפן.

אָנדענק

אויב איך וועל
שטאַרבן
פריער פאַר דיר
און דו
וועסט אַמאָל אַנטרעפן
אויף אַ זאַך
וואָס ס׳האָט געהערט
צו מיר
אַ זייגערל
צו אַ שניפּס,
וועט דיין בליק
אויף דעם
דערמאָנען דיך

אָן מיר?
פילייכט.
און דאָך, ווי גיך
מיר פאַרגעסן אָן די
וואָס גייען אַוועק
פון אונז...
נייע פּנים׳ער
שפּאַרן ארוים די אַלטע
און מיר שפּרייזן
האָפענדיק
איבער פאַרגעסע
קברים.

די שוואַכע פרוי...

די פרוי איז שוואַך ווערט אַלץ דערקלערט
און זי, זי לאַכט פאַרשטעלט —
זי ווייסט: ווען נאָר איר קול זיך הערט
און מיט איין בליק, ווען זי באַגערט,
אַ שקלאַף איר ווערט דער העלד.

די שטאַרקע, הייסע מענער ברוסט
וואָס וויל ניט זיין געשטילט
פון ליידנשאַפטן און ווילדער לוסט,
פון אירם אַ בליק ווען ס'ווערט געקושט,
מיט ליבע ווערט געפילט.

די גאַנצע וועלט אין ליידנשאַפט,
פאַר איר, דער פרוי, זי קניט;
צו איר געהער די גאַנצע קראַפט,
צו איר געהער וואָס־ווער עס שאַפט,
צו איר געהער מיין ליד.

עס וועט נאָך...

(נביאיש)

עס עט נאָך אַ ליכטיקע צייט זיכער קומען
און ברענגען אונז פרייד אין דעם לעבן. —
דעם אומעט פון האַרצן אונז וועט זי פאַריאָגן
און ברענגען נאָך האַפנונג און שטרעבן...

עס זאָגן מיר אָן דאָס: דער ים מיט זיין רויש,
די זינגנדע פייגל אין גאָרטן;
און ווי נאָר מיין בליק פאַלט — אין פייערדיקע ווערטער
געשריבן דערזע איך עס דאָרטן.

דאָס זאָגן מיר אָן אויך די שטערן אין הימל —
די זון מיט איר גאָלדיקן גליען;
און אויך — די נאָך יונגע צוקרט־פילנדיקע קינדער,
וואָס שפראָצן ווי בלומען און בליען.

א. לוצקי

אונזער אידישער אלף בית

איך שרייבן גאָטס שפראך.

איך רעדן גאָטס לשון.

גאָטס אלף — אונזער אלף.
גאָטס בית — אונזער בית.

גאָט איז תמיד אָנהויב:
באַשאַפער נאָכאָנאָדער.

איד איז תמיד אָנהויב:
א נאָכאָנאָנדער וואָנדער.

גאָט הויבט אָן מיט אלף:
אנכי.

איד הויבט מיט אלף:
איך.

גאָט האָט אויפגעשטראָלט און אויפגעשאָלט
מיט געטלעכן געוואָלט אויף אַלע אייביקייטן:
אנכי אדני!

איד האָט אויפגעשטראָלט און אויפגעשאָלט
מיט אידישן געוואָלט אויף אַלע אייביקייטן:
איך איד!

דער ערשטער אות פון ערשטן מענטש
אויף אונזרע נידעריקער ערד,
הויבט זיך אָן מיט אלף:
אדם.

דער ערשטער אות פון ערשטן איד
פון אונזער אומה,
הויבט זיך אָן מיט אלף:
אברהם.

דאָס ערשטע פּאָלק
וואָס גאָט האָט אים אָנפּאַרטרויט די תורה
פּאַר אַלע פּעלקער פון דער וועלט —
הויבט זיך אָן מיט אלף:
איד.

אונזער חומש הויבט זיך אָן:
בראשית ברא.

וואָס איז טייטש בראשית?
אָנהויב.
אָנהויב הויבט זיך אָן מיט אלף.

אויף אונזער אידיש הויבט זיך אָן די וועלט
מיט אלף.

וואָס איז טייטש אלף?
באַשאַף.

באַשאַפן הויבט זיך אָן מיט בית.

די וועלט הויבט זיך אָן מיט אונזער אידיש —
מיט אונזער אלף בית.

פריער אלף,
נאָכדעם בית.

בראשית ברא —
אָנהויב באַשאַף.

— א. לוצקי

אליעזר שינדלער

געזאַנג

גאָטעניו איך וויל דיר לויבן
פּאַר די וואונדערלעכע ווערק —
פּאַר די שטורמווינטן איבער בערג,
פּאַר דעם וואַרקען פון די טויבן.

פּאַר די תמימות פון די סאַרנעס,
פּאַר די שעפּעלעך און רינדער;
פּאַר דעם חן פון קלייניע קינדער;
פּאַר דעם זיסן זאַפט פון בּאַרנעס.

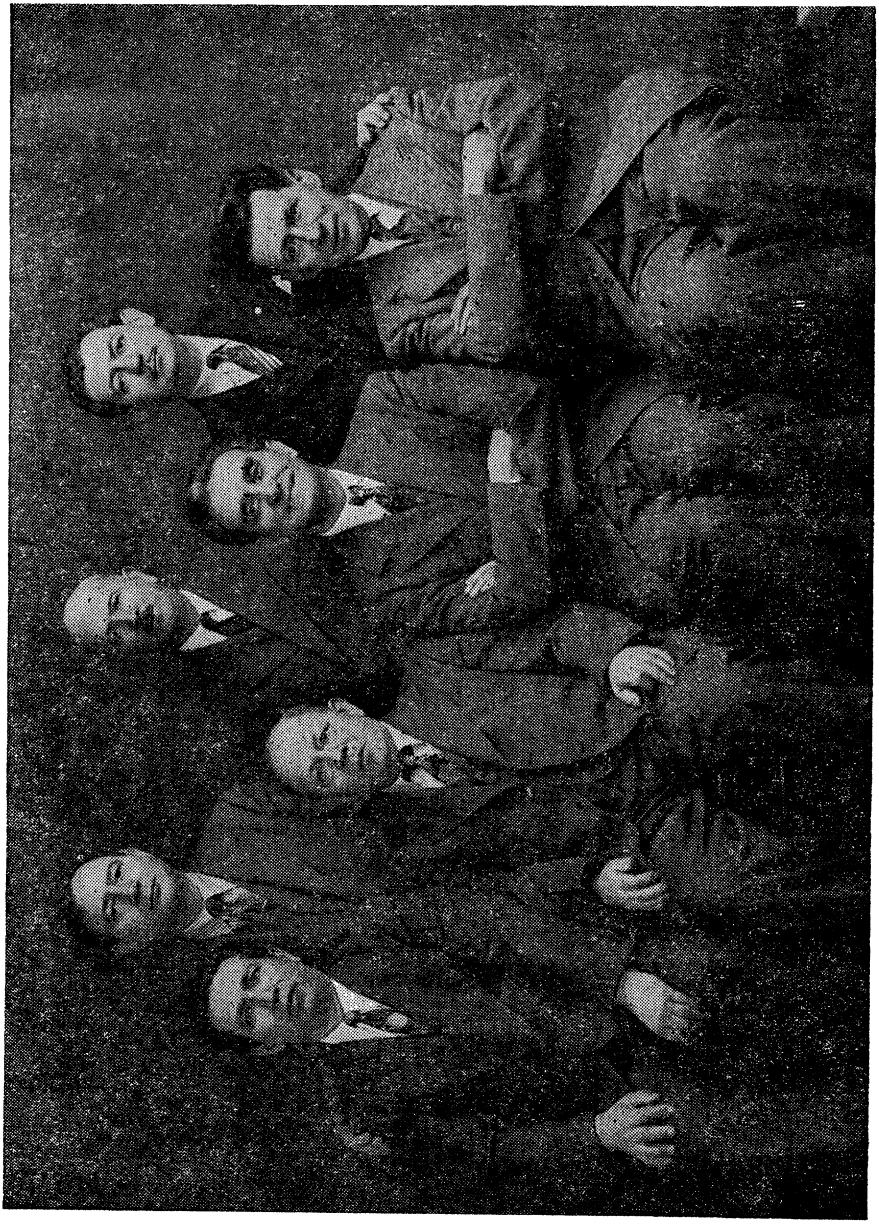
פּאַר דעם האַניק פון די בינען,
פּאַר דעם גאָלד אויף תבואה־זאַנגען;

פּאַר די כישוף'דיקע קלאַנגען
אין א ליכטיקן באַגינען.

פּאַר די קראַפט פון ביימער־שטאַמען.
פּאַר דיין סודות'פול התגלות
אין דעם ברויזן פון די כוואַלעס,
אויף די שוסן פון די ים'ען.

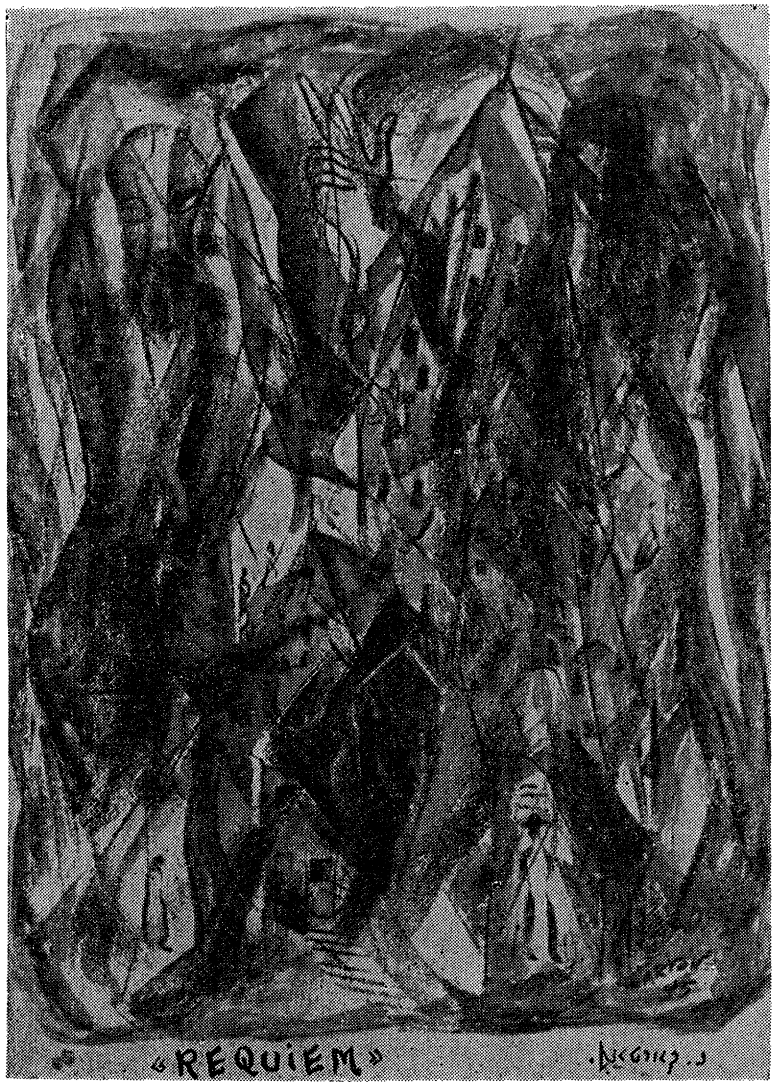
פּאַר די וואַלקנדלעך וואָס שוועבן
צווישן שטערנדלעך וואָס דרימלען;
פּאַר דעם תכלת פון די הימלען,
פּאַר דער שיינקייט פונעם לעבן. —

— אליעזר שינדלער

שטייגן : משה חיימענס, י. ה. ראזענשטיקל, י. ל. קאלושינער. זיצן : ב. י. קליין, א. לוצקי, אהרן קארליל, זוי אנדערע.

«JEREMIA».

«REQUIEM»

מ. קאַרטאָן

„רעקוויעם" פון ברענענדיקע פיאַנעס

(פראַגמענטן פון ערשטן באַנד: „וואָס אַ איד האָט צו זינגען און צו זאָגן".)

פ ר א ל א ג

אינם גרויסן בית־יתומים אַנשטאַלט וואו גאַנצע און האַלבע יתומים־קינדער פון ביידע געשלעכטער האָבן זיך געפונען (אַן ערך אַריבער צוויי טויזנט אין צאָל), האָב איך געאַרבעט אַלס „פאַרטער" און שוואַרצער אַרבעטער.

נאָך עטלעכע חדשים אַרומבראַדיאַגעוועט אין און אויסער ניו יאָרק, זוכנדיק און פֿרובירנדיק אַלערליי אַרבעטן אויף אַ ווייל, „דזשאַבס", וועלכע אַ וויסטער חלום האָט נאָך ניט פאַרגראַפירט אין זיין קרומען שפּיגל, האָב איך אין פאַרגלייך מיט די פּריערדיקע דערפאַרונגען געפונען אין דעם אַנשטאַלט די געווואונשטע אַרבעט און אַ פאַרהעלטניש־מעסיק געזיכערטע רו.

ניט קיין קליניקייט, צו זיין באַזאָרגט, אויף אַלעם גרייטן, ניט זאָרגנדיק מער פאַרן היינט און מאָרגן, וועגן שפּייז און אַ ווינקל אַוואו דעם אויפגעבלאָזענעם פון די אומאויפהערלעכע ווילדע קולות פאַרדולטן קאָפּ אַוועקצושליידערן, אַריינווואַרפנדיק זיך אין שמאָלן אייזערנעם בעטל ווי אין אַ היגער־פּלעט ביזן קומענדיקן פאַרטאָג.

איך טאָר זיך ניט באַקלאָגן, אַז איך האָב באַזונדערס געליטן פון דעם, — פאַרקערט, דאָס גאַנצע יאָר וואָס איך האָב דאָרטן געאַרבעט אומגעהויער שווער, וועלנדיק פאַר־וואַנדלט אין אַ שלעפּ־אייזל איז דאָס מיר ביז אַ געוויסער מאָס געפעלן געווארן, דער־הויפּט צוליב דעם, וואָס די אומגעווײַנטלעכע, קוים דערטרעגלעכע פאַר מיר פּיזישע, מאָנאָטאָנע אַרבעט האָט מיר צוגעגעבן, אויב ניט געווויכט פון אַ וויכטיקייט, איז לכל הפחות אַ וואָג; אַ שווערע אַראָפּציענדיקע וואָג וואָס האָט מיך געהאַלטן ווי צוגעשמידט צום באָדן אַזוי, אַז מיינע וואקלנדיקע פיס זאָלן זיך ניט אָפּרייסן און ניט אַוועקגעבלאָזן ווערן דורך דער אומזיכערקייטס־לאָגע פון אַ מיזעראַבלנעם „גרינעם".

אין אַלגעמיין בין איך מער ניט מסוגל געווען צו ליידן ווי אַ נאָרמאַלער בשר ודם, זינט נאָך די אַדורכגעפּיבערטע מלחמה, רעוואָלוציע, פּאָגראָמען און געפאַרפולער עמי־גראַציע פּעריאָדן אויף יענער זייט ים, אינם פּראָצעס פון וועלכע איך בין אינערלעך פאַרגליווערט און פאַרשטיינערט געווארן, אויפנעמנדיק ווי מיר האָט זיך געדוכט בלויז אויסערלעכע אייגנדרוקן און ענדערונגען, אינערלעך ניט רעאַגירנדיק מער אויף די גע־פאַרן און טראַגישע פאַלן פון דער דורכגעלעבטער דולער צייט.

איך האָב עקזיסטירט בלויז קערפּערלעך, מעכאַניש, לעבלאָז־אויטאָמאַטיש. איך האָב אפילו ניט פאַרדעכטיקט די מעגלעכקייט, אַז ערגיץ־וואו, טיף באַהאַלטן אין מיר פּול־סירט אַ נשמה־אַפּאַראַט וואָס כאַפּט אויף אייגנאַרטיק, אָן דער הילף פון מיין באַוואוסטזיין און אָן מיין אַקטיוון ווילן, אַלע ענדערונגען און געשעענישן וואָס קומען פאָר, ראַנגלנדיק זיך אין און אַרום מיר, וועלכע קאָנען וועלן־ניט־איז מיט דער שאַרפסטער פיל־געשטאַל־טיקייט אַרויפשווימען אינם זכרון.

וועו איך האָב אַמאָל צופעליק דערזען אין אַ שוי־פענסטער פון אַ פלייש־מאַרק, ווי אַ פּרעזערווירטער יאָגד־פויגל, ממש ווי אַ לעבעדיקער, האָט זיך דורכגעזיכטיקט

אינדערמיט פון אַ דיקן שטיק קוואַדראַטנעם שפּיגל־אייז, האָב איך זיך דערפרייט פון דעם מאָמענטאַנעם פאַרגלייך מיט זיך אַליין, אַז אָט אַזוי איז אויך מיין אינערלעך נשמה־לעבן איינגעפרוירן געוואָרן און אָך! — ווי גוט אַזוי! — אויך איך עקזיסטיר אויבנאויפּיק אויף אַן אָפּגערעכנטער פלאַך און איך גיי אָן אויסערלעך מיט די נויט־וועגדיקע לעבנס־פונקציעס, אָבער אינווייניק פאַרפרוירן און גלייכגילטיק, פאַסיוו און אַפּאַטיש, ניט ליידנדיק מער פון פּסיכישע אויפּטרייסלונגען.

דער סדר־היום איז געווען: אויפגעכאַפּט מיך אַ יעדן פאַרטאָג מיט אַ דריקנדיקער טעמפּעראַטור שרעק פאַר דער דראָענדיקער, וואַרטנדיקער אויף מיר שוועריקער אַרבעט; אָנגעשטאָפּט דעם מאָגן מיט גראָבער שוואַרצ־פאַרדייבאַרער שפּייז און נאָכער באַלד אַריינקריכנדיק אין אַ אומגעלומפּערטן ווי אין אַ פרעמדנס, ניט נאָך מיין מאָס, האַרטן און אומהיימישן אַרבעט־מלבוש, האָב איך אָן חשק, פלעגמאַטיש מיך אייגעבראָכן אין דער טעגלעכער אַרבעטס־רוטין; אויסקערנדיק און וואַשנדיק די לאַנגע קאַרידאָרן, גרויסע זאַלן און די ריזיקע ווי אין קאַזאַרמעס וואַש־צימערן, בית־הכסא'ס, צוגרייטנדיק זיי צו פונקציאָנירן.

נאָכן אַלגעמיינעם פרישטיק ווידערהאַלנדיק דאָס זעלבע, אַזוי אויך נאָך מיטאָג, נאָך „לאָנטש" און נאָך דעם לעצטן אָוונט־מאָלצייט. ערשט צווישן צען און עלף אין אָוונט בין איך פאַרטיק געוואָרן מיטן רייניקן און פּוצן די דילן און די ווענט פונם רוישיקן מאָנסטער־הויז, וואָס איז שוין געשלאָפן מאסיוו סאָפּנדיק־כראָפּנדיק אין טעמפּע פאַרדעמפּטע קלאַנגען, פּינטלענדיק מיט האַלב־פאַרשטעלטע טונקעלע אויגנלעמפּלעך אין די פיל־שטאָקיקע קאָרידאָרן און אויף די טרעפּ אין אַ פלעקנדיק געמישטער שאָטנדיקער מעלאַנכאָלישער שיין.

צום לעצטן פלעג איך רייניקן, פּוצן די דיקע אינווייניקסטע קאָלאָנעס און רונדע מירמלשטיינערנע זיילן פון די עס־און שפּיל־צימערן איבער וועלכע איך בין רייבנדיק און דרייענדיק זיך, טאַנצנדיק אַרום זיי ביים פאָלירן, אַזוי פאַרמאַטערט און דערשעפּט געוואָרן אַז עס פלעגט זיך מיר אויסדוכטן: — מיין לעבנס־עסענץ וועלט אויסגערונען טראָפנווייס דורך מיינע הענט, איבערגיסנדיק זיך אין די מירמלענע סלופּעס, און אָט וועט איך גאָר פאַרוואַנדלט אין אַ פאַרגליווערט גלאָצנדיקער קאָלאָנע און די אַלע אַנדערע בלישטשנדיקע און גלאַנצנדיקע אויף מיר קיילעכדיקע זיילן וועלן לעבעדיק, ווינקען צו מיר שטומערהייט שטשירנדיקע, לאַכנדיקע און זיי הויבן זיך אַן צו וואַקלען, צו הוידען און שאָקלען ווי קלויבנדיק זיך אַרויסצורייסן פונם דיל און אַרויס־צושפרינגען פון זייערע איינגעשטאַנענע פלעצער אין אַ פאַנטאַסטישן טאַנץ. דעמאָלט האָב איך שוין געוואוסט אויף זיכער אַז מיין טאָג־אַרבעט איז פאַרענדיקט און כ'האָב מיך אַ פאַרטויבט מידער דערשלעפּט צום אַרבעטער־באַראַק, אָנטאָפּנדיק אין דער פינסטער מיין קאָלט, האַרט בעטל (וואָס האָט ווי אַ קאַלטע גלייכגילטיקע פרוי שטומער־הייט געוואַרט דער מאַן זאָל ווערן אָנטשלאָפן) און פאַרענדיקט האָב איך דעם קאָלאָנע־טאַנץ שוין אינם צעמישטן פיבערישן חלום.

און אַזוי זינלאָז — שוואַר און נודנע מאָנאָטאָן טאָג־איין טאָג־אויס, צייט־איין און־צייט־אויס, צייטנווייז דענקנדיק אַז ווי אַ בלינד פערד, וואָס ווערט געטריבן אין אַ צירקל צו דרייען זיך אין דער „סיטשקאַרניע", וועל איך אויך אַזוי טעמפּ אַרום־קרייזן אין דעם זעלביקן ראָד מששת ימי — עד אחרית הימים. זעלטן וועט אַ באַזונדער שטאַרקע אויפרעגונג, וואָס איז אָנרעגנדיק אויף אַ מאָמענט מאָמענטאָן אויסגעלאָשן געוואָרן, ניט איבערלאָזנדיק קיין דויערהאַפטן שפּור.

דאָך צייטנווייז פלעגן מיך אויפרעגן די ריזיקע רעזערוון פון פאַרבראַקירטע זעק און קאַסטנס מיט קאַליע געוואָרענע שפּייז־פּראָדוקטן מכל המינים, וואָס איך האָב אַרויס־געשלעפּט פון די קאַלאָסאַלע אייז־קאַסטנס — ריכטיקער הייזער — און ברענגען זיי צום פייער־הויז אויף צו פאַרברענען. עס פלעגט זיך אָן מיין ווילן צאַרנדיק אַ טראַכט טאָן: וויפיל פאַרהונגערטע נפשות פון די שטעטלעך און ישובים אין דער אַלטער פאַרלאָזענער היים, וואָלטן זיך געשעצט גליקלעך און געזעטיקט געוואָרן מיט די שיריים וואָס מען פאַרברענט דאָ.

אַזוי אויך וועט איך האָב צום פייער־הויז געטאַסקעט אַלטע אָפּגעניצעוועטע, אָדער מער ניט פאַסיקע און אי׳בעריקע פאַרן הויז צום נוצן פאַרשידענע זאַכן, הלבשה, בעטצייג און געגנוצטע, נאָך גאַנץ שטאַרקע מעבל און הויז־מכשירים, וואָס וואָלטן גע־שיינט צו זיין לוקסוריעז און אַלס אומשאַבאַרע אוצרות דאָרטן פון וואַנעט איך בין אַנטלאָפן מיט מיין נאַקעט לעבן.

אָנשטויסנדיק זיך אינם אָנשטאָלט אויף אומצעליקע גרוילהאַפּטע קינדערשע ליידן און טראַגישע פאַלן, פלעג איך שטוינען אויף זיך אַליין און זיך געפרעגט — וואו איז אַנטרונען געוואָרן מיין איינגעבוירענע עמפּינדלעכע פילבאַרקייט, מיין מיטפילנדיקע סענסיטיוויטעט צו די אָפּקומענדיקע מענטשן בכלל און צו עלנדע געשטראָפּטע קינדער בפרט, בלייבנדיק אַזוי פאַרגליווערט־קאַלט און גלייכגילטיק צו זייערע ליידן? — אין קעגנזאַץ, פונם ערשטן מאָמענט וואָס איך בין אָנגעקומען אויף שוואַרצער ארבעט אינם אָנשטאָלט האָבן די קינדער, וויסנדיק אַז איך בין אַ פרעמדער און אַ שוצלאָזע שטומע צונג, מיך אומ׳ברחמנות׳דיק פאַרפאָלגט, ברוטאַל אַזוי ווי נאָר שוואַכע, פאַרפאָלגטע, פאַרביטערטע און געלאָזענע אויפן פראָסטיקן הפקר קענען זיין, וועט זיי קריגן צייטוויי־ליק מאַכט און די אויבערהאַנט איבער נאָך אַ שוואַכערן און מער הילפלאָזן פון זיי. —

זיי האָבן פאַרדאָפּלט מיין שוועכע ארבעט, אומיסטן פאַרמיסטיקנדיק די אָפּגערי־ניקטע פלעצער, פאַרשטאָפּנדיק אַבזיכטלעך די סארטירן אַז די אויטאָמאַטיש אָפּ־שוויינקנדיקע וואַסערן זאָלן פאַרפלייצן די דערבייאיקע צימערן און איך, אַ ווילד אויפ־געריגטער מיט בלוט פאַרלאָפענע אויגן און מיט שוים באַדעקטע ליפּן פלעג מיך יאָגן נאָך זיי מיטן בעזים, צו מיט אַן אָנדער רייניקונגס־געצייג, פאָלנדיק מיט דעם אין אַלע זייטן, און שרייענדיק, שעלטנדיק מיט טויטע קללות און זידלעריין ווי למשל: „פאַרקי״ (מיינענדיק — חזירים) אייער מאַמעס מאַמען אַזוי און אַזוי״! (אין אומצענזורירטע אַלט־רוסישע שימפּ־אויסרופן).

די און אַנדערע אויפרעגנדיקע מאָמענטן האָבן בלויז אויף אַ קורצער רגע צע־קראַצט די אויבערפלאַך פון מיין פאַרהאַרטעוועטער קאַרע, קיינמאָל ניט דערגרונטעוונדיק זיך צו מיין אינווייניקסטן אייז־קאַסטן, אויבערלאָזנדיק מיך אַ פאַרגליווערטן און אַ פאַר־פרוירענעם מיט אַ פאַרשטיינערט האַרץ און מיט אַ פאַראַליזירטן געפילס־לעבן.

ביז איינמאָל האָט מיט מיר געטראָפן אַ פאַסירונג, ווי עס פאַסירט וועסנע־צייט ווען זון און לופט צעשמעלצן, צעברעכן קריעסווייז דאָס מיט דיקן אייז פאַרקאַוועטע האַרץ פון אַ פאַרפרוירענעם טייך, אויך אַזוי האָט מיין אייז־פאַנצער געקראַכט, די שטיינער פונם האַרצן זיינען אויפגאַריסן און צעברעקלט געוואָרן, אויפלעבנדיק און פאַרוואונדנדיק מיך באַנייס מיט אַלטע אויפגעוועקטע און מיט נייע ליידן און איבערלעבונגען שלאָגנדיק דאָס בלוט ביז טיף אין די אָדערן און אויפטרייסלנדיק מיין וועזן ביז אין די גרונטן. —

אין באַגינען פון אַ אָסיענדיקן רעגנדיקן פרימאָרגן, וועו איך האָב ווי געווייגלעך אָנגעלאָדן מיין גרויסן טראָג־זאַק מיט מיסט און אָפּפאַל צום פאַרברענען, האָב איך אויטא־

מאַטיש, אָן מחשבות און אָן דמיונות, געטראָגן דעם זאַק אויף מיין רוקן וואָס האָט זיך ווי צונויפגעגאָסן מיט מיר, אָנבויגנדיק מיך צו דער נאַסער גליטשיקער ערד, אַז מער ווי צוויי לעפּישע, צעדרייטע און אומזיכערע פיס האָבן זיך פון אונטערן זאַק ניט אַרויס־געזוען, שאַפּנדיק אַ קאַריקאַטור פון אָן אומגעלומפּערטן טאַראַקאַן אויף מענטשלעכע פיס. (אין מיין אָנגעשטרייגטער מאָנאָטאָנער אַרבעט פלעג איך געפּינען אַ סטימולירנדיקע רעגונג, פאַרגלייכנדיק מיך מיט אַ גראָטעסקער און קאָמישער סיטואַציע).

קריכנדיק אַזוי מיטן זאַק וואָס האָט באַשיצט די פּלייצע פונם רעגן בין איך ווי געשטופט געוואָרן פון דער משא פאַראויס צום ענד פונם באַרג־אַראָפּיקן „יאַרד", וואו דאָס שטייגערדיקע פייער־הויז האָט זיך געפונען, איז אַ קאַלטער, גרויליקער שוידער מיך אַדורכגעלאָפן, האָט אַדורכגעשפּיזלט מיין לייב ווי פון אַ פלוצלונגדיקן אומגעריכטן איבערשרעק; אויפכאַפּנדיק די פון ערגיץ זיך טראָגנדיקע אָפּגעריסענע, פאַרשטיקטע און וויינענדיקע קלאַנגען און שטורמישע דראָענדיקע טענער פון אַ משוגהדיקער מוזיק, וואָס אָט הויבט עס מיך אויף אין דער לופטן אין אַ טיפּבלויער אויסגעשטערנטער הויך און אָט רייסט זיך אָפּ דאָס האַרץ פון טרויער און קלעמענישׂ, זינקנדיק אין אַ ענדלאָזן שוואַרצן אָפּגרונט.

איך באַמי זיך אַביסל אויפצוהויבן מיין קאָפּ פון אונטערן זאַק, כאַפּנדיק אַ קוק צום פלאַץ פון וואַנעט די זינגנדיקע שרעק האָט געשטראָמט און איך דערזע אַז פון דעם הויכן פייער־הויז טראָגן זיך פלאַמיקע פייערדיקע צונגען, סנאָפּעס צעבלאָזענע גאָלדענע פונקען צווישן אַ געדיכטן גרוי־שוואַרצן רויך, און פון אינווייניק רייסט זיך אַרויס אַ אויסטערליש קלאַנגדיק געווייַן מיט אַ ברומען פון נאָך קיינמאָל פון מיר ניט געהערטע קלאַנגען, אַ קאַקאָפאָניע, געשפּילט פון ניט געזעענע כלי־זמרים, צי פון באַשעפענישן אָזעלכע וואָס ניט אַנדערש זיי קעמפן פאַרצווייפלט מיט די פייערן, ניט וועלנדיק פאַר־ברענט צו ווערן.

ווערנדיק געטריבן אין איילנדיקע זיגזאַגישע ליניעס פאַראויס דורך אַ מאָדנעם אומרו און פון אַ פאַרטאָפּלטער אָנשטרענגונג וואָס שנעלער זיך צו באַפרייען פון דער משא, האָבן זיך מיינע חושים פאַרשפּיצט און אָנגעצויגן.

אַ נייער שטורם פון אַ קלאַגדיקן געזאַנג האָט זיך אַרויסגעריסן פונם פייער־הויז און צעגאָסן אין איבערגעריסענע פלאַצנדיקע טענער, ווערנדיק ווי זיך וואַרגנדיק, דערשטיקט און איינגעזאָפּט אין דער אַדורכגעזאָפּטער מיט רעגן־נאַסער לופט.

מיטאַמאָל לויפט דורך איבער מיין לייב אַ היציקער שוידער פון אַ נייער מיך בריענדיקער שרעק.

וואָס זיינען דאָס פאַר אַ קולות, פאַר קלאַנגען געמישטע מיט געזאַנגען?

איך אונטערשייד אַז די קלאַנגען זיינען מוזיקאַלישע, כאָטש זינט אַ טראַגישער פאָסירונג — בין איך געוואָרן טעמפּ אויפצונעמען און איינזאָפּן מוזיק. באַקומענדיק אַ „פּעס" צו אַ זומער־קאָנצערט אינם קעגנאיבערדיקן סטאַדיום פלעגט אינמיטן שפּילן, מיין מידער גוף איינגעשלעפּערט ווערן אויף די געפּלאָסטערטע אָנגעוואַרמטע פון דער זון זיץ־פּלעצער אינם אַמפּיטעאַטער און כ׳בין ניט געירעט געוואָרן, זעלטן וועז נאָר אויפ־גערעגט אָנגענעמלעך פון אַ מוזיקאַלישן מאָטיוו און ענדע־קלימאַקס.

גראָדע אין דער איצטיקער, אַזוי ווייט פון מוזיק אומגעבונג, זאָלן פלוצים אומ־דערוואַרטעטע טענער שאָפן אין מיר סענסאַציעס פון פאַרכאָפּנדיקע דערהויבונגען און האַרץ־זינקנדיקע פאַלונגען?

מיט שלאָבערדיקע אונטערגעהאָקטע פיס איבערפולט מיט דריקנדער אומרו דער־שלעפּ איך מיך צום אַרײַנגאַנג פונם ריזיקן פּייער־הויז און אַריבערטרעטנדיק די שוועל ווערן מיינע אויפגערודערטע חושים אין אָנפּאַנג באַרואיקט, ווען איך איבערצייג מיך, אַז קיין לעבעדיק באַשעפענישׂ איז דאָרטן ניט פאַראַן און באַלד שטוין איך ווידער, ציטער אויף אַ דערשיטערטער און ווער פאַרגליווערט פון אַ מיסטעריעז פאַרכאַפּנדיקן אָנט־פּלעקטן בילד.

צווישן די געווײַנטלעכע טאָג־טעגלעכע זאָכן צו פאַרברענען זיינען הײַנט צוגע־קומען דריי גרויסע אָלטע פּיאַנאָס, וואָס דער הויז־פאַרוואָלטער האָט באָפוילן אַראָפּ־צוברענגען פון די איבערגעפּאַקטע שפּיל־צימערן, באַפרייענדיק פּלעצער פאַר די נייערע געשענקטע פּיאַנאָס און אָט זיי, די ברענענדיקע פּיאַנאָס, — שפּילן זיך אויס צום לעצטן מאָל — אַן דעם באַריר פון אַ מענטשנס פינגער, דורכן פּייער־אָטעם וואָס בלאָזט פרעסנ־דיק אויף די קלאַווישן, אַרויסרופּנדיק אַ יללה — זינגנדיקע אימפּראָוויזאַציעס־אָקאָמ־פּאַנימענטן צו דער אַרומיקער פּייער־שפּיל מיסטעריע.

אָנשטאָט אויסצולייַדיקן מיין זאָק פונם מיסט און גיך אַרויסלויפן פונם פּייער בין איך געבליבן שטעקן, שטייענדיק אַ פּאַרגאָפּטער, ניט קענענדיק אָפּריסן די פיס פונם באָדן, גלייך עמיצער האָט מיך צוגעקאָוועט, פילנדיק אַז איך ווער פאַרכאַפּט און אַרומ־געכאַפּט פון דער לופט צובלאָזענעם פּייער צווישן די פלאַקרנדיקע געגנשטאַנדן ווי אַ איינס פון די חפּצים, וואָס מוז אויך אָט דאָ באַלד פאַרברענט ווערן אָלס אַ אומנוציקע, איבעריקע און מער פאַר קיינעם ניט־נויטיקע זאַך; צוזאַמענגיסנדיק זיך מיט דער פּייער־סימפאָניע פון פאַרברענטע חפּצים, באַזינגטע און באַקלאָגטע פון די ברענעדיקע פּיאַנאָס, וועמעס סטרונעס־אָקאָרדן פלאָצן אין עקסטאַטישן, זינגנדיקן געקלאַנג, ווערנדיק אין ליידנשאַפט איבערגעברענט דורך די פלאַמנדיקע קושן, גליענדיקע אַרומאַרמונגען פון שיפּנדיק לעקנדיקע פּייער־צונגען.

געפּינענדיק זיך אין אַ טראַנס, אַ היפּנאָטיזירטער פון די צעפּלאַקערטע אויפגע־ברויזטע עלעמענטן: פּייער און מוזיק, האָב איך דאָך מיין דענקונגס־קראָפט ניט פאַרלוירן און איך האָב קלאָר באַגומען, אַז כדי זיך צו ראַטעוונען מוז איך איבערגעווײַנלעך אָנשטרענ־גען מיין ווילן מיך צו באַפרייַען פונם פּייער־און קלאַנגן־כשוף און שוין אַרויסלויפן פון דעם קאָלאָכאויוון.

אָבער אַ אינערע קראָפט, ניט די קראָפט פון צעשטערונג און זעלבסט־פאַרניכטונג נאָר אַ כוח אַ שעפּעריישער, אַ פּולער מיט נייַע אָנטפּלעקונגען האָט מיך באַהערשט, באַ־פעלנדיק נישט צו שרעקן זיך מער פאַר די אָלטע טויטע שרעקן און אַרײַנזאָפן אין זיך די איינמאָל אין לעבן באַשערטע, געערטע שטורמישע צויבער־טענער פון פּייער־מוזיק וואָס שטראָמט ווי אַ וואולקאַנישער פּייער־פּאָל, לאָווישׂ צעגיסנדיק זיך אין פלאַמיקע טענער, וואָס טראָגן און יאָגן זיך פון די ברענענדיקע קלאַווישן דורך די לויפּנדיקע איבער זיי צינגלדיקע פלאַמען, וואָס מאַכן זיי וויבערין ווי מיט פאַנטאַסטיש צעצויגענע און לויפּ־דיקע פּייער־פינגער, קלאַפּנדיק אויף די שפּרונגנדיקע קלאַווישן, אויסזינגנדיק און אויס־קאָלגנדיק אַ לעצטן צום ערשטן מאָל געהערטן רעקוויעם. —

אַ ווידוי־רעקוויעם וואָס צעשמעלצט מיין פאַרפרוירענעם חומר, באַפרייט מיך פון מיין רויס־געגרענצטקייט און פון קנעכטישע אָפּהענגיקייטן, פון אַ זינלאָזער עקזיס־טענץ־באַרעכטיקונג וואָס איז פוסט, אומבאַדייטנד און ציללאָז ווי די איבערגעברענטע קויל פון מיין קויל־פאַרסטאַרטשעטן חומר.

איך וועל אַלץ מער איבערוועלטיקט, היפּנאָטיזירט און פֿאַרכישופט פונם פּלאַמענדיקן הודזשענדיקן געוויש: פון דעם פּלאַקערנדיקן פּייער וואָס וועלט אויסגעמישט און צוזאַמענגעגאָסן מיט דעם ברענענדיקן געזאַנג־געווײַן פון פּלאַצנדיקע סטרונעס, אָפּהילכנדיק אין נאָך קיינמאָל ניט געהערטע מוזיקאַלישע טענער, ניט פון מענטשנקינדער געשאַפענער און געשפּילטער מוזיק, וואָס שוידערט אויף, דערשרעקט און דערהויבט אייניציטיק און בריט אָפּ מיט אַ זיסן ווייטיק און מיט אַ פּיינלעכער פּרייד; מוזיק וואָס מוז שטאַמען פון גאָר די ערשטע און גאָר די לעצטע שאַפונגס־קוואַלן, אויפוועקנדיק מיך פון מיין גייסטיקער קאַטאַלעפּסישער קרענק, אַדורכדרינגנדיק אַלע צעלן פון מיין וועזן, איבערלעבנדיק די פולע מיסטעריע פון אַ תחית המתים.

איך דערשפּיר מיטאַמאָל אַ מעכטיקע שעפּעריש קראַפט און אויפגעלעבטן ווילן ניט צו זיין מער אַ פּראָסט און טעמפּ־שטומפּיק שייטל האַלץ, אַ ברענטשאָף צווישן דעם אָנגעהויפּטן בארג מיט צופעליקע ברענענדיקע זאַכן, נייערט וועלן דער דיריגענט פון דער גאַנצער פּייער־אָרגיע און פֿאַרויסכישופן פון דעם מיין אייגן־געשאַפענע קאָמפּאָזיציע, אײַבערשאַפענדיק און דורכדעם באַשאַפענדיק אויפסנייי מיין פּאַרשווינדן, פּאַרברענט לעבן אין אַ פּאַרברענטער פּאַרשווינדענער וועלט, וואו איך בין געווען איין קליין פּלאַמל, איין פּלאַטערדיקער אָקאָרד אין אַ ברענענדיקער סימפאָניע.

איך זע און לעב איבער, זיך אויסשפּילנדיק דורך די זאָנדערבאָרע ברענענדיקע פֿיאַנעס־רעקוויעם מיט דער פּולער ביז אין די טיפּסטע יסודות אויפגעטרייסלטער עפּאָכע פון דער צייט, דערזעענדיק מיט אָמאָל אַ נייע באַלויכטנדיקע, דורכזיכטיק מאַכנדיקע שיין וואָס שיפּרירט די געהיימשריפט פון די ביז איצט ניט באַגריפענע, ניט אַנטפּלעקטע געשעענישן.

* * *

עס פּלאַקערן און הודזשען די צעפּלאַסענע פּלאַמען פון צווישן און איבער די ברענענדיקע פֿיאַנאָס, — אָט זיינען די איבערגעברענטע פּיס פון איין קלאַוויר צעשאַטן געוואָרן אויף גליענדיקע קוילן און די גוויה פונם אינסטרומענט האָט מיט זיין גאַנצער שוועריוואָגיקייט זיך איבערגעקערט, פּאַלנדיק מיטן ברענענדיקן האַרצן אין פייער אַריין צום גרונט און אויסהויכנדיק זיין פילסטרוניקן, זינגנדיקן לעבן דורך אַ דונערדיק שטורמישן לעצטן גסיסה׳דיקן רעקוויום־קרעסטשענדאָ.

אַ ברענענדיקע וואונד האָט זיך גרויליק־ווייטיקלעך אָנגעצונדן אין מיין האַרצן און ווי אויף אַן עקראַן האָב איך דערזען מיין קריכנדיקן שאָטן אין מיין פּאַרוויסטן שטעטל, אַן אַרויפגעשוואומענע שווארצע קויל אינם שווארצן פייער פון מיין אָנגעצונדענעם־אויפגעזאָטענעם בלוט:

... נאָך דעם ערשטן פּאָגראָם, אַרויסקריכנדיק פון די לעכער־באַהעלטענישן זיינען מיר, די אויף אַ ווייל נאָך פּאַרבליבענע בלאָנדזשנדיקע שאָטנס פּאַרזיכטיק און שטום געקראָכן, ענגישטערט, אַרומזוכנדיק די אָנדערע פּויזנדיקע שאָטנס אום צו זאַמלען זיך מיט זיי אין איין פלענקדיקער טשערעדע פון טונקעלע שאָטנס, אָפּנאַרנדיק זיך אין יאוש׳דיקער פּאַרלוירנקייט, אַז א קליין שאָטנדל, וועז געכפל׳ט אויף נאָך אַזעלכע, איז דויערהאַפּטער און קען אַזוי לייכט ניט צעגאַנגען ווערן און ניט אָפּגעווישט ווערן פון אונטער דער זון.

ווי לאַנג עס האָט געדויערט און וועז מיר האָבן נאָך אָמאָל דערזען די פרעמדע, קאַלטע שיין, וויסן מיר ניט, ווייל די צייט האָט זיך פאַר אונז אָפּגעשטעלט צוגלייך מיט די אָנדערע אָנגענומענע אַלטגלעכע באַדינגטע אמת׳ן און באַגריפן, וואָס האָבן זיך

אויסגעוועפט און אָפּגעריבן געוואָרן, וועלכע לייגט אויסגעהוילטע אָן אַן אינהאַלט, אָן אַ זין און אָן אַ שום טעם.

דער אידישער יחיד ווי דער כלל האָט מיט אַמאָל באַנומען מער ווי מיט די פינף חושים, אַז דער דרויסנדיקער איינגעפונדעוועטער לעבנסשטייגער האָט אים געגעבן אויסגעשלאָסן פון זיך, צונעמענדיק אפילו די לעצטע פּריווילעגיע פון אַ רוצח, אַ קינדער־מערדער וואָס איז פאַראורטיילט אויף לעבנסלינגלעכער געפענקעניש, און וואָס באַזיצט דאָך אַ וועלכע ניט איז אילוזיע פון געזיכערטער פּריוואַטקייט אין דעם ענגען אָפּגעשלאָסענעם שטח פון זיין טורמע־צעל, וועלנדיק צוגעווואוינט, זאָגאָר אינטים מיט זיין ברודיקן אייגנגעווואָרענעם רו־ווינקל אין די דלד־אמות פונם שטיינערנעם דיל, וועלנדיק נאָענט מיט זיינע קאַלטע פאַרראָסטעטע קייטן און מיטן צורך־ציבער וואָס דינט פאַר אים אַליין, דערמיט אָנגערקענענדיק און באַשטעטיקנדיק זיין אייגענע באַזונדערע, מעג זיין קלעגלעכע, עקזיסטענץ.

דאַקעגן מיר, אידן, האָבן זיך דערפילט אויך באַרויבט פונם אומגליקס־פאַל, אַז מיר זיינען אומגעריכטערהייט, אריינגעשליידערט געוואָרן אין אַ תפיסה, ווייל תפיסה מיינט דאָך אויך אַ באַשטימטע באַשיצונג, אַ שטיקל דורכן געזעץ באַשיצטע רעכט אויף אָן אָפּגעגרעניצטן און אָפּגעשלאָסענעם צייטווייליקן צעל־הייס אייגנטום, ווי חוזק דאָס זאָל ניט קלינגען.

מיר האָבן געוואוסט און געפילט אַז מיר זיינען פשוט באַרבאַריש באַזייטיקטע, אַרויסגעשפּיגענע; בלייבנדיק הענגען באַשמוצטע און געקרייציקטע — גם אין אַ בלימה, וואָס איז גרויליקער פונם גרויליקסטן אַבי עפעס צו זיין, גם אין אַ עפעס וואָס איז שרעקלעכער פון גאָר נישט ניט צו זיין.

אָט די דרויסנדיקע פאַרניכטנד־פיינטלעכע און פרעמד געוואָרענע וועלט קוקט אויס כלומר׳שט ווי געווויינטלעך אַ זומערדיק פרעכטיקע ווי אַ רייפער רויט־בעקלדיקער זאַפטיקער עפּל, און איז אויסערלעך אַ גוטמוטיקע זעלבסט צופרידענע, אַ שפּילעוודיק ווייך־וואַכע און אַזא ליבנסווירדיק רואיקע. מיר אָבער פילן אַז די מאַיעסטעטיש־פאַרטייע־טע רואיקייט און אויבנאויפיקע אומשולדיק־נאַיווע געווענליכקייט זיינען אין גרונט פאל־שע און אַז אירע ממזרים־רוצחים שפּילן זיך מיט אונז אין דער אָנגענומענער „נאַטירלעך־געזעצלעכער" קאַץ־און מויז־שפּיל.

טראָץ דעם הויבן מיר אָן פיבעריש צו זאַמלען, אָרגאַניזירן די פאַרבליבענע כוחות אויף צענויפקלייבן און מקבר צו זיין די איבערגעלאָזענע, צעוואָרפענע קערפער־לעכע טיילן פון די קדושים וואָס די הינט און חזירים האָבן שוין מער ניט געקאָנט פאַר־דייען פון דער צוגעגרייטער פאַר זיי רייכער, פעטער סעודה.

ניט אָנענדיק פאַרוואָס, האָט זיך מיין קליין שאָטנדל אָפּגעריסן פונם כלל ווי אַ בלאָט צעשאָקלט פון ווינט רייסט זיך אָפּ פון בוים, און איך האָב מיך אייפערדיק קאָנ־צענטרירט צונויפצוקלייבן די צעהאַקטע קינדערשע גופימלעך, טיילן און צעוואָרפענע גלידער, און זיי ברענגען אין אַ זאַק אויפן בית־עולם.

ערשט אַצינד באַנעם איך אַמשאַרפסטן ווי אַ יעדער אָפּגעהאַקטער אבר האָט זיך אין מיין פיבעריש דמיון פאַרוואַנדלט אין אַ לעבעדיק־לוסטיקן קינד, וואָס איך האָב אָקאַרשט געטראָפן, געזעגן שפּילן זיך, זינגנדיק און טאַנצנדיק מיט אַלע אַנדערע לעבע־דיקע רוישנדיקע טויבן־קינדערלעך, וועמענס צעשניטענע גלידער באַוועגן זיך קלינגנ־דיקע אינם איבערפולטן מיט בלוט דורכגעווייקטן זאַק אויף מיין פלייצע, וואָס וואַרפט זיך אין פּאראקסיזמען פון ציטערנדיקן פאַרשטיקטן געוויין, אונטערהויבנדיק אַלע ווייל די

הייליקע משא, אַז דער זאָק זאָל זיך ניט אָפּרייסן פון מיינע פאַרסטאַרטשעטע קראַמפּ־האָפּטע הענט.

איך וועל געבייטשט, געטריבן פאָראויס לויפנדיק באַרג אַרויף צום בית־עולם, ווי פון אַ באַרג אַראָפּ, מיט אַ קראַפט און אימפּעט פון אַ ברענענדיק שטעכיקער משוגעת, איילנדיק זיך מיט אַ קלאָרן אויסגערעכנטן געדאַנק אַז איך מוז פאַרענדיקן מיין שליחות מיט נאָך אַ פּאָר הקפות איבערן פאַרפעסטטעטן מיט געשטאַנק שטעטל, צונויפזאַמלנדיק אונזערע פאַרשוועכטע בלוטיק־ליבע אוצרות איידער נאָך די פּאָעטיש־באַזונגענע זונה־זון וועט פייערדיק־רויט (ניט פון בושה חלילה) פאַרגיין צו אַלדי שווארצע רוחות, ווערנדיק באַשלאָפן אַ שיכור׳ע פון בלוט און זנות און שטינקנדער קלעפּיקער פּינ־סטערניש.

ערשט דעמאָלט וועל איך וואָגן צו פאַרשטעקן מיט זיך, מיט מיין אייגנהויטיקער טאַרבע ביינער ערגיק־וואו אַ לאָך־באַהעלטעניש און חיה׳ש וואָיגן קריצנדיק מיט די ציין, בייסנדיק די אייגענע הויט און ביינער, כדי צו פאַרטויבן מיט די שאַרפּע פיזישע שמאַרצן דעם אינווייניקסטן צער־בראָנד.

ליידנשאַפטלעך טרוימענדיק, אַז איך וועל פאַרגעניגנדיק גיפטיק אָנשטעקן מיט מיין הינטישער משוגעת די גאַנצע שיינע־זיסע־גוטע באַרעמהאַרציקע וועלט, וואָס איז דערהאָבן פרעכטיק אויסגעמאָלן אין די קאָנאָניזירטע ספרים, חיילקיטימער־טעמפּלען און אין אַלע גאָטס־באַרימטע... הייזער פון גאָר דער ליבער וועלט!

די רעשטן פון די דערווייל צופעליק לעבנספּאַרבליבענע פלעגן זיך צענויפשלעפּן אויפן בית־עולם מיט איין ציל און מיט נאָך איין פאַרבליבענער שרעק וואָס גיכער מקבר צו זיין די אומגעקומענע, שרעקנדיק זיך מער ווי פאַרן מאַרטער־טויט, פון שרעקלעכן געדאַנק, אַז טאָמער חלילה וועט קיינער ניט איבערבלייבן ווער ס׳זאָל זיי מקבר זיין.

אָט די מיתה־משונה׳דיקע שרעק האָט געקאָטעוועט אַלעמענס מוחות און הערצער און איז געווען די אָנטרייבס־קראַפט אַז מען זאָל מיט הוילע הענט, מיט שאַרפּע שטיינער און שפּענער צעאָקערן און צעגראָבן די קרקעות און אויך אָנצוהאַלטן די צענויפגעקלעפּטע צעבראָכענע טעפּ־טשערעפּעס — גופים, די שענדלעכע עקזיסטענץ־באַדינגונגען פון מייז אין לעכער, וויסנדיק אַז מיר זיינען געוואָרן ביליקער פונם מיסט, — אַ וועלטלאָזער אומווירדיקער איבריקער באַלאַסט פאַר אַלעמען און פאַר זיך אַליין.

מיר זיינען באַהערשט און פאַר׳סמ׳ט געוואָרן פון אַ גיפטיקן געפיל, אַ געפיל פון ברענענדיקער שאַנד, פון אַ וואַרגנדיקער ביז דערשטיקט צו וועלן בושה פאַר די שדים־שע מעשים וואָס וועלן געטאָן פון מענטש צו מענטש, פאַרשוועכנדיק, צעטרעמפלנדיק אַלע הייליקייטן און דאָס עלעמענטאַרע געבאָט פונם לעבן: „די הייליקייט און אומבאַרירבאַר־קייט פונם לעבן גופא".

פון אַלע איבערגעקרענקטע פורענויות׳ן און טויטלעכע אַנגסטן איז דאָס אומדער־טרעגלעכסטע געווען דער בושה־געפיל, דער ברענענדיקער וויטריאָלישער בזיון, וואָס יעדער גע׳רודפ׳טער איד האָט געפילט, שעמענדיק זיך צו קוקן אייגער דעם צווייטן גלייך אין די אויגן אַריין; אויגן אידישע — פון שיינענדיקע באַזעלטע שטערן, פאַרקערט געוואָרענע אין טויט־שטאַרע ווילדע טריבע קוקערס; אויגן — אַמאָל געפּינקלטע מיט איידלקייט און גוטסקייט, איצט פאַרקערטע און איבערגעקערטע אין פלעקפולע פאַר־שמירטע צעבראָכענע גלעזלעך; אידישע אויגן־טויבן שענדלעך פאַרשעמטע און צו דער ערד אַראָפּגעלאָזטע, באַגראָבענע, מורא האָבנדיק צו קוקן פריי און אָפן אום ניט צו דערזען אין דעם צווייטנס פאַרבלוטיקט, פאַרשפּיגענעם אויגנשפּיגל די אייגענע

קרייציקונג, די אייגענע וויסטע קוילנדיקע שאַנד, וואָס טיף אין דעם נאַך זיך טריפנדיקן „איך" האָט מען מקנא געווען אַ יעדע פאַרשיווע קאַץ, א יעדן אויף דער פריי בלאָנדזשענ־דיקן היימלאַזן הונט, ווינשנדיק זיך אין דער פאַרשעמענדיקער שטיל צו פאַרוואַנדלט ווערן אין אַזעלכע בידנע חיות, אַבי ניט געיאָגט צו ווערן פון היצאַליעס־שדים און מער ניט געבראָטן ווערן פון דער גיפטיקער בושה און העסלעכן בזיון וואָס מען האָט אין זיך מיט שאַנד־בראַנד געטראָגן ווי אַ שטינקענדיקן צעוועריטדיקטן פגר וואָס איז אָן אַן ערך ערגער פונם טויט גופא.

נאָכדעם ווי די היימישע גוים האָבן צעראַבירט און צעשלעפט דאָס געהילץ, שטיי נער און שטאַכטן פונם הויכן, אימפּאָזאַנטן בית־עולם־פאַרקאַן מיט די אוהל'ס און מצבות צו באַנוצן דאָס אַלס מאַטעריאַלן פאַר זייערע געביידעס און פלויטן, האָט דאָס „הייליקע ארט" אָן דעם גדר, ווי אָנגעוואוירן זיין געוועזענע רעפלעקטירנדיקע בילדלעכע אויס־דריקלעכקייט און פאַרלוירן דעם פריערדיקן מהות, דעם מיסטישן שלייער, וואָס פלעגט ווייען און בלאָזן מיט אַן אָטעם פון טויט און אייביקייט אויף יעדן לעבעדיקן נפש; ווערנדיק אַנטקרוינט און פאַרקערט אין אַ פשוטן וואָכעדיקן טייל פון די פעלדער אַרום, צעניפּגיסנדיק זיך מיט זיי און צעשפּרייטנדיק זיך אינם פרייען שטח מיט פרישע צוגע־קומענע שוין שותפות'דיקע קברים.

בעת'ן מתעסק זיין זיך מיט די קבורות האָט געהויערט אַ געפּרעסטע שטיקנדיקע און מוראדיקע שטילקייט, אַ שטאַרקערע פון שטאָל געשמידטע אָנגעשטרענגטקייט, ניט צוגויפגעראַדטערהייט, באַשליסנדיק צווישן זיך ניט אַדורכצופירן מער דעם משנים־קדמניות אָנגענומענעם אידישן ריטואַל.

קיינע ליאַרמדיקע געווייגען, קיין באַקלאָגן, קיין קדישים זאָגן.

שטומערהייט, אינם פיבערישן צעמישטן דמיון, האָב איך אומעטום, פון פאַרנט און פון אונטער אַ יעדער אידילישער כאַטע, אונטער אַ יעדן בוים פאַרזייט שטעכיקע מצבות, געדאַנקלעך געגראָבן קברים וואָס זאָלן ווי מאָנטטערהאַפּטע פאַרזעענישן פאַר'עיפוש'ן די לופט מיט טויט־צעפּוילטקייט אינם מערדער לאָנד, כאַרכלענדיק און שעלטנדיק מיט טויטע קללות אָנהויבנדיק און ענדיקנדיק מיט אַ רעפּריין: „זינגט, שאָלט און קוועלט, איר אומות העולם, — אייער טויט־מיאוסע וועלט איז אַ אידישער בית־עולם"

אין דער צוויישנצייט פון רוצח'ישער אָפּרו פלעגן די באַנדיטן ווידעראַמאָל אָנ־פאַלן, און אויס'הרג'ענען אַ טייל פון די וואָס האָבן זיך מתעסק געווען מיטן באַגראָבן די קרבנות; ספּאַראַדיש ווידערהאַלנדיק די טייפּלשע שפּיל ביז פון די געיאָגטע, פריער ניצול געווארענע נפשות איז קיין זכר ניט פאַרבליבן אויסער אַ פאָר אָנטרונענע, און דעם לעצטן קרבן האָט שוין דער רוצח אַליין געמוזט פאַרשלעפּן אין אַ קאָנאַווע, פאַרפאַרפלען אים אין דער ערד, באַוואַרפּנדיק מיט שטיינער, אום צו ראַטעווען זיין אייגענע חיה'שע פעל פון געשטאַנק און אומקום.

זינט די קאָשמאַרע געשעענישן זע איך זיי אָציגד ווי צום ערשטן מאָל אָזוי בולט, פילקאָנטיק און פייערדיק אָדרוכגעלויכטן; באַגרייפּנדיק דעם אומגליק, פיין, צאָרן און צער שאַרפער און באַנייט שטאַרקער ווי ווען עס האָט פאַסירט, — ווי שטאַרק און ניי עס זיינען די תהומות־אָנטפּלעקונגען וואָס דער רעקוויעם פון פייער־מוזיק האָט אויפ־געווועקט און אויפגעריסן און צעפלאַמט זיך אין מיין אָנגעצונדענעם געמיט, שאָפּנדיק צום ערשטן מאָל דעם איין און איינציקן באַערטיקטן הספּד, דעם יזכור־רעקוויעם.

ווי אַ חלום־זעאונג שוועבט רוישלאָז און עס צעשפּרייט זיך מיין „איך" — שאָטן אינם רוים פונם עבר און ער פאַרפלאָנטערט זיך צווישן די דאָרנספולע צע־

קרומטע שטעכיקע צווייגן פון די טויט־נאַקעטע שלענגלדיקע אַפּאַקאַליפּטישע בוימער־ציפערן: „1919" (נאָך קריסטוס׳עס צייט־רעכענונג).

מיט שוואַרצן פייער איז אויסגעברענט די צאָל „ניינצן־ניינצן" אין מיין מוח און אין האַרצן, דאָס גרוילהאַפטע יאָר „ניינצן הונדערט ניינצן" אין דער אוקראַינע.

צו רעגיסטרירן אַל די בלוטיקע פּאַסירונגען, גרויל־דערפאַרונגען וואָלט ניט גע־קלעקט אַ לעבנסצייט, וועל איך זיך נאָר אָפּשטעלן אויף אייניקע כאַראַקטעריסטיש־פּער־זענלעכע און כל־ישראל׳דיקע איבערלעבונגען, בעת דעם העליש פייער פון מרידות און פּאַרטיליקנדע פאַגראָמען אויף אידן, אַרומכאַפּנדיק אין צייט פון דער רוסישער רעוואָ־לוציע די גאַנצע אוקראינע, וואָס האָט ערטערוויז שוין אָנגעהויבן זיך אויסלעשן.

די צעזייטע, צעשפרייטע היימלאָזע, אַרויסקריכנדיק פון די לעכער־באַהעל־טענישן, האָבן זיך ווי שטומע שאָטנס געצויגן אייניקווייז, מחנות׳וויז צו די מער באַשיצטע צענטראַלע שטעט, זוכנדיק אויף די וועגן און שטעגן די אָפּגעריסענע משפּחה־מיטגלידער און אַ זכר פון די פאַרלוירן געגאַנגענע, צי אומגעקומענע אין די געבושעווטע פאַגראָם־שטורעמס.

איך מיט מיין פאַמיליע האָבן זיך, דאָס ערשטע מאָל זינט דער ערשטער שחיטה, צענויפגעקליבן אין אַ קרוב׳ס הויז אין אַ דאָרף, פלאַנירנדיק דורכצושלאָגן זיך צו דער נאָענטער שטאָט, וואו מיר האָבן געהערט עס קלייבן זיך צענויף די היימלאָזע פאַגראָמירטע.

און עס איז געווען אין אַ זומערדיקן טאָג — אום זונטאג, — וועז די דאָרפישע באַפעלקערונג מיטן אַלטוואַרג, יונגוואַרג און פּי, האָבן זיך אַרויסגעשאָטן פון די כאַטעס, שטאַלן און קלויסטערס אינם זון־באַאָסענעם פריילעכן, רוישיקן אינדרויסן, פאַרוויילנדיק זיך יום־טוב׳דיק, לויטן דאָרפישן שטייגער, נאָך אַן האַרעפאַשנער דורכ־געשווייסיקטער און באַפרידנקנדער וואָך אַרבעט.

מיר, דערדריקטע און פאַרלוירענע, פילנדיק זיך ווי אבלים אויף אַ פרעמ־דער חתונה, האָבן נאָך ניט באַווייזן אויף אַ ווייליע אָפּצוטעמען פריי און אַרויסצוטעמען פון זיך די אָנגעקליבענע שרעקן און אָנגעשטרענגטע שוועדע זאָרגן ווי אַזוי צו ראַטעווען די נפשות פון פאַרטיליקונג, זיינען אויפסניי איבערגעפאַלן געוואָרן פון דער אַרטיקער באַנדע רוצחים, צו וועמען געוויסנסלאָזע פויערים פלעגן נאָכשפּיאָנירנדיק מסר׳ן און לאָזן וויסן וואו אַ נאָכגעיאָגטע אידישע פאַמיליע באַהאַלט זיך.

פונם ערשטן דרויסנדיקן שאָס זיינען מיר אַלע, אינאיינעם מיט דער כאַטע, ווי נידעריקער איינגעשרומפּן געוואָרן פאַר שרעק, פון די ווילדע רוצח׳ישע געשרייען, פייפעריין, הוליוליוקאַניעס, פון די קנאַלנדיקע אויפרייסנדע שיסערייען, געלעכטערס פרעך שפּאַטישע, וואָס שיכור׳ע פיסקעס און ביקסן האָבן פון זיך ראַש־בייזוויליק אַרויסגעשאָסן אין דער באַלאַגערטער כאַטע אַריין, וועלכע האָט מיר געדוכט וויל אויכעט אַזוי אָנגסטיק צוזאַמען מיט אונז אייגעזונקען וועלן אין דער ערד אַריין, ניט האָבנדיק מער וואוהין צו אָנטלויפן. —

איך געדענק נאָך פיינלעך שאַרף מיין לעצטן גסיסה־דיקן בליק ווי פון אַ געשוחט׳ענער בהמה, וואָס איך האָב געווארפן אין פאַרצווייפלונג אויף מיין אָנדער־האַלבן יעריקן מיידעלע־קינד, וואָס האָט זיך אַזוי געמיטלעך געשפּילט, געזונגען און אַרומגעשפרונגען אויפן שטויביקן ערדענעם דיל, איידער איך האָב אין פאַניק און אָנגסט מיך אַרויסגעשליידערט דורך אַ פענסטער אינם דערבייאיקן גאַרטן.

דער געבראָג פון דעם צעבראָכענעם גלאָז האָט אָפּגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פונם פאָדערשטן אַריינגאַנג, און אין דער צייט וואָס איך בין אין אַ זיגזאַגישער אומאָרדנונג נאָכגעיאָגט געוואָרן האָבן דערווייל אַ פּאָר געוואָגטע גוטהאַרציקע פּויערטעס אַרויסגעראַטעוועט די פאַמיליע.

הילכנדע און קנאַלנדע שיסעריין און געיעג־געשרייען האָבן מיך נאָכיאָגנדיק אַרומגעכאַפּט אַלץ נעענטער אַריינגעקלאַמערט און איך בין ווי אַ אונטערגעהאַקטער, מאַכטלאָז אומגעפאַלן אינמיטן גאָרטן.

אַ קלאָרער באַוואוסטזיין פון אַן אומפאַרמיידלעכן טויט האָט מיך מעטאַליש דורכגעעגבערט, אָנפילנדיק מיך מיט אַן אייזיקן פּאַרפּירנדיקן שטראָם פון אַ מאָד־נער פּאַרגליווערנדער רואיקייט און איך האָב דערפילט ווי אַ שוועריוואָגיקער גלייכגילט גליווערט מיך, קאָוועט מיך צו דער ערד צו, פּאַראַליזירנדיק מיינע אברים, אַז וועג איך וואָלט אין דעם מאָמענט דערמאָרדעט געוואָרן וואָלט איך קיינע פּיזישע צי אָנדערע וויטאָקן ניט באַדאַרפט צו פילן.

ליג איך אַזוי אַ פּאָרשטאָרטער אָנטקעגן אַ יום־טוב׳דיק בלישטשענדיקער זון אויף אַ מיטן וועג און וואָרט מיט אומגעדולדיקער זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט אַז די באָנדיטן זאָלן זיך דערנענטערן און מיט מיר פאַרענדיקן. נשקשה, די פייערלעך־שיינענדיקע זון און דער געמיטלעך אינלאָנדיקער אָפּענער אינמיטן־וועג וועלן צו זיי אָנטפּלעקן דאָס פּלאַץ וואו דאָס מידע עוף, אַוועקפאַלנדיק, וואָרט אונטערטעניק, געדולדיק — אומגעדולדיק אַז מען זאָל עס כאַפּן.

וואָס האָב איך דעמאָלט געדענקט צו געפילט אין דעם, מיינענדיק שוין לעצטן מאָמענט? — גאָר נישט ניט.

האָב איך זיך באַזונדערס געשראָקן צו געליטן פאַר זיך, פאַר מיינע בלוט־אייגענע? אין דער רגע — גאָר נישט ניט.

איך האָב פלוצלינג פאַרגעסן וואָס שרעק מיינט, פאַרגעסן דעם זין וואָס אייגנס, לייב־נאָנטעס מיינט. דער אינהאַלט פון וועטער־באַגריפן איז ווי מיט אַמאָל אויס־געוועזן, אויסגעטריקנט געוואָרן פונם זכרון, אויסער דעם משמעות פונם וואָרט באַגריף „צייט" וואָס יאָגט זיך, פאַרפליט פון מיר מיט אַזאָ געשווינטקייט אַז איך זע ממש מיט די שטאָרע אַרויסגעסטאָרטשעטע אויגן ווי איך פאַרליר איר אינגאַנצן, בלייבנדיק אָן צייט ווי אָן אָטעם, ניט האָבנדיק קיין צייט מער צו טראַכטן אַפילו אַז די צייט־אילוזיע האָט מיך שוין אויך פאַרלאָזן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך — מיך, אַ לעצטן צייטלאָזן איבערגאַנג אין גאָר נישט.

איך בין געוואָרן איבערגעוועלטיקט מיט אין בליציקן ברענענדיקן געדאַנק און שטעכיקן וואונטש: פאַרענדיקן, ענדיקן דעם סוף פון מיין סוף! —

עפּעס מוז זיך שוין סיי־ווי ענדיקן — זאָל עס שוין געשען. — זאָל עס זיך שוין — שוין — ענדיקן! —

מיין צושטאַנד און מת׳דיקער אויסזען ווי אויכעט די רוצחים׳ס ספּעציפּישע נאַרקאָטיש־שכור׳ע ווי אָנגעפאָמפּעטע מיט בלוט־דורשט און מאָרד־לוסט אויפגע־רעגטקייט האָט זייער חוש־הראיה פאַרבלענדעט און, דערנענטערנדיק זיך אין געלויף צו מיר און אָננעמענדיק מיך לויט די ניט פּינטלדיקע שטאָרע אויגן און אומבאַ־וועגלעכער פאַרסטאַרטשעטקייט אַלס אַ טויטן שוין, האָבן זיי מיך איבערגעקוליעט אויף דער ערד פאַר זיכערקייט וועגן אונ מיט אַ טריאומפירנדיקן געסווישטשעריי מיך ראַשיק פאַרלאָזן, נאָכיאָגנדיק די אָנדערע מיינע אָנטרונענע פאַמיליע־מיטגלידער. אָבער

דער פאר׳חוש׳טער באוואוסטזיין וואס האט נאך געטליעט אין מיר האט מיר געלאזט וויסן, אז אם ענד בין איך שוין געטויטעט און באפרייט געווארן פון מיין פריערדיקן אומדערטרעגלעכן און איבעריקן זיין־ און לעבנס־צושטאנד.

ליג איך אזוי א „טויטער" און איך וואונדער מיך אויף זיך אליין — דעם טויטן— וואורום וואונדער איך זיך גאר נישט אויף דעם טויטן וואס איך — ער וויס אז איך בין שוין טויט? „הייסט עס, — דענקט עמיצער אויסער מיר, — איז דאס טאקע מעגלעך — נאטירלעך צו וויסן אז מען איז שוין טויט? — דאס איז געוואלדיק ניי! וווי וואלט מען די נייע דערפארונג געטאן לאזן וויסן צו די לעבעדיקע אז א טויטער באזיצט 'וויסן'"? —

איך דערמאן זיך פלוצים אז וועו איך האב נאך געלעבט איז איבער מיין קאפ געווען א הייסער זוניקער הימל אוו ארום מיר אוו אין מיר האבן וווי נודנע פליגן געזשומעט אוו געביסן ביז בלוט פארשיידענע אומרואיקע מיך שטעכנדיקע קולות, אוו איצטער איז איבער מיר א נאכטיקער קילער אויסגעשטערנטער הימל אוו א שטילקייט א פארשלעפערנדיקע. א טיף־שטילער לאנגזאמער אטעם פון דער שלאפנ־ דיקער ערד אוו פון די מיט טוי באדעקטע, פארן שלאפן גיין, פלאנצן אטעמט אריין אין מיין פארסטארטשעטן גוף.

— „הייסט עס, — טראכט עמיצער אויסער מיר, — אז א טויטער קען אויך עפעס געדענקען אוו דענקען? — אך, וועו די לעבעדיקע וואלטן וויסן פון אזא פאקט־ דערשיינונג, וווי געוואלטיק ניי!" —

פלוצים דערפיל איך, אין אנפאנג ניט וווי א אינערלעך נאנטער נאר וווי א דרוסנדיקער זייטיקער שכן וואס נעבן מיר, אז דער טויטער באגייט א פיזיאלאגישן אקט, אורינירנדיק וווילנלאז דורך א רעפלעקטיוון רייץ. וואונדערט מיך שוין ניט די עצם־פונקציע נאר די דערוואכטע שפירונג פון א ספעציפישער וואראמער־נאסקייט וואס נעמט אדורך געווויסע קערפערלעכע טיילן.

מאמענטאל קום איך צום פולן באוואוסטזיין אוו איך דערמאן זיך ניט אין דעם וואס האט מיט מיר פאסירט וועראנדיק צוריק לעבעדיק, נאר אין א באשטימטן מיך זוכנדן נאכיאגנדיקן געפאר, וואס דראענדיק מיט טויט האט זיך וווי א איבער־ געבראנטער פאדים אפגאריסן אוו אפגעשטעלט זיך אוו איצטער איז וויידער פארקנופט, פארבונדן אוו אקטיוו געווארן, אויפשוידערנדיק מיך מיט אן אלט־נייעם שרעקנדן וויסן, אז איך מוז שוין אין דעם מאמענט זיך דערמאנען אוו געדענקען אלעס וואס צו טאן בכדי וואס שנעלער מיך צו ראטעווען.

מיט פארשארפטע אוו אנגעשפיצטע חושים, אינסטינקטיוו וווי א חיה נאך וועלכער די צערייצטע יאגד־הינט שמעקן נאך אוו לאקערן, קריך איך פויזנדיק אויפן בויך וווי אן ערד־וואלים צו דער נאענטער שטאל פון בהמות. מיט א שרעקטרייבנדיקן אימפעט אוו מיט קאנוואולסיווע אברים קריך איך אריין דורך א רער־לאך איינהאלטנדיק דעם אטעם, וועראנדיק באדעקט מיט צואה, מיט פריקרע שטינקנדיקער ביז צום דערשטיקט ווערן קלעפיקער עקלדיקער מאסע פון בהמה'שן אפפאל. דארטן גראב איך מיך איין, נארע מיך איין אונטער א קופע פון פארפוילטער שטרוי מיט גנוי אוו מיין גוף ווערט פארזונקען אין א חלשות צושטאנד איבערגייענדן אין א פארהילצערטן האלף.

אבער מיינע פיבערישע, צעצונדענע געדאנקען זיינען וואך געווען, פלאנטערנדיק זיך צווישן געווענ פון מיינע היציקע חלומות, ארומשפרינגנדיק אין אן ערבוביה איינער איבערן צווייטן, אויף א מאמענט פארהאלטנדיק זיך אויף דער לעצטער גע־

שעענישׂ. — אַ פּאָר׳חלומ׳ט טרייסט־געדאַנקל זאָגט מיר אונטער אַז פון אַזאַ וואַרשיינ־
לעך־אומפאַרמיידלעכן טויט קאָן קיין פּראָסטער צופאַל ניט רעטן. ניט אַנדערש אַ
זעלטענער נס, אַ „געטלעכע השגחה" האָט אַראָפּגענידערט צו מיר דעם נישטיקן
און איבערנאַטירלעך מיך מציל געווען פון אַ זיכערן טויט. אַ פרידלעך־פּשרה׳דיקע
רעליגיעזע שטימונג כאָפּט מיך אָרום אַנפילנדיק מיט ווייך־ציטערדיקע רחמנות־
געפילן, מיט גרויסמוטיקער פּאָרגעבלעכקייט צו די אייגענע שוואַכקייטן און צו דער
אַלמענטשלעכער אָפּגרונטיקער געפּאַלנקייט, און דערזעענדיק ווידעראַמאָל אינם דמיון
די בעסטיאַלישע, צעקרומטע, פּאָרדאָרבענע צורות פון די רוצחים וואונדער איך מיך
פּאַרוואָס איך פּיל ניט מער צו זיי די פּריערדיקע בלוטיק־פּאָרזאָטענע טויט־שנאה און
מיינע ליפּן מורמלען עקסטאַטיש־פּרום: „אָטשע, פּראָסטי אים, איבאַ אַני ניע וויעדאַיוט
טשטאָ דיעלאַיוט!" (פּאָטער, זיי זיי מוחל, ווייל זיי ווייסן דאָך ניט וואָס זיי טוען). —

אָט די אויסגעטראַכטע איבערמענטשלעכע ווערטער צוערשט געקומענע צו
מיר אין אַ פּרעמדן לשון אינם פּראָצעס פון מיינע יוגנטלעכע גאָט־מענטש זוכעניש
און צייטנווייז אויטאָמאָטיש זיך ווידערהאַלנדע אין מיין לעבנסרוים מיט פּאָנטאָסטיש
וויבירינדע ווידערקלאַנגען האָבן אָצינד אויסגעניכטערט מיינע געדאַנקען פון אַ
לאַנג מאָסקירטער קינסטלעכקייטס־נאַרקאָז, און אַ מיט צאָרן און פּאָרדרוס אָנגעקוואָ־
לענער געדאַנק האָט מיך געזומען זידלען און לעסטיקן שפּאָטיש־פּאָראָכטלעך: „דוראָק!
קאָק יאַ לזשיוויאַ מיסלי פּוטאַיוטסיאַ איוו טוואַיעי דורנוי באָשקיע! פּערעסטאָן טזשוזשויו
יערונדו מאלאָטי!" (טפּש איינער! וואָס פּאָר פּאַלשע געדאַנקען באָמבלען זיך אין
דיין צעמישטן מוח! הער אויף צו מלויצען די פּרעמדע פּאַלאָווע! — אָנו, דערמאָן
זיך נאָר אָקאָרשט ווי פּאַלנדיק צו דער ערד, בשעת׳ן נאָכיאָגן דיך פון די רוצחים
איז דיין ערשטער אימפּולסיווער טאַט געווען צו באָהאַלטן אין דער ערד די פּאָר ווער־
טיקע זאָכן פון דיין אָנטווערטעטן לעבן — דאָס ביליקע האָנט־זייגערל און דאָס פּערל־
מוטערנע בליישטיפּט־מעסערל — כדי די גיריקע באָנדיטן זאָלן, נאָכן דערמאָרדן דיך,
כאָטש קיין רויב־הנאה ניט אָרויסקריגן, טראָכטנדיק דערביי מיט אַ משוגע־ברענענדיקן
וואונטש, אַז הלוואי וואָלט דורך אַ שד׳ישן נס דיין איינציקער סענטימענט־פּאָרמעג
פּאָרוואָנדלט געוואָרן אין אַ „באָמבע" וואָלסטו אַ ווילד־צעפּרידענער און וואָנזיניק־
באָגליקטער אויפגעריסן די מערדער צוזאָמען מיט זיך זעלבסט. איצטער גאָר, אין
דיין פּאָרלוירענעם אומאויסגאָנגלעכן צושטאַנד, ביסטו פּרום און גוט געוואָרן מיט
אַ פּאָלשער אָפּנאָרערישער אימפּאָטענטער גוטסקייט, וועמענס מקור און אָפּשטאָם קומען
פון די פּאָראָליזירט געוואָרענע טריבן צו נאָטירלעכער פּאָרלענדונג, צו שלעכטס און
גיפּטיקער נקמה־צעשטער. נו, קיין נס, נאָטירלעך, איז ניט געשען, אומגליקלעכער
נאָר! אָט וואָס עס איז ווירקלעך געשען. — אינסטינקטיוו־אומבאָוואוסטזיניק האָסטו
זיך מיט אַ שטראָלנשיסנדער שנעלקייט דערמאָנט וואָס דו האָסט נאָך אין דיין פּריסטער
יוגנט געלערנט־דערפּאָרן ביי דער נאָטורס קריכערלעך־אינסעקטן און וועירים וואָס
פּרובירן קעמפּן ווי זיי קענען צו באָשיצן זייער עקזיסטענץ־פּאָרם דורך גאָנץ נאָטירלעכע
מיטלען און טשעקאָווע טריקס. אימיטירנדיק זיי און סימולירנדיק אַ טויטן האָסטו
דיך דאָס צופעליקע מאָל געראָטעוועט פון אומקום". —

עס שווימען אַרויף אינם מוח דערמאָנונגען פון אומצאָליקע בעאָבאַכטעטע
פּאַלן וועו איך פּלעג זיך ממש פון דער ערד ניט קאָנען אָפּרייסן, נאָכפּאָלגנדיק באַ־
זונדערס דאָס לעבן פון די דוכט זיך שוצלאָזע אינסעקטן־קריכערלעך: אָט פּאָדיעט
אָרום, יאָגט זיך פּאָרשמייעט אַ מין זשוקל ווער וויס עס וואוהין און נאָך וואָס. אינם

מאַמענט וואָס איך באַריר עס מיטן פינגער בלייבט עס פאַרטאַיעט־פאַרגליווערט ווי וועלנדיק מיך אָפּנאַרן אַז ס׳איז טויט. נאָך אַ פויזע, ניט וועכנדיק מער באַדראָט, ווי מיינענדיק אַז דער שונא איז אָפּגענאַרט געוואָרן, כאָפּט זיך עס הענדום־פענדום ווייטער צו לויפן אייגצונעמען די נאָך ניט אָנטדעקטע, מילבישע, נאָך ניט באַזיגטע וועלטן. — ווידער אַ באַריר און ווידער ווערט עס אומבאַוועגלעך ווי אַ טויטס, און אַזוי אן ענדלאָזע געיעג־שפיל. עס פלעגט מיך אָבער באַלייִדיקנד אויפרעגן אַ פשוט׳ער וואָרים. די וועכטער פלעג איך אָן אַ פאַרוואָס עקלהאָפט פיינט האָבן. טראָץ דעם פלעג איך זיי מער נאָכפאָלגן־פאַרפאָלגן. געוויסע וועכטער ווען איך פלעג זיי באַרירן און איבערקערן מיט אַ שפּענדל צי אַ שטיינדל (מיאוסנדיק זיך דאָס אָנצורירן מיט אַ פינגער) האָבן זיך אין אַ בליק פאַרשטעלט ווי גע׳פֿגר׳ט, אויפגעהערט צו קריכן און געבליבן באָוועגלאָס. נאָך אַ ווייל דערווידערלעכן אַרומשפילן זיך מיט דעם, וועט כ׳פלעג שוין ווערן אויפגעבראַכט־צערייצט וואָס אַ מיאוס ווערימל וויל מיך אָפּנאַרן מאַכנדיק זיך גע׳פֿגר׳ט, דוכט זיך אַ גאַרנישטל, אַ שטומס און אַ בלינדס דאָך לאַכט עס אָפּ פון מיר, האַלט זיך קלוגער פאָר מיר, פלעג איך עס האַסטיק צע־שגיידן מיטן שטיינדל אויף שטיקלעך און מיט עקלדיקן נייגיר צוקוקן ווי די איבער־געשניטענע טיילן קאָנוואולסירן, וואַרפן זיך צאַפלנדיק ביז זיי גייען אויס מיט אַן אמת. הייסט עס, אַז מיין רעטונגס־נס איז אויך נאָר אַ טריק, אַ חכמה׳לע וואָס איך האָב געלערנט איבערנעמענדיק דאָס פון אַ נישטיקן ווערים; סימולירנדיק אינסטינקטיוו אַ טויטן און אָפּנאַרנדיק די נאָך נאָרישערע פון די ווערים באַנדיטן?...

און אין מיטן פאַרטשאַדעטן חלום דערשפּיר איך מיטאַמאָל פיזישע רעגונגען. ווי ספּאָזמען פון אַ רעפלעקטיוו גאַליק־ביטערן היסטעריש שטיקנדיקן געלעכטער־געוויין קרעמפּעווען צענויף מיין אינגעווייד, הויבן מיך אונטער און טרייסלען און ווען מיך אויף פון מיין דעליריום־קאָשמאַר, אַריינפאַלנדיק מיטן קאָפּ אַרונטער אין אַן אַנדערן אויפשוידערנדיקן פינסטערן געקלעם, טרינקנדיק זיך אינם קעסלדיקן וואַסער־שטראָם פון דער גליווערנדיקער, גרוילנדיקער, אויפגעוואַכטער ווירקלעכ־קייט. —

אַ שטראָם־כוואַליע פון אַ נייער שרעק האָט מיך דערמונטערט און אַדורכגע־שפּיזט מיין רוקנביין. — פאַרדעכטיקע שאַרכן און פאַרפלענישן אין דער קופּע שטרוי־מיסט און איבער מיר, גלייך אַ שונא וואַרטנדיק אויף מיר וואָלט גנבה׳ש פאַרזיכטיק אַרומגעטאַפּט זוכנדיק, אויספאָרשנדיק דאָס אָרט וואו מיין געביין געפינט זיך, און איך — אַ געפאַקטער־פאַרקלעמטער ווי אין אַ מייזנקעסטל — ציטער פון אַ זיכערקייט אַז — פאַרפאַלן! אָט ווער איך געפאַקט! —

דאָס האַרץ האָמערט אין די שלייפן, פייער־פלעקן שפּריצן פון הינטער די האַלב־פאַרמאַכטע אויגנלעדלעך, עס פאַרפעלט אָטעם — אָט ווער איך געכאַפּט — ניין! — ווערט מיר הייס פון אַ פריידיק פליסנדער דערלייכטערונג, דאָס איז גאָר געווען אַ —מייזל! —

נאָריש האַרץ, באַרואיק זיך, נישט מער ווי אַ פיצל שרעקעוודיק און אומבאַ־האָלפן מייזל. —

מיטאַמאָל דערפיל איך מיט אַלע צעשאָסענע נערוון פון מיין עקספלאָדירנדיקן נפש אַז איך לעב, — יאָ, איך לעב נאָך! אויף צעפוקעניש דער פאָדלער, קורווישער, קרעציקער וועלט! — אויף צו להכעיס זיך אַליין דעם שוואָכן און איידל־צעקראָכענעם, לעב איך נאָך!

און ווידער בין איך אי עלנד אי אומגליקלעך אָן אַ סוף, אי פריידיק צופריידן אָן אַ גרענעץ וואָס איך, מויז־מענטש בין נאָך לעבעדיק, — זאָל זיין אין אַ ענלעכער לאַגע ווי דאָס שרעקעוודיקע מייזל וואָס איך האָב אָפּגערשט אָנגעטאָפּט, אַזוי איבער־שרעקנדיק זיך פאַר דעם. —

און טאַקע דעריבער מוז איך שוין, באַלד צענויפקלייבן, קאָנצענטרירן מיין צעשפליטערטע דענקונגס־קראָפט און מיך אָנשטרענגען וואָס גיכער אַרויסראַטעווען זיך פון דער פאַסטקע און לעבן — פלאַטערן און לעבן!

דו הערסט, שרעקעוודיק מייזל?! איך דיין צופאַלס־חבר וויל ניט שטאַרבן! איך וויל ניט אומקומען שענדלעך און אַזוי אומזיניק, ניין, מייזל, ניט איך! זאָל די גאַנצע משוגע געוואָרענע וועלט אומקומען פון פאַרטיליקונג און מגפה־טויט! זאָלן אַלע פאַרפעסטעטע מענטשנבעסטיעס, צעפוילטע פון נשמה־קרעץ, צעפאַלן וווערן אויף צעווערעמדיקע שטינקנדיקע שטיקער! — אַלע, אַלע זאָלן זיין אויס׳פגר׳ן פון מגפות, נאָר איך אַליין, איך איינער אַליין דער נישטיקער און גאַרנישטיקער מייזל־מענטש מוז און זאָל פאַרבלייבן — און לעבן! איך אַליין זאָל זיין דער גליקלעך־באַשטראָפטער איבערצובלייבן און אַריינאָטעמען דאָס געשטאַנק פון זייערע צעפוילטע פאַדלעס! — איך אַליין זאָל לעבן אוז דערלעבן דעם שאַנדפולן אומקום פון מיינע אַזוינע אומזיסטיקע מיסטיקע בלוט־שונאים! איך אַליין זאָל זיך באַוועגן, אַ לעבעדיקער אַרומקריכן צווישן זייערע צעפרעסענע פון הינט, חזירים און ווערים — פגרים! —

און זאָל איך מיך שפייזן מיט אָפּפאַל, טרינקען און זיך פאַרכלינען מיט סם פון גערעכטער נקמה, זיך אויסברעכן די איבעריקע פאַרבליבענע נאָך ניט אַרויסגעזעצטע ציין פון שאַנדווייטאָג, זאָל איך ליאַרעמען, ווילד־שרייען, ווי אַ טויטלעך פאַרוואונדעטע חיה ריטשען, פאַרכלינען זיך אינם אייגענעם כראָקעדיקן בלוט, וואַרגן זיך מיט דער אייגענער געפלאַצטער אַרויסשפייענדיקער גאַל — אַבי לעבן און אַלעס — אַלעס איבערלעבן! —

דו הערסט, מיין צום טויט דערשראָקן, פישטשנדיק, פלאַטערנדיק מייזל? איך אַרעמער, אומשולדיקערהייט פאַרפאַלגטער און אומעטום נאָכגעיאָגטער מענטש־איד, איך — לעב! —

איך וויל לעבן און איך וועל אייביק לעבן, אייביק קעמפנדיק פאַר מיין ערלעכן אידיש־מענטשלעכן, ריינעם און שעפעריש ווירדיקן לעבן! —

* * *

...די שטאָט ×. — ווי פון אַ מוטנעם נעפּל שיילן זיך בלאָס אַרויס די ערשטע מאָמענטן פון מיין אָנקומען אין אַ גרעסערן אידישן ישוב, אַ זאַמלפונקט פון טויזנטער פּאָגראָמירטע, פאַרוואָרלאָזטע, פאַרהונגערטע און פאַרשידנפאַכיק קראַנקע, היימלאָזע אידן. אַ כאַראַקטעריסטישער דעטאַל: אויפן דאָרפישן „פאַראָם", וואָס פירט אַריבער איבערן טייך בוג, האָט מיך דער פאַראָמשטשיק, אַ פויער וואָס האָט אָנטייל גענומען אין דעם איבערפאַל אויף אונז דערקאָנט. ער האָט מיך דעמאָלט איבערגעקערט מיט דער ביקס, מיינענדיק, אַז כ׳בין שוין טויט. איצטער, אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט זיך דער „טויטער" — מעשה־שטן — פאַרשטעלט פאַר אַ לעבעדיקן. מיין אויסטערלישער אויס־זען ווי אַ מת, וואָס איז אָקאָרשט אַרויסגעקראָכן פונם קבר האָט צעהיצט זיין אבער־גלויבעריש פאַנטאַזיע, — ניט אָנדערש, אַז דער גע׳הרג׳עטער „זשיד" איז אומיסטן געקומען פון זיין „ענער וועלט" צו נעמען נקמה. מיט ווילדע טויט־שרעקיקע געוואָלדן, קאָנוואולסיוו צאַפּלנדיק און צלם׳נדיק זיך, היסטעריש רעוועגדיק איז ער אריינגעשפרונ־

גען אין וואַסער, פרובירנדיק צוצעשווימען צוריק צום ברעג און איז דערטרונקען געוואָרן, באַקומענדיק פון שרעק אַ האַרצשלאָג. —

אַלס אַ רעאַקציע פון די פיזיש־פּסיכישע איבערלעבונגען און אויפטרייסלונגען אין פאַרלויף פונם זומער, בין איך, באַלד נאָך מיין אָנקומען אין דער שטאָט ×, אַוועקגעפאַלן אויף אַ היציקער קרענק, ריכטיקער, אויף עטלעכע איבערגייענדע, אייניע נאָך דער צווייטער חולאת'ן — טיפוס און נערוועאישע פיבערן, וואָס האָבן וואָכנלאַנג נאָכאַנאַנד געפלאַקערט אין מיין אויסגעטרוקנטן גוף ווי אַ פייער אין אַ טרוקענעם שייער.

מיט שווערייקייטן בין איך אַריינגענומען געוואָרן אינם אייניציקן, איבערפולטן מיט חולאים ביזן בוידעם — שטאָטישן שפּיטאָל.

מיין ווידערשטאַנדס־קראַפט איז געווען דערשעפּט און געבראָכן, מיין לעבן איז שוין געווען אָפּגעזאָגט און אויפגעגעבן. דער טויט האָט שוין געהאַלטן ביים פאַרלעשן דאָס לעצטע פלעמל פון מיין צאַנקנדיקן ליכטל. וועו ניט דער גטטראָפענער לעבדיקער נס פון אַ יונג פרוכטזאַפטיק לעבן, וואָס האָט זיך שטורמדיק און קרעפטיק אַזוי וואונדער־לעך אַריינגעגאָסן אין מיינע אָדערן און בלוט, ווי אַ פרייוויליק געשענקטע לייב־די־רעקטע בלוט איבערגיסונג. אַ יוירנדיק יונג לעבן וואָס האָט ליידנשאַפטלעך עקשנות'דיק פאַרגעזעצט צו קעמפן פאַר מיר און אינאיינעם מיט מיר פאַר מיין לעבן און געזונט ווערן, דאָס שפּרודלדיקע זינגנדיקע בלוט פון אַן ארומטאַנצנדיקן מיידל־קינד, דער 18 יאָריקער, אַיעדנס קראַנקנס געמיט דערפרייענדיקער קראַנקנשוועסטער פונם שפּיטאָל. —

איר גרויסער הייסער לעבנס־רעזערוו איז נאָך געווען אומבאַרירט, פון קיינעם נאָך ניט געשעפט און ניט געטרונקען־באַטרונקען, אַ פאַריגלטער, פאַרשלאָסענער אין דער בלוי־טיפער אָזערע פון איר אינגליש דראָטיקן און מיידלש רייצנדן און קינדערש צאַרט רירנדן קערפער, און איר ברויזנד שוימנדיקער איבערפלוס פון לעבנס־ענערגיע איז געוואָרן דער באַלאַנסירנדער הכנסה־צופלוס פאַר מיין איבערגעברענטן האַלב אויס־געלאָשענעם לעבן. —

* * *

דורך לאַנגע, אומענדלעכע פאַרוועלקטע מוטנע טעג און היציקע צעקלויצטע נעכט האָב איך גלייכגילטיק באַוואונדערט און שלאָבערדיק באַדויערט פאַרוואָס איך בין אַן אויסנאַם פון די אַנדערע היציק־קראַנקע וואָס האָבן כאָטש געהאַט דאָס גליק צו וואַרפן זיך ווילד אין היץ, צו רעדן פון היץ, אַריינפאַלנדיק אין אַ קאָמא פון פאַר־געסנקייט, בעת מיין באַוואוסטזיין איז שטענדיק פאַרבליבן ווי אַ חלף שאַרף, וואָכזאַם און קלאָר. קאָנצענטרירט שווייגנדיק האָב איך אין דער גרעסטער היץ קיל באַנומען און דורך געפּרעסט־פאַרמאַכטע אויגן געזען אַדורכגעזיכטיקט די שטיינערנע דיקע וועגט פונם שפּיטאָל, הערנדיק אַלע דרויסנדיקע אומרואיקע קולות און קנאַלן וואָס פלעגן ספּאַראַדיש באַהאָגלען די שטאָט.

איך האָב געוואוסט פון אַלע לאָקאַלע נייעסן און געשעענישן אינעווייניק און אויסער דעם קראַנקנהויז, — זוען מען דערוואַרט אין אַנגסטן אויפן אָנקום פון אַ נייער באַנדע רוצחים, און וועו די לעצטע האָבן — באַטרונקענע און באַזויפטע מיט אומשולדיק אידיש בלוט — פאַרלאָזן די צעראַבירטע שטאָט, איבערלאָזנדיק היגטער זיך פרישע קרבנות, פון וועלכע די שוועסטער־פאַרוואונדעטע פלעגן ווערן אָנגעוואָרפן אין די שפּיטאָל־קאַריאַרן פאַר באַהאַנדלונג. —

פיזיש האָט מיך שוין גאָר ניט געאַרט, ווייל איך האָב מער ניט פאַרמאָגט קיין כוחות אויף צו רעאַגירן, אָבער געדאַנקלעך און מיטן וויט ניט אָפּגעשוואַכטן

כוח הדמיון האָב איך אומאיבעריייסנדיק געליטן און אויך אומאויפהערלעך געמאַטערט די צו אַלעמען גלייך געדולדהאַפטע קראַנקנשוועסטער וואָס איך פלעג פֿיניקן מיט מיינע קאַשמאַרע וויזיעס־שרעקנבילדער און קראַנקהאַפטע פאַנטאַזיעס, — די נאַכ־ווייענישן — עכאָס פון מיין נאָך ניט אָפּגעקילטער פרישער פאַרגאַנגענהייט.

באַזונדערס האָב איך איר פאַרפאַלגט מיט מיין „אומצווייפלהאַפטן" דערוויסן זיך און אונטערהערן זיך ווי די גרופּע חולאים באַשטאַנענע פון געוועזענע זעלנער — בלוטדורשטיקע אָפּילו אין דער קראַנקהייט, באַנדיטן — וואָס האָבן עפּנטלעך פלאַנירט צווישן זיך ווי אַזוי זיי וועלן זי פאַרגוואַלטיקן, איר אָפּשניידן די בריסטן און דערמאַרדן אָט דאָ אויף מיין בעטל צוזאַמען מיטן „זשיד", דערפאַר וואָס זי פאַרברענגט אַזויפיל מיט מיר, גיט זיך אַזוי פלייסיק אָפּ מיט מיר, העלפּנדיק מיר „איר געליבטן", שלאָפּנ־דיק צופוסנס ביים ראַנד פון מיין בעטל אין דער בריט, צושטעלנדיק אַ שטול, אַוועק־שענקענדיק מיר אָפּילו אויך איר פּריוואַטן שפּיטאַל־לעבן, די געציילטע שפּעטע נאַכט־שטונדן פון איר קאַרגער רו, איר געזונט און באַזאָרגטקייט ווי אַ געטרייע מאַמע, באַדינענדיק איר ציטריקן קראַנקן קינד.

וויטריאָלישע אייפערזוכט האָט זיי געבערענט און געוואָרגן.

זי פלעגט מיינע שרעקפולע אויפרעגונגען און פיבערישן פליסטערן אויפנעמען נאַטירלעך, אויסערלעך געלאַסן, מאַמעדיק געדולדזאַם, מיט אַ באַרואיקנדיקן גע־שענקטן קינדערשן צוטרויליכן ליכטיקן שמייכל און איך ווער שיר ניט צעפּלאַצט פון אַ טאָפּלטער אויפרעגונג, ווייל איך האָב ניט געקענט פאַרשטיין און באַנעמען, פאַרוואָס קאָן איך אַדורכדרינגען אַ ניט דוכזיכטיקע וואַנט און פּינקטלעך טרעפן לויט געוויסע קלאַנגען — זוידערקלאַנגען, וואָס עס טוט זיך פון יענער פאַרהוילענער זייט וואַנט און אָט דאָ איז דאָס נאַיוו מיידל־קינד אַן אַנטפּלעקטע ביז אינערלעכער אַנטבלויזונג פאַר מיינע אויגן, זייענדיק אַנגעבויגן איבער מיר אַזאַ צוגענגלעך נאַענטע, פּראָסט אָפּענע נאַטור: — יעדעס גלידל אירס, יעדער קער און שפּאַן, איר יעדער מיך רעגנדיקע נאַכגעפּאָלגטע באַווענונג זיינען צו מיר אַזוי באַקאַנט־באַליבט און פאַרשטענדלעך און דאָך ווייס איך ניט, צי איז זי טאַקע באַווירקט פון מיינע מעשיות און וואַרנונגען וועגן געפאַר און זי שפּילט עס אַזוי קונציק, מאַסקירנדיק די אויף איר אָנגעווארפענע שרעקן, אָדער זי שענקט דעם אינגאַנצן קיין אַכט ניט און נעמט דאָס אויף ווי אַ דורכשניטלעכן חולה'ס רעדן פון היץ. —

גוואָלד, ווי אַזוי איבערצייגט מען עס דעם נאַריש באַגלויבטע און צוטרויליך גוטמוטיקע ציגעלע אַז די וועלף גרייטן זיך איר צו פאַרצוקן? — איך ווייס דאָך אין מאַראויס פון אַלע זייערע געהיימע טייפלשע פאַרשווערונגען, נאָך איידער זיי האָבן צייט, געדאַנקען און פינסטערן כוח אַזעלכע צו פאַרטראַכטן! —

און גאָר אָפּט, ווי שטאַרק איך זאָל ניט האָבן געוויטיקט זיך אין איר הילף, ממש אויסגייענדיק פון בענקשאָפּט, פאַרשמאַכט ווערנדיק אוו לעכצנדיק נאָך איר מער ווי מיינע פאַרברענטע ליפּן נאָך וואַסער, גלוסטנדיק צו דערשפּירן איר, זיך אָנצוטרונקען מיט איר געזונטן פרישן אָטעם, דעם אייניקן לעבעדיקן און אויפלעבנדיקן אָטעם אָט דאָ, דעם קוואַלריינעם לופטיקן זיסן אָטעם צווישן דעם פאַרפּעסטעטן גע־שטאַנק אוו צעפּוילטקייט פון האַלב־לעבעדיקע פּגרים אַרום און אַרום, — איז אַזוי ווי זי האָט זיך נאָר לייכט — שוועבנדיק דערנענטערט, ווייענדיק אויף מיר אַ רייצנדיק וועסנע־ווינטל וואָס קיצלנדיק מיינע אָפּגעלאָזענע פאַרלענגערטע חושים האָט עס מיך דערמונטערט פון מיין חלשות־צושטאַנד, — האָב איך מיט אַ אומגעווייגלעכער מיט

איבערגענגונג געמאכטער שטארקייט, שטאמענדיקער פון א מיך באהערשטער וואנזיניקער מורא פאר איר לעבן, — באלד איר אפגעשטויסן פון זיך מיט קינסטלעכער ביטערקייט, מיט גראבע בייסנדיקע סאלדאטסקע באלידיקונגען, און איך פלעג פילן א פיינלעכע דערלייכטערונג און קרענקלעכע צופרידנקייט וועז מיין בעט־שכן, דער פילפאכער מערדער־פעטליורעץ, האט זיך חיה׳ש צעוואיעט מיט א גיפט־שיפנדיקן געלעכטער, וואס דער פארדאמטער זשיד האט איר אזוי פרעך פארטריבן פון זיך, „זייער מאמעס־מאמען אינם צעשניטענעם בויך ארײן!“ —

נאך א ריי שווערע אטאקירנדע רעצידיוון האט מיין צושטאנד אנגענומען א שארפע זינקנדיקע וועגדונג.

איך האב געהערט אין מיין נישט דאאיקער פארטייעטקייט ווי דער דאקטאר, דענקנדיק לויט די כללים פונם מעדיצינישן שולחן־ערוך, האט שטיל געזאגט דער קראנקן־שוועסטער האלטנדיק מיין האנט פארן דופק, אז איך בין באוואוסטלאז און פארבײ; אז איך וועל דעם דערווארטעטן קריזיס ניט איבערטראגן און איז א פאר־לענגטלעך־רעזיגנירטער אוועקגעגאנגען באטראכטן די אנדערע חולאים.

אין זיך האב איך אינם דאקטערס אויבנאויפיקן באגרענעצטן וויסן ניט פיל געגלויבט, ווייל איך האב באזעסן אין מיין פלייש און בלוט א נייעם קוואלענדיקן סוד פון א צינדנדער לעבנסלוסט, א פארהויילענע, נאך ניט באוואוסטע לעבנסקראפט, אמווייניקסטנס באגריפענע פון א שטומפיקן עסקולאפ.

איך האב אן איבערגעוועלטיקטער פון אן אינערלעכן מיסטעריעזן קאמף בייי־געלעבט אלס מיין אייגענער עדות — א טשיקאוע שפיל:

יעדן טראפן בלוט וואס דער טויטווינט האט געלאשן, אפגעקילט, פארגליווערט און אויסגעלעקט פון מיין הארצן האט א פייערדיקער וואונדער פון העל־בלויע מיט גרויע וואלקנדלעך באשפרענקלטע פרילינגדיקע לויטערע הימל־קאליר אויגן אנגע־צונדן צוריק; מיינע זיך לעשנדיקע ליכט־קנויטלעך באשיצט און ענערגיש ge־פאמפעט אינם אויסגייענדיקן אפגעשוואכטן הארצן פרישע שטראמען מיט זאפטיקן יונגן בלוט, באלעבט מיט אנרעגנדיקער וואראמקייט פון א הייסן פרייגעביקן לעבן, פון וועמענס שלאגנדיקע קוואלן מיינע פארטרוקנטע — פאר׳שרפ׳עטע וואר־צלען האבן דורשטיק געזויגן און זשעדנע געצויגן יניקה, שטרעבנדיק אויפצולעבן און געזונט צו ווערן.

איך בין אויך געווען אינערלעך רואיק און זיכער אין מיין פארלאנגטן זיג צו לעבן, דעמאלט וועז אן אלטער חשוב׳ער איד, דערווייסנדיק זיך אין שול (ס׳איז געווען יום־כפור) וועגן א חולה מסוכן אין שפיטאל, איז געקומען און אויסגעשטעלט זיך ווי א שליח צבור פאר מיין בעטל מאכנדיק פריער א „מי שברך“ און נאכדעם שטילער און פייערלעך באטאנענדיק געזאגט פאר מיר ווידוי.

ערשט וועז דער קראנקנשוועסטערס באזארגטע עלטערן זיינען שפעטער ge־קומען צולויפן צו איר מיט א געוואלד, צונעמען איר מיט צוואנג אויף צו באהאלטן זיך צוזאמען, ווייל אין שטאט האט מען זיך אומרואיק מיט פאניק געריכט אויפן אנקום פון א לעבנסגעפערלעכער באנדע, בין איך באלד מיט אמאל פארוועלקט געווארן, אנגעהויבן שנעלער צו זינקען און דערפילט אז דאס לעצטע חיות ריינט ארויס פון מיר ווי וואסער פון א זיפ. —

... איך וואונדער זיך ניט מער, און פרעג ניט אפ מיטן נארקאטיזירטן געדאנק דאס ממשות׳דיקייט פון א פלוצים אויפגעטויכטער זעהונג (אונטער געשלאסענע וויעס),

אז דער אלטער איד שטייט נאך אלץ אנגעבויגן איבער מיין אפגעצוימטן בעטל, שעפּ־
טשענדיק מיט די ציטערדיקע ליפּן קוים הערבאַרע תפילות, און פּאַמעלעך — הינטער־
ווייליכץ זיך דערווייטערנדיק פון מיר ווערט ער פּאַרוואַנדלט אזוי בולט אין מיין
ווי אפּגעפּרעמטן אייגן געשטאַלט, פּליסטערנדיק צוזאַמען אין קלאַנגלאזע ווערטער מיין
אייגענע ממעמקים ווייברירנדיקן ווידוי:

„כ׳וויס נישט ווען און ווי געלעבט האָב, צי אין לעבן, צו אין חלום, —
סיי־ווי־סיי ביזטו אַ חלום, לעבן מיינס, געווען.
כ׳וויס ניט, — וואָס האָב איך געפּרייט זיך, נישט — פּאַרוואָס האָב איך געליטן,
(קלאַנג: בלינד גליק באַגליקט דעם נאַר, גליק זינגט אין קינדס געווין...)
רק פון ערשטן פונק באַוואוסטזיין ביז אין לעצטן לעבנס־חלום
גרויע, קאַלטע טעג ווי שלענג זיך ציען נאָכאַנאַנד.
כ׳האָב געשטרעקט מיין זעל נאָך זונגליק, ס׳האָט געפלאַמט דאָס האַרץ נאָך
ליבשאַפט,
אויסגעשטרעקט און אויסגעפלאַמט — בא קאַלטער וויסטער וואַנט.
כ׳וויס נישט, — וועט דער טויט מיך פאַנגען צי אין לעבן, צי אין חלום,
סיי־ווי־סיי וועט ער פּאַרווישן אַן אויסגעמישטן סוד:
כ׳האָב געלעבט דאָך נאָר אין חלום, און ג׳ע׳חלומ׳ט ס׳גאַנצע לעבן,
סיי מיין לעבן, סיי מיין חלום אויסגיין אָן באַשייד...

אין אַ ווייל אַרום האָב איך, ווי דורך אַ טומאָן, פּאַרנעפּלט מטושטש דערזען
די צעבראָכענע פיגור פון אַ מיט אומגליק דערשלאָגענע פרוי, מיין מוטער, וואָס
איז געקומען זיך מיט איר שטאַרבנדן קינד, אַ פּאַרלאָזענער אין עלנדקייט
צווישן פיינטלעכע גויים אָן הילף, אָן שום אויפזען אין זיין קריטישסטער שעה.

שטום און פּאַרשטיינערט, די הענט פּאַרקראַמפּט, פּאַרלעגט אויפן האַרצן, איז
זי געשטאַנען פון דערווייטנס אַן אַ קרעכץ, אָן אַ טרער, קוקנדיק שטאַר אויף מיר
מיט אויגן ניט פּינטלדיקע, ניט וואַגנדיק צו דערנענטערן זיך צו מיר, ווי באַקומענדיק
פּלוצים אַ גרויסן אימה׳דיקן דרך ארץ פאַר דעם אומגעזענעם מלאך וואָס האָט
זיך שוין מיט מיר געהיים מתעסק געווען.

איך האָב מיך באַמיט אויפצוהויבן די שווער געוואָרענע אויגנלעדלעך אום
אפּדאַנקען איר מיט מיין שווינדלנדיקער פּארשווינדן וועלטגאַנג, לאָזנדיק איר שטומערהייט צו וויסן,
אז איך אַנערקען און דאַנק איר פּאַרן מוטערלעכן געברענגטן קרבן וואָס זי פּאַר־
קרעמפּעווען דאָס אייגענע בלוטנד־צאַפּלדיקע האַרץ בכדי ניט צו פּארשאַפן קיין איבע־
ריקע יסורים דעם אויסגייענדיקן קינד.

אין אַ ווייל אַרום האָב איך דערשפּירט ווי עס בינדן זיך אויף אין מיר די
אַלטע פּאַרוואַקסענע קנופּן פונם בלוטרויטן פּאַדים וואָס האָט אינם לעבנס־משך
געהאַלטן אומזעבאַר באַהעפט מאַמע און קינד. איך באַגעם אז עס דערווייטערט זיך
פון מיר אַ ווייטע, פּרעמדע פרוי, גלייך ווי קיינמאָל מיט מיר זיך ניט אַנגעקערטער,
זייטיקער פּרעמדער מענטש, כ׳וויס ניט מער ווער און וואָס פּאַר אַ מענטש, און איך
ווער באַפּרייט־דערלייכטערט פון נאָך איינעם אַ באַגגען ווייטאַקפּולן באַלאַסט־משא
אַן אַ באַדויערן מער, ווערנדיק שטופנווייז אויסדריקסלאָז און אַלצאיינסנדיק צום בלאָס
געווארענעם אייגנגעווזענעם „איך" ווי צום פּאַרשוואונדנדיקן לאַנגזאַם אויפהערנדיקן
עקזיסטירן פּאַר מיר אַרום — דעמאָלט האָב איך באַנומען אז איך צעשייד זיך מיטן

לעבן, אז מיין „עפעס" טיילט זיך אפ פון א זייטיקן „עפעס", וואס ביידע גלייך זיינען מער ניט ממשות'דיק, ווערנדיק פאַרביטן אין א פרעמדן אומבאַוואוסטן „עפעס" אין וואס איך האָב ניט קיין אַנונג, וואס גייט מיך מער ניט אן, כאטש ער לאָזט מיך פריי און באַפרייט מיך איצט צום ערשטן און צום לעצטן מאל מיט דער איין־און־אייניציקער אבסאָלוטער פרייהייט: —

א מאַדנער נאָך ניט אויסגעלאָשענער פונק לעבן אינם מוח, ווי וועלנדיק מיך צעשטרייען און פאַרווייללן, אונטערהאַלטנדיק אין דער פאַרלאַנגוויליקטער נודנער אויסלעש־דערוואַרטונג, האָט מיך פלוצים דעראינערט אין אן איבערגעריסענער פאַעמע מיט וועלכער כ'האָב געפיבערט אינם לעצטן מאָמענט איידער דער טיפוס־פיבער האָט מיך געפאַנגען:

„ווי באַנג ז'מיר מיין לעבן וואס טראָפנווייז טוט עס
צערינען אויף פרוכטלאָזע זאַמד און אויף שטיינער. —
אט ברויז איך אין צארן אויף אַלעמען, אַלעם,
אט גיב איך מיך אונטער: „ניט שולדיק איז קיינער".
מיין וועזן — א שטאַם א צעשפאַלטענער אויף צווייען,
איין טייל — העל און זוניק, די צווייטע — אין ווייען
פון חשכות־פארדאַכטן... אוי, שעפער דו מיינער,
דערשיין אין מיין זעל דורך א גלי פון א רמז! —
א פיין־בראַנד פאַרצערט מיך: „א נאָר טאָר ניט וויסן." —
פאַרהוילן, פאַרבאַרגן פון מיר איז דיין אמת,
און מיינער —
מיין אמת איז קיינמאָל ניט דיינער! —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מיטאַמאָל דערשפיר איך אין זיך א ציטער, א ריר, א אַנפאַנגנדיקע אויפרו־דערונג ווי עמיצער טרייסלט מיך ענערגיש און וועקט מיך אזוי צודרינגלעך און כ'דערהער א פלוצלונגדיקן קנאַלנדיקן צעפלאַץ פון א אייז־פארקאַווטן טייך אינם אייז־צעשמעלצונגס־קריזיס.

מיין קריזיס־שטורם האָט אויסגעבראַכן. —

איך דערפיל א צעשפאַרעניש פון באַקאמפנדיקע איינע די צווייטע אייזיקע און הייסע כוואַליעס וואס פאַרפלייצן מיך מיט קעלט און היץ, מאַכנדיק מיך אייז־צייטיק צו ברענען פון היץ און צו שוידערן פון קעלט, קלאַפנדיק רעפלעקטיוו מיט די ציינער איינס אן אַנדערן, וואַרפנדיק זיך אין צאַפלענישן, פאַראורזאַכנדיק א מיניאַטורע ערד־ציטערניש אויפן בעטל, וואס שיינט צו זיין גראַטעסט און קאַמיש.

די היץ הויבט אן אַרויסצושלאָגן פונם קערפער אין א פאַרע פון שווייסן און אין אומאויפהערלעכע באַנאַנדיקע אויפרייסז פון גלעקער־געקלאַנגען און פון א רוישן־קלינגען אין די אויערן וואס פאַרטויבן מיך, ניט דערלאָזנדיק צו מיר קיינע אַנדערע זייטיקע קלאַנגען און גערוישן.

איך הער בלויז מיינע צעווינטיקטע צעשאַקלטע גלעקער קלינגען. —

איין גלאָק דערשרעקט מיך מיט א דראַענדיקן געקלאַנג. א צווייטער — בא־רואיקט מיך מיט א לאַשטשנדיק וווייכער און זינגנדיקער בשורה — „וואס איז די בשורה?" — קלינגט אן אַנדערער אויס א שאלה? — „יא־יא!" ענטפערט וווייך־באַשיידן און ניט דרייסט א צוריקגעהאַלטן גלעקעלע מיט א דין, שוואַך צונגעלע,

קלונגעלע, — „איך האָב מיך שוין אָפגעזוכט, שוין געפונען מיך!" „נאָר! — שרעקט מיך איבער מיט אַ באַסאָוון מוסר אַ שווער־בומענדיקער גלאָק, — „ווי קענסטו, פּיצעלע, זיך געפונען מיט דיין פּישטשענדיק־נישטיקן קול'עכל צווישן אונז די ריזיקע און מעכטיקע קלינגער־ליאַרמער, וואָס ווען מיר ווילן קאָנען מיר וועלטן אויפּרייסן מיט אונזערע שטורעמדיקע צעשטערנדיקע און באַהערשנדיקע קלאַנגען! אָט האָסטו דאָך, קלינגערל, אין דיין קליינינקן אומוויכטיקן נאָרישן „זיין" עפּעס אַ אמת'ל געזוכט, — נו, האָסטו אים געפונען, בים־באָם?"

— „יאָ־ניין־יאָ!" — קלינגען אין מיר הייסע און אייזיקע מעטאַלענע צונגען און רייסן זיך קלינגנדיק אַרום צווישן זיך, קריגנדיק זיך, שלאָגנדיק זיך אין די קופערנע גלאַנציקע בייכער, אויסמישנדיק און צונויפגיסנדיק זיך אין כאַראַלע קלאַנגען־געזאַנגען.

דאָס שוואָכע גלעקעלע איז ווידער רירעוודיק רעדעוחדיק און לעבעדיק גע־ווארן, שפּרונגענדיק צווישן זיי און זיך וואַרפּנדיק איבער די קעפּ פון די שווערע גרויסע גלעקער, אַריינגיסנדיק אין זייער מעכטיקן כאָר זיין דין סאָלאָ־קלאַנגעלע:

— „יאָ־יאָ! ס'איז אמת! איך ברעקעלע איינס און אַליין האָב טאַקע דעם אמת באַזונדער ניט געקאָנט אָפּזוכן, אָבער מאַמע־אמת האָט מיך אַרומגעזוכט און האָט מיך געפונען!" — „יאָ, איך בין שוין אַ געזעזענער, אַ באַגלויבטער אַז איך בין שוין אַ געפונענער, — זיכער, זיכער, שוין אַ געראָטעוועטער! זי אויך, — דאָס גיריק־געזוכטע פון מיר מיידל־קינד־גליק האָט מיך געפונען אַ האַלב טויטן און האָט מיך אַזוי וואונדערלעך לעבעדיק געמאַכט מיטן איבערפלוס פון איר איבערפלייצנדן לעבנס־קוואַל און מיט איר טוי־באַשפּריצנדיקער, קרעפּטנדיקער און אויפמונטערנדיקער ליבשאַפט־געשאַנק!"

איך פיל, אַז מיינע געוועזענע וואָקלנדיקע פּאַרלוירנקייט, אומזיניקע צווייפלען, די גאַנצע אַלטע ערבוביה פון דריקנדיקע געדאַנקען און טריבע שטימונגען ווערן אויסגעוועפּט, פּאַרשוואונדן, דערלייכטערנדיק מיין שוער־קראַנקן פּאַרקלעמטן גמיט.

מיט אויסערלעך פּעסט פּאַרפּרעסטע, אָבער אין זיך אָפּענע אויגן, זע איך אַ זאַנדערבאַרן רעטונגס־חלום:

— — — עס לאָזט זיך אַרונטער אויף מיר אַ ווייסע וואַסערדיקע כמאַרע מיט הייסע שוויץ־שפּריצן, אַרומנעמענדיק און פּאַרצוימענדיק מיך פּאָר אַלעמען און פּאָר זיך אַליין. — דער שוועבנדער ווייסער וואָלקן, הויכנדיק אויף מיר מיט אַ הייסן און קילן אָטעם טוט מיך אויס מאַמע־נאַקעט און רייבט אַראָפּ און וואַשט אויס פון מיר אַלע גיפטן, אָפּפאָלן און קערפּערלעכע ווייטאָגן וואָס האָבן זיך אַנגעזאַמלט אין מיר ווי שטעכיקע שטיינדלעך דורך די קראַנקהייטן. —

איך הויב אָן צו דערשפּירן אַ לופטיקע לייכטקייט אין מיינע ביז נאָר וואָס פּאַרלעגערטע ווי פּאַראַליזירטע אברים.

אָט וויקלט מיך איין דער ווייס־פּינקלענדיקער וואָלקן אין אַ שמעקנדיק־פּרישן און דערקווינקדיק־קילן ליילעך ווי אַ ניי געבוירן קינד.

עס טיילט זיך אַרויס פונם פּאַמעלעך צעגייענדיקן וואָלקן אַ בלוילעכער העל־גרויער פּאַס־הימל, אַרונטערלאָזנדיק זיך אַזוי נידעריק נאָנט איבער מיר, הימל־קאָלירטע לויכטנדיקע בלוי־גרויע אויגן שיינען אויף און באַרירן מיך מאָגנעטיש מיט אַ פּרימאַרגן־וועקנדיקער שיין. איך דערזע מיט אַמאָל אַזוי ליכטיק קלאָר און נאָנט אַ הויערדיקן איבער מיר, אָן אַ מחיצה, אַ ריטמיש באַוועגלעכן קרעפּטיקן מיידעלשן־

קערפּער. — איך פּאַרמאַך שנעל די אויגן, מורא האָבנדיק אַז דער צויבערלעכער חלום זאָל זיך חלילה ניט צעגיין מיטן וואָלקן און איך פּאָלג נאָך צו שפּינען דעם וואונדער־חלום אינם באַהעלטן דמיון, פילנדיק פריידיק באַפרידיקט וואָס עפּעמערישע פּאַנטאַזיע גיט מיר איבער דאָס מאָל אַוויינע באַשטימטע קערפּערלעכע רייַן־שפּירונגען.

איך שפּיר דעמאָלט פּאַרגעניגנדיק (כאָטש עס דוכט מיר נאָך אַז דאָס איז בלויז אַ הייס־באַגערטער חלום) — ווי קלאָרע, פינקלנדיקע מיט אַ טרערנגלאַנץ אויס־געוואַשענע אויגן מיט אַנגענעם באַרירנדיקע לייכט־קיצלענדיקע וויעס דעקן צו, פּרעסן זיך איין מיינע, אַ מאַט־גלאַטער עלאַסטישער, מיט פרישקייט שמעקנדיקער פּנים, דעקט צו און רייבט זיך צערטלעך אָן מיינעם, ליפּן בויגזאַמע, וואַרעמע באַ׳טעמ׳טע ציטערן, דריקן זיך און טוליען זיך לעכצנדיקע און דורשטיק ברענענדיקע צו מיינע ליפּן: יונגע, שטאַרקע, אַפּעטיט־אָנרעגנדיקע בלישטשנדיקע ציין, רייסן אויף פּאַמע־לעך מיינע ליפּן צענעמענדיק מיין פּאַרשלאָסן בלוטלאָזן, פון היץ פּאַרוועלקטן מויל און קלאַפּן זיך אָן אין מיינע אַנטבלויזטע ציין באַרירנדיק זיי און קושנדיק זיי, ציין־מיט־ציין נאָקעטע זיך צערטלענדיקע, ציין־מיט־ציין איינע אין די אַנדערע זיך רייבנ־דיקע, אַנשלאָגנדיק זיך און קלינגענדיק מיט אַ מאָדנעם ציטערדיקן ריטם פון אַ צאַפּלדיקן ליבע־פּיבער באַהעפּטונג. —

אַ פריש ווינטיקער לעבנסאָטעם, ווי די וויניק־טערפקע לופט פון אָן ערשטן פרילינגס מאָרגן, בלאָזט אַריין אין מיר אַ פריש יונג לעבן וואָס פאַנגט אָן צו יוירן און צו שפּילן אין מיין לעבלאָזן חלל און אין די וויאלע בלוטן, איבערפלייצנדיק מיט אַ זאַפּטיקער צינדנד באַלעבטער פּליסיקייט וואָס זאָפּט זיך איין אין מיינע טרוקענע זאַמדיקע גרונטן און ברעגן, אָנפילנדיק מיין לעבעדיק ווערנדיקן גוף מיט אַ פריש־צאַפּלדיקן ריטם און מיט אַ לוסטיקן צום לעבן וועקנדיקן אינהאַלט.

ווי אַ נאַר־וואָס דערוואַכטער דערטרונקענער, נאָך אַ געלונגענער אינעטעמונג־אויפלעבונג, אַזוי כאַפּ איך מיך אויף פונם חלום אַ באַנייטער, דערפרישטער, אַ באַ־לעבטער מיט נייַע דערוואַכטע אין מיר צעריַצטע הונגערס און דאָרשטן.

מיט אַ פריידיקער דאָנקבאַרקייט פון אַ גערעטעטן צעעפּן איך בריַט מיינע אויגן און איך דערקען מיין געטרוימטן חלום אָן אויסגעשפּילטן אויף דער וואָר, אַ אין יוניסאָן צוזאַמענגעשפּילטער מיטן פלינקן ענערגישן פּאַדיען איבער מיר פון דער אַזוי אומגעריכט זיך צוריקגעקערטער באַרמהאַרציקער שוועסטער אין שפּיטאָל אַריין אין צייט פון מיין שוועכן געפּערלעכן קריזיס.

שטיל אָן ווערטער, אַ גראַציעז רייצנדע, בויגט זי זיך אָן איבער מיר, צערטלעך־זאָרגפּעליק ווישט זי דעם שווייס פון מיין געזיכט און פון די אָנדערע שוויצנדע צע־פּאַרעטע לייב־טיילן קרעפּטנדיק מיך מיט ווין, מיט אַלקאָהאָליש־דופטנדע איינריי־בונגען, מעדיציניש סטימולירנדע איינשפּריצונגען און דערהויפּט היילנדיק מיט אַ זואונדערלעכן איינשפּריצן אירע געצוימט־פּריידיקע שטום־באַגייסטערטע ליבע־ דערקלערנדיקע בליקן אין מיינע אויגן דערזעענדיקע נייע ברענענדיקע ליכט, און איך האָב געוואוסט שוין, אַז אָן אומבאַזיגבאַרע קראָפט פון אַ אמת וואָס האָט אויסגעשאָסן און אויפגעבליט אין איר צעפּראַלטן יונג־דאָרשטיקן האַרצן האָט מיט פייערדיקע בייטשן בלוטיק צעפּאָסעוועט צעשמיסן איר פאַרליבט בענקנדיק האַרץ און האָט איר צוריק געטריבן פונם באַהעלטענש צו מיר, אום צו ראַטעוועז מיין לעבן און צו ברענגען זיך אַליין אַלס קרבן־מתנה, — אַ שפּרודלדיקן נייַ־ארויסגעשלאָגענעם קוואַל, — אַ פייערלעך עקסטאַטישן באַגריסונגס־געשאַנק צו איר לעבעדיק געוואַרענעם אום־

באַהאַלפן קינד אוו אייפערדיקן געליבטן. — אַפּפערנדיק זיך אינגאַנצן אומבאַרעכנט־אומבאַדינגלעך האָט זי דורך דעם באַגאַנגענעם מיט העלדנמוט באַשלאָסענעם אַקט־און טאַט אַ מאָראַליש באַצוואונגענע און האַרציק ווילקע, מיט טראַגישן גליק זיך איינגעשלאָסן מיט מיר צוזאַמען אינם צויבער־שלאָס פונם אומפאַרמיידלעכן גורל.

* * *

אין שפּיטאָל האָט זיך געפונען אויסער מיין באַליבטער, באַרמהאַרציקער שוועסטער נאָך אַ קראַנקנשוועסטער, אָבער ניט קיין באַרמהאַרציקע אוו ווייט ניט קיין ליבלעכע, נאָר אַ האַרטע ווי די געקאָרטשעטע, געקאַרבטע קאָרע פון אַן אַלטן בוים, דאָס איז געווען די נאָנע פונם דערבייאיקן מאַנאָסטיר.

אויסערלעך פלעגט זי זעלטן ווען אָנפאַלן אויף דער ערשטער, צוימענדיק דעם דורך דערציאונג אוו סביבה־דערוואַרבענעם ראַסנהאַס, ניט וועלנדיק, לויט איר רעליגיזן ראַנג, אַרויסצייגן העצערישע אַנטיסעמיטישע מאַטיוון, אָבער שטילערהייט, הינטערווויילעכטס האָט זי איר דעמאָניש פאַרפאָלגט, פאַרשפּרייטנדיק מערסטנס צווישן די קריסטלעכע קראַנקע, ווילדע פּליאָטקעס אוו מסירות.

די חוליים האָבן דער יונגער קראַנקנשוועסטער ליב געהאַט פּאַר איר אומדערמידלעכער שנעל געבנדער הילף גלייך צו אַלעמען, אָן אונטערשייד. דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט די פאַרביסענע און פאַרביטערטע נאָנע. זי האָט געפלאָקערט, פאַרברענט ווערנדיק פון קנאה אוו אייפערזוכט, ניט קענענדיק אייגפאָך אריבערטראָגן דעם ליבנסווירדיקן מיידלס יוגנטלעכן רייץ, איר צוציאונגס־קראַפט, אָנשטעקנדיקע שפּרודלדיקע ענערגיע אוו איר — די חולייס הערצער־דערפרייענדיקע גוטסקייט.

ענדלעך איז דער נאָנע געלונגען אויפצוהעצן די באַנדיטישע בייזע געמיטער קעגן דער ערשטער ביז צו אַ לעבנסגעפערלעכער שטופע אוו דאָס מיידל איז געצוואונגען געוואָרן אויפצוגעבן איר גוטע אַרבעט אוו געטרייע דינסט אין שפּיטאָל.

נאָך איר אַוועקגיין פון שפּיטאָל האָב איך זיך דערפילט איינזאָם אוו פאַר־יתום־ט, מיר איז מיטאָמאָל געוואָרן אומדערטרעגלעך שווער צו בלייבן אַליין אָן אַ ווערעמער באַציאונג אוו שטיקנד־ענג איז אַ פיינטלעך אָנגעצויגענער אומגעבונג. אוו כאָטש איך בין געווען אָקאָרשט נאָך אַ שוועך דורכגעמאַכטן קריזיס, אַ געוצלעך אָפּגעשוואַכטער האָב איך אויך פאַרלאָזן דעם שפּיטאָל.

דאָס מיידל — מיין גוטער מלאך — האָט אָנגעפאָנגען מיך צו באַזוכן טעגלעך אינם הויז, פאַרשנעלערנדיק דעם פראָצעס פון מיין געזונט ווערן.

ביי איר ערשטן באַזוך האָט זי מיר געבראַכט אַ מתנה, אַ זעלטענע אין יענער צייט, אויסלענדישע פלאָש וויין צו קרעפטיקן מיך, און נאָך איידער זי האָט מיר איינגעגעבן דעם ערשטן לעפל מיטן רויט־פינקלדיקן אַראָמאַטנעם וויין, שמייכלענדיק, ליבליך־וויך, באַפעלנדיק מיר, ווי צו אַ חולה, אַז איך זאָל בריט עפענען דאָס מויל, האָב איך, אַליין ניט וויסנדיק אויפן מאָמענט וואָס איך ווייל מערער, — צי אָנרירן איר וואָרעם־צאַרטע לויכטנדיקע האָנט, צי גאָר איר צייגן, באַרימערישן, אַז איך נויטיק מיך שוין ניט אַן זייטיקע הילף און איך קען אַליין, זעלבסטשטענדיק, מיט מיין אייגענער האָנט צוטראָגן דעם ווין צום מויל. אַלנפאַלס, עס האָט פאַסירט: מיין — פון שוואַכקייט און פון זיסער אויפרעגונג ציטערנדיקע האָנט האָט באַרירט אירע, און אונזערע ביידנס צעשאָקלטע הענט האָבן אויסגעגאָסן די טייערע משקה אויף מיין פנים און העמד. אַ פאַרשעמטער איז מיין קאָפּ געפאָלן אָנמעכטיק צוריק אויפן קישן. פון פאַרלעגנהייט און אָפּהענטיקייט האָט פון מיר אַרויסגעשלאָגן אַ היץ מיט אַ שוויים, און איינגראָבנ־

דיק דאָס געזיכט אין קישן האָבן מיך אָנגעכאַפט ספּאַזמען פון אַ פּאַרדריסלעך ווייטאָק־ לעכן שטיקנדיקן געוויין וואָס האָם מיך גע׳שרפה׳ט מיט אַ געפיל פון שאַנד און פון ביטערן רחמנות צו אַ דערוואַקסענעם מאַן וואָס איז אַזוי קינדיש אומבאַהאַלפן און נאַך מענעריש שוואַך.

אַ זאַפּטיק קלינגנדיק און באַרואיקנדיקער געלעכטער האָט מיך אָפּגעשפּריצט מיט אַ דערקווויקנדיקער פרישקייט פון דורכזיכטיקע טוי־טראָפּנס; צאַרט־גלאַטע, קרעפּטיקע פרויענהענט האָבן פּאַרזיכטיק און איידל איבערגעבויגן אויף צוריק מיין קאָפּ אויפן קישן, אַרומווישנדיק (ווי מען ווישט אַרום אַ קינד) מיין פּנים, און אַנט־ בלויזטן האַלדז אָפּגעגאָסענעם מיט אַ געמישטער פליסיקייט פון וויין, לייב־שווייס און בריענדיקע זאַלציקע טערערן. און — אין מיינע נאַך פייכטע אויגן האָבן זיך אָפּגע־ שפּיגלט אַ פּאָר שיינענדיקע בלוי־גרוילעך ליכטיקע אויגן: קינדערשע דירנדע וויין־מיט־ פילנדיקע, מיידלשע הייסע אָפּבריענדיקע און גלעטנדיקע און ליב־מאַמעשע, האַרציק באַ־ זאָרגטע און פּאָרשנדיקע אויגן. —

נאָך איידער זי האָט אָנגעגאָסן פּאָר מיר אַ צווייטן לעפל מיט וויין האָב איך גלייך דערפילט אַז איך בין מיטאַמאָל שכור געוואָרן, באַרוישט שכור, שכורער ווי פון אַ קינסטלעך אַרויסגערופענער שכרות פון אַז אויסערלעך שטאַרקן געטראַנק. מיין בלוט האָט אָנגעפּאָנגען צו שפּילן אין מיין האַרצנס וווינקעלטער, אין שוימיקע קאָכעדיק אויפגעזאָטענע דופט פאַרשפּרייטנדיקע כוואַליעס, וואָס האָבן מיך פאַרפלייצט — באַ־ גאָסן — דאָס ערשטע מאָל זינט געבורט — מיט אַ קינדיש שמעקנדיקער ליכטיקער פרייד און מיט אַ קוים דערטראָגבאַרן מענלעך געניסנדיקן גליק פון אַריבער שוימענ־ דיקער לעבנס־פרייד.

יעדן טאָג האָט מיין פון בענקשאָפט פאַר׳חלש׳ט האַרץ שאַרף פאַרנומען אַלע דרויסנדיקע קולות, ווייטע אָפּקלאַנגען און דאָס קלאָפּן פון פאַרבייגייענדיקע פיס אויפן גרונט פונם גאַסל, און וועג מיין מיט אומגעדולד וואַרטנדיק האַרץ האָט דערשפּירט־ דערקענט דעם וואַרעמען קלאַנג פון איר ברוסטיקער שטימע, דאָס פּריש־ווינטיקע קליידל־גערוש אַדער דאָס, ווי צום טאָקט דריבנע קלאָפּן פון אירע ריטמיש־טאַנצנדיקע פוס־טריט, האָט מיין, ווי אַ פויגל אין דער שטייג געפאַנגענע האַרץ, אויך אָנגעהויבן האָסטיק צו קלאָפּן, פלאַטערנדיק צו טאַנצן און צו קלינגען אין די אויערן מיט לוסטיקע פאַר׳כשופ׳נדיקע געזאָנגען און איך פלעג שכור ווערן, באַרוישט און באַ־ טרונקען ווערן מיט גלוט און מיט אַ ניי געבוירענער הונגער־שמאַכטנדיקער לעבנס־ לוסט, נאָך איידער זי האָט באַרירט די דרויסנדיקע קליאַמקע פון מיין טיר; נאָך איידער מיינע אויגן האָבן איר דערזען; נאָך איידער מיינע אויסערלעכע חושים האָבן איר באַשמעקט, באַטאַפּט, אַריינגעזאָפּט אין זיך, געקוויקט זיך מיט אַ קינדערשער גליק־ זעליקער פרייד און מיט געזונט געוואָרענע אויפגעוועקטע מענלעכע הייסע באַגערן.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום בין איך דאָס ערשטע מאָל אַרונטער פון בעט, אָנגעטאָן מיין וואָקלענדיקן גוף אויף איר עלאַסטישן גראַציעז־באַוועגלעכן קערפּער, אָנהאַלטנדיק מיך אָן איר וויברירנדן און פעסטן אָנגענעם־וואַרעמען לייב איך זאָל ניט אומפאַלן און איינקלאַמערנדיק מיינע טרייסלנדיקע הענט אין אירע שטאַרקע זיכערע הענט, האָב איך מיך אַ רירנד־שעמעוודיקער געלערנט גיין איבער דער שטוב, ווי אַ קליין קינד טוט עס מיט דער מוטיקנדיקער הילף פון זיין פאַרגאַפּטער מיט ליבע אָנטציקטער מאַמען.

און אזוי האט זיך שפילהאפטיק ווידערהאלט די געגארטע־דערגרייכטע און באלד ווידער אמאל געלעכצטע און געבענקטע שפיל, — די פון אייביק אן דורשטיקע און נאך זיס־לעבן הונגעריק פארבליבענע הערצער; אזוי פארן שפיל, אינמיטן שפיל און נאך דער שפיל. אט די וואונדערלעכע צווייי צונדנדיקע, איינס דאס אנדערע, הערצער סיי אין דער אלטער פאר אלע צייטן אויסגעצייטיקטער געשמאק־רייפער ליבע־שפיל און סיי אין א ניי־יונגער גרינ־טערפקער, דעם גומען שארפ־צופנדיקער און דעם אטעם פארכאפנדער ליבע־שפיל געיעג.

מיט איבעראשנדער שנעלקייט בין איך געזונט און געשטארקט געוואקרן, א יונגערמאן אין די בליענדיקע מיט רייפקייט אנגעגאסענע יארן, מיט באנייט פארפלאנצטע לעבנסזאמען, מיט זאפטיקע געזונטע טיף שלאגנדיקע ווארצלען גרייטע צו באפרוכפערן אין פולער שפע מיין ניי באזינטן לעבן מיט א פילזייטיקער שעפערישער לעבן־און ליבע־ענערגיע און מיט קוואלנדע פאטענציעס פאר פרוכטבארער ארבעט.

מיט מיין פולשטענדיקן געזונט ווערן האבן א ריי גרעסערע און קלענערע קריזיסן אדורכגעקרייצט מיין לעבנספעלד. א טייל פון זיי האט אויסגעשטייגערט מיין בתולה־באדן, אים צעאקערט־צעגראבן, פארזייט און באטרונקען, זארגפעליק באזוניקט און באטויעט די ערשטע געבענטשטע שפראצונג. און א טייל — האט מיך פארצערט און צעשטערט ווי די פלאמענצונגען פון א גרויסער שרפה וואס כאפן ארום, לעקן אויס און פארברענען אויף קויל און אש דעם זאפטיקן בוים מיטן גרינעם גראזיקן בעט אונטער אים.

דער ערשטער מיר דראענדיקער קריזיס פון פארלוירנקייט האט געשטאמט פון מיין פשוט'ן ניט וויסן וואס צו טאן מיט זיך, זוי אזוי צו פארפלאנצן באנייס אין א נערנדיקן באדן מיין דורך שטורעמס ארויסגעריסענעם לעבנסבוים אין א צע־שטערטער סביבה דורך קאטאסטראפאלע איבערקערענישן?

מיין אומדערמידלעכע אויסלייזערין איז מיר ווידער באהילפיק געקומען. מיט איר אוממיטלבארער עכטקייט, פשטות'דיקן ניט איבערגעקלוגטן איינגעבוירענעם גע־זונטן חוש פארן ווירקלעכן לעבן אינם לייזן צופרידנשטעלנד מיינע שוועריע אויפגע־קומענע פראבלעמען. איר ערשטער איניציאטיווער שטויס־פלאן — איך זאל אנפאנגען זיך לערנען און פראקטיצירן די קענטשאפט און קונסט פון א סאניטאר און פעלדשער, אין וועמען מען נויטיקט זיך אזוי גוואלטיק אין דער אויסנאמלעכער צייט פון סאציאלע און רעוואלוציאנערע אויפטרייסלונגען, פארארזאכנדיקע גרויסע מגפות. זי האט מיך דערמוטיקט אנשטעקנדיק מיך מיט איר קוראזש און געזונטן אפטימיזם, אז איך באזיץ די נויטיקע אייגנשאפטן, וועל זיך שנעל אויסצייכענען און ברענגען גרויסע נוצן אויף דעם אזוי פאנטאסטישן פאר מיר, נאך קיינמאל ניט געטרוימטן געביט.

צו דערגרייכן דעם ציל פראקטיש, האט זי הארציק־וויליק מיר געוואגט צו אפערן איר יונג־דראטיק קרעפטיקן לייב, באצווינגענדיק מיך צו נוצן איר אלס א קראליק פאר די נויטיקע עקספערימענטן, איינאיבנדיק מיך צו בריען זי מיט „געשטעלטע באנקעס" (צעוואַרעמטע אויף א פלאם ספעציעלע גלעזלעך וואס ציען אין זיך אריין די הויט פונם לייב), ארונטערשטעכן הינטער דער הויט פראפילאקטישע און אנדערע שפריצנאדלען, קערפערלעכע מאסאזשן, דאס אקוראטנע נעמען דעם פולס און צו לערנען דעם צושטאנד, צאל און קוואליטעט פונם הארץ־קלאפן, די צאל און דעם כאראקטער פונם חולה'ס אטעמען, די קונסט פון באנדאזשירן אלערליי וואונדן

און אומצאליקע אַנדערע דעליקאַטע און אומעסטעטישע פונקציעס וואָס באַלאַנגען אין דעם פעלדשערס טעטיקייט־ספערע.

איך האָב מיט אַ ברענענדיקער התמדה זיך געלערנט, פּראַקטיצירנדיק אויף מיין גוטער באַרמהאַרציקער שוועסטערס לייב און לעבן מיט באַוואוסטזיניקער שטאַלצער מענטשלעכער ווירדע און מיט אינגלשער פאַרווירטקייט און שעמוודיקייט, מיט געמישטע געפילן פון אַנגסטלעכער פּיין, האַרצקלעמנדיקן רחמנות צו אונז ביידן און אויך טיילווייז מיט אַ מאַדנעם ביטער־זיסן, שאַרפן בריענדן פאַרגעניגן.

די סותר׳דיקע אויפהייטערנדע און אומאַנגענעמע שפּירונגען, אויפרעגונגען האָבן אויף אַ האָר ניט אָפּגעשוואַכט מיין ציל, גייערט מיך נאָך מער געצונדן וואָס שנעלער בייצוקומען די שוועריקייטן אום צו דערגרייכן די שוועכע אויפגאַבן, ניט באַגרייפנדיק נאָך דאַן אַז אונזער ביידנס צוקונפטיק לעבן וועט צעאַקערט און פאַרזייט מיט די אויבנאויפיק אומבאַדייטנד קליינע זאַמען, פאַרווייללנדיק אונז דערווייל ווי אין אַ רעטעניש־שפּיל. —

אַזוי אַרום בין איך מיט דעם שעפערס הילף — דורך זיין באַווילקטער צו מיר ליבע־מתנה — געוואָרן אַ במקום־פעלדשער, מיט דער צייט אויך אַ „רופא מומחה", אַ פּריקרער פאַרווירנדיקער נאַמען וויייל ניט ריכטיק מיר פאַסנדער, ווי אַ פּרעמדער מלבוש אויסערן מאָס, אַ נאַמען וואָס דאָס פּראָסטע פאָלק אין זיין נאַיוועער עדלמוטיקייט האָט מיך פּרייגעביק באַקרוינט פאַר געטרייער מסית־נפש׳דיקער דינסט. איך האָב הכנעה׳דיק אַנגענומען דעם טיטל ניט קענענדיק אפילו רויט ווערן פון פאַרוויקלטער בושה, און וויייל עס האָט מיר נאָך אויסגעפעלט פאַרב אין פּנים.

גייענדיק באַזוכן, מערסטנס צוזאַמען, די שטאַטישע ארעמשאפט און די פאַר־וואַרלאָזט, היימלאָזע קראַנקע, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין קוטשקעס אין ניט באַהייצטע קאַלטע שטיבער, אין קעלער־לעכער אויף דער פאַרברודיקטער ערד מיט קאַרג פאַרשפּרייטער צעריבענער, פאַרפּוילטער שטרוי אויף די ערדענע דילן, האָבן זיך אַנטפּלעקט פאַר אונז גרויליקע בילדער וואָס האָבן געגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן, אָפּנעמענדיק דאָס לשון, מיט דערשיטערנדער שרעקלעכקייט פאַראַליזירנדיק די נאָך פילבאַרע הערצער און דענקנדע מוחות.

ווערטער אין אַזאַ פאַל קענען בלויז שילדערן די אויבערפלאַך פון די פאַקטן באַקליידנדיק זיי און פאַרדעקנדיק ביז אין אַ גראַד די שטינקנדע צעפוילטע ערוה פון דעם געבראַכטן פאַקטס גרויליקן תמצית. מיר האָבן לאַנג געגרוילט און געגליווערט צעטרייסלט־צעמישטע ביז מיר זיינען ביסלעכווייז צוגעוואוינט געוואָרן, טיילווייז פאַר־טעמפט און ווי שטאָל פאַרהאַרטעווט געוואָרן, אַנדערש וואָלטן מיר קיינמאָל ניט אימשטאַנד געווען צו לייסטן, דערלאַנגען אין אַ וועלכן ניט איז אופן אַ וועלכע ניט איז הילף.

נון, האָבן מיר זיך באַגרענעצט צו וויסן בלויז די נאַקעטע פאַקטן; אַז אומעטום אין אַלע וויסטע פינסטערע לעכער וואַלגערן זיך ניט זעלטן אַנגעהויפנטע אין אומריין־קייט פאַרוועדמידיקע שטערבלעך קראַנקע, ניט געוואַשענע, קאַלירלאָזע אוון מיט צרעת באַדעקטע גופים אויסגעצערטע סקעלעטישע איינגעטרוקנטע פון הונגער און פיבער, אַדער אויפגעבלאָזען־געשוואָלענע פון פאַרשיידענערליי דיס־פאַרמירנדע קרענק און גלאַט אַזוי פאַרפייניקטע האַלב־נאַקעטע קוים זיפנדיקע צעקריפלטע קערפערס (פאַרוואָס און צוליב וואָס?) נאָך ציענדיקע אַ לעבעדיקן אָטעם.

אפהענטיק און יאוש׳פול זיינען מיר געווארן, ווייל אונזערע בעסטע מעגלעכסטע הילף איז געווען א איבעריקע אומזיסטע מי, אין געלונגענסטן פאל האט אונטער די שוידערהאפסטע באדינגונגען אונזער ארבעט ארבעט איבער דער קאטעגאריע חוליים בלויז פארלענגערט זייערע זינלאזע אגאניע אויף א קורצער צייט ביז וואנעט זיי זיינען סיי־ווי אומגעקומען פון הונגער, קעלט און שמוץ ניט האבנדיק מער קיין כוחות אויף ווידערשטיין און בייצוקומען די קראנקהייטן מיט די אומדערטרעגלעכסטע באדינגונגען.

פלוצלינג האט אונז ווי א אויפרייס צעטרייסלט און אויפגעוועקט א דונער־געדאנק, אויסדריקנדיק זיך אין איין וואָרט, א בליץ מיט א דונער אין איין קנאלנדיק וואָרט: „שפיטאל!" — דער אין א אומגליקס שטורעם געבוירענער געדאנק אז מען מוז באלד — שוין שאפן א ספעציעל קראנקנהויז פאר די ארעמסטע קראנקע, בדי צו איזאלירן זיי פון די נאך ניט אנגעגריפענע און צו דערלאנגען זיי די ערשטע רעטונגס־הילף, מיט דעם אליין וואס יעדער חולה וועט געהאלטן ווערן אין ריינקייט און וועט געניסן אין צייט א וואַרעם געקעכטס און אביסל מילך. אט עדר עלעמענטאר־פראסטער און אין יענעם קריטישן מאמענט אויך דער גרעסטער דערפינדערישער געדאנק, וואס האט אינצייטיק אויפגעשיינט אין אונזערע אזוינע אינפאכע דורכ־שניטלעכע מענטשלעכע מוחות, האט פארגעזעצט אונז צו צינדן, פיניקן און בראטן ווי מיט צעגליטע אייזנס, ניט געבנדיק אונז קיין רו ניט בייטאג אינמיטן דער איבער־געשטרענגטער ארבעט ארום די האפנונגסלאזע און ניט שפעט ביינאכט ליגנדיק פאר־חלש׳ט פארמאטערטע אויף די הארטע באזונדערע געלעגערס אין שלאפלאזיקייט טראכטנדיק ווי אזוי צו פארווירקלעכן די פאר אונז ניי־געבוירענע רעטונגס־אידייע: צו גרינדן א שפיטאל פאר ארעמע לייט.

מיר האבן ווי פארגעסן אין אונזער אומשעצבארן פערזענלעכן גליק וואס מיר גענישן אוממיטלבאר, ליבנדיק זיך און ארבעטנדיק צוזאמען ביז זעלבסט אויפלייזונג און פארגעסנהייט. מיר האבן זיך ווי געשעמט צו דערמאנען אין דעם גרויסן אוצר וואס מיר טראגן אין די צעבליטע הערצער, גלייך ווי מיר וואלטן אים דערווארבן אומ־געזעצלעך, באגייענדיק א שרעקלעכן פארברעכן, צוריבנדיק אים אט ביי די אומ־באקאנטע, נאמענלאזע פאראומגליקטע מענטשן, וועמען מיר דענקען צבועות׳דיק פאר־שטעלט אפצודינען מיט א נישטיקער גארנישט ווערטיקער הילף וואס דארף ערשט קומען וואר וויס ווען? — מיר האבן זיך דעריבער אינסטינקטיוו אויסגעהיט צו קוקן מיט דרייסטקייט איינער דעם צווייטן אין די שמלאזע מיט עקסטאז לויכטנדיקע עגא־איסטיש פארליבטע אויגן, אין אט די איבערפולטע מיט גרענעצלאזער צערטלעכקייט איינער צום צווייטן, אונזערע אזוינע אומשולדיק־אויפריכטיקע און דאך גנבה׳שע אויגן, בשעת ארום אונזער קליינעם זיס־ליבן לעבן פויזן הויפנס מיט מענטשלעכע ווערים, שוידערהאפטע אומגליקן, געשוואלענע נויטן, וואנזיניקע ליידן און שווערע קראנקהייטן פון קיינעם ניט געלינדערטע און ניט אנגייענדיקע צו קיינע זייטיק־פרעמדע.

דעמאלט האבן מיר שטומערהייט פייערלעך געשוואירן און הארציק באשלאסן אויסצוקויפן אונזער פערזענלעכע גליק־זינד און צו באצאלן פאר אונזער רעכט צו לעבן און צו ליבן דורך באלאדן זיך מיט געזעלשאפטלעכע פאראנטוואָרטלעכע אקציעס. ניט צונויפרעדנדיק זיך, ווי מורא האבנדיק צו פארשוועכן א הייליקטום, א ריניקייט, האבן מיר שטיל אין זיך א נדר געטאן, אז מיר זאלן זיין אפגעהיט פון אומגעצוימטן פולן ליבע־גענוס, אז מיר זאלן אנהאלטן, ווי פיינלעך מיר זאלן ניט פילן דעם פריי־

ווילקן ליבע־תענית, ביז מיר וועלן אַ פריער ניט דערגרייכן און פֿאַרווירקלעכן דעם ליידנשאַפֿטלעכן געדאַנק צו שאַפֿן אַ שפּיטאָל פֿאַר די פֿאַראורטיילטע עלנדע און הילפלאָזע.

אין יענער צייט זיינען מיר אינאיינעם, ווי איינער, געווען איבערפולט מיט אַ פּיינפול גליק, אַז קיין קרבן איז ניט שווער געווג, איז ניט גרויס גענוג זואָס מיר וואָלטן ניט געקאָנט ברענגען, און וועז מיר וואָלטן פֿאַרמאָגט אונזער אייגנס צעז פֿאַר לעבנס צוזאַמענגעוועבטע מיט צען אַטאָקירנדע ליבעס וואָלטן מיר זיי אַזאַרטפול ניט וואָקלענדיק אָפּגעגעבן פֿאַרז הויפּט־ציל, אַזוי פֿאַרכאַפּט און דורכגענומען זיינען מיר געווען פון דער רעטונגס־אידייע.

און מיר זיינען באַגליקט געווארן מיט אַ טאָפּלטן גליק און מיט אויסערגעווייַנלעכן דערפאָלג.

זי, די באַרמהאַרציקע זייענדיק אַן אַרטיק־געבוירענע און אויסגעוואַקסענע צווישן האַרעפּאָשנעם פֿראָסטן פֿאלק האָט נאַטירלעכערווייַז, זוכנדיק אין די גענאַנקען דאָס פֿאסיקע פֿלאַץ פֿאר אונזער פֿלאַן, זיך דערמאָנט אין דער אַלטער געביידע פון דער פֿאַרלאָזטער שטאָט תלמיד־תורה, וואָס האָט זיך געפונען אין די הינטערגעסלעך, אינם סאַמע האַרצן וואו די אַרעמשאָפט האָט זיך געווידמעט און געפרוכפּערט אין די איינגע־הויקערטע, האָוערדיקע כאַלופּקעס. —

* * *

זייענדיק טיף איבערצייגט, אַז אַלעס האָט פֿאַסירט אין דער ווירקלעכקייט, אין אַ קורצן משך פון מיין שטורמיש פֿאַרגאַנגענעם לעבן, און אַזוי ווי מיט הוילע הענט קאָן מען קיין קוואַלנדיקן ברונים ניט אויסשעפּן, אַזוי אויך קאָן איך ניט מיט בלויזע בלאָסע ווערטער אויסרייסן מיט די ווארצלען אַ באַוואַלדערטן בארג און אים איבערטראָגן מיט די פֿארצווייגטע ביימער און מיט אַלע באַשעפענישן פון דאָרטן אויף אַן אַנדער פּלאַץ. דאָך שטויסט מיך אַן אומאָפּווערנדער דראַנג צו שפּינען ווייטער מיין ספּור־המעשה, ניט באַגרייפּנדיק קלאָר צוליב וועמען און פֿאַרוואָס.

אַ מאָל פּאַל איך אַריין אין ספּק, פרעגנדיק זיך אַליין מיט פֿאַרוואונדערונג, — צי האָט זיך דאָס אַלעס ניט פֿאַרלאָפן בלויז אין מיין פּיבערישן חלום, אין מיין צעדרייטער, צעהיצטער פֿאַנטאַזיע? ווייל ווי אַנדערש קאָן אַ זייטיקער מענטש באַנעמען, אַנווענדנדיק דעם אַנגענומענעם מאַסשטאָב, אַז אין דער איינגעשטעלטער, צוזאַמענגעפּרעסטער, מיט פֿאַרגליווערטן לעבנסשטייגער אָפּגערעניצטער און וואָכעדיק פּליסנדער לעב־ווירק־לעכקייט זאָל מעגלעך ווערן, אַז צופעליקע צווייע קליינע מענטשעלעך, אַזעלכע טאָג־טעג־לעכע, דורכשניטלעכע „ער" און „זי" זאָלן פּלוצלונג באַפּליגלט ווערן מיט שפּעריישער פֿאַנטאַזיע, מיט דערפּינדערישע זעלטענע איינפֿאַלן און מיט קיינמאָל ניט קיין אַרויסגע־צייגטע באַגאַבטקייטן, זאָלן, ווער וויַיס פון אַ וואָסערע מקורות, אָנגעלאָדן ווערן מיט אַ קראָפט אַ איבערמענטשלעכער, מיט אַדלעריישער וויַיט־זעעוודיקייט, מיט וויזיאָ־נעריישער, פון קיינעם ניט אויסגעלערנטער חכמה און מיט פּראָקטישער צילבאָוואוסטקייט — זאָל זיין אויף בליץ־קורצע לעבנס־מאָמענטן?

עס זיינען דאָך פֿאַרבליבן אין זכרון אַ ריי אומבאַשטרייטבאַרע פאקטן. און כך הוה: מיר האָבן ביידע אינאיינעם פֿאַרצענפּאָכט געאַרבעט, געברענט און געפלאָקערט פיזיש, גייסטיק און עמאָציאָנעל גע׳כפל׳ט, אָנשטעקנדיק און אָנציינדענדיק די אַרומיקע פּראָסטע, ערלעכע אָבער פֿאָסיווע מענטשן מיט אונזער קאָכעדיקן אימפּעט; מיט גליענדן ענטוזיאָזם און מיטן בראָנד־פייער פון די ליידנדע מאָסן, וועמענס אָפּקומענישן און יאוש

מיר האָבן פֿאַר זיי ווייטיקפול געשילדערט, שלעפּנדיק מיט אונז מאַנכע צושויער אין די יאַרעס און הינטערגעסלעך, צייגנדיק זיי די אָפּענע קברים וואו לעבעדיקע מתים האָבן ווי ווערים זיך געפּארפּלט, געזונקען אינם בלוט — מיט אייטער שטינקנדיקן אָפּפּאַל פון אומקומ׳ס־קעניגרייך.

מיט דעם איבערפלוס פון אונזער ניט פּאַרנוצטער אָנגרייפנדער ענערגיע און שטענדיק וואַכזאַמער קוואַלנדיקער וויטאַליטעט האָבן מיר צוועקמעסיק אָנגעגריפן, צעאָקערט און באַפרוכפּערט די ערשטע פון אונז אויסדערווויילטע פֿאַר יחידים, און צוזאַמען האָבן מיר איינגעזאַפּט, דורכדרינגנדיק מיט אונזער באַלעבנדן אָפּטימיזם און מיט באַרעכטיקטע, ווייל געראַכטע שטרעבונגען, נאָך אַ צענדליק פון דער נאַטור פּעאיקע־ענערגישע פֿאַלקס־מענטשן; טרייבנדיק און איינשפּאַננענדיק אויך זיי אין אונזער ברויזנדן קרייז, אינאיינעם באַטרייבנדיק די מיט פונקנשפּריצנדיקע רעדער פון דער מענטשלעכער דינאַמאָ; דעם ווי אַ מעכטיקן וואַסערפאַל באַפרייטן מענטשלעך־ברויזנדן גוטן ווילן, וואָס האָט באַזייטיקט צושטערט די באַגעגנטע שטערונגען, אויפלייזנדיק, צעשטויבנדיק די שטיינער, שטרויכלונגען וואָס האָבן פּאַרצאַמט דעם וועג צום ענד־ציל.

צוזאַמען זיינען מיר געוואָרן אַ קאָלאָסאַלע שלאָגנדיקע טרייב־קראָפט; אַריינ־ציענדיק וואָס מער קרעפטן, פּאַרגרעסערנדיק די גרופּע פּיאָנערן, באַאיינפלוסנדיק די געזונטע קערנדיקע זאַמען פון דער צעדרויבלטער כאַאָטישער געזעלשאַפט אָנצו־שליסן זיך אין אונזער אָקטיוו, צו פּאַרשפּרייטן אונזערע צילן צווישן דער גאָנצער באַ־פעלקערונג, אויף וועמענס מאָטעריעלער און מאָראַלער שטיצע מיר האָבן באַגרינדעט אונזער גרויסע בוי־האָפענונג; גרינדנדיק אַן ענערגישן קאָמיטעט צו זאַמלען די נוי־טיקע פּינאַנציעלע מיטלען, דערהויפּט צו מאָביליזירן די פּרייווילין געאָפּערטע קאָדרען פּאַר פּאַרשידנאַרטיקע אַרבעטן.

ניט וואַרטנדיק ביז דער פּולער אָרגאַניזאַציאָנס אָפּפּאַראַט וועט זיך פּאַרמירן, האָבן מיר מיט פּיבערישן פלייס אָנגעהויבן ברענגען די געביידע אין פונקציאָנעלער אָרדנונג איבערבויענדיק, צובויענדיק, פּאַריכטנדיק, ענדערנדיק און צופּאַסענדיק זי פּאַרן באַשטימטן צוועק. די באַלעבאַטישע יוגנט פון ביידע געשלעכטער, געוועזענע פּוסט־און פּאַסניקעס, לייד־ַקגייער, אָט די איידל געפּאַטשקעטע, וואָס פלעגן, לויט דער באַקומע־נער דערציאונג באַציען זיך פּאַראַכטלעך, אונטערשאַצנד און אָפּשיילעך צו די נידרי־קערע פּאָלקסשיכטן זיינען ווי דורך אַ נס באַקערט געוואָרן אין באַגייסטערטע אַר־בעטער ווי סטאָליאַרעס, מוליאַרעס, פּאַרבער וכדומה; מיט דערמונטערנדע געזאַנגען האָבן זיי געפּלאָסטערט, געקאָלכט די וועגן און די סטעליעס, פּאַרבנדיק די טירן, פענסטער און די הילצערנע דילן, זאַמלנדיק־צענויפּטראָגנדיק דעם נויטיקן אינווינטאר, אייזערנע בעטלעך, מאַטראַצן א. ד. גל.

מיר האָבן אָרגאַניזירט, צוזאַמענגעשטעלט די קיך פּאַר די קראַנקע און דינער־שאַפט, דעם לויט די אומשטענדן צוגענגלעך מעגלעכן באַד־צימער, דעם אויפּאַמס־צימער און אָפּטייק אין וועלכן מיר וועלן דאַרפן אָרבעטן טיילווייז בייטאָג און אויסלעבן דאָרטן אין אַ אָפּגעצוימטן ווינקל די קנאַפּע נאַכט־שטונדן פון פּערזענלעכן לעבן און אָפּרו, אויב נאָר די אָרבעטס־באַדינגונגען און ערנסטע פּליכטן וועלן אונז באַווילליקן צו גענישן.

מיר האָבן צוגעצויגן דעם מעדיצינישן פּערסאָנאַל פון שטאָט, באַשטייענדיק פון פּאַרמאָטערטע דערשעפּטע ביז גאָר דאָקטורים, באַדינענדיק אין צייט פון עפּידעמיע א באָפּעלקערונג פון אָריבער צוואַנציק טויזנט נפשות מיט די צאָלרייכע צענויפּגעלאָפּענע

היימלאזע. זיי האבן וויליק אנגענומען דעם אנבאט, גרייט צו לייסטן אומזיסטע דינסט, שוין צוליב דעם אליין, ווייל דאס וועט פאר זיי פערזענלעך ווערן א הילף און א דערלייכטערונג.

אבער דאס מערקווירדיקסטע פון אלעמען איז געווען דער פאקט, וואס ניט די מעדיצינישע־פראפעסיאנאלן און בכלל קיינער, האט נישט געוואגט צו שטעלן אונז די ערשטע זיך בעטנדיקע פראגע: „מי שמך?" ווער און וואס זענט איר? איר אומבאקאנטע, אן א ספעציעלער טעכנישער בילדונג און סטאזש? צי זענט איר קוואליפיצירט געניג פאר אזא גראנדיעזער פראנטווארטלעכער און ספעציפישער אונטערנעמונג? ווער האט אייך, נאמענלאזע, באפולמעכטיקט און וואס פאר אן אפיציעלע מאכט האט אייך געגעבן די דערלויבעניש צו גרינדן און עפענען א שפיטאל?

דער פשוטער אמת איז געווען, אז אין אנפאנג פון די צוואנציקער יארן, באזונדערס, אין דער אוקראינע, האט געהערשט אן האלב־אנארכיסטישער צושטאנד. יעדע ניי־ארויסגעשפרונגענע מאכט, געדייעטע אויף א קורצער צייט, איז געווען אין תוך אימפאטענט און פאקטיש מאכטלאז דורכצופירן דאס נויטווענדיקסטע פאר די מאסן, וויסנדיק אין פראויס אז איידער נאך זי וועט זיך באפעסטיקן איז שוין א צווייטע „מאכט" גרייט אראפצווארפן די ערשטע, און ערגעץ־וואו הויערט אין שאטן א דריטע „מאכט", וואס וועט איינשלינגען די פריערדיקע בכדי אינגיכן פארניכטעט צו ווערן פון א „פערטער מאכט", און אזוי אן אן אויפהער אין דעם זעלבן קאמיטראגישן חד־גדיא נוסח.

די טעראריזירטע באפעלקערונג האט זיך אלעמאל וואונדער־ארטיק צוגעפאסט צו די דערשיינונגען פון האט נוהג געווען און זיך אויסגעלעבט לויט זייערע אינערסט אייגענע כללים פון פארהעלטנישן און פארקערונגען צווישן זיך, איגנאריונדיק, ווען נאר מעגלעך, די אויסערע אפגעלעבטע פארמען פון די געווענען קאנאניזירטע טיראניש געזעצן; דאס נעמלעכע אנוועגדיק אויף די רויבערישע דעקרעטן פון די שנעל ארויסגעשאסענע און נאך שנעלער צעשאסן געווארענע מאכטלאזע מאכטן.

ס'איז כדאי אונטערצושטרייכן דעם פסיכאלאגישן מאטיוו פון אונזער דערוואנעם אומגעהויער גרויסן איינפלוס און — פון קיינעם ניט אפגעפרעגטער — אויטאריטעט. זיי האבן געשטאמט פון דער דעמאלט הערשנדער מאסנפסיכאלאגיע וואס האט זיך אקטיוו רעאליזירט דורך אזוינע ווי מיר אומזיכטיקע יחידים און דעמאלט נאך אומוויכטיקע פאלקס־מענטשן, דורכן פאלקס־אונטערערדישן, געהיימען אויסוואל און באפעל געשיקט געווארענע ווי אין זעלנערישער דינסט אויסצופירן א וויכטיקע און מעכטיק־גראנדיעזע פאלקס־שליחות.

אין דעם איז באשטאנען אונזער דאמינירנדע אויטאריטעט און זעלבסט־זיכערקייט, אונזער אומדערשפטע אומדערמידלעכע קראפט, אונזער וואלט, וואס האט געקלונגען מיט פולער מאכט מער צווינגנד ווי א באפעל, ווייל אינגאנצן אומפערזענלעך, אומאייגננוציק. אונזערע וואונשן, אויסגעדריקטע מיט א מאס פון זעלבסט־באוואוסטקייט און פערזענלעכער נעגאציע האבן אימפאנירט, באווירקט און דערפילט געווארן צופרידנשטעלנד, ווייל אין יענע אויסערארדענטלעכע מאמענטן האבן מיר וואונדערהאפטיק באזעסן די זיכערקייט און שטארקייט פון א כלל א גיגאנטישן, אומזעבארן, פון א וויניק באוואוסטן אבער פיל ווירקזאמען מעכטיק געשפירטן כח; אט דער אויסערלעך אפט פארהוילענער מאסן־כח, וועמענס נויטן און ווילן האבן זיך אויסגעדריקט דורך אונזערע מעשים,

שטויסנדיק אונז אַליין ענערגיש פּאַראויס צו באַזיגן און באַזינען דעם צעשטער־כאַאָס, ניט אָפּשרעקנדיק זיך פֿאַר קיינעם און פֿאַר גאָרנישט.

אָנגייענדיק מיט פֿאַרבריטונגען, האָבן מיר אויסגעאַרבעט אַ בריטן פּלאַן וווי אַזוי צו פֿאַרוואַלטן, אויסצוהאַלטן און אויסבריטערן די שפּיטאָל־פונקציעס, אַז מיר זאָלן אויך אימשטאַנד ווערן צו דערלאַנגען הילף צו די דרויסנדיקע חולאים, וואָס וועלן אי־בער פֿלאַץ־מאַנגל ניט קאָנען אָנגענומען ווערן אין שפּיטאָל אַריין.

ערשט, ווען די ערשטע פּאָזע פון דער צוגרייטונגס־אַרבעט איז פֿאַרענדיקט געווארן, האָבן מיר אינאיינעם מיט דער אַקטיוו־גרופּע זיך אַרויסגעלאָזן איבערן שטאָט, אין אַ כמורנעם רעגנדיקן אָסיענטאָג, גייענדיק פון שטוב צו שטוב, אָנזאָגנדיק פייערלעך די בשורה וועגן דער שפּיטאָל דערעפענונג און צונויפנעמענדיק מתנות, וויפיל יעדנס האַרץ און געוויסן האָבן באַווילליקט מקריב צו זיין, צענויפקלייבנדיק דעם געאָפערטן איב־ווענטאר, כלים, געשיר, ווירטשאַפט־חפצים און פֿראָדוקטן וואָס זאָלן קלעקן פֿאַר דער ערשטער צייט ביז די נייע אינסטיטוציע וועט אָוועקגעשטעלט ווערן אויף אַ פעסטן יסוד.

פֿאַר אונז, צווויי קליינע מענטשעלעך, איז דער קויטיק־גרויער טאָג געווען דער העלסטער, דער זוניקסטער און געבענטשטער.

אַרומשלעפּנדיק זיך האָנט־אין־האָנט אין די טיפע בלאָטעס, געדיכטע קלעפּיקע זומפֿן, איבער דער בלאָטיק פֿאַרדריפּעטער שטאָט, האָבן מיר — סאָפּנדיקע פון פיזישער אָנשטרענגונג, ביים אַרויסהעלפן איינער דעם צווייטן אַרויסצושלעפּן די באַשטיוולטע פיס פון די בלאָטע־טינטערס — שטילערהייט אויסגעזונגען אין זיך אַ דופּטיק־געזאָנג, דאָס געזאָנג פון פֿאַר׳שיכורנדיקן זיג; דער געמיטס־דערפרייענדיקער, ווי שטאַרקער וויין אונז באַטרונקענדיקער, געזאָנג פון אַ כשר פֿאַרדינטן און געקרוינטן דערפֿאָלג, — און אַזוי, אין געצוימטער אויפֿוירענענער פּריידּ, האָבן מיר זיך געפירט, געטראָגן, קריכנדיק־זינגנדיק אין דער בלאָטע מיט שיכורע טאַנצנדיקע פיס; איבערפולטע מיט שטופּנדיקער פֿאַראויס שפּילעוודיקער ענערגיע, שטומערהייט פֿאַרגאָפּטע, פֿאַרטרוימטע און אין זיך אויסזינגנדיק אויף די צעקלונגענסטע, בלויז פון אונז אַליין געהערטע און פֿאַרנומענע צויבערלעכע טענער, — דאָס זעלטענע אין אַ מענטשנס קורצן לעבן, פיל־פֿאַרביק געשטאַלטיקט, געמיינשאָפטלעך געזאָנג פון אַ באָפֿרידיקנדער מיט זיסער זעט שמעקנדיקער שניט־זאָמלונג; וועמענס מעלאָדיעס האָבן זיך פליסנד איבערגעגאָסן אין וווייטע אָפּקלאָנגען פון אַן אָנדער האָפּנונגס־געזאָנג וועגן אַ קומענדיקן צעצווויטעטן לי־בעס־געגנוס און פון אַ טיפער, לאָזער־הימלדיקער אויסגעשטערנטער פּריידּ.

* * *

די ערשטע טאָג און נאַכט אין שפּיטאָל.

צווויי גרויסע פֿאַלאַטעס האָבן מיר געהאָט פֿאַר מענער באָזונדער און פֿאַר פרויען באָזונדער, מיט דער מאַקסימאַלער גאַראַנטקייט פֿאַר צען פּערזאָן אין יעדער און אַ קלענערן קראַנקצימער פֿאַר קינדער.

אינם ערשטן דערעפענונגס־טאָג האָבן מיר אריינגעבראַכט זעקס חולאים, צו דריי אין אַ אָפּטיילונג און איין קינד, דערלויבנדיק דער מוטער צו זיין מיטן קינד, אויסנאַמלעך, ווייל די פרוי האָט שוין דורכגעמאַכט אַ ריי טיפוסן, וווערנדיק אימיון און אויך דערפֿאַר, וואָס מיר האָבן נאָך קיין דינערשאָפט און סאַניטאַרן ניט געקראָגן.

דער פּערסאָנאָל איז דערווייל באַשטאָנען פון אונז בייידן און דער קעכין, — פֿאַרשטענדלעך, אַז פונם ערשטן מאָמענט אָן זיינען מיר איינגעשפּאַנט געווארן אינם יאָך

פון שווערער, שוואַרצער אַרבעט אַ חוץ דער ספּעציפישער באַהאַנדלונג אינם אויפּפּאַסן אויף די קראַנקע, לויט די פּאַראַדנטע מעדיצינישע אינסטרוקציעס.

די פּיזישע אָנשטרענגונגען, די פּאַרמאַטערטקייט בעת׳ן באָדן און ריין מאַכן די חולאים, צוגרייטן און מאַכן פּאר זיי זויבערע בעטן, איבערטאָן אין פּרישע וועש, אָנהאָדע־ווען מיט הייסער, געשמאַקער זופּ, אייער, מילך, טיי מיט לימענע און איינגעמאַכטסן וואָס די אָרעמע קראַנקע האָבן אַ מאָל נאָך טועם געווען און געקוויקט זיך, ווער וויס אין אַ וועלכן בשוגג פּאַרבאַנדזשעטן חלום, אָט די נאָטירלעך דערשינענע דערשעפּונג און מידקייט זיינען מיטאַמאָל פּאַרשוואונדן און אויסגעוועפּט געוואָרן פון אונזערע צעהיצטע־פּאַרשוויצטע לייבער אינם פייערלעכן מאָמענט ווען מיר זיינען ווי „פּריסטן" אָרומגע־גאַנגען צווישן זיערע בעטן מעסטנדיק די טעמפּעראַטור, שטעלנדיק „באַנקעס" און אַרײַנלאָזנדיק הינטער דער הויט פּאַרשידענע איינשפּריצונגען און אָנדערע הייל־מיטלען.

רירנד ביז אויפּטרייסלנדער דערשיטערונג זיינען געווען זייערע קראַנקע אומ־זיכערע וואָקלענדע באַוועגונגען פון די מיט בליי פּאַרשווערטע טרייסלנדע הענט, דאָך באַמיענדיקע זיך דורך גרויסע אָנשטרענגונגען, אריינצוכאַפּן אָלע ווייַלע אָן אָנדער טייל פון אונזערע ווייסע מאַנטלען (בשעת אונזער מתעסק זיין און אָנבויגנדיק זיך איבער זיי), וועלנדיק עס צוטראָגן צו זייערע פּאַרברענטע פון היץ ליפּן און קושן, ניט וואגנדיק אָנ־צורירן אונזערע הענט. אָבער די שמאַרצפולע אויגן זייערע, גלאַנצנדיקע פון פיבער און אָנגעפולטע מיט טרערן פון אומענדלעכער דאָנקבאַרקייט האָבן אונז מיט קינדערישער ליבשאַפט, געקושט און געצערטלט מיט אַ פיבעריש־הייסן גלאַנץ. שטיל איינגעהאַלטן קרעכצנדיקע מיט ציטערנדיקע בלוטלאָזע בלאַסע און בלויע ליפּן האָבן זיי שטיל גע־מורמלט ברכות אויף אונזערע קעפּ.

מיר האָבן דאָס מער ניט געקאָנט פּאַרנעמען. שנידנד־טיף געירטע און אויפ־גערעגטע, האָבן מיר ניט געקאָנט מער פּאַרטראָגן די ממש פּאַרגעטערנדע בליקן און אַראָפּלאָזנדיק נידריק אונזערע פּאַרווירטע שעמעוודיקע אויגן האָבן מיר קוים באַוויזן זיך צו קאָנטראָלירן, איינצוימנדיק די צערודערטע געפּילן און אויפגעווירבלטן אינער־לעכן שטורם ביזן פּאַרענדיקן די נייטיקסטע ארבעטס־פּליכטן.

ערשט אַרײַנלויפּנדיק אין איילעניש צו אונז אין צימער, ווי נאָכגעיאָגטע און אָנט־לאָפענע, האָבן מיר פריי אָפּגעאָטעמט, נאָכלאָזנדיק די אינערלעך איינגעהאַלטענע פרעסנ־דיקע צעשפּאַרנדיקע היץ און ספּאָנטאַן אַרויפּפּאַלנדיק איינער אויפן צווייטנס האַלדז האָבן מיר אומגעשטערט שוין, אָן פּאַרשוועכנדע ווערטער־אויסדרוקן און מער ניט שע־מענדיק זיך אָזוי האַרציק־באַנג געווײַנט און געכליפּעט פון גרויס רירנדער ליבשאַפט און ענדלאָזן גוטן רחמנות צו די אָרעמע מענטשן, פּאַרשטויסענע פונם לעבן. אָט די אומגערעכט געפּיניקטע מענטשן־קרבנות, וועלכע האָבן אָצינד פּילייכט דאָס ערשטע מאָל אין זייער טרויעריק־שווערער פּאַרביטערטער עקזיסטענץ באַגעגנט אַביסל מיט־מענטשלעכע וואַרעמקייט, אויפּריכטיקן אינטערעס און ווירדיקע עכטע באַציאונג, וואָס האָט צו זיי אומגעקערט דעם אָפּגעמעקטן צלם אלוקים פון זייער געביין און דעם פּאַר־לוירענעם גלויבן אין ריינער, מיטפּילנדיקער און אַרויסהעלפנדער מענטשלעכקייט, וואָס שטראָמט אָרום מיט עכטקייט און גלייכער איבערגעבנקייט פון אונז, געווײַנלעכע מענטשן ווי זיי, אומבאַצאָלט, וועמענס באַלוינונג און דינסט־געצאָלט, איז דאָפּלט שוין אָפּגעצאָלט מיט דעם מענטשלעך גוטן טאָט גופּא.

באַזונדיק די קראַנקע, מיט ווידערנאַנדן, דורכן טאָג און אָוונט האָבן מיר גע־פילט, אַז אונזערע געקרעפּטיקטע פּיס שפּאַנען שוין מער ניט געווײַנלעך־וואַכעדיק

קלאָפּנדיק שוועך און הילכיק אויף די סקיפּנדיקע דילן, נייערט זיי רירן זיך קוים אַן אַן זיי. מיר באַווּעגן זיך גרינג אַזוי ווי אין דער לופטן, גלייך עס האָבן אויף אונזערע אַקסלען אויפגעוואַקסן פליגלען, אומזעבאַרע פּאַר זייטיקע, וואָס האָבן רוישלאָז געפּאָכעט און געמאַכט אונז צו שוועבן מיט אַ לייכטקייט, אַ אומערדישער (גלייך ווי גראָוויטאַציע האָט מער קיין שליטה ניט געהאַט איבער אונז), טאַנצנדיק, פליענדיק ווי צוויי גאָלדפּאַרביקע אויסטערלישע בינען, באַלאָדענע מיט נאַראַהאַפּט־זיסן האָניק־שטויב, אָנגעקלעבענעם און ארויסגעזויגענעם פון צווישן די צעבליטע בלומענקעפלאָך פון עכטער מענטשנליבע. —

ניט אומזיסט האָבן אויף אונז געקוקט אַזוי פיל פּאָר באַגייסטערטע אויגן מיט האָפענונג און פורכטבאַרקייט ווי אויף באַפליגלטע רעטער־מלאכים, און אַזוי האָבן מיר אויפגעהייטערטע אַרומגעשוועבט צווישן די אומגליקלעכע געדולדזאַם־ליידנדע און אַזוי ווייניק פאָדערנדיקע באַליידיקטע גאָטס־קינדער, ביז שפּעט אין אָוונט, ווען מיר זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שטערבלעך־מידע אויסגעשפּעטע באַשעפענישן, פאַלנדיק ווי קלעצער אויף דעם שטום־אינלאַנדיקן געלעגער, מאַן־און־פרוי אינגעפּרעסטע, איינער אין דעם צווייטנס צענויפגעשלאָסענע אַרעמס, צענויפקלאַמערנדיק זיך ווי אַ פּאָר־ביילטער פויסט אין איין קערפּער, צענויפגיסנדיק זיך אין איין אָטעם דאָס ערשטע מאָל זינט אונזער אייגנטלעכן וועלט־באַשאַף, פאַרזונקנדיק אין אַ ווייך־טיפן אָפּגרונטיקן ים פון שלאָף, פאַרגעסנהייט, צייטווייליק איבערהיפּנדיק, — איבערשפּרינגנדיק מיט האָמער־דיק־שלאָגנדע שפּרונגנדע הערצער — די אויף אונז לאָקערנדיקע וואַרטנדיקע געראַנגל־שפּיל, יחוד־מיסטעריע וואָס מיר האָבן לעכצנדיקע, דורשטיקע און שעמעוודיקע איינס פאַרן אַנדערן אויסבאַהאַלטן, אַ בליענדיקן פרימיטיוון אור־בלוטיקן סוד; וויסנדיק מיט אַ לעבן־און־טויט־זיכערקייט אַז מיר מוזן, מיר ווילן און מיר וועלן אָנצינדן־אויפרייסן אונזער צווייענדיקן בלוט־סוד און אים אויסברענען אין צוקנדער ליידנשאָפט ביז די צוויי מאָגנעטן־הפּכים וועלן ווידערשפּרעכנד און האַרמאָניש איבערגעשאָפן ווערן אין אַ ווידער־געבורט פון איין ליבע־פלאָטער־פלאָם אין אַ מיסטעריעזער און צוגלייך אין אַ פאַר־שטענדלעכער לעבנס־ווירקלעכקייט און וואַרהאַפּטיקייט.

אויפגעוועקט האָט אונז אינמיטן דער נאַכט דער זילבערנער סערפּ פון אַ יונג מיידלש אויפרייצנדער לבנה, אַריינשיינענדיק אַ פאַרשלייערטע מיט אַ בלישטשנדיק אויג אויף אונז אינם שמאָלן אייזערנעם בעטל.

ביידע מיט אַמאָל האָבן מיר זיך האַלב־אויפגעהויבן צוטומלט־באַרוישטע, קוקנדיק אין דער נאַכט־טונקלקייט אייגער אין צווייטנס טיפע נאַכטיקע אויגן־אָפּגרונטן, אויגן וואָס האָבן שרעקעוודיק־שנעל געפּינטלט מיינענדיק אַז בלויז אַ חלום אַ געלעכצט־געבענקטער האָלט אונז געפאָנגען אין זיינע אילוזיאָרישע ניט ממשות'דיקע ארעמס, אָבער די לעבע־דיקע פון פלייש און בלוט הערצער האָבן אָנגעהויבן צו האָמערן און קלאָפּן, אויסטוישנ־דיק און פאַרפלאָנטערנדיק זיך מיט די קלאָפּ־האָמערלעך וואַרנענדיק, וועקנדיק,שפּרונגנ־דיק און אויסקלאָפּנדיק אין געהיימע, בלויז אונז אַליין באַקאָנטע, שיפערן און הארציקע שפּראָכקלאָנגען אַ הייסן בלוט־צונדנדיקן אויסרוף: „נאַראָנים וואָס שלאָפט איר? וואָס פאַרשלאָפט איר אייער שטערבלעך גליק?" — — — — — — — —

נאָכדעם ווי די ערשטע דונערן און בליצן פון אונזער פאַראייניקטן ליבע־שטורם האָבן זיך אויף אַ ווייל איינגעשטילט האָט ווי אַ שמעקנדיקער, פרישער זומערדיקער רעגן רוישנד־ריטמיש־שטיל אונז באַרואיקט, גלעטנדיק מיט קילע באַפרידיקונגס־וועלכ־לעך אונזערע צעגליטע לייבער, אויפגעברויזטע געמיטער און נאָך האָסטיק־שטורמיש

קלאָפּנדיקע הערצער, לאַנגזאַם אָפּקילנדיק מיט אַ שאַרף באַטעמ׳טער מידלעכקייט און איינהילנדיק מיט אַ טיפער זעליקער פּוכיק־וויכער רו.

אָבער די זאָנדערבאַרע רו איז געווען ניט קיין פּאַרגליווערטע נאָר אַ דינאַמיש פּליסנדע, טראָגנדיק אין איר בויכיקן ים שטראָמען מיט צונדנדיקע פונקען, מיט נאָך ניט אויסגעלאָדענע אויפרייסן פון פיל אַנדערע שטאַרקערע באַהאַלטענע שטורמס וואָס קאָנען און וועלן, אין אַ אומגעריכטער רגע, אויפגעריסן ווערן פון זיך אַליין פיל קרעפּטיקער, מעכטיקער און צעשטערערישער פונם ערשטן.

ווען אונזערע לייבער און הערצער האָבן זיך ווידעראַנאַנד צעפלאָמט מיט אי־בערוועלטיקנדע לוסט און ליבע־באַגערן, מאָגנעטיש צוגעצויגענע און אַריינגעצויגענע אייניס אינם אַנדערן, קאָנווולסירנדיק מיט געגלוסטע שמאַרציק־אָנגענעמע און ביז ווייטיק זיס־רייצנדע טויזנט פריידן פון צעשטער און באַשאַף, האָט מיין בלוטיק־נאָנט געווארענע דריי־אייניקייט: קינד־מאַמע־פרוי, שוין צוגעווינטלעך אַריינגעמענדיק מיך און אָפּגעבנדיק זיך, צארט און ליידנשאַפטלעך ליב געקראָגן די קלימאַקישע אויסטוישנ־דיקע מיט די נאָכפאָלגנדע געלאָשענע־פּארשטילטע אויף אַ מאָמענט אויסגעבלאָזענע צעווייטע שטורמס, וועמנס זיך טראָגנדיקע ווינטן און סנאָפּעס פונקען פלעגן זיך צוריק צויבערלעך איינזאַמלען אין אונזערע רעגנבויגנדיקע הערצער־לאָגלען אַקומולירנ־דיק זיך דאָרט אין אַ אויפסניי מיט נייגיר־פרייד דערוואַרטעטן צוקונפטיקן ליבע־שטורם.

געבנדיק־נעמענדיק די אומעגלעך צום פאַרצייכנט ווערן און שטוינענדע צום באַגרייפן אומאיבערגעבלעכע פאַנטאַסטיש־דערפונדענע ליבע־לאָסקעס, צערטלעכקייטן, האָט זי פלוצים געקראָגן אַן אוצר פון שפראָך אויסדריקן, בעת איך, דער אין טבע באַרע־דעוודיקער האָב איצט, אַ באַטרונקענער, באַרוישטער און דערשיטערט אַנטציקטער פון די שניידנד־שארפע איבערלעבונגען פאַרלוירן דאָס לשון, ברומנדיק בלויז טיף אין זיך ביים פלאָטערנדיקן אָנגריף, צעפלאָמטן אויפברויז און אויסגייענדיקער זיס־בריענ־דיקער ענד פון די קלימאַקסישע ענדערונגען און ליבע־אויסלעב־פאַזן, אויפלייזנדיק געגנצלעך מיין לייב — און לעבן אין דעם מיך אויפסניי געבוירנדיקן לייב און לעבן פון מיין געליבטער דריי־אייניקייט: קינד, פרוי און מאָמע.

און אָט פאַרנעם איך אַ פליסטערן פון אַ הייסער תפילה, אַ פלאָטערנדע שטים פון אַ באַשיידנריינער, עכטער נשמה וואָס ברומט ווי אַ טויב שטיל אַריין אַ סוד צו מיר אין אויער: „מיין הייס־געליבטער מאָן, — מיין זיסהאַרציקער פאָטער, מיין פאַרערטער לע־רער, מיין טייערער קאָפּ און וועג־ווייזער — מיין פילנדיק האַרץ וואָס קלאָפּט פאַר צוויי־ען — מיין ליב־זיס נאָר וואָס געבוירן פון מיין מוטער־לייב איין און איינציקס צי־טעריק קינד, קינד מיינס" — און איר רעליגיזער עקסטאַטישער געבעט האָט זיך מיר איבערגעגעבן — איבערגעגאָסן אין אַ טראָנס־ציטער, דורכלויפנדיק מיט אַ היציקן גרויל אין מיין רוקנביין ביז אין די וואָרצלען פון די האָר אויפן קאָפּ און איך האָב איר פייערלעך נאָכגעמורמלט אין די געדאָנקען, ווי מען זאָגט נאָך געהאַרכזאַם מיט אַ מאָמען די ברכות: „מיין רירנדעס צארטעס קינד, מיין פאַרטרוימטע ריין־ליבנדע מיידל־גע־ליבטע — מיין פלאָמענדיק געגאָרטע פולקערנדיק צעצייטיקטע־צעזאָפּטיקטע מיך זע־טיקנדיקע באַטרונקנדיקע ווייב — מיין האַרציקע געטרייע מאָמע, ציטעריק, צערטלעך קינד און מיט ברענשטורעמס מיך פאַרצערנדע צויבער־מיידל — געליבטע מיינע" — און איך ענטפער איר אָפּ, אונז ביידן, נאָכזאָגנדיק שטומערהייט: „אמן"! אינערלעך אָבער דונערט איך אַרויס דעם „אָמן" אויף אַ מעכטיק קול, וואָס נאָר זי פאַרנעמט עס, זי, מיט

אירע מעסערדיק שאַרפע אויפגעוואַכטע חושים. און איך דערצייל איר וועגן מיין פיל־זוניקער שטראַלנדער ליבע צו איר שטומערהייט, אָן לשון. — — — — — — — — —

איבערן שטאָט און דאָרף האָבן זיך האַסטיק פאַרשפרייט אַ ריי עפּידעמישע קראַנק־הייטן. אין משך פון די ערשטע פאָר וואָכן איז דער שפּיטאָל געוואָרן איבערפולט מיט קראַנקע. דורך די עקזיסטירנדיקע צושטאַנדן זענען מיר געטריבן געוואָרן צו אַרבעטן פילפאַכיק מער ווי אונטער נאָרמאַלע אומשטענדן, אָבער מיר האָבן זעלטן געפילט שוואַך און איבערגעמידט, וואָרנדיק גראַדועל דערמוטיקט, געזערט און געקרעפטיקט איינער פון צווייטנס וויטאַליטעט און באַגייסטערונג.

דאָס צוזאַמענארבעטן אין אַ אומגעבונג פון געפערלעך קראַנקע און אָפּטע טויט־פאַלן, באַנדיטישע אָנפאַלן און שטענדיקע טויט־געפאָרן אין פאַרלויף פונם ווינטער, האָט אויף אונז ניט אויסגעאיבט קיין שעדלעכע דעמאָראַליזירנדע ווירקונג, ווייל אונזערע האַרציקע אינטימע פאַרהעלטענישן, — די איינערלעכע זומערדיק־הייסע קנאַלנדיקע שטורעמס מיט די דערקווויקנדיקע שלאַקס־רעגנס אינמיטן אַ בייזן פראָסטיק־קאַלטן ווינטער, דער צווייאיינעמדיקער זעלטענער האַרמאָנישער צוזאַמענלעבן, — האָבן אונז מוטער־לעך באַשיצט פון דער אויסערלעכער שלעכטער — פון זינען געירירטער וועלט, אונז באַשירעמט מיט אַ געשמידטן פּאַנצער פון אינערסט באַפעסטיקטער שטאַרקייט און גאַנצקייט; מיט אומבאַזיגבאַרער ציל־באַוואוסטקייט און מיט געבענשטער דערגרייכ־באַרקייט פון ראַטעוועט פאַרלוירענע הילפלאָזע נפשות, אריינברענגנדיק אין זייערע פּינ־סטערע לעבנס אַ בלאַסע שיין פון האָפענונג און טרייסט און דעם גלויבן אויף אַ פאַר־בעסערונג. —

אין יעדן דערפאָלג איז אונזער גליק פון גייסטיקער באַפרידיקונג, דערהויבנקייט און פּראָסטמענטשלעכע צופרידנקייט געווען פון אַ העכערער מדרגה ווי דאָס אָפּגעגעבן־נעצט פערזענלעכע גליק פון באַפרידנדיקע ליידנשאַפט און פון ליבע־פרייד דערפאָרענג וואָס איז אינם יסוד אין דער גרעסטער מאָס עגאָאיסטיש, שמאָל־אייגנוציק פון ביידע ליבנדע צדדים, — נעמענדיק און געבנדיק זאָל אפילו זיין אין אַ האַרמאָניש גליקשאַפּנדן אויפריכטיקן וועג, זאָל אפילו זיין ביז אין אַ זעלבסט־אָפּפערנדיקן אומבאַדינגטן אופן, — אָבער אין תוך שבתוכים אין אַ טיפ־באַהאַלטענעם פאַרבאָרגענעם מקוֹ־וממכר־דיקן וועג פון צוויי־אינאיינעם בייגעטראָגענעם שותפות־דיקן לעבנס־קאָפּיטאַל.

אין לויף פון דער ברויזנדער מיט טעטיקייטן צייט, האָב איך מיך דערשפירט אַן אינערסט פילזייטיק רייף געוואָרענער פאָלקאָמען אָנטוויקלטער מאַן מיט אינטו־איטיוועם אָנוגען און פּאַרשטעל־קראַפט געבענטשט און מיט אַן אָנטשיידענער פּאָזיטיווער קראַפט וואָס האָט פּאַרווישט די אָנגסטיקע שרעקנשפורן און די דעראיינרוגען, נאָכווי־ענישן פון מיין נאָך פרישער ניט אָפּגעקילטער פאַרגאַנגענהייט, אָנגייענדיק אומדער־שרעקבאַר אין פעסטער זיכערקייט מיט דער אויסערלעך באַלאָדענער באַשוועריטער אַרבעט, אָבער אינערלעך לייכט בייגעקומענער פרוכטבאַרער טעטיקייט, געניסנדיק אין פול די גליקזעליקייט פונם לעבנס ליבע־מתנות וואָס אַ שטערבלעכער האָט וועג־וואָגט צו טרומען אין זיין געבענקטן־געוואונטשטן חלום.

דער פיבערישער הונגעריק־דאָרשטיקער ליבע־דראַנג האָט זיך ווי אַ צעפלאָסענער קאַלמוטנער טייך נאָך אַ שטורם־פאַרפליצונג צוריק אומגעקערט אין זיינע נאַטירלעך־געוצלעכע ברעגן, וואָרנדיק צוריק אויסגעלייטערט דורכזיכטיק און טיף־טיפער, אַ פרייד פאַר זיך און אַ נחת רוח פאַרן הימל וואָס האָט אַ פאַרליבטער זיך געשפּיגלט און גענוטקט, טויבנדיק אין דער שמערירנד באַזילבערטער וואַסער, באָדנדיק אין דער

געליבטערס שוים זיינע הימלשע גלידער: לבנה, שטערן און וואלקנס, שטיל פארנע־מענדיק דעם צארטן מורמלען פון די זיך וויגנדיקע אנטציקט פאר־חלומטע כוואליעס, וועמעס געקרייזלטע שיינענדיקע זילבערנע רוקנס האבן מיט עקסטאזן געציטערט.

אונזערע ליבע־פארהעלטנישן זיינען אויך געווארן געלייטערטער, געזעצטער, טיפער, מענטשלעך־איידעלער און הארמאנישער ווי צוויי קעגנזייטיקע, באזונדער פליסנ־דיקע לעבעדיקע קוואלן, אין איין טיפן גרונט־קעסעלע אויסגעמינעוועטן דורך זייערע שלאגנדיקע שטראמען זיינען זיי זיך צענויפגעקומען, ארויסגעלנדיק אהין אימפעטיק בעת'ן יחוד־צוזאמענגאס רוישיק שטרייטנדיק צוזאמען און אויפן קעסל־גרונט, שוין אויסגעמישטע באראויקטע זיינען זיי געווארן א וואונדער־איינס, א ניט צעשיידענע צוויי — אין איינס אייניקייט.

א זוניקער אפטימיסטישער העלער באוואוסטזיין האט שטענדיק געשטראלט פון מיר, אומקערנדיק זיך צוריק צו מיר און געווארעמט דאס הארץ, ענערגיש טרייבנדיק מיך פארויס בעת די לאנגע בענקנדע שטונדן פון הערצער־צעשיידונגען, באזוכנדיק די וויים איבערן געגנט צעשפרייטע חולאים. גוט האב איך געפילט און באראויקט־באגליקט פון די באגלייטנדע אויפגעקוועלטע געדאנקען, אז גוטסקייט איז די רייכסטע טייערסטע גאב פון אלע אומשאצבארע נשמה־אוצרות, אז גוטסקייט איז מעגלעך צו פארווירקלעכן אין אלע פאר'סם'טע מיט גיפט־שלעכטע וויינקעלעך אויף דער קראנקער מענטשוועלט, אט שטרעבן דאך צוויי דורכשניטלעכע קליינע מענטשעלעך צו טאן גוטס און זיי ווערן א טייל פון גוטן, באטרונקנדיק מיט גוטן, זאל זיין א געגרענצטן שטח אין דער ארומיקער סביבה, און א יעדן וואס דורשט נאך גוטס־געטראנק.

דער גוטער געדאנק אליין, אז איך און זי פארמאגן דאס גליק צו לעבן אויף דער זעלבער וועלט אין איין צייט און מיט די זעלבע הייסע שטרעבונגען צו שאפן גוטעס האט מיך איבערפילט מיט א שטארקן גוטן געטראנק פון איין גרויסער פרייד דערגרייי־כענדער גוטער ליבשאפט. — ווי גוט מיר איז צו לעבן גוט, צו דענקען און פילן גוט, האפנדיק צו זיין שטענדיק גוט, גליקזעליק צו געניסן דאס באצויבערענדע שכור'מאכנדע געטראנק פון מיין גוטער געליבטער דריי־אייניקייט: קינד, פרוי און הארציק גוטע מאמע!...

וועו די נאכט איז צוגעפאלן פלעגט ביזן קומענדן פרימארגן ווי אן איינגע־שטעלטער שטייגער זיך אנפאנגען אן אומאויפהערלעכע קאנאנאדע אין דער לופטן, פונם דארף און פון דער— שטאט, מיט אלערליי כלי־זיין פון די דראענדיקע און געדראטע צוגלייך, זידלנדיק זיך און שעלטנדיק דורך די ארויסגעשאסענע קנאלן ווי בלוטיקע שונאים וואס לאקערן איינס אויפן אנדערן ניט זעענדיק זיך אין דער שטאק־פינסטערניש אבער אנטאפנדיק אייגער דעם אנדערנס דופק דורך די שאס־עכאס און אויפגעריסענע גראנאטן.

די באפעלקערונג פלעגט זיך אפשליסן אין די הייזער און מיט אנגסטלעכער אומרו שרעקעוודיק געוואכט אויפן בלאסן פרימארגן. — אומאויסנאמלעך אין יעדער נאכט פלעג איך מוזן ארומגיין איבערן שטאט באזוכנדיק א ריי געפערלעך קראנקע, וועמענס לעבן איז געווען אפהענגיק פונם באקומען אין דער באשטימטער צייט די רעטנ־דיקע איינשפריצן און אנדערע נויטווענדיקע עקסטרא־באהאנדלונגען.

ס'איז מיר תמיד גרינג געווען דורכצופירן די מיסטעריעזע ריזיקאלישע נאכט־סעאנסן הינטער א בינענגעזאנג און סוויסטשען פון פליענדיקע ארום מיר, ווי פאר־

בלאָנדזשעטע אויסגעשאָסענע קוילן, ווייל איך האָב דעמאָלט פאַרגעסן די שפּירונגען און תמצית־מיינונג פון די ווערטער־אויסדריקן: „שוועריקייט און שרעקלעכקייט".

בלויז שפּעט אין דער נאַכט ווען איך האָב מיך פון מיין דינסט־מיסיע אומגעקערט, פלעגט מיר פאַרקלעמען ביים האַרצן האָבנדיק פון דערווייטנס נאָך באַמערקט מיין באַ־רעמהאַרציקע ביים אַריינגאַנג־טויער, אַ דורכגעפרוירענע מער פון דער שרעקנדער דערוואַרטונג ווי פון קעלט. — דערהערנדיק מיינע אָפּהילכנדע טריט אין דעם נאַכט־חלל און דאָס גלעזערנע געשלעג פון די באַנקעס אין דער בלעכענער פושקע איז זי באַלד פאַרשוואונדן געווארן, כ׳האָב איר שוין געטראָפן אַ ליגנדיקע אויפן זעלנערישן בעטל.

אַרומנעמענדיק מיך מיט אַ פיבערישן פלאַטערן, אַיינגראָבנדיק זיך אין מיינע אַרעמס, פאַרגייענדיק זיך און שטאַרק טוליענדיק צו מיין האַרצן, גלייך זי וואָלט פרובירן אַרויסשטויסן דאָס פונם ביינערדיקן קעסטל אַריינפרעסנדיק אַהין איר רוישיק קלאַפּנדיק האַרץ האָט זי ניט אויסגערעדט קיין באַדויער־וואָרט, קיין קלאַנג פון אומצופרידנקייט, קיין שטילן זיפץ זאָגאָר.

איך פלעג פרובירן צו באַרואיקן איר מיט די צאַרטסטע לאָסקעס, שטיל, ווייך דעמאָנעדיק איר ווי צו אַ לערנקינד אָן אַ פאַרגעסענער לעקציע, אַז זי מוז גלויבן און זיך זעלבסט באַווירקן אז קיין שלעכטס וועט צו מיר נישט געשען, ווייל דער גוטער אומזעבאַראַר גייסט פון אונזער מיט גוטס שטראָמנדער ליבע, פון דער ליבשאַפט און פאַר־עלעכונג פון די קראַנקע, ליידנדע מאַסן, וועמען מיר געבן אַוועק פרייוויליק אַ גרויסע טייל פון אונזערע באַרייכערט געווארענע באַגליקטע לעבנס, — זיי וועלן מיך, אונז ביידן שטענדיק באַשירמען־באַשיצן פון אַלדאָס בייז; אַז אירע שרעקן פאַרשאַפן מיר גרויסע יסורים און א נערוועזע אומרואיקייט וואָס קאָנען נאָך חלילה אָנשטעקן מיט אַ מיאוס׳ער שרעקנקרענק און אונז ביידן אַנטמענטשן און פאראומגליקן. — זי האָט אַ שלאָבערדיקע, ליידנדיקע, אָנשטרענגנדיק זיך צו איינהאַלטן־אָפּצושטעלן דאָס צייג־געקלינגעריי, אַ פאַרשעמטע פארן אומגערנדיקן ליגן זאָגן געענטפערט שטיל: „ניין, מיין ליב קינד, איך האָב מיך ניט געשראָקן וועגן דיר; אַז דו האָסט קיין מורא ניט וואַרום זאָל איך דיך שרעקן? — איך האָב פראָסט געוואָלט זיך אָנשעפּן מיט פרישער לופט בין איך אינדרויסן אַביסל פאַרקעלטערט געווארן. לאָמיך זיך דערוואַרעמען אָן דיר, מיין זוניק הרובקעלע. אוי, ווי גוט, ביז שטאַרקן וויטיק איז מיר גוט מיט דיר אוי, ווי וועל איך אַמאָל קאָנען לעבן אָן דיר? צי וועל איך דערלעבן דאָס גליק אַז מיין קינד זאָל שוין אַלט ווערן געבענטשטע זיבעציק יאָר און באַלאַנגען שוין נאָר צו מיר אַליין? זאָג מיר צו, קינד מיינס, אַז קיינמאָל זאָל איך ניט לעבן אָן דיר, פאַרזיכער מיר, אַז קיינמאָל וועל איך ניט זען די שיין אָן דיר, וועל איך ניט אָטעמען אָן דיר!"...

* * *

אין א משך פון עטלעכע יאָר האָט אַנגעהאַלטן אָן עקשנות׳דיק פאַרביסענער קאַמף צווישן דער נאָך ניט באַפעסטיקטער סאָווועטנמאַכט און די קאָנטער־רעוואָלוציאָ־נערע כוחות, באַשטאַנענע פון פאַרשיידענערליי רעאַקציאָנערע גרופירונגען: שאָווי־ניסטיש נאַציאָנאַלע, וויים־גוואַרדייאישע, אַנארכיסטיש־טעראָריסטישע און אַנדערע פינסטערע באַנדעס מיט און אָן אַ טיטל. אלס פועל־יוצא האָט די שטאָטישע אידישע באַפעלקערונג דורכגעפיבערט דעם נאָך מלחמה׳דיקן מהפכה־פעריאָד הילפלאָז איזאַ־לירט און איז אַלעמאָל פאַרפלייצט געווארן מיט נייע כוואָליעס פון אומענדלעכן טעראָר.

די אָפּטרעטנדיקע פון די אומצאָליקע בירגער־קריג פראָנטן, די צעשלאָגענע דעמאָראַליזירטע גרופּעס און איינצלנע דעזערטירן פלעגן זיך אָפּזעצן אין די אַרום־רינגלענדיקע וועלדער און דערפער, זעלטן וואָגנדיק אָנצופאַלן בייטאָג, אָבער אין די

זינקנדיקע מיט גזלנ׳ישער פינסטערניש שרעקנדיקע נעכט מאַכנדיק דאָ און דאָרטן דורכריסן און איבערפאַלן מיט רויבערישע און מערדערלעכע צוועקן. —

די דענערווירטע באַפעלקערונג איז געווען אומבאַהאַלפן אַרויסצושטעלן אַ ווירקזאַמען ווידערשטאַנד קעגן די איבערפאַלער, ניט זייענדיק באַוואָפנט, און איז אויך געווען שוואַך באַשיצט פון דער אייגענער מיליציע, אַ באַדייטנדער טייל פון וועלכע האָט געצוויגן איר גענעאַלאָגישן יחוס פון די לאָקאַלע באַנדיטן־נעסטן, באַטיילנדיק זיך אויך אין די נאַכטיקע אָנפאַלן. עס האָבן דעריבער געהערשט קרענקלעכע שרעקנס־שטימונגען, דערשלאָגנקייט, — זאָרגן וועגן אומזיכערקייט, וואָס האָבן ווי אַ הויפן מיט אָנגעצונדענע פאַפירן איבערגעשיקט די פלאַמען אייגער צום צווייטן, אַלאַרמירנדיק די צענויפגעקאָרטשעטע געמיטער מיט עפידעמיש־צעשפרייטע אומגליק־דער־וואַרטונגען, פאַראַליזירנדיק די באַשיצנדע דענקונגס־קראַפט און דעם אַקטיוון ווילן צו שאַפן אַן אַלגעמיינע זעלבסטשוץ, איבערלאָנדיק דעם יחיד צו זיין אייגזאַמען גורל און צום בלינדן צופאַל.

אַ באַנאַכטיקער אויסגעבראַכענער געוויין, אַן אויסגעשריי־רוף נאָך הילף פון אַן איבערגעפאַלן הויז, אַ גלעזערנער געבראָזג פון אַרויסגעשלאָגענע פענסטער און אויסגעהאַקטע טירן, אַ סווישטשען, שיסעריין פון די אָנפאַלנדע מערדער, אַ טויט אָנזאָגנדיקער דונער פון אַן אויפגעריסענעם גראַנאַט, — גאָר נישט האָט געמאַכט צו באַוועגן די נאָענטע שכנים צו רעאַגירן אויף דעם וואָס געשעט אַרום און אויסער זיי, ליגנדיק פאַרשטומטע־באַגראָבענע אין זייערע אימפראָוויזירטע באַהעלטענישן ווי די מייז אין די לעכער. —

דער שפיטאָל האָט אויך דורכגעמאַכט באַנאַכטיקע איבערפאַלן פון עטלעכע קענטיק באַנדיטישע אַטאַמאַנען און שייקעס־פירער, צוריבנדיק אַ אונז די נאַרקאָטישע שטאָפן־מעדיקאַמענטן וואָס זיינען פאַר זיי, נאַרקאָטיקער־דענענעראַטן, געווען טייערער פון די רייכסטע אוצרות און ליבער פונם לעבן. — זיי האָבן אונז דערווייל פיזיש ניט אָגערירט, קיין שלעכטס ניט געטאָן, אין קעגנטייל — אויסערלעך זיך באַצויגן איידל, אייגנהאַלטן־קאָראקט, אונז זאָגאָר פאַרשפראָכן הילף און שוץ, געלט און צירונג (אָנגערויבטע) און אַלעס וואָס מיר וועלן פאַרלאַנגען פון זיי אָבער מיט אַ באַדינג אַז מיר זאָלן זיי פעריאָדיש צושטעלן אַ באַשטימטע קוואַנטיטעט פון נאָר־קאָטישע שטאָפן, אין וועלכע מיר אַליין זיינען געווען געענגט, זייענדיק אָפהענגיק פון די צו אונז זיך זעלטן אַדורכרייסנדע רעזערוון־מעדיקאַמענטן פונם אַמעריקאַנער „אידגעזאָם".

די באַרמהאַרציקע , מיין היטערין, דערשפירנדיק מיין אינערלעכע אויפרעגונג, וואָס איך האָב מיך באַמיט צו באַהאַלטן פון איר, כדי ניט אָנשרעקן זי מיט מיינע פאַרדאַכטן אַז אונזערע לעבנס זיינען פון איצט אָן אָנגעוויזן אויף דעם באַראָט פון די בעסטיאַלישע מאַניאַקעס־נאַרקאָטיקער, האָט זי מיך, אָן אויסערלעך רואיקע און געלאַסענע, פרובירט צו באַווירקן מיט איר ליכטיקן באַלעבנדן אָפטימיזם, אַז מיר ביידע, אַ דאַנק דער געשאַפענער ספעציפישער לאָגע וואָס די באַנדיטישע שייקע־פירער נויטיקן זיך אין אונז, וועלן תמיד זיין אין דער קאָטעגאָריע פון די בעסער באַשיצטע אין דער גאַנצער שטאָט.

— „טאָרסט ניט זינדיקן, מיין קינד, (האָט זי מיך צאַרט געשטראָפט) טרייב אַוועק דייניע טרויעריקע געדאַנקען וועגן לעבנס־געפאָר, מיר פאַרדינען גאָרניט אָזאַ אויסנאַמלעכע שוץ־פריווילעגיע אין פאַרגלייך מיט אַלעמען".

ניט מער, איך האָב איר געמוזט צוזאָגן צו פאַרפאָרפלען, באַהאַלטן אין דער ערד די ביקס מיטן צוגעשרויפטן צום רער־ענק צווייזייטיקן שאַרפן קינזשאַל, וואָס איוואַן האָט אונז איבערגעלאָזן פאַר זעלבסט־שוץ. (דעם רעוואָלווער וואָס איך האָב געהאַלטן ביינאַכט הינטערן קישן האָט זי פאַרוואָרפן). לויט דער הנחה פון איר פרויען־סטראַטעגיק און טאַקטיק, אויב אַ שוואַכערער ווערט אָנגעגריפן פון אַ שטאַרקערן שונא איז אים אָן געוואָר אַמוויניקסטן געבליבן אַ שיין פון האָפענונג לעבן צו בלייבן און אַ זיכערער טויט אויב ער וואָלט פרובירט אַרויסצייגן אַן אומזיניקן וויידערשטאַנד.

אָבער טיף אין זיך האָב איך ניט געקאָנט און ניט געוואָלט דערשטיקן דעם מורא׳דיקן פאַרדאַכט וואָס איך האָב געפילט יעדעס מאָל ווען דער אומגעלומפּערט בערישער, קאָלאָסאַל צעוואַקסענער באַנדיט, פלעגט אונז אָפט אָפשטאַטן אומגעבעטענע וויזיטן זאָגאָר בייטאָג, קומענדיק נאָכן נאַרקאָטישן ציינז, סע זאָל האָבן געהייסן פאַר זיין באַטקאָ־אַטאַמאַן.

זיין אָנגעשטרענגטער אַרויסטאַרטשן די מיט בלוט דורשט אָנגעגאָסענע שכור׳ע אויגן, וואָס האָבן זיך פרעך אומפאַרשטעלט גיריק אַרייַנגעבויגן, אַרומלויפנדיק מייזלש איבער איר ליב חנ׳עוודיקן רייצנדן, רייף־מיידלשן וועזן, זיין פינסטערער קוקן אויף מיר, וואָס האָט שטום־דייטלעך דערמאָנט וועגן זיין דערווייל געצוימטער לוסט אָנצו־זשליאָקען זיך מיט מיין בלוט; זיין טבע רעפלעקטיוו צו קלאָפן־האַקן מיט די ציין איינס אָן אַנדערן, קאָנוואולסירנדיק מיטן מויל און קינבעק אומקאָנטראָלירבאַר ווי אַ ווילדער וואָלד־חזיר, וואָס איז גרייט דורס צו זיין דאָס געפאַקטע קראָליקל, אַלעס צוזאַמען האָט מיך געברענט און געשטאָכן אין די געהירן ביז חלשות.

אומבאַשטימטע שרעקן און ווייט ניט קיין באַדנלאָזע קאָשמאַרן האָבן זיך געמאַכט פרייַ נעסטן אין מיין באַאומרואיקטן האַרצן. איך האָב אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו פאַרלירן, די געווינענע זיכערקייט, שטאַרקייט, און אינערע גאַנצקייט טראָץ מיין אינערן קאַמף מיט זיך. טריבע מחשבות האָבן ווי צעווילדעוועטע חיות מיך געביסן אַרומשפרונגנדיק אין דעם פינסטער געוואָרענעם וואַלד פון מיין מוח. איך האָב פאַרגעפילט, פאַראויסגעוואוסט מיט אַ טויט־זיכערקייט אַז אין אַ נאָנטן נאָר ניט פאַראויסגעטראָפענעם מאָמענט מוז „דאָס" מיט אונז פאַסירן. — אינערלעך ווייס איך פון אַלע אויסערלעך שווער באַגרייפלעכע גרויל־איינצלהייטן פונם ווי אַזוי עס וועט פאַסירן. —

עס פלעמלט אויף אין מיר אַ וואונש איך זאָל זיין דער ערשטער, אום ניט איבערצולעבן איר געהיימען באַגערטן וואונטש אַז זי זאָל זיין די ערשטע. אוי, ניין, (ציטער איך אויף) איך וויל דאָס ניט דערלעבן, אַז זי זאָל זיין די ערשטע! און זי? (שנייט זיך אַריין אַ מעסער אין מוח) וואַרום קומט עס איר דעם אַרעמען שוואַכן קינד צוויי פייניקונגען־טויטן און דיר דעם שטאַרקערן עגאָאיסט בלויז איין טויט? ניין! יאָ! (שרייען זיך שטיקנדיק אַלע גלידער) — איך, איך — דער ערשטער! — ניין? יאָ! איך מוז בלייבן דער אומ׳ברחמנות׳דיקער שוואַכמוטיקער עגאָאיסט! איינמאָל נאָר, דאָס לעצטע מאָל מעג איך! — רוצח׳יש האַרץ! (זידלט זיך אַליין אויס מיין צעריסן וועלנדיק האַרץ פון פיין) — בעסער הרג׳ע איר זעלבסט און ראַטעווע איר מיט דעם מאָרד פון נאָך אַ צווייטן טויט! — האָט דיין ליבנדע־גליבטע מאַמע ניט פאַרדינט זיך באַ דיר בלויז איין טויט? פאַרוואָס זאָל זי פריער דערמאָרדעט ווערן מיט דיין ערשטן טויט און ערשט צולעצט אַליין אומקומען דורך איר אייגענעם שוין צווייטן טויט? — ניין, ניטאָ מער קיין יושר! קיין חסד! דאָס קען איך ניט,

וויל איך ניט דערלאַזן, — אַנדערש זאָל ניט געשען — איך מוז זיין דער ערשטער! — באַשלאָסן; איך — רוצח האָב באַשלאָסן אין געהיים: מיר — איין טויט, איר מיין גליבטער דריי־אייניקייט — צוויי טויטן, קיינע וואַקלנדע איבערלעבנונגען מער, קיין גורל וואַרפן! — אך! (באַדעקט מיך אַ קאַלטער אַנגסטיקער שווייס) וואַרום זיינען מיר ביידע אַזעלכע גוטע איידעלע מענטשן און שוואַכע נישטיקע פייגלינגס? מיר קענען דאָך מיט וועדע און פריי אַליין אַקטיוו אויסדערווייַלן און מיטן אייגענעם ווילן פאַרענדיקן דעם סוף־מאַמענט מיט איינמאָל צוזאַמען אויסמיידנדיק די לעצטע שענדונג — פאַרגוואַלטיקונג? —

ווייסט זי אָבער ניט צי איך טראַכט דיזעלבע געדאַנקען וואָס זי טראַכט אין אירע פאַרבאַרגנסטע טיפענישן און איך ווייס ניט צי זי טראַכט דאָס וואָס איך אין מיינע מעמקים, שרעקן מיר זיך איינער פאַרן צווייטנס שרעקלעכן סוד, וואָס וואָלט ביים אויפדעקן זיך באַלד געווארן אויס סוד און אויך פילייכט אויס שרעק, ווייל מיר וואָלטן באַשטימט אויסגעארבעט אַ מוטיקן אינהייטלעכן באַשלוס. אָבער מיר זיינען מוטלאָזע, אין זיך פאַרזונקענע און מיר האָבן מורא אָנצופאַרטרויען איינער דעם אַנדערן, אויפצושליייערן דעם טויט־סוד, ווי אַזוי מיר וואָלטן געקאָנט איינצייטיק פאַראייניקטע פאַרענדיקן — וואָס? (דערשרעק איך זיך פלוצים צום טויט) וואָס פאַרענדיקן? אונזערע ליב־באַליבטע לעבנס? — ווי קאָן מען דען טויטן דאָס אומ־איבערייסנדע אייביקע לעבן? ווען יעדע טראָפן־רגע פונם ביז וועמוט געגלוסטיקטן פליסיקן־פייער־יחוד קערט זיך זוידער אום איבערגיסנדיק זיך באַנייס אין אַ פליסנדער היציקער בענקשאַפט־דערוואַרטונג נאָך די קומענדע עקסטאַטישע זיסע ליידן און ליכטיקע לעבנס־פריידן? ווען יעדער אויפשיינענדער מיט דער זון האָפענונגס־מאַמענט איז אַזוי פאַרכאַפנד דערקוויקנדיק, געגוסבאַר טייער?

זיי האָפן, די בלינדע, נאַריש־קינדערשע פלאַטערנדע הערצער און — מיר פאַרבלייבן ווי געווען, פאַסיווע, נאַכגיביקע צו דער לאָקערנדיקער חיה, די היינט־ווירקלעכקייט, וואָס לויערט איבער אונז פאַרשלינגנדיק מיט אַ דיקן טומאָן, צע־שיידנדיק, אָפּטיילנדיק מיט אַ גרוי־שוואַרצער רויך־וואָנט אין די צוויי טומאָן־קעמערלעך וואו מיר קאַרטשען זיך אין פאַרבאַרגענע יסורים אין די אינערע איינזאַמע תפיסה־צעלן; — צוויי הילפלאָזע פאַטאַל פאַרפלאָנטערטע פליגעלעך אין אַ פאָוטינע וועמענס זשומזשענדיקער יאָמער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ זיס־לוסטיקן געזאַנג פאַרן גיפטיקן גאַל־גרינעם שפּין וואָס לויערט שוין אויף זיי אין זיין דין אויסגעוועבטער — אומדורכרייסבאַרער נעץ פאַר זיינע קרבנות. — בין איך מורא'דיק וויילנלאָז אויף צו וועלן קאָנען אַרייַנקוקן אין דעם בעסטיאַלישן אָפגרונטיקן טויט־אמת. — גאַנץ געוונג, (ציטער איך אין זיך), אַז אין יעדן לעצטן מאָמענט וואָס איך ליג אייג־געגראָבן פאַרגייענדיק זיך אין קלעמענישּ, פאַרכלינענדיק זיך מיט אַ ווייסער פייער־פרייד אין מיין געליבטערס שויס, באַהאַלטנדיק ווי אונטער אַ שלאָס־שוץ דאָס באַ־נאַכטיקע מענעריש־קינדערש געזיכט צווישן אירע צאַרטע טויבן, די מיט לעבנס־מילך טריפנדע און מיט ליבע־לוסטן דופטענדע בריסטן, — וועט דער טויט־אכזר זיך באַווייזן צו אונז אין אַ ברוכטייל פון אַ סעקונדע, אין אַ לעצטן אונז טויטנדיקן בליק און נאָכדעם — וועלן מיר אַלצאייניס שוין מער ניט זיין אין דעם ליכט פון אַ לעבן, וואָס וואָלט נאָך געקאָנט לאַנג־לאַנג שיינען, פינקלען און ברענען צונויפ־געגאָסענע מיט אַנדערע זונענלעבנס, אונזער לעצטער פאַרלאָשענער פונק לעבן וועט

זיך (ווי ניט געווען) צעגיין אין אַ פינסטערניש, אַ פאַראיניקטער פינסטערניש, בלויז פאַר אונז אַליין טויטע פינסטערניש. —

און אַזוי פלעגט מיין האַרץ־זייגער אַרײַנטיק־טאַקן צו מיין געליבטערס מיך אַנזויגנדיק מיט לִיבשאַפט און טרייסט האַרצן: „מאַרגן, פונקט מאַרגן אין אַ מאַמענט וועט מיר וועלן צוזאַמען אין יוניסאן טיק־טאַקן מיט אַנגסטיקע קלאַנגען און ליבע־געזאַנגען, וועט עס פאַסירן. — איינמאָל נאָר — מאַרגן. ניט איצט נאָך (זינגען מיינע ציין קלינגנדיק) מאַרגן, ליבסטע. — א יאָ, נאָך ניט היינט, מאַמע טייערע? (דרייט זיך מיר דער קאָפּ און אין די אויגן שווינדלט שוין מיט פינסטערניש) ערשט אין אַ שפּעט־שפּעטן, ווייט־ווייטן מאַרגן, (טרייסטן מיך אירע לויכטנדע אויגן, אירע ליפּן פלאַטערנדע מיט שטילע נאַכטיקע קושן צאַרט־וואַרעמע, זוכנדע־טאַפּנדע ליפּן) מאַרגן, אינם לעצטן אונז דערגרייכנדיקן מאַרגן וועט אויסשלאָגן־אויסקלינגען אונזער לעצ־טער טיק־טאַק, מאַ־מע! — — —

און וועז „מאַרגן" איז געקומען, (איז אַ פרילינג נאַכט מיט גרין־האַרבע ריחות שמעקנדיקער און ליבע־רייצן צעגיסנדיקער לבנה־נאַכט) איז ער געקומען און עס האָט פאַסירט — האָב איך אין דעם ערשטן ברוכטייל פונם ראָש־פליענדן און פלוצים אָפּגעשטעלטן צייט־מאָמענט ניט געקאָנט וועלן וויסן, באַגרייפן אַז דאָס האָט שוין דער טויט־מאָמענט צו אונז זיך באַווײַזן, ווייל דאָס דערשינענע בילד־פאַקט־אַנט־פלעקונג האָט ניט געשטימט מיט דער פאַראויס־אויסגעבילדעטער „ווירקלעכקייט" פון מיין פאַנטאַזיע־זעאונג. איך האָב פריער אין מיינע שרעקנדיקע טראַכטונגען אינגאַנצן אויסגעלאָזן, פאַרזען אַז נאָך עמיצער, דער נאָענטסטער נעבן מיר, מיין מאַמע־געליבטע וואָס איז טרייער צו איר שוואַכלינג־קינד מער ווי צו איר אייגענעם לעבן, האָט אויך געהאַט אירע טראַכטונגען וועגן אַ לעצטן מאָמענט, אויך איר גע־היימען פאַר מיר באַהאַלטענעם פלאַן פון איר לעצטער לעבנס־האַנדלונג; איר גרוי־ליקן סוד וואָס זי האָט געהאַלטן בסוד פאַר איר עגאָאיסטיש־קלוגעטשקן מיט קורצ־זיכט פאַרבלענדעטן, אויסערסט מיט אַן אויבער־גדלות זיך איבער־שעצנדן, אַבער אינערסט אין יאוש פאַרלוירענער אינגל. און דערפאַר וואַכנדיק איבער אים, וויי איבער אַ ציטריקן קראַנקן קינד, מיט ליבע־שפע אַנזויגנדיק אים, שטיל און צאַרטיק גלעטנדיק אים וויגנדיק, האָט זי אין פיל־פאַראויסן זיך געריכט און פאַרבעריטעט צו „איר לעצטן מאָמענט", צוגעגרייט זיך מיט מאַמעשער גרויסמוט און שטאַרקייט צו ברענגען מיט זיך איר אייניקן קרבן־אמת. און זי האָט אומבאַגרייפלעך פאַרוואָס און ווי אַזוי, — מיט ליבשאַפט פרייווילין זיך געבראַכט צו דער „עקידה"...

אײדער נאָך דער „שד־באַנדיט" האָט געוואָלט אויסשיסן די ערשטע קויל אין איר געליבטנס־קאָפּ האָט זי אים אין אַ שניט־טייל פון אַ בליק שנעל אַראָפּגעשטויסן פונם בעט אויפן דיל ווי אַ פאַר׳גולם׳ט קינד, מיט אַ לופט צעשניידנדן קוויטש אַריינשיסנדיק אין אים איר קול־באַפעל: — „לויף! אַנטלויף!" אין דעם צווייטן סעקונדע־טייל איז זי אויפגעשפרונגען — אַ שיינעדיק נאַקעטע לבנה — פונם בעט אַרויס אויפ־הענגנדיק זיך אויפן קלאַציקן האַלדז־און־נאַקן פונם באַנדיט, גיך־גיך קושנדיק האַלדזנ־דיק אים אין פלאַטערניש, בעטנדיק־באַפעלנדיק, צערטלנדיק אים ער זאָל איר שוין אַוועקטראָגן וואוהין ער ווייל, טאָן מיט איר דאָרטן אומגעשטערט וואָס ער וויל און גלוסט, אַלעס, אַלעס — זיך אינגאַנצן שענקט זי זיך אים אַוועק, אַבער שוין־שוין זאָל ער איר נעמען — ווייל זי האָט אים ליב דעם שטאַרקן מאַן — שטאַרק אַזוי — הייס אַזוי ליב! (קוש) ליב! (קוש). —

אַן אויסגעליידיקטער אויפן מאַמענט פון אַלע נאַטירלעך שטראָמענדע געדאַנקען און פילונגען, אויסער אַ רעפלעקטיוואר שפּירונג אַז איך בין געוואָרן איין אבר פון איר, וועמענס קערפּער באַפעלט מיר מיט אַ מאַסיוואר פּרעסונג אויסצופילן אַ פונקציע: „אַנטלויף"! אַזוי ווי אַ קערפּער דערשפּירנדיק ווייטאָגן, אויפכאַפּנדיק — אויסגעפונענדיק דורך דער נערוון־נעץ פון וואַנעט זיי שטאַמען באַפעלט צו זיין האַנט זי זאָל אַרויסכאַפּן דעם פינגער וואָס בראָט זיך אויפן פייער, פּאַרשפּרייטנדיק, אַנשטעקנדיק דעם גאַנצן גוף מיט בראַנד־שמערצן, — האָב איך אויך אַן איזאָלירט געוואָרענער גליד — בלינד אינסטינקטיוו געפּאָלגט: מיט איין שפּרונג, מיטן כוח און אימפּעט־שטויס פון מאַסיוון ליידנדיקן און שטאַרקערן פון מיר „גאַנצן" האָב איך מיך אַרויסגעשליידערט ווי אַרויסגעפּלויגן דורכן פענסטער, מיטרייסנדיק דאָס אַרויסגעזעצטע פענסטער וואָס האָט, צעבראָכן ווערנדיק מיך געשאָלטן מיט טויטע קללות, מיט קוויטשנדיקע שאַרפּע גרילצן פון שניידנדע מיר נאָכלויפנדע שטיקלעך גלאָז. —

ווי אַ נאָכגעשפּירט מייזל יאָגט זיך שפּרונגנדיק אין אַלע ריכטונגען, ווינקלען זוכנדיק אַ רעטונגס־לעכל, אַזוי האָב איך האַרט באַ דער ערד פלינק זיך געקוליעט, געקראָכן און געשפּרונגען זוכנדיק אַ באַהעלטענישׂ. דורך אַן אינסטינקטיוו דערמאָנטן רעפלעקס, אַז מיטן אָנווענדן זיג־זאָגישן לויפן וועל איך אויסמיידן די היסטעריש צעפּייערטע קוילן־קולות וואָס האָבן מיך נאָכגעיאָגט, אַריינגעדונערט אין מיר מיט אָפּהילכנדיקע נאַכטיקע עכאָס, אַרויסרייסנדיקע זיך פון מיר צוריק אין דרויסן אַרויס. — איך בין אַרומגעשפּרינגען־געפאַלן, ניט באַנעמענדיק פאַרוואָס איך אַנטלויף ניט בראָג אַראָפּ ווייטער, נאָר דריי זיך אַרום ווי אַ דריידל אין איין צירקל שפּרונגנדיק און פאַלנדיק פונקט ווי אַ געבייטשטער־געשלאָגענער הונט, אַ געפּענטעטער צו אַ קייט. מיט אַמאָל איז טויט־שטיל געוואָרן — די שטילקייט איז באַלד אויפגעריסן געוואָרן מיט אַ קרעכצנדן שרעקסיאָמערן פון אַ קינד, אַ באַפאַלענעם פון אַ משוגענעם הונט וואָס בייסט און צערייסט עס אויף שטיקלעך, אָנצונדנדיק אין מיר אַלע עלעמענטן מיט אַ שטעכיקער בריענדיקער שרעק, אַ דור־דורות׳דיקע מייזנשרעק אָנגענומענע אַלס אַ נאַטירלעכע פון דור דורות, און מיין מייזנהערצל האָט ניט אויסגעהאַלטן, פאַראַליזירט וועריק פון דער צו קאָנצענטרירטער און אויפרייסנדיקער שרעק און אוועקגע׳חלש׳ט, אויסלייזנדיק מיין פאַרבליבן פּיצעלע־עפּעס אין אַ פאַרגליווערטער שטילשטאַנד פאַרגעסנהייט־רו.

זוען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט האָב איך מיך געפּונען אין דער האָלץ־קאַמער אַ צעבלוטיקטער, צעשניטענער פון די שטיקלעך גלאָז ביים אַרויסהאָקן מיט זיך דאָס פענסטער, אָבער קיין פּיזישע שמערצן האָב איך לחלוטין ניט געשפּירט, גלייך די ווייטאָק־געפילן זיינען אַטראָפירט געוואָרן. עס האָט מיך געדריקט, געמאַטערט אַ סענסאַציע פון אַ מאָדנעם געפילסוויסן, אַ זאָנדערבאַרע דערשטוינענדע נייע דערפאַרונג: אַז מיין געווען באַשאַף־וועזן וואָס האָט אין משך פון מיין עקזיסטענץ אויפגעבויט און צוזאַמענגעשטעלט מיין מענטש־מאַשין איז אַצינד דורך אַן אומגליקס־פאַל צעשאָסן, — צעשמעטערט געוואָרן פונקט ווי דאָס פענסטער — גלאָז אויף צאָללאָזע צעשפּריצטע שטיקלעך, און ווי דאָס גלאָזבראָך וועט שוין קיינמאָל ניט קאָנען צענויפשטעלן־פאַרמירן און ווידער מיט זיך דערגענצן דעם אָפענעם לאָך מיטן געוועזענעם נאַמען־קעפּל: „אַ פענסטער מיט דורכזיכטיקע גאַנצע גלעזערנע אויגן", אַזוי אויך וועלן מיינע צעשפּליטערטע פערזענלעכע בראָך־שטיקלעך קיינמאָל שוין

גאַנץ ניט מאַכן מיין צעריסענעם, צעקלאַפטן און אויף שטויב צעמאַלענעם „איך" פון מיין אַמאַליקן און איצטיקן לעבן. —

איין גלאָז שפּליטערל האָט אויפגעשניטן אין מיר אַ דעראינערונג, אַז אַ גאַנץ מענטשעלע וואָס איז נאָר וואָס צעבראָכן און צעשפּליטערט געוואָרן אויף פּיצלעך האָט אין דער קאַמער און אין דער זואַנט פון אַנגעהאַקטן צענויפגעלייגטן האַלץ פאַרשטעקט און באַהאַלטן אַ ביקס מיט אַן אַרויפגעשרויפטן שטעכמעסער אויף דעם עק. אַן אַנדער זכרון־שפּליטערל — אַז איך, אַ צעשפּליטערט מיש־מאַש מענטשעלע, מוז באַלד אַרויסשלעפּן פון דער וואַנט באַשטימטע קלעצער. און אַ אויספאַלגנדיקער גולם האָט מיט איבערגעווײַנטלעכער קראַפט דאָס געטאָן, אויסהוילנדיק אַ לאָך אינ־מיטן דער וואַנט אַרום דער ביקס, ניט באַגרייפנדיק דעם קלאָרן זין פונם טאַט. מיין פאַר׳גולמ׳טער „איך" האָט פאַרגעסן־פאַרלוירן דעם שייכות פון עבר־הוה־צייטן און אין אַ פיניקנדער פאַרלעגנהייט ניט געוואוסט וואָס וווייטער צו טאָן. אַן אַנדער אַפּגעריסענער שפּליטער האָט מיך מעכאַניש דעראינערט, צעברעקלטערהייט אַ וואָר־נעגדיקן שטויס געטאָן איך זאָל מיך באַלד באַהאַלטן און פאַרשטעקן מיט זיך דעם נאָר וואָס געמאַכטן לאָך אין דער וואַנט. איך באַגרייף נאָך ניט קלאָר דעם זין און דעם פאַרוואָס, ווייל די גרעסערע צאָל שטיקער און שפּליטערס פון מיר ליגן נאָך ערגעץ אַנדערש צעוואַרפענע־צעפּלויגענע, אָבער איך טו דאָס אויטאָמאַטיש און גיך, ליגנדיק שוין אַ מענטש־קלאָץ אויסגעצויגן־אייגעקרעמפּעוועט ווי אייגעמויערט צווישן די אַנדערע קלעצער.

אַזוי זוי צענויפגעפּלויגענע פליגן אַרום אַ נבלה האָבן זיך אַנגעהויבן צו זאַמלען און אומקערן צו מיר אין אַ כאַאָטישער אויסגעמישטקייט די פייער־פליגעלעך — די זיך אַנצונדנדיקע און אויסלעשנדיקע גענאַנקען־שפּליטערס, צעוואַרפענע, איבער־געריסענע שטיקלעך דעטאַלן פון אַלטע בילדער, געוועזענע פאַקטן־פאַסירונגען, אַרויס־שיילנדיק אַן אָפּדרוק אין מיין טומאַנעם וויזיע־שפּיגל פון אַ געשפּענסט־מאַמענט וואָס איז שרעקלעך אומבאַנעמלעכער ווי צוויי מאָל נאָכאַנאַנד דערמאָרדעט צו ווערן. זינט מיין עקזיסטענץ נאָך אומדערפאַרענע, וואַרגנדיק שטיקנדיקע שרעק־ספּאַזמען האָבן מיך גרימיק באַפאַלן, צענויפקאָרטשנדיק און צעציענדיק ווי מיט צעגליטע צוואַגגען און ווידער מיט בראַנדן בריענדיק, מיך איינשרומפּנדיק. — יעדעס גליד האָט זיך געוואַרפן, געצאַפּלט, געריבן זיך ציטערנדיק איין גליד אינם אַנדערן, ווי בלינדע הינטלעך שרעקעוודיקע געקראָכן איינס אויפן צווייטן זיך שטויסנדיק, בייסנדיק זיך צייגלאַז און אין שטעכנדע קרעמפּן זיך געוויגט־געשטיקט אין אַ פאַראַקסיזם־טאַנץ.

שרעק, צוערשט אַ נאַמענלאָזע, האָט ווי מיט בראָטנדיקע שפּיזלען אַדורכגע־בויערט מיין מאַרך, אָט מאַרדנדיק מיט שרעק און ווידער דורך שרעק אויפלעבנדיק, אַזוי אומאויפהערלעך ענדלאָז אַז איך האָב עקספּראָמט באַקומען צוריק די פליסנדע באַוועגונג פונם דורך שרעק פאַראַליזירט געוואָרענעם פאַרשטאַנד און איך ווער דיקטירט מיט אַ פּיינלעך אַנטשלאָסענעם וואונטש־פאַרלאַנג איך זאָל אייגמאָל פאַר אַלעמאָל מיט אַן אמת שטאַרבן, זאָל זיין פון אַ אומבאַוואוסטער נאָר נאַטירלעכער טויט־שרעק, איידער אַזוי אומדערטרעגלעך געפּייניקט צו ווערן פון אַ באַהאַלטענער אומבאַ־וואוסטער „פאַרוואָס שרעק" וואָס אַגאַניזירט אין זכרון מיט אַ נאָך שרעקלעכער פונם טויט׳ס איבערגעדעקטער פאַרהוילענער שרעק. — —

איך שטרענג אַן דעם פולן סכום קראַפט וואָס בושעוועט אין מיר אונטער־

צוהויבן מיטן גאַנצן קערפער די וואַנט מיט האַלץ, וואָס האָט מיט שפּענערדיקע צעשפּאַלטענע הענט זיך געשלאָסן איבער מיר: איך וויל זיי מאַכן צו באַווּסטזיך, צו צעטרייסלען און דורכדעם ענגער זיך שליסן און פאַלן אויף מיר צעקוועטשנדיק מיך אויף אַ טויט שטיק־האַלץ כדי דערלייזט צו ווערן פון דער העסלעכער שרעק וואָס איך קען מער ניט פאַרטראָגן און וואָס איך וויל פאַרגעסן איר באַדייט און מיאוסן מקור אויף אייביק. — באַלד אָבער ווערט מיין זעלבסטמאָרד־פּרואוו באַזיגט־אַנטוואָפנט פון אַ געדאַנק־פונק, אַז דאָס זעלבע פאַסירט דאָך מיט אַן איבערגעשראָקענעם פערד אין זיין ברענענדיקער שטאַל. — די פּאַניק־בלינדע שרעק פאַרן פייער, פאַראַליזירנדיק זיין לעבנסאויפהאַלט־אינסטינקט, ברויזט אויף אין אים אַ קראַפט־מאַקסימום וואָס באַקעמפט אַלעמענס אַנשטרענגונגען אים אַרויסצוראַטעווען, און דער איבערגעשראָקענער פערד, וועג אַפילו אַרויסגעשלעפט פון דער פאַסטקע, רייסט זיך באַלד אַרויס פון זיינע רעטער ברוקנדיק און שפרונגנדיק צוריק אין פייער אַריין. —

פון די אַלע שטרייטנדיקע, זיך אַרומריסנדיקע און צוזאַמענגעפּרעסטע ווידער־שפּרעכנדע געדאַנקען־שפּליטערס האָט מיטאַמאָל אַ שאַרף פאַרמירטער אינהייטלעכער געדאַנק אַנגעהויבן צו שפּריצן מיט פונקען, קריסטאַליזירנדיק זיך אין אַ דערקענטלעכן באַשטימטן פאַרם־געפיל; — ווי אַ צעגליט שטיק אייזן בויגט זיך הינטערן שמיד'ס האַמער ווערנדיק אויסגעקנאַטן אין אַ באַשטימט פאַרמירטער גאַנצער זאַך אויף דער קאָוואַדלע, איז מיר קלאָר קענטיק געוואָרן אַז די פאַראַליזירנדיקע און פייניקנדע שרעק איז ערגער פונם טויט גופא, איז בלויז די שרעק פאַר אַ מורא צו מוזן און צו וועלן פאַרמולירן אין קלאָרע באַגריפן און אין שאַרפע בילדער אָט דאָס שרעק־לעכע וואָס איז אין אַ מאָמענט פריער מיט מיר, מיט ביידן געשען, און וואָס וועט זיך אינם שרעקלעכסטן פאַרענדיקן אויב איך צעשיס ניט אָט שוין אינם קומענדן מאָמענט די קינסטלעך אויפגעקומענע שרעק מיט מיין אייגנגעשאפענעם טויטנדיקן בליק, רייבנדיק, קאָנצענטרירנדיק מיינע צעגליטע געדאַנקען אינם האַמערדיקן ווילן אויף איין ברענעדיקן ציל־פונקט. —

דעמאָלט האָב איך ווי אין אַ שאַרפן פאָקוס דערזען און באַגריפן דעם גאַנצן דין־וחשבון פונם געשעענעם און דער העסלעכער שרעק־מאָנסטער וואָס האָט מיך געהאַלטן געפענטעט, נאַרקאָטיזירט מיט זיין גיפטנדן טשאָד, אָט דער שטינקנדיקער מיט סם־גאַזן שרץ איז דורך דער אויפגעגאַנגענער זון אין מיר פון אַ היציק־אַקטיוון ווילן און אויפגעלויכטענעם באַוואוסטזיין ענדלעך דערשטיקט געוואָרן אוז געפֿגר'ט און די שרעק־ספּאַזמען האָבן מיך אָפּגעלאָזט און זיינען אין אַיין אָטעם־צוג פאַר־שוואונדן געוואָרן.

אַ מאָמענט — איך שטיי פעסט שוין און שטאַרק אויף מיינע פיס, שפּירנדיק אין זיך די אַנטשלאָסנקייט און פלינקייט פון אַ דערוואַכטער חיה אין איר הונגער־לוסט, — פילנדיק ווי די אַדערן און האָרץ פאָמפּען זיך אַן מיט אַ שלאָכט־ברענענדער ברויזנדער פליסיקייט, ווי די נערוון־סטרונעס זוערן אָנגעצויגן שטייף און עלאַסטיש; די אַרויסגעצויגענע ביקס ווערט אין מיין זיכערער אָנגעשטאָלטער האַנט אַ וויכטיקער מיט מיר צענויפגעוואָקסענער קערפער־טייל.

איך האָב דערפילט אַ פילפאַכע דורך אַלע חושים פאַרזוכטע מיט אַלע טעמים באַ־טעמ־טע מעכטיקע קראַפט אין מיר, וואָס איז גרייט צו קעמפן מיט אַ גאַנצן וואַלד צעווילדעוועטע חיות קענעדיק זיי בייקומען. צוערשט אָבער (דיקטירט מיר מיין אַקטיוו גענוּאַרענער ווילן) וועל איך מוזן צעשמעטערן־אומברענגען אַ שוואַכ־

זיניקע געפערלעכע מענטשלעכע בעסטיע מיט וועמענס עפּוש׳דיקן בלוט איך וועל באלד מיט אַ פּאַראויס שוין געשפּירטער זיגערישער פרייד און מיט אַ געדורשטיקן זיסן עקל ביז צום ברעכן זיך אַנטרונקען און מיט צופּרידנקייט באַשמוצט ווערן. —

איך האָב מיט אינערער זיכערקייט געוואוסט אַז די גאַנצע גרויל־פּאַסירונג, וואָס האָט זיך דוכטנדיק געצויגן אַן אייביקייט, האָט אייגנטלעך געדויערט ביז איצט געצייטלט מינוטן. רירעוודיק־אַקטיוו, געצוימט־רואיק און געשיקט־געשווינד האָב איך פּאַראויס אויסגערעכנט יעדן שריט און באַוועגונג, אַן אַ ציטער פון אויפּ־גערעגטקייט האָב איך שטיל, אומבאַמערקבאַר ווי אַ פּאַנטהער זיך אַרייַנגעגליטשט צוריק אין צימער, הערנדיק פון ווייטנס אַ סאַפּן און אַ כריוקען פון אַ מענטש־חזיר איבער זיין פּאַרצוקטער רויב, דערזעענדיק דורך אַ ווייכער פּערלמוטערדיקער לבנה־שיין, די העסלעכע מאַלפּע־באַוועגונגען פון דער אין שלאָגנדע רעפלעקסן זיך וואַרפּנדיקער טייל פון זיין פּערדישן אַנטבלויזטן פונהינטן, באַמערקנדיק דעם סילועט פון זיין רעוואָלווער ביים זייט אויפן בעט, קרעכצנדיקן הינטער זיינע שוועדע מאַסיווע אָפּ־און־אויף מעכאַנישע באַוועגונגען, נאָר ניט זעענדיק דעם קרבן וואָס איז אינגאַנצן געווען פּאַרשטעלט און פּאַרדעקט מיט זיין אומגעלומפּערטן ריזיקן גוף. —

אין אַ שניט־טייל פון אַ בליץ האָט דער קינזשאַל אויף מיין ביקס טיף אַדורכגעשטאָכן אַ לבנה־באַלויכטענע באַק פון זיין דיקן פונהינטן, האָבנדיק אינזינען אַז כל זמן ער ליגט אויף איר זאָל איך קיין קויל פון דער ביקס אין אים ניט פייערן. וועג דער צום טויט־דערשראָקענער פון דער אומגעריכטער אַטאַקע אוז שטאַרק פּאַר־וואונדעטער בלוטנדער באַנדיט האָט מיט אַ ווילדן רעווע־קוויטש פון אַ געקוילעטן חזיר אָפּגעשפּרונגען אינסטינקטיוו פּאַראויס, אום אַרויסצורייסן דעם צעשניטענעם הינטן פונם טיף אַריינגעשטעקטן מעסער אין אים, האָט ער אויך פון צעטומלטקייט און וויטאָקן פּאַרוואַרפן די הענט אויף אַ־הינטער, וועלנדיק זיך העלפן אַרויסצושלעפּן דעם קינזשאַל מיט דער ביקס פון מיינע הענט און זיך נאָכדעם אַרויפּוואַרפן אויף מיר. איך האָב עס נאָך פריער געוואוסט ווי אַזוי דער טעמפּער חזיר וועט נאָכפּאָלגן מיין פּלאַן און טאָן און האָנדלען לויט מיין דיקטירטן שטומען באַפעל וואָס וועט ענצלעך אַנטוואָפענען זיין לעצטע רעטונגס־מעגלעכקייט. מיט זיין צוויטן פּאַרצוויפּלטן פּרואוו האָט ער זיך זעלבסט פּאַראורטיילט צום טויט. די צווייזייטיקע מעסער־שאַרפּן וואָס זיינע אַנגעשטרענגטע הענט האָבן קראַמפּהאַפּטיק און מיט ווילדער אַנגסטיקער קראַפט אַנגעכאַפּט האָבן אים די פינגער איבערגעשניטן. דאָן ערשט בין איך אים צו הילף געקומען און מיט אַ מערדערישׂ־גיריקן פּאַרגעניגן זיך געקליבן צו באַזייטיקן פון אים מיין בעסטן געטרייסטן מערדער־פּרעזענט — דעם געהאַסטן־געליבטן מיט רויטס באַ־פּאַרבטן מעסער,

קרעפּטיק־שפּילעוודיק האָב איך געבויערט און געדרייט אין אים מיטן קינזשאַל ווי מיט אַן עגבער, ברייטער צערייסנדיק די שניט־וואונדן אינם פּליש. פון דער מענטש־פּאַר־מענטש אויסטראַכטנדיקער שפּיל האָט ער זיך אין געברומטע בראַנד־וויטאָגן און אין קאַנוואולסיעס אויסגעצויגן פלאַך אויפן דיל. אַרויסציענדיק דעם קינזשאַל פון זיין צעדרויבטן פלייש מיט אַ פלומפּ ווי אַ (פּראָפּנציער) גרייצער דעם קאָריק פון אַ פלאַש האָט פון דער אויפגעריסענער טיפער לייקע אַרויסגעזעצט אַ בלוט־פּאַנטאַן וואָס האָט מיט אַ וואַרעם קלעפּעדיקן ליאַף אָפּגעגאָסן מיינע באַרוועסע פּיס און אין מיין האַרטן פּאַרשטאָלטן האַרצן אַריינגעגאָסן אַ שטראָם פון אַ וואַרעם־עקלדיקן פּריקרען קיצלדיקן פּאַרגעניגן.

מיט עטלעכע באַנייטע געשענקטע שטעכ־קושן אין זיינע פאַרשיידענע לייב־
טיילן האָט ער זיך צעטריפעט און דערמונטערט געוואָרן, און ווען ער האָט, ווער
וויסט אים מיט וועמענס קראָפט־אָנשטרענגונג זיך אונטערגעהויבן פאַלנדיק צוריק
און קריכנדיק אויף אַלע פיר צום אָפענעם פענסטער לאָך, פאַרהאַלטנדיק מיט די
צעשניטענע הענט דאָס געישעטע בלוט, האָב איך קוים איינגעצוימט מיין צעשפילטע
אויפגעזאַטענע בלוט־דורשט און דערוואַכטע ליידנשאַפט צו טוטן אים, יאָ, אַ הייסע
היינטצייטיקע מענטשלעכע ברענענדע מאַרד־לוסט, אין דעם פאַל צו צעפליישן אייגנ־
הענטיק דעם האַלב־שוין צעשניטענעם חיה־מענטש, דאָ אויפן אָרט פון זיין טויט־
פאַרבערעך, אויסשטעכנדיק זיינע אויגן וואָס האָבן בלויז שלעכטס און מאָרד געשטאַלטיקט
און געשטאָכן, אָפשנייידנדיק די „ערלה" און אַריינשטופן אין זיין פיסק און גאָרגל,
דאָס אַלעס וואָלט נאָך אַלץ געווען אַ בלאַסע פאָרם פון אַ „מידה כנגד מידה" שטראָף.
שווער האָב איך בייגעקומען דעם ברענצאָרן־אימפולס, קאָמפענסירנדיק זיך מיט דעם
אַז ער וועט סיי ווי סיי, פּרובירנדיק צו אַנטרונען אין דעם צושטאַנד גיך פּגר'ן אויפן
וועג פון אַ בלוט־פאַרלוסט. —

דאָן, זוען ער איז שליוכצנדיק־רעוועדיק דערקראָכן צום פענסטער־לאָך אויף
אַרויסצואוואַרפן זיך אין דרויסן האָט מיין ביקס־שפּיז ווי פון זיך אַליין, ווי אומגעריז
ברעכנדיק מיין דיסציפּלינירנדן זעלבסט־באַפעל, בשותפות מיט די אויטאָמאַטישע
הענט דורכפירנדע דעם פסק־דין, ווידערראַמאָל זיך אַריינגעשטאָכן אין זיין צווייטער
הינטערשטער באָק און אַראָפּגעשליידערט צום דרויסן־גרונט פון וואַנעט ער
האָט אַ וואַיענדיקער זיך געקייקלט באָרג אַראָפּ צו זיין סוף; ערגעץ־וואו וועלן די
היימלאָזע בלאָנדזשנדע אויסגעהונגערטע הינט פּראָווען פון זיין פּגר אַ פעטע הינטישע
סעודה.

* * *

בשעת מיינע צוזאַמענגעפּרעסטע פיזישע, דענקנדע און פאַרשטעלונגס־קרעפטן
זיינען געווען אינגאַנצן קאָנצענטרירט אויף איין ברענענדיקן ציל־פונקט צו טויטן דעם
פיל־פאַכיקן געפערלעכן מערדער, איז קיין שאָטן פון אַ וואונטש, קיין פונק ווילן ניט
געבליבן אין מיר צו וועלן זיך דערוויסן ביים ערשטן מאָמענט פון אַריינדרינגען
אין צימער, צי „זי" לעבט נאָך, פונקט ווי קיין לער ווינקל פון מיין „יש" איז ניט
פאַרבליבן צו טראַכטן צי איך לעב נאָך.

מיט מיין אינערלעך דיסציפּלינירטן באַוואוסטזיין האָב איך קענטיק געוואוסט,
אַז אין פאַל פון אַ פריי געלאָזענעם נאַטירלעכן ערשטן דראַנג אויסצוגעפינען צוערשט
צי זי לעבט נאָך, וואָלט איך, אין אייגקלאָנג, באַנומען אַז אויך איך לעב. און אויב
זי לעבט ניט — צו וואָס דאָן זאָל איך נאָך כלומערשט לעבן? — דעמאָלט וואָלט דער ציל
פון אונזערע זינלאָז פאַרשניטענע זינפולע לעבנס צעשמעטערט און געטויטעט געוואָרן,
פאַרבלייבנדיק אויף אַלע צייטן אומזיסט געשענדיקט, ציללאָז און וואָס פאַראַכטנדיקער
— נקמה־לאָז. אַן אינערע שטים פון אַ פורכטלעכן אמת האָט צו מיר געדונערט, אַז
אַלע קומענדע צייטן וואָלטן געבראַנדמאַרקט געוואָרן רעפלעקטירנדיק אויף די אין
סופ׳יקע צייטן מיט דער קיינמאָל שוין ניט אָפּגעוואַשענער בלוט־שאַנד. דער אומגע־
רעכטער און אומבאַשטראָפטער אומקום פון איין מיט שיינקייט און גוטס לויכטנדן
נפש מוז און זאָל שטעמפלען מיט אייביקער אומפאַרגעבלעכער שאַנד, אַנטוווערטנדיק
דאָס לעבן פון דער גאַנצער מענטשלעכקער משפחה לדור דורות. — דער נקמה־דורכפאַל
האָט ניט געטאָרט פאַסירן, אָפילו ווען אַלע וועלטן וואָלטן אינם אַקט־פּראָצעס געמוזט

אונטערגיין. דעריבער זיינען די עלעמענטאַרע יסודות פון אונזערע ביידנס יש־שפירונגען געווען אַרונטערגעשטויסן צום דעק פון מיין באַוואוסטזיין, כדי ניט געשעדיקט־געשטערט צו ווערן פון אַ זייטיקער שוואַכקייט־סענטימענט בעת׳ן פייערן דעם נקמה־אַקט.

אָבער נאָך אַלעמען שוין, אומקערנדיק דעם באַפרייטן קאָפּ פון אין שוועריקער אַרבעט־אויפגאַבע פונם פענסטער אין דער ריכטונג צום עקידה־בעט האָב איך מיר דערלויבט צו באַרואיקן זיך מיט אַ טרייסט־השערה אַז איך האָב דורך דער גאַנצער שלאַכט־סצענע אומבאַוואוסטזיניק געווואוסט אַז זי לעבט און איז קערפערלעך מן הסתם לייכט באַשעדיקט, ווייל לויט דער בעסטיאַליש דערוואַרבענער טבע פון דעם סאָרט דעגענעראַטן, פאַנגען זיי אַן לאַנגזאַם צו פייניקן זייער קרבן אויסציענדיק און פאַרלענגערנדיק דעם פראָצעס פון דערמאָרדן ערשט נאָכן פולן איבערזויפן זיך, נאָכן גענצלעכן לוסט־דערשעפונג פון האָבן אַן אַ שיעור ווידערהאָלטע געשלעכט־אַרגיעס כדי צו דערגרייכן זייערע פערוועזע רייצונגען און קלימאַקסישע אויפטרייסלונגען — באַפרידיקונגען דורך אומגלויבלעכע אימפראָווויזירטע פיניקונגען און ענדלעך דורך מאָרד. —

אין דעם פאַל אָבער האָט די אַטאַקירנדע בעסטיע, ניט באַוויזן דורכצופירן די פולע רוטין זיינע, ווייל ער איז נאָך געווען אין דער ערשטער סטאַדיע, גרייטנדיק זיך אַרויסצוקריגן פון זיין באַזונדערס אים אַפּעקטירנדיקן, רייצנדן קרבן, וואָס מער ליידנשאַפטס־ברענלוסטן און דעריבער האָב איך אים געפאַקט אין דער ערשטער פאָזע פון זיין געריייצטן נאָך ניט איבערזעטיקטן קערפערס געשלעכטלעכע מעכאַניש־אַקטיוויטעט פונקציעס.

איידער איך האָב מיך פאָרזיכטיק, אויף די שפּיץ־פינגער, מיט אַן איינגע־האַלטענעם אָטעם, דערנענטערט צו איר האָט מיר מיין דורך העלישע ליידנס־פייערן אויסגעגליטע פאַרשטאַלטע ווילנסקראַפט דיקטירט: „אין דעם מאָמענט ביזטו איר מער ניט קיין לייבלעך נאָענטער מענטש — געדענק עס! זאַלסט אונטערדריקן אין דיר יעדן געפיל־אויסברוך, יעדן אינטימען פאַרלאַנג, יעדן אימפולס אין פאַל פון ניי אויפקו־מענדע אומדערוואַרטעטע אַנטוויקלונגען. דער אויפוואַכונגס דערשיטערונג־שאָק קאָן איר פאַרשאַפן אַ מאָמענטאַלן טויט! אויב ניט פיזיש איז גייסטיק. געדענק! אַצינד ביזטו נאָר אַ געלאַסענער רעטער אין אַן אומגליקס־פאַל. פאַרבלייב — קאַלט און רואיק — געלאַסן ווי אַ ריכטיק פונקציאָנירנדע מאַשין, וועסטו איר דעמאָלט קאָנען לייסטן די נויטקע ווירקזאַמע ערשטע הילף!

און דער שנעלער־הילף־שליח איז ניט געווארן פאַרלוירן, נאָר אַ קיל און באַ־טראַכטער צוגעגאַנגען צום חולה וואָס איז געלעגן, צעשפּרייט, פאַרבלוטיקט, באַוואוסטלאָז. מיין ערשטער אימפולס צו פילן איר פולס (מיין האַרץ, ברעכנדיק די דיסציפּלין, צע־האַמערט זיך, צעשפּרינגט זיך פריידיק: זי לעבט!) איר האַרץ פונקציאָנירט. — לויט באַשטימטע דיאַגנאָסטישע סימנים — דראָט איר ניט קיין גרויס געפאָר, בלויז זייער אָפּגעשוואַכט. איילנדיק איר געמאַכט די נויטיקע איינשפריצונג הינטער דער הויט צו סטימולירן, קרעפטיקן דאָס האַרץ. נאָכהער די צווייטע — אַ סאָלידע דאָזע שלאָף־סערום צו האַלטן איר אין אַ באַרואיקנדן שלאָף פאַר עטלעכע שעה. נאָכדעם זיך פאַר־נומען מעטאָדיש, סיסטעמאַטיש, פלייסיק אַרײַנטאָן אין דער פילפאַכיקער אַרבעט פון אַן אַרצט, באַרמהאַרציקער און סאַניטאַר — אַנטיסעפּטיש אַרומוואַשנדיק די צע־שלאָגענע, געפיניקטע, פאַרשוועכטע גלידער פון דעם קינדיש־צאַרטן מיידלשן־לייב. מיט פאָרזיכט(איר ניט אויפצוואוועקן פאַר דער צייט) באַזאַלבט, דעזינפיצירט און באַנדאָ־

זשירט די צאלרייכע שניטן־וואונדן פון די שארפע, שמוציקע נעגל און טירענישע ציינער באנוצטע פון בעסטיאלישן מאניאק בעת זי האט ארויסגעווייזן א העפטיקן וויידערשטאנד.

אפגעפערטיקט זיך מיט א רייַ אנדערע פראפילאקטישע און קאמפליצירטע אק־ציעס איז דער חולה געבראכט געוואָרן אונטער דעם געווייגלעכן שפיטאל־רעזשים. צולעצט איינדעקנדיק איר — האב איך מיטאמאל דערשפירט, אז מיינע קני בויגן זיך אונטערן שאקלדיקן גוף, ווי די צעבראכענע פיסלעך פון א בענקל וואס האלט ביים איבערקערן זיך, אומפאלנדיק צוזאמען מיט דער איבערגעלאדענער שוועסטער משא אויף דעם. דאס האט מיך דערמאנט, אז איך מוז טאקע קניען פאר איר און זיך זעצן קניענ־דיקערהייט אויף די הינטערשטע פיס־טיילן ביים בעט מיט א כיון, כדי ניט איינ־צודרעמלען, ניט אוועקפאלן פון דערשעפונג, היטנדיק דאפלט: די קראנקע, ניט דורכ־לאזן, ניט פארזען דעם קריטישן מאמענט פון איר דערוואכונג (ביים געדאנק אליין ווי אזוי מיר ביידע וועלן אויפנעמען דעם מאמענט האט א גרויליקער היציקער ציטער דורכגעשפיזלט מיין רוקנביין) און, אינצייטיק, האלטן א וואך אויג איבער טיר און פענסטער אויף א מעגלעך צווייטן באנדיטס וויזיט, האבנדיק צוגעגרייט בא מיינע פיס די אנגעלאדענע ביקס און אין מיין האנט דעם באנדיטס פארבליבענעם פיסטאלעט. נאכדעם האט מיין ווילנס־שד'ל מיר באפוילן, מיטטיילנדיק און אדורכשמועסנדיק זיך מיט מיר:

— „דיין מיסיע אלס די ערשטע הילף דערלאנגער איז פארענדיקט. צייטווייליק, פארשטייט זיך. דיין איצטיקע מיסיע פון א טאפלטן שומר פאדערט אנגעשטרענגטע קאנצענטראציע — וואַרשיינלעך באלאנגסטו צו די גראטעסק־טראגישע „שרעטעלעך", וואס ווערן ווי אין א מעשה'לע קיינמאל ניט מיד ארומצושפילן זיך. — נאר, נעמענדיק אין באטראכט (לויטן בוכהאלטערישן לשון), די אלע ציפערן, פיגורן, פאקטן, וואס דו האסט אין די לעצטע פאר שעה געריכטן, סומירט און דורכגעלעבט — קאנסטו נאך פון די גאזן דא פארטשאדעט און שלאברדיק ווערן, פארזינקען אין א אייביקן שלאף, און פארשפילן אויך דיין אייגענעם קליינעם לעצטן לעבנס־חשבון.

כדי דער דאזיקער נארישער אומזיניקער לעבנס־פארס זאל ניט פאסירן פאר דער (וואס פאר א נפקה־מינה פון וועמען) באצייכנטער צייט, איז דרינגלעך נויטיק זאלסט זיך אביסל פארווייַלן, צעשטרייַען. נו, — זאל זיין מיט א מאסקאראדן־שפיל".

א נו, באַחשבון פאר א בעלנות, וויפל מענטשעלעך אין פארשידענע מאסקעס דו האסט אין דיין קורצן שרעטעלע־לעבן אויסגעשפילט? — אלזא, זעץ פאר, שפיל זיך ארום מיט די תליות פון דיין פורים־שפיל, געפין אויס פאר דיר די פאסיקע מאסקע פאר דיין, פון איצט אן און ווייטער, צעשאסענעם און צעשפליטערט פארבליבענעם, דיין צעפולוועדטן אין אויפרייס־שטויב פיל־פרצופ'ימדיקן קליינעם מענטשעלע (געפאר־וואַרנונג: היט אייך מענטשן, פארן קליינעם צעבראכענעם מענטשעלע, — וועט גאט ברוך הוא, מיט אלע זיינע באצאלטע יוצר־משרתים, אייך אויך אפהיטן"") און איך האב פיבעריש אנגעפאנגען מיך צעשטרייען געדאנקלעך, ספירימטועל, עמאציאנעל און אויך וואנזיניקלעך אונטערצוזוכן און צו פאלמעסן מיינע און אנדערע מענטשעלעך איז די מאסקעס.

* * *

מען זאגט מיט פארשטענדלעכער און בארעכטיקטער איבערטריבנקייט, אז דער מענטש קען אלעס איבערטראגן, — סיי פיזישע ענוים, סיי גייסטיקע ליידן, דאס געפיל

פון זעלבסט־אויפהאלט שטויסט ארונטער דעם טויט־אמת פון די וואריאירטע גרענעצן אין די אפגרונטן פונם באוואוסטזיין, טיף באגראבנדיק זיי בשעת א סכנה אינם קבר פון פארגעסנהייט, בכדי דער אטאקירטער מענטש זאל ניט אנטמוטיקט ווערן אין זיינע איבערמענטשלעך שווערע קאמפן בעת'ן ראטעווען זיין נפש און זיינע אידייען פון אומקום. אבער אומבאוואוסטזיניק ווייסט ער פונם „מלאך חבלה" וואס איז ממונה איבער די באר־ יערן, גרענעצן דורך א וועלכע קיין באשעפענישן קאן ניט זיך אדורכרייסן און בלייבן לעבעדיק און גאנץ.

איך האב מיטאמאל באנומען, אז נאכדעם ווי די טויט־סכנה און אנגעשטרענגטע קאמפס־שטורעמס האבן זיך אויסגעבלאזן, זיינען פון די טיפענישן ארויסגעשליידערט געווארן אויף דער פלאך, — ווי גע'פגר'טע פיש אויפן וואסער, — די באשרענקנדיקע גרענעצן וואס קיין בשר ודם קאן זיי ניט באזייטיקן און צושטערן. איז מעכאניש געזעצ־ מעסיק אז א שטארק אנגעצויגענע ספרוזשינע זאל פעריאדיש נאכגעלאזט ווערן אויף צוריק, אויטאמאטיש צי דורך אויסערסט דירעקטן אויפדרייען אום ניט צו פלאצן. — אזוי זיינען נאטירלעך די דערשינענע רעאקציעס פון אנלאדן־אויסלאדן דעם מענטשלעכן פיזישן תוכן און גייסטיקן מהות אין זיינע אים אליין אייגנטימלעכע און באשטימטע גרענעצן דורך אקטיוון פארלאנג, אמווייניקסטן — ספאראדיש, כדי נישט צוזאמענ־ ברעכן. —

וויפיל איך האב מיך ניט אנגעשטרענגט, מיט א זעלבסט באשטימטער צילגעווענט־ קייט אויפצוהאלטן מיין וואכזאמקייט און פארקירעווען דעם געדאנקען־שטראם אין קינסטלעך־צעשטרייענדע ריכטונגען, האב איך געשפירט אז איך האב דערגרייכט שוין די טויטנדיקע דעמארקאציע־ראנדן פון מיין וועזנס גרענעצן און יעדער פרואו פון דורכרייס וואלט באדייט א דינאמישער אויפרייס פון מיין פולער ארגאניש עמאציאנעלער איבערגעצויגנקייט.

מיין מוח האט זיך אפגעזאגט צו דענקען און חקירה'ן, מיינע ווי מיט בליי אנגע־ גאסענע גלידער האבן זיך געוואקלט, געצויגן, געלעכצט צו צופאלן צו א ממשות'דיקער הארטער זאך, צוקלעפן זיך צו א קעגנשטאנד און פארגליווערט ווערן אין אן אומבאוועג־ לעכער שטומער רו פון פארגעסנקייט — אבער ניין, ווי קען איך? ווי מעג איך איממאביליזירט ווערן און פארשפילן פילייכט דאס וויכטיקסטע — איר אויפוואכונג? אן אומבאקאנטער, אבער גרונטיקער געפיל האט מיר דיקטירט וואס צו זיין, (ווייל זוער ווייס אין וואס פאר א גייסטיקן צושטאנד זי איז?) און צו קאמאנדירן — באהערשן ווי מעגלעך די אויפקומענדע פארלעגנט־טריבסטע סיטואציע פונם ערשטן מאמענט אן ווען אירע אויגן וועלן זיך עפענען, אומקערנדיק זיך צו דער גרויזאמער ווירקלעכקייט. כ'האב אין אפגעריסענע טערמינען פרובירט טראכטן וועגן מיין נויטווענדיקן האנדלען אינם קריטישן מאמענט, ניט האבנדיק קיין אנונג ווי אזוי, פארלאונדיק זיך אינגאנצן אויף דער אינטואיטיוו ספאנטאנער אויפבליצנדער אנטשיידונג, דעם מאמענט וואס וועט צעהוידן, צעטרייסלען, אראפוואַרפן און אויפהייבן דעם וואג־ווייזער מיט די גורל־וואג־ שאלן פון אונזער ביידנס צוקונפט. — ניין, איך טאר ניט און איך וועל מיך ניט אונטערגעבן צו דער שארף אנגעקומענער רעאקציע פון מיין אלגעמיינער דערשעפטקייט און וואך זיין; בלייבן וואכזאם ביז נאכן דערווארטעטן קריטישן, דעליקאט שאקירנדסטן מאמענט. —

אמת, קאלט איז מיר און שוויים־אנגסטן באשלאגן מיך; איך ציטער און פריר און ברען גלייכצייטיק מיט היצן־קעלטן, אבער איך מוז זיי גובר זיין, איך מוז מיך קינסט־

לעך דערוואַרעמען און זיך שטאַרקן ווי אַ מידער זעלנער אויפן אָנפאַרטרויטן געפערלעכן פּאָסטן, באַקעמפּנדיק זיין גנבה׳ש דערגענטערנדיקן שונא: דעם לאָקערנדיקן שלאָף.

אויף אַ ווייל נאָדלט מיך אַדורך אַ הייסער שטראָם, אויפמונטערנדיק די אינערט געוואָרענע לייב און זעל מיט שטעכיקע דעראינערונגס ליכט־פלעקן, מיט צאַפלדיקע ווידערשפרוכן פון די לעצטע פאַסירונגען און מיט אַ דינאַמישן וויכער פון געדאַנקען און געפילן, פאַרוואַנדלט געוואָרענע אין אַקטיווע טאַטן־פאַקטן, אַ דאַנק וועלכע מיר זיינען איינער דורכן צווייטן און ביידע אינאיינעם דאָס מאָל געראַטעוועט געוואָרן פון טויט.

איך וועל באַלעבט און אויפגעהייטערט וואָס אָט די פּריש־צאַפלדיקע בראַנדיקע טעמע וועט מיך קאָנען אויפהאַלטן אַ דערמונטערטן־געשפּאַנטן אין משך פון דער קריטישער צייט, אָפּגעבנדיק זיך אַ שארף־באַזינקטן דין וחשבון; סינכראָניזירנדיק די זעל־טענע גרויליקע בילדער פון די דעראינערט צעשטראָמטע קאָמפּס־אַנטוויקלונגען און שלאָכט־עטאָפּן דורכגעפּיבערטע פון אַ צופעליקע פּאָר פּיזיש־שוואַכע ברואים, אָבער גייסטיק־קרעפטיקע, וואָגנדיקע, פּירנד־ווירקנדיקע און דעריבער באַזיגנדיק די אויסער־לעך שטאַרקערע טויט־שונאים.

און מיט וואָס פּאָר אַ שטאָלצער אינערער שיינקייטס־קראָפט און מסירת־נפש׳־דיקער אַנטשלאָסנקייט דאָס אויסערסט שוואַכע, אייִדעלע מיידל־קינד האָט אומבאַמערקט אין דער שטיל, אויסגעקעמפט איר רעכט און זעלבסט־באַשטימונג צו דער אייגענער טראָגישער עקידה? — וואָס פּאָר אַ בלינדע טרוקענע נאַראַנים פאַרליקענען די בליץ־און רעגנבויגן דערשיינונגען, ווייל לויט זייערע בלינדע „פּאַרשטעלונגען" זיינען קיינע ליכט־שיינעדע פאַרבן ניט פאַראַנען! — פאַרניינען דעם בלוט־רויטן ראָמאַנטישן אפּשיין פון דער „געשיכטע" מיט איר העסלעכער געפּאָלנקייט, פּאָעטישער דערהאַבנקייט און דערשיטערנדן טראָגיזם!" ווייל זייערע גייסטיקע אויגן זיינען פאַרצויגן מיט בעלמעס! —

אינמיטן פון מיינע עקזאַלטירטע מעדיטאַציעס האָט זיך מיטאַמאָל דערהערט אַ וויטער שאָס־אָפּהילך וואָס האָט מיך שנעל אומגעקערט צו מיין העסלעכער שמערצ־לעך אומדערטרעגלעכער וועלט. — אינסטינקטיוו אויפשפרינגנדיק ספרוזשינענ־מעסיק און אויסשטרעקנדיק זיך פאַראויס האָב איך געצילט אין דער לופטן מיטן פיסטאָלעט אין דער פאַרשטייפטער האַנט. די קינסטלעך אויפגעהייטערטע שטימונג מיינע איז באַלד רויכיק צעגאַנגען געוואָרן, אָפּדעקנדיק־אַנטפּלעקנדיק מיינע חורבות צווישן די אַנגעחורבעטע הויפנס מיט בראָכשטיקער פון וועלכע ס׳האָבן געהאָוועט דערווידער־לעך אָפּשטויסנדע ריחות פון שארפע אַנטיספּטישע פליסיקייטן, געמישטע מיט איבלדיקן און פרעסנדיקן ריח פון פאַרגאָסענעם בלוט בשפע אָט, אַ דאָ, ערשט נישט לאַנג ווי אין אַ יאָטקע.

אַ מיט בלוט שטינקנדיק אומזעבאַר שד׳ל האָט מיר אַריינגעשפרונגען אין פּנים ליאַרמדיק־שעלטנדיק, זידלנדיק מיט די כאַמסקע „היפּעס", גאַליק שפּאָטענדיק און אויסלאַכנדיק מיך בזה הלשון:

„דו, אומפאַרגעבלעכער בעל־חלומות! דו, שוואַכזיניקער חכם! דו, אומפאַרענד־לעכער זעלבסט געגאַרטער פילפאַכיקער נאַר! וויפל נאָך קלעפּ און בוכצעס מוזטו אַריינ־כאָפן אין דיין געגאַרטן קאָפּ אום אַרויסצושלאָגן פון דאָרטן דעם פּוסטן ראָמאַנטישן קוואַטש און וויסטע באַדנלאָזע פאָעטישע פאַנטאַזיעס, אַבערגלויבנס וועגן אייביק גיל־טיקער שיינקייט, ענדלאָזער ליבע, ערדיש־מעגלעכע גליקספריידן און אַנדערע ווילד־אויסגעטראָכטע וואָגזיניקע זאַכאַנעס. וועז וועסטו שוין אַנהויבן ריכטיק צו פאַרשטיין דעם פּשוט׳ן פּשט פון דער בייזער שלעכטער ווירקלעכקייט אָן אָפּאָלאָגעטישע קאָמענ־

טאַרן און אַן פאַלשע באַפּוצונגען? וועלן וועסטו שוין מסוגל ווערן צו אַנערקענען, צו דערזען דאָס פּיצעלע קערנדל־אמת, אַז דו, — קאַרליק־איד־מענטש, — מיטן פאַנאַטיש־האַרטנעקיקן קרבנות ברענגען און מיט אומברענגען זיך אויפן שייטערהויפן פון „ליבע און געווינען" ביזטו בלויז אַ לעכערלעכע שפּילצייג, אַ פּיינדאַרן און אַ בעלמע אין די אויגן פון דער קיינמאָל אין פאַרצוקונג ניט געזעטיקטער, בלוט־לעכצנדער און זשליאָקנדיקער חיה־מענטשהייט?"

ווי פיל נאָך בולטע אומבאַשטרייטבאַרע באָווייזן און פאַקטן זאָל דיר די אַלטע נפקה — „וועלט־געשיכטע" פאַרברענגען־דעמאָנסטרירן? זיינען דען אַלע פאַקטן־פּרטים פון דיין יחיד'ישן מאָמענט־לעבן ניט איבערצייגנד גענוג אַז דו „פאַרפלוכטער איד" (ווייל תמיד אומגעוואונטשן און אַנדערש אין גייסט) — קאָנסט ניט עקזיסטירן, זיך חבר׳ן לעבן־שטרעבן און קעמפן צוזאַמען זייט ביי זייט מיט אַלע אַנדערע, דיר פרעמדע, און ווייטע, ביי וועמען דאָס געזעץ פון זייער זעלבסט־עקזיסטענץ איז דער איינציקער עלע־מענטאַר אַנגעמבאַר, איז זייער יושר פון דער העכסטער מדרגה? און דו, איד־מענטש, מיט דיין ניט געביטענער מענטשלעך־אידישער מאַראַל, באַשיצנדיק זיך דורך צוואַנג אין אַ לעבנס־סכנה אומברענגנדיק דיין שונא־אַנגרייפער — אָט דעם נאַטירלעכן זעלבסט־שוץ־אַקט רופסטו אָן אַ דערשראָקענער־פאַרווירטער מיטן נאָמען „מאָרד"! און זיך אַליין, טוסטו באַשטראָפן מיט זעלבסט פּיניקונגען פון חרטה און דו לייגסט אויף זיך אַרויף אַ חרם־שטעמפל וואָס איז געפאַרבט מיט דיין אייגן בלוט! „מערדער"!.

דו אַליין, אומזיסט פאַרשאַלטענער איד, טויטנדיק דעם משוגע'נעם הונט וואָס האָט געהאַלטן ביים צעריסן אייך ביידן אויף שטיקער, דענקסטו דען ניט אין געהיים, פילסטו דען ניט אין דיין אומבאַגרייפלעכער טיף, אַז דו ביזט געוואָרן פון זיך אַליין אַ פאַרדאַמטער מערדער? אָז דו וועסט דיך שוין קיינמאָל ניט רייניגן פון שונא'ס פלעק־צייכנס און אומריינעם בלוט, ניט באַפרייען זיך פון דעם ביזן טויט? ביזטו דען נישט זיך אַליין אַ אומבאַקעמפטער שונא? — איין אמת'ן פריינט האָסטו! — דעם פריי אויס־דערווייטן טויט פאַר וועלכן דו הערסט ניט אויף צו אַנטלויפן אין פאַנישער אומבא־גרינדעטער שרעק.

— „פאַרוואָס באַהאַלטסטו זיך אויס פאַר דיין אייגציקן גואל? — וואָלט דען נישט בעסער געווען פאַר דיר און פאַר דיין אויסגעטרוימטער אידעלער טייל, ווען איר וואָלט שוין ביידע געווען אין דעם מאָמענט גלייכע דערלייזטע אויף אייביק? צו וואָס די אומ־זיסטע־אומזיניקע פיזישע און גייסטיקע ליידן? צו־וואָס דאָס צילאָזע אויסגעהוילטע פון וועלטקייטן, לויט דיינע פאַרמירטע באַגריפן, לעבן? צי זיינען דען אייערע נשמות ניט טויטע שוין, ניט איינמאָל, נאָר אומציליקע מאָל דערמאָרדעט געוואָרן? וויפיל נאָך אייגנאַרטיק שפּעריש זעלבסט־באַפרידיקנדיקער לעבן איז אין אייך ביידן פאַרבליבן? צו קענסטו, נאָכן געשעענעם צו אייך, זיך נאָרן אַז עפּעס וועלט־פולעס איז נאָך איבער־געבליבן צווישן די בראָד־שטיקער פון אייערע פאַרוויסטע לעבנס? צי לוינט זיך נאָך אַנהאַלטן אַ פאַרלוירענעם קאַמף פאַר אַ הינטיש־היימלאָזער עקזיסטענץ? פאַרוואָס? צוליב וועמענס נידערטרעכטיקער ליצנות־לוסט זאָלסטו, ניט ווילנדיק, מוזן געיאָגט ווערן, אַרומשפּרינגנדיק ווי אין קייטן אין אַ פאַרהאַקטער שטייג צווישן משוגענע הינט, בלוטנדיק, האָווקנדיק און בייסנדיק די אייגענע וואונדן ביז זעלבסט־פאַרגיפטונג?

אַלזאָ, באַפרייַ דיך, אייך ביידן פונם עקלהאַפטן אומדערטרעגלעכן לעבנס־שקר! — מיט איין ווילנס־אַנשטרענגונג קאָנסטו מתקן זיין דעם נאַרישן נאַטור־פעלער, דעם אידיאָטישן רעטונגס־צופאַל וואָס דו האָסט אין דיין פאַלש באַגייסטערטער פאַנטאַזיע

באַטיטלט: (די וואונדערבאַרע רעטונג פון אַ ליבנדע פּאָר, אייגער דורכן צווייטנס מסירת־נפש" — וואָס פּאָר אַ פּאַרדאמטער ליגן און שעמפולע זעלבסטנאַרעריי! — וויפיל און וואָס קאַנקרעטעס איז פון אייערע צעריסענע לעבנס גערעטעט געוואָרן? גאָרנישט ניט — אויסער די צעבראָכענע שערבלעך פון די געוועזענע אַמאָל גאַנצע כלים. אויס רעכט צום שכל הישר זאָלסטו באַלד פאַרריכטן דעם טעות. ליב־נאַנט־מענטשלעך־נאָבל זיינט איר געווען אייגער צום צווייטן אַלס לעבעדיקע. — טאָ ראַטעווע איצט אָפּ די שערב־לעך פון נאָך אַנדערע מער צעברעקלטע באַזונדערע טויטן און פון איבעריקע זינלאָזע העליש קאָרטשנדיקע יסורים; שוין. אָט באַלד, בעת דאָס איבערבלייבעכטס פון דיין בארעמהאַרציקערס פּאַרצוקט, צעשמעטערט לעבן איז נאָך קינסטלעך פּאַרזונקען איז אַ טיפן קרענקלעכן שלאָף, לאָז איר ניט דערוואַכן אין אַ אָפּגרונטיקן אומגליק. לייג אַרויף אויף איר צעפייניקט־צעריסענעם דיספּאַרמירטן קינדערשן געזיכט אַן איינגעטונקטן טוך מיט כלאָפּאָרם און זי וועט אַ וויטקלעך דערליזטע און באַרואיקטע אַנטשלאָפן ווערן, לייכט איבערשווימנדיק פון אַ שוועכן קאָשמאָרן שפּירונגס־צושטאַנד אין אַ רואיק פּאַרגליווערטן אייביקן שלאָף. איינפאַך און זאָגאָר יושר־דיק לויט די נאָך ניט קאַנאָני־זירטע מאָראַלן. —

לאָגישערווייזע, פּועל־יוצא־דיק וועסטו אויך באַלד נאָכפאָלגן דעם פּשוט־ן ביישפּיל. — דו קוקסט קאָנצענטרירט אויפן געלאָדענעם פּיסטאָלעט און אַ גרויל פון אָפּשיילעכקייט האָט דיך אַדורכגעשפּיזלט. ס׳איז באַשטימט און קלאָר פּאַרוואָס. די סיבה איז ניט די שרעק פאָרן פּיזישן דערוואַרטעטן ווייטיק נאָר דער עקל צום אומעסטעטישן. טאָ טו צו דיר דאָס זעלבע. אַ דאָזע פון אַ שנעל ווירקנדיקן גיפט מיט אַ כלאָפּאָרם־טוך וועט אייך ביידן אייגצייטיק־אייגארטיק פאַרדעקן און פּאַרשלייערן אין אַ לעצטער אום־אָרמונג מיט רו און פרידן, וועלכע איר האָט אין אייער שטורמיש־קורצן לעבן אַזוי ווייניק געגאָסן.

אויפן צווייטן טאָג (קינדער, שוין ניט מער אייער „צווייטער טאָג"!) וועט איר, טויט־רואיקע שוין נאָך אויף אין לעבעדיקן מאָמענט אויפרודערן די נאָך לעבעדיקע באַדויערנדע געמיטער, אַזוי רירנד־פּאַטעטיש אַנרעגן און ליריש־באַהויכן די צעהיצטע ראַמאַנטישע פאַנטאַזיעס פון די קורצווייליק יוגנטלעכע וואָס וועלן אַזוי דראַמאַטיש־עק־זאַלטירטע און געפּרעסטע, שטיל באַגלייטנדיק די לייכעס לויטן קאָנווענציאָנעלן שטיי־גער, שעפּטשן אין זייערע פּאַרטרערטע אוו מיט פּאָעטישן טרויער פּאַרקלעמטע הער־צער: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

האך־האך־האך! דו וועסט עס ניט טאָן! אַ ניין, אַ איד וועט דאָס ניט טאָן צו זיך! ניט דערפאָר זוייל אַ איד איז אַ פחדן, ווי ער איז געשטעמפלט ביי דער ליגנעריש פאָר־רעטערישער וועלט, — אַ ניין! אַ איד וואָס איז בארופן צו לערנען אויף אויסוויניק די גאַנצע „תורה" נאָך בבטן אמו ווייסט און געדענקט אַז זעלבסטמארד איז אויך מאָרד און אַ איד טאָר קיין מאָרד נישט באַגיין! — אַ איד איז געבענטשט און פאַרשאָלטן געוואָרן מיט אַ משוגענער ליידנשאפט און ליבע צום לעבן אין אַלע פאַרמען און צושטאַנדן. אַן אמת׳ער גאַנצער איד וועט ניט אויסלעשן דעם שוואָכסטן לעבנספונק, אַ איד איז פאַראומגליקס־באַשטראָפט פון געבורט מיט אַ פייערדיקער ליבע צום לעבן אפילו נאָכן טויט, אפילו וען דער לעצטער פונק פון אַ זייטיק פרעמד לעבן איז שוין אויסגעלאָשן געוואָרן, פינקלט עס אויף „תחית המתים"! לויכט עס נאָך אויף שפּיגלנדיק זיך אין דער באַלעבנדיקער דעראינערונג פונם אייביקן ליבהאָבער פון לעבן — אינם „אייביקן אידנס" האַרצן. — אך, מיין ליבער און געהאַסטער איד־מענטש! ווי אומדערטרעגלעך פאָר־

דאָמנדיק איך האָס דיך, און ווי ליידנשאַפטלעך אש־להבה׳דיק איך ליב דיך! מיין מענטשלעכער איד!

דער צענויפגעוואַקסענער צווילינג פון בייסנדער פיינטשאַפט און מיטליידנדער ליבשאַפט צו דיר וועט מיך שוין ביזן סוף פֿאַרפֿאָלגן, נאָכפֿאָלגנדיק מיך אויך אַצינד אין מיין טריבן־דילעמישן אומאויסגאַנגלעכן מאָמענט, שפּירנדיק אַ קאַפּ־דרייַענישן און פֿלוצימדיקן אומגעווינטשטן אומפֿאָלן אין חלשות, פֿאַרזונקען וועלנדיק אין אַ אָפּגרונטיקן שלאָף פון גאָרנישטיקער באַוואוסטלאָזער אייביקייט.

ווען מיין פֿאַרשלאָפענע „אייביקייט" האָט זיך קאַיאַר, זשאַריען אויף טאָג, ווירק־לעך זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף אין אַ פֿלוצימדיקער שרעק און צעטומלקייט — איז מיין ערשטער אימפּולס געווען איך זאָל מאָמענטאַן צוריק פֿאַרזונקן וועלן אין אַ שטאַר־קערער, מער דויערהאַפטיקער אייביקייט, אַזוי גרויזאָם און דערשיטערנד האָט די לעבנס־וואר דערוואַכט אין מיין דערוואכונג.

אין אַ פֿאַרגרויטן פֿאַרקילטן פּרימאַרגן, וואָס האָט זיך נעפֿלדיק רעפלעקטירט ווי געגאָסענע מילך פון אַ טיפער ערדערנער, טונקל־געגלייזטער שיסל אַרויס, ווען נאָכט האָט נאָך געטונקלט דורך די האַלב־פֿאַרמאַכטע אויגנלעדלעך און פּרימאָרגן האָט שוין געלויכטן מיט האַלב אָפענע אומאַנטשלאָסנשיינענדיקע גרוי־וויסלעכע מילך־אויגן איז אַ מאַן געלעגן מיטן קאָפּ אויפן אַנטבלויזטן שויס פון אַ האַלב־זיצנדיקע מיידל־קינד אויפן בעט, אַ דערוואַכטע אין גליענדער, גרויסער היץ.

ציטערדיקע, צעקאַלטשעטע, צעשלאָגענע הייסע הענטלעך, האָבן געגלעט זיין קאָפּ, פּנים און —האָרץ; בריענדיקע מיט פיבער, אָנגעשוואָלענע, צעביסענע ליפּלעך האָבן צאַרט און וויטיקפול שפּאַצירט איבער אים, האָבן זיך שמאַרצ־שוידערנדע צו־געדריקט אַלעמאָל צו אַן אַנדער טייל פון זיין געזיכט און לייב, הוידנדיק אים, וויגנדיק אים ווי אַ פּיצל־קינד, טוליענדיק זיין קאָפּ צו איר פון ציין און נעגל צעדראַפּענטן האָרצן, בריענדיק אים מיט איר הייסן אָטעם, און וועז דער מאַן האָט אומקאָנטראָלירט, ספּאָנטאַן אויסגעבראָכן אין אַ יאָמערלעכן, ריטשנדיקן געווויין האָבן אַ פּאָר וואַנזיניקע, הייסע אויגן אים אומגעווייגלעך־פֿורכטערלעך געלאָשטשעט, ווי וועלנדיק אים איינשטילן־באַרואיקן מיט די אומהיימלעך גלאַנצנדיקע אויגן וואָס האָבן געבלישטשעט מיט אָפשרעקנדיקע מעסער־שאַרפן, פּאָכנדיקע אין דער לופטן. — פלאָטערנדיקע צעבלוטיקטע הענט־לעך האָבן פֿרובירט אַריינשטופן צו אים אינם פֿאַרקראָמפּטן מויל אָט אינע, אָט די צוויטע בריענדיקע בריסט מיט די צעביסענע צעוואונדיקטע ניפּלען, ווי אַן איבערגעשראָקענע מאָמע טוט, וועז אין פֿאַרלוירנקייט, וויסט זי ניט ווי אַזוי צו פֿאַרשטילן דאָס גרילצנדיקע געוויין פון דעם ספּאַזמאָטיש זיך פֿאַרגייענדיקן קינד.

הייזעריק געוואָרענע שטים־בענדער פון אַ מיט אומגליק געטראָפענער מאָמען וואָס האָט אקאָרשט איין קינד באַגראָבן, האָבן וויימוטיק, מוטערלעך געטרייסט איר צוויוויט לעבעדיק, נאָך מער ציטעריק געוואָרן קינד מיט יאָמערלעכע קלאַנג־אויסרופן:

— שאַ, מיין קדיש, שאַ מיין אייניצק פֿאַרבליבענער! ראַטעוועז דיין פֿאַראומ־גליקטער מאָמען און הער אויף צו ווייגן! — דו צעשניידסט מיין האָרץ, קינד מיינס, אייניצק געבליבנס; נאָ־נאַ! זויג מיך, נאָג מיך, עס מיך אויף! טו מיט דיין מאָמען וואָס דו ווילסט נאָר! צעריים מיך, צעשנייד מיך נאָכאָמאָל אויף שטיקער אָבי הער אויף צו ווייגן! —

און וועז דער דערשלאָגענער מאַן איז ווי דערוואָרגן, פֿאַרשטומט געוואָרן פון

זיין אייגענעם שלוכטס, האָט אַן אומנאַטירלעך קלינגנדע עקספלאָדירנדיקע שטימע, קלאָגנדיק באַנייס אויפגעריסן: — קינד מיינס, וואו ביזטו? פֿאַרוואָס ביזטו שטיל געוואָרן? פֿאַרוואָס ווייסטו ניט? ער האָט דיך נאָך אַמאָל דער׳הרג׳עט? אוי, קינדעלע, טו צוליב דיין מאַמען און ווייַן, ווייַן, איך בעט דיך, ליובע, ווייַן, וועל איך וויסן אַז דו לעבסט נאָך און אַז איך לעב נאָך — איך? ווער? לעב איך נאָך? קאָן מען דען לעבן אָן אַ קאָפּ? קאָן מען לעבן אָן אַ האַרץ? אָן אַ נשמה? קאָן מען זיך באַוועגן אָן העמט און אָן פּיס? אַוי קאָן איך לעבן אָן דיר, אָן מיין אייניציק קינד, ווייַן זשע, מיין זיסער, ליבהאַרציקער קדיש מיינער, נאַדיר אַלצדינג, אַלעס וואָס איז געבליבן פון דיין מאַמען אַבי ווייַן, ווייַן, קינד מיינס ליבס, אייב־אוב־אייניציקער מיינער, נו, ווייַן זשע"!

דעמאָלט האָט אַ צווייַ טויזנטיאָריקער פֿאָגראָמירטער איד און גיפּייניקטער בן־אדם אויפגעריסן זיין אָטאָווויסטישע אינערלעך פֿאַרצאַמטע דאמבע און פריי געלאָזן אַלע פֿאַרבאַרגענע קוואַלן פון טרערן וואָס האָבן זיך פון דור־דורות אָנגעזאַמלט אין די לאָגלעז פון זיין מאַרטירער־פֿאָלק (דער מענטשהייטס גיפּייניקטער שעיר לעזאזל), אויסגיסנדיק ביז שפּענטע אויך זיין אייגן טייכל אָנגעקוואָלנס אין משך פון זיין דור, ניט שוינענדיק זיינע אינטימסטע, זעלטענע אין זיין לעבן טרערן פון שפּעריישער פריידּ, טרערן פון עפּעמעריישן אין זיך איינגעבילדטן גליק, נישט שוינענדיק די לעצטע פֿאַר־שלונגענע חרטה־טרערן, באַדויערנדיק וואָס ער האָט ניט געפֿאַלגט דעם לאָגישן שד׳ס עצה און האָט ניט פֿאַרענדיקט זיין אַלעם־מיט־אַנאַנדער דורך אַ פרייווילקן טויט באַ־צייטנס און ניט געראַטעוועט ביידן פון אָט די קומענדע שענדלעך־בראַנדמאַרקטע מאַרטערשאַפטן וואָס לויערן אויף זיי פון איצט און וויטער, פון במקום־לעבנס פֿאַרגיפֿ־טיקטע מיט משוגעת, מיט אומגליק און לייַדן; מיט אַ געהיימען כיון און דיקטירטן צו להכעיס האָט ער אויסגעדריקט פון זיין טרערן־שוואָם די לעצטע גאַליקע, געזאַלצענע בריענדיקע טראָפנס, צעפליקנדיק, צעשעדיקנדיק דאָס אייַדעלע געוועב פון דער שוואָם גופא, אום עס זאָל מער אין זיין לעבן קיין פֿלאַץ ניט בלייבן פֿאַר טרערן וואָס פלעגן מיט גייסטיקייט אַנטשפּרעכן דעם איבערפלוס פון מיטגעפיל, מיטפֿאַרשטענדעניש און סימפּא־טיש־האַרציקן אנטיילנעמנדן מיטלייד! טרערן וואָס פלעגן אַזוי וואונדערהאַפטיק אויס־דריקן די עקסטאַזן און פיינען פון אַ לעבעדיקן מענטשנס־וועזן. — — — — — — פון איצט אָן וועט ער אין באַוואוטזיניקן וואַנזין אָפּמעקן און אַרונטערריסן די אי־בריקע צעקרומטע אותיות פון זיין „צלם אלוקים".

פון איצט אָן וועט ער אין באַוואוסטזיניקן וואַנזין אָפּמעקן די צעקרומטע צע־שוואמענע אותיות פון זיין פֿאַרבליבענעם צלם אלוקים, מיט פאַנאַטישן אייפער קולטיווירן אין זיך די גייסטיקע פלאַנצן פון דער (אַזוי אָפּשטויסנד־פרעמד דעם אי־דישן גייסט) מערדערישער נקמה, כל־זמן זיין צעריסן־צעוואונדיקט האַרץ וועט פאר־שווערט און געשטיקט ווערן מיט די שאַרף־שניידנדיקע שטייגער פון אבילות, כל זמן עס וועט אים דריקן און וואַרגן אַ נאָגנדיקער טרויער־געפיל, גלייך אַ טרונעלע מיט אַ דערמאָרדעטן קינד וואָלט ליגן באַגראָבן אין זיין האַרצן אונטער אַ באַרגיק־שטיינערנע מצבה וואָס פרעסט און שלעפּט עס אַרונטער אין שאול־תחתיות פון אומאויסדרילקען אייזיק־פֿראָסטיקן טרויער — — —

מ. קאַרטאָן

ENTOMBMENT – קבורה

אברהם פֿאַסירשטיין

רזיאל המלאך

אין די לעצטע טעג פון זיין לעבן
האָט מיר מיין פֿאָטער ז קליין ספר'ל געגעבן —
רזיאל המלאך —
און האָט צו מיר אזוי געזאָגט:

„דאָס ספר'ל איז ז הייליקטום — ז קמיע,
וואָס גייט איבער בירושה פון דור דורות:
פון פֿאָטער צו זון;
און האָט דעם כח פון קבלה,
צו באַשיצן פון לויערנדיקע סכנות און פלאַג,
און — באַשירעמען פון פֿורעניות יעדן טאָג".

איך האָב באַטראַכט
די בראַנז-באַווימטע בלעטער פונעם אַלטן ספר,
וואו מיין פֿאָטער האָט געזוכט און געפונען חילף,
פֿאַר זיין טעגלעכער מי און ארבעט;
אין דער נויט — ז טרייסט ז שטילע —
ווי אין זיין תפילה.

איטליכעס מאָל ווען מיין טאַטע האָט געגומען,
שמעלצן און לייטערן דאָס גאָלדענע מעטאַל, —
גיסן און פורעמען
חופּה-קדושין רינגלעך, אָדער סתם כלה-מתנות:
פלעגט ער אַריינטאָן אין ז טיגל פון ליים,
שטיקלעך פון צירונג — געוואויגן מיט קווינטל,
דאָס גאָלד דאָס בארע,
על חוט השערה. —
און פלעגט פירן דעם אויפגייענדיקן פלאָם
גלייך אינם גליאיקן פינטל, —
בלאָזן קונציק די פייער-צונג וואָס פארגייט אין פארבן-געמיש
פון גרינלאָך-בלוי און פיאָלעט.
עס לויפן זיך צוזאַמען ווי ז געהיימניש,
די צעפלאָסענע מאסע
און מאגיעט ווי פון קדמות דער סוד פון וואַנדל:
דאָס אויג פון אורשפרונג —
וואונדערלעך ווי ז נס.

ס'האָט טיילמאָל געטראָפן ווי ז וואָלקן ז מאַטער,
האָט פארצויגן זיך אויפן צעגאָסענעם שטאָף. —

„סארע טריבע כמארע" — קרעכצט מיין פאטער
מיט פארדראס:
„א משחית ליגט אינם גום".
קיינע תחבולות העלפן ניט
און טראציק צעשפריצט דאס גאלד אינעם חלל:
דער היזק גרויס, — „דאס ביטערע מזל".

דעמאלט ציט מיין פאטער ארויס
מיט ערפורכט דאס וואונדערלעכע ספר'ל;
רזיאל המלאך,
און נעמט זוכן סגולות קאבאליסטישע, —
אפצושפרעכן דעם פארדארב,
וואס צעשטערט אזוי הארב.

ווידער נעמט ער אין מויל דאס רערל פון מעש,
און בלאזט מיט פולן אטעם, דעם לעבעדיקן
בערנשטיין־פלאם. —
און זע — דער נס געשעט:
עס לייטערט זיך אויס דער צעשמאלצענער עלעמענט,
און קוקט מיט אן אויג פון שלוה און שלום. —

א שמייכל צעגיסט זיך אויף מיין פאטערס פנים,
און שטראמט איבער זיין בארד:
עס גיסן זיך מיט ברכה רינגלעך ווי רענדלאך,
אזוי גלאט —
פארן כלה'שן „הרי את".

אין די לעצטע טעג פון זיין לעבן,
האט מיר מיין פאטער דאס ספר'ל געגעבן;
ווי א מתן קדושה. —
א טייערן אוצר, א טייערן איבערבלייב אין מיינע הענט;
א זכרון פון אבות אבותי:

פארגעלבט זיינען די בלעטער,
ווי קרוינען פון פארצייטיקע געטער;
סימנים פון פארשטארבענער צייט,
פארוויאניעט און ווייט. —

וואס זאל איך טאן מיט דעם ספר'לם קדושה,
וועז ס'וועט קומען מיין טאג?
או וזיינען די טרייע הענט — דער מקום קדוש, —
וועמען זאל איך איבערגעבן די ירושה?
אין א וועלט וואס וועגט אלץ
מיט ווערט פון גאלד אויף דער וואג?

משה צוקער

אַ געזנב׳עטער טלית

ר׳ יצחק׳ן האָט זיך דאָס לעבן ניט גוט איינגעגעבן. אַלע זיינע יאָרן, אין אַ יעדן לעבנס־עלטער, האָט ער אַרײַנגעקראָגן מער ווי זיין חלק צרות ווּאָס וואָלט אים אויסגע־קומען וווּיניקער, ווען מען זאָל זיי אַלע מענטשן איינטיילן אויף גלייך.

פון קינדווייז אָן, אין זיין יונגן לעבן, האָט ער שוין געמוזט אָנפאַנגען זאָרגן פאַר זיין דערהאַלטונג, אַזוי זיין גאַנץ לעבן.

געבוירן געוואָרן איז ר׳ יצחק אין דער ליטע, פאַרוואָרפן געוואָרן קיין אַמעריקע אַ חתונה־געהאַטער, מיט אַ ווייב און דריי קינדער: איין אינגל און צוויי מיידלעך. און אין דער צייט ווען מען דערוואַרט דאָס ביסל גליק, נאָך אַלע יוגנט־פלאַגעניש, איז אים דאָס ווייב אַוועקגעשטאָרבן. די קינדער זיינען זיך צעלאָפן זוכן זייער אייגן גליק אין לעבן... און ר׳ יצחק האָט ווידער געשפאַנט איינער אַליין ביז אין זיין טיפער עלטער. ער האָט זיך באַמיט קיינעם ניט פאַלן צו לאַסט אויף ווי ווייט ס׳איז אים נאָר מעגלעך געווען, און ווען די מעגלעכקייט האָט זיך אים אויסגעלאָזן, האָט ער קיינעם נישט גע־שטעלט קיינע פאָדערונגען.

ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן האָט ער אַלץ ג׳חלומ׳ט עפּעס צו געפּי־נען אַ באַשעפטיקונג, וואָס זאָל אים געבן די מעגלעכקייט זיך צו דערנערן פון זיין אייגענער פּראַצע.

דער שווערער גורל האָט אָבער יצחק׳ן אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז צו זיין חלום, צו קאָ־נען זיך דערנערן פון אייגענער מי, האָט ער ניט דערגרייכט ביז פאַר אים איז געקומען די צייט צו גיין אַהין וואו קיין שום גיטער אין דער וועלט קענען נישט אָפּהאַלטן. און מיר מאַכן דעריבער דעם אין־ברירה׳דיקן אויספיר: ד׳ נתן, ד׳ לקח!

אין זיינע לעצטע יאָרן האָט ר׳ יצחק געפונען אַ שולכל, אין דער געגענט וואו ער אַ געוואוינט, און איז זיך יעדן טאָג געגאַנגען אַהין, אינדערפרי און אויף דער נאַכט דאַוונענען. דער רב פון שולכל און דער גאַנצער עולם האָבן שוין ר׳ יצחק׳ן גוט געקאַנט און זיי האָבן אים צוגעראַכט צום שטענדיקן מנין. אין דעם שוואַכסטן געזונט־צושטאַנד האָט ער זיך דערשלעפּט צום שולכל און צוזאַמען מיט אַלע אידן אָפּגעגעבן אַ שבח צום רבש״ע, וואָס האָט אים צוריקגעגעבן זיין נשמה און ער קאָן אים לויבן פאַר דעם חסד וואָס ער טוט מיט אַלע לעבעדיקע נפשות, און געבעטן אויף ווייטער.

קיין פאַנאַטישן גלויבן האָט גראָד ר׳ יצחק ניט געהאַט, דאָך מיט אַן עדה אידן פילט זיך בעסער אויסצוגיסן דאָס ביסל וויטיק, וואָס זאַמלט זיך אָן אין אַ פולער מאָס — און עס וועלט אַביסל לייכטער אויף דער נשמה.

אַזוי האָט ער זיך געהאַט אינגעטיילט זיין צייט פאַר אַלץ, און דאָס לעבן האָט זיך געשלעפּט טאָג אַיין, טאָג אויס, ביז אין אַ געוויסן אויפדערנאַכט האָט זיך אַרײַנגע־ריסן צו אים דער, וואָס איז ממונה אויף דעם סיגנאַל זיך צו גרייטן אין וועג... ר׳ יצחק האָט דערפילט, אַז ס׳איז מיט אים ניט גוט.

די באַלעבאָסטע האָט געלופן אַ דאָקטאָר און מען האָט אים געזומען אין שפּיטאָל אַריין.

מיט די מאָדערנע מיטלען אים אַרײַנצוגעבן לעבנס־אָטעם, האָבן די דאָקטוירים

אים פאַרלענגערט דאָס לעבן אויף אַ אַנדערהאַלבן מעת־לעת און ער האָט אויס־געהויכט זיין רייַנע נשמה אין אַ פרימאַרגן, וועו אידן קלייבן זיך צום דאַוונען.

אין זיין פאַמיליע איז געוואָרן אַ גערודער: ביידע טעכטער האָבן זיך גענומען גרייטן אָפּצוגעבן זייער פאָטער דעם לעצטן כבוד.

די עלטערע טאָכטער איז באַשטאַנען אַז די לויה זאָל זיין דעמזעלביקן טאָג, וויל דאָס וואָלט געווען איר טאַטנס וואונש צו קומען צו קבר ישראל לויטן אידישן דין.

די אינגערע טאָכטער איז געוואָרן פאַרנומען אויפצוזוכן דעם טאַטנס טלית, וואָס מען גיט אַ אידן מיט פאַר זיין אייביקן שלאָף, און זי האָט אים אויף זיין לעצטע וואוינונג ניט געפונען. איז זי געגאַנגען אין שול וואו ער פלעגט דאַוונען און זי און די רביצין האָבן ביידע אָנגעפאַנגען זוכן.

די טאָכטער האָט געוואוסט, אַז איר טאַטע האָט זיין טלית מיט דער עטרה נאָך מיטגעבראַכט פון אייראָפּע. פון צייט צו צייט פלעגט זי דעם טלית אויסוואַשן און האַלטן ריין. און אַזוי זוכנדיק צווישן דער הורבע טליתים, וואו ס׳זיינען מייסטנס געווען האַלבע און דריי פערטלדיקע, האָט זי אָנגעטראָפן אויף צוויי גאַנצע טליתים, וואָס זיינען געווען מער ענלעך צו איר פאָטערס.

אַזוי ווי אויף אַזעלכע אידישע חפצים איז ניט איינגעפירט אָנצוצייכענען דעם אייגנטימערס נאָמען, האָט די טאָכטער באַשלאָסן אויף איינעם פון די צוויי, אַז אָט דער טלית געהערט צו איר טאַטן און דעם האָט מען אים מעטגעגעבן אין קבר אריין. דער טלית איז אָבער ניט געווען זיינער.

אַזוי אַרום האָט ר׳ יצחק אפילו אין קבר ניט געהאַט קיין מנוחה. געמוזט ליגן אייגנעוויקלט אין אַ פרעמדן טלית אָן זיין שולד — סיידן עס איז געווען באַשטימט פון אויבן, אַז גראָד דער טלית זאָל האָבן אַ תיקון.

ר׳ מענדל שרויט

ר׳ מענדל שרויט איז געווען אַ פשוטער איד, ניט קיין תלמיד־חכם, ניט קיין לערנער, נאָר אַ איד אַ גביר, וואָס אפילו אין זיין גבירה׳שאַפט, האָט ער זיך ניט געפילט אַ שטאַפל העכער פונם דורכשניט־אידן.

אמת, זיין אָרט אין בית המדרש איז געווען אויף דער מזרח זייט, וואו אָלע רייכע בעלי בתים זיצן, איז דאָס אויך ניט געווען, חלילה, צוליב כבוד זוכערייַ.

ער איז געווען אַ שטילער מענטש, האָט זיך נישט גע׳קהל׳ט, בלויז געקומען דאַוונען יעדן טאָג און שבת און יום־טוב צוויי מאָל אַ טאָג.

אַן עליה פלעגט אים דער גבאי געבן לויטן אָנגענומענעם סדר: ביי אַ יאָר־צייט, אַ שמחה, אָדער סתם וועו ס׳איז איבערגעבליבן אַן איבעריקע עליה און ס׳איז נישט געווען קיינער ווער ס׳איז דערצו מער באַרעכטיקט. אויף ששי האָט דער רב געהאַט חזקה און ר מענדל שרויט׳ן האָט מען, צוליב כבוד וועגן, מכבד געווען מיט שלישי.

זיין הדרת־פנים, מיט דער שיינער באָרד און רייכע בגדים האָבן אים צוגעגעבן חשיבות. אָבער ניט דאָס אַליין איז געווען וואָס האָט אויף אים געלייגט די חתימה פון חשיבות, נאָר זיין באַשיידענער אופן פון צדקה געבן.

אָלע מענטשן אין שטעטל האָבן געוואוסט אַז ר׳ מענדל שרויט׳ס צווייטע וויב, חיה׳לע, איז זייער אַ קאַרגע; זי איז די גאַנצע געשעפטס־פירערין און ער האָט נישט קיין שליטה איבער זיין רייכטום. דערצו איז זי נאָך געווען אַ שרייַערין, בעת פון אים האָט מען קיינמאָל קיין הויך וואָרט ניט געהערט.

וועלן אַרעמע לייט פלעגן קומען צו אים אין הויז נאָך אַ נדבה און זיי איז געלונגען אים צו טרעפן אַליין, האָבן זיי ביי אים געקראָגן אַ גרעסערע מטבע. פלעגן זיי אָבער טרעפן זיין ווייב חיה'לע, פלעגט זי פאַרכאַפן און זיי געבן די צדקה אין קלייניע פּרוטות.

די משרתים אין ר' מענדל שרויט'ס אייזנגעשעפט, פלעגן זיך שרעקן פאַר חיה־לעס בליקן — אָבער פאַר ר' מענדלען האָבן זיי געהאַט דרך־ארץ. ר' מענדל איז ניט געווען פון די מענטשן וואָס וואַרפן אָן אַ מורא אויף וועמען עס איז. אפילו גויים, וואָס פלעגן קומען אין זיין געשעפט קויפן אייזן, האָבן געוואוסט אַז דער „פּאַניע־מענדל" איז אַ אייִדעלער און באַגלויבטער מענטש און געוואָלט פון אים באַדינט ווערן. אָבער ווען זיין חיה'לע האָט דערזען אַ קונה, האָט זי ר' מענדלען אָפּגעשטופּט אין אַ זייט און פאַרנומען זיין פּלאַץ.

אָבער איינמאָל אין יאָר האָט ר' מענדל געהאַט די אויבער־הערשאַפט איבער חיהלען און זי האָט געשוויגן. דאָס איז געווען צו דער פּורים ביינאַכטיקער סעודה. די פּורים־שפּילער פלעגן קומען מיט זייערע שפּיל, פאַר צדקה וועגן, אָדער אַזוי אַרעמעלייט, פאַר זיך אַליין.

זיצנדיק אויבן אָן ביים טיש, באַדעקט מיטן ווייסן טישטוך, האָט ער געהאַט אַנגעגרייט אַ הויפן גילדנס מיט קראָנען און יעדן אָרימאַן, גרויס צי קליין, פלעגט באַקומען ניט ווייניקער ווי אַ קראָנע, וואָס איז געווען זיין קלענסטע מטבע, וואָס ער האָט וועמען געגעבן. און ווי חיה'לע איז ניט געווען קאַרג, האָט זי אָבער זיך באַצויגן מיט רעס־פּעקט צו דעם אָנגענומענעם מנהג.

ר' מענדל האָט אָבער אפילו דאמאָלט ניט געגעבן זיינע נדבות אָפּנערהייט. אויפהויבנדיק אַביסל דאָס טישטעך מיט דער לינקער האַנט און אַרײַנשטעקנדיק אַהין זיין רעכטע, האָט ער אָנגענומען די סומע וואָס ער האָט באַשלאָסן צו געבן און אַזוי, פאַרדעקטערהייט, מיט דעם אויבערפלאַך פון זיינע פינגער געגעבן אַיעדן זיין חלק. דאָס איז געווען זיין אייגענער סוד, צו וועלכן זיין ווייב, חיה'לע, האָט זיך דאַמאָלט באַ־צויגן מיט דרך ארץ. אין דעם זכות האָט זי גאָט באַשערט אַ זון אַ בן תורה, וואָס האָט געזירש'נט זיין פאָטערס שטילקייט און איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט תורה...

— משה צוקער

וועגן די מאָלעריי־ען פון נאָרמאַן קאַרטאָן

די מאָלערישע בילדער וואָס געפינען זיך דאָ זיינען פון מ קארטאָנ'ס אַ אינגערן ברודער, אַ מאָלער, וואָס איז באַוואוסט אין דער קינסטלערישער וועלט אונטער נאָמען: Norman Carton. ער וואוינט און שאַפט, פאַר די לעצטע דריי יאָר, אין פּאַריז, פראַנק־רייך, האָבנדיק דאָרטן אָפּטע בילדער־אויסשטעלונגען אין די אָנגעזעענסטע גאַלעריי־עס מיט גרויס בייפאַל, ווי עס איז צו זען פון די פילע קריטישע אָפּשאַצונגען אין די פּאַרי־זער קונסט־צייטשריפטן און פּרעסע. לעצטן נאָוועמבער, 1952 האָט פון זיינער אַ „איין־מאַן־אויסשטעלונג" אין דער גאַלעריי "Rene Breteau" די פראַנצויזישע רעגירונג "MUS'EE D'ART MODERNE" געקויפט זיינע אַ גרויסע בילד בילד פאַר דעם אַ זעלטן גרויסער כבוד און אָנערקענונג וואָס פראַנקרייך האָט געאָפּערט צו אַן אָמע־ריקאַנער מאָלער.

דער זעלבער האָט צוגעגרייט אַרום 20 בילדער און צייכענונגען צו אילוסטרירן זיין ברודערס בוך „רעקוויעם" וואָס גרייט זיך צום דרוק.

ד״ר ש. בערנשטיין

ר׳ שלמה אלקביץ

דער שאָפער פון דער אידישער „מאַרסעליעזע״

אין דער אידישער געשיכטע איז שווער צו געפינען נאָך אַזאַ פאַל פון ניט געערי־קער אָנערקענונג און אומדאַנקבאַרקייט ווי דער, וואָס מיר געפינען ביים אידישן פאָלק אין זיין באַציאונג צום געטלעכן מקובל, ר׳ שלמה אַלקביץ, דעם מחבר פון דער וואונדערי־תפילה „לכה דודי״.

דער וואונדערלעכער מיסטיקער, וואָס איז געווען אַ ברכה פאַר זיין פאָלק, וואָס האָט פאַר אים געשאַפן אַ תפילה־געזאַנג, וואָס ברענגט ממש צו עלית־נשמה דאָס גאַנצע פאָלק, אַ תפילה־געזאַנג, וואָס גיט פולן קרעפטיקן אויסדרוק צו אַלע זיינע נאַציאָנאַלע בענקשאַפטן און האָפענונגען, איז פון פאָלק אויף אַזאַ אומפאַרצייליכן אופן פאַרגעסן געווארן. ביי יעדער אַנדער קולטור־פאָלק וואָלט מען געשטעלט אַ דענקמאָל נאָך אַזאַ גייסטיקן שאַפער און זיין נאָמען וואָלט איינגעקריצט געווארן אין די הערצער פונם גאַנצן נאַציאָנאַלן קבוץ, ביי אונז אָבער קלינגט דער נאָמען שלמה אַלקביץ כמעט פרעמד. זיין וואונדערלעכע שאַפונג האָבן מיר אָפגעהיט, אים אָבער האָבן מיר פאַרלאָזן. וועו ניט דער איינפאַל פון דעם מחבר אַליין אַריינצובערענגען זיין נאָמען אין דער תפילה דורך ראשי־תיבות אין אָנהייב פון יעדן חרוז, וואָלט אויך אפילו דער נאָמען זיינער געבליבן פאַרהוילן פון אונז.

גרעץ, וועלכער ווידמעט אים עטלעכע געציילטע שורות, רופט אים „צעדרייטער, לייכטזיניקער מענטש״ און דאָס איז אַלץ, וואָס דער פאָטער פון דער אידישער היסטאָריא־גראַפיע האָט צו זאָגן וועגן אַזאַ פערזענלעכקייט. אין זיינע, גרעצ׳ס טריט גייען, אַ חוץ אפשר דובנאָוו׳ן, אויך אַלע אַנדערע היסטאָריקער אונזערע. אפילו אַ היסטאָריקער מיט אַזאַ בריייטן בליק און לויטערן באַגריף ווי ד״ר איתמר עלבאָגן, וואָס פאַרשט די אידישע תפילות מיט אַ טיפער ליבע, אפילו ער, דערמאָנט ר׳ שלמה אַלקביץ כמעט פאַרביי־גייענדיק און פאַרגעסט דערביי ניט צו דערמאָנען, אַז דער מחבר פון „לכה דודי״ איז געשטאָנען אין דער שפיץ פון אַ שולע (פון קבלה) וואָס האָט געבראַכט אַ סך שאָדן די אידן.״

אמת, ר׳ שלמה אַלקביץ איז געווען אַ מקובל און איז מיט לייב און לעבן געווען איבערגעגעבן צו דער לערע פון קבלה. אָבער מבטל זיין די פערזענלעכקייט פון אַזאַ געטלעכן מחבר, דערפאַר וואָס ער איז געווען איבערגעבן צו געדאַנקען, וועלכע זיינען קיגן דעם געשמאַק פון דעם קריטיקער און היסטאָריקער, איז אַן אומרעכט און אַ זינד. אַ סך גרויסע שרייבער און דיכטער ביי אַנדערע פעלקער זיינען געווען געניגט צו געדאַנקען און מעשים, פון וועלכע די „גוטע געזעלשאַפט״ דערווייטערט זיך, דאָך זיינען זייערע נעמען און אָנדענק אָפגעהיט געווארן ביים פאָלק מיט כבוד און ליבע צוליב זייער גייסטיקייט און נאַציאָנאַלער שאַפונגס־וויכטיקונג.

מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ מאַן אַ צדיק, אַ העכסט־עטישע פערזענלעכקייט, אַ משורר וועמעס שאַפונג איז אויפגענומען געווארן מיט באַגייסטערונג אַלס פאָלקס־תפילה איבער

דער גאַנצער וועלט נאָך אין זיין צייט און ביי זיין לעבן — און דאָ אַזאַ גרינגשעצונג צו אים אַליין. אַ מערקווירדיקער מוסטער צו וואָס פאַר אַ מדרגה פון שנאה מקלקלת את השורה, די שנאה צו קבלה האָט ביי אונז געקאָנט דערגרייכן. עס איז אַ היסטאָרישער פאַקט, אַז די „לכה דודי"־תפילה האָט אַריינגעטראָגן אַ נייעם מאָטיוו אין דער פסיכיק פון אידישן פאָלק. די דאָזיקע תפילה האָט דערהויבן דעם שבת געדאַנק צו אַן אַל־מענטשלעכן באַגריף אין דער גאַנצער איראָפּאישער קולטור, זי האָט געצונדן אָן געפאַנגענע די הער־צער פון אַזעלכע וועלט־דיכטער ווי הרדר און היינע (דורך אַ טעות האָט היינע צוגע־שריבן דעם שיר „לכה דודי" צו ר' יהודה הלוי), וועלכע האָבן זי איבערזעצט און איר געגעבן אַ בכבוד'יקן אָרט אין דער וועלט־ליטעראַטור — און אפילו אָט דער פאַקט איז ניט געווען שטאַרק ענוג צו מלמד־זכות זיין פאַרן געקריוודעטן משורר, אַז זיין נאָמען זאָל, אין דער אידישער ליטעראַטור און אידישער געשיכטע, פאַרנעמען דעם פלאַץ וואָס אים קומט.

ר' שלמה בן משה הלוי אלקביץ האָט געלעבט אין זעכצנטן יאָרהונדערט און האָט זיין לעבן פאַרבראַכט אין סאלאָניקי, אַדריאַנאָפּאָל און צפת. אין צפת איז ער געוואָרן דער חבר און ראש פון דעם מקובלים קבוץ „סוכת שלום", וועלכער האָט דאָרטן אויפגעשטעלט פאר זיך זיין געצעלט און האָט אין זיינע ריין געציילט אַזעלכע געטלעכע מקובלים ווי ר' יסוף קארו, ר' משה קורדובירו, דער אר"י, דער של"ה הקדוש, ר' חיים ויטאל און די אַנדערע לייבן פון דער גרופּע. אין זיין יוגנט איז ער געווען אַ געטרייער תלמיד פון דעם מקובל ר' יוסף טאיטאצאק אין סאלאָניקי. אַרום 1550 האָט ער עולה געווען קיין ארץ ישראל און דאָרטן איז ער פאַרבליבן ביז זיין טויט. מ'דענקט, אַז אין יאָר 1575 האָט ער נאָך געלעבט און ס'איז דאָ אַ גרונט צו דער השערה, אַז ער איז געשטאָרבן אין אַנהייב נייניציקער יאָרן פון יענעם יאָרהונדערט.

איין בולט'ער שטריך ציט זיך ווי אַ רויטער פאָדעם דורך זיין גאַנצן לעבן: אַ פליי־סיקער שרייבער און פאַרטייטשער, אַ מחבר פון אַ גרויסער צאָל ספרים, אַ מאַן מיט אַ גרויסן נאָמען וועגן וועמען יעדער איינער, אין די קריזיז פון די מקובלים און זייערע אַנ־העניגער, האָט געוואָלט — איז ער אַליין, תמיד, געשטאַנען ווי אָן אַ זייט, אַ מין רואה ואינו נראה, וואָס איז מיט אָפענע אויגן פאַרזונקען אין פאַרשידענע וויזיאָנעריש חלומות. זייענדיק אַ ראש־ישיבה, וואָס איז געשטאַנען אין צפת אונטער זיין פירערשאַפט פאַר־פירט ער אַ פאַרטיידיקונגס־קריג קעגן די וואָס צווייפלען אין די סודות און פאַרבאָר־גענע לערעס פון דעם „זהר" און זאַמלט אַרום זיך גרויסע תלמידים, וואָס טרינקען מיט דאָרשט זיינע רייד. זיין נאָמען וואַקסט און זיין השפּעה פילט מען אין לעבן פון דער קהלה. ר' יוסף קארו, דער „בעל השלחן ערוך" אַליין, וועגדט זיך צו אים אין ענינים פון אויס־טייטשונגען און דערקלערונגען אין די סודות־הקבלה, און ר' משה קורדובירו, זיין שוואָ־גער און שוועסטערס מאַן, רופט אים: מיין רבי און מיין לערער.

גרויס באַוואונדערונג האָט זיין לערע אַרויסגערופן אין זיין סביבה. מער נאָך ווי באַוואונדערונג האָט ער אַרויסגערופן מיט זיינע מעשים און לעבנס־פירונגען. נייע מנהגים האָט ער איינגעפירט, כדי צו פאַרשפּרייטן זיין לערע: ער פלעגט פאַרזאַמלען זיינע תלמידים און צוהערער אין זיין הויז אַרום זיין טיש און אונטער זיין אויפזיכט פלעגן זיי דיסקוטירן און אורטיילן די סודות־הקבלה, און ער אַליין פלעגט, צו דער פאַר־וואונדערונג פון זיינע תלמידים, זיך נאָר צוהערן פאַרטיפטערהייט, ניט נעמענדיק קיין אנטייל אין די ויכוחים. ס'פלעגט טרעפן, אַז ער האָט פלוצים איבערגעריסן דאָס לער־נען און געוויפן זיינע תלמידים מיטגיין מיט אים זיך משתטח זיין אויף די קברים פון

רבי שמעון בן יוחאי און אַנדערע צדיקים און הייליקע. זיין נשמה האָט פון קיין רו נישט געוואוסט. ער האָט געמאַכט דעם אייגדרוק ווי ער וואָלט שטענדיק געזוכט אַן ענטפער אויף אַ פראַגע וואָס עגבערט זיין מוח און רויבט פון אים אַוועק זיין רו. לעגענדן זיינען געשאַפן געוואָרן אַרום זיין לעבן און אויך איבער זיין טויט איז געבליבן שוועבן אַ שאָטן פון אַ וואונדער לעגענדע, פון אַן אייביקן סוד. קיינער ווייסט ניט ביז היינט צו טאָג וואו זיין קבר געפינט זיך.

אַ כאַראַקטעריסטישע דערשיינונג. די זעלביקע לעגענדע, ווי די פאָלקס־פאַנטאַזיע האָט געשאַפן וועגן דעם טויט פון רבי שלמה בן גבירול, די זעלביקע לעגענדע איז אויך פאַרשפרייט געוואָרן וועגן טויט פון אַלקביץ. אייגער, אַן אַראַבער, אַזוי דערציילט די לעגענדע, האָט זיך מתקנא געווען אין ר׳ שלמה׳ן פאַר זיין חכמה און טיפן וויסן, האָט ער אים גע׳הרג׳עט און אים באַהאַלטן אין זאַמד אונטער אַ פייגנבוים, וואָס האָט אינגיכן דערוועקט שטוינונג, ביי דורכגייער, מיט זיינע וואונדערבאַרע פירות. מ׳האָט נאָכגעזוכט די סיבה און מ׳האָט געפונען דעם הרוג. אַ מערקווערדיקע לעגענדע, וואָס איז אַ פראָדוקט פון דער גרויסער ליבע, וואָס דאָס פאָלק האָט געפילט צום משורר פון „לכה דודי״. דער פאָלקס־ווילן האָט ניט געקאָנט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז זיין האַרצנס־אויסדערוויילטער זאָל שטאַרבן ווי יעדער פשוט׳ער בשר־ודם, האָט ער דעם טויט זיינעם אַרומגעוועבט מיט דער דאָזיקער לעגענדע, מיט דער לעגענדע, וואָס די פאָלקס־פאַנטאַזיע האָט געשאַפן אַרום דעם טויט פון רבי שלמה בן גבירול, דער קיניג־לעכער פאַרשטייער פון נאַציאָנאַלן געניוס, וואָס אין זיינע פיוטים האָט די הייליקייט פון די אידישע תפילות געפונען איר שענסטן אויסדרוק. דאָס אידישע פאָלק האָט פאַרשטאַנען אַלקביצ׳ן און די פון אונזערע היסטאָריקער, וואָס האָבן זיין גרויסקייט ניט אָפּגעשאַצט, זיינען באַגאַנגען אַן עולה נישט נאָר קעגן אים אַליין נאָר אויך קעגן פאָלקס־ווילן.

וואָס איז געווען יענע באַהאַלטענע שטרעבונג, וואָס האָט געלייגט איר חותם אויף דעם לעבן און פערזענלעכקייט פון ר׳ שלמה אַלקביץ? אייניקע דענקען, אַז זיין האַרץ איז געווען אינגאַנצן איבערגעגעבן צו דער „קבלה מעשית״ און אַז דאָס האָט אים אויך געמאַכט אַרומצוגיין ווי אַ שאָטן און זיך אָפּזונדערן פון מענטשן. מ׳האָט נאָכגעזוכט און מ׳האָט געפונען זיין נאָמען אונטערגעשריבן אויף עפעס אַ דאָקומענט וועגן אַ מעשה פון אַ „גלגול״, וואָס איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון אַ פרוי און דאָס האָט געדינט ווי אַ באַווייז, אַז דער תכלית פון זיין לעבן און דער עיקר פון זיין לערע איז געווען די „קבלה מעשית״. אַ שטוינענד־טרויעריק בילד! אַ דערהאַבענע און גייסטיקע פערזענלעכקייט, וואָס שאָפט אַ תפילה אין וועלכער, ווי יעדער אייגער קען עס פילן, עס שפּיגלט זיך אָפ זיין גאַנצע אינערלעכע וועלט און נשמה, אַלע זיינע געפילן און באַגערן — איז אין דעם דאָזיקן תפילה־געזאַנג זעען זיי גאָרנישט אַזעלכעס, וואָס זאָל זיי קאָנען דערציילן וועגן מחבר, וועגן דער אינערלעכער וועלט אין וועלכער ער האָט שטענדיק געלעבט, וועגן זיינע שטרעבונגען און האָפענונגען, אָבער צו נאָרישע דאָקומענטן אָנגעפילט מיט אַן אַ שיעור ווילדע און לעכערלעכע מעשיות וועגן גלגול־נשמות און סתם משוגעת׳ן — צו דעם באַציט מען זיך מיט גוואַלדיקן ערנסט און פון דעם וויל מען דערקענען דעם מענטש און זיין כאַראַקטער, דעם זעער און זיין לעבנס־טרוים. און מיט אַזאַ פאַרבלענדעניש זיינען געשטרויכלט געוואָרן אונזערע בעסטע היסטאָריקער. ניט וויכטיק וואָס דער מענטש האָט געטראַכט און געטאָן ביי זיין לעבן וואָס איז געבליבן פאַרהילט

און פאַרבאָרגן פון אונז. דאָס וואונדערלעכע תפילה־ליד וואָס איז פון אים געבליבן — דאָס איז זיין לעבן און אין דעם, נאָר אין דעם, דאַרפן מיר זוכן דעם מענטש און זיין נשמה.

אויב דער מענטש איז געגאַנגען אויף קרומע וועגן און האָט פאַרבלאָנדזשעט אין וויסטענישן — האָט ער אָבער אין דער וויסטעניש ליכט געפונען. ניטאָ דאָ מער קיין באַהאַלטענע וועגן און אויסטערלישע מעשים, נאָר נשמה־ליידן און נשמה־זוכענישן, וועלכע רייניקן דאָס הארץ און נפש פונם דענקער און שטרעבער און עפענען פאַר אים דעם וועג צום ברייטן ענדלאָזן רוים.

קבלה־מעשית! אויב מיר זאָלן באמת גלויבן, אַז די אלע מעשים פון גלגולים־טרייבעריי און אַלע אַנדערע מעשים פון קראַנקהאַפטע אבערגלויבנס זיינען געווען דער אייניציקער אינהאַלט פון שורש נשמה פון די בעלי קבלה מעשית, דעמאָלט דאַרפן מיר באַטראַכטן אַלע מקובלים, אַנהייבנדיק פון ר' יוסף קאַרו ביז ר' נחמן בראַסלאַווער, ווי אַ באַנדע מכשפים, זנאַכערס, ווילדע מענטשן וועמעס נעמען ס'איז ניט כדאי צו דערמאָנען אפילו. אָבער דאָס איז דאָך אַן אַבסורד. די קבלה־מעשית איז געווען און איז, צו שטאַרקן דעם וויללן, דערהויבן די כוונה ביז דער העכסטער מדרגה, אַבסאָליוטע פאַרפאַלקאָמענונג און פולשטענדיקע גייסטיקע צוגרייטונג פאַר אַ באַשטימטן צוועק. דאָס איז דאָס קאָנצענטרירן דעם ווילן אַזוי שטאַרק אַז ער זאָל מוזן קומען צו רעאַליזירונג. דער פשט פון קבלה־מעשית איז דחיקת הקץ איז זינען פון ווילן און מענטשלעכער דערוואַכונג. אין אונזער צייט וואָלטן מיר עס געוראפן: ראַדיקאַלער שטרעבן, פאַרלאַנג פאר עקסטרעמי־טעטן. דער פולער אויסדרוק פון ר' שלמה אלקביצ'עס „קבלה־מעשית" איז דער שיר „לכה דודי". דער איבערגאַנג פון אַבסטראַקציע צום קאָנקרעטן. זיין קלאָרער ציל איז געווען אַ ראַדיקאַלער רוף צו דער גאולה־פאַרקערפערונג ביי אידן. דער גאולה־געדאַנק — דאָס איז געווען דער שאָטן וואָס איז שטענדיק נאָכגעגאַנגען אָט דעם מענטשן פון מיס־טעריען און וואונדער. מיט אַלע פיבערן פון זיין הארצן איז ער איבערגעבן געווען אָט דעם ציל: ווי קען מען גענפינען דעם שופר של משיח און מיט אים אַריינשאַלן אין די אויערן פון פאָלק? שלמה אַלקביץ האָט דעם סוד געפונען. אין וואונדערלעכער באַהעפטונג האָט ער די אותיות איינע מיט די אַנדערע געשטעלט — און האָט זיי מיט זיין גרויסן גייסט באַלעבט. ער האָט אַריינגעפרעסט אין איין תפילה די גאַנצע הייליקייט פון די ליידן, פון די עשרה הרוגי מלכות־אָן ביז די שפאַנישע אנוסים, און עס איז געשען דער נס. די קבלה־מעשית האָט דאָ אַנטפלעקט דעם „סוד שבגבורה". די שטימע איז דערהערט געוואָרן און דאָס גאַנצע פאָלק האָט זיך אָפגערופן און האָט דערוואַכט צום לעבן. פון אַלע עקן פון גלות, פון צפת ביז פראג, פון מאַראָקאָ ביז פוילן האָט זיך דורכגעטראָגן דאָס געזאַנג: „דערוואַך, דערוואַך ווייל ס'איז געקומען דיין ליכט!"

ביסלעכווייז דערגרייכט ער זיין באַגערטן ציל און דורך זעלישע זוכענישן קומט ער צום תחיה־גערעכט. אַ שיינעם מנהג האָט ער געפונען צווישן זיינע תלמידים אין דער מקובלים־קבוצה אין צפת: זיי פלעגן אַרויסגיין מיט געזאַנג און פרייד באַגעגענען די מלכתא־שבת מחוץ לעיר. מ'וויסט ניט צי ער אַליין האָט עס אינגעפירט דעם מנהג, אָבער ס'איז זיכער, אַז ער האָט אָט די „שפאַצירן" דערמוטיקט און האָט זיי פאַרוואַנדלט אין אַ מין פאָלקס־פראָצעסיעס, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ באַזונדערער גייס־טיקער לעבעדיקייט און האָבן פאַרפאַלגט אַ באַשטימטע טענדענץ. וועלן ער האָט דערפילט, אַז די הייליקע קבוצה איז גרייט זיך צוהערן צו זיינע באַפעלן, טוט ער אָפּ אַ זאַך, וואָס אין פלוג וואָלט עס באַדאַרפט אַרויסרופן דערשטוינונג: אָט דער באַשיידענער, צוריק־געצויגענער מענטש קומט און איז קובע תפילות צו קבלת שבת פאַר צפת און פאַרן

גאַנצן גלות. ער באַשטימט פאַר דעם די מזמורים „לכו נרננה". ער איז ניט געווען דער איינציקער וואָס איז געקומען מיט אַזאַ פאַדערונג, ס׳זיינען געווען אַ סך אַנדערע וואָס האָבן איינגעפירט אַדער געפּראָווט איינפירן תפילות פאַר קבלת שבת אין ארץ ישראל און אין גלות. אָבער צוליב אומבאַוואוסטע סיבות האָט זיי דאָס פאַלק ניט אָנגענומען. צו אַלקביצ׳ן אָבער האָט דאָס פאַלק זיך צוגעהערט (און דאָס זיינען דאָך אָט יענע תהילים מזמורים, וואָס ניט ער און ניט אַנדערע פון די גדולי־הדור האָבן פאַרפאַסט!) אויפן באַ־פעל פון דעם וואונדערבאַרן צפת׳ער מקובל, האָט דאָס פאַלק מיט אַ ציטער פון פרייד אויפגענומען דעם קלאַנג פון די תפילות אונטער די שיינע ארץ ישראל הימלען — יענע אַלטע תהילים־געזאַנגען — ווי זיי וואָלטן אויפגעוועקט אַ נייע פאַרבאָרגענע סטרונע אין די פאַרטרויערטע הערצער:

לכו נרננה לה׳ נריעה לצור ישענו —
נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו, —
שירו לה׳ שיר חדש, שירו לה׳ כל הארץ. —
ה׳ בציון גדול ורם הוא על כל העמים. —
קומט לאָמיר זינגען צו גאָט, לאָמיר שאָלן צום פעלז פון אונזער הילף. —
לאָמיר קומען פאַר זיין פנים מיט דאַנק, מיט געזאַנג לאָמיר שאָלן צום אים.
זינגט צו גאָט אַ ניי געזאַנג, ס׳זינגט צו גאָט די גאַנצע ערד.
גאָט איז גרויס אין ציון, און ער איז דערהויבן איבער אַלע פעלקער.
(אידיש פון יהואש)

צו אָט די באַקאַנטע מזמורים האָט ער אויך צוגעגעבן זיין אייגענעם דימענט. דאָס איז געווען דער צויבער־שליסל, וואָס האָט אויפגעעפנט די הערצער ביי אַלע קינדער פון פאַלק. דאָס „לכה דודי" געזאַנג האָט אָנגעריירט און געמאַכט אויפציטערן די סטרונע פון אייביקייט ביים פאַלק. אין איין רגע האָט אַלקביץ זיך קונה־עולם געווען און מיטאַמאָל איז ער געוואָרן דער שר־האומה.

אמת, דאָס אידישע פאַלק האָט פון דור־דורות געהיט דעם שבת און אים באַצירט מיט פאַרשידנערליי קרוינען, אָבער אַלקביץ האָט אַנטדעקט זיין ציל און דעם סוד פון זיין קיום. ער האָט באַהעפט דעם שבת־געדאַנק מיטן גאולה־געדאַנק און דעם נצח שבנצח אין דעם פאַלקס ווילן. אויב דאָס איז „קבלה" לאָמיר זי אָנגענעמען און אויב אין דער קבלה איז פאַראַן וועלכעניט־אין אידייע פון „טאַט", איז דער שיר „לכה דודי" די גרעסטע היסטאָרישע טאַט, וואָס האָט פאַר זיך פלאַץ געפונען אין אידישן לעבן אין מיטל־אַלטער. דאָס איז געווען די גייסטיקע רפואה־שלימה, וואָס די געשיכטע האָט געבראַכט דעם אידישן פאַלק קעגן דעם טיפן בראָך, וואָס די שפּאַנישע אינקוויזיציע און דער גלות ספרד האָט געשאַפן אין זיין גוף און נשמה.

דער גאולה־געדאַנק וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער אייביקער שבת־קדושה, איז צוריקגעבראַכט געוואָרן צום פאַלק און ווידער האָט זיך די פאַלקס־דערקענטניש אָנגענומען מיט פרישע כוחות אויפן וועג צו זיין גאָט און צו זיין צוקונפט.

דער שיר „לכה דודי" איז די שענסטע לעגענדע אין אונזערע גלות־געשעענישן און ס׳איז דעריבער ניט קיין וואונדער וואָס אַרום דער פערזאָן פון זיין מחבר זיינען געבויט געוואָרן אַזעלכע שיינע און צאַרטע לעגענדעס סאַי ביי זיין לעבן און סאַי נאָך זיין טויט. דער שיר „לכה דודי" איז ניט געווען דער שיר פונם יחיד. פון אים האָבן אַרויסגעשטראַלט דער גייסט פון דער צייט און די שטרעבונגען פון דור. ער איז ניט געבוירן געוואָרן ווי אַן אַבסטראַקטע תפילה. ער איז באַשאַפן געוואָרן דורך דעם ברויז

און פערמענטאַציע פון לעבן. די אַלע שטרעבונגען, פֿאַסירונגען און גייסטיקער געמיט פון דער אומה אין יענער צייט, דער גליענדיקער באַגער ביי די אידישע פֿאָלקס־מאַסן צו דערלייזונג, דאָס אַלץ האָט געפונען אַ פולשטענדיקן און לעבעדיקן אויסדרוק אין דעם, מיט אייביקייט געבענטשטן, שיר פון דעם צפת׳ער מקובל.

טעג פון גרויסן נסיון זיינען אַנטשטאַנען פֿאַר די בני־הגולה, יעדער טאָג האָט געבראַכט נייע ידיעות וועגן די וואונדערבאַרע אויפטואונגען פון דון יוסף הנשיא, דער הערצאָג פון נאַקסוס. אָט איז געקומען די ידיעה, אַז ס׳איז שוין פֿאַרעפנטלעכט געוואָרן דער דעקרעט פון סולטאַן, וואָס גיט איבער אין רשות פון דון יוסף: טבריה מיט אירע זיבן דערפער „כדי צו גרינדן אין יענעם באַצירק אַ אידישע מדינה". מאחורי הפרגוד איז פֿאַרשפרייט געוואָרן אַ ידיעה, אַז דער מדינה־געדאַנק וועט געשטיצט פון דער רייכער און איינפלוסרייכער אידישער פרוי, דונה חנה גראַציע, מיט גרויסע סומען געלט, און אַז קיין טבריה איז שוין אפילו געקומען דעם נשיא׳ס שליח, ר׳ יוסף אבן אַדריט, אונטער־צוויילן די אַרבעט. אין יאָר 1564 איז פֿאַרענדיקט געוואָרן דאָס בויען פון די מויערן אין טבריה. אַזוי דערציילט אונז ר׳ יוסף הכהן אין „עמק הבכא": „און אין פֿאַרלויף פון איין יאָר איז טבריה אויפגעבויט געוואָרן און די גאַנצע אַרבעט איז פֿאַרענדיקט און פֿאר־פעסטיקט געוואָרן אין חודש כסלו שנת שכ״ה, און די מויערן פון שטאָט האָבן פֿאַרנומען אַ שטח פון 1500 איילן אינקריין. און דון יוסף האָט באַפוילן און מ׳האָט פֿאַרפלאַנצט אַ סך מוילבער־ביימער צו האָדעווען די זייד־ווערים, אויך האָט ער באַפוילן צו ברייגען פון ספרד וואָל פֿאַר קליידער, כדי אַריינצושפינען און אַריינווועבן עס אין די מלבושים וואָס וועלן געמאַכט ווערן אין וועגעציע". פון שטאָט צו שטאָט ווערן צעטראָגן די בשורות און ווערן אויפגענומען פון אידן מיט פרייד און פחד, מיט האָפענונג און צווייפל. עס גייט פון האָנט צו האָנט דער אויפרוף פון נשיא דון יוסף צו אַלע אידן אין גלות, זיי זאָלן זיך אומקערן און עולה זיין אין זייער פֿאָטערלאַנד און ער וועט זיך „צו אידן בעלי־מלאכות און פֿארשידנערליי אַרבעטער עולה זיין און געבן דעם לאַנד אַ תקון דורך באַזעצן עס". די ציטערדיקע און שרעקעדיקע קהלות פֿאַרהאַלטן זיך מיט באַזונדערער פֿאַרזיכטיקייט צו די וואונדער־געשעענישן. נאָר די מקובלים׳שע פֿאַנאַטיקער, די „בעלי קבלה־המעשית", זיי האָבן נישט מורא און ציטערן נישט — און וועקן דאָס פֿאָלק צו שאַלונג און וועלט־פרייד.

ווער וואָלט עס געגלויבט, אַז דווקא דער מקובל ר׳ יוסף קאַרו, דער מענטש, וואָס האָט געטראַכט נאָר וועגן גאָט און איז געווען אַזוי ווייט פון פֿאָליטיק און מלוכה־ענינים, אַז דווקא ער וועט זיין פון די ערשטע צו קעגנשטעלן זיך די רבנים און ראשי־הקהלות און וועט מיט אַזאַ פעסטן ווילן קומען און שטיצן יוסף הנשיא און זיין רוף. ר׳ שלמה אַלקביץ, דער פריינט און בן־בית פון ר׳ יוסף קארו, איז געווען דער וואָס האָט זיך צוגעהערט און האָט אויפגענומען די דערמוטיקנדיקע בשורות. און אַזוי קומט דער צפת׳ער מקובל און רופט אויס:

„מקדש מלך עיר מלוכה,
קומי צאי מתוך ההפכה,
רב לך שבת בעמק הבכא,
והוא יחמול עליך חמלה.

מקדש פון מלך, גאָטס שטאָט און גאָטס הויז,
קום פון צעשטערונג און חורבן אַרויס;
גענוג דיר שוין זיצן אין טאָל פון פיין
און ער וועט אויף דיר זיך מרחם זיין.

התנערי מעפר קומי,
לבשי בגדי תפארתך עמי,
על יד בן ישי בית הלחמי,
קרבה אל נפשי גאלה!

שטיי אויף, טרייסל אַפּ פון זיך ערד און שטויב,
טו אָן דיינע פּראַכטיקע קליידער פון לויב;
דורך דודן פון בית־לחם הויז,
דערגרייך מיין זעל און לייז זי אויס.

די הייליקע קהילות שטייען צווישן האָפענונג און יאוש, אַ געפיל פון אייביקן פּחד האָלט זיי אָפּ פון באַטיילִיקן זיך אין די מעשים פון יוסף נשיא, ווייל לויט דער דער־קלערונג פון יענער צייט „שטעלט דער נשיא אין סכנה ניט נאָר זיך אַליין, נאָר דאָס פּאָלק חלילה". ר' יוסף הכהן דערציילט וועגן דער קעגנערשאַפט וואָס האָט זיך דער־וועקט ביי די טערקן קעגן דער בויאונגס־באַוועגונג פון דער שטאָט. דער צפת'ער מקובל ווערט נאָך מער אויפגעבראַכט און רופט די צעשפּרייטע שאָף פון ישראל צו געזאַמלט און געבעט:

והיו למשסה שוסיך,
ורחקו כל מבעליך,
ישיש עליך אלהיך
כמשוש חתן על כלה.

און דיינע באַרויבער — וועלן ווערן צערויבט,
און דיינע פאַרשלינגער, — דערוויטערט,
צעשטויבט;
דיין גאָט וועט זיך פריען איבער אונז אַלע,
ווי ס'פרייט זיך דער חתן איבער זיין כלה.

ימין ושמאל תפרוצי
ואת אדני תעריצי,
על יד איש בן פרצי,
ונשמחה ונגילה".

אויף רעכטס און אויף לינקס וועסטו זיך טאָן שפּרייטן
און גאָט וועסטו דינען אין לויבן און פריידן,
דורכן מאַן פון דוד בן ישי'ס הויז
וועט זיין אונזער שמחה ליכטיק און גרויס.

אויב מ'באַשולדיקט די בעלי הקבלה, אַז זיי האָבן אַנדערש ניט געקאָנט אויסדריקן זייערע געדאַנקען סיידן דורך אָן אַ שיעור פּוסטע ווערטער — איז אָבער שווער צו זאָגן, אַז 'קאָן געפינען נאָך אַ ליטעראַרישע שאַפונג, וואָס זאָל אַרויסברענגען אַ וועלט מיט אינהאַלט אין אַזאַ וואונדערלעך קורץ־געפאַסטער פאָרם, לייכטן סטיל, און וואָס פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל אויסדריקלעכקייט און קרעפטיקייט, און אַזאַ מערקווירדיק קאָנצענ־טרירטע צמצומדיקייט, ווי אָט דער פּראַכטפולער שיר לכבוד דער מלכה שבת.

ס'איז נישט נויטיק צו דענקען אַז דער משורר האָט געשעפּט זיין טיפן גייסט אין לעבנס־קראַפט דווקא נאָר פון די דעמאָלט־עקזיסטירנדיקע געשעענען פון דער גאולה באַוועגונג, וואָס האָבן אויפגעשטורעמט די קהילות, כאָטש די געשעענישן מיט זייערע שאָטנס קוקן אַרויס פון צווישן די צויבער שורות. ער איז געווען דער רוף און אויפלעב פון דעם עצם גאולה־געדאַנק, פון דעם עצם אידנטום און זיין שטרעבן. אין דער וואונדערבאַרער שנעלקייט און שטאַרקער באַגייסטערונג מיט וועלכער די תפילה איז אָנגענומען געוואָרן אין אַלע עקן פון גלות ווי דער בת־קול פון דער אומה, ווערן פאַר אונז אַנטפלעקט יענע געהיימע כוחות, יענע באַהאַלטענע גורמים, וועלכע האָבן אין זייער צייט באַשאַפן ביי אידן די כתבי הקודש און האָבן געמאַכט פון פאָלק און ספר „גוש אחד", איין צונויפגעשמאָלצענעם פאַראייניקטן גוף.

אין דעם שיר „לכה דודי" איז אין מאָמענט אַנטפלעקט געוואָרן די ביבלישע שאַפונגס־קראַפט פון דעם אידישן פאָלק, און די ברענענדיקע פונקען פון אָט דעם

גרויסן פלאַם, וואָס האָבן אַריינגעשפּריצט אין דעם אַרץ פון גלות, און באַווירקט דעם גאַנצן גייסטיקן לעבנס־גאַנג פון פאָלק.

„לכה דודי" איז דער נייער נוסח פון „שיר השירים", וואָס איז אַנטפלעקט געוואָרן מיט אַ קורצער שנעלקייט און האָט מיט אין שפּרונג געפאַנגען דאָס אַרץ פון דער אומה מיט אַ געטלעכן צויבער ווי אין די אַלטע צייטן. אַ נייער און באַנייענדיקער גייסט האָט באַצוואונגען די גאַנצע מחנה. די קבלה וועלכע האָט שוין לאַנג דערגרייכט איר לעצטן קריזיס, וועלכע האָט שוין דערגרייכט צום מצב פון געדאַנקען־פאַרשטאָפונג און התנוונות של יצירה, האָט אַנטדעקט אין זיך נייע כוחות. אַ דאַנק דער פאָלקס־דערוואַכונג איז זי געוואָרן אַ לעבנס־געזאַנג און איז אַזוי אַרום ניצול געוואָרן פון אונטערגאַנג.

דער וואונדער־שיר פון ר' שלמה אַלקביץ האָט באַשאַפן דעם גייסטיקן באַזיס פאַר די משיח־באַוועגונגען און די פאָלקס־עליות קיין ארץ ישראל, וועלכע האָבן אויפגעלעבט צענדליקע יאָרן שפּעטער נאָך זיין פאַרשפּרייטונג. ער האָט אויסגעפלאַסטערט דעם וועג און צוגעגרייט די הערצער פאַר דער אַנטוויקלונג פונם גאולה־געדאַנק און זיין פאָלקאַמער פאַרגעטערונג פון ר' משה קורדובירו ביז שבתי־צבי און פון דעם אר"י הקדוש ביז ר' חיים משה לוצאַטו.

צוויי וואָגיקע היסטאָרישע מאָמענטן אין דער אידיש־נאַציאָנאַלער וועלט זיינען אויפגעקלערט געוואָרן. פון איין זייט האָט די קבלה, וואָס אַ דאַנק איר לערע איז ארץ־ישראל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גייסטיקן באַגריף, וואָס שטייט העכער פון צייט און רוים, וואָס איז ניט קיין קערפּער און האָט ניט קיין קערפּערלעכן אויסזען, געענדערט איר גלעשמאַק און האָט אויפגענומען די ירושלים של מטה ווי אַ געאָגראַפישן באַגריף פון אַ „שטאָט וואָס שפּרייט זיך אויס אויף רעכט און לינק". פון דער צווייטער זייט האָט ער, דער שיר, אַרויסגעבראַכט און פּראָקלאַמירט די פולשטענדיקע אייניקייט צווישן דעם שבת און דער גאולה, צווישן רעליגיע און נאַציאָנאַליזם, וועלכע זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין אידייע. וויידער איז אין אונזער געשיכטע דערשינען אַ פאַראייניקט פאָלק מיט אַ פאַראייניקטן ווילן, וואָס אין אַ באַשטימטער שעה האָט עס זיך צוזאַמענגעשלאָסן מיט די געטלעכע קולות וואָס רופן: ע ל ו.

ערשט איצט פאַרשטייען מיר און פילן די גרויסקייט פון דעמדאַזיקן מאַן און זיין גייסט. איצט ערשט איז פאַר אונז קלאָר געוואָרן דער סוד פון זיין גרויסער און אייביקער פּאָפולאַריטעט: ר' שלמה אַלקביץ האָט געגעבן די אידן אַ „מאַרסעליעזע"...

(אידיש — שלמה סלוצקי)

ר׳ שלמה אלקביץ

לכה דודי

קום ארויס אקעגן כלה, געליבטער מיין,
און לאָמיר דעם שבת מקבל פנים זיין!

„שמור וזכור" — ביידע מיט איין מאָל
האָט אונז געלאָזט הערן דאָס געטלעכע קול.
גאָט איז איינער און זיין נאָמען איז איינער
אין רום און אין לויב, און וויטער קיינער.

צו באָגעגענען שבת — קומט, לאָמיר גיין
וויל ער איז דער קוואָל פון ברכה אַליין.
געקרוינט פון אָנהייב אָן, פון לאָנג,
ענדציל פון באָשאָפ און ערשטן געדאָנק.

מקדש פון מלך, גאָטס שטאָט און גאָטס הויז,
קום פון צעשטערונג און חורבן ארויס;
געגוג דיר שוין זיצן אין טאָל פן פיין
און ער וועט אויף דיר זיך מרחם זיין.

שטיי אויף, טרייסל אָפ פון זיך ערד און שטויב,
טו אָן דיינע פראָכטיקע קליידער פון לויב;
דורך דוד פון בית־לחם הויז,
דערגרייך מיין זעל און לייז זי אויס.

דערוואָך, דערוואָך אין דיין ליכט און פראָכט
שטיי אויף און לויכט אין דער פינצטערער נאָכט;
דערוואָך פון דיין שלומער און רייד געזאָנגען,
גאָט׳ס כבוד אויף דיר איז אויפגעגאַנגען.

ניט וויים מער פון בושה, זאָלסט מער זיך ניט שעמען —
וואָס ביסטו געפאָלן, וואָס טוסטו זיך קלעמען?
מיין אָרעם פאָלק צו דיר טוט זיך קערן,
און די שטאָט אויף איר בארג וועט אויפגעריכט ווערן.

און זיינע בארויבער — וועלן ווערן צערויבט,
און זיינע פארשלינגער — דערווייטערט, צעשטויבט;
דיין גאָט וועט זיך פריען איבער אונז אַלע,
ווי ס׳פרייט זיך דער חתן איבער זיין כלה.

אויף רעכטס און אויף לינקס וועסטו זיך טאָן שפרייטן
און גאָט וועסטו דינען און לויבן און פריידן,
דורכן מאָן פון דוד בן ישי׳ס הויז
וועט זיין אונזער שמחה ליכטיק און גרויס.

קרוין פון איר האָר, קום מיט פרידן אַרונטער,
מיט קלאַנגען געזאַנגען פריידיק און מונטער,
צווישן די טרייע פון פאָלק ווער נתעלה —
קום שוין כלה, קום שוין כלה!

קום אַרוים אָקעגן כלה, געליבטער מיין,
און לאָמיר דעם שבת מקבל-פנים זיין!

(די אידישע איערזעצונג פון „לכה דודי" איז פון י. י. שוואַרץ. אַרויסגענומען פון שבת-בוך, וואָס איז אַרויסגעגעבן פון אידיש-נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד).

יהודה הלוי

ציון הלא תשאלי

צי הערסטו, ווי ס׳גריסן דיך, ציון געליבטע,
פון גלות די קינדער מיט הערצער באַטריבטע?
זיי גריסן דיך אַלע פון נאָענט, פון ווייטן,
פון מזרח און מערב, פון אַלע פיר זייטן!
א גרום דיר א, מוטער, א גרום דיר אַצינד,
פון מיר אויך דיין אַרעם און עלנדן קינד,
וואָס בענקט נאָך דיר שטאַרק און גלוסט זייער גערן
באַגיסן, באַנעצן מיט גליענדע טרערן
די בערג דיינע הויכע, וואָס גלענצן מיט פראַכט.
דיין אומגליק באַווויין איך בייטאָג און ביינאַכט;

אָפט חלום׳ט זיך מיר, אך — א געטלעכער חלום!
איך זע, ווי ס׳קערן זיך ווידער בשלום
צו דיר דיינע קינדער, וואָס זיינען צעשפרייט
אין שרעקלעכן גלות, געפאַנגען, געקייט;
איך נעם דאָן מיין פידל און שפיל מיר און שפיל
און גים אויס אין לידער מיין שטורמיק געפיל!
עס ברענט אין מיין האַרצן פייעריקע פאַרלאַנגען
נאָך בית-אל און פניאל, וואו ס׳זענען געגאַנגען
פאַרצייטן מלאכים, און ס׳האָט דאָרט געשוועבט
די הייליקע שכינה און האָט אַלץ באַלעבט;

וואו ס׳האָט זיי, געקליידט אין גלאַנץ און אין פּראַכט,
אַן אָפענער הימל אַנטקעגן געלאַכט.
ניט זון, ניט לבנה, ניט שטערן אַ קראַנץ,
האָט דאָרטן געלויכטן, נאָר גאָט אין זיין גלאַנץ.

אויסגיסן, אך, וויל איך מיין שטורמיק געמיט,
אויפן אָרט, וואו דער הייליקער גייסט האָט דורכגעגליט
די מענטשן דערווייטע, די מענטשן די בעסטע.
אַ, שטאָט פון מלכים און פירשטן די גרעסטע,
עס רייסט מיר מיין מיין האַרץ ביים איטלעך דערמאָן,
אַז קנעכט זיצן, אוי, אויף דיין געטלעכן טראָן!

וועך ברענגט מיך אָהין, וואו ס׳גלוסט מיך באַטרעטן
די הייליקע ערטער, אַוואו צו פּראָפעטן
האָט גאָט זיך באַוויזן; וואו נעם איך, אַ, ציון!
איצט פליגלען, אך, מעכטיקע פליגלען צו פליען,
צו דיר מיט מיין קראַנקן צעבראָכענעם האַרץ;

ווי וואָלט איך דאָן פּאַלן און קניען מיט שמאָרץ
מיט שמאָרץ און מיט פרייד, מיט לוסט און געוויין,
און קושן דיין שטויב און דיין איטלעכן שטיין!

און ווייטער אַלץ ווייטער, אַ וואָלט איך דאָן גיין
קיין חברון, וואו ס׳רוט און שלאָפט דאָם געביין
פון אונזערע אָבות שוין טויזנטער יאָר,
צום הר העברים און באַרג הר ההר,
וואו ס׳זענען צוויי זונען איצטער פאַרטינקלט,
וואָם האָבן פאַרצייטנס גאָנץ ליכטיק געפינקלט! — —
דיין לופט אַזוי לויטער, אַזוי קלאָר, אַזוי ריין,
גיסט לעבן אין יעדער נשמה אַריין!
עס קאָן קיין געווירץ מיט דיין שטויב זיך פאַרגלייכן,
וו ליבלעך עס רוישן אין דיר דיינע טייכן! — —

ווי זים און ווי טייער, אך, וואָלט מיר געווען
אויך נאָקעט און באַרוועם צו וואַנדלען, צו גיין
אויפן וויסטן, אוי, טרויעריקן און טייערן אָרט,
וואו ס׳איז דער בית המקדש געשטאַנען; דאָרט,
וואו ס׳האָבן געהילט אין אַ וואָלקן פון גלוט,
דער אָרון און הייליקע כרובים גערוט.
מיין ציר פון קאָפּ ריים איך און שעלט אויך די ציים,
וואָם האָט דיר פאַרטריבן די הייליקע לייט.
עס נעמט מיר קיין עסן, עס נעמט מיר קיין טרינקען

ביים אָנבליק ווי אַל דיינע ליבן, זיי זינקען
און ווערן פון הינט, אוי, געשלעפט און געריסן.
ווי זאָל מיר דאָס ליכט דען מיין לעבן פארזיסן,
ביים שרעקלעכן אָנבליק, ווי די מיאוסע ראָבן
צעפיקט גאָר די אַדלערס דיינע זיי האָבן.

אָ,בעכער פול יאָמער, געגוג שוין, האַלט איין!
געגוג שוין מיך טרינקען מיט גיפט און מיט פיין!
דו טרינקסט אָן אויפהער, דו טרינקסט מיך ביז גרונט,
פארגיפסט און פאר'סם'סט מיר נאָך שארפער מיין וואונד!

אָ ציון געליבטע פול פראַכט און פול ציר,
ווי זענען די קינדער געבונדן צו דיר!
זיי האָבן מיט דיר אין דיין גליק זיך געפרייט
און קלאָגן אָן אויפער אַצינד אויף דיין לייד;
באווויינען מיט ביטערע טרערן דיין בראָך.
פארלאָנגען און שטרעבן און וועגדן זיך נאָך
צו דיר, אָ, געליבטע און טייערסטע שטאָט,
דאָס ביטערע הארץ אויסצוגיסן פאר גאָט.

אָ, ארעמע שעפעלעך, ווי ווייט פון דיר, ווייט,
אויף בערג און אויף טאָלן צעזייט און צעשפרייט,
און ס'הערט זיי ניט אויף נאָך דיר אַלץ צו בייזקען.
אין פרייד און ליידן דיך אַלץ צו געדיינקען.
זיי טראַכטן און זינען, זיי ווינשן און שטרעבן
ביי דיר אונטער פאַלמען צו רוען, צו לעבן.
צי קאָנען דען שנער און פתרוס דיך גרייכן,
און זייערע געטער דיין גרויסן גאָט גלייכן?
וועלך פאָלק אין דער וועלט האָט אָזעלכע נביאים,
אָזעלכע מלכים, אָזעלכע לויים?
עס וועלן די געטצן-מלוכות פארגיין,
נאָר דו וועסט אויף אייביק, אויף אייביק באַשטיין.
געליבט און געווילט און געוואוינט אין דיר האָט
דער שטראַלנדער הייליקער מעכטיקער גאָט.

אָ גליקלעך איז וועמען ס'איז די זכיה געגעבן,
צו אָטעמען דיין לופט און אין דיר צו לעבן!
אָ גליקלעך וועמען ס'וועט באַשערט זיין צו זען,
ווי ס'וועט דיין מאָרגנשטערן ווידער אויפגיין,
און ווידער, ווי דאָמאָלט, אין דער גליקלעכער צייט,
וועט ווערן דיין בליענדע יוגנט באנייט!

(אידיש — י. ל. באָרוכאָוויטש)

אבא גאָרדין

די פאַרטיליקער פון גייסט

"I would rather die than think as some people think".
— (Santayana) לא תרצח!

עס איז געזאָגט געוואָרן: „לא תרצח!" דעמאָלט, אין יענע צייטן, ווען אָט־דער געבאָט איז געזאָגט געוואָרן, ווען דער דאָזיקער פונדאַמענטאַלער לאָו, אויף וועלכן עס איז אויפגעריכט די גאַנצע פאַרצייטיקע מאָראַל־קולטור, איז אַראָפגעדונערט געוואָרן פון באַרג־סיני פון געוויסן, האָט מען נאָך ניט געוואוסט, אַז עס איז דאָ אַ פּסיכישע אינדי־ווידואַליטעט, מע האָט נאָך ניט געהאָט קיין אַנונג מכוח דעם, אַז עס עקזיסטירט אַ מענטשלעכע גייסטיקע פערזענלעכקייט. די פאַרצייטיקע אריענטאַלע וועלט איז געווען גוט באַקאַנט מיט דעם מענטשלעכן גוף. זי האָט געשאַצט און טייער געהאַלטן דעם מענטשנס קערפּער, זיין שטיקל בשר־ודם. לייב, ביין און בלוט דאָס איז דער גאַנצער מהות פון מענטשן לויט די פּרימיטיווע השגות פון די קדמונים־מענטשן. ווען מען האָט זיך אַנגענומען פאַרן מענטשן, האָט מען זיך אַנגענומען פאַר זיין גוף, האָט מען באַשיצט זיין פיזיאַלאָגישעס לעבן.

„אַן אויג פאַר אַן אויג, אַ צאָן פאַר אַ צאָן, אַ האַנט פאַר אַ האַנט, אַ פוס פאַר אַ פוס".

איין צאָן פאַר איין צאָן, ניט צוויי ציין פאַר איין צאָן. איין אויג פאַר איין אויג, ניט צוויי אויגן פאַר איין אויג. וואָס לאָזט עס אונז הערן? אַז די גלידער פון מענטשלעכן קערפּער זיינען גלייך־וועדטיק. „ונתת נפש תחת נפש". „דער, וואָס שלאָגט אַ מענטשן און ער שטאַרבט, טייטן זאָל געטייט ווערן". „דער וואָס פאַרגיסט דאָס בלוט פון אַ מענטשן, זאָל דורך אַ מענטשן זיין בלוט פאַרגאָסן ווערן, וואָרום אין דער געשטאַלט פון אלהים האָט ער געמאַכט דעם מענטשן". אַלע מינים פון מענטשלעכע בלוטן זיינען פון דער אייגענער חשיבות. „וואָר עס דערהרג'עט אַ מענטשן במזיד אפילו ער איז אַ כהן גדול, דאַרף ער דער'הרג'עט ווערן". קיינעמס בלוט איז ניט רויטער, ניט וויכטיקער, ניט טייערער, דאָ ווערט דעקלאַרירט די גלייכוועדטיקייט פון מענטשלעכן בלוט, פון מענטשלעכן נפש. אַלע פריי־מענטשלעכע לעבנס פאַרמאָגן דעם זעלביקן ווערט. זיי האָבן דעם זעלביקן פּריין.

לא תרצח!

פאַרוואָס טאָר איך אים ניט דערמאָרדן, וויבאַלד איך בין שטאַרקער פון אים! פאַרוואָס טאָר איך ניט מאָרדן, וויבאַלד איך קען, איך בין אימשטאַנד צו מאָרדן! וויבאַלד איך קען אים דערמאָרדן, מיינט דאָך עס, אַז איך בין שטאַרקער פון אים, באַזיץ מער כוח, מער גבורה, מער מאַכט, הייסט דאָך עס אַז איך באַזיץ מער „לעבעדיקייט", מער קיות־קליאָק, אַז איך פאַרמאָג מער לעבנס־איינסן, מער לעבנס — באַדייט ווי ער, דער שוואַכלינג, דער טויגעניכטס, איז פאַרוואָס זאָל איך אים ניט טאָרן אומברענגען, פאַרוואָס זאָל מיין לעבן, וועלכער האָט מער ווערט דע־פאַקטאָ זיין גלייך דע־יורע צו זיין לעבן! ווי קען עס געמאָלט זיין אַז דאָס פיזש־ביאָלאָגיש אומגלייכע זאָל ווערן סאָ־ציאַל־יורידיש גלייך! וואו איז יושר?!

„לא תרצח!"

דו טאָרסט אים ניט דער־הרגענען, ווייל ער איז באַשאַפן אין געשטאַלט פון אלהים, ער טראָגט דעם אייגענעם פרייז־אַנדייט, דעם זעלביקן חותם, וואָס דו. כאָטש ער איז שוואַכער פון דיר, האָט ער פּאָרט דעם זעלביקן ווערט, וואָס דו. זיין לעבן איז גלייך צו דיינעם. אַלע לעבנס פון פרייַ מענטשן זיינען גלייך. אַ מענטש ווערט ניט גע־מאָסטן, געוואויגן, געשאַצט לויט זיין כוח, לויט זיין פיזישער קראָפט. אַלע פרייַ מענטשן זיינען גלייך פאָרן לעבן און טויט.

לא תרצח! אין דעמדאָזיקן געבאָט ליגט פאַרוויקלט די לערע מכוח דער פּער־זענלעכקייט. אַ פערזענלעכקייט איז אַלץ־מיט־אַנאַנדער. זי איז ניט קיין טייל. זי איז ניט קיין פאַרהעלטענישמעסיקייט. זי איז אַן אומענדלעך גרויס.

„לא תרצח!" ווער האָט דעם געבאָט אָפּגעהיט? דער לאָו איז פאַרמולירט גע־ווָארן אין אַלט־גרוי פאַרצייטנס און מאָרד און רציחות ווערן באַאַנגעגן ביז אויף היינטיקן טאָג! און דאָך קען מען זאָגן, אַז אָט־דער „„טו־ניט" ווערט אָפּגעהיט. „לא תרצח!" האָט באַדייט דער־הרג׳ע ניט דיין אייגענעם ברודער, דיין אייגענעם פריינט, אַ קינד פון דיין אייגענעם שבט, אַ זון פון דיין אייגענער משפּחה. ווי הויבט אָן דער חומש אין זיין ספור־המעשה וועגן מענטשלעכן צוזאַמענלעבן! עס זיינען געווען צוויי ברידער, האָט איין ברודער דערמאָרדעט דעם צווייטן. יהוה האָט באַשטראָפט דעם רוצח מיט נע־ונד־זיין. נאָך דעם מאָרד פאָלגט ניט נאָך אַ טויט־פּסק אַלס עונש, נייערט „דו וועסט וואַנדלען און וואַנדערן אויף דער ערד. האָט קין געזאָגט צו יהוה: מיין שטראָף איז צו גרויס אַריבערצוטראָגן, אָט האָסטו מיך היינט פאַרטריבן פון דעם געזיכט פון לאַנד, און פון דיין פּנים וועל איך זיין פאַרבאָרגן, און איך וועל זיין נע־ונד אויף דער ערד; וועט זיין, ווער נאָר עס טרעפט מיך וועט מיך דער־הרג׳ענען... און יהוה האָט געמאַכט קינ׳ען אַ צייכן, אַז קיינער וואָס טרעפט אים, זאָל אים ניט דערשלאָגן. דער אויבערשטער האָט דעם בלוט־פאַרגיסער פאַרהיט, באַשיצט, אַז קיינער זאָל זיין בלוט ניט פאַרגיסן. אפילו דאָס אַרויסגעטריבן ווערן ווערט באַטראַכט פאָר אַ צו האַרבער שטראָף. דאָס איז אייגער פון די ערשטע געדאַנקען מכוח מאָרד אויסגעדריקט אין דער תורה. גלייך אין די ערשטע פּרשות פון ספר בראשית זאָגט זיך דער חומש אַרויס קעגן רציחה, אָבער נאָך ניט אַזוי שאַרף ווי אַביסל ווייטער, נאָך דעם מבול, ווען אַ בונד ווערט געשלאָסן צווישן יהוה און אַלץ וואָס לעבט. די ביבל שטעלט זיך אויפן פונקט פון פארניינען און פאָר־דאָמען מאָרד גלייך פון סאָמע אָנהייב און פאָר אַ התחלה איז דער נע־ונד עונש געוונג.

אין אונזערע צייטן ווערן מאָרדן באַאַנגעגן. אָבער אין אונזער געזעלשאַפט, מיט דעם אויסנאַם פון מלחמה־צייט אויף די שלאַכט־פעלדער, שטעלט ניט פאָר מיט זיך דער מאָרד דעם הויפּט־פאָן פון אונזער צוזאַמענלעבן־ווירקלעכקייט. ער איז ניט די עיקר־התעסקות אונזערע. מע דערמאָרדעט דרך־אגב. עס קומען פאָר רציחות פון איינצלנע מענטשן.אָבער מ׳ארד איז ניט דער קוואַל פון חיונה פון דורכשניטלעכן מענטשן, אויך ניט אַ וויכטיקער טייל פון זיין הנהגה. מאָרד איז ניט קיין לעגיטימער באַרוף. אַ יוצא מן הכלל איז דער מיליטעריישער קלאַס, אָבער זיי שטעלן פאָר מיט זיך אַ מיעוט שבמיעוט אין אונזער ציווילער באַפעלקערונג און זייער בנמצא־זיין איז אַן עדות־זאָגונג וועגן דער אומאָרדענונג וואָס הערשט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, וועלכער איז ניט פאַרזיכערט קעגן מלחמות־אויסברוכן. פאַרצייטיק לעבן, אָבער, איז געשטאַנען אונטער דעם סימן פון רציחה. מאָרד איז געווען די לופט מיט וועלכער די פריצייטיקע קאַניבאַלן האָבן גע־אָטעמט, דאָס איז געווען זייער טאָג־טעגלעך ברויט, וואָס זיי האָבן געגעסן.

די באַטאַנונג פון דער חשיבות פון מענטשלעכן לעבן און דער פאַרבאַט פון מאַרד איז איינער פון די הויפט־יסודות אויף וועלכן דער ביבלישער עטישער באַגעם באַזירט זיך.

אָבער באַשטייט דען דער מענטש בלויז פון אַ קערפער? וועלט דען דאָס לעבן פון מענטשן אויסגעשעפט דורך זיינע פיזיאָלאָגישע פונקציעס? ניין און ניין! דער מענטש באַזיצט אויך אַ זעל. דער מענטש פירט אַ גייסטיקן אַרט לעבן. כל־זמן דער מענטש לעבט בלויז פיזיאָלאָגיש, איז ער ניט מער ווי אַ בעל־חי, אַן אנימאל, אַ „נפש־חיה", ניט קיין „אדם". דאָס לעבן פון מענטשן הייבט זיך אָן מיט דעם אויסרונד פון זיין גייסטיקן פֿרצוף־פנים, מיט דעם אָנצייכן פון זיין נשמהשער פיזיאָגאָמיע. דער מענטש איז אַ פּסי־כאָלאָגישער איך, אַ פערזענלעכקייט אין פולן פשט פון וואָרט. דער מענטש איז ניט זיין לייב, נייערט זיין גייסט. ווי ר' חיים ויטאַל דריקט זיך אויס: „עס איז באַוואוסט צו אַלע פאַרשטענדלעכע מענטשן, אַז דער קערפער פון מענטשן איז ניט דער מענטש, דער גוף איז בלויז אָן אָנטוענקן". דער פאַרצייטיקער עטישער באַוואוסטזיין האָט געקראָגן זיין פלאַם־פייערדיקן אויסדרוק אין דעם געבאָט, „לא תרצח!" אָט־דער דונערדיקער אויס־רוף האָט געקראָגן זיין אָפּהילף אין דעם אויפגעוועקטן געוויסן פון דעם נביא ירמיה. משה האָט פֿראָפּעצייט: דו וועסט ניט מאָרדן דעם קערפער און ירמיהו הנביא האָט, אויף דעם סמך, נבואות־געזאָגט: „און זיי וועלן ניט לערנען איינער דעם צווייטן"... זיי וועלן ניט מאָרדן די זעל...

די היינטצייטיקע גייסטיקע וועלט באַשטייט פון מאָרד. קינ'ס צייכן איז אויס־געברענט אויף איר אומפאַרשעמטן שטערן. און עס האָט נאָך נישט גענומען שאַריען דער באַוואוסטזיין, אַז מאָרד פון גייסט איז אַ פאַרברעכן. וויבאַלד איך קען,פאַרוואָס זאָל איך ניט טאָרן! דאָס איז בערך דער געדאַנקענגאַנג פון יעדן רוצח־נפש, פון יעדן זעלן־מערדער.

און דאָס בלוט פון די הרוגים, פון די הבל'ס, שרייט ניט צום הימל. און קיינער טרייבט די קינ'ס ניט אַרויס פון די אַרצות־החיים, פון די גייסט־לענדער און קיינער פרעגט ניט: קין, וואו איז דיין ברודער? קין, פאַרוואָס האָסטו גע'הרג'עט דיין ברודער? דער היינטיקער גייסטיקער פיר באַשטייט אויסשליסלעך פון הריגות און רציחות. יעדער גייסטלעכער, סיי פון דער וויסנשאַפט, סיי פון רעליגיע, איז אַ תליון. און וויפל קרבנות, גייסטיקע קרבנות ליגן טויטע אויף די פעלדער פון גלויבן, וויסן און פאַרשטיין. לעבעדי־קע גייסט־בר־מינס גייען אַרום איבער אונזערע אינטעלעקטועלע גאַסן. זיי לעבן פי־זיאָלאָגיש, אָבער ניט פסיכאָלאָגיש. זיי לעבן קערפערלעך, אָבער ניט גייסטיק. לעבן מיינט זיך צו אויסערן. לעבן מיינט זיך זעלבסט־באַשטימען זיך זעלבסט־באַשטענדיקן. לעבן מיינט שאַפן אַן אייגנאַרטיקייט. לעבן מיינט זיך זעלבסט פֿערזאָגיפיצירן, ניט וועי־גערטירן, אויס'בולט'ן און אויסרונדיקן די אייגענע פערזענלעכקייט, אויסשניצן און אויס־טאָקן די אייגענע געשטאַלט, אויספורעמען דעם אייגענעם שיעור־קומה.

פאַרוואָס רימט מען די גייסט רוצחים? פאַרוואָס פאַרערט מען זיי? פאַר־וואָס פאַרגעטערט מען זיי? דערפאַר וואָס זיי האָבן דער'הרג'עט מיליאָנען נשמות, אום־געבראַכט מיליאָנען נפשות; דערפאַר וואָס זיי האָבן רעדוצירט צו לעבנלאָזע אויטאָמאַטן צענדליקער מיליאָנען מענטשלעכע וועזנס. זיי זיינען באמת אומשטערבלעך! איז דאָס ניט אָן איראָניע?! די יעניקע וואָס האָבן געזייט אַרום זיך טויט און פאַרוויסטונג פון דער מענטשלעכער זעל — רופט מען די אומשטערבלעכע. די וואָס זייען טויט דאַרפן שניידן אַ מיתה־משונה, דאַרפן פאַרשניטן וועלן פון דעם טויט־מעסער.

דער תּם, אָדער דער וואָס מאַכט זיך פאַר אַ תּם, פון צווישן די גייסט־רוצחים, וועט זאָגן: „איך דער׳הרג׳ע דאָך זיי פרייוויליק, זיי קומען צו מיר און בעטן זיך, איך זאָל זיי ממית׳ן. איך ראַטעווע זיי; איך לערן זיי; איך ווייז זיי דעם וועג פון לעבן, דעם וועג צום גליק, צו מצוות און מעשים טובים".

די גייסט גזלנים האָבן איינגערעדט זייערע קרבנות, אַז עס איז ניט פאַראַן קיין שענערער, מער פאַרדינסטפולער באַרוף, ווי גייסט גזלנות, אַז עסאיז ניטאָ קיין גרע־סערע מצוה וי גייסט רציחה. גייסט מאָרד — דאָס איז אַן עבודה, אַ הייליקער קולט. עס איז דאָ בלויז איין ברירה, אָדער וועלן אַ קרבן, אָדער וועלן אַ הענקער.

— קלייב אויס, בן־אדם!

— אָבער איך וויל ניט, איך וויל זיין ניט קיין קרבן און ניט קיין הענקער!

— נייַן! דאָס איז אוממעגלעך — ברענט דער כעס פון קאָט, בשעת ער פאַר־קאָשערט די רויטע אַרבל פון זיין רויטן העמד וואָס איז באַשפריצט מיט בלוט פון אום־שולדיקע גייסט־קרבנות און ער פאַרמעסט זיך מיט דער האַק.

— איך בין גרייט! איך בין גרייט צו פאַלן אַ קרבן; איך פאַל צו דיינע פיס; מיט פרייד הויך איך אויס מיין לעצטן אָטעם.

דער קרבן פאַלט. ער שליידערט זיך אַ היפשע ווייַלע, ער ראַנגלט זיך פאַר זיין אינדיווידואַלן זיין, ער בריקעט זיך מיט די פיס, ער פאַרשקעט מיטן נאָז, ער וואַרפט זיך מיטן גאַנצן גוף דאָ אויף־רעכטס, דאָ אויף־לינקס ביז דער קאָט מיטן שווערן שטיוול טרעט אים ניט אַרויף אויף דער ברוסט. דער קרבן וועט רואיק. אַ סוף צו זיין גייסט־לעבן, צו זיין פסיכיש־אינטעלעקטועלן קיום. „חבל על דאבדין ולא משתכחין!" אַ גרויסער שאָד, די וואָס וועלן פאַרלוירן און וועלן צוריק ניט געפונען. „אלי, אלי למה עזבתני!" רבונו־של־עולם, פאַרוואָס האָסטו מיך פאַרלאָזן! דאָס איז דער לעצטער קרעכץ און אויסגעשריי, וואָס רייסט הימלען מיט זיין פראָטעסט און זיין יאוש — דער קרבן גייט אויס, איז טויט, איז קאַלט. יענער אינדיווידּ, וועלכער האָט געלעבט ביזקל אַהער, וועלכער האָט געטראַכט, באַנומען די וועלט אויף זיין אייגענעם שטייגער, געריידט אויף זיין לשון, געפילט מיט זיין אייגן האַרץ, יענער יחיד איז שוין מער ניטאָ. אנשטאָט אים וואַלגערט זיך ביי די פיס פון רבי׳ן אַ פאַדלע, אַ שטינקנדיקע, זיך פאַנאַנדערלייגנ־דיקע נבלה. די גייסט־רוצחים שפייַזן זיך מיט גייסטיקע פגרים. נבלות — דאָס איז זייער שפייַז, זייער טאָג־טעגלעכע דיעטע. און ווי די פאַרצייטיקע פרימיטיוע און אויך היינטיקע מיליטאַריסטישע רוצחישע וועלט האָט אָפּגעגעבן און גיט אָפּ כבוד די הענ־קערס, די גזלנים, פונקט אַזוי שטייט די היינטצייטיקע קולטור־וועלט מיט אַ יראת־הכבוד פאַר די טיטאַנען־מערדער פון גייסט און זעל. וואָס מער קרבנות, וואָס מער שאַרבנס עס זיינען צוגעבונדן צום גאַרטל פון גייסט־קאַניבאַל, אַלץ העכער איז זיין ראַנג, אַלץ מער רום און גלאָריע, אַלץ מער תהלות ותשבחות קומט אים, קריגט ער. אַ גרויסער רוצח־נפש דאָס איז דער גרעסטער, דער וועלטפולסטער־לויב. ווילדע, גראָבע גייסט־זיטן! וואָס פאַר אַ פערוווערזיע פון באַגריף פון גוטס און שלעכטס. די קינ׳ס טראָגן אַרום זייערע קעפּ אַן אָרעאָל פון רום און שם, און ערע. די קינ׳ס וועלן דערהויבן. זיי זיינען עס די העלדן, די אנשי־השם, די בני אלהים, און אַליין געטער־אָפּגעטער. גרויסע מענער! גרויסע חכמים, לערער, פירער! באמת גרויס איז דעם פאַרצייטיקן, ווי מאָדערנעם, מענטשנס נאָרישקייט!

אָבער דער קרבן האָט דאָך פרייוויליק, פון אייגענעם אומגעצוואונגענעם רצון, געבראַכט זיין קאָפּ און זיין פאַרשטאַנד און זיי אוועקגעלייגט מיט שמחה אויף דער פלאַכע.

יע, פרייוויליק! פונקט אזוי האָט געאורטיילט די אַלטע ווילד־באַרבאַרישע פאַרצייטיקע וועלט, וועו זי האָט דערהערט צום ערשטן מאָל דעם געבאָט, וואָס האָט געגומען אויפ־טויכן פון דער טיפעניש פון עטישן־באַוואוסטזיין, „לא תרצח!" וואָס מיינט עס עפּעס! פאַרוואָס זאָל זיין פאַרבאָטן דאָס, וואָס איז אַ מצווה צו טאָן, ווי ווערט עס אַ מצוות־עשה פאַרוואנדלט אין אַ לא תעשה! דער קרבן וויל דאָך דער׳הרג׳עט ווערן. וועו ער וואָלט ניט וועלן אַז מע זאָל אים דערמאָרדן, וואָלט ער זיך מער אָנגעשטרענגט, וואָלט ער אַרויסגעוויזן אַ גרעסערן וויידערשטאַנד, וואָלט ער פעסטער פאַרדריקט דעם שטיין אין זיין האַנט, מיט וועלכן ער האָט דערלאַנגט די געשמאַקע קלעפּ. פאַרוואָס האָט ער זיך ניט געשלאָגן ווי באַדאַרף צו זיין? פאַרוואָס האָט ער נישט דער׳הרג׳עט דעם רוצח? ער האָט קיין כוח ניט געהאַט. דאָס מיינט דאָך אַז ער, דער קרבן, אַז זיין קערפער, האָט ניט געוואָלט זיין געווג שטאַרק. ער האָט זיך דאָך פאַרמאָסטן מיט די כוחות, עס איז דאָך פאַרגעקומען אַ פריי געפעכט. — „לא תרצח!" האָט אָפּגעקלונגען דער ענטפער און דער אָפּהילך האָט זיך צעטראָגן אונטער אַלע געווענדן פון ציווילזאַציע, איבער אַלע שטחים פון יאַרהונדערטער און יאָרטויזנטער. „לא תרצח!"

— פאַרוואָס צייגט ער ניט אַרויס קיין דערפאָלגרייכן גייסטיקן ווידערשטאַנד, פארוואָס ראַנגלט ער זיך ניט בריה׳ש?

— אָדער ער ווייל ניט, אָדער ער קען ניט, אָדער מע איז אים באַפאַלן אומגעריכ־טערהייט. ער איז ניט צוגעגרייט צום קאַמף. ער, די פערזענלעכקייט, ווייל זיך מיט דיר ניט קריגן, ווייל זיך מיט דיר ניט שלאָגן. ער ווייל לעבן בשלום מיט אַלעמען. ער ווייל ניט זיין ניט קיין הענקער און ניט קיין קרבן. ער איז פאַרנומען מיט זיך אַליין. ער ווייל לעבן רואיק, אין מנוחה, אין שלווה. ער ווייל לעבן מיט זיך אַליין, פאַר זיך אַליין. ער ווייל זיך ניט פעכטן. ער ווייל זיך ניט איבן אין געשלעג, אין קאַמף. ער ווייל נישט פירן קיין קריג. ער ווייל קיינעם ניט בייקומען, ער ווייל אָבער פון קיינעם ניט בייגעקו־מען ווערן. ער ווייל זיך גיין זיין אייגענעם וועג. ער ווייל קיינעם ניט צווינגען צו גיין אויף זיין דרך. ער ווייל, אָבער, אויך ניט געצוואונגען זיין עמיצן נאָכצופאָלגן, אַוועקגעשלעפּט ווערן צו אַ נאָרע פון אַ דורס און דאָרט פאַרצוקט ווערן.

בייַ די ווערטער שיסט אויס אַ געלעכטער, אַ ווילדער כאָטשען אויס דעם מויל פון הענקער: ענטוועדער אָדער! ענטוועדער ער ווערט אַ הענקער, אָדער פּה תהא קבורתו! דאָ אויף אַן אָרט ווערט ער באַגראָבן. ענטוועדער ער פאַרצוקט אָדער ער ווערט פאַר־צוקט! ענטוועדער ער ווערט אַ דורס אָדער ער ווערט צע׳דורס׳ט. ער ווייל קיין איינע פון די צוויי זאַכן! וואָס פאַר אַ שוטה! ברילט די חיה רעה, דער גרויסער רבי מאַכט אַ ברכה — און אין איין אייגנבליק ווערט דער קרבן ניט. ער ווערט צעפליקט צווישן די שאַרפע ציין פון דורס און ער ווערט פאַרשוואונדן אין זיין טיפן שלונג.

יעדער גייסטיקער דורס טראָגט אַרום זיך זיין גייסטיקע סביבה פון רציחה און פאַרצוקונג, פון „נעבאָכס", פון אומגליקלעכע קרבנות.

וויפל מענטשן קענען זיך פאַרנעמען מיט דעם איידעלן פאַך פון הענקעריי?

פאַרהעלטענישמעסיק זייער אַ קליינער פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג, אַ גאָר קליינע צאָל יחידים.

אָלע קענען זיין דאָס וואָס עס געפינט זיך אין מיטן צווישן הענקער און דעם הינגעריכטעטן, צווישן דעם רוצח און נרצח, קיינעם ניט פאַרצוקן און אָליין ניט פאַר־צוקט ווערן

איז געווען געריכט צעאוס אין זיין שמועס מיט דעם לאַם, ווען ער האָט אים געזאָגט, מיט די ליפן פון לעסינג אין דער באַרימטער פאַבל, אויב דו ווילסט ניט פאַרצוקן, מוזטו פאַרצוקט ווערן?

יע, ער איז געווען געריכט אויף זיין אייגענעם שטייגער. אַזוי אורטיילן אַלע רוצחים, אַלע „גרויסע", אַלע פירערס, אַלע געוועלטיקערס. דאָס איז דער לשון פון גדלות און דער טראַכטנס־אופן פון מלכות. דאָס איז די מאַראַל פון די האַרן און די שקלאַפן. דאָס איז די לערע פון די פאַרצוקערס און פון די פאַרצוקטע.

אָבער אַזוי אורטיילן טאָר מען ניט. ענטוועדער אַ פאַרצוקער אָדער אַ פאַרצוקטער?! עס איז פאַראַן אַ דריטע אויסקלייב־מעגלעכקייט: זיך אָפזאָגן פון אויסקלייבן אייגע פון אָט־די צוויי פאַרדאַמטע מעגלעכקייטן; ניט אָננעמען ניט די ראָלע פון דורס און ניט פון נדרס.

קענען אַלע זיין די ערשטע? ניין, זיי קענען עס ניט באַווייזן.

קענען אַלע זיין צדיקים? ניין. מחמת כדי אייגער זאָל זיין פאַררעכנט פאַר אַ גרויסן צדיק מוזן אַרום אים זיין זינדיקע, פושעים. אַלע קענען זיין בינונים. אַ חכם קען מען זיין צווישן שוטים, אַ קיניג קען מען זיין צווישן אונטערטאַנען, אַ רוצח — צווישן קרבנות, אַ פאַרגוואַלדיקער צווישן פאַרגוואַלדיקטע, אַ באַליידיקער צווישן באַליידיקטע, אָניט איז מען אַ גלייכער צווישן גלייכע.

דער חכם קען דעמאָלט ערשט שם׳ען פאַר אַ חכם, ווען אַרום אים שאַרן זיך גאַנצע מענגעס פון גאַנצע און האַלבע נאַראַנים. דער חכם בשעת ער פאַרשפרייט זיין קלוגשאַפט, זייט ער נאַרישקייט, פאַרמערט טיפשות, ער שאַפט אונזער שטות.

יעדער חכם פאָרט אַרויס אויף אונזערע פאַראורטיילן. ער נעמט אונזערע געדאַנקען, אונזערע באַהויפטונגען, אונזער קלוגשאַפט און ער פאַרוואַנדלט זיי אין נאַרישקייט. ער מאַכט אָזוי אַז מיר זעען אויס אין אונזערע אויגן ווי שוטים. ער טוט עס בכדי דערנאָך זאָל ער אויף אונזער נאַרישקייט, ד. ה. אויף אונזער חכמה וואָס איז געוואָרן אַ שטות צוליב אים, אויפריכטן זיין חכמה... ד. ה. אונזער עכטע שטות. אַ חכם קען ניט זיין קיין חכם אָן נאַראַנים. לכן, ווער מאַכט דעם חכם פאַר אַ חכם? די שוטים. און אין וואָס באַשטייט דעם חכם׳ס אויפגאַבע? אין פאַרשפרייטן נאַרישקייט, אין דער פעסטשטעלונג פון אונזער שטות, אין דעם וואָס ער מאַכט אונז צום נאַר. מחמת אָן די נאַראַנים קען ער זיך דאָך נישט באַהויפטן אַלס חכם; ער קען זיך דאָך ניט קליגלען אָן דעם, אַז די אַרומיקע זאָלן זיך ניט באַנאַרישן. ווען מיר זאָלן אַלע ווערן חכמים, כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה, וואָלט נעמען אַ סוף צו די חכמה פון די ווייניקע, פון די געציילטע חכמים. די חכמה פון חכם וואָלט דעמאָלט זיין בלויז די דורכשניטלעכע פאַרשטענדניש פון געווייניטלעכן בר־דעת.

על־כן לעבט יעדער חכם אויפן חשבון פון די פילע נאַראַנים. ער עקזיסטירט אין זיין בחינה פון אַ חכם אַ דאַנק צו דעם פאַראַנען זיין פון די שוטים, וואָס נעמען אויף זיין חכמה צוליב זייער נאַרישקייט.

עס באַקומט זיך אַ פאַרדרייענ‌יש: אָדער זיי אַ חכם ביי די נאַראַנים אָדער זיי אַ נאַר צווישן נאַראַנים און וואַרעם זיך ביי דעם ליכט פון חכמה פון דעם חכם.

עס איז ענטוועדער אָדער, דאָס זיינען די צוויי הערנער פון דער דילעמע, און עס איז פאַראַן איין ברירה, אַזוי פאַרזיכערן אונז די חכמים, די רביים, די „צדיקים", און אין דעם זיינען איבערצייגט אַלע שוטים.

אָבער איך וויל ניט זיין קיין שטאָפל פון שטות אין לייטער פון לויטער חכמה. איך

וויל אַז אַלע, אַלע אָן יוצאי מן הכלל, זאָלן דערקלערט ווערן פאַר חכמים, ד. ה. אַז עס זאָלן מער ניט זיין קיין חכמים, וויבאַלד עס וועלן ניט זיין קיין שוטים. איך וויל ניט זיין קיין חכם ביי די שוטים, איך וויל ניט זיין אָנערקענט אַלס פּיקח פון די טיפּשים, וואָס מיט זייער אָנערקענונג גיבן זיי זיך אַרויס אָן אַטעסטאַט אויף אַ נאַרישקייט. איך וויל זיין אַ חכם צווישן חכמים, ד. ה. אַ בינוני, אַ גלייכער צווישן גלייכע. איך בין ניט קיין חכם און ניט קיין שוטה. איך בין אַ מענטש. איך בין אַ פּערזענלעכקייט. אַ פּערזענלעכקייט איז מיט מענטשן צוגלייך. אַ פּערזענלעכקייט שפּילט זיך ניט אין דאָס קאָץ און מויז שפּיל פון דער קלוגשאַפט.

יעדער איז געניג קלוג פאַר זיך און גענוג נאַריש פאַרן צווייטן. קלוגשאַפט ווי נאָר זי ווערט איבערגעגאָסן פון „ערשטן געפּעס", ווי נאָר זי ווערט אַרויסגעשעפּט פון ערשטן קוואַל, ווי נאָר עס ווערט אַרײַנגעגאָסן אין צווייטן געפּעס, ווערט עס מוטנע, פאַרלירט זי איר געשמאַק און פּרישקייט. זי ווערט אַ שטיק נאַרישקייט.

אַ פּערזענלעכקייט טרינקט ניט קיין וואַסער פון די קוואַלן, נייערט ווערט אַליין ווי אַ קוואַל, ווי אַ „מעין המתגבר", וואָס שפּרודלט און קוואלט אָן מיט פּרישן, קילן, קריש־טאַל־קלאָרן וואַסער. אַ פּערזענלעכקייט איז אַליין אַ קוואַל. אַ פּערזענלעכקייט איז ניט קיין דורשטיקע וואָס זוכט ערשט אַ קוואַל, אַביסל וואַסער זיך אָנצוטרינקען און שטילן איר דורשט. אַלע מענטשן דאַרפן זיין קוואַלן, און קוואַלן זיינען ניט דורשטיק. אַ פּערזענלעכ־קייט איז ווי לעבעדיקס וואַסער, אָבער זי גיט קיינעם ניט זיך אָנצוטרינקען. אַ נאַר לוינט ניט צו געבן טרינקען. דער וואָס קומט איינגעבויגן אינדריַיען, אָדער קריכט צו אויפן בויך ווי צו טרינקען לייטיש. ער וועט בלויז באַלאָמוטשען דאָס וואַסער. ווער עס קען ניט זיין קיין קוואַל פון לעבעדיק וואַסער, דער קען ניט אָפּשאַצן ווי געהעריק דעם ווערט פון צו טרינקען לייטיש. ער וועט בלויז צעקלויבן דאָס וואַסער. ווער עס קען ניט זיין קיין קוואַל פון לעבעדיק וואַסער, דער קען ניט אָפּשאַצן ווי געהעריק דעם ווערט פון קיל, דורכזיכטיק וואַסער. ער וועט פון דעם קיין הנאה ניט האָבן. ער וועט בלויז צע־בויטשען, פאַרברודיקן דאָס וואַסער אין דעם קוואַל.

פאַראַן אַ גזלן וואָס איז נאַציאָנאַל געשטימט, ער דער׳הרג׳עט גייסטיק בלויז זיין אייגענעם פאָלק, ד. ה. ער לערנט אים. וועגן אַנדערע פרעמדע פעלקער טראַכט ער אפילו ניט. די מענטשהייט לאָזט ער צורו.

און עס איז פאַראַן אַ רוצח־נפש וואָס כאָווט גרעסערע און דרייסטערע אַמבי־ציעס. אַלע מענטשנקינדער דאַרפן קומען צו אים. אַלע דאַרפן זיך בוקן אין זיין טעמפּל. און ניט בלויז מענטשן, אַלע באַשעפענישן דאַרפן אים פאָלגן, דורכפירן זיינע באַפעלן. דאָס איז שוין אַ היפּשער אָפּעטיט! ער וועט באַצווינגען און פאַרגוואַלטיקן אַלץ און אַלעמען און ניט בלויז זיין צייט, נייערט טאַקע אַלע צייטן און אלע דורות ביז אין דער אייביקייט אַריין. אמת, אָט די גזלנ׳ישע חלומות זיינען געבליבן בלויז חלומות, אָנגעטרונ־קענע מיט דאָס רויטע בלוט פון די גע׳הורג׳טע, אָנגעזעטיקטע מיט דעם מאַרך פון די פאַרצוקטע. עס האָבן זיך אַלע מאָל געפונען געגענטן און צייטן, וואָס האָבן זיך פאַרטיי־דיקט, ד. ה. וואָס זיינען געפאַלן פון די הענט פון די נאָענטע רוצחי־נפש, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף זייער אייגענעם באָדן, און האָבן ניט „געוואָלט" און ניט געקענט פאַלן פון יענע „ווייטע" און „פרעמדע" מערדערס. אָבער וואָס איז די נפקא מינה! יע־דע האָנט איז אַ האָנט, און יעדער חלף איז אַ חלף. וואָס איז דער חילוק וועלכער שוחט מאַכט אויף אייך די ברכה. פאַרן זאָנג איז אַלץ איינס פון וועלכן סערפ ער ווערט פאַר־שניטן. איז דען ניט גאָנץ עגאַל פאַרן בן־אדם פון וועלכן פילאָט ער ווערט געקרייציקט!

איז דען ניט אַלץ איינס פון וועלכן קאַניבאַל מע וועלט אויפגעפרעסן! איז טאַקע פאַראַן אַן אונטערשייד צי מע וועלט פאַרצוקט פון אַ לייב, צו פון אַ טיגער, צי גאָר פון אַ ווילדן וואַלד־חזיר.

די גזלנישע חלומות וועגן אַן אַלוועלטלעכער, אַלמענטשהייטלעכער רציחה דורכ־געפירט אויף אַן אַלצייטיקן און אַלרוימישן מאַסשטאַב האָבן זיך קיינמאָל ניט פאַרוואָרט, וועט מיר באַטראַכטן יעדן רוצח באַזונדער און מיר אונטערזוכן יעדן איינעמס אינדיווי־דועלן אופן פון שחיטה. אָבער אָט־די חלומות זיינען יאָ געוואָרן אַ שטיק ווירקלעכקייט, וועט מיר נעמען די רוצחים בלשון רבים און מאַכן פון זיי איין גאַנצקייט. איינער האָט דער־הרג'עט אויף אַזאַ־ן אופן, דער אַנדערער אויף אַן אַנדער אופן. די רוצחים זיינען פאַרשיידן. דער הרגעט דורך אויפהענגען, דער צווייטער דורך דערשטיקן, דער דריטער דורך אָפּ'סם'ען, דער פערטער דורך קרויציקן, דער פינפטער דורך קעפּן, דער זעקסטער פערטלט און אַכטלט. איינער פיניקט מער, דער אַנדערער — וויניקער אַ קאַפּיטשקע; איינער איז מער גרויזאַם, דער אַנדערער אַ שטיקל בעל־רחמים... ער איז מקיים דעם „אהבת לרעך כמוך" — ברור לו מיתה יפה." אָבער אין איין פּרט איניקן זיך אַלע רוצחי־נפש פון אַלע פעלקער און אַלע צייטן: זיי הרג'ען, און זייערע קרבנות זיינען טויט.

אָבער דער פאַקט, אַז עס עקזיסטירן עטלעכע רוצחים, סיי אויפאַמאָל, צו דער אייגענער צייט, און סיי אין נאָכפאָלג, איינער נאָך דעם אַנדערן און זיי צווישן זיך רייסן זיך אַרום, שלאָגן זיך, פעכטן פאַר דאָס רעכט פון שעכטן די מענטשן בהמות אין שלאַכט־הויז־אַקאַדעמיע, אָט־דער פאַקט רעדט, שרייט:

— עס איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט ניט צו וועלן קיין הרוג, קיין נרצח, קיין נדרס.

אַזוי צי אַזוי, דאָס איז אַ טאַטזאַך, קיין איין גזלן האָט זיך קיינמאָל ניט איינגעגעבן אויסצו'הרג'ענען אַלעמען. און אָט־די אַרבעט זיינע, זיין „מיסיע", איז ער געווען געניט צו טיילן מיט אַנדערע, גלייך ווי ער, גזלנים. עס איז נאָך ניט געבוירן געוואָרן דער שוחט, וואָס וואָלט געווען בכוח אויסצושעכטן אַלע קעלבער אויף דעם משך פון אַלע צייטן. און יעדער רוצח־נפש, שוחט ובודק, שפּילט די ראָלע פון דעם גואל, פון דעם באַפרייער.

און אַזוי האָט מען געראַטעוועט די מענטשהייט אויף דער גאַנצער לענג פון קול־טור. אַלע האָבן געראַטעוועט פון מאָרד — כדי צו מאָרדן. און די אומגליקלעכע הינגע־ריכטעטע האָבן געביטן, און וועלן נאָך, אויף לאַנגע צייטן, בייטן זייערע הענקערס, זייערע רוצחי־נפש. טויזנטער מיליאָנען מענטשן האָבן ניט געפּונען עפּעס בעסערס, ווי בייטן איין גייסט רוצח אויף אַ צווייטן, און האָבן ניט באַגריפן, אַז מע דאַרף פּטור ווערן פון אַלע רוצחים, אַז מע דאַרף שאַפן אַזאַ צושטאַנד אין וועלכן עס זאָלן ניט זיין קיין רוצחים און קיין קרבנות.

אָ, די וועלף אין די שעפּסענע פעלכלעך!

אָ, די רוצחי־נפש אין דעם פאַרשטעל פון רעטערס פון גייסט!

אָבער ווי לאַנג ער זאָל זיך ניט זאַמען, גלויב איך באמונה שלמה, אַז דער זעלבסט־אויסלייזער וועט קומען, און איך דערוואַרט אים יעדן טאָג...

די געשיכטע פון ציוויליזאַציע און קולטור איז אַ געשיכטע פון זעלן־מאָרד, פון גייסט־רציחה. זי איז געשריבן מיט יאָמער און קלאָג, מיט זיפצן און קרעכצן פון אויסגייענדיקע נשמות און יובל־שאַלונגען פון פאַר'שיכור'טע, טריאומפירנדיקע רוצחים פון זעלן. די סעודה פון די קאַטן, דער ריטער באַנקעט פון די זיגרייכע און שטאַרקע

גזלנים־רביים — דאָס איז די גייסטיקע שפייזונג פון פאָלק... עסט דעם שור־הבר, פרעסט די אָקסענע מאסאווע נשמות, טרינקט דעם יין־המשומר פון זעלנבלוט, איר גייסט־אויסשמאָקטשערס און נשמה־זולל־וסובא'ניקעס. אָבער געדענקט אַז עס וועט קומען דער טאָג פון משפט, דער לוין וועט אייך ברענגען צום געריכט.

דער נביא ירמיהו דערנענטערט זיך מיט זיין זעאונג — און דער מענטש וואָכט אויף, שטייט אויף. און מיט איין שוואונג פון זיין מעכטיקער האַנט וועט ער אָפמעקן אונזער בלוט־אָנגעטרונקענע גייסט־און קולטור־געשיכטע. ער וועט צעריסן די בלעטער פאַרשריבענע מיט מאָרד און רציחה, ער וועט אַרייגנוואַרפן אין פייער אָט־דעם גאַנצן בוך פון כראָניקעס פון וועלכן עס טריפט זעלנבלוט און איז דורכגעווייקט מיט חרפות און בייושים, וואָס זאָגן עדות וועגן דער דערנידערונג פון מענטשן, ווילנלאָזיקייט, פנים־לאָזיקייט, אומזין, האַרצלאָזיקייט. דער איך וועט פאַרברענען אָט־די אָנאַלן אין פלאַם פון אויפברויז פון גייסט. דעם אַש וועט צעזייען און צעווייען דער ווינט. ציטערט טיראָנען פון גייסט די פערזענלעכקייט קומט. די שעה פון חשבון דערנענטערט זיך. רוצחי־נפש, באַהאַלט זיך אין די שפאַלטן פון די בערג, פאַרקריכט אין די היילן, אין די וועלדער, אין דעם פינצטערן זיך אויסלעשנדיקן באַוואוסטזיין, פאַררוקט זיך אין דאָס פאַרגרעבטע, פאַרפעצטע האַרץ — עס וועט אייך, גייסט־מערדער, גאָרניט העלפן. די פערזענלעכקייט וועט אייך אויסזוכן, וועט אייך אויפדעקן. דעם יום נקם ושלם, דער טאָג פון אָפצאָלונג שטייט הינטער אונזערע רוקנס.

ולא ילמדו! דאָס איז דער געבאָט פון נייעם מענטש. עס וועלן ניט זיין מער קיין גייסט־הענקערס און קיין גייסט־קרבנות...

ולא ילמדו... ל א ת ר צ ח!

אבא גאָרדין

גיטל ציטרין

לידער

דאָס רעדל פון דער וועלט

רעדל, דו דרייסט זיך,
דו האַלטסט אָן דיין שפּאָן;
אַזוי דריי איך זיך אויך
און זע וואָס ס'איז פּאַראָן.

די וועלט איז גרויס,
אָן סוף איר פּאַרנעם;
זי האַלט אויף איר שוים
די מענטשן אין קלעם.

רעדל! ליידער, ליידער,
וואָס האָסטו דערפון,
אַז דרייסט אונז כסדר
אַוועק פון דער זון?...

ניט צעשטער

ניט צעשטער אין טייך דאָס בלעזל,
דאָרט באַווייזט אַ פיש זיין שוים;
אַרוים מיט זיין זוים.
אַרוים מיט זיין צוים.

ניט לאַך אוים דעם נאַר,
ער האָט שוין זיין שטראָף;
פאַרמייד דעם מענטשן־צער —
זיין שכל וועק פון שלאָף.

— גיטל ציטרין

משה קנאפהיים

ס׳איז נישט צו באַגרייפן

ס׳איז נישט צו באַגרייפן די סודות, די דרכים
פון דעם, וואָס האָט אַלץ דאָ צעשטערט און צעבראָכן.

אָט אונטער דעם הימל, דעם תכלתדיק-העלן
דאָ זיינען אין שלווה פֿאַר זייערע שוועלן.
געזעסן בנעימות די באָבעס און מאַמעס.
די שייטלען פֿאַרשטעקט מיט בורשטינענע קאַמען.
די קליידונג, דאָס צירונג — אַ פֿרומס, נישט קיין צינדיקס,
צומאָל מיטן בלויזן געדאַנק נישט געזינדיקט.
די אויגן צום הימל מיט טרויער פֿאַרהויבן,
די ליפּן — נישט מיד פון צו בעטן און לויבן.

די טעכטער ביי זיי — ווי אין אויג — דאָס שוואַרצאַפּל,
פון וויג אָן געוואַכט איבער זיי אין איין צאַפּל.
ווי גרויס איז די שמחה געווען, — איבער ברעגן, —
ווען מ׳האָט זי, די כלה געפירט צו באַדעקנס.
דער חתן פֿאַרשעמט האָט צעבראָכן דאָס גלעזל...
געהיט מ׳האָט דעם זוימען, דעם שפּראָץ, יעדעם גרעזל,
אז ס׳זאָל נישט לאיבוד-גיין, ס׳זאָל נישט פֿאַרדאַרבן.
פֿאַרליבט און פֿאַרגלייבט ביזן טאָג פון זיין שטאַרבן —
דאָס לעבן, די וועלט מ׳האָט באַטראַכט ווי אַ פֿרוזדור...
דער שטראָם האָט געטראָגן ווי כוואַליעס צעברויזטע,
דאָך כוח געפונען אין זיך מ׳האָט געגוג און —
געצוימט זיי, די תאוות נאָך לוסט, פֿאַרגעניגן.

איין קינד נאָכן אַנדערן אויסגעוויינט האָבן
די מאַמעס אין טהרה ביים טראָגן און האָבן...
די קינדערלעך פלעגן ביי זייער צופוסנם
דאָ שפּרינגען און טאַנצן מיט קולעכלעך זיסע,
זיך דרייען אין ראָד, ווי די גרויסע... געשפּילט זיך.
די טאַטעס — אין שוועכע טליתים געהילט זיך,
געלערנט, גע׳תהילימט, געזיפצט און געדאַוונט —
למדנים, חכמים, אין מסחר באַהאַוונט.

אין אידישע שטעטלעך האָבן די אידן
געלעבט מיט גוויישקן שכן אין פרידן.
געזאָגט זיך „גוט-מאָרגן", „שטענש באָשע" וכדומה,
ס׳איז יעדער געגאַנגען זיין וועג זיך... רבונו —
של-עולם! וואָס האָסטו געוואָלט פון אונז האָבן? !
געגומען און אַלץ מיט אַנאַנדער באַגראָבן.

בארנעט גראָסמאַן

אברהם רייזען

(דראַינערונגען)

אברהם רייזען איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע. די אידישע ליטעראַטור האָט פאַרלאָרן דעם גרעסטן אידישן דיכטער און דערציילער, וואָס האָט געלייגט דעם פונדאמענט פון דער מאָדערנער אידישער ליטעראַטור.

איך קום דאָ נישט אָפּשאַצן רייזענען. דאָס איז ניט מיין פאַך. טאַלאַנטפולע שרייבער האָבן עס שוין געטאָן און נאָך מער ווען מסתמא קומען. איך וויל בלויז פאַרציכענען אייניקע אַראַינערונגען וועגן אברהם רייזענען, פון די יונגע יאָרן ביי אונז אין שטעטל, קאָידענאָוו. איך בין אברהם רייזענס אַ לאַנדסמאַן און אַ יוגנט חבר, געבאָרן און אויפגע־צויגן געוואָרן אין קאידענאָוו. אונזער שטעטל קאידענאָוו, איז געווען אַ טיפיש אידיש־ליטוויש שטעטל, ווי אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך אין יענער צייט. עס האָבן אין איר געלעבט פאַרשידענע טיפן מענטשן, פרומע און פרייע, רייכע און אָרעמע, בעלי־בתים און קבצנים. דער שטייגער לעבן זיינען געווען די אידישע מנהגים און טראַדיציעס.

קאָידענאָוו איז געלעגן אויף דער בריסט־מאָסקווער אייזענבאַן ליניע, 5 מייל פון מינסק.

דאָס שטעטל איז באַשטאַנען פון 6 גאַסן, אַ מאַרק און אַ שוהל־הויף, וואו עס זיינען געווען פיר בתי מדרשים און אויך דעם חסידישן רבינס הויף.

עס זיינען אויך געווען עטלעכע זייטיקע געסלעך, וואו עס האָבן געוואוינט די גויים. די איינוואוינערשאַפט איז געווען ניט קיין גרויסע, אפשר אינגאַנצן אַ וואָסערע פינף, אָדער זעקס טויזנט תושבים. די מערסטע זיינען געווען אידן.

אונזער שטעטל קאָידענאָוו האָט זיך מיט קיין זאַך ניט אויסגעצייכנט אין דער היסטאָריע, דאָך איז זי געווען באַוואוסט איבעראַל.

ערשטנס איז ביי אונז אין שטעטל געווען אַ נעסט פון חסידות, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ זעלטנהייט אין דער מתנגדישער ליטע. דער קאָידענאָווער רבי האָט געהאַט אַ שם און טויזנטער חסידים פון די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן זיך ציען צו אונז אין שטעטל, איבערהויפט, אין די טעג פון די ימים נוראים — און עס פלעגט זיין גאָר פריילעך. זיי פלעגן זינגען און טאַנצן. צווייטנס, האָט אונזער שטעטל אַרויסגעגעבן באַרימטע מענטשן ווי דער באַרימטער גאון אהרן שמואל קאָידענאָווער, וואָס האָט געמאַכט פירושים אויפן תלמוד, און אויך די גרויסע רבנים גאונים, די ברידער העלער, ווי אויך וועלטלעכע באַרימטע מענטשן, ווי דער באַוואוסטער שרייבער, ציוניסט און אַרבעטער־טוער, יוסף שלאָסבערג. אָבער מער ווי אַלע אַנדערע האָט אברהם רייזען באַרימט געמאַכט אונזער שטעטל.

זיין זיידע פון טאַטנס צד, איז געווען ר' משה, אַן אייזן־קרעמער. די געשעפטן האָט אָבער געפירט זיין גערעטענע און זייער פייאיקע ווייב שולקע. ער אַליין האָט זיך אָפּגע־געבן מיט לערנען תורה. מען פלעגט אים אויך קענען הערן אין מיטן דער נאַכט זינגנדיק הויך מיט האַרץ „תיקון חצות".

זיין צווייטער זיידע, פון דער מוטערס צד איז געווען, ר' פסח עפשטיין, אַ איד אַ פיינער בעל הבית. ער איז געווען אַ תבואה־סוחר, אַ וועלטלעכער און אַ פריינטלעכער מענטש.

ער האָט אברעמלען זייער ליב געהאַט. קענטיק, אַז ער האָט אין אים אַרויסגעזען צוקונפטיקע גרויסקייט.

זיין מוטער, קריינע, איז געווען אַ כשר'ע, פרומע אידישע טאָכטער, מיט אַלע שיינע מעלות: אַ גוטהאַרציקע, אַ פריינטלעכע און זי איז געווען זייער געאַכטעט ביי איר פאַמיליע און אויך ביי אַלע אירע שכנים.

זיין פאָטער ר' קלמן האָט זיך געוואָלט צווישן די משכילים ביי אונז אין יענער צייט. ער אז געווען אַ העברייער. ער האָט געהאַט אָפּגעדרוקט אייגקע מאמרים און פעליע־טאָנען אין "המליץ" אונטערן נאָמען "יקר" און האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ ביכעלע שירים, גאַנץ געראָטענע, מיט דעם נאָמען "יונה הומיה" (אגב, איך האָב געהאַט דעם ביכעלע דאָ און געגעבן רייזענען אַ מתנה). אָבער מיט פרנסה איז אים אָנגעקומען שוועך. ער האָט באַדאַרפט קעמפן פאַר מלחמת־החיים. ער האָט געהאַנדלט מיט תבואה, מיט פלאַקס און האָט אויך געפֿרואווט זיין אַ לערער. אָבער דאָס אַלץ איז ניט געווען גענוג צו פאַרזאָרגן אַ פאַמיליע פון אַ פרוי, דריי זין און צוויי טעכטער — די פאַמיליע האָט דעריבער געלעבט אין אָרעמקייט און דחקות.

די לאַגע האָט זיך נאָך מער פאַרערגערט, ווען עס האָט זיי געטראָפן דער גרויסער אומגליק: זייער מוטער, אַ פרוי פון 39 יאָר אַלט איז געשטאָרבן. דאָן איז די פאַמיליע געבליבן ווי אַ שיף אָן אַ רודער אין מיטן ים. די קלענערע קינדער זיינען צוגענומען געוואָרן פון קרובים און די עלטערע, צווישן זיי, אויך אברהם, האָבן געמוזט אָנפאַנגען שווימען אַליין אין דעם ים פון לעבן.

אברהם רייזען איז דאָן געוואָרן אַ לערער ביי אונז אין שטעטל.

ער איז דאָן נאָך געווען אַ גאַנץ יונגער בחורל. זיין בילדונג האָט ער באַקומען אין זיין פאָטערס הויז. זיין פאָטער האָט אים געלערנט, ניט נאָר חומש און נביאים, נאָר אויך וועלטלעכע לערעס. וועג ער איז געוואָרן עלטער האָט זיין פאָטער אים אַרײַנ־געגעבן אין דעם באַרימטן גמרא חדר פון זיין ברודער, ר' הירש, אַ באַוואוסטער למדן אין שטעטל.

אברהם רייזען, ווי די גאַנצע יוגנט אין יענער צייט, האָט זיך נישט באַנוגענט מיט לערנען גמרא אַליין, ער האָט אויך געלערנט רוסיש, העברעאיש —און אַלגעמיינע קענטעניש.

די צייט וועגן וועלכער איך דערצייל דאָ, איז געווען די צייט פון דער "השכלה"־באַוועגונג, אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. נייע שטרעמונגען און פאַר־לאַנגען האָבן זיך דערוועקט אין די הערצער פון דער יוגנט. אַ שטרעבונג צו אַ נייעם לעבן. און אונטער דער השפעה פון די, דאָן באַרימטע העברעאישע שרייבער, ווי מאַפּו, סמאָלענסקין, יל"ג און ליליענבלום האָט זיך דערוועקט ביי אַ סך יונגע, אַ שטאַרקער גע־פיל און ליבע צו דער העברעאישער שפראַך. די באַוועגונג האָט אַרײַנגעדרונגען אויך אין די קלייניע שטעטלעך.

אויך אין אונזער שטעטל קאידאַנאָוו, האָבן דאָן אַ סך געלערנט די העברעאישע שפראַך. איבערהויפּט, ווען דער באַרימטער העברעאישער שרייבער און פעליעטאָניסט יהושע הכהן גאָלדבערג, וואָס האָט זיך געפרופן יקנה"ז האָט זיך ביי אונז באַזעצט און איז געוואָרן אַ לערער. זיינע תלמידים פלעגן כמעט יעדע וואָך שיקן קאָרעספּאָנדענציעס

אין „המליץ". ער אַליין האָט אויך געשריבן זיינע פעליעטאָנעז א. נ. „מכתבים מליטא לאמעריקע". אויך קלמן רייזען, אברהם רייזען'ס טאַטע האָט דאַן געשריבן העברעאיש. עמיצער האָט דאַן געשריבן אַ מאַמר אין „המליץ" אויף אונזער שטאָט: „יש ערים מרובות באוכלסין ומעטות בסופרים ויש ערים מעטות באוכלסין ומרובות בסופרים כגון עיר קאידענאוו". (עס זיינען דאָ גרויסע שטעט מיט ווינציק שרייבער און עס זיינען פאַראַן קליינע שטעט מיט אַ סך שרייבער, ווי, למשל, דאָס שטעטל קאידענאָוו).

אברהם רייזען האָט דאַן אויך אָנגעפאַנגען שרייבן אָבער ניט אין העברעאיש נאָר אין אידיש. ס'איז געווען אַ וואונדער, ווייל דאַן האָט אידיש געהייסן, „זשאַרגאָן" און איז געווען זייער ערנידעריקט ביי די משכילים.

די ערשטע צייט איז אברהם רייזען געוואָרן באַאיינפלוסט פון די אַמאָליקע ראָ־מאַניסטן „שמ"ר" און בלוישטיין און ער האָט אָפגעדרוקט אַ קליינעם ראַמאַן מיט דעם נאָמען: „אַ כפרה דער נאָז אַבי אַ גאָלדענער זייגער מיט 300 רובל נדן". אָבער גאַנץ שנעל האָט ער אויפגעגעבן דעם סאָרט שרייבן און האָט זיך אַ קער געטאָן אין אַן אַנדער וועג.

אַ קורצע צייט שפּעטער האָט ער זיך דורכגעשריבן מיט פּרצ'ן און שלום עליכם'ן, וועלכע האָבן באַלד דערקענט זיין גרויסן טאַלאַנט און האָבן אים געמוטיקט און געדרוקט זיינע שאַפונגען. אָבער איך וויל דאָ דערציילן פון אַ באַזונדער קאַפּיטל אין רייזענס לעבן, פון זיין דינען אין דער רוסישער אַרמיי.

דאָס איז געווען אין דער צייט ווען ער האָט זיך שוין אָנגעפאַנגען צו אַנטוויקלען אַלס ליטעראַט. ער האָט שוין געהאַט אָפּגעדרוקט עטלעכע זאַכן אין ספּעקטאָרס „הויז־פרײַנד" און אין פּרצ'ס „יודישע ביבליאָטעק". מיט אַמאָל איז אָנגעקומען דער פּריזיוו... אין 1894 האָט מען אונז, מיר און אים אָפּגעגעבן פּאַר סאָלדאַטן אין דער רוסישער אַרמיי. מען האָט אונז אָוועקגעשיקט קיין קאָוונע אין 111־טן דאָנסקאָי פּאָלק. דער גורל האָט אונז באַשערט צו זיין צוזאַמען אין איין ראָטע, און דער 3־טער ראָטע.

קיין גרויס נחת האָב איך אָבער פון אים ניט געהאַט. אברהם רייזען איז ניט געווען קיין גערָאטענער סאָלדאַט.

ווי זאָגט שלום עליכם: „טייגן טויג ער, נאָר פּאַר אַ סאָלדאַט טויג ער ניט". אברהם רייזען האָט נישט געטייגט פּאַר אַ סאָלדאַט. מיט זיין מאָגערן קערפּער, זיין אייג־געפּאַלענער ברוסט און מיט זיינע דאַרע פּיס, איז ער נישט געווען פּעאיק צו שפּרינגען אויפן באַריער און ציען זיך אויף די רינגען. ער איז אויך ניט געווען גערָאטן אויף מאַרשירָאווקע און אויף מאַכן גימנאַסטישע איבונגען. רייניקן די ביקס, אויספּוצן די שטיוול מיט דעם גאַרטל, איז ביי אים געווען די שוועריסטע זאַך. אפילו די „סלאָוועסט־נאַסט", דעם סדר היחוס פון דער צאַרסקער פּאָמיליע און אויך די דינים ווי צו זיין אַ סאָלדאַט, ווי צו באַשיצן דאָס פּאָטערלאַנד ביז צום לעצטן טראָפן בלוט, וואָס דאָס איז געווען לייכט זיך אויסצולערנען, האָט רייזען אויך נישט געקערט צו ווייסן. דאָס האָט אים גורם געווען פיל צרות און ליידן. די עלטסטע פלעגן אים באַלייִדיקן און פּאַרבי־טערן דאָס לעבן.

איך פלעג אים מוסרן. וואָרום אַ מענטש, אַן אינטעליגענטער ווי ער, קען ניט נע־מען דאָס ביכעלע און זיך דאָס אויסלערנען? מילא, די גוים, זיינען בעזגראַמאָטנע. זיי קענע ניט לייענען און ניט שרייבן, אָבער ער?

דער ענטפער זיינער איז געווען, אַז עס קריכט אים נישט אין קאָפּ. ער פלעגט זאָגן: „אי, דער שינעל. דו פּאַרשטייסט ניט וואָס עס מיינט"...

עס איז אים געווען זייער שלעכט. כאָטש ער האָט געקענט ליידן זייער שטיל און זיך ניט באַקלאָגן, אָבער ער האָט אַלעמאָל געזוכט אַ געלעגנהייט זיך אַרויסצודרייען אויף עטלעכע טעג פון קאָזאַרמע, פון דינסט. דאָס האָט ער אָבער נאָר געקאָנט באַווייזן, דורך ווערן קראַנק און גיין אין שפּיטאָל.

ער האָט געטראָגן אַלטע, אָפּגעטראָגענע זאַכן, וואָס האָבן גאָרנישט געפּאַסט אויף אים, איבערהויפּט שטיוול האָט ער געטראָגן גרויסע גראָבע וואָס פלעגן רייבן די פיס, און אַ דאַנק דעם פלעגט ער אַוועק אויף עטלעכע טעג אין שפּיטאָל.

קומענדיק צוריק איז ער געווען מונטער, אויסגערוט און צופרידן.. זייענדיק אין שפּיטאָל האָט ער אָנגעשריבן עטלעכע לידער און זיי פאַר מיר איבערגעלייענט.

אונזער באַאַליאָן פון 4 ראָטעס איז געשטאַנען אין קאָוונע אויפן נייעם פלאַן. עס איז געווען אַרומגעצוימט פון אַלע זייטן מיט אַ הויכן צוים. יונגע סאָלדאַטן האָבן ניט געטאָרט אַרויסגיין אויסערן צוים, פלעגן מיר זיך טרעפן אויפן הויף מיט נאָך אידישע סאָלדאַטן.

איינמאָל דערציילט אונז אַ אידישער סאָלדאַט, אַז אויף יענער זייט צוים געפינט זיך אַ בית מדרש און אַהין ברענגען אידישע פרויען כשר'ע מאכלים פון דער כשר'ער קיך אין קאָוונע. מען קען זיך אַהין אַרויסבאַקומען דורך אַ לויזער, אָפּגעריסענער ברעט. נו, האָבן מיר זיך היפּשע מאָל אַרויסגעגנבע'ט אַהין. עס האָט זיך געפילט זייער גוט צו זיין אין אַ אידישער סביבה. מיר האָבן זיך דאָרט באַקאָנט מיט עטלעכע קלויזניקעס, וואָס האָבן דאָרט געלערנט. אפשר האָט דאָרטן רייזען באַקומען זיין געדאַנק וועגן דעם „מאי קאָ משמע לן".

קיין געלט האָט רייזען ניט געהאַט. זיין מאַטעריעלע לאָגע איז געווען זייער אַ שלעכטע. די רעגירונג האָט דאָן געצאָלט אַ סאָלדאַט 45 קאָפּיקעס אַלע צוויי מאָנאַטן. רייזען איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער רויכערער און ער האָט קיינמאָל ניט געהאַט גענוג געלט אויף צו קויפן טאַבאַק און איז געווען געצוואונגען צו רויכערן מאַכאָרקע (אַ בילי־קער סאָרט טאַבאַק).

נאָר פונדעסטוועגן פלעגט ער קריגן אַביסל געלט. אויסער וואָס ער פלעגט קריגן אָמאָל אַ פאָר רובל פון זיין זיידן, עפּשטיין, האָט ער געקראָגן מאָנאַטלעך 3 רובל פון שלום עליכם'ן, וועמ ער פלעגט קריגן די פאָר רובל, פלעגט ער באַלד מאַכן יום־טוב און פלעגט מכבד זיין אַלעמען אין טיי־הויז.

היפּשע צענדליקע יאָרן זיינען שוין פאַרפלויגן זינט יענער צייט. אָבער די יסורים און ליידן וואָס מען האָט דורכגעמאַכט, געדענקט זיך זייער גוט און עס איז איינגעקריצט אין זכרון.

מיר האָבן צוזאַמען אָפּגעדינט די ערשטע 5 חדשים, וואָס זיינען די ערגסטע פאַר יונגע סאָלדאַטן. מיר האָבן געניג געליטן. מיר האָט געטראָפן אַ גליק: די באַאַמטע האָבן אויסגעפונען אַז איך בין קורצזיכטיק און זיי האָבן מיר באַפרייט.

איך קען קיינמאָל ניט פאַרגעסן, ווי רייזען האָט דאָן זיך געפילט, ווען איך האָב זיך מיט אים געזעגנט. אַזוי עלנט, פאַרלאָרן איז ער קיינמאָל ביז דאָן ניט געווען. טרערן האָבן זיך ביי אים געוויזן אין די אויגן.

פאַרן אַוועקגיין האָב איך אַוועקגעשענקט דעם „זוואָדנעם" אַ פאָר ענטשקעס, וואָס מיין מוטער האָט אַליין פאַר מיר אויסגעשפונען, כדי ער זאָל זיך גוט באַציען צו רייזענען.

אידער איך בין אַוועק פון דאָרט, האָב איך זיך באַמיט, מיט נאָך חברים און לאַנדסלייט, וואָס זיינען געווען אין דער „מוזיקאַנסקער קאָמאַנדע", מען זאָל רייזענען אַרייננעמען לערנען פאַר אַ מוזיקאַנט. קומענדיק צוריק אַהיים האָב איך געשאָפן די נייטיקע סומע, וואָס מען האָט געדאַרפט געבן כאַבאַר דעם קאַפּעלעמייסטער. איך האָב דאָס געלט געשיקט צו אַ לאַנדסמאַן, רייזען זאָל דערפון נישט וויסן. און אַזוי אַרום איז אברהם רייזען געוואָרן אַ מוזיקאַנט און עס איז אים געוואָרן לייכטער צו דינען אין דער אַרמיי.

אין יענער צייט האָט ער שוין געהאַט געשאפן אַ היפּשע ביסל לידער, צווישן זיי זיין ליד „אויפן קאַראָול", „צום העמערל", „די תפילה" און אויך אַ פּאָר דערציילונגען און אויך אַן עלעגיע אויפן טויט פון דעם גרויסן גאון, דעם קאָוונער רב, ר' יצחק אלחנן, וואָס איז דאַן געשטאָרבן. די עלעגיע האָט ער אָנגערופן — „די אידישע טרער".

אין 1897 האָט רייזען געקראָגן אַ חודש „אָטפּוסק" (וואַקאַציע) און איז געפאָרן אַהיים קיין קאַיידענאָוו און קיין מינסק. קומענדיק צוריק אין דער אַרמיי האָט ער אָנגעהויבן שרייבן זיין גרויסע פּאָעמע „מיין צוריקקער אַהיים". און וען ער האָט געענדיקט דינען איז די פּאָעמע געדרוקט געוואָרן אין דער וועכנטלעכער צייטונג דער „יוד", און האָט אויף אַלעמען געמאַכט זייער אַ גרויסן רושם.

אין יאָר 1899 האָט רייזען מיך באַזוכט אין מיין היים און האָט מיר געוויזן אַן אָנווייזונג אויף 25 רובל פון „אחיאסף" אויף הוצאות צו קומען קיין וואַרשא אָנטייל צו נעמען אַלס מיטאַרבעטער אין „יוד".

די שפּעטערדיקע באַגעגענישן מיט רייזענען האָבן מיר שוין געהאַט, דאָ, אין ניו־יאָרק, אין 1908.

אין 1908 איז ער געקומען קיין אַמעריקע, וואו מען האָט אים געגעבן זייער אַ גרויסע אויפנאַמע.

ווען ער איז געקומען דאָ און האָט געהאַט זיין וואוינונג אויף דיוויזיאָן עוועניו, אין ברוקלין, בין איך געקומען מיט מיין כלה אים באַזוכן. ער האָט אונז אויפגענומען זייער באַגייסטערט און צופרידן. ער האָט זיך דאַן אויסגעדריקט, אַז אין קיין שום וואָרט איז ניטאָ אַזוי פיל חן ווי אין דעם וואָרט „כלה".

נאָך אַ באַגריסונג צו אברהם רייזען, דורכן „פּאָרווערטס", צו זיין 75־יאָריקן יובילייַ, האָט ער מיר געשריבן אָט דעם בריוו:

מיין טייערער יוגענט פריינט, לאַנדסמאַן און קאָלעגע — בערל — בערנאַרד — גראָסמאַן, נרו יאיר!

אייער בריוועלע אין פּאָרווערטס וועגן אונזער טייער געבורטשטעטל קאַידאַנאָוו און וועגן אונזערע פּאָר חדשים צוזאַמען־דינען אין 111־טען דאָנס־קאַי פּאָלק, דריטע ראָטע אין קאָוונע האָט בא מיר אַרויסגערופען די שענסטע טיפּסטע געפילן. אויסער די אַנטציקונג פון אייער רייכער בילדלעכער שפּראַך. איך בין שטאָלץ מיט אַזאַ טייערן, הויך־באַגאַבטן יוגענט פריינט און חבר, — חבר לויט דעם היימישען באַגריף.

איך בין ליידער די לעצטע טעג אַ חולה, איך האָב מיך, לא עליכם אויסגעגליטשט, אַראָפּגעהענדיק פון הויכע סאָבווויי־טרעפּ. אָבער, לאָמיר

גלויבען, אז ס׳איז נאָך מיט חסד. איך האָב נאָך צו פֿאַרן אין אַ פֿאָר שטעט, צו גאַסט צו די יידישע קינדער שולן. אפֿשר בזכות תינוקות של בית רבן וועל איך קאָנען פֿאָרן צו זיי לויט דער באַשטימטער צייט — דעם 2טן מערץ אין פּילאַדעלפֿיע און דעם 9־טן אין באָסטאָן. דערווייל שיק איך אייך און אייער פּרוי מיין בוך, מיטן טיטל „די לידער פֿון אברהם רייזען". אַ זאַמלונג פֿון די ערשטע יאָרן געשאַפֿענע, פֿון די מיטעלע יאָרן פֿון פֿון די סאַמע נייע, פֿון היינטיקער צייט! לייענט מיט אייער וואויל־געלערנטער פּרוי און זאָל אייך וואויל באַקומען.

אייער מיט חברשאַפֿט און ליבשאַפֿט:

אברהם רייזען

ער איז געווען אַלעמאָל זייער גאַסטפֿריינטלעך. אַז מען פֿלעגט קומען צו אים אין הויז, האָט ער גלייך געגומען זוכן כיבוד און שטעלן אויפֿן טיש, וואָס ער האָט נאָר געפֿונען. ער האָט אַלעמאָל געמאַכט צו פֿילן גוט. ער איז געווען אַ גוטער לאַנדסמאַן, ער האָט ליב געהאַט לאַנדסלייט או זער האָט זיך קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט צו קומען אויף אַ פֿאַרזאַמלונג אָדער עפּעס אַ שמחה.

פֿאָר אונז, זיינע חברים און לאַנדסלייט איז געווען דער גרעסטער פֿאַרגעניגן צו פֿאַרברענגען אין זיין געזעלשאַפֿט און הערן ווי ער רעדט פֿון יענע צייטן און פֿון יענע פֿלעצער, וואָס מיר אַלע האָבן געדענקט. ער האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן זכרון. ער האָט געדענקט עפּיזאָדן פֿון שטעטל, ווי דאָס וואָלט נעכטן געשען...

— בערל גראָסמאַן

לאַזאַרוס מאָנפֿריד

מיינע זכרונות וועגן אברהם רייזען

איך בין אָנגעקומען אין וואַרשע, פֿון מיין געבורטס־שטעטל שאַדאָווע, אין יאָר 1898. כאָטש נאָך גאָר אַ יונג אינגל, האָב איך שוין מיטגענומען מיינס אַ דיקן העפֿט מיט כתבים, לידער און פּראָזע, און דאָס געבראַכט אין דער רעדאַקציע פֿון „יוד". דער רעדאַקטאָר, דר. יוסף לוריע, ע״ה, האָט מיך אויפֿגענומען מיט וואַרעמער פֿריינטשאַפֿט און אויף זיין פֿאַרלאַנג האָב איך ביי אים איבערגעלאָזן דעם העפֿט כתבים דורכצוקוקן צי עס איז פֿאַראַן עפּעס וואָס קען געדרוקט ווערן. ער האָט מיר געבעטן קומען אין עט־לעכע טעג אַרום נאָך אַ ענטפֿער.

וועז איך בין דעם צווייטן מאָל געקומען אין רעדאַקציע האָט דר. לוריע, מיט אַ פֿאַטערלעכער צערטלעכקייט מיר דערקלערט, אַז כאָטש מיין שרייבן איז נאָך ניט דרוק־באַר, וווייזט עס אָבער אָן אויף טאַלאַנט, און ער האָט מיר געראטן קומען אין רעדאַקציע אויף מאָרגן, אין אַ געוויסער שעה, וועז ער דערוואַרט דעם יונגן דיכטער אברהם רייזען.

פאר וועמען ער וועט מיך פארשטעלן, וויל ער, אברהם רייזען, וועט זיך זיכער פאר־אינטערעסירן אין מיר און מיר פיל אַרויסהעלפן.

און אזוי איז טאקע געווען. אברהם רייזען האט מיך גלייך פון רעדאקציע מיטגענומען צו זיך אהיים און די ערשטע זאך מיר געגעבן אַ לעקציע ווי צו שרייבן אַ ליד מיט אַ קאַרעקטן ריטם אין פארשידענע פארמען: איין פארמע פון אַ צוויי־זילבן קלאַנג, וואו דער אַקצענט איז אויף דער ערשטער זילבע, ווי „בלומען", „רעגען", „קליינע", „קינדער" א. א. וו. אַ צווייטע פארמע פון אַ צוויי־זילבן קלאַנג, וואו דער אַקצענט איז אויף דער צווייטער זילבע, ווי „אַווענ", „געווייס", „פארדרוס", „באליבט" א. אַ. וו. דריטנס, אַ דריי־זילבן קלאַנג וואו דער אַקצענט איז אויף דער ערשטער זילבע, ווי „קליינינקע," „קינדערלעך", „פארענדיק", „איינזאמקייט" א. א. וו. די פערטע פארמע איז אַ דריי־זילבן קלאַנג, וואו דער אַקצענט פאלט אויף דער דריטער זילבע, ווי „אומעטום", „אויפדאסניי", „אפעטיט", „מאכערייי" א. אַז. וו. צולעצט אַ דריי־זילבן קלאַנג וואו דער אַקצענט קומט אויף דער צווייטער זילבע, ווי „אריבער", „געקומען", „געווייסע", „באגייסטערט" א. אַ. וו. די מערסטע היינטיקע דיכטער האבן פארוואַרפן דעם האַרמאַנישן ריטם און שרייבן ווי עס לאזט זיך... איך קען אבער זאגן מיט צופרידנקייט, אַז דער געניאַלער, אומשטערב־לעכער דיכטער, אברהם רייזען אַליין, האט זיך אויך ניט געבויגן צו אַ הפקר'דיקן ריטם ביז דעם לעצטן טאג פון זיין לעבן.

אין יאר 1902 האב איך שוין געוואויגט מיט רייזענען צוזאמען אין איין צימער און האב געהאט די געלעגנהייט בעסער צו באַטראַכטן די איגנאַרטיקע פערזענלעכקייט פון דעם אומפאַרגעסלעכן דיכטער און נאָוועליסט. די אינטימסטע קאַלאָגן זיינע, אין יענער צייט, זיינען געווען ה. ד. נאָמבערג, שלום אש, ליפמאַן לעווין, שפּעטער אויך א. ש. זאקס און, פארשטייט זיך, אויך י. ל. פרץ און יעקב דינעזאהן פון דעם עלטערן טיפ. אברהם רייזען איז אבער אויך געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט אין דעם יונגן, אויפקומענדיקן דור פון טאַלאַנטפולע שרייבער. אזוי פלעגן צו אונז אויך אַריינקומען זלמן שנייער, יעקב שטיינבערג, ל. שאַפּירא, משה טייטש און אַנדערע.

וועג ביי רייזענען פלעגט ווערן „וואַרעם" אין קעשענע, פלעגט ער אפט ליב האבן צו מאַכן אַ שטיקעלע יום־טוב — אייגקויפן וואורשט, הערינג, סאַרדינען, פרוכט, שוואַר־צע ברויט, און פארבעטן אַ פאַר חברים זיך צו באַטיילקן אין דער באַהעמישער סעודה. עס זיינען אבער געווען צייטן וועג רייזענ'ס קעשענע האט געפוסטעוועט. אין אזא פארלעגנהייט האט אייגמאל אברהם רייזען נאך אַ לאַנגן ישוב־הדעת, באין ברירה, אַנ־געשריבן אַ צעטעלע צו אַ געוויסן גביר, וועלכער האט זיך געהאַלטן נאָענט צו דער שריי־בערישער משפחה, און ביי אים געבעטן אַ „הלוואה"... איך האב אַנגענומען דידאַזיקע שליחות דורכצופירן, און כאטש דאס צעטעלע האט אַנטהאַלטן אַ שארפן קיבעץ על חשבון הגביר, האט ער, דער גביר, געגעבן אַ שמייכל און מיר דערלאַנגט צען רובל פאר רייזענען מיט אַ וואַרעמען גרוס פאר אים.

די שאפער און בויער פון דער אידישער ליטעראַטור האבן זיך אין יענער צייט שטענדיק געניטיקט אין מאַטעריעלער הילף. דאס האט געפירט צו דער גרינדונג פון אַ „קאַסע פאר ליטעראַטן", אויף דער איניציאַטיוו פון י. ל. פרץ. פאר דעם צווק איז אַראַנזשירט געווארן אַ גראַנדיעזער „שרייבער־באל" מיט אַ מאַסקאַראַד לכבוד פורים, אין דעם באַרימטן פוילישן שווייצער־טאל אין די אויאַזדאַווסקי אַלייע, וואס איז געווען אַ גרויסער פינאַנציעלער און מאַראַלישער דערפאלג.

אין דעם שרייבער־באַל האָב איך אויך געהאַט אַ שטיקל חלק. איך האָב זיך פאַר־מאַסקירט ווי אַן אַרעמאַן וואָס גייט אַרום שפּילן פידל אין די הויפן פון די הייזער. איך האָב זיך אָנגעטאָן אַ פּאַרוק מיט אַ באָרד, טונקעלע ברילן, אַן אַלטן מאַנטל און שטיוול, מיט אַ פידל אין האַנט. געפירט האָט מיך אַ יונג אינגל, אַ קאַליקע אויף איין האַנט (זיין צווייטע האַנט באַהאַלטן אונטערן רעקל...) און איך בין אַרומגעגאַנגען צווישן די געסט שפּילנדיק אידישע ניגונים. דער אייניציקער וואָס האָט געוואוסט ווער איך בין, איז געווען אברהם רייזען. ער האָט מיך נאָכגעפאָלגט מיט זיין בליק און אָנ־געקוואָלן פון מיר. יעקב דינעזאָן האָט באַמערקט ווי רייזען איז אין מיר פאַראינטערע־סירט, און אים געפרעגט צי ער וויסט ווער דאָס איז. רייזען האָט אים אויסגעזאָגט דעם סוד און דינעזאָן האָט עס מגלה געווען צו פרצ'ן. ביים גיין אַהיים זיינען שוין אַלע פאַר־מאַסקירטע אַנטדעקט געווארן.

עס זיינען געבומען געווארן פאַטאָגראַפיעס פון די אויסדערווויילטע מאַסקן־טיפּן, און מיין בילד איז פון אַ געוויסער פירמע שפּעטער רעפּראָדוצירט געווארן אויף אַ פאָסט־קאַרטל, מיט דעם אונטערשריפט „שירי עני" און אַ ביי־שורה „אליעזר מאַנפריד על נשף הפורים לסופרי ישראל בורשא".

אברהם רייזענס ערנסטקייט און ערלעכקייט לגבי זיין שאַפן איז קיינמאָל ניט באַאיינפלוסט געווארן פון פּערזענלעכער גייציקייט. ער האָט געקאָנט צונעמען אַ נעגאַטיוון קריטיק פונקט ווי אַ געלויבטן קאָמפּלימענט. דאָס איז צו זען פון דעם פאָלגענדן פאַל:

אין מיינע ערשטע ליטעראַרישע אַמביציעס האָב איך אַרויסגעגעבן אַ „סוכות־בלאַט" און האָב זיך געווענדט שריפטלעך צו שלום עליכם ער זאָל מיר שיקן אַן אַרטיקל, האָנאָראַר פריי. שלום עליכם האָט מיר גלייך געענטפערט אַ לאַנגן פריינטלעכן בריוו, דאַטירט, קיעוו, דעם 29טן אויגוסט, 1903 (דעם בריוו האָב איך נאָך אין מיין באַזיץ צו־ליב זיין היסטאָרישן ווערט איבער די ענינים וועגן וועלכע ער שרייבט דאָרט. ב. צ. גאָלדבערג האָט, אגב, דעם פולן בריוו לעצטנס איבערגעדרוקט אין „טאָג"). צום סוף פון בריוו שרייבט שלום עליכם:

„זייט געזונט און גריסט אברהם רייזענען און דאָנקט אים פאַר די לידלעך וואָס איך האָב פון זיי הנאה, און פאַר די סקיצן וואָס אייניקע זיינען אים גאָנץ געראָטן, און זאָגט אים, אַז איך שעלט אים פאַר זיינע ליטווישע אויסדרוקן „אַ גוטער אינגל", „אַ שלעכטער פערדל" וכדומה, און פאַר דער משוגענער פאַרם וואָס די אַלע נייע שרייבן לאַקירדע: „ער איז אַ בעקער געווען און בייגעל געבאַקען". דאָכט זיך גלייכער: „ער איז געווען אַ בעקער און האָט געבאַקן בייגל", פּראָסט און גוט!"

אברהם רייזענען האָט, פאַרשטייט זיך, הנאה געטאָן שלום עליכם'ס קאָמפּלימענטן פאַר זיין שרייבן, אָבער ניט וויניקער האָט אים אויך געפרייט שלום עליכם'ס קריטיק און אויסדרוק „איך שעלט אים"... ער איז שלום עליכם'ן דאָנקבאַר געווען פאַר דער אָנווייזונג און מיר פאַרזיכערט, אַז דאָס פרייט אים מער ווי די קאָמפּלימענטן.

אין צוזאַמענהאָנג מיט דאָס דערציילטע, ציטירן מיר פון אברהם רייזן'ס מעמוארן „עפיזאָדן פון מיין לעבן", 2טער טייל, קאַפּיטל 32, דאָס פאָלגנדע:

„דאס צימער אויף סוויענטא יערסקאַ האָט שוין צוליב דער רייכערער געגנט, געקאָסט 10 רובל אַ חודש. פונדעסטוועגן האָב איך געהאַט צו אים אַ שותף, אליעזר מאַנפריד, דאַן נאָך גאָר אַ יונג בחור׳ל, וואָס האָט זיך אויף עפעס געשניטן, צי אויף אַ פּאָעט, צי אויף אַ פידל־שפילער איז נאָך ניט געווען באַוואוסט. באַקאַנט האָב איך זיך מיט אים אין רעדאַקציע פון „יוד", וואו דער רעדאַקטאָר דר. יוסף לוריע האָט מיר אים פאָרגעשטעלט אַלס יונגן טאַלאַנט, וואס זאָגט צו.

„מאַנפריד האָט זיך צו מיר צוגעלאָזט. אַן איידעלער, אַ העפלעכער, אַ יוגנט־לעכער, איז ער מיר געפעלן געווארן פֿערזענלעך און ער איז מיט דער צייט געווארן מיין שותף צום צימער. אַ פינקטלעכער אין צאָלן פאָראויס דאס דירה־געלט, האָט ער אויך אויף מיר געווירקט איך זאָל זיין פינקטלעכער... עס איז געווען אַ שמאָלער אָבער לאַנגער צימער. געשטאַנען איז אין אים אַ בעטל, אַ זאָפע, אַ טישל און צוויי שטולן... אָבער מאַנפריד האָט זיך אין די בייטאָגס זעלטן געפונען אין צימער. ער איז שוין דאַן געווען אַ „מענטש", הגם אינגאַנצן אַ זיבעצן יאָר אַלט. ער איז שוין דאַן געווען פול מיט פּלענער, סאַי ליטעראַרישע, סאַי מוזי־קאַלישע, און אפילו ריין קאָמערציעלע. איך האָב פון אים גאָר אָנגעקוואָלן. אז מ. ספּעקטאָר האָט געדאַרפט האָבן אַ פּסח ליד פאַרן פּסח־נומער „פּאָלקס־צייטונג" און ניט געהאַט, האָט שוין מאַנפריד דאָס גלייך דערפאַרן און אָנגעשריבן אַ ליד „די קשיות", שיער ניט אַ פילאָזאָפישע.

דער גוטער אַברהם רייזען, וועלכער האָט אין אַלץ און אין אַלעמען געזען נאָר דאָס בעסערע און שענערע, זאָגט דאָרט וועגן מיר, אַ ביסל ווייטער:

„אליעזר מאַנפריד שלאָפט אויף דער זאָפע און שמייכלט פון שלאָף, ווי ער וואָלט זיך מכין געווען צו שפילן אויפן פידל, אָדער ווי עס וואָלט זיך אים גע־חלום׳ט, אַז מ. ספּעקטאָר נעמט ביי אים אָן אַ ליד פאַר דער „פּאָלקס־צייטונג".

וען אברהם רייזען האָט געלעבט האָב איך מיין בוך „אונטער איין דאַך" גע־ווידמעט צו אים מיט די פאָלגנדע פערזן:

דו ביזט מיין ערשטער וועג־ווייזער טא זאָל דאָס בוך געווידמעט זיין
געווען צום ערשטן שפּור צו דיר און דיין זשעני,
פון אונזער גרויסן אוצר־קוואַל מיט דאַנק פאַר דיין גוטהאַרציקייט,
אין דער ליטעראַטור. דערמוטיקונג און מי.

איצט, וען דער האַרציקער דיכטער און ליבער מענטש, אברהם רייזען, איז מער ניטאָ מיט אונז, פיל איך ווי צו זאָגן:

דו ביזט געווען דער פייער־זייל טא זאָל דיין זכר הייליק זיין,
פון דיכטונג פאַר דיין דור; דיין זיפץ ווי דיין געזאַנג,
דיין האַרציקייט צום מענטשן־מין טיף איינגעזאָפּט אין האַרץ פון פאָלק
געווען איז יעדן קלאָר. פאַר דורות, דורות לאַנג.

— לאַזאַרוס מאַנפריד

דוד פעפער

לידער

א.

כ׳בין פֿאַרהילט —
אין שטילקייט;
זי איז דער קיטל
פון מיין זעל;
די פֿליגלען,
די וועל
וואָס טראָגן מיך
אויף אירע שטילקייט-פֿלאַכן.

ב.

ס׳איז אַזוי שטיל,
אין מיין שטוב,
אַז אַ קלאַפּ —
אַדער אַ גרילץ פון אַ גריל,
וואָלט געווען מוזיק;
וויי וואונדערלעכע טענער
פון ווייטע וועלטן,
וואָלטן זיי
זיך געצויגן פֿאַר מיר
און מיך באַלעבט,
מיך צעטאַנצט
און ווי מיט אַ בלומען-קראַנץ
כ׳וואָלט ווי אַ פויגל
געשוועבט.

ג.

די איינזאַמקייט —
איז מיין שוועסטער,
דער טרויער — מיין ברודער.
בין איך באַהאַפטן מיט זיי,
ווי מיט פֿליגלען צוויי
אוֹן קומט אַמאָל
די פרייד צופֿליען,
צום גליק מיך ציען —
דערמאָנט מיך,
אַז מיין ווייסע טויב
איז לאַנג שוין פֿאַרפֿלויגן —
נאָר אין דמיון
האָט זיך צעפֿלאַטערט
מיין טרויס.

ד.

וואָר האָט אין דער נאַכט
דיך געבראַכט צו מיר,
אַז דו זאָלסט דיין אומרו
אין מיר אַריינאַגן?
וואָר האָט בייטאָג
דיך פֿאַרהוילן פון מיר
אוֹן מיט זונענשטראַלן,
ווי אַ קינד פֿאַרשפּילט?
אוֹן ביסטו געקומען
זאָל מען זיין ביינאַנד —
אין דיין יאָמערן אוֹן קלאָגן,
הילכט אַפּ מיין קלאָנג.

ה.

אוֹן ווידער
האָט דער טייוול זיך
אַ שפּיל געטאָן מיט מיר
אַז נישט רייטן זאָל איך
אויף אַ חלום,
נאָר ראַנגלען זיך
מיט דער וואָר.

ו.

די וואונד
פון מיין פֿאַלק,
נישט באַזינגען
אין אַ תפילה-ליד.
נאָר צעקלינגען
אַ ריטער-קלאָנג,
אין געפֿעכט
פון שוועדן.

ז.

זאָל מיין יעדעם אות,
זיין אַ שיין;
יעדע שורה,
אַ ליכטיקע בשורה.
אוֹן מיין ליד,
זאָל זיין אַ גלאַק
אוֹן צעקלינגען פרייד,
איבער דער וועלט.

ח.

די נאכט
האָט מיר אָנגעטאָן
זילבער־גלעקלעך
און געשליטלט
אויף אירע שעה'ן,
ווי אויף א גליטשיקן טייך.
און אויף די פלאָכן
פון אירע שאָטנס,
אויסגעשפרייט
מיין ווייסן חלום.

ט.

ווען כ'זע
א וואָסערל א קליינם
שטראָמען צום ים,
גייט ווי א פלאָם
אויף מיין פרייד.
מיר דאָכט זיך,
ווי ס'וואָסערל ס'קליינם
כ'בין באַהאָפטן
מיט דער וועלט.

מ. חכם

וואָס איז און וואָס דאַרף זיין אַ שרייבער?

איז עזרא הסופר געווען א שרייבער?
בלויז א שרייבער? א פירער!
נאָר א פירער? א לערער!
תורה לשמה.
עסקן באמונה.
וואָס איז א שרייבער?
א וועג־ווייזער!
ווי אַזוי וועג־ווייזער?
א דענקער!
וואָס דאַרף שרייבן א שרייבער?
אמת!
ווי אַזוי דאַרף האַנדלען א שרייבער?
ערליך!
ווי אַזוי דאַרף זיין א שרייבער?
באַשיידן!
וואָס דאַרף זוכן א שרייבער?
באַלערנען!

דאַרף ער ניט זאָגן:
איך בין כהן, איך בין לוי,
איר זענט קוים ישראלים,
איך האָב טאַלאַנט, איך בין נביא,
קענן מיר זענט איר: ערלים.

אייך קומט גאָר ניט,
מיר קומט אַלעם,
איך בין איבער אַלעם!

איז דאָס א שרייבער?
ניין, ס'איז סוחר!
איז דאָס דענקער?
ניין, א קרענקער!
איז דאָס פירער?
ניין, א פאַרפירער!
איז דאָס לערער?
ניין, א לעערער.

שרייבט א שרייבער: קליפ־קלאַפ,
טראַכט א שרייבער: אַן קאַפ,
דענקט א שרייבער: כאַפ־לאַפ —
(לויט אינערציע
פון קאַמערציע.)

פול מיט שרייבעכץ ווי א הענדלער,
ניט קיין שרייבער — פענדלער.
דינט ער צו דעם קאַלב פון געלט,
פאַרקויפט דעם שד זיין גאַנצע וועלט.
א כפרה צו עבודה זרה!

אַבריוו פון י. ל. פּרץ

אין די באַריכטן פון דער אידישער שפּראַך־קאָנפֿערענץ, וועלכע דאָס לעמבערגער „טאָגבלאַט" און זיינע בריידער, דער „היינט" און אַנדערע אין אין רוּלאַנד, האָבן בכוונה פאַרדרייט, איז די שטעלונג פון י. ל. פּרץ צו דער פּראָגע אידיש אַדער העברעאיש נישט געווען קלאָר. זיינעדיק אין קראָקע האָט פּרץ אָפּגעדרוקט אין אַן אַרבעטער צייטונג פֿאַלגנדיקע דערקלערונג:

„אידיש איז נישט קיין דייטש; אידן קענען נישט קיין דייטש און דייטשן קענען נישט קיין אידיש. דאָס, וואָס אידיש איז אַמאָל דייטש געווען, מאַכט מיר נישט אויס; אַבי עס איז קיין דייטש נישט געבליבן. וועגן פון „טייטש" איז געוואָרן דייטש, האָט „וואַר דייטש" באַקומען: די באַדייטונג: ווי אַזוי איז עס דייטלעכער? וואָס פאַר אַ זין האָט עס? נישט: ווי אַזוי איז עס אויף דייטש, עס איז געוואָרן „אידיש", ווייל עס איז די אומ־גאַנגנס־שפּראַך פון 90 פּראָצענט פון אידישן פֿאָלק, דאָס פֿאָלק ווייסט פון „זשאַרגאָן" נישט.

קיין נאַציאָנאַלע שפּראַך איז עס דאָך ביזן היינטיקן טאָג נישט. נאַציאָנאַל איז די שפּראַך, וואָס ווערט געבוירן און אַנטוויקלט זיך צוזאַמען מיטן פֿאָלק און האָט אין זיך דעם אוצר פון זיין גאַנצער קולטור אין אַלע ערטער און אין אַלע צייטן. אברהם, יצחק ויעקב, די נביאים, די שפּעטערע קלאַסיקער קענען קיין אידיש ניט. די היינטיקע אינטעליגענץ מוז אָנקומען צו אַלערליי לאַנדס־שפּראַכן, די אידישע צו העברעאיש.

פאַקטיש לעבן מיר זיך אויס אין דרייערליי שפּראַכן: דאָס פֿאָלק — אין אידיש, די האַלב אַסימילירטע אינטעליגענץ — אין די לאַנדס־שפּראַכן און די אידישע אינטע־ליגענץ איז דער געוועזענער נאַציאָנאַלער שפּראַך פון אונזער פּאַרגאַנגענהייט.

אַ נאַציאָן מוז אָבער האָבן אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך, און איינע נישט צוויי און דריי.

וועלכע דאַרף זיין אונזער נאַציאָנאַלע שפּראַך אין דער צוקונפט? די לאַנדס־שפּראַכן קאָנען אונזערע נאַציאָנאַלע שפּראַך נישט זיין. זיי זיינען פאַר אונז אַנטי־נאַ־ציאָנאַל, זיי שפּאַלטן אונזער נאַציאָן אויף אַזוי פיל טיילן, אין וויפל לענדער מיר וואוינען. נעמען מיר אָן די לאַנדס־שפּראַך, שרייבן מיר זיך אונטער אַ טויט־אורטייל דורך רעדן אויף איר.

זאָל אונזער צוקונפטס שפּראַך זיין העברעאיש?

מענטש אויפלעבן אַ שפּראַך קאָן מען נישט; אין טויטע שפּראַכן פאַר לעבעדיקע פעלקער גלויב איך נישט; אין וויג אַריין צוריק קומען קאָן מען נישט. בלייבט מיר אידיש. אָן דער לאַנדס־שפּראַך בלייבט אונז וויניק קולטור, אָן העברעאיש האָט דאָס פֿאָלק קיין פּאַרגאַנגענהייט, אָן אידיש האָבן מיר קיין פֿאָלק נישט...

פון דער פֿאָלקס־שפּראַך מוז דערייבער אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך ווערן. עס דאַרפן אין איר בצאַשאַפן ווערן אַזוי פיל קולטור־גיטער, דער אידישער קולטור מענטש זאָל זיך קאָנען אויסלעבן אויף אידיש; און עס מוז אין איר איבערגעטראָגן ווערן אַלע קולטור־גיטער פון אונזער פּאַרגאַנגענהייט, כדי זי זאָל ווערן די שפּראַך פון דער גאַנ־צער קולטור פון דער אידישער נאַציאָן איבעראַל און — אין אַלע צייטן, דער וועג צו דער פרייער, איינהייטלעכער, צווישן־לענדישער אידישער נאַציאָן איז — פון פֿאָלקס צו נאַציאָנאַלן לשון. אַלע אַנדערע לעבעדיקע שפּראַכן וועלן זיין פאַר אונז שכנה'שע און פרעמדע שפּראַכן, די העברעאישע — אונזער פיעטעטספולע פּאַרגאַנגענהייט־שפּראַך, אונזער „לשון הקודש"; אַ לאַנגער, שווערער וועג אַבער דער איינציק מעגלעכער.

קראָקע, סעפּטעמבער 22 , 1908 י. ל. פּרץ

בריוו פון אברהם רייזען

צו י. אפאטאשו

(געשריבן אין יאר 1912)

ליבער פריינד און חבר י. אפאטאשו!

איך שיק אייך מיין גרוס פון שיף. איך בין שוין באלד ביים ברעג. די רייזע איז ניט שלעכט. דער ים איז ווי אויף צולהכעיס רוהיג. קיין שטורעם און קייןווינד — פונקט ווי זי וואלט אויף דער עלטער תשובה געטאן און אויפגעהערט צו שטיפן. נאר ווער וויים — איך האב נאך צו פארן קארגע צוויי טעג. ווער וויים וואס דער בחור קאן נאך אפטהון.

דא אויפן שיף בין איך ארריינגעפאלן צווישן ענגלענדער און אמערי־קאנער. איך האב שוין צעבראכן מיין צונג. אבער איך האב געהאט א פעולה. איך האב אין די עטלעכע טעג איינגעביסן אביסל דעם לשון. איך שמועס מיך דורך גאנץ פריי מיט די סארווערס ביים טיש. אלענפאלס נעם איך אלץ נאך דער קארטע, ווי עס געהט. הלואי גיבט מען אזויפיל עסען אין שלום׳ס רעס־טאראן. וואלט נאר געווען אפעטיט. אלע מאל אזוי!... נאר נישט דאס בין איך אויסגען.

ליבער אפאטאשו — איך האב אייך פארשפראכען צו שיקען א בריוועל צו לידסקין וועגן אייער „ראמאן פון א פערד־גנב". איך טהו עס אין א פאר ווערטער טאקע, אין אייער בריוועל. איך געפין, אז מיט אייער ראמאן דארפט איר ניט האבען מיין הסכמה. איך האלט אים באמת (דעם ראמאן מיין איך) פאר א פערל אין דער נייער אידישער ליטעראטור. פון ביזנעס־שטאנדפונקט איז עס געוויס א גוטע סחורה. עס וועט זייער גוט גיהן. ה׳ לידסקי איז שוין א מבין אויף אזוינע ווערק. ער וועט עס ביי אייך זיכער קויפען. טאמער וועט ער אייך וועלן אפנארען, טא לאזט זיך! ס׳אדאגה. בעסער אז דער פערלעגער נארט אפ דעם שרייבער, עהדער דער שרייבער דעם פערלעגער... מיך האט ער שטענדיק אפגענארט און איך בין דאך צופרידען.

זייט מיר געזונט, טייערער אפאטאשו, מיר פארדריסט, וואס גראד די לעצטע טעג האב איך דערקענט אזוי צום גוטען. איהר זייט זעהר א „גוט באי" און איך האב אייך ליב באקומען. גריסט דעם ליבען אינאטאו. איך דאנק אים פאר זיין פריינדליכקייט צו מיר די גאנצע צייט. גריסט פריינדליך האלפערנען, זושיא לאנדוי׳ן און אחרונה, אחרונה חביבה, די ליבע און טייערע חברטע און פריינדין פראדעל שטאק! גריסט הערצליך ד״ר קלינגען און זיין ליעבער טייערער בערטען.

פ. ס. איך לייג ארויין דא א צעטעלע צו חיימאוויטשען. גיעבט עס אים אפ, —איך בעט אייך. איך האב אים צוגעזאגט צו שרייבען און ווייל האלטען ווארט. שרייבט וואס עס הערט זיך, איר הערט אפאטאשו און זעט אז אלע יונגע זאלן מיר צושרייבן. שיקט מיר די בילדער.

אייער א. רייזען.

*) אברהם רייזענ׳ס אויסלייג.

לאָנדאָן, 1912

ליבער אָפּאַטאָשו.

אייער בריוועלע מיט די בילדער דערהאַלטן. איך דאַנק אייך. איך ביו פשוט ענטציקט, ווי גוט עס איז אַרויס. איך בין, דאַכט מיר, קיינמאָל אַזוי שען ניט געווען. שיקט מיר נאָך אַ פּאָר, איך בעט אייך.

שרייבט מיר אָפּט און שרייבט פון אַלץ. אויב איך וועל האָבען פערטיק אַ שען לידעל פאַר אייערע „שריפטען", וועל איך אייך זיכער שיקען. איר וועט דאָך דרוקען?

גריסט הערצלעך אַלע יונגע.

אייער א. רייזען

40 Rue de Rivoli, Paris

„דער נייער זשורנאַל"

(אָן אַ דאַטע)

טייערער פריינד י. אָפּאַטאָשו

מאַטאָ:

„עס ציהט זיי צום שורש, עס ציהט זיי צום שטאַם,
די אָרימע בריידער פון יענער זייט ים..."

(אָט די צוויי שורות באָמבלען זיך איר אין קאָפּ שוין אַ פּאָר טעג. ס'וועט זיין אַ ליד!)

אַ דאַנק אייך פאַר דער דערציילונג. („לייבקע מזיק", י. א.) זי וועט „געהן" אין צווייטן נומער. איר זענט אַ „גוד־באָי". די ערצעהלונג איז זעהר און זעהר שעהן און ראַיאַל. ווי מיינט איר, וועט דער „נייער זשורנאַל" זיך פאַרקויפען אין אַמעריקע? דער ערשטער נומער איז מיר ניט באַזונדערס סיי טעכניש, סיי אינהאַלטליך געראָטען. שפּעטער וועט זיכער בעסער זיין. זעהט זיך מיט די איבעריקע יונגע. זאָלן זיי מיר שיקען מאַטעריאַל. איך זאָג אייך באמת, אַז איך בענק נאָך אייך אַלע דאָרט. איר זענט גוטע, וואויהלע יונגען. אין פאַרגלייך מיט די וואַרשעווער זענט איר די גרעסטע אידעאַליסטען — איך זאָל אַזוי לעבען! מיר וועלען זיך אַמאָל זעהן. אָדער איך וועל קומען צו אייך, אָדער איהר צו מיר. וואָס מיינט איהר, ווען איהר מאַכט אַ רייזע אויף אַ פּאָר מאָנאַט. איך וואָלט פאַר אייך געמאַכט דעם שענסטען קבלת־פּנים.

גריסט אַלע קאָלעגען, זאָלן זיי מיר שיקען „מפּרי עטם". גריסט זיי אַלע. פריידעלען שטאָק קענט איר אפילו אַ קוש געבען (אויב זי וועט זיך לאָזען).

אייער א. רייזען

דריקט איר אַ דריטען באַנד „שריפטן"? שיקט צו וואָס איר דרוקט. האָט איר שוין געזעהן דעם „פּנקס" געפעלט אייך, ווי מיין שוועסטער האָט מיר דאָרט אַרײַנגעקיבוצט?! שרייבט!

צו דר. א. אייסען

מיין טייערער דר. א. אייסען.

איך קלויב זיך צו אַלץ אַריינצוגיין צו אייך, ווי צו אַ פריינט, ווי צו אַ דאָקטער און ווי צו אַ דיכטער, אַ קאָלעגע און ניטאָ קיין צייט.

געלעזן אייערע איבערדיכטונגען אין ביידע זשורנאַלן און איך גיב אייך אַ גרויסן יישר כח, וואָס איר בעקענט מיך מיט די בעסטע מוסטערן פון דער ענגלישער פּאָעזיע. ווירקליך אַ דאַנק. הגם איז זייט ווערט מער ווי אַ דאַנק.

ליידער זיינען מיר אַזוי אָרים אין לעזער, אַז אַזעלכע זשורנאַלן וואו די נויטיגע איבערזעצונגען אייערע ווערן געדרוקט מוזן געשטיצט ווערן פון די וואָס פילן זיי אויס מיט זייער מי און טאַלענט. איך למשל גיב צושטייער אויפן „פּעדער", איר אוואַדע און ס'איז נאָך וועניג. די העפטן ליגן פאַר־משכנ'ט אין „פּרינטינג". נו איז דאָך אַ רחמנות אויף די העפטן און אויף די ביסל לעזער, וואָס ווילן זיי לעזן און האָבן ניט. מוז מען העלפן מיט נאָך אַ „קליינער סומע". טאָ העלפט ליבער דר. אייסען דעם אַרויסגעבער און רע־דאַקטאָר אונזערן א. קאַרלין מיט נאָך 15 דאָלאַר, וואָס קען מען טאָן?

אַנטשולדיגט פאַר מיין אָנמוטן. אָבער ס'איז מיר אַ שאָד די העפטן.

מיט גרוס און דאַנק פאַרויס פאַר אייער מיטהעלפן קאַרלינען און איר־דירעקט די אידישע ליטעראַטור.

אייער אברהם רייזען

מיין ליבער דר. א. אייסען,

אַ דאַנק אייך פאַר די אידישע מעלאָדיען. מיין באַגייסטערטע מיינונג וועגן אייער איבערזעצונג האָב איך שוין אַרויסגעזאָגט אין אַ קורצער רע־צענזיע, געשריבן פאַרן נעקסטן העפט „פּעדער". ביי דער געלעגענהייט זאָג איך אייך אָבער ווידער אָמאָל אַ גרויסן יישר כח.

מיט גרוס,

אייער א. רייזען

פּ. ס. איך גלויב, אַז אונזער א. קאַרלין איז דאָס מאָל, צוליב דער פיל־פאַך פאַרגרעסערטער „פּעדער", באַרעכטיגט צו אונזער מאָראַליש און פי־נאַנציעלער שטיצע. אויב ס'איז אייך ניט שווער גיט צושטייער נאָך אַ 25־גער. איך אַליין גיב אים אויך — ד. ה. ניט אים — דער „פּעדער" — מער ווי איך קען לויט מיינע פאַרדינסטן. פאַר דער „פּעדער" איז אָבער כדאי זיך אָנצושטרענגען.

ניו־יאָרק, 12טן נאָוועמבער, 1936

מיין טייערער קאָלעגע און גוטער פריינט, דר. אברהם אייסען,

אַ דאַנק פאַר אייער וואונדערליך שיין און האַרציג בריוועלע. עס האָט מיך באַגליקט, ווי מיט אַן אָנזאָג, אַז איך האָב נשׂואונען (כאָטש איך האַלט נישט קיין לאָטעריי־צעטלעך). אַזוי פיל גוטע ווערטער אין איין בריוועלע —

דאָס קענט איר נאָר אַליין — באַווייזן. אייער גוטסקייט און איידעלער געמיט שטייט אייך ביי!

אַ דאַנק פאַר אייער עסיי אין „מאָרגן־זשורנאַל" וועגן דייוויסן און פאַר די צוויי איבערזעצטע לידער. מען וויס נאָך ניט, ווי אַזוי אייערע פאָעטישע אַרבייטן אָפּצושעצן.

אָבער ס'וועט קומען אי די צייט אי דער קריטיקער! שוין איצט געווינט איר אַלץ מער אָנהענגער און אָפּשאַצער פאַר אייער וויכטיגער, ווירדיגער — און מיט הויכער באַאַבונג — אַרבייט פאַר אונזער פאָעזיע. וויפיל נייע מאָטיוון און טאַקע נייע לידער, נייע פאָרמען — האָט איר צוגעטראָגן, בייגעשטייערט אונזער פאָעזיע מיט אַלע אייערע איבערדיכטונגען פון שקעספּיר ביז דייוויס! — זאָלט איר טאַקע לאַנג לעבן און שאַפן.

אייער מיט ליבשאַפט

אַ האַרציגען גרוס אייער ליבנסווירדיגער פרוי. מיין פרוי און מיין טאָכטער דאַנקען אייך פאַר אייערע ליבע גרוסן — זיי שיקן אייך אויך האַרציגע גרוסן און אייער ליבער פאַמיליע.

צו ש. ד. זינגער

מיין ליבער ש. ד. זינגער;

אַנטשולדיקט, וואָס איך האָב אַזוי שטאַרק געמאָנט צוריק מיינע ביכער. כ'מוז זיי אַליין קויפן, און ס'איז שוין, דאַכט זיך, ניט צו קריגן — דאָ, אין אַמעריקע. ביי אַן אַנדער געלעגנהייט וועל איך זיי אייך שענקען אַ מתנה.

פאַר אייערע גוטע וועכטער דאַנק איך אייך פון טיפן האַרצן. בכלל איז אייער קורץ בריוול זייער וואויל און אויפריכטיק געשריבן. לאָמיר האָפן, אַז מיט דער צייט וועט איר זיין ניט נאָר אַ קריטיקער נאָר דער קריטיקער. געראָטן זייט איר, באַאַבט זייט איר, האָט בלויז די עכטע באַציאונג, די אַן פּניותדיקע, זאָל זי זיך ווייזן און איר וועט זען, ווי גוט ס'וועט זיין אי פאַר אונז, אי פאַר אייך! אוזאַ קריטיקער פעלט אונז געוואַלדיג. קומט און קיניגט איבער אונז! נאָר מיט חסד און רחמים! מיט קאָלעגיאַלן און חבֿרישן גרוס

אייער מיט ליבשאַפט

אברהם רייזען

אברהם רייזען

„ליטעראַרישע רעוויו"

(געבליבענע רעויו פון לעצטן זאַמלשריפט „די פעדער")

מאיר שטיקער

מאיר שטיקער. לידער. פאַרלאַג אַמעריקע, 1945.

דאָס פּרעכטיקע ביכעלע לידער פון מאָדערנעם גייסטרייכן און הויך באַגאַבטן דיכטער מאיר שטיקער — הויבט זיך גאָר אָן, נאָך אַ קליין אינטראָדוקציע־ליד „נאָך צוואַנציק יאָר" מיט אַ לענגערן פּאַרוואָרט צו אַ ניט־געשריבענער עפּאָפּיי — וועגן אונזער דיכטער מאיר שטיקערס זיידן, וואָס איז געקומען קיין אַמעריקע. נאָך קנאַפּע צוואַנציק יאָר אין זיין נייער היים, האָט ער נאָך קיין אײַן מאָל ניט אַרײַנגעקוקט אין אַ אידישע צייטונג, קיין אײַן מאָל (אָבער) ניט פאַרפעלט צו דאַוונען, בענטשן, קריאת שמע לייענען, וואַשן זיך צו אַ „המוציא", מאַכן אַ ברכה וועגן עס דונערט און בליצט און קיינמאָל ניט פאַרגעסן איבערצוחזרן דריי מאָל אין טאָג זיין באַליבסטן פּסוק „ברוך ה' יום יום"!

„אַ איד אַ גבר" — און ווייטער ווערט טאַקע דערציילט פון זיין געוואַלדיקער גבורה — אַ ריז...

און מאיר שטיקער האָט — מיט רעכט — טענות צו אונזערע דערציילער, פאָעטן, ראָמאַניסטן.

„אין וועלכן ראָמאַן זיינען פאַרגעגיסטרירט די העלדנטאַטן פון די „שטעלערס", „טרעגערס", געזעלן, שלעגערס און קצבים־יונגען? — און מאיר שטיקער ווייזט ענדלעך אויף:

„זייערע פונקטן זשאַרן נאָך און טליען נאָך וואו ניט וואו. פון וועלוועל זבאַר־זשער און בערל בראָדער ביז ש. י. אימבער (ז"ל!) און איציק מאַנגער" (זאָל לאַנג לעבן).

צום סוף פון בריליאַנטענעם קאַפּיטל פון אַן עפּאָפּיי־פאָעמע (וואָס מאיר שטיקער קען זיך זיכער פאַרמעסטן אַזאַ צו שאַפן!).

די לידער אַליין — „אין דער נייעסטער פאַרמע" זיינען טאַקע פון דער היים. פון מאיר שטיקערס — פון דער זינגנדיקער היים: — דאָס ערשטע ליד:

דער גאָלדענער זינגער
נאַקעטע זריבעס, וואַרנדיקער קלויסטער־שפּיץ,
באָדיקעס און ווילד גראָז טרויערן.
וואו זיינען אַלע שיינע מויערן,
דער שול־דאַך, די טשאַטע טויבן
און די שאַרלאַכבלעטער פון די ווילדע טרויבן
ביי חיים נגיד בלישטשענדיקע שויבן?

און אַזאַ זינגער — אין שענסטן און מאָדערנסטן זין — ווי מאיר שטיקער, וואָס דאָס ביכל לידער זיינס איז אָנגעפילט מיט אָזעלכע געזאַנגען פון גילדענע זינגער

— פון וועלכע ער איז אפשר דער גרעסטער — אזא שיינעם פאעט, פארשווייגט מען כמעט! — וואו איז אונזער טאקט געפיל, שוין אפגעזען פון גערעכטיקייט צו יונגע פאעטן! אונזער צער אויף די פארשווייגענע, אויף די ניט פארשטאנענע איז ניט צו באשרייבן!

ש. בערלינסקי

ש. בערלינסקי. א לעבן גייט אויף. ארויסגעגעבן דורכן פארלאג „באפרייאונג", מינכען, 1948, פרעמירט אין יאר 1938 פון דער קעלצער אידישער קהילה. הילע געצייכנט פנחס שוואַרץ, שער בלאט שיינזאן. מיטן בילד פון יונגן מחבר. נייע אויפלאגע.

די וואונדערלעך קינסטלערישע נאוועלע איז געשריבן אין דער ערשטער פערזאן, וואס דאס קען מאכן דעם איינדרוק פון אן אויטאביאגראפיע. מעגלעך, אז דער העלד (און א ליבער און אינטערעסאנטער העלד!) פון דער נאוועלע איז טאקע דער גאט-געבענטשטער דערציילער, פסיכאלאג ש. בערלינסקי. עס מינדערט אבער ניט סיי ווי סיי איר גרויס קינסטלערישן און פסיכאלאגישן ווערט. ניט נאר האט די הייליקע קעלצער קהילה, נאך אין 1938-טן יאר פרעמירט, וואס דער צער אירער פאר די דאפלטע ליידן אירע בשעת מלחמה און פון דער קליינער צאל — שארית קעלץ — ווערט נאך הימל-שרייענדיקער, נאר דאס אידישע פאלק בכלל און דאס פוילישע אידנטום בפרט, דארף אפילו איצט וויסן וויי אזוי אפצושאצן אזא מייסטערהאפט ווערק, אזא טיפע שילדערונג פון דעם אידישן לעבן אין פוילן, נאך פאר דעם אנפאל פון די היטלער-רוצחים, די נאציס — און וויסן וויי טייער צו האלטן איר שאפער, ש. בערלינסקי וואו ער זאל זיך געפינען, צי איצט אין מינכען, צי שוין צוריק אין פוילן — אדער וער ווייסט, וואו אזא אבערגעגעבענער יונגער קינסטלער, אזא וואַרט מייסטער וואַנדערט נאך ארום. וואו ער זאל ניט זיין שיקן מיר אים אונזער גרוס און אונזער ברכה און אונזער אנערקענונג פאר זיינע מייסטערהאפטע קליינע דערציילונגען פון דער מלחמה-צייט און פון דער צייט נאך באפרייאונג! עס זאלן אים דינען די הענט און דער מוט צו שאפן ווייטער, און צו קומען אין פארבינדונג מיט דער פרעסע — דער טעגלעכער, וואכנטלעכער און מאנאטלעכער אין גאר דער וועלט, וואו אונזער פאלק איז נאך דערווייל צעשפרייט. — די קונסט פון א ש. בערלינסקי, ווי פון די אנדערע יונגע קינסטלער אין פוילן, רומעניען, צפון און דרום-אמעריקע — איז אונז נייטיקער, ווי וועג עס איז פריער, אין די רואיקערע טעג און יארן!

מענדעלע מוכר ספרים (1847—1917)

צענטראל קאמיטעט פון יוגנט-בונד „צוקונפט" אין פוילן, לאדזש, דעצ. 1947. א גאנץ פיין ביכעלע, ליטאגראפירט — שטעלט פאר די דאזיקע ביאגראפיע פון אונזער גרויסן און טייערן מענדעלע מוכר ספרים. זיין לעבן וועלט דערציילט מיט ליבשאפט, אבער צום סוף פון דער קליינער ביאגראפיע קומט אן ארטיקל פון י. ק. — א מין פירוש, פאר דער יוגנט, און דער פירוש איז שוין אביסל תמימותדיק. אין דעם דאזיקן פירוש, ווערט די השכלה, מיט די משכילים שטארק איינזייטיק אויסגעלאכט; די

משכילים — זאל עס הייסן — זיינען געווען „פראָזן־דרעשער", ניט געבונדן מיטן פאָלק". און וואָס איז מכוח ר' יצחק בער לעווינזאָנען און אפילו פון פריערדיקן — ר' מענדל לעפּין — וואָס איז געווען אַ קעמפער פאַר אידיש, און אפילו מענדעלע אַליין, וואָס איז אין גרונט גענומען אויך געווען טיילווייז אַ משכיל? — דאָס בלייבט אַ פראָגע, און ניט דער איצטיקער בונד, אפילו דער יוגנט־בונד „צוקונפט", וועט ניט קענען דערויף ענטפערן. סיידן מען זאָל פאַר זיי אויפפירן דעם „מסעות בנימין השלישי", ווי עס איז אויפגעפירט פון מיכאָעלס און זיסקינד — צוויי גאונישע שוישפילער, און וועדליג זייער שפילן מענדעלעס „פערזאָנען" מיט וועלכע דער י. ק. איז אַזוי אומצופריד: עפּעס מיני בטלנים — אַז דוקא זיי זיינען ניט נידעריקער און ניט נאָרישער אוודאי ווי דאָן קיכאָט און סאַנטאָ פּאַנטשא. אָדער בא סענדעריל, נאָכדעם ווי מען כאָפּט אים אינמיטנדערינען און מען גיט אָפּ פאַר אַ סאָלדאָט, וועלן ער ראָטעוועט זיך ענדלעך אַרויס צעטענה'ט ער זיך גאָר ניט אַזוי נאָריש: (ס'איז נאָטירלעך געווען אין צייטן פון שלום!).

„רבותי — האָט בנימין אויסגעשאָסן אויף אַ קול — כאָפּן מענטשן אינמיטן העלן טאָג און פאַרקויפן זיי ווי, הינער אויפן מאַרק, דאָס מעג מען, און אַז זיי, נעביך, ווילן ניצול ווערן דאָס רופט מען אָן שולד. אויב אַזוי איז דאָך טאַקע הפקר אַ וועלט"... — דאָכט זיך גאָרנישט אַזוי נאָריש האָ? או נאָך וויטער איז נאָך קלוגער...

און וואָס אנבאָטרעפט בנימינס אידעאָל און וועדליג מיכאָעלס פלעגט עס אויס־שפילן און ס'פלעגט זיך דערהערן אין מיטן שפילן אַזאָ מין אַפּלאָדירן — פו די סאָמע פּני:

„דאָס קען מען ניט דערקלערן, דאָס דאַרף מען פילן!" און ער פלעגט עס אַרויסזינגען שיער ניט מיט דער זעלביקער קראָפט וויי לאָזנדיק זיך אין וועג — מיט זיין וועגדונג צו זיין באָגלייטער: — נו סענדעריל, מיטן רעכטן פוס...

און דאָס שפּיל איז טאַקע געווען מזלדיק: די קינדער זיינע זיינען טאַקע אָנגעקומען אין יענעם לאָנד מיט דער רעכטער פוס. און מיכאָעלס ע"ה האָט קיינמאָל נישט דער מלוכה דאָך זיך כלל ניט פאַרזינדיקט!

דאָס ביכעלע בכלל איז אָבער זייער אַ שיינס, אַ וועדטפולס, און אפילו אין פּירוש פון י. ק. צוב סוף פון דער מענדעלע מו"ס ביאָגראָפּיע — געפינען זיך גאַנץ טרעפלעכע באָמערקונגען וועגן מענדעלעס עפּאָכע און מענדעלעס העלדן.

— אברהם רייזען

אַ בריוו צום רעדאַקטאָר פון „די פעדער"

ידידי קאַרלין,

איך דאַנק אייך באמת פאַר גיבן מיר עטלעכע נומערן פון „די פעדער" דורכצוקוקן. יעדע אויסגאַבע איז אַ גערעטענער מילגראָם — שיין פּאַרן אויג, זאַפטיק און געשמאַק אינם תוכן. ס'איז אַ יקר המציאות היינט צו טאָג אין אונזער איינגעשרומפן ליטעראַריש וועלטל.

האָבנדיק דורכגעקוקט דאָס עשירות פון אַזעלכע בכבודיקע ביכער, וועט אייך אפשר וואונדערן וען איכ'ל אייך זאָגן, אַז ניט נאָר די שירים, דערציילונגען, עסייען האָבן מיך מחיה געווען, נאָר אויך און אפשר דער עיקר — האָט מיך דערקוויקט די ביב־ליאָגראַפיע פון אונזער חד בדורו — א. רייזען. איך בין געווארן אַזוי אַריינגעטאָן אין די שורות, אפילו וועדטער, פון זיינע קורצע, זינגנדיקע נאָטיצן, אַז איך האָב ממש געפילט ווי דער גרויסער דיכטער וואָלט מיך אַרומגעפירט איבער אַלע אידישע ביבליאָטעקן פּין דער וועלט, געשלעפט פון זיינע שראַנקען דאָס שיינקייט און דאָס שפּרודלדיקע לעבן — דאָס אידישע ספר, דאָס אויפגעבלעטערט מיט גרויס יראת הכבוד און מיט זעלטענע התפּעלות דאָס אויסגעטייטשט פאַר מיר אין צענויפגעפּרעסטע שורות, וואָס זיינען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאר רייזענען.

לויט מיין ענייות דעת איז די־אַ ביבליאָגראַפיע אָפּטיילונג, דאָס וויכטיקסטע צווישן אַלע באַגאַבטע ווערק פון „די פעדער". אויך אַנדערע שרייבן ביבליאָגראַפיע; איך בין אָבער מסופק צי ס'וואָלט אַזוי געווען אָן רייזענס וואַרעמקייט, אָן זיין קלאָר־ציכטיק וואָרט און אָן זיין טיף באַגעמען די ווערט פון ליטעראַרישער שאַפונג. אָט דער קורצער, זאַכלעכער איבערבליק גיט מער פאַרשטענדיקונג פון אידישן וואָרט, מער ליכט וועגן אונזערע דיכטער און דערציילער און מער ליבשאַפט צום בוך ווי שוועריע בענדער קריטיק.

א ב א ק ל י ג ע ר

דאָס דאָזיקע בריוול וועגן אברהם רייזענ'ס „ליטעראַרישע רעוויו", וואָס ער פלעגט שרייבן אין „דער פעדער", זינט יאָרן, איז געדרוקט אויף זיין, אברהם רייזענ'ס פאַרלאַנג.

עטלעכע וואָכן פאַר זיין פטירה, בין איך געקומען צו אים אין הויז אים מבקר־חולה זיין, און וועלנדיק אים אַביסל אויפמונטערן, האָב איך אים דערציילט, אַז איך האָב דערהאַלטן אַ בריוו פול מיט לויב פאַר זיין „ליטעראַרישע רעוויו" אין די פריער־דיקע נומערן „די פעדער", און טאָקע גלייך אים די בריוו פאַרגעלייענט.

— דרוקט אָפּ די בריוו אין אייער איצטיקן זאַמלשריפט „די פעדער", וואָס איר גיט אַרויס, — האָט ער געזאָגט און טרערן האָבן זיך באַוויזן אין זיינע אויגן. — די רשעים, די קריטיקער אונזערע האָבן דאָך קליין געמאַכט די „רעוויו" און אפילו אָפּגעלאָכט פון איר... איר, קאַרלין, האָט אויך געליטן צוליב מיין „ליטעראַרישע רעוויו", וויל אַנדערע קריטיקער, וואָס האָבן כלומר'שט מיר ניט געוואָלט זויי טאָן האָבן אינגאַנצן וועגן מיין „רעוויו" אין „דער פעדער" ניט געשריבן און דורך דעם פאַרשוויגן אייך און די צענדליקע מיטאַרבעטער אייערע אין דער „פעדער", וואָס גאַרן נעביך צו הערן אַ וואָרט פון דער קריטיק וועגן זייערע שאַפונגען.

—**רעד.**

אבא גאָרדין

אַ מאַדערנער מוסר־ספר

(גוט און פרום פון משה צוקער, אַרויסגעגעבן פון דער אידיש עטישער געזעלשאַפט)

א.

דאָס ווערק באַשטייט אין צוויי טיילן: איינס: בילדער; צוויי — שפרוכן.

די בילדער זיינען טיילווייז פון אונזער אַלטער חרוב־געוואָרענער היים אין אייראָפּע און טיילווייז, פון אונזער נייער היים, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואו דער אמת איז, אַז זי האָט די אַריבערגעקומענע אידן־עמיגראַנטן פון אַ דור צוויי צוריק אויפגעריכט גאַנץ היפש מאַטעריעל; זיי האָבן זיך גאַנץ פיין אַרויפגעאַרבעט, אָבער דער איד אין זיי איז רחמנא ליצלן/דיק. — ער ראַנגלט זיך מיטן לעבן, וואָס הייסט אַסי־מילאַציע, שפּראַכלעך און שטייגעריש — אַמעריקאַניזאַציע. ער פאָכעט נעבאך מיט דער נשמה, אָבער ווי זאָגט מען, כל זמן שהנשמה בקרבו, כל זמן דער דופק שלאָגט נאָך איז פֿאַראַן אַ האָפענונג, אז דער חולה וועט געזונט ווערן, זיך שטעלן אויף די פיס און אויפריכטן זיין הויז גייסטיק־אידישלעך ווי געהעריק, כאָטש עס איז שווער פֿאַראויסצו־זאָגן וועלכע געזונט פֿאַרמען אַמעריקאַנער אידישקייט וועט אָננעמען. דערווייל איז ניט גוט און אויפן האַרצן איז שטאַרק קאַלעמוטנע.

די בילדער פון דער אַלטער היים וויזן שוידערלעכע מאַטעריעלע אָרימקייט, אָבער זי צו קאָמפּענסירן איז פֿאַראַן אַ רייכטום, אן עשירות אין גייסט: אַן אינטענסיוויע אידישע סביבה וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אידישע השגות, אידישן באַנעם פון זאָכן, אַן אייגן צעצוויגט, פיין־צעוואַקסן שטייגער־לעבן. מיט איין וואָרט, אַן אייגנאַרטיקייט.

דאָקעגן דאָ, אין דער גאָלדענער מדינה, זעט מען אַ מאַטעריעלן וואוילשטאַנד, אַ ווירטשאַפטלעכע פֿאַרפונדעוועטקייט, אָבער דער אידישקייט־דלות פייפט אין אַלע זייטן. פון אַלטן קאָליר־פולן באַטאָנטן און באַטעמטן שטייגער־לעבן זיינען געבליבן רעשטלעך אָן טעם און אָן ראַם.

דאָס ערשטע בילד אין בוך מאָלט אַ קרעטשמע און א אידישן קרעטשמער. אַ איד אַ יישוב'ניק, אַ „גענאַנגענער צווישן די ערלים, די געצען־דינער", וואָס „עס קערט זיי צו שטיין און צו בייַן". דער איד, נעבעך, דאַרף באַדינען אָט די נפשות, אונטערטראָגן זיי אַ כוסה, פון וואָס ער ציט זיין ביסל בידנע חיונה. אָבער בעת ער דאַוונט, וועט ער שטייט פֿאַר זיין האַר פון האָרן — איז וואָס מיר פֿרנסה, וואָס מיר גויים!

„די קרעטשמע איז ממש געוואָרן אַ מקום קדוש. און אפילו אין אַן איינפאַך וואָכעדיקן טאָג האָט זיך ר' ברוך, דער קרעטשמער געפילט הייליק יום־טוב דיק... און וועז ר' ברוך אַליין האָט באַדאַרפט דעם קונה באַדינען האָט ער ניט איבערגעריסן מיט די דאַוונערס. זיינע געדאַנקען זיינען געווען פֿאַרבונדן מיט דעם מנין אידן און ער האָט נאָכגעזאָגט דעם ‚ברוך הוא וברוך שמו' ... און ‚קדושה' און ‚ברכו' האָט ער נאָטירלעך ניט מספּיק געווען און די גויים האָט ער געלאָזט וואַרטן". (ז. 11)

„די גויים האָבן שוין גאַנץ גוט געוואוסט, אַז בערקע דאַרף זיך מאַדליען און האָבן געדולדיק אונטערגעוואַרט".

דער אידישער שטייגער איז אַנערקענט געוואָרן פון דער אַרומיקער פּרעמדער סביבה. די „ערלים" האָבן ניט נאָר געוואַרט געדולדיק נאָר טאַקע מיט דרך־ארץ און, אָפּט, מיט אָפּשיי. זיי האָבן זיך געבויגן און געניגט, ניט ווילנדיק, פֿאַר בערקע׳ס רע־ליגיעזער שטאַרקייט און אויסגעהאַלטנקייט.

און אָט גיט אונז דער מחבר אַ געמעלעכץ פון אַ אידישן ברית, אַ מאָדערנעם ברית, אין ניו־יאָרק:

אַ יונג פּאָר פֿאָלק. ביידע קאָסמאָפּאָליטיש, דעם מילה־אַקט פירט דורך אַ דאָקטאָר אין שפּיטאָל אָן אַ מנין און אָן ברכות. „אַז דער טאַטע האָט אַביסל פּאַרשפּעטיקט, איז אויך געווען רעכט ניט צו וואַרטן אויף אים — אין דער פּאָרויס באַשטימטער צייט איז די מלאכה אויסגעפירט געוואָרן". (ז. 36)

און אַז די „מלאכה" איז אָפּגעטאָן געוואָרן — איז וואָס ווייטער? אַז דאָס קינד איז אַרויס בשלום פון דער אָפּעראַציע, דאַרף מען מאַכן עפּעס אַ שמחה׳לע.

„אָנשטאָט אַ ברית־מילה שמחה מאַכט מען אַ ברית־מילה ‚פּאַרטי׳". (דאָרט)

„ביר און אַנדערע געטראַנקען האָט מען צוגעשטעלט פון דעם פּריש־אויפ־געשטעלטן באַר אין גאַראַזש... דער ראַבּי פון דער געגנט... האָט זיך גראָד אויסגעקליבן זיין פּלאַץ לעבן דעם פּראָוויזאָרישן סאַלון". (ז. 37)

אָבער לא אלמן ישראל. אינגאַנצן קיין פאַרלאָרענער דור זיינען מיר ניט. דער ענין צדקה גייט אַרום איבער די רייכע אַמעריקאַנער אידישע גאַסן מיט אַ געהויבענעם קאָפּ און „צדקה תציל ממות". די אידן וואָס האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט העלפן מיט אַ ברייטלעכער האַנט די משפּחה־מיטגלידער, די לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך דאָרטן אַרויס־געראַטעוועט, ווי פּאַר׳שרפּה׳טע האלאָווישקעס פון אַ שרפּה, פון גיהנום און על פּי נס זיינען ניצול געוואָרן פון די גאַז־קאַמערן און ברענענדיקע קאַלכאויוונס וואָס היטלער און זיין באַנדע, ימח שמם, האָבן אויפגעשטעלט פּאַר זיי. (זז.39—45)

דער מחבר גיט אונז אין קורצע שטריכן אַ פּאָרטרעטל פון הקפות פּראָוועז אין ווילליאַמסבורג, דאָ, אין דער „אידישער מדינה" איז די „הוליאַנקע" און טאַקע די שמחה של מצווה, די פּרייד מיט דער תורה מיט וועלכער מ׳גייט טאַנצן, אַ רקידה׳לע, אַזוי גוט, אויב ניט בעסער ווי אין דער היים „כשנים קדמוניות". אָבער דאָס איז דער אויסנאַם וואָס זאָגט אונז אָן, גאָר אָן רחמנות אַז דער אַלטער שטייגער איז דאָ אויס־געשפּילט. —און אַ פּחד כאַפּט אָן פּאַר דעם חלל וואָס שאַפּט זיך אין אידישן לעבן אין אָט־דעם איבערגאַנג־פּעריאָד, וועז דאָס אַלטע האַלט ביים אָפּשטאַרבן און דאָס נייע איז נאָך ניט געבוירן; און אויב געבוירן, ווי וועט עס אויסזוואַקסן, ווי וועט עס מאַזלען, פּאָקען און שניידן ציינדלעך? צער גידול בנים פון אַ שטייגער לעבן איז זייער גרויס פּאַר אַ פּאָלק וואָס איז אַרייגעשטעלט אין אַ פּרעמדער אומגעבונג, ווי אַ פּאַרטרעט אין אַ פּרעמדער ראַם.

ב.

דער צווייטער טייל פון בוך, וואָס איז קוואַנטיטאַטיוו גרעסער פון ערשטן, אַנט־האַלט גאַנצע הונדערט זייטלעך. איז פאַרנומען אויסשליסלעך מיט שפּרוכן און אַלע פון זיי פון אַ העכסטן מאַראַלישן כאַראַקטער.

איז עס אָן אַמביציעזע אויפגאַבע, וואָס איז ניט לייכט אויסצופירן אויף אַ בכבודיקן געהויבענעם שפּראָך אופן. די שפּראָך מיטלען דינען כסדר. ניט אַלע מאָל זיינען זיי גענוג עלאַסטיש. עפּיגראַמאַטיש, קורץ און שאַרף אַרויסברענגען מוסר־סענטענצן און מאַכן עס

אַזוי געלונגען, אַז זייער אינהאַלט זאָל זיך אַרייַנקריצן אין זכרון ניט בלויז מיטן כוח פון תוך נאָר אויך מיט דער קראַפט פון ריטם פון וואָרט און האַרמאָניע פון קלאַנגען. עס איז זייער אַ שוועריקייט־אַרבעט.

מיר וועלן ברענגען אייניקע מוסר־מאַקסימען.

„וועג דו העלפסט אַ צווייטן דאַרפסטו יענעם מאַכן פילן אַזוי ווי דו וואָלסט גאָר באַצאָלט אַ חוב, ניט קיין נדבה". (ז. 91)

„אייגנטלעך וועג אייניער קען עפּעס איבעריקס אַוועקגעבן איז עס שוין, אין גרונט גענומען, ניט זיינס".

„מענטשלעך איז: צו נוצן דעם שכל

וועג מענטשן וואָלטן געוואָלט זייער שכל פאַר טאָן גוטס אייגעם דעם צווייטן אין דער מאָס אין וועלכער זיי נוצן צו טאָן רשעות אייניער דעם צווייטן, צו באַשווינדלען, אומצוברענגען, וואָלט די מענטשלעכע געזעלשאַפט שוין לאַנג געקענט זיין אַ גן־עדן התחתון. צום גרויסן באַדויערן און אומגליק פראַקטיצירן מענטשן ניט בלויז קעגן־זייטיקע הילף, ווי די מאַראַליסטן פון אַלע דורות און אַלע פעלקער האָבן זיי געלערנט, נאָר טאַקע אויך קעגנזייטיקע שטערעניש און צעשטערעניש, און די לעצטע און ניט אַ קלע־נערער מאָס.

דאָס בוך „גוט און פרום" איז אַ היינטצייטיקער מוסר־ספר. אַ שאָד וואָס אין אוב־זער מאַדערנער ליטעראַטור האָבן מיר כמעט אינגאַנצן ניט אָט־דעם מין ספרים. עס איז ניט „אין דער מאָדע". איז אַ נחת רוח צו זען אַז אַזאַ ספר איז דערשינען, און דער נחת רוח ווערט נאָך שטאַרקער פון דעם באַוואוסטזיין, אַז דער מחבר, וועלכער איז אַליין דער סעקרעטאַר פון דער „אידיש עטישער געזעלשאַפט" איז ניט בלויז אַ מאַראַל־פרייי־דיקער נאָר אויך מאַראַל־אויספאָלגער. ער איז אַ נאָה דורש און טאַקע א נאה מקיים.

אגב, אַ טייל פון די שפּרוכן זיינען דערשינען אין אַ העברעאישער איבערזעצונג אונטערן נאָמען „ילקוט אמרות". די איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פון העברע־אישן דיכטער משה ברינד.

לייענען מוסר־ספרים איז אַ גרויס געווינס. קיינער איז ניט אַזאַ צדיק, אַז ער זאָל ניט דאַרפן אַרייַנקוקן און טאַקע טאָג־טעגלעך אין אַ מוסר־ספר; און קיינער איז נישט אַזאַ רשע, וואָס אַ גוטער מוסר־ספר זאָל אים ניט באַווירקן וויפל עס איז אויף אַ ווייַלע צי אויף אַ לענגערער צייט.

עס מוז אויסאיבן אַ גוטע השפּעה אויף יעדן לייענער, וואָס ס'רוב געהערט ער ניט צו די צוויי עקסטרעמען נאָר טוליעט זיך ערגעץ אין מיטן צווישן די „בונגים".

עטישע נאַרונג איז ווי פּשוט'ע שפּייז, מען דאַרף עס עסן, גוט צעקייען און דער־נאָך אַראָפּשלינגען, ניט נאָר יעדן טאָג, נאָר טאַקע עטלעכע מאָל אַ טאָג. מ'קאָן זיך מיט דעם קיינמאָל ניט איבערעסן. מאָראַליש צו פעט, איבערוואָגיק איז קיינער ניט, אפילו די בעסטע מענטשנקינדער.

און וואָר עס וועט לייענען אָט־דאָס בוך פון משה צוקער וועט פון דעם פיל געווינען און דאַנקבאַר זיין דעם פאַרפאַסער — פאַר העלפן אים אין זיין געראַנגל מיט דאָס שלעכטס וואָס אין אים. און וואָר איז עס אינגאַנצן שווה בשווה מיט זיך, מיטן אייגענעם זיטלעכן אויפּפּיר?!

ווי נעכטן געשען

(אויטאָביאָגראַפיע פון יאָסל קאָהן, אַרויסגעגעבן פון אַ גרופּע
טרייד־יוניאָן פירער,זז. 295, נ. י. 1953)

א.

אין אַ צייט פון אַ נעמען־בייטעניש מגפה, וואָס שפּרייט זיך פון ישראל וואו די עפּידעמיע בושעוועט אַזוי אַז איר קענט קיינמאָל ניט זיין זיכער ווי אייערע באַקאַנטע אָדער נאָענטע קרובים רופן זיך, און וועלכע האָט אָנגעריט אויך די תפוצות, גלות־אַמעריקע אַרייַנגערעכנט, איז כמעט ווי אַ פרייד צו זען אויף אַ שער־בלאַט אַז „יאָסל" איז נאָך אַלץ יאָסל און ניט געווארן יוסף אָדער גאָר ר' יוסף ווי פון „איטשע" איז געווארן יצחק און ר' יצחק. אייגנטלעך וואָס איז אַ נאָמען? אין אַ נאָמען איז אַ היפּש ביסל: „שמא גרים" (ברכות ז'; אַ נאָמען איז אַ סוגעסטיע. „יאָסל" האָט דעם טעם און ריח פון היימישקייט, פון מאָמע־טאַטע־שטוב — שטעטל סביבה. „יאָסל" מיינט אַן גאווה, אַן אָנשטעל, אַן אָנגעבלאָזענע פּרעטענזיעס. „יאָסל" ווי טאַטע־מאָמע און די חברים האָבן געראופן.

איך וואָלט זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף אַזאַ נאָמענקלאַטור דעטאַל, ווען דאָס וואָלט מיר ניט געדינט ווי אַ מין שליסל צו דער קאָמפּאָזיציע פון גאַנצן בוך. „ווי נעכטן געשען" איז געשריבן אין אָט־דעם טאָן און נוסח פון „יאָסלדיקייט", פון גרויסער פשטות, באַשיידנקייט און צוגעלאָזנקייט. עס מאַכט ניט קיין פאַלשע אָנשפּרוכן אויף אויפגעבלאָזענער קונסט־מייסטערשאַפט, „ריינער איידל־אָפּגעצערטער" קינסטלעריש־קייט, און כלומרשטער אָנגעהויכקייט מיט „סטראַטאָספּערישן עפּיר", מיט דער לופט פון „עולמות־עליונים" אין וועלכער עס פּעלט פּשוט אויס אָטעם, מיט וואָס די געזונטע לונגען צו דערקווויקן, ווייל עס פּעלט דאָרט זויער־שטאָף אן וועלכן אַ „נאַש בראַט", וואָס איז נאָך אַלץ אַ שטיקל בשר־ודם, און ניט קיין פּען־האַלטנדיקער סימבאָל אין הויזן, קען זיך ניט באַגיין בשום אופן ועניַן. איך וויל מיט די לעצטע פּאָר וועלטער קיינעם ניט אַרייַנזאָגן, קיינעם ניט טרעפן אויסער די, וועלכע, לייענענדיק די פּאָר וועלטער, וועלן זיך פילן ווי געטראָפן...

דעם אמת זאָגנדיק, אַ גרויסער טייל פון אונזערע שרייבעכצן, אָנהויבנדיק פון שלום אַש'ס „שטעטל" ביז אויף היינטיקן טאָג, זיינען ס'רוב איבערגעצוקערט, פאַר־סאַכאַרינט און איבערראָפינירט, צופיל צעצערצלט און פאַרפּייני'בריה'ט.

וועו איר לייענט אונזערע שמן־זית־זכ'יקע שרייבער און זייערע שילדערונגען פון אונזער היימישן לעבן, חידוש'ט איר זיך ממש ווי אַזוי איז אונזער דור, וואָס האָלט שוין ביים אַוועקגיין פון דער זינדיקער וועלט, גאָר געקומען אויף דער וועלט, סיידן דער „הייליקער גייסט" האָט עפּעס אָפּגעטאָן אַ שפּיצל אונזערע הייליקע אמהות, וואָס זיינען געווען מער מלאכ'טעס ווי וויבער אין קליידלעך.

דאָ, ביי יאָסלען, איז זיין שטעטל קריניק נאָך אַלץ אַ שטעטל און ניט קיין אויסגעשפרייטע, אויסגעצויגענע איבער גאַסן און געסלעך, בית מדרש, פון וועלכן עס טראָגט זיך אַ כסדר'דיקע תהלים־זאָגערייַ, און אין וועלכן עס שמאַיען אַרום פון פאָלוש ביז דער מזרח־וואַנט נפשות וואָס האָבן איין אויפגאַבע אין לעבן און דאָס איז צו טאָן מצוות און געבן גמילות חסדים אויף רעכטס און לינקס. דאָס בוך איז נאָענט צו דער זינדיקער, גראָבער, שווארצער און צייטנווייַז בלאָטיקער ערד, כאָטש עס איז געשריבן

ווי דער מחבר זאגט אונז, „אין אַנדענקונג פון מיינע פעטערס, מומעס און שוועסטער־קינדער" וואס זיי „אַלע זיינען אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים, ימח שמם וזכרם! אַלע קרינקער קדושים וטהורים, וועלכע זיינען פאַרטיליקט געוואָרן פון די רוצחים אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, אין קרינקער געטאָ און אין די קאַלך־אויוונס. די וויידמונג זאָל זיין ווי אַ נר־תמיד פאַר זייערע נשמות".

יאָסל פאַרמאַגט געגנוג חוש פאַר ראָמאַוועך, ניט צופיל־געבייטלטער, ווירקלעך־קייט צו באַגרייפן, אַז אפילו אַ נר־תמיד מעג צייטנווייז אויך אונטערקאָפטשען, אַז אפילו אין אַ נר־תמיד ברענט אויך אַ פּראָסטער אויל אָדער קעראָסין און ניט קיין פייערל, וואָס קומט אַראָפּ דירעקט אויפן שרייבערס באַשטעלונג, פון הימל, פון אונטערן כסא־הכבוד.

עס לאָזט זיך זאָגן, אַז דאָס בוך האָט אַ „באָבע קאָמפּלעקס". די באָבעס און זיי־דעס פאַרנעמען אַ פיל מער אָנגעזעענעם פלאַץ אייידער די אייגענע טאַטע און מאַמע. „דעם זיידן און דער באָבען [פון מאַמעס צד] האָב איך גערופן טאַטע און מאַמע".

(„ווי נעכטן געשען", ז. 76)

די דערקלערונג דערפאַר איז אַן איינפאַכע: יאָסלס פאָטער איז כמעט אַלע מאָל געווען אָפּוועזנדיק; אָדער אין „פאָניעס דינסט" אָדער אין דעם ווייטן לאַנד אַמעריקע, און געהאָדעוועט האָט זיך יאָסל ביי דער באָבען, און אַזוי ווי די מאַמע האָט זיך גע־פונען אין הויז און רשות פון איר מאַמען, דער באָבע ריווע, וואָס איז געווען אַ דאָ־מינירנדיקער כאַראַקטער, האָט זיך די מוטער וויניק אָנגעזוגן. „קיין סך האָט זיך מיין מאַמע ניט געקענט אָפּגעבן מיט מיר. די השגחה אויף מיר האָט געהאָט די באָבע ריווע. זי פלעגט מיך אָנטאָן, איינוואַשן און אפילו מיטנעמען אין מאַרק אייניקויפן" (דאָרט). זיידע.

ב.

דאָס בוך אייגנטלעך איז אַ מעלאַנזש פון אַ פאַמיליע כראָניק, שטעטל פּינקס, מצבה־אויפשריפט און מעמואַריסטיק, אָבער אָט־דער מעלאַנזש איז זייער כעמיש־געשיקט צוזאַמענגעשטעלט. צום אָנפאַנג איז דאָרט אָנגעגעבן אַביסל צופיל נעמען און אויפן זכרון פון לייענער, וואָס געהערט ניט צו דער משפּחה און איז אויך ניט קיין בן־עיר, פאַלן זיי שוועריקייטן אין. אָבער וואָס ווייטער ווערט אַלץ שטאַרקער און אָנזעעוו־דיקער דער זכרונות־עלעמענט און דאָס לייענען ווערט אַלץ מער פאַרכאַפּנדיק. מע פילט עכטקייט, איבערגעלעבטקייט און אמת־זאָגעניש אפילו ווען אייגענע גאָר־נאָענטע משפּחה־מיטגלידער און אויך ווען דער גאָר שוין אפשר צופיל נאָענטער אייגענער וויניקייט, וואָס די צייט־דיסטאַנץ מאַכט אַביסל אָפּגעפּרעמדט און אָביעקטיוו, ווי איינער זאָגט, כאָטש עס איז טאָקע ווען מיר אַליין, אָבער עפּעס ווי ניט מיך מיינט מען עס, אָדער מיין איך עס...

אָט איז אַ בילד פון זיין ערשטן מלמד וואָס האָט געהייסן שמואל טענצער.

„זיין ערשטער ברוך־הבא איז געווען אַ קניפּ אין באַק, פון ווייטאָק און שמעק־טאַבאַק געשטאַנק האָב איך זיך צעוויינט.

אויף באַשטראָפן איז אין חדר געווען אַ ‚קונע' (אַ ווינקל אין וועלכן מע פלעגט אַוועקשטעלן אַ פאַרזינדיקט קינד. דעם פאַרזינדיקטן האָט מען אויסגעדרייט דאָס

היטל מיטן דאשעק צום נאקן. אין איין האנט האט מען אים געגעבן א בעזים, און אין צווייטן א קאטשערע... איך בין דארט געווען אן אפטער ‚שטייער׳" (דארט, זז.77—78).

„פון אלע מיינע מלמדים זיינען דריי געווען אמת׳ע אכזרים. אחוץ זיי איז אויך דער לערער פון דער רוסישער פאלקס־שול געווען א ווילדער און א צעדרייטער און ער האט די שילער אנגעטאן יסורים און צרות" (דארט ז. 247).

אט איז א בילד פון מלמדישן סאדיזם:

„ניט פאר פארזינדיקן זיך האט ער [דער ‚שאקלער׳] געשמיסן. נאר גלאט דער־פאר וואס ער האט געהאט הנאה פון קאטעווען אויפן נאקעטן הינטער־חלק פון א יונג לייב. פלוצים אן וועלכער עס איז סיבה פלעגט ‚שאקלער׳ באפאלן אט־די ווילדע גלוסט. וען דאס איז געשען פלעגן ביי אים די אויגן ווערן אומרואיק. האסטיק פלעגט ער מיטן קוק ארומנעמען אלע קינדער, ביז זיין אויג האט אויסגעוויילט דעם קרבן.

שייע לייב דער קאליקע האט געהאט אן אנדער טבע — קנייפן אין הינטן און שלאגן אין פלייצע.

דער ‚טקאטש׳ איז געווען אן אויפגערעגטער און פאר יעדער קלייניקייט האט ער געשלאגן מיט א קאנטשיק. געשלאגן האט ער מיט רציחה און איבערן גאנצן גוף. ער האט ניט אויסגעקליבן. קלעפ זיינען געפלויגן וואו דער קאנטשוק איז געפאלן".

(דארט, זז. 50—248)

די מלמדים האבן געהאט גאר גרויסע חסרונות ווי לערער און דערציער. אבער איין מעלה האבן זיי פארמאגט און די מעלה האט אויסגעקויפט א סך פון זייערע פעלערן, און פאר אט־דער מעלה האט מען זיי געמעגט א סך פארגעבן: זיי זיינען געווען איבער־געגעבן צו גאטס תורה און צום פאלק ישראל. און ווי שלעכט זיי האבן ניט געלערנט, ווי אומגעלומפערט זייערע מעטאדן זיינען ניט געווען האבן זיי אט־די אייגנשאפט זייערע איבערגעגעבן צו זייערע תלמידים. לערנען קינדער אן שלאגן, ארייגקלאפן דאס לערנען אין קאפ אן קלעפ, מכות רצח אין דעם אנדערן, אונטערשטן חלק פון דער אנאטאמיע האבן זיי זיך ניט געקענט פארשטעלן. דאס קאמפליצירטע פראבלעם פון דערציאונג און אונטערריכט סיי אויפקלעריש געזונמען און סיי פראקטיש טעכניש, איז געווען איבער זייערע השגות. זיי האבן ניט געקענט באגרייפן, צוליב דער קנאפקייט פון זייער בילדונג און פארטעמפטקייט פון דלות, צרות פון זייערע וויבער און בעל־מטומפלקייט, אז אין חדר ביי זיי באגעגענען זיך צוויי דורות, און דער אלטער דור גיט איבער דעם נייעם זיין דערפארונג, זיין קולטור, זיין טראדיציע. און דער פראצעס איז א פיינלע־כער פארן אויפוואקסנדיקן דור, און עס איז ניט קיין לייכטע אונטערנעמונג אויך פארן אלטן דור, וועמען זיי רעפרעזענטירן.

וואס איז דער וואונדער וואס זיי האבן געשלאגן, זיי האבן געוואוסט אין זאך, אז די קינדער ווייזן ארויס א ווידערשטאנד צום איבערנעמען די לערעס און מנהגים פון די פריערדיקע דורות און דעם ווידערשטאנד, וועלכן זיי האבן באטראכט ווי א פאר־ברעכן, האבן זיי בייגעקומען מיט ברוטאלן פיזישן כוח. און אויב עס האט ווי געטאן, איז וואס? אמאליקע יארן האט מען אויך אפעראציעס געמאכט אן אנעסטעטיק. די מלמדים האבן זיך געפירט ווי פארצייטיקע כירורגן...

ג.

א גרויס ליכט פון הערשאיזם, וואס שיינט און וואריימט, גייט אויף פון די „יונגע חברה" וואס געפינען זיך אין קריניק אין אט־דעם גארבערייי צענטער. עס איז פשוט ניט

צו פֿאַרשטיין און אינגאַנצן אומגלויבלעך, ווען עס וואָלט ניט געווען אמת, אַ טאַטזאַך וואָס פילע פון אונז האָבן בייגעוואוינט און אַליין דורכגעלעבט: ווי אַזוי פון די טאַטעס, וואָס זיינען געווען דורות־לאַנג געוואוינט צו ליידן און שווייגן, וואָס זיינען געווען „נידע־ריקער פון וואַסער און שטילער פון גראָז", נכנעים, וואָס האָבן געבויגן דעם קאָפּ און דעם רוקן אונטער דעם האָגל פון קלעפּ און רדיפות וואָס האָבן זיך אויף זיי געשאָטן, ווי אַזוי פון די טאַטעס וואָס אונטערטעניקייט איז זיי אַריין ממש אין די ביינער, זיינען אַרויסגעקומען אין אונזער דור, קינדער וואָס האָבן זיך שוין גאָרנישט געלאָזט „שפּייען אין דער קאַשע", וואָס האָבן אָפּגעענטפערט אויף די גזירות פון צאַריש־טיראַנישן רע־זשים מיט רעוואָלוציאָנערן אויפברויז, אַרויסרוף און ביישפּיללאָזער העלדישקייט, גע־וואַגטקייט וואָס האָבן זיך אויסגעדריקט אפילו אין טעראָריסטישע אַטענטאַטן.

„אַ גרויסע צאָל האָט די מעסיקייט פון ‚בונד' ניט צופרידנגעשטעלט. קאָכיקע יאָטן — האָבן זיי געוואָלט ‚דירעקטע אַקציע' " (דאָרט ז. 211). דאָס באַשרייבט דער מחבר דעם 1905.

„די היציקע בחורים האָבן עס אָנגעהויבן (פאַרשפּרייטן) דעם אַנאַרכיסטישן איינפלוס צווישן די יונגע גאַרבערס" (דאָרט).

דער ‚בונד'... קען די רעוואָלוציע ניט ברענגען. ווי דער ‚בונד' פאַרנעמט זיך, וועט קיינמאָל גאָרניט אַרויסקומען. נאָר טעראָר איז דער אייניקער מיטל" (ז. 212).

„גרויסע העלדן האָבן די קרינקער אַנאַרכיסטן אַרויסגעגעבן. די גרעסטע צאָל בחורים און מיידלעך וואָס זיינען געגאַנגען גרייטע און מיט גרויס ענטוזיאַזם זיך געבן אַלס קרבנות פאַר דער רעוואָלוציע זיינען געווען קרינקער אַנאַרכיסטישע יאָטן".

און וואָר זיינען עס געווען? הייַמישע שטעטלשע יונגע בחורימלעך, אַכצניאָריקע, זעכצניאָריקע. אין זיי האָט זיך אָנגעצונדן די אמת־רעליגיעזע התלהבות, דער פלאָם און פייער פון גלויבן אין משיחן אויסגעטייטשט אַלס אַ סאָציאַלן אויסלייזער, וואָס קומט איינפירן אַ נייע געזעלשאַפט, אַן איינשטעל וואָס וועט זיין באַזירט אויף גערעכטי־קייט, „פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט".

דער פלאָם פון גלויבן אין יונגן האַרצן פון יונגן מענטשן, און אַן עכט־גלויביקער בלייבט אייביק יונג, וועט זיך קיינמאָל נישט אויסלעשן. וויפל מאָל רעוואָלוציעס האָבן ניט אָפּגענאַרט, ניט אַנטוישט, סיי אין דער אַלטער געשיכטע און סיי אין דער נייער, וועט מען דאָך זיי אַלע מאָל זיך אָנטרויען און גיין אויף מסירות־נפש און אויף קידוש־השם פון מין מענטש, גיין מיט זיכערע טריט, מיט פלאַטערנדיקע הערצער מיט אויפ־געוויינטיקטע פאָנען פאַרשריבענע מיט גרויסע צוזאָגונגען. מענטשלעכע אידעאַלן, געזעלשאַפטלעכע באַשטרעבונגען זיינען געגליכן צום צדיק אין ספר משלי (כ"ד, ט"ז), וואָס זיבן מאָל פאַלט ער און שטייט אויף און לאָזט זיך גיין ווייטער. די מענטשנראַסע איז האַרטנעקיק און אַז זי נעמט זיך אַריין אין קאָפּ און האַרצן אַ אידעאַל וועט זי אים ניט אָפּלאָזן ביז זי וועט אים ניט פּרובירן איינמאָל און ווידער אַמאָל און נאָך אַמאָל דורכ־פירן אום יעדן פרייז אין בלוט און מענטשלעכע לעבנס, קרבנות, וואָס זיינען גרייט זיך אויפצוואָפערן פאַר דעם וואויל־זיין פון כלל.

דאָס בוך פאַרענדיקט זיך מיט יאָסל'ס אָפּפאָר אין דער גאָלדענער מדינה. ער פיבערט מיט גרויסע האָפענונגען, מיט וואַשנע פאַרריסענע דערווארטונגען.

ער זאָגט צו אַ צווייטן טייל אין וועלכן ער וועט באַשרייבן זיינע דערפאַרונגען אין נייעם לאַנד. אויך מיר פיבערן מיט דער דערוואַרטונג, אַז דער צווייטער טייל וועט זיך לייענען אַזוי געשמאַק ווי דער ערשטער, און נאָך באַטעמטער. איך ווינטש דעם מחבר ער זאָל אונז און זיך ניט אַנטוישן. אָט־דאָס בוך איז זיין ערשטלינג אין פּראָזע, אין פּאָעזיע

און דאָ וועלן מיר יאָסלען צוגלייכן צו יוספֿ און זאָגן אַז אויב זיין מנשה איז אַזוי אייגנגעבן איז ווי וועט שוין זיין זיין אפֿרים־בוך... אפֿרים דאַרף זיין מער געבענטשט.

ש. ניגער אַ בן־שבעים

מיר פֿערזענלעך איז, באמת, שטאַרק קשה זיך פֿאָרצושטעלן, אַז דער יונגער שמואל איז שוין „זאָטלעך" מיט יאָרן. היתכן? איז טאַקע אמת אַז יאָרן לויפֿן און לויפֿן אַוועק מיט די סעזאָנען, וואָס אין לעבן פֿון יחיד קומען ניט צוריק, האַלטן ניט אָן די ראָטאַ־ציע, וואָס זיי פֿראַקטיצירן אין דעם ציקל פֿון דער נאַטור? איז עס טאַקע אַזוי?! איך וויל אָט דעם „אומנאַטירלעכן" פּאַקט ניט אָננעמען. ביי מיר אויפֿן גומען ליגט נאָך אַלץ דער געשמאַק פֿון ש. ניגער׳ס כמעט ערשטע אַרבעטן אין „נייער וועג" אין די „ליטעראַרישע מאָנאַט־שריפטן" און, אביסל שפּעטער, אין דער ווילנער „אידישע וועלט", אויף וועלכע מיר האָבן נאָר וואָס שהחיינו געמאַכט ווי אויף אַ נייער פּרישער „פּרי".

דעמאָלט האָבן געבלאָזן יונג־פֿאַרטאָגיקע ווינטן. זיי האָבן כמעט פֿאַרשייט, אָנגעזאָגט די בשורה פֿון גרויס־געוואָגטן אויפֿקום פֿון ניי־לעבן. אידיש האָט זיך גע־נומען „אידישן", ד. ה. אַראָפֿוואַרפֿן די דייטשמעריזמען, פֿאַרוואַרפֿן די אומגעלומפּערטע אומפּאָנעטישע דייטשמעריש אויסלייגעכץ, אויפּריכטן אַן אייגענע גראַמאַטיק. דער „יונגער איד" האָט זיך אָנגענומען מיט דויערהאַפֿטיקן דרייסט און אָנ׳מורא׳דיקן מוט און זיך געזונמען, אויפֿאָנאמתן, פֿאַרמעסטן מיט דער ניט־אידישער רשעות־וועלט, אַ זאַך וואָס האָט ניט געקענט געטאָן ווערן ניט אַרויסגייענדיק פֿון דעם גייסטיקן געטאָ אין וועלכן די אידנשאַפֿט און אידישקייט איז געווען פֿאַרמויערט פֿאַר דורות און דורות. דער צוזאָג, כמעט אַ פֿאַרשווערונג, איז געווען זיך איינצושאַפֿן אידישע גיטער, קאָסט־באַרקייטן, אין אַ אידישער פֿאָרם, וואָס זאָלן, אָבער, האָבן אַן אַלמענטשלעכן ווערט, זיין אָננעמבאַר און גאָנגבאַר אויך אין דער ניט־אידישער באַלעבאַטישקייט.

ש. ניגער געהערט צו אָט דער עפֿאָכע און צו אָט דעם דור פֿון בראָווע קעמפֿער וואָס האָבן אימפּעטיק און לוסטיק געשטורעמט די אייגענע טראַדיציע פֿאַרטן אויפֿאַמאָל מיט די פּעסטונגען פֿון דער אַרומיקער פֿאָליטיש־עקאָנאָמישער און אידעאָלאָגישער סביבה.

צו אָט דער שטרייטנדיקער מחנה ווי אייגער פֿון די פֿאָן־טרעגערס און פֿאָר־אויסגייערס, האָט געהערט שמואל ניגער.

און אַז מיר דערמאָנען אָט דעם דור, מוז איך זאָגן, אַז עס איז ניט געווען אין דער אידישער געשיכטע נאָך אַזאַ דור פֿון אַזאַ געוואוקס און אַזאַ איניציאָטיוו, אַ דור וואָס האָט זיך אַזוי זיכער און געוואָגט פֿאַרנומען אויפֿן גאָר ברייטן שליאַך, אַ דור וואָס

האָט אַזויפיל אויפגעטאָן און געשאַפן און וועלכן מ׳האָט אַזוי ווייניק אָפּגעשאַצט. וועט עס איז ניט געווען פויל אין דער זשורנאַליסטיק און זיך געהאַלטן ריין פון זינד, אָדער געפּראָוועט בעל־תשובה־שטיק, האָט געוואָרפן אין אים, מיט אַ באַזונדער גוסט, שטייגער פון פּאַרדאָמונג און פּאַרלוימדונג. דאָס איז דער דור וואָס האָט געשאַפן אַ רעווא־לוציאָנערע אַרבעטער באַוועגונג אויף אונזער אידיש געסל; דער דור וואָס האָט באָמבאַרדירט, פעסטיק און אומדערשראָקן, די באַסטיאָנען סיי פון פעאָדאַלן צאַריזם און סיי פון קאַפּיטאַליזם; דער דור וואָס האָט געשאַפן דעם חלוציזם, אַן עקזאלטירטן מעשים׳דיקן אידעאַליזם וואָס טריקנט אויס, מיט זיין היץ און ברען, מאַלאַרישע זומפן, און טרינקט אָן, מיט זיין בלוט און שווייס, פאַר׳חלש׳טע זאָמדן פון מדבר, און צעאַקערט און באָפרוכפערט מיט זיין אומדערמידלעכער מי און פּראָצע פעלזנשטיינערנע וויסטע־נישן; דער דור וואָס האָט געגומען צוויי שפּראָכן, צוויי פאָרוואָרלאָזטע באַשעפענישן, אייגע אָן עופעלע, די צווייטע אָן אָפּגעלעבטע זקנה, אַ באַביצע, און זיי געפלעגט, געכאָוועט און געקעכלט, מוטערלעך געצערטלט, ביז ער האָט זיי געבראַכט צו אַ צושטאַנד פון זאָפטיקייט און קרעפטיקייט אין אויסדרוק אַזוי אַז זיי קענען, בייַ היינטיקן טאָג, זיך פאָרגלייכן מיט זייער עלאַסטישער מוסקולאַטור און פלאַסטישער פיגור מיט די העכסט אַנטוויקלטע קולטור־שפּראַכן; דער דור וואָס איז דורכגעגאַנגען דעם שווערסטן, בלוטיקסטן מאַרטירער־וועג, וואָס האָט ניט געהאַט זיין גלייכן אין דער אידישער היסטאָריע, און איז דערגאַנגען ביז צו די טויערן פון גאולה, איבערגעלעבט המנ׳ען און זיך כמעט ווי אַרייַנגעלעבט אין משיח׳ן.

ש. ניגער איז איינער פון די געטרייַע זין פון אָט דעם דור פון ריזן וואָס האָט אויפגעטרייסלט די זיילן פון הימל און ערד, געוואָלט הויבן די ערד ביזן הימל אַריין און מאַכן דעם צופיל פאַרריסענעם און איבער עפּיריזירטן הימל אַ קאַפּיטשקע מער צו־געגנלעך, אדמה׳דיק־ערדיש, געראַגלט זיך מיט טיטאַנען, געטער, זיי בייגעקומען הגם ארויס, פאַר אַ שטיקל צייט, ווי יעקב אבינו, פון אָט דעם שיקואַלהאַפטן געפּעכט אונ־טערהינקענדיק.

ש. ניגער האָט אין דעם וואולקאַניש־קאַטאַקליזמישן פּעריאָד זיך אָפּגעגעבן הויפּטזעכלעך מיט ליטעראַטור־קריטיק. אָבער ליטעראַטור איז דאָך אַ טייל פון לעבן, ניט בלויז אַן אָפּגעקילטע אָפּשפּיגלונג פון קאָך און זיד פון לעבן, און קריטיק טוט זיכער מער ווי בלויז אַקטיווירן און אימפּולסירן די צאָפּלדיקע, צייטנווייז אפילו קאַנוואולסיווע, ליטעראַטור; אַזוי אַז ש. ניגער האָט ניט בלויז אָנגעהאַלטן דעם טראָט פון צייט־מאַרש און דעם ריטם פון ציקלאָן, נאָר ער האָט אים געגעבן האַרמאָנישן טאָן און גוטן רעזאָנאַנס. ער האָט געטראָגן מיט שטאָלץ און ווערדע די פּאָן פון דער יונגער אידישער ליטעראַטור אין די פאַלבן פון וועלכער עס האָבן געפלאַטערט סאָציאַלער אויפּברויז און אידייאישער אַרויסרוף.

ש. ניגער׳ס שיטה אין קריטיק איז, צו פאַסן עס אַזוי קורץ ווי מעגלעך, אַ סינ־טעטישע. ער איז אַ סאָציאַל־עסטעטיש־עטישער קריטיקער, און אַלס אַזעלכער האָט ער געהאַלפן דעם דור פון מאַקסימאַליסטן דורכזעצן זיינע אומוועלצנדיקע אויפגאָבעס.

מיר ווינטשן פריינט און חבר ש. ניגער׳ן לאַנגע יאָרן פון יוגנטלעך־שעפּעריישער אויפּטוריישקייט און אומאָפּווייכנדיקע געטרייישאפט צו די אייביקע אידעאַלן פון אונ־דזער הערראישן דור, וואָס איז נאָך אַלץ יונג שטרעבעריש, כאָטש שוין גאָר ניט יונג כראָנאַלאָגיש. אָבער וועט איז עס מחוייב זיך צו רעכענען מיט אָט דער אַלטער מכשפה, כראָנאַלאָגיע!

חיים גרינבערג, ע"ה

אין פאַרלאַג „אידישער קעמפער" זיינען ניט לאַנג צוריק דערשינען צוויי בענד פון חיים גרינבערגס אָפּגעקלייבענע שריפטן: „איד און וועלט", זז. 363 און „מענטשן און ווערטן", זז. 261. צום באַדויערן פאַרמאַגן זיי ניט קיין אַרייניפיר און אויך ניט קיין נאַכווארט וואָס זאָלן אונז אויפקלערן וועגן דער מעטאָדע ביי וועלכער די פאַר־לעגער האָבן זיך געהאַלטן ביים אָפּקלייב און אויסוואַל פון די עסייען. זיי האָבן אויך ניט געפונען פאַר נויטיק — אַ זאַך וואָס האָט זיך זיכער געפאַדערט — צו געבן אַ ביאָ־גראַפישן עסקיז וועגן דעם לעבן פון דעם נאָר־וואָס פאַרשטאַרבענעם מחבר.

א.

חיים גרינבערג איז געווען אַ רייך־באַגאַבטער רעדנער און אַ זייער געשיקטער רעפערענט. אָט די פעאיקייט זיינע האָמפערט זיך אין זיינע עסייען מיט זיין שריי־בערישן טאַלאַנט. זי וויל אים אינגאַנצן פאַרדרענגען, פאַרשטופן אַן אַ זייט. אָבער ער, דער שרייבער־כשרון, לאָזט זיך ניט. ער באַשטייט אויף זיין רעכט און באַהויפט זיך גאַנץ קרעפטיק. אַמאָליקע יאָרן, איבערהויפט בנוגע די אונטעראַנטוויקלטע שפּראַכן וואָס האָבן זיך ניט לאַנג צוריק אַרויסגעפּיקט פון רייד־שעלכל און ערשט געגומען זיך זעלבסט באַשטימען אָלס ליטעראַטור־לשונות, האָט מען פאַרמולירט די פאָדערונג אַז דער שריפטשטעלער זאָל שרייבן ווי מ'רעדט. אין דער ווירקלעכקייט וואָלט עס ניט געאַרבעט לטובת דעם אויפבלי און געדייאונג פון דער שפּראַך: דער ריטם פון רייד־ן און רייד־ערי איז אינגאַנצן אַן אַנדערער ווי דער ריטם און טעמפּאָ פון שרייבן. דער רעדנער זוכט און מוז גלייך געפינען דאָס וואָרט, וואָס דערלאַנגט דעם שלאָגנדיקן עפעקט, בשעת דער שרייבער איז אויסן צו געבן דעם פּאַמעלעכערן, מער מיושב־דיקן און, דערויבער, מער דויערהאַפטיקן איינדרוק. ריידן אַראַטאַריש מיינט לאָזן זיך גאַלאָפּ אויף אַ גאַלאָפּ־פערד, בשעת שרייבן איז געגליכן צום אָקערן מיט אַן אָקס, וואָס טרעט שוועריקעך אָבער דערפאַר גראָבט זיך טיף אַריין דער אָקעראייזן.

אין חיים גרינבערגס צוויי בענד פילט זיך דער „ויתרוצצו" צווישן ריידן און שרייבן. דער צוזאַמענשטויס הילכט אָפּ אין די קאַרידאָרן פון די עסייען מיט ספּע־ציעלע טאַנאַליטעטן. און עס פּאַסירט אַז דער שרייבער וויל „אויערשרייען", באַצווינ־גען דעם רעדנער און דערפאַר שטרענגט ער זיך צופיל אָן און דער סטיל ווערט צו געקינצלט, עס פילט זיך אין אים אָנשטעל. אָבער דאָס קומט פאַר זעלטן, אין ס'רוב פאַלן שאָפט זיך, דווקא אַ דאַנק דעם ניט־הויזן צווישן זיך פון אָט־די צוויי באַגאַבט־קייטן פון מחבר, אן אָנגענעמע אָרקעסטראַציע, אַן אייגנאַרטיקע קאָנסטרוקציע. עס באַקומט זיך אַן אָטמאָספערע פון אַן איבערבעטן זיך פון אַ יונג פאַרפאַלק נאָך אַן אי־בעררייד און צעווערטלען זיך, עפּעס אַ מין סטיליסטישער „שלום־בית"...

ב

עס זיינען פאַראַן מחברים וואָס גיבן אין זייערע ווערק מער ווי זיי, לכאורה, פאַרמאָגן, האָבן אין זיך איידער זיי נעמען די פּען אין דער האַנט און נאָכדעם ווי זיי לייגן זי אַוועק, עס זיינען, אָבער, אויך פאַראַן מחברים וואָס, פונקט פאַרקערט, זיי גיבן אין זייערע חיבורים ווינציקער ווי זיי באַזיצן. זיי לאָזן אַלע מאָל איבער ביי זיך רעזערוון.

עפּעס ווי זיי וואָלטן זיך וועלן באַוואָרענען אויף שפּעטער: טאָמער קומט אימיצער און זעצט אויס קעגן זייערע באַהויפּטונגען וועלן זיי האָבן פּאַרטיקע לייכט־מאַביליזירטע קאַדרען אָפּצושלאָגן דעם אָנגריף, צעשלאָגן די טענות און מענות פון איבערפּאַלער, פון שונא אָדער אָפּאָנענט. אָט־די סטראַטעגיע פון האַלטן אין הינטערגרונט פּרישע רעגימענטן פון ראיות און באַווייזן וועגדן אַן געשולטע דעבאַטאָנטן. אין די שרייבער, וואָס זיינען טריבונע־קאָמפּלעקסירט, אַרבעטן אָט־די תכסיסי־מלחמה כמעט אונטערבאַוואוסט־זיניק, און זיי שטערן זיי זיך אינגאַנצן איבערצוגעבן דער פּאַרהאַנדלונג פון קעגנשטאַנד, זיי לאָזן זיי ניט אַרויסקומען מיטן גאַנצן באַגאַזש, מיט אַלע גייסטיקע כוחות און בריטן וויסן. חיים גרינבערג געהערט צו אָט־דער צווייטער קאַטעגאָריע פון מחברים.

יעדער עסיי זיינע לאָזט אין אייך איבער דעם געפּיל, אַז דער עסייאיסט האָט געקענט לייסטן פיל מער ווי ער האָט עס באַווייזן צו טאָן אין געגעבענעם פאַל. ער האָט זיין אינטעלעקטועלן קרן ניט אָנגעריבן, ניט געלאָזט אין גאַנג. ער האָט אַוועקגעשאָנקען אַן דאָך לאָזן זיי איבער דעם אייגדרוק, אַז זיי האָבן אַוועקגעגעבן אַלץ וואָס זיי יאָרן. און דאָך לאָזן זיי איבער דעם אייגדרוק, אַז זיי האָבן אַוועקגעגעבן אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט און אַוועק מיט לייִדיקן. ניט אַזוי חיים גרינבערג. לייענענדיק אים פילט איר בחוש, אַז ער האַלט אין מיטן, ער וויל עפּעס אַרויסזאָגן, נאָר דער טויט האָט אים פאַרמאַכט דאָס מויל. ער איז אַוועק פון אונז מיט פולן, אַוועק און אַוועקגעטראָגן זיין וויסן און זיין פילן. ער האָט מיטגענומען מיט זיך אין קבר אַריין דעם סוד פון זיין שעפּערישער פערזענלעכקייט.

די צוויי בענד רירן אָן זייער פיל וויכטיקע סיי צייטלעכע סיי איבערצייטלעכע פראָבלעמען. זייער אמפּליטודע איז אַ היפּש ברייטע און דער אומרו באַוועגט זיך מיט אַ געזונטן ריטם. בסך־הכל אַנטהאַלטן ביידע בענד ניין און פערציק אָפּהאַנדלונגען. די פראָגן פון רעליגיע און אידישקייט פאַרנעמען גאָר אַ וויכטיקן פלאַץ.

מיר קענען זיך דאָ ניט אָפּשטעלן אויף די איינצלנע עסייען, מיר וועלן בלויז זאָגן, אַז זיי זיינען אַ וויכטיקער געשאַנק, קאָסטבאַר אין אינהאַלט און עלעגאַנט־גלענצנדיק אין פאָרם.

ב. ריווקין

(אַ „זכור" צום אַכטן יאָרצייט)

ב. ריווקין האָט ביי זיין לעבן קיינמאָל זיך ניט געגומען די מי און אויך ניט פאַרמאָגט די פרייַע מנוחה־צייט צוזאַמענצושטעלן פון זיינע איינצלנע עסיקלען אַרטיקלען אַ גאַנץ ווערק און עס אַרויסגעבן אין אַ בוך־פאָרם. צום גליק האָט ער געפונען אין דער אלמנה מינא בארדא ריווקין, די דיכטערין, אַ גוטע ווירטשאַפטלערין פאַר זיין ליטעראַרישער ירושה־באַלעבאַטישקייט. זי האָט עס, נאָך זיין אַוועקגיין, אָפּגעקליבן און צו־

זאַמענגעשטעלט פינף ביכער און אויך געקראָגן פאַר זיי פאַרלעגער. אַ דאַנק איר גע־שיקטקייט און אָנשטרענג לעבט מיט אונדז ריווקין גייסטיק. מיר האָבן זיינע ווערק. מיר קענען זיי שטודירן און אויסגעפינען וואָס ער מאַנט פון אונדז און וואָס ער לערנט אונדז:

צום אַלעם ערשטן איז דערשינען זיין ווערק „אַ גלויבן פאַר אומגלויביקע", זז. 256 אין „דוד איגנאַטאָוו ליטעראַטור פאָנד", אין יאָר 1947. אין דעם ווערק זעען מיר ריווקינען, ווי אַ רעליגיעזן דענקער מיט אַן אייגענעם צוגאַנג צו דעם פראָבלעם פון גלויבן.

ריווקין באַהויפט, אַז אמונה אַלס אַזעלכע, ד. ה. דעם עצם אַקט פון גלויבן, איז אַ ווירקזאַמער כוח. ער גענערירט גייסטיקע ענערגיע, וואָס איז ניט וויניקער פעולה־דיק און ממשותדיק, דעמאָנסטרירבאַר ווי פיזישע קראַפט.

מיט אָט־דעם, זיין ערשטלינג־ווערק, ברודערט זיך דאָס בוך „אידישע יום־טובים", זז. 255, דערשינען אין יאָר 1950. דאָס איז אַ צענויפקלייב און אָפּקלייב פון אַרטיקלען וואָס ריווקין האָט בשעתן לעבן פאַרעפנטלעכט אין דער פרעסע ביי פאַרשידענע גע־לעגנהייטן, איבערהויפט אין די ערב יום־טוב׳ס.

דער הויפט־געדאַנק וואָס ווערט אַנטוויקלט אין אָט־דעם ווערק איז: רעליגיע און אירע קולט־אויסערונגען האָט פיל אַלגעמיינעס מיט דער שוישפיל־קונסט, און יום־טוב־פייערונגען זיינען, בעצם, ספּעקטאַקלען; און מ׳קען עס דייטלעך זען אין פסחדיקן סדר און סוכות אין זיצן אין דער סוכה, וועלכע איז לויט ריווקינען אַן אימ־פראָוויזירט טעאַטערל אויף־שנעל צענויפגעשלאָגן, ווי עס מאַכט זיך, פון ברעטלעך...

דאָס ווערק „אידישע דיכטער אין אַמעריקע" זז. 308, מיט אַ ביאָגראַפישן עסקיז פון אַבא גאָרדין איז דערשינען אין „ציקא" אין יאָר 1947.

„די גרונט־טענדענצן פון דער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע" זז.339 איז דערשינען אין „איקוף" אין יאָר 1948, דאָס אייגענע „אונדזערע פּראָזאַאיקער" זז. 320 אין יאָר 1951.

אָט־די דריי ווערק, ווי זייערע נעמען זאָגן בפירוש, פאַרנעמען זיך מיט ליטע־ראַטור־פראָגן און אויך מיט אָפּשאַצונגען פון די שאַפונגען פון אייניצלנע שריפט־שטעלער און דיכטער.

דער פונדאַמענטאַלער גענדאַנק אויף וועלכן עס באַזירן אָט־די דריי ווערק איז דער: שיינע ליטעראַטור ביי אידן דאַרף זיין אַ „דבר שבקדושה", און זי דאַרף טאָן גרויסע אַרבעט, ניט בלויז פאַרווייללן; זיין מער ווי שיין אַליין, נאָר טאַקע סאָציאַל נוצלעך. זי דאַרף דינען ווי אַ „במקום טעריטאָריע", ווי אַ מין „קיבוץ גלויות" אין מיניאַטור, אין לעבנס־שיילדערונגען. זי דאַרף דערפילן אַ גאָר נויטוועדיקע פונקציע אין „קיום האומה", אין אויפהאַלט פון אידישן פאָלק, העלפן אים קעמפן און זיגן, ד. ה. ברענגען די גאולה פאַר זיך און פאַר דער גאָרער וועלט. דעריבער דאַרף זי זיך אָפּגעבן גאַנץ ערנסט מיט פלעגן די גרויסע האָפענונג פון משיח־קומען און זיך פאַרנעמען מיט דער קינסטלעריש־דיכטערישער אויספורעמונג פון דער געשטאַלט פון גואל־צדק.

איבער ריווקינס ווערק שוועבט אַ שעפּערישער גייסט. זיי זיינען אַ גרויסער צו־טראָג צום אוצר פון אידישן שאַפן.

אבא גאָרדין

ישעיה יערוסאלימסקי

לוי גאלדבערג׳ס דיכטונג

דער היינטיקער שרייבער און וואָרט־זאָגער דאַרף פאַרנעמען דאָס אָרט פונם פאַרצייטיקן נביא. דער היינטיקער שרייבער איז דער נביא פון דער מאָדערנער צייט, ווי דער נביא־שרייבער איז געווען אין זיין צייט. אָבער אין איין און וויכטיקער זאַך צעשיידן זיי זיך ביידע. דער אַמאָליקער חכם האָט געוואוסט, אַז חכמה אַליין אָן יראה האָט קיין ווערט, און דעם היינטיקן חכם׳ס־חכמה איז הויל פון יראה.

מען דאַרף זיך נישט שרעקן פאַרן וואָרט „יראה", וואָס מיינט שרעק און מורא. יראה מיינט אויך, און אפשר טאַקע נאָר: אָפשיי און אחריות. דער אַמאָליקער חכם, ביי וועמען חכמה איז געגאַנגען צוזאַמען מיט יראה, מיט אָפשיי און אַחריות און האָט גוט געוואוסט די ווערט פונם וואָרט, ער האָט געוואוסט, אַז „החיים והמות ביד הלשון", אַז דאָס וואָרט איז ווי אַ גאָלדענע כלי, וואָס מער מען פוצט זי אַלץ מער שיינט זי און באַשטראָלט יענעמס פנים. און ווען ער, דער אַמאָליקער חכם, האָט דאָס וואָרט פון מויל אַרויסגעלאָזט, איז עס געווען דאָס זויבערקייט אַליין, זוהר־לויטער, אמת, ווי דאָס וואָרט אמת לייענט זיך אַלעמאָל: „אמת" און ניט אַנדערש. דערפאַר האָט דעם חכם׳ס וואָרט געהאַט אין זיך אַזאַ כוח און עס האָט נאָך היינט, מיט טויזנטער יאָרן שפּעטער — דעם זעלבן כוח און פרישקייט, ווי עס וואָלט אָט איצט, אין אונזערע טעג אַרויס־געזאָגט געוואָרן.

אויפן היינטיקן שרייבער־נביא ליגט די זעלבע התחייבותן וואָס אויפן נביא פון אַמאָל. דאָס וואָרט איז הייליק אין אַלע צייטן און אויף אַלע אייביקייטן. מיטן וואָרט האָט גאָט באַשאַפן די וועלט און מיטן וואָרט וועט דער מענטש אויפהאַלטן דעם קיום פון דער וועלט.

וויאַזוי איז זיך נוהג דער היינטיקער נביא־שרייבער? — לויט די פאַליטישע און עקאָנאָמישע אומשטענדן אין אַמעריקע, וואָלט יעדער שרייבער געדאַרפט זיין זעלבסט־שטענדיק, דאָס וואָרט וואָלט ביי אים געדאַרפט שטיין אויף דער העכסטער הויך. נישטאָ דאָ די מורא פאַרן זעלבסט געקרוינטן הערשער, נישטאָ דאָ די מורא פאַר דער קירך, און נישטאָ אויך די מורא אַרויסגערופן צו וועלן אויף אַ דועל. און דער שרייבער מעג אָן שום מורא זיין אויפריכטיק מיט זיך אַליין. אָבער צי האָנדלט דער שרייבער איצט זעלבסטשטענדיק און מיט אַחריות?

היינטיקע שרייבער פאַרגוואַלדיקן דאָס וואָרט און דעם געדאַנק. נוצן אויס דאָס וואָרט צו פאַרדעקן זייער דלות, אַזוי אַז דאָס וואָרט האָט פאַרלוירן אינגאַנצן זיין באַדייט און מען קאָן זיך אויף דעם מער ניט פאַרלאָזן.

פאַראָן אויך אויסנאַמען, שרייבער וואָס היטן אָפ דאָס וואָרט, גריבלען זיך אין וואָרט און געדאַנק און זוכן דעם אמת. אייגער פון זיי איז דער דיכטער לוי גאָלדבערג. ביי אים איז דאָס וואָרט נאָך אַלץ הייליק. ער איז געגליכן צום פאַסטוך־נביא פון תקוע, וואָס גייט מיט שטילע טריט נאָך זיינע שאָף...

לוי גאָלדבערג פאַרמאָגט גרויס דרך־ארץ און אָפשיי פאַרן פאַרהוילענעם זין וואָס ליגט אינם וואָרט. דער דיכטער וויסט, אַז אונטערן זיידענעם פאַרהאַנג פון וואָרט

לויכט מיט טויזנטער ליכטער, און דאָס ליכט וואָס אויף דער ערד איז ניט מער ווי אַן אָפּגלאַנץ פון יענע גרויסע פלאַמען.

פון נאַטור אַ שווייגער, פילט גאָלדבערג, אַז גאָט איז דער הערלעכסטער שוויי־גער, דער שטילסטער ביי אונז. און אַז גאָט איז דאָ אומעטום: ביי אַ שמחה, צי חלילה ביי טרויער — אויך אין דער הייליקער שטילקייט, וועו עס שאָפט דער פּאָעט.

גאָלדבערג איז עמאָציאָנעל, מיט אַ דראַנג צו אייגענער דערהויבונג. זיין ריטם איז גאַנץ אין קלאַנג און געדאַנק. ער איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער נאַטור און באַנוצט זי צו פאַרשענערן זיין ליד:

„דיכטונג איז אַ בוים, מיט אָדערן־שטאַמען,
דיכטונג איז אַ פֿרי, מיט אַלע אירע טעמ'ען

אָדער:

„וועו שטרויכלען ווילד באַוואַקסן
זיין דמיונדיקן וואַלד".

לוי גאָלדבערג פאַרכאַפּט דעם לייענער מיט זיין הייסן אָטעם און שטיל בנימוס־דיקן וואַרט. אַ שטייגער, וועו ער שטייט פאַרן פענסטער פון אַ ספּרים־קראָם און זעט, ווי אונזער אַמאָליקער גלאַנץ און קרוין, פּאַנצער און פעסטונג — אונזערע ציצית און תפילין ליגן הפקר לעבן דער „שיינע העלענע", דער קאָקעטקע, רייסט זיך פון זיין ברוסט אַרויס אַ קול דממה־דקה:

„אָ, ספּרים קראָם! וואָלקן איצט פאַרדעקט דיין הייליקטום, דיין שימער,
און ס'ווייניט אין מיר דאָס כזית אידישקייט אויף דיינע הייליקטימער".

פון אַזעלכע צוויי אויסגעבענקטע שורות ווערט דעם דיכטערס אידישקייט צע־בלאָזן אין פלאַם־פייער, וואָס ברענט און ווערט קיינמאָל נישט אויסגעלאָשן. און אין אַזעלכע פלאַמיקע שורות איז לוי גאָלדבערג אַן עושר, ער פאַרמאָגט זיי גאַנצע מאיאָנטקעס.

וועו דער זון־„העלד" קומט פון שלאָכטפעלד, כאָפּן זיך טאַטע־מאַמע מיט אים אַרום, שכנים לויפן זיך צונויף וויי אויף גרויס־וואונדער. אַלע קוועלן אַן פונם העלד, וואָס טראָגט די פאָן. דער דיכטער שטייט פון דער זייט און חידושט זיך, ווי בליבט מענטשן קאָנען זיי:

זיי זעען נישט ביים העלד, די שרעק,
וואָס שרייט: גאָט! מיין זינד פאַרמעק!"

די מלוכה אויף דער ערד האָט טאַקע אייגעפּירט אַז יעדער געזונטער יונגער־מאַן דאַרף אין אַן עת־צרה זיין גרייט צו פאַרטיידיקן זיין לאַנד, דאָס איז עול־מלכות. דער דיכטער אָבער ווייסט אויך פון אַן „עול מלכות שמים", ער ווייסט, אַז דעם מענטשנס לעבן איז הייליק, און דער וואָס האָט געגעבן לעבן דער וועט מאָנען פאַרן צוגענומענעם לעבן. און דער גרויסער העלד איז ביי זיך גאָרנישט אַזאַ העלד. ער פילט זיך זינדיק און געפאַלן, ער וועט שוין פון קיין רו קיינמאָל נישט ווייסן, ער איז געוואָרן אַ שותף צום מערדער קין.

מיר ווייסן אַלע פונם גרויסן בראָך, וואָס האָט געטראָפן אונזער פאָלק. מיר ווייסן נאָר מיר פילן דאָס נישט, מיר גיבן זיך ניט אָפּ קיין חשבון פון דעם וואָס עס איז געשען. אָבער דער דיכטער לוי גאָלדבערג וויטיקט איבער דעם און וואַרפט אונז פאָר: „אונזער

האָרץ איז זאָט, און די פינגער וואָס מיר שטרעקן אויס דעם אומגליקלעכן קרוב — זיינען קאָלט ווי אייז". מיר זיינען ווייט פונם פּליט׳ס גרויסן טרויער, מיר האָבן זיך אין אים ניט אינגעלעבט. דעם דיכטער טוט דאָס שטאַרק ווייַ, און ער גיט דאָס אונז אַ שליידער אין פּנים:

„איך קום צו אייך מיט וויסטע גרוסן צו דערמאָנען:
ווייסט! אַז יעדערער פון אייך, איז היינט אַן אָבל.

אַזוי האָבן אידישע דיכטער באַווײַנט דעם ערשטן גרויסן חורבן פונם אידישן פאָלק, און אַזוי באַווײַנט אויך זייער אייניקל אונזער דריטן חורבן, אונזער פיזישן און גייסטיקן חורבן. שווער איז אָבער דעם דיכטער צו זיין דער שליח־ציבור צו שווער איז דער עול, צו גרויס דער בראָך, באַקלאָגט ער זיך:

„ווי איז מיר! וואָס איך, אַ שטאַפעט פאָעט,
דאַרף דיר ברענגען דעם גרוס פון זייער טויטן בעט.

לוי גאָלדבערג איז אַ גליד אין דער משפּחה פון אונזערע גרויסע דיכטער אין אַלע צייטן, און ווי זיי אַנקערט ער טיף אין דער האָפענונג אויפן מאָרגן, אויף אַ ליכטיקן אחרית־הימים. ווי עס זאָגט עדות זיין פּראַכטיקער סאָנעטן־רינג „ווידער לעבן":

„פאַרלירן וועט וועלטס פּנים אַלע שראָמען,
איך זע די פּרייד, זי ברעכט איצט אַלע צאַמען".

ווילן מיר ווינטשן דעם דיכטער פון אחריות־וואָרט, אַז די טייערע גאָב, וואָס איז אים געשאָנקען געוואָרן פון דער השגחה, דער אינערלעכער קוואַל פון וואָנען ער ציט זיין יניקה, זאָל האַלטן זיין האָרץ פריש און יונג נאָך לאַנגע, לאַנגע יאָר און זאָל עפענען פאָר אים נייע וועלטן, פון וועלכע ער האָט ביז איצט ניט געדאַכט.

— ישעיה יערוסאַלימסקי

יעקב כהן (פּאַריז)

רבי מאיר און ברוריה

היסטאָרישער ראָמאַן פון שלמה ראָזענבערג

„רבי מאיר און ברוריה" איז דאָס צווייטע בוך פון אַ טרילאָגיע, וואָס דער מחבר האָט זיך אונז פאָרמאָלט צו געבן. דאָס ערשטע בוך איז געווען „רבי עקיבא", און דאָס דריטע בוך „בר־כוכבא" דאַרף נאָך דערשיינען.

אינם דאָזיקן בוך, וואָס ציילט ביי פינף הונדערט זייטן, האָט זיך דער מחבר פאָר־נומען אונז צו דערציילן, ווי עס דערקלערט אין אַריינפיר זיין פאַרלעגער שאולזאָן, פון אַ תקופה פון בערך צוויי הונדערט יאָר זינט דעם חורבן בית שני.

די דאָזיקע תקופה איז אייניע פון די פאָרביקסטע און טראָגיש־העראָישסטע אין דער אידישער געשיכטע. זי נעמט אין זיך אַריין אַ צייט־אָפּשניט, וואָס האָט גע־אָטעמט מיט הייסן אָטעם פון קאַמף פאָר דער אייגענער פּאָליטישער סואווערעניטעט און מענטשן־ווירדע. זי איז אויך אַן „על פּרשת דרכים׳דיקע". — ווייל אין די דאָזיקע

צוויי הונדערט יאָר האָט דער אידישער גייסט געמאַכט זיין אייגענעם חשבון־הנפש. אָדער אייגנגיין אויף פשרות מיט רוים און מיט דער דעמאָלטיקער געצנדינערישער וועלט, אָדער נאָך מער זיך אָפּשליסן אין די אייגענע ד׳ אמות, פאַרשטאַרקנדיק די נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע עקשנות. אויסגעקליבן האָט ער דאָס צווייטע. וואָרעם דווקא די שווע־רע נסיונות, וואָס דער אידישער גייסט איז אויסגעשטאַנען דורכן פיזישן און גייסטיקן געראַנגל מיט רוים, האָבן אים נאָך מער פאַרהאַרטעוועט און פאַרעקשנט אין אייגענעם נאַציאָנאַלן מהות.

אין דער דאָזיקער תקופה איז אויך פאָרגעקומען דער אויפשטאַנד פון בר־כוכבא קעגן רוים, מיט וועמענס שילדערונגען דער מחבר הייבט אָן זיין ראָמאַן. שילדערן אַ תקופה, וואָס איז אָנגעלאָדן מיט אַזאַ רייכן דראַמאַטיזם שטאָף איז נישט אַזוי גרינג. דער היסטאָריש־דערציילישער „וועג" פון אַזאַ צייט־אָפּשניט איז אַ „גליטשיקער" און זייער אַ דעליקאַטער. מען דאַרף גוט מאַניפולירן סיי מיטן דערציילערישן שטאָף, סיי מיטן סיפור־המעשה, מען זאָל נישט געשטרויכלט ווערן.

***

אינם בוך ווערן אַרויסגעפירט אַ ריי באַקאַנטע תנאים און היסטאָריש־רייצנדע געשטאַלטן, ווי: רבי עקיבא, רבי חנינא בן תרדיון, רבי שמעון בן יוחאי, רבי יוסי בן חלפתא א. א., ווי אויך די רייצנדע תלמוד־געשטאַלט אלישע בן אבויה (אחר) און בר־כוכבא אַליין.

די צענטראַלע פיגורן פון ראָמאַן, דער אַקס פון דעם גאַנצן סיפור־המעשה זיי־נען רבי מאיר, דער תנא רבי עקיבא׳ס תלמיד און די טאָכטער פון רבי חנינא בן תרדיון (פון די עשרה הרוגי מלכות), אַ מיטצייטלער פון רבי עקיבא, ברוריה. און אָט אַרום זיי וועבט זיך דאָס גאַנצע געוועב פון דער מעשה. פירט אונז טאַקע דער מחבר גלייך פון אָנהייב אַריין אין הויז פון רבי חנינא בן תרדיון, דעם ראש פון בית מדרש אין גליל־שטעטל סיכנין, כדי אונז צו באַקענען מיט דער הויפט־העלדין, די געלערנטע ברוריה, וואָס פאַרליבט זיך אין רבי עקיבא׳ס בעסטן תלמיד, מאיר, דעם שפּעטער־דיקן רבי מאיר, איר מאַן.

דער גרונט־קערן פון דעם סיפור־המעשה איז ווי אין יעדן ראָמאַן, די ליבע־אינטריגע. מאיר, אַ יונגער, פייאיקער תלמיד, וואָס לערנט מיט התמדה אין דריי בתי־מדרשים, ליבט זיך אין דער שיינער, יונגער תמר, אלישע׳ס טאָכטער. אויך תמר, אַן אייגנאַמע און פאַרשטויסענע פון דער אידישער סביבה, איז אין אים שטערבלעך פאַר־ליבט. קומענדיק אָבער אין קאָנטאַקט מיט זיין צווייטן רבי׳ן, רבי חנינא בן תרדיון, באַקענט ער זיך מיט זיין טאָכטער, דער קלוגער ברוריה, וועלכע האָט שוין לאַנג פון אים געטרויעמט .מאיר, הגם ער ליבט תמר׳ן מער ווי ברוריה׳ן, האָט ער חתונה מיט ברוריה׳ן צוליב איר געלערנטקייט ווי אויך צוליבן יחוס — פון רבי חנינא בן תרדיון. נאָכן דערמאָרדן ר׳ חנינא׳ן דורך די רוימער, נעמט רבי מאיר איבער דעם „כתר של תורה" און ווערט אויף ר׳ חנינא׳ס אָרט דער ראש פון בית מדרש אין סיכנין. אין בית המדרש אַנטוויקלט ער זייַנע געדאַנקען, צווישן וועלכע איינער איז וועגן פרויען. ער האָלט: „נשים דעתן קלה עליהן"... פרויען זיינען לייכטזיניק. און צוליבן עקשנותדיקן האָלטן זיך ביים דאָזיקן געדאַנק, ווערט ער געשטרויכלט. אין דער היץ פון דער דעבאַטע, ווען זיין בעסטער תלמיד נחוניה פרעגט אים, צי אויך ברוריה איז לייכטזיניק, פאַלט ער אַריין אין זיין אייגענעם פלאָנטער און ענטפערט: „אויך ברוריה איז לייכטזיניק"!

קייקלענדיק זיך ווייטער אין דער אייגענער נעץ, באַפעלט ער, מעשה־שטן, אַז נחוניה אַליין זאָל גיין אויספּרואוון זיין, רבי מאיר׳ס פרוי. נחוניה, ליבנדיק אַליין אויך די שיינע ברוריה, פירט אויס זיין רבי׳נס באַפעל. ברוריה ראַנגלט זיך מיט די לעצטע כוחות, זי שטייט אויס אַ שוועלן נסיון. — זי גייט אָבער אַרויס פון דאָזיקן נסיון אַ ריינע. זי זינדיקט נישט מיט נחוניהן. אויסגעמאַטערט אָבער פון דאָזיקן נסיון ראַנגלענישן מיט זיך אַליין, געשענדט און צעפּייניקט פון דער באַלייִדיקנדיקער עובדה, וואָס איר אייגענער הייס־געליבטער מאַן רבי מאיר האָט איר פאַראורזאַכט, — נעמט זי זיך דאָס לעבן.

אויך נחוניה, צעפּייניקט פון אומגעשטילטער ליבע און פון שולד־געפּיל לגבי דעם קרבן, — וואַרפט זיך אין כנרת. און רבי מאיר, איר מאַן, אַליין אַ דערשלאָגענער פון רעזולטאַט פון זיין אייגענער נישט־באַרעכנטקייט, נעמט אויף זיך דעם עונש פון גלות. ער גייט אַוועק אַ לעבנס־רעזיגנירטער אויף אייביק קיין בבל. ער שטאַרבט אויף פרעמדער ערד.

עס שטעלט זיך נאָר אַ פראַגע. די פראַגע איז: צי מעג אַ אידישער קינסטלער זיך אַלץ דערלויבן, בפרט אין אַ היסטאָרישן ראָמאַן? צי איז די קונסט אַזוי פריי, אַז ס׳איז נישטאָ פאַר איר קיין שום גרעניץ? די געשטאַלט פון רבי מאירן, ווי פון אַנדערע אַזעלכע געשטאַלטן, רופן אַרויס צו זיך ביים פאָלק, פאַרערונג און פיעטעט. יעדנפאַלס דאַרפן זיי כאָטש ווי געדאַנקען־טרעגער, ביי אונז אַרויסרופן אַ געוויסן רעספּעקט און דרך ארץ, פרעגט זיך, צי מעג מען צוליב קינסטלערישער תאווה פאַרבלאָסן אַזאַ גע־שטאַלט ווי רבי מאיר, שילדערנדיק אים ווי דער, וואָס שיקט זיין תלמיד אויסצופּרואוון זיין אייגענע פרוי, דערפירנדיק זי דורך דעם צום פאַרצווייפלטן זעלבסטמאָרד, אפילו ווען מען געפינט אויף דעם אַ געוויסן מקור־אָנשפּאָר? — און הגם אין ליטעראַריש־קינסטלע־רישן רעאַליזם איז נישטאָ קיין קדושה — ווייל שוין דאָס בלויזע שילדערן אויף אַ רעאַלער פלאַך די פּערזענלעכע מאַמענטן פון אַ מענטשלעך לעבן, ווי גרויס דאָס זאָל נישט זיין, נעמט שוין אַוועק פון אים יעדן שיין פון הייליקייט, איז אָבער דער קינסטלער פריי אין זיין אויסוואָל — ער מוז נישט דווקא ארויסברענגען אַזעלכע מאַמענטן, וואָס זאָלן די פאַרערטע געשטאַלט אַראָפּרייסן אָדער זי אינגאַנצן פאַרבלאָסן.

אין אַלגעמיין אָבער פאַרמאָגט דאָס בוך אַ גוטן דערציילערישן שטאָף און איז רייך אין היסטאָריש־באַלערנדיקע מאַטעריאַלן. עס איז לויט עניות דעתי, אויסער דעם דאָזיקן טעמאַטישן פעלער, אַ גוט פּראָזע־ווערק און דער מחבר קאָן לויט זיינע קוואַלי־טעטן אונז נאָך שענקען אַ סך גוטע פּראָזע־ביכער.

יעקב כהן (פּאַריז)

אַ ברונעם ביים וועג.

עס איז דערשינען אַ ניי בוך דערציילונגען פון דעם באַקאַנטן שריפטשטעלער און נאָוועליסט, משה דלוזשנאָווסקי, אונטערן נאָמען, א ברונעם ביים וועג, און אנטהאַלט 17 דערציילונגען פון נייע אומבאַקאַנטע ווינקלען פון אונזער אידיש לעבן. די דערציילונגען שפּיגלען אָפּ אויף א קינסטלעריש־פסיכאָלאָגישן אופן מענטשן און זייער גורל. דער מחבר גיט איבער אין שארף געצייכנטע בילדער דאָס אידישע און אלגעמיינע לעבן פון דרום־פראַנקרייך (פּראוואנס), צפון אפריקע, פוילן, אַמעריקע. יעדע דערציילונג איז באַהויכט מיט א ווארימען מענטשלעכן הומאָר און טיפער ge־שפּאַנטקייט. דאָס בוך איז געווארן ארויסגענעבן פון פּאַרלאג „אונזער בוך" ביים פוילישן אידנטום אין בוענאָס אירעס.

ש. ד. זינגער

וועגן דעם דיכטער — דוד פעפער

דוד פעפער איז געווען אַ שטילער און איידעלער מענטש. איך האָב זעלטן אים געהערט רעדן הויך אויפן קול. ס׳רוב האָט ער געשווּיגן וועז די אַרומיקע פלעגן רעדן וועגן ענינים, וואָס האָבן ניט צו טאָן מיט ליטעראַטור. וועז פעפער האָט יאָ געריידט, איז עס געווען רק וועגן פּאָעזיע, וועגן זיינע לידער, אָדער וועגן די לידער פון אַנדערע פּאָעטן.

אויף זיין אייגענעם, אַביסל פּרימיטיוון שטייגער, האָט פעפער תמיד פאַרטיידיקט די נייעסטע פאַרמען פון אידישן ליד. מען דאַרף שרייבן אַנדערש. מען דאַרף נישט פלוידערן. אַ שורה פון אַ ליד דאַרף אַמאָל באַשטיין פון איין וואָרט. און געגנוג. פעפער האָט שטאַרק געלויבט דעם נאָר־וואָס פאַרשטאָרבענעם דיכטער מיכל ליכט. איך צווייפל צי ער האָט באַגומען ליכטס דיכטונג. פעפער אַליין האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ מאָדערנעם דיכטער, כאָטש וואָס אַזוינס מאָדערניזם איז אין לידער, און וואָס אַזוינס באַשטייט זיין ביישטייער צום נייעם אידישן ליד, האָט ער קוים געקענט אונדז מסביר זיין. פעפערס לידער, קורץ־אָטעמדיקע, ניט איבריק רייכע אין אויסדרוק, דערציילן דאָך פון אַן איינזאַמען מענטשן, אַ טיף־ליידנדיקן וואָס האָט אין האַרצן געבענקט נאָך אַלדאָס שיינע און דערהויבנדיקע אין לעבן.

דער דיכטער חיים קרול וואָס האָט אין די אָנהויב צוואַנציקער יאָרן אַ קורצע צייט געוואוינט אין פּעטערסאָן, האָט, געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דוד פעפערן. פון קרול׳ן האָט פעפער איבערגענומען די פסוקים׳דיקע פאָרם פון קורצע, תפילה׳דיקע לידער, אָן גראַמען, אין וועלכע פעפער פלעגט אויסגיסן זיין האַרץ פאַר גאָט, און אים, דעם רבונו־של־עולם, דערציילן, ווי ביטער עס איז אים, דעם דיכטער, אויף דער נשמה...

אָנגעהויבן דרוקן זיינע לידער האָט דוד פעפער, דוכט מיר, אין 1921, אָדער 1922, אין „פאָרווערטס". איך האָב דאָן שטאַרק מקנא געווען מיין עלטערן חבר, וועז איך האָב געזען שוואַרץ אויף ווייס זיינס אַ ליד אָפּגעדרוקט. אין פּעטערסאָן איז דאָן דערשינען אַ וואָכנצייטונג „דער שטערן", רעדאַקטירט פון ז. טיגעל, שפּעטער איז געווען רעדאַקטאָר וואָלף גלעבאַרט. צו דרוקן זיך אין „שטערן" איז אויך געווען אַ חלום. איך האָב זיך דאָן נאָך געשעמט ווייזן מיינע לידער דעם שרייבער־צעך אין פּעטערסאָן...

דוד פעפער האָט אין יענע יאָרן געוואוינט אויף מעין סטריט, צופוסנס דעם באַרג, וואָס ציט זיך לענג אויס דער גאַס. אין די זומער פאַרנאַכטן, פלעג איך קומען אים זען. מיר פלעגן אַרויפקלעטערן הויך אויפן באַרג און זען אונטן די שטאָט פון זייד־פאַבריקן און קוימענס זיך לעשן אין רויטן שיין פון דער אונטערגייענדיקער זון. שפּעטער־צו פלעג איך דאָרטן אָפט טרעפן דעם דיכטער חיים קרול. קרול פלעגט ליגן מיט פאַרמאַכטע אויגן אויפן גרינעם גראָז, האַלב דרימלענדיק, האַלב וואַך (ער האָט שוין דאָן אָנגעהויבן ליידן פון דער שלאָף־קראַנקהייט...). דוד פעפער פלעגט זיצן און לייענען זיינע קליינע לידער אינס נאָכן אַנדערן. נאָך יעדן ליד פלעגט קרול, נישט עפּנדיק די אויגן, שטאַמלען אין פרומער התפּעלות: „לייען ווייטער, דוידשי, לייען, איך הער. דו וואַקסט אַ גרויסער פּאָעט. דו שרייבסט ווי די אַלטע כינעזער"...

טעג פלעג איך אָפּזיצן אין דער ביבליאָטעק אויף בראָדוויי און לייענען לי־טאַי־פאָ׳ן און אַנדערע טויזנט־יעריקע כינעזישע דיכטער, וואָס האָבן טאַקע אויך געשריבן פרייַע פערזן, נאָר איך האָב זיך געשעמט צו זאָגן קרול׳ן, אַז כ׳זע נישט דעם פאַרגלייך

זיינעם פון פעפער׳ס לידער מיט דער דיכטונג פון שיינקייט און חכמה פון דעם אַלטן כינע...

דוד פעפער׳ס לידער־זאַמלונגען זיינען דערשינען אין צוויי בענדער. דאָס ערשטע אין 1942, און דאָס צווייטע אין 1947. פעפער האָט זיך געדרוקט אין „אויפקום", „די פעדער", „פרייע אַרבעטער שטימע", און אין דעם זשורנאַל „זעגלען", וואָס אַ גרופּע יונגע שרייבער האָבן אַרויסגעגעבן אין פּעטערסבורג, אין 1925—1926.

די קריטיק האָט כמעט פאַרשוויגן פעפער׳ס לידער. דאָ און דאָרט אַ נאָטיץ. דוד פעפער האָט געוואָרט. געהאָפט. ער האָט זיך נישט געקענט דערוואַרטן. איז ער פאַרויסגעלאָפן דער קריטיק און דער ליטעראַטור־היסטאָריע, וואָס באַהערשט איצט יעדן מינדסטן רעצענזיע־שרייבער אין די פּאָר פאַרבליבענע זשורנאַלן. מיט אַ פּאָר יאָר צוריק האָט דוד פעפער אַרויסגעגעבן אַ בוך „בריוו", פון דיכטער און פריינט צום דיכטער דוד פעפער". די בריוו האָבן געשריבן קאָלעגן. אין דעם בוך געפינען זיך בריוו פון אברהם רייזען און חיים קרול ע״ה און יבדל לחיים — פון דוד איגנאַטאָוו, ד. טשאַר־ני, ש. טענענבוים, י. י. סיגאַל, אהרן קאַרלין און אַנדערע. אויך דאָס דאָזיקע בוך איז אַדורך אומבאַמערקט. אייַן יעקב גלאַטשטיין האָט זיך מרחם געווען און דערמאָנט פע־פערן אין „קעמפער". גלאַטשטיין האָט געטאָן אַ גרויסע מצוה. דער קראַנקער דיכטער האָט אַ שמייכל געטאָן.

די לעצטע יאָרן פון דיכטערס לעבן זיינען געווען זייער טרויעריקע פּאָר אים. זיין טאָכטער גוירטרוד, אַ יוגנט איז געשטאָרבן, און באַלד נאָך דעם, איז אויך גע־שטאָרבן זיין פרוי. פעפער איז געבליבן אַליין, אייגזאָם. פעפער אַרבעט צוביסלעך און שרייבט ווייטער זיינע קליינע, דריבנע לידער־שורה׳לעך. פעפערס ליד האָט נישט קיין נאָמען. דער אַלף־בית טיילט פונאַנדער אייַן ליד פון אַנדערן. דאָס צווייטע בוך זיינס ענדיקט זיך מיטן ליד ע״ג. פאַראַן, הייסט עס, דריי און זיבעציק לידער איז בוך.

אין אַ בריוו, וואָס עס שרייבט אונדז דער באַקאַנטער אידישער שרייבער משה פריד, אַ תושב פון פּעטערסבורג, איז די לויה פון דעם דיכטער דוד פעפער פאַרגעקומען אין אַ קאַלטן רעגנדיקן טאָג. דער רעגן האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט דעם טרויער בייַ דעם קליינעם עולם, וואָס איז געקומען באַגליטן דעם דיכטער צו זיין אייביקער רו.

לאָמיר פאַרענדיקן דעם טרויער־נאָטיץ מיט אַ ליד פון דעם דיכטער, וואָס לייענט זיך ווי אַ תפילה. די דאָזיקע תפילה איז, ווייזט אויס, ערגעץ אין די הימלען, דערהערט געוואָרן:

„לעבן,
צאַנקנדיק פלעמל מיינס,
פאַרלעש זיך,
און מיט דיין שוואַרצקייט
דעק מיך צו"...

מיר וועלן געדענקען און טראַכטן פון אים, דעם אייַדעלן, שווייגנדיקן דודי פעפער.

נישט ווייט פון פעפערס קבר האָבן געפונען זייער מקום מנוחה די דיכטער משה קאַרמאַן, א. שלאמאָוויטש, א. ל. לייזעראָוויטש און פּינחס גודמאַן. דער פאָפולערסטער פון זיי איז געווען פּינחס גודמאַן. יאָרן לאַנג האָט גודמאַן, ע״ה באַזונדערן די נויט פון דעם אידישן וועבער אין דער דאָזיקער שטאָט, וואָס וועבט נאָך עד־היום זייד פאַרן לאַנד.

— ש. ד. זינגער

יעפים ישורין

אברהם רייזען ביבליאָגראַפיע

(טרויער־אויסדרוקן אויף זיין טויט)

א. אברהם רייזען אָנדענק־אָוונט אין קייפטאָן, אַפריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, מאַי 8, 1953.

א. שניידער, זייער שענדונג פון רייזענ'ען דער־מאָנט אָן זייער פּאַרבערעכן געגן ווינטשעווסקי'ן; מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּר. 21, 1953.

אַבראַמאָוויטש, הירש, דער אייביק יונגער אברהם רייזען. אונזער שטימע, פאַריז, פעברואר 6, 1953.

אַבראַמאָוויטש, הירש, דער גרויסער קלאַפּ פאַר דער „מדינה יידיש". איז שוין אברהם רייזען אויך נישטאָ! אונזער שטימע, פאַריז, אַפּריל 11־12, 1953.

אַבראַמאָוויטש, הירש, אין דער „מדינה יידיש". צו די שלושים פון אברהם רייזען. אונזער שטימע, פאַריז, אַפּריל 29, 1953.

אויערבאַך, אפרים, אַ ניט־אידישלעכע לויה פאַרן אידישסטן שרייבער. טאָג, מאָרגן־זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 13, 1953.

אידאַעלי שלמה און רייך יעקב, אברהם רייזען טויט. פאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 5, 1953.

..איינהאָרן, דוד, אברהם רייזען דער פאָלקס־שרייבער פון לידער, — די טראַגישסטע פיגור אין דער אידישער ליטעראַטור. פאָרווערטס, נ. י. אַפּיל, 25, 1953.

אַלמי, א., אברהם רייזען דער דיכטער און מענטש. פרייַ אַרבעטער שטימע, נ. י. אַפּריל 10, 1953.

אשענדאָרף, ישראל, דער זיידע פון דער יידישער פּאָעזיע. אַרבעטער־וואָרט, פאַריז, אַפּריל 30, 1953; אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, מאַי 8, 1953.

אשערמאָוויטש, מ., אברהם רייזענ'ס פלאַץ אין דער אידישער ליטעראַטור. פאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 2, 1953.

באַדער, גרשם, אברהם רייזען אין דייטש און פויליש. יידישע קולטור, נ. י. מאַי, 1953, זז. 36.

באַטאשאַנסקי, יעקב, פון דער „רייזענאַדע" ביז דער טרויער־אַקאַדעמיע נאָך אברהם רייזען. די פרעסע, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 8, 1953.

באַיאַן, ל., נישטאָ שוין מער אברהם רייזען. פאָראויס, מעקסיקע, אַפּריל 15, 1953, זז. 12־13.

באַרקאַן, שרה, ביי אברהם רייזענ'ס לויה. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 10, 1953.

בוכמאַן, א., אברהם רייזען צווישן זיינע לייע־נער אין דער מעדעם־ביבליאָטעק. אונזער שטימע, פאַריז, אַפּריל, 11־12, 1953.

(ביאַלאָסטאָצקי, ב. י.), אברהם רייזען — דער דיכטער פון פאָלק. 46 יאָר סעמעטערי דעפאַרט־מענט אַרבעטער רינג, נ. י. 1953, זז. 27.

ביאַלאָסטאָצקי, ב. י., מיר באַגלייטן היינט אברהם רייזענ'ען צו זיין אויביגער רו. פאָר־ווערטס, נ. י. אַפּריל 5, 1953.

ביקל, שלמה, צייכנס אויף קברים. אידישער קעמפער, נ. י. מאַי 29, 1953, זז. 8־9.

בעלער, יעקב, אברהם רייזען אין ליטעראַרישן קאַמפּף. אידישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, מאַי 3, 1953.

בעער, איציק, אַן ערינערונג וועגן אברהם רייזען. פאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 9, 1953.

בערגנער, הערש, דער באַזיגער פון אַרבעט און נויט. צו די שלושים פון אברהם רייזען. אויסטראַלישע יידישע נייעס, מעלבורן, מאַי 1, 1953.

מ. ג., אברהם רייזען, נייע פרעסע, פאַריז, אַפּריל 11־12, 1953.

גאָטעספעלד, חנא, אברהם רייזען. פאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 4, 1953.

גאָלאָמב, א., צוליב אברהם רייזענ'ס אַ ליד איז זיך צעגאַנגען אַ שטעטעלשער שידוך. פרייַ אַרבעטער שטימע, נ. י. מאַי 22, 1953, זז. 6.

גאָלדבערג, ב. צ. אברהם רייזען. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 5, 1953.

גאָק, יואל, די באַציונג צו אונדזערע קולטור־אַקטן. [וועגן געדענק־אָוונט פאַר אברהם רייזען, אַראַנזשירט פון דער קולטור סעקציע פון דער קהילה אין מאָנטעווידעאָ]. פאָלקסבלאַט, מאָנטע־ווידעאָ, מאַי 22, 1953.

גאָרעליק, יהודה ליב, צום אָנדענק פון אברהם רייזען. פאָרווערטס, נ. י. מאַי 4, 1953.

גינזבורג, מ., אברהם רייזענ׳ס בליק אויף דער אידישער און העברעאישער ליטעראַטור. אידישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, מאַי 4, 1953.

גלאַטשטיין, יעקב, אברהם רייזען, ע״ה. אידישער קעמפער, נ. י. אַפּריל 10, 1953, זז. 13־14.

גלאַטשטיין, יעקב, הערמאַן גאַלד, ע״ה. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. מאַי 24, 1953.

גלאַנץ, א., געטרייישאַפט און מאַראַל. צו אברהם רייזענ׳ס אַוועקגיין. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 5, 1953.

(גלאַנץ, א.) א. לעיעלעס, אברהם רייזען — זכרונות. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 11, 1953.

(גלאַנץ, א.) א. לעיעלעס, ליטעראַטור־געשיכטע. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 18, 1953.

(גלאַנץ, א.) א. לעיעלעס, נאַרמאַל און אומ־נאַרמאַל. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. יוני 13, 1953.

(געבינער,) ב., אברהם רייזען. דער פרײַנד, נ. י. מערץ־אַפּריל, 1953, ז׳ 8.

דאַמאַנקעוויטש, ל., אברהם רייזען — דער פּראָזאַיקער. אונזער וואָרט, פּאַריז, מאי 2, 1953.

דובעלמאַן, א. י., אברהם רייזען, ע״ה. האַוואַנער לעבן, האַוואַנא, אַפּריל 4, 1953, ז׳ 5.

דזשענקינס, מאַקס, איז מסכים מיט דער „מאָר־גען־פרייהייט״ — [וועגן דער שטעלונג צו אברהם רייזען]. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. יוני 6, 1953.

(דיימאַנדשטיין, ב.), ברעקלעך־ערינערונגען — געדאַנקען. ליטעראַרישע העפטן, טוזשונגגא, יאנ.־יולי, 1953, ז׳ 15.

האַרן, י., דער דיכטער פון דער אידישער מאַסע (אין טאָג פון אברהם רייזענ׳ס לויה). אי־דישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 5, 1953.

האַרן, י., וואָס איז מאָריס ראָזענפעלד שולדיג? אידישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, יוני 8, 1953.

הולאק, נתן, אברהם רייזען אָוונט אין ריאָ דע זשאַנעיראָ, אונזער צייט, נ. י. יולי־אויג. 1953, ז׳ 50.

וואָלד, פּ., אַברהם רייזען אין אָנקום פון צוואַנ־ציקסטן יאָרהונדערט. די פּרעסע, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 17, 1953.

וואַסערצוג, ז., דער דיכטער פון מדת החמים. אידישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 5, 1953.

ווישיעס, משה, פּאַלקס־דיכטער און וועלט קינ־סטלער. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, זז. 4—5.

ווינפּער, ז., אברהם רייזען. יידישע קולטור, נ. י. מאַי 1953, זז. 53—54.

זאַק, אברהם, דער טאַטע פון אַ דור שרייבער (אויפן פרישן קבר פון אברהם רייזען). אידישע צייטונג, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 10, 1953.

זינגער, ש. ד., אברהם רייזען. קולטור און דער־ציאונג, נ. י. מערץ, 1953, זז. 5—7.

זכאי, ד., אברהם רייזען (פּגישות). קענעדער אָדלער, מאָנטרעאַל, אַפּריל 27, 1953.

טענענבוים, ש., אברהם רייזען (צום גרויסן פאַרלוסט). ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, אַפּריל 17, 1953, זז. 3—5; די שטימע, מעקסיקע, אַפּריל 25, 1953.

טענענבוים, ש., אַ לאַמענט נאָך דעם גרויסן מענטש און קינסטלער אברהם רייזען. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, זז. 12—13, יוני 26, 1953, זז. 8—11.

טשעמני, מלך, אברהם רייזען — פּאַלקס־שרייבער און קעמפער פאַר יידיש־לשון. די פּרע־סע, בועאַנאָס איירעס, אַפּריל 7, 1953.

יאסני, א. וואולף, דער דיכטער פון פּאַלקס־צער. צו די שלושים פון אברהם רייזען. לעצטע נייעס, תל־אביב, מאַי 1, 1953.

יאַקאָבסאָן, משה, אברהם רייזען (צו די שלושים נאָך זיין טויט). אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, מאַי 1, 1953.

יוד, נחום, אברהם רייזען, — דער דיכטער און מענש. פּאַרווערטס, נ. י. מאַי 17, 1953.

יודין, אברהם, טויזנטער ביי לויה פון אברהם רייזען. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 5, 1953.

יודין, אברהם, גרויסער עולם באַ לויה פון אי־דישן שרייבער און דיכטער אברהם רייזען. וואָכנ־בלאַט, טאָראָנטאָ, אַפּריל 9, 1953.

ירדני, מ., אברהם רייזען — דער באַזיגנער פון זיין פּאָלק. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, זז. 9—10; יוני 26, 1953, זז. 12—13.

(כאַנין נ.) נחום, אַ בריוועלע צו אַ קינד. וועגן אברהם רייזענ׳ס טויט. קינדער צייטונג, נ. י. מאַי 1953, ז׳ 2.

כאַרלאַש, י., אויפן פרישן קבר פון אברהם רייזען. אונזער צייט, נ. י. מאַי 1953, זז. 32—35; אונדזער געדאַנק, בועאַנאָס איירעס, מאַי 1953, ז׳ 7.

כץ, משה, אברהם רייזען, — דער דיכטער, דער־ציילער און מענטש. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 5, 1953; נייע פרעסע, פּאַריז, מאַי 2—3, 1953; אונזער שטימע, סאן פּאולאָ, מאַי 8, 1953,

כץ, משה, אברהם רייזענ׳ס יאָרן אין דער פרעמד. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאַי 17, 1953.

כץ, משה, אברהם רייזען, דער דיכטער און דערציער. פריי ישראל, תל־אביב, מאי 21, 1953.

א. פ. ל., ריזיגער עולם ביי לויה פון אברהם רייזען. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 6, 1953.

לוי, ש., אברהם רייזען — דער זינגער פון פאָלק, אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, אַפּריל 17, 1953.

ליבמאַן, יצחק, אברהם רייזענס געווייגלעכע אויסערלעווייגלעכע לידער. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, אַפּריל 17, 1953, זז. 1—2.

ליבמאַן, יצחק, אברהם רייזען, זצ״ל. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, אַפּריל 30, 1953, ז׳ 4.

ליבמאַן, יצחק, אברהם רייזען זצ״ל. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, זז. 1—3.

לייוויק, ה., אברהם רייזען ע״ה. צוקונפט, נ. י. מאַי 1953, ז׳ 241.

לייוויק, ה., אין די די יאָרן פון בונדישע „סכאָד־קעס״. דערינערונגען וועגן אברהם רייזען. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, אַפּריל 18, 1953 ; אונזער שטימע, פּאַריז, מאַי 7, 1953 ; אונזער שטימע, פּאַריז, מאַי 8, 1953 ; די פרעסע, בועאנאָס איירעס, מאַי 31, 1953.

לעהרער ליפּע, אברהם רייזען, ע״ה. קינדער זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 1953, זז. 4—5.

מאַלאַמוט, יוד לאַמעד, אברהם רייזען, זכרונו לברכה. (עלעגיע). מיטן פנים צו דער זון, לאָס אַנגעלעס, 1953, זז.55—57.

מאַרק, ב., אברהם רייזען, זיין ראָל אין דער יידישער ליטעראַטור און זיין טראַדיציע. פאָלקס־שטימע, וואַרשע, מאַי 9, 1953.

מאַרק, ריווע, מיין פרייַנד אברהם רייזען. קינדער צייטונג, נ. י. מאַי 1953, זז. 8—9.

מאַרק, ריווע, מיין פרייַנד אברהם רייזען. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, יוני 26, 1953, ז׳ 11.

מינקאָוו, נ. ב., רייזענ׳ס פאָעטישע אַנטוויקלונג. אידישע צייטונג, בועאנאָס איירעס, אַפּריל 5, 1953.

מינקאָוו, נ. ב., אברהם רייזען — דער דיכטער פון אידישן אַרבעטער.

געוועלטקייט, נ. י. מאַי 1953, זז.17—18.

מייזיל, נחמן, אברהם רייזען (1876—1953). יידישע קולטור, נ. י. מאַי 1953, זז. 22—30.

מלאָטעק, יוסף, אַ טורעם פאַר קומענדיגע דורות (צום טויט פון אברהם רייזען). דער פרייַנד, נ. י. מערץ־אַפּריל 1953, זז. 10—11.

מלאָטעק, י., אברהם רייזען און דאָס יינגל מיט די צייטונגען. קינדער צייטונג, נ. י. מאַי 1953, ז׳ 3.

מעצקער, י., ניטאָ מער אברהם רייזען. פאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 3, 1953.

מערלין, ד., אברהם רייזען (1876—1953). לעבנס פראָגן, תל־ביב, מאי 1953, ז. 12.

ניגער, ש., זיין געבענטשטע נאַטירליכקייט האָט צוגענומען די וואַנט צווישען דער אידישער וואָרט־קונסט און דעם אידישן פאָלקס־מענטש. אידישע צייטונג, בועאנאָס איירעס, אַפּריל 5, 1953.

ניגער, ש., אברהם רייזען — דער פאָלקס־דיכטער און פאָלקס־מענטש. דער נייער מאָמענט, סאן פאולאָ, אַפּריל 17, 1953.

ניגער, ש., אברהם רייזען. נייע יידישע צייטונג, מיכקען, אַפּריל 24, 1953.

ניגער, ש., וועגן אברהם רייזענ׳ס געבורט יאָר. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. מאַי 17, 1953.

ניגער, ש., אברהם רייזען. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 12, 1953.

ניגער, ש., וועגן אַברהם רייזענ׳ס געבורט־יאָר. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. יולי 5, 1953.

סאלק, ישראל, ווי אַזוי אַ פאָלק האָט געזונגען אברהם רייזענס לידער, און ווי אַזוי מ׳האָט אים געלערנט אין די יידיש־וועלטלעכע שולן. די פרעסע, בועאנאָס איירעס, מאַי 22, 1953.

סאמטאָנאָוויטש, ה., צום אָנדענק פון אברהם רייזען. פאָרווערטס, נ. י. מאַי 4, 1953.

סטאָל, מילטאָן, וועגן אברהם רייזען. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאַי 7, 1953.

סיגאַל, י., אברהם רייזען. קענעדער אָדלער, מאָנטרעאל, אַפּריל 13, 1953.

סיגאַל, י., אברהם רייזען. צוקונפט, נ. י. יולי־אויגוסט 1953, זז. 307—310.

סיימאָן, דר. שלמה, אברהם רייזענ׳ס קינדער־יאָרן. דער אַמעריקאַנער, נ. י. אַפּריל 24, 1953, ז. 4 ; דער אַמעריקאַנער, מאַי 1, 1953, ז׳ 5 ; דער אַמעריקאַנער, מאַי 15, 1953, ז. 7.

סנה, שמחה, אברהם רייזענס ירושה. אונזער וואָרט, בועאנאָס איירעס, מאַי 1, 1953, ז. 4.

פאַט, יעקב, אברהם רייזען ז״ל. בלעטער פאַר יידישער דערציאונג, נ. י. אַפּריל־יולי 1953, זז.111—112.

פאַט, יעקב, אויפן פרישן קבר פון אונזער אברהם רייזען. אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 29, 1953.

פאָט, יעקב, נישטאָ מער אברהם רייזען. פאָר־אויס, מעקסיקע, מאַי 1, 1953, ז׳. 8—10.

פינסקי, דוד, אברהם רייזען. די גאָלדענע קייט, תל־אביב, העפט 15, 1953, ז׳ 5.

פעטשעניק, אהרן, אברהם רייזען — אַ מעשה מיט אַ מוסר השכל. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, אַפּריל 30, 1953, ז׳. 3—4 ; דער איד, נ. י׳. מאַי 8, 1953, ז׳. 3 און 9.

פּאָגעלמאַן, ל. אברהם רייזען — דער דיכטער. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 5, 1953.

פיינבערג, ל. אברהם רייזען, דער שטאָט־פּאָעטער פון דער אידישער ליטעראַטור. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י׳. אַפּריל 3, 1953.

פרידלינד, י׳. אברהם רייזען — נישטאָ. אונדזער וועג, נ. י׳. אפּריל 15, 1953, ז׳. 2—3.

(צאָנין, מ.) מצין, אברהם רייזען. לעצטע נייעס, תל אביב, אַפּריל 4, 1953.

צבי־ון, אַ פּאָר ווערטער פון אַ פּאַרערער וועגן דעם גרויסן דיכטער און דערציילער אברהם רייזען. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 11, 1953.

צבי־ון, צייט נאָטיצן. געפונען אברהם רייזענ׳ס אַ ליד. פּאָרווערטס, נ. י׳. מאַי 27, 1953.

ציטרין, גימל, אַ תפילה [ליד בייַם פרישן קבר פון א. רייזען]. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, ז׳. 7.

קאַזדאַן, ח. ש., אַ שול־קראַנץ אויפן פרישן קבר פון אברהם רייזען. קולטור און דערציאונג, נ. י׳. מערץ 1953, ז׳.2—5.

קאַזדאַן, ח. ש., דער פּאָעט — דער מליץ־טוב פון פּאָלק. דער וועקער, נ. י׳. אַפּריל 15, 1953, ז׳. 12—13.

קאַזדאַן, ח. ש., דאָס געמיט פון אברהם רייזען. מאָראָוס, מעקסיקע, מאַי 1, 1953, ז׳. 6—8.

קאַזדאַן, ח. ש. אברהם רייזען — דער יידי־שיסט און „גלות־יסט". אונזער צייט, נ. י׳. יוני 1953, ז׳. 32—35.

קאַטשערגינסקי, ש., אברהם רייזען אין דער אייביקייט אַריין. די פּרעסע, בועגאָס אייַרעס, אַפּריל 11, 1953.

קאַרמאַן, נ. ד., אברהם רייזען דער דיכטער פון פּשוטן מענטשן, פון האַציקע, פּשוטע לידער. ייִדישע קולטור, נ. י׳. מאַי 1953, ז׳ 34.

קרעדיטאָר, ראָזע, פאַריתומט דעם דיכטערס וואָרט [ליד]. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, ז׳ 10.

ר., ר., וועגן אברהם רייזען. מאָרגן־פרייהייט, נ. י׳. מאי 7, 1953.

ראָבאָק, א. א., די פאַלשע נביאים וועגן יידיש. פרייַע אַרבעטער שטימע, נ. י׳. יוני 5, 1953, ז׳. 4.

ראָגאָף, הלל, אברהם רייזען אין דער אידישער ליטעראַטור און אין די הערצער פון די אידישע מאַסן. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 4, 1953.

ראָזאָשיצקי, י. ח., אַ בלום אויפן פרישן קבר פון דעם קלאַסיקער אברהם רייזען. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, ז׳. 3.

ראָזשאָנסקי, שמואל, אברהם רייזען, אַ סך־הכל בייַם אָפּענעם קבר. אידישע צייטונג, בוענאָס אייַרעס, אַפּריל 5, 1953.

ראָנטש, י. א., אברהם רייזענ׳ס לייענער. מאָרגן־פרייהייט, נ. י׳. אַפּריל 12, 1953.

ראָנטש, י. א., די וויכוח פון אברהם רייזענ׳ס שאַפן אויף דער אידישער קינדער־שול. מאָרגן־פרייהייט, נ. י׳. אַפּריל 19, 1953.

ראָנטש, י. א., וואָס א. רייזען דערציילט פאַרן יונגן דור. מאָרגן־פרייהייט, נ. י׳. אַפּריל 26, 1953.

ראָנטש, י. א., דער שרייבער און דער לייענער פון דער „מאָרגן־פרייהייט". מאָרגן־פרייהייט, נ. י׳. מאַי 3, 1953.

ראָפּאָפּאָרט, דוד, אברהם רייזען מעמאָריאַל. ניו יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, ז׳. 6.

ראָפּאָפּאָרט, דוד, אברהם רייזענס אויסלעש. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, יוני 26, 1953, ז׳. 8.

ציטרין, גיטל, אַ תפילה (ליד). בייַם פרישן קבר פון א. רייזען. ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, מאַי 29, 1953, ז׳. 7.

רובין, פילים, אברהם רייזענ׳ס ערצעהלונגען אין אַן ענגלישער איבערזעצונג. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 28, 1953.

(רובינשטיין, מ.) צום טויט פון אברהם רייזען. די שטימע, מעקסיקע, אַפּריל 11, 1953.

(רייך יעקב) אברהם רייזען [לייטאַרטיקל]. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 2, 1953.

רייך יעקב און איזראַעלי שלמה, אברהם רייזען טויט. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 5, 1953.

רעגענסבערג, ס., רייזענס לידער האָבן אונז געשטאַרקט אין גאָטאָ, ווייַט געראַטעוועטער ; ריירנדע סצענעס אינדרויסן. פּאָרווערטס, נ. י׳. אַפּריל 6, 1953.

רעגענסבערג, ס., שרייבער און לייענער באַוויי־נען אברהם רייזען צו די שלושים. פּאָרווערטס, נ. י׳. מאַי 4, 1953.

א. ש., טרויער־אָוונט צו די שלושים פון אברהם רייזען. אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 20, 1953.

שאָפּין, ו. אברהם רייזען האָט ניט געהערט צו אונזערע שונאים. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. יוני 6, 1953.

שולמאַן, אליהו, די דערשיינונג אברהם רייזען. אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 11—12, 1953.

שור, מ. אברהם רייזען. דרום אפריקע, יאָהאַנעסבורג, אַפּריל 1953, זז.2—3.

שוימער, י., צום אָנדענק פון אברהם רייזען. פּאָרווערטס, נ. י. מאַי 26, 1953.

שווייד, מאָרק, אברהם רייזענ׳ס לעבנס־געשיכטע. פּאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 2, 1953.

שווייד, מאָרק, רייזען האָט זיין ליד געשטעלט צום דינסט פון די אַרבעטער, זאָגט הלל וואָגאָף. פּאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 6, 1953.

שטאַרקמאַן, משה, אברהם רייזען וועגן זיין אייגענעם לעבן און שאַפן. פרייע אַרבעטער שטימע, נ. י. אַפּריל 24, 1953, ז. 4 ; מאַי 8, 1953, זז. 11 און 14.

שטאַרקמאַן, משה, אברהם רייזען, ע״ה. פּיאָנערן פרוי, נ. י. מאַי 1953, ז. 6.

שטיין, אפרים, צום אָנדענק פון אברהם רייזען, פּאָרווערטס, נ. י. אַפּריל 23, 1953.

(שטענצל, א. נ.), אברהם רייזען. לשון און לעבן, לאָנדאָן, מאַי 1953, זז. 1—3.

שראָגע, אברהם, וועגן אברהם רייזען. מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאַי 7, 1953.

שקאָלניקאָוו, י., די לויה פון אברהם רייזען. אפריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, אַפּריל 17, 1953.

שטערן,שלום, אברהם רייזען. וואָכנבלאַט, טאָראָנטאָ, אַפּריל 16, 1953.

שלאָסבערג, יוסף, אברהם רייזען, צו די שלושים. טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. מאַי 3, 1953.

אויסטראַלישע יידישע נייעס, מעלבורן, אַפּריל 10, 1953. טעלעפאָנישער געשפּרעך מיט ניר־יאָרק באַשטעטיקט די טרויעריקע ידיעה וועגן אברהם רייזענס טויט.

אונדזער גענאַנק, בוענאָס איירעס, אַפּריל 1953, אברהם רייזען.

אונדזער גענאַנק, בוענאָס איירעס, אַפּריל 1953, ז. 4, די קהילה באַהערט אברהם רייזען.

אונדזער גענאַנק, מעלבורן, אַפּריל 1953, ז. 24, אברהם רייזען.

אונדזער וואָרט, בוענאָס איירעס, אַפּריל 17, 1953. אברהם רייזען, דער באַליבטער פּאָלקס־דיכטער געשטאָרבען אין ניו־יאָרק.

אונזער וואָרט, פּאַריז, אַפּריל 8, 1953, אברהם רייזען.

אונזער שטימע, פּאַריז, פעברואַר 9, 1953. קליינע רייזען־ביבליאָגראַפּיע.

אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 8, 1953, אברהם רייזען.

אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 11—12, 1953. די לויה פון אברהם רייזען.

אונזער שטימע, פּאַריז, אַפּריל 23, 1953. טרויער־אָוונט צו די שלושים פון אברהם רייזען.

אונזער שטימע, פּאַריז, מאַי 5, 1953. דער פייערלעכער טרויער־אָוונט צו די שלושים פון אברהם רייזען.

אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס, מאַי 3, 1953. מאָרגען — אברהם רייזען אָוונט אין „סאָלעיל״. צו די שלושים נאָך דעם גרויסן דיכטער.

אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס, מאי 19, 1953. „איוואָ״ שאַפט אַן אברהם רייזען אַרכיוו.

דער אמעריקאַנער, נ. י., אַפּריל 10, 1953, ז. 2. אברהם רייזען — באַרימטער אידישער שריפּט־שטעלער וועלכער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 77 יאָר.

אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַנעסבורג, אַפּריל 10, 1953. געשטאָרבן אברהם רייזען.

אַרבעטער־וואָרט, פּאַריז, אַפּריל 17, 1953. אברהם רייזען.

דווקא, בוענאָס איירעס, יאַנ.־יוני 1953, ז. 140. דער רושם פון אברהם רייזענס פּטירה אין אַר־גענטינע.

האַוואַנער לעבן, האַוואַנא, אַפּריל 4, 1953. דיכ־טער אברהם רייזען געשטאָרבן.

וואָכנבלאַט, טאָראָנטאָ, אַפּריל 30, 1953. אברהם רייזען.

וויטער, נ. י, נומער 5, מערץ־אַפּריל, 1953, ז. 122. טרויער אויסדרוק פון דער רעדאַקציע אויפן טויט פון אברהם רייזען.

דער וועקער, נ. י. אַפּריל 15, 1953, ז׳ 2. אברהם רייזען.

טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 2, 1953. אברהם רייזען [לייטאַרטיקל].

טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 2, 1953. אברהם רייזען געשטאָרבען.

טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 3, 1953. טויט פון אברהם רייזען רופט אַרויס גרויס טרויער אין אידישער וועלט.

טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 4, 1953. לוויה פון אברהם רייזען מאָרגן 12 אַזייגער בייטאָג.

טאָג־מאָרגען זשורנאַל, נ. י. אַפּריל 5, 1953. אברהם רייזענ׳ס פּאַלקס־לויה היינט צוועלף בייטאָג.

ידיעות פון ייוואָ, נ. י. יוני 1953, ז. 4. דער ייוואָ שאַפט אַן אברהם רייזען־אַרכיוו.

ידיעות פון ייוואָ, נ. י. יוני 1953, ז. 5 אברהם רייזען ע״ה.

יידישע קולטור, נ. י. מאַי 1953, זז. 35—38. בריוו פון אברהם רייזען צו ז. ווייסבּערג.

יידישע קולטור, נ. י. מאַי 1953, ז׳ 49. טרויער־רעזאָלוציע פון „איקוף״־פּרעזידיום צום טויט פון אברהם רייזען.

יידישע קולטור, נ. י. מאַי 1953, ז. 49. טרויער־אויסדרוק פונם שרייבער־פּאַראיין ביים איקוף.

לעבנס־פראָגן, תל־אביב, יוני 1953, ז. 15. ראַדיאָ־אזכרה וועגן אברהם רייזען.

לעצטע נייעס, תל־אביב, אַפּריל 5, 1953. אברהם רייזען.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 4, 1953. אברהם רייזען [לייטאַרטיקל].

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 4, 1953. אברהם רייזענ׳ס לויה מאָרגן, 12 בייטאָג.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. אַפּריל 5, 1953. היינט, 12 בייטאָג, די לויה פון אברהם רייזען.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאַי 7, 1953. אברהם רייזען אָוונט היינטיקן שבת אָוונט אין איקוף־צענטער.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאי 7, 1953. בריוו וועגן אברהם רייזענ׳ען און אַן ענטפער פון דער רעדאַקציע.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. מאי 9, 1953. אברהם רייזען אָוונט היינט שבת אָוונט אין איקוף־צענטער.

מאָרגן־פרייהייט, נ. י. יוני 6, 1953. בריוו וועגן דער שטעלונג צו אברהם רייזען.

נייע יידישע צייטונג, מינכען, אַפּריל 17, 1953. אברהם רייזען.

דער נייער מאַמענט, סאַן פּאולאָ, אַפּריל 10, 1953. נפטר געוואָרן אברהם רייזען.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 2, 1953. נפטר געוואָרן אברהם רייזען.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 2, 1953. געשטאָרבן אברהם רייזען.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 2, 1953. אברהם רייזען — שר און גדול אין דער יידישער ליטעראַטור — אַוועק אין דער אייביקייט.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 4, 1953. אברהם רייזען און די פּרוי.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 7, 1953. צום אברהם רייזען אזכרה־אַקט.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 10, 1953. צען טויזנט מענטשן ביי דער לויה פון אברהם רייזען.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אפריל 16, 1953. אברהם רייזען געשטאָרבן.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, אַפּריל 16, 1953. די אברהם רייזען טרויער־אַקאַדעמיע.

די פּרעסע, בוענאָס איירעס, מאַי 5, 1953. איינדרוקספולער רייזען מעמאָריאַל צו די שלושים.

פּאַלקסבלאַט, מאַנטעווידעאָ, אַפּריל 9, 1953. אין אָנדענק פון אברהם רייזען.

פּאַלקסבלאַט, מאָנטעווידעאָ, יוני 3, 1953. מאָרגן דער רייזען־אָוונט אין ייוואָ.

פּאַלקס־שטימע, וואַרשע, אַפּריל 14, 1953. געשטאָרבן אברהם רייזען.

פּאָקטן און מיינונגען, נ. י. אַפּריל 1953, ז. 1. אברהם רייזען.

פּאָקטן און מיינונגען, נ. י. מאַי 1953. די יידישע ליטעראַטור אין טרויער.

פּאַראויס, מעקסיקע, מאַי 1, 1953. זייער אַ געלונגענע אַ. רייזען־אַקאַדעמיע אין דער נייער יידישער שול.

פּאַרווערטס, נ. י. אפריל 2, 1953. אברהם רייזען, באַליבטסטער דיכטער, טויט.

פּאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 3, 1953. טרויער־אויסדרוקען אויפן טויט פון אברהם רייזען.

פּאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 3, 1953. אברהם רייזענ׳ס לויה וועט זיין פון „פּאַרווערטס־האַל״; מ׳וועט קענען זעהן דעם קערפער פון שבת, 7 אָוונט.

פּאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 4, 1953. לויה פון דיכטער אברהם רייזען מאָרגען, 12 בייטאָג, פון „פּאַרווערטס״ האַל.

פֿאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 5, 1953. היינט די לויה פון אברהם רייזען.

פֿאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 5, 1953. רעדאַקציע־סטעף פון „פֿאַרווערטס" רופט אַלעמען צו דער לויה פון אברהם רייזען.

פֿאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 6, 1953. גאַלדע מייערסאָן קומט 12 ביינאַכט אין „פֿאַרווערטס"־האַל זען קערפּער פון אברהם רייזען.

פֿאַרווערטס, נ. י. אַפּריל 6, 1953. טרויער־אויסדרוקען אויפן טויט פון אברהם רייזען.

פֿאַרווערטס, נ. י. מאַי 1, 1953. אברהם רייזען הזכרה אין מיאַמי ביטש.

פֿאַרווערטס, נ. י. יוני 12, 1953. קראַנץ לידער פון אברהם רייזען אויף קאַנצערט פון אַרבעטער־רינג שולען.

פֿאַרווערטס, לאָס אַנדזשעלעס, מאַי 16, 1953. אברהם רייזען אזכרה אָוועגט שבת, דעם 23טן מאַי, אין לאָס אַנדזשעלעס קולטור־קלוב.

פֿאַרווערטס, נואַרק, מאַי 27, 1953. היינט, מיטוואָך, דער אזכרה־אָוונט נאָך אברהם רייזען.

פריילאַנד, פֿאַריז, אַפּריל 1953. ז. 15. אברהם רייזען.

פריי ארבעטער שטימע, נ. י. אַפּריל 10, 1953, ז. 1. אברהם רייזען.

קאנאדער נייעס, טאָראָנטאָ, אַפּריל 10, 1953. אברהם רייזען ז"ל [לייטאַרטיקל].

קולטור און דערציאונג, נ. י. מאַי 1953, ז. 17. הזכרה צום אָנדענק פון אברהם רייזען.

גורן, נתן, אברהם רייזין. הדואר, תל־אביב, אַפּריל 17, 1953.

חזקוני, משה, אברהם רייזין, הדואר, נ. י. אַפּריל 17, 1953, זז. 445—446.

ניימאן, י. מ., אברהם רייזין. דבר, תל־אביב, אפריל 3, 1953.

צ. פ., אברהם רייזין. דבר, תל־אביב, אַפּריל 3, 1953.

פיכמן יעקב, לזכר אברהם רייזין. דבר, תל־אביב, מאי 19, 1953.

קניג, ליאו, „רייזין היקר, הייתי מנשקת אצבעותים... הדור, תל־אביב, אַפּריל 17, 1953.

שטיין, א. ש., ציון לא. רייזין. דבר, תל־אביב, אַפּריל 10, 1953.

ליס, א., דער דיכטער פון אהבת מענטש און פאָלק. „לעצטע נייעס", תל־אביב, יוני 26, 1953.

Howe, Irving, "Jewish Literature—and Yiddish. Jewish Frontier, N. Y. June, 1953, pp. 26-30.

Krieter, Samuel, Abraham Reisin: The People's Poet. Congress Weekly, N. Y. May 4, 1953, pp. 19-20.

Minkoff, N. B., Abraham Reisin: Poet, and Teller of Tales, The Workmen's Circle Call, N. Y. June, 1953, p. 4-5.

Rubin, Philip, The People's Poet. The Pioneer Woman, N. Y. May, 1953, pp. 8 and 14.

Weiss-Rosmarin, Trude, Abraham Reisin. The Jewish Spectator, N. Y. May, 1953, pp. 7-8.

Zuckerman, William, Abraham Reisin (In Memoriam). Jewish Exponent, Philadelphia, April 17, 1953, p 15.

Freeland, N. Y. March-April, 1953, P. 14. Avrom Reisin.

Herald-Tribune, N. Y. April 2, 1953. Abraham Reisen; Was Yiddish Poet.

Jewish Life, N. Y. May, 1953, p. 13. Abraham Reisin.

New York Times, April 2, 1953. Abraham Reisen.

New York World Telegram, April 2, 1953. Abraham Reisen, Yiddush Writer.

News of the Yivo, N. Y. June, 1953, P. 4. Abraham Reisen.

News of The Yivo, N. Y. June, 1953, p. 7. Abraham Reisen Archive established at Yivo.

Israelitisches Wochenblatt, Zurich, May 15, 1953. Reisen: Gedächtnisfeier des Perez-Vereins.

Aufbau, N. Y. May, 8, 1953, p. 23. Zuckermman, William: Abraham Reisin.

Isrealitisches Wochenblatt, Zurich, April 17, 1953. Abraham Reisen Gesteorben.

Israelitisches Wochenblatt, Zurich, May 8, 1953, Seite 19. Samstag Gedächtnisfeier Fur Awrom Reisen.

Die Stimme, Wien, May ,1953, Seite 4. Abraham Reisen.

רעדאקציאנעלע נאטיצן

דער ליטעראטור קריטיקער נ. ב. מינקאוו, האט פארעפנטלעכט א צאל מאנא־גראפיעס פון שוין כמעט פארגעסענע דיכטער, וואס האבן געדרוקט לידער אין אמאליקע אידישע צייטונגען און ער האט זיי דערמיט, אויפגעלעבט פאר דער עשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור אין אמעריקע. קומט דעם ח' מינקאוו א גרויסן דאנק פאר זיין שווערער, ערנסטער און נוצלעכער ארבעט. כאטש מען קאן זיך פארשטעלן, אז ניט וועגן אלע דיכטער , וואס מען האט געדארפט שרייבן האט ער געשריבן. אויף דעם געביט פון אויפלעבן אמאליקע שרייבער דורך מאנאגראפיעס, וואלט זיך געפאדערט א גאנצער שטאב פון מיטארבעטער, ווייל א גרויסער טייל פון אונזער ליטעראטור, וואס איז געשאפן געווארן אין אמעריקע, געפינט זיך צעוואלרפן אין פארשיידענע צייטונגען און זשורנאלן און איז קיינמאל נישט ארויסגעגעבן געווארן אין בוך־פארם. דארט געפינען זיך ווערט־פולע בעלעטריסטישע און וויסנשאפטלעכע ווערק, וואס וואלטן נאך היינט געווען פריש און וויכטיק.

עס האט געדארפט געשאפן ווערן א גרויסער פאנד, צו ביי דער „איוואָ" צו ביים „אידישן קולטור קאנגרעס" אויפצוקלייבן אזעלכע ווערק און זיי ארויסגעבן אין בוך־פארם.

אמת, מיר ווייסן, אז עס זיינען פאראנען געווג היינטיקע, לעבעדיקע שרייבער, וואס האבן וויכטיקע ווערק ארויסצוגעבן און האבן ניט די פינאנציעלע מעגלעכקייטן דאס צו טאן. איז, ערשטנס, קאנען לעבעדיקע מענטשן נאך זוכן מיטלען דאס צו דערגרייכן און, צווייטנס, דארפן טאקע די דערמאנטע געזעלשאפטן דאס אויך טאן פאר זיי.

דער פארלוסט פאר דער אידישער ליטעראטור אין אמעריקע פון ניט־ארויסגעגע־בענע ביכער אין די לעצטע עטלעכע יאר אליין איז זייער גרויס:

אט, אשטייגער, האט זיך אזא דיכטער ווי א. ל. וואלפסאן (אונטער פארשידענע פסעוודאנימען), יארנלאנג געדרוקט לידער אין דער גרעסטער אידישער טאג־צייטונג, דער „פארווערטס", ער האט מיט זיינע לידער אמוזירט טויזנטער לייענער און עס איז פון אים ניט געבליבן קיין שורה אין בוכפארם. צו אזא דיכטער ווי יואל סלאנים, וואס האט אפגעדרוקט אין דער אידישער פרעסע, אן א גוזמה, טויזנטער לידער און א צאל פון זיי זיינען ליטעראריש פערל, וואס וואלטן באריכטערט די אידישע ליטעראטור אין אמעריקע מיט אמתן אמעריקאנעם גייסט, וואס עס ווערט אפט געפאדערט פון אידישן שרייבער אין אמעריקע — און ס'איז ניטא זיינס א שורה אין בוך־פארם.

מען וואלט, גלויבן מיר, געקענט אנציילן א גרויסע צאל אזעלכע שרייבער, וואס האבן ניט איבערגעלאזן זייערע שריפטן אין קיין בוך־פארם און האבן אויך ניט געהאט דאס גליק, אז זייערע קינדער זאלן האבן די געהעריקע באציאונג און ווילן דאס צו טאן פאר זייער כבוד וועגן.

אט קומען אויפן געדאנק אזעלכע נעמען ווי: לילפוט, וואס האט א חוץ אנדערעס געשריבן און געדרוקט א גרויסע צאל שיינע לידער און פרעכטיקע איבערזעצונגען פון אנדערע דיכטער. צי שלום כ"ץ, וואס האט געדרוקט שיינע, וויכטיקע דערציילונגען פון חסידישן און רביי'שן לעבן, וואס וואלטן, אין בוכפארם, ארויסגערופן באוואונדערונג און וואלטן פאראיביקט זיין נאמען אין דער ליטעראטור לדורות.

ווי געזאגט, אויסצורעכענען די נעמען פון אזעלכע שרייבער, וואס האבן ביים לעבן ניט ארויסגעגעבן זייערע שאפונגען אין בוך־פארם איז דאך נישט דאס ארט און מיר האבן אויך ניט גענוג פלאץ פאר דעם.

פאראן אויך א צאל שרייבער, וואס דרוקן א לעבן לאנג זייערע שאפונגען אין צייטונגען און זשורנאלן און שאפן זיך אפילו א געוויסן סטאזש, און האבן דאך נישט קיין אמביציע, זיינען אפאטיש צו זייערע אייגענע ווערק און געבן זיי קיינמאל ניט ארויס אין בוך־פארם. אזעלכע שרייבער קען מען אויך אנציילן א גרויס צעטל.

מיר ווילן דאך דערמאנען בלויז א פאר נעמען פון אזעלכע שרייבער, וויל מיר האלטן, אז עס איז א פארלוסט פאר דער ליטעראטור וואס זייערע ווערק (וואס וואלטן געדארפט געדרוקט זיין אין בוך־פארם), פעלן דארטן.

קאן עמיצער דערקלערן ווארום אזא הומאריסטישער שרייבער, ווי יוסף באנק, וואס האט אנגעשריבן הונדערטער הומאריסקעס און לידער, וואס א גרויסע צאל פון זיי זיינען פערפל, זאל ניט האבן ביז היינט ארויסגעגעבן אפילו איין ביכל אין טאוולען? צי י. אדלער (ב. קאוונער) וואס האט אפילו יא ארויסגעגעבן א ביכל לידער, אבער נאך מיט א פערציק יאר צוריק. און לאמיר דא גלייך דערמאנען, אז זיין ערשט ביכל־לידער האט דאן שטארק אויסגענומען ביי די ליטעראטור־קריטיקער פון יענער צייט. י. אדלער האט אויך געשריבן און געדרוקט א גרויסע צאל „יום־טוב־לידער. עס וואלט געווען א געווינס פאר דער אידישער ליטעראטור אין אמעריקע, ווען ב. קאוונער וואלט זיך דערמאנט אן דעם ...דיכטער י. אדלער און ארויסגעגעבן זיינע לידער אין בוכפארם, ער וואלט זיך באדארפט דערמאנען די ציטאט אין פרקי אבות: „אם אין אני לי מי לי?"

צי טאקע אפילו דער געווען רעדאקטאר פון „פארווערטס" אב. קאהאן, וואס האט דורך זיין לעבן אנגעשריבן הונדערטער ארטיקלען, עסייען, קריטיקן איבער ליטעראטור און אויך דערציילונגען און ראמאנען (א שטייגער ווי זיין ראמאן „דייוויד לעווינסקי", וואס איז די לעצטע יארן געווען געדרוקט אין „פארווערטס" אין דער איבערזעצונג פון ענגליש דורך לאן קרישטאל). — האט ביי זיין לעבן, בלויז ארויסגעגעבן זיין אויטאביאגראפיע און די עשיכטע פון אמעריקע און ניט קיין איין ווערק פון זיינע ליטעראריש ארבעטן, וואס וואלטן זיכער געווען א וויכטיקער בייטראג צו דער אידישער ליטעראטור אין אמעריקע.

קאן מען זיך נאך פארשטעלן סיבות ווארום ער האט בא זיין לעבן אזעלכע ווערק זיינע, ניט ארויסגעגעבן אין בוך פארם. אבער ווארום די „פארווערטס־פעדעריישאן" און זיינע נאענטע פריינט האבן נאך ביז היינט ניט ארויסגעגעבן א צאל אויסגעקליבענע ליטעראריש ארבעטן זיינע אין בוך־פארם, איז שווער צו פארשטיין, סיידן אז ער האט גאר קיין גוטע פריינט ניט געהאט, אדער עס זיינען גאר קיין גוטע פריינט איבערהויפט ניטא.

צי, א שטייגער, וויפל פריינט האט מרדכי דאנציס, ע"ה, פארמאגט ביי זיין לעבן? פונדעסטוועגן האט מען ביז היינט נאך ניט געהערט, אז עמיצער פון זיינע אמאליקע פריינט זאלן זיך האבן אינטערסירט אליין, צי מיט דער הילף פון אן ארגאניזאציע, ארויסצוגעבן זיינע א פאר ביכער, אפגעקליבענע פון זיינע פילע שריפטן, וואס ער האט פארעפנטלעכט אין דער אידישער פרעסע זינט זיין מיטארבעטערשאפט אין „טאגבלאט".

אונז איז באוואוסט, אז מרדכי דאנציס האט אפשר בלויז א יאר פאר זיין אוועק־גיין פון דער וועלט, צוגעגרייט פיר בענד פון זיינע שריפטן ארויסצוגעבן. ער האט

אפגעקליבן אַ באַנד „מעדיטאַציעס און לידער"; אַ באַנד „אַמאַליקע פערזענלעכקייטן אויף דער אידישער איסט־סאיד"; אַ באַנד „לכבוד שבת" (די ויכטיקערע); אַ באַנד „מיין מומע", אַ פאַמיליען ראָמאַן. צו וועלן אָט די פון אים צוגעגרייטע שריפטן זיינע, אַמאָל אַרויסגעגעבן ווערן אין בוכפארם? געפינען זיך נאָך וועלכע פון זיינע אַמאַליקע פריינט וואָס זאָלן טאָן די גוטע טאַט און העלפן אַרויסגעבן זיינע שריפטן?

ווי אַ מיטגליד אין אַרבעטער רינג און נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד, וועל־כער קומט (נישט אָפט) צו די מיטינגען פון ברענטש, — קאָן איך זיך נישט אָפּווען־דערן פון דער איבערגעבנקייט פון די באַאַמטע פון ברענטש צי פון צווייג. און איך פרעג זיך אָפט: ווען די באַאַמטע וואָלטן געווען אַזוי פּאַסיוו ווי די מיטגלידער, צי וואָלטן די אינסטיטוציעס געקאָנט עקזיסטירן? דערביי דאַרף באַטאָנט ווערן, אַז די דאָזיקע באַאַמטע ווערן באַלוינט מיט די מינמאַלסטע שכירות. זיי, די באַאַמטע גיבן דאָך אויס אויף „קאַרפעיר" מער וויפל זיי קריגן באַצאָלט. מוזן מיר אָננעמען, אַז די מערסטע באַאַמטע שטרעבן צו זיין נוצלעך אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און עס קומט זיי דערפאַר אַ לויב, וואָס וואָלט זיך געדאַרפט אויסדריקן אין עפעס אַ געזעלשאַפטלעכער אָנערקענונג.

נאָך אַ קאַטעגאָריע אידאָאַליסטן וואָס ווערן ניט גענוג אָפּגעשאַצט פון אונזער אידישער געזעלשאַפט, זיינען די פאַרוואַלטער און פאַרוואַלטערינס פון אונזערע קינ־דער־שולעס, פון אַרבעטער רינג, צי פון די פאַרבאַנד־שולעס, וועמעס איבערגעבנקייט איז ממש נישט צו באַשרייבן. געגנוג צו באַמערקן וועגן זיי, אַז חוץ די געלטער וואָס זיי געבן פאַר די קינדער־שולעס, וואו זיי זיינען פאַרוואַלטערס — טוען זיי נאָך פאַר די שולעס אַזעלכע אַרבעטן, וואָס קיינער וואָלט זיי ניט געקאָנט דינגען פאַר קיין סומע געלט, אַזעלכע אַרבעטן צו טאָן. אין איין קינדער שולע האָבן מיר אַליין געזען, ווי אַ פאַרמעגלעכע פרוי, אַ פאַרוואַלטערין האָט געוואשן די פלאָר פון דער שולע. אַזאָ אי־דעאַליזם דאַרף געלויבט ווערן, אָנערקענט ווערן. עס האָט געדאַרפט געשאָפן ווערן עפעס אַ מין פּרייז, אַ מין דיפלאָם פאַר אַזאָ גוטער און וויכטיקער אַרבעט פאַר אונ־זערע קינדער שולעס.

עס איז אַ באַקאַנטער פאַקט, אַז נישט אַלץ איז אין אַרדענונג אין דער אידי־שער ליטעראַטור. זי איז קראַנק. אַנדערע זאָגן: זי גייט אונטער. עס זיינען שוין גע־מאַכט געוואָרן פאַרשידענע דיאַגנאָזן וועגן דער מחלה, דער שלאַפקייט פון וואָס זי ליידט, אָבער ביז איצט האָט נאָך קיינער ניט צוגעטראָפן די היילונג. מיר מיינען, אַז אַלע דאָקטוירים פאַרזעען אפשר דעם הויפּט סימפּטאָם פון דער קרענק און דאָס איז: דאָס פעלן פון אַ צענטער, אַ קולטור הויז פאַר אידישע שרייבער. עס פעלט דער אידיש־ליטעראַרישער וועלט אין ניו־יאָרק אָן אַדרעס, וואו די דאָקטוירים זאָלן וויסן וואו זי צו געפינען און זי געזונט מאַכן.

וועגן די „בענעפיטן" פאַר דער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע דורך אַזאַ צענטער פאַר שרייבער און אַנדערע קינסטלערישע פראָפעסיעס, ווי מאָלער, מוזיקער און אַקטיאָרן א. א. ו. איז דאָ צופיל צו שרייבן. כדאי אָבער צו דערמאָנען וועגן דער נויטיקייט פון אַזאַ צענטער אויך פאַר אידישע לייענער ניט בלויז פון ניו־יאָרק נאָר אויך פון דער פראָווינץ, וועלכע קומען קיין ניו־יאָרק, און וואָלטן זיך וועלן באַ־קענען מיט דיכטער און דערציילער, וועמעס ביכער זיי האָבן געלייענט אָדער לייענען.

דאָס מרקווירדיקסטע פון דער זאַך איז, וואָס די זעלבע אידישע שרייבער, זשורנאַליסטן געבן אַלעמען עצות, שרייבן וועגן אַלץ, שאַפן און האַלטן אויף אידישע אינסטיטוציעס — האָבן פאַר זיך אַליין — פאַר דער שרייבער משפחה — ביז איצט ניט באַמיט זיך צו שאַפן אַ „צענטער", כאָטש אפילו אַזאַ ווי „טלאָמאַצקיע 13" איז געווען אין וואַרשע.

אומדאַנקבאַרקייט

אומדאַנקבאַרקייט — פאַראַנען אַלערליי אומדאַנקבאַרקייטן: פאַראַנען אומ־דאַנקבאַרקייט צו אַ פערזאָן פאַר טובות, וואָס ער האָט געטאָן צו אייגעם און פאַראַנען אומדאַנקבאַרקייט צו אַ געזעלשאַפט און אפילו צו אַ לאַנד פאַר דער פרייהייט און געלעגנהייט פאַר אַ גרינג לעבן וואָס דאָס לאַנד גיט זיי, און פאַראַן אויך אומדאַנקבאַר־קייט פון אַ געזעלשאַפט צו אַ יחיד, צו אַ פערזאָן וואָס טוט, אָדער שאַפט פאַר אָט דער געזעלשאַפט אַזעלכע זאַכן, וואָס בריינגען איר פרייד, גליק און כבוד.

וועגן אַזאַ אומדאַנקבאַרקייט פון דער אידישער געזעלשאַפט קענן איינציקע פער־זאָנען, וואָס האָבן איר, דער געזעלשאַפט, געבראַכט כבוד אויף דורות לאַנג, וויל איך דאָ אויפמערקזאַם מאַכן.

אין דער ערשטער ריי וועלן מיר רעדן וועגן נאָר וואָס פאַרשטאַרבענעם באַרימטן, גרויסן דיכטער און דערציילער, אברהם רייזען ע"ה, וועלכער האָט פאַרשאַפט פרייד און גליק צו טויזנטער לייענער און געבראַכט כבוד דעם אידישן פאָלק אויף דורות לאַנג. וואָס האָט אָבער די אידישע געזעלשאַפט געטאָן פאַר אים? מיט וואָס האָט זי אַרויס־געוויזן איר דאַנקבאַרקייט צו אים? האָבן זיך געשאַפן קאָמיטעס אַרויסצוגעבן זיינע ווערק? אָלע זיינע ווערק וואָס זיינען דערשינען אין אייראָפּע, אַמעריקע, האָבן די פאַר־לאָגן בא אים אַרויסגעקריגן פאַר אַ שיבוש. ער איז נאָך געווען צופרידן, וואָס עס געפינען זיך בעלנים אַרויסצוגעבן זיינען ווערק. קיין ראַיאַליטי האָט ער פון די אַרויסגעבער פון זיינע ווערק קיינמאָל ניט געקריגן. אויב ער האָט אַמאָל בא עמיצן געמאָנט, האָבן זיי אים פאַררעדט די ציין און אים געפטרט מיט אַ פּאָר דאָלער, טאָקע ממש אַ פּאָר דאָלאָר.

היינט צו טאָג, קאָן מען מער ניט קריגן קיינע פון זיינע אַמאָליקע אויסגאָבן. אפשר אַמאָל אַן אַלטן סעט ביכער זיינע אין אַ בוך־געשעפט ערגיץ אויף דער איסט־סייד. שוין דרייסיק יאָר, אַז עס זיינען ניט דערשינען קיין נייע אויסגאָבן פון זיינע שפּעטערע שאַפונגען, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין די צייטונגען און זשורנאַלן.

אַ שטיקל צייט פאַר זיין פּטירה, האָט ער געמוזט אַליין, פאַר זיינע אייגענע מאָ־גערע געלטער, אַרויסגעבן אַ באַנד פון זיינע לידער און עס האָט זיך נישט געפונען קיין געוואַלשאַפט, וואָס זאָל אים קומען צו הילף. ווער ווייסט, צי דער פאַדרוס פון דעם, האָט אים ניט פאַרגיכערט דעם טויט. לעצטנס האָט אַ אידישער פיינער מענטש, ה' ל. מ. שטיין פון שיקאַגאָ געשאַפן אַ פאָלקס־ביבליאָטעק ביים אידישן קולטור־קאָנגרעס און אַרויסגעגעבן אַ באַנד רייזענס „דערציילונגען". וואָס וועט אָבער וועלן מיט אָלע וועלק פון אברהם רייזען? וועט זיך געפינען אַ געזעלשאַפט, וועט זיך שאַפן אַ קאָמיטע זיי אַרויסצוגעבן? צו עס וועט בלייבן ביים אַלטן — ביי אומדאַנקבאַרקייט?

אברהם רייזען פילט שוין ניט די אומדאַנקבאַרקייט פון דער אידישער געזעלשאַפט. עס געפינט זיך אָבער צווישן אונז אַ לעבעדיקער דיכטער, וואָס פאַר־שאַפט די לייענער פון זיינע שאַפונגען פיל פרייד און בריינגט כבוד דעם אידישן פאָלק, און דאָס איז אונזער גרויסער דיכטער און אימפּראָוויזאַטאָר, א. לוצקי, וועגן וועמען מען

מעג מיט זיכערקייט זאגן, אז ער ווערט מער געלייענט און פארשאפט מער פארגעניגן די לייענער, ווי וועלכער אנדער אידישער דיכטער פון היינטיקער צייט.

עס איז א פאקט, אז הונדערטע לייענער פון זיינע לידער טראגן ארום אין זייערע קעשענעס צייטונגס־אויסשניטן פון זיינע לידער. מיר האבן אליין בייגעווואוינט א סצענע ווי א איד, א מיליאנער, א העברעאישער מעצענאט, האט באגעגענדיק א. לוצקי'ן, געלויבט זיינע לידער און פאר אים דעקלאמירט אייגע פון זיינע, לוצקי'ס לידער, וואס איז געדרוקט געווארן אין „טאג" מיט א וואך אדער צוויי צוריק. קיין דיכטער'ס לידער ווערן ניט אזוי פיל פארגעלייענט אויף אונטערנעמונגען דא, אין אמעריקע, און אין אלע אנדערע לענדער, ארייגערעכנט אויך מדינת ישראל. באזונדערס באליבט האט זיך לוצקי געמאכט אין ישראל, וואו טויזנטער קומען הערן פארלייענען זיינע לידער. איין קארעספאנדענט פון ישראל דערציילט, אז אפילו מיניסטארן קומען הערן פארלייענען לוצקי'ס לידער.

וואס טוט אבער די אידישע געזעלשאפט, די קולטור־ארגאניזאציעס פאר דעם דיכטער א. לוצקי? גארניט! טאקע ממש גארנישט. —

כדי צו האבן חיונה מוז ער, לוצקי, אליין ארויסגעבן זיינע שאפונגען און מוז אליין ארומגיין זיי פארקויפן. ווען די געזעלשאפט, זיינע לייענער, מיינט מען, זעען אז ער פארקויפט אליין זיינע ביכער, האלטן זיי אז מען דארף אים ניט העלפן, ווייל ער קען זיך אליין העלפן — פארקויפנדיק זיינע ביכער. און עס פאלט קיינעם פון זיי ניט איין דער געדאנק, אז א. לוצקי האט זיך פארדינט, אז די אידישע ליטעראטור־ליבהאבער ווי די אידישע געזעלשאפט זאל ארויסגעבן זיינע געזאמלטע ווערק אין א גרעסערן באנד, וואס דער איינקונפט פון דעם זאל אים, לוצקי'ן פארגרינגערן די זארג פאר חיונה, און אויך איינשפארן דעם פארדרוס פון אומדאנקבארקייט.

מיר ווילן זיין גוט צו אייך

ווער עס ווי? זיך איינשאפן א בוך, אדער מערערע ביכער, פון די וואס זיינען דערמאנט אין די רעצענזיעס, אין די אנאנסן, צו אפילו „ביכער, וואס זיינען דער־האלטן געווארן אין רעדאקציע פון פעדער", קאן זיך ווענדן אויף דעם אדרעס פון „פעדער" ווענן דעם און מיר ווילן זיך שטעלן אין פארבינדונג מיט די שרייבער פון די ביכער, אדער מיט די פארלאגן, צי אינסטיטוציעס, כדי זיי זאלן קאנען באקומען די ביכער צו קויפן.

מיר טוען דאס, ערשטנס, צוליב דעם, וואס מיר קאנען ניט געבן די אדרעסן פון אלע ארויסגעבער פון די ביכער, עס וואלט פארנומען צופיל פלאץ. צווייטנס, ווילן מיר טאקע העלפן די לייענער זיך איינצושאפן גוטע, וויכטיקע ביכער און די שרייבער ווילן מיר באהילפיק זיין אין דער פארשפרייטונג פון זייערע ביכער.

דער אדרעס פון די פעדער איז:

DIE FEDER, 220 E. Eleventh Street, New York 3, N. Y.

קאָמיטעט פֿאַרן „גרויסן וועלטקאָנגרעס פֿון דער ייִדישער שפּראַך בייַם ייִוואָ"

עס איז געשאַפֿן געוואָרן א קאָמיטעט וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאר א ציל צוצו־גרייטן און ארויסצוגעבן — ווי א ייִוואָ־אויסגאַבע — א גרויס וועלטער־בוך פון דער אידישער שפּראַך וואָס זאָל אריינגענעמען — ווי ווייט ס'איז פֿראַקטיש מעגלעך — דעם גאַנצן וועלטער־אוצר פון דער אידישער שפּראַך אין אַלע אירע דיאַלעקטן. דער קאָמיטעט באַשטייט פון ד"ר ב. האָפֿמאַן־צביון, ד"ר נ. זיסקינד, יודא א. יאָפֿע, ליפֿע לעהרער, יודל מאַרק, ד"ר א. מוקדוני, ש. ניגער, נ. סטוטשקאָוו, יעקב פֿאָט, חיים פֿאָמעראַנץ און ד"ר יעקב שאַצקי.

אין רעדאַקציע גייען דערווייל אריין יודא א. יאָפֿע און יודל מאַרק; נחום סטוטשקאָוו איז סעקרעטאַר פון דער רעדאַקציע.

פֿ' סטוטשקאָוו האָט איבערגענגען דער רעדאַקציע ווי מאַטעריאַל 200.000 וועלטער וואָס ער האָט געהאַט אָנגעקליבן ווי א יסוד פֿאר זיין אוצר פון דר אידישער שפּראַך.

די רעדאַקציע וועלדט זיך צו אַלעמען אין לאַנד און אין אויסלאַנד, וואָס ווילן העלפֿן זאַמלען וועלטער פֿאַרן גרויסן וועלטערבוך, זיי זאָלן וועגן דעם צו ווייסן געבן וואָס גיכער. שרייבן דאַרף מען אויפֿן אַדרעס פון ייִוואָ פֿאַרן „אידישן וועלטערבוך".

מוזיק צו לידער

דער דיכטער א. ל. באַראָן, האָט ניט לאַנג צוריק אַרויסגענגעבן זיינע לידער אין צוויי בענד, איינעם אין אידיש און א צווייטן אין העברעאיש. די העברעאישע איבער־זעצונג פון א. ל. באַראָן'ס לידער האָט געמאַכט דער באַרימטער העברעאיש־אידישער פּאָעט זלמן שניאור. פיר באַרימטע אידישע קאָמפּאָזיטאָרן האָבן געשאַפֿן מוזיק צו 13 לידער פון דעם בוך לידער פון א. ל. באַראָן:

יוסף רומשינסקי האָט אָנגעשריבן מוזיק צו זעקס לידער — „די פּאַטשוי־לע", "א חלום", „די נשמה פון א לידעלע", „קהלת", „שלח־מנות טרעגער", „דער מחיה־מתים איד".

שלום סעקונדא צו פינף — „ארץ ישראל איז אונזער לאַנד", (א ליד וואָס איז, אגב, רעקאַדירט געוואָרן פון דער „קאָלאָמביא"(, „א באָבע־מעשה", „דער קוש", „דער אָקס האָט א טענה", „חד גדיא".

מיכל געלבארט האָט געשריבן מוזיק צום ליד „מיידלעך", און נחום נאַרדי — צו „די ציגעלע".

וואָס מער א ליד ווערט געזונגען, אלץ לענגער לעבט עס. אָבער ניט יעדער ליד לאָקט אָן דעם מוזיקער צו שרייבן צו איר מוזיק. עס דאַרף זיין עפּעס אַזוינס אין דעם ליד וואָס זאָל אָנרעגן דעם מוזיקער צו פֿאַרוואַנדלען דאָס געלייענטע, דאָס גערעדטע וואָרט אין געזאַנג.

ביכער און זשורנאלן

דערהאלטן אין רעדאקציע „די פעדער":

ייוואָ בלעטער, שריפט פון אידיש וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט, באנד 36, ניו יאָרק, 1952, זייטן 380.

די צוקונפט (געגרינדעט אין 1892), ארויסגעגבן פון דעם אלגעמיינעם אידישן קולטור קאָנגרעס (פאראיניקט מיט ציקאָ), באנד 58, נומ. 5 יולי־אויגוסט, 1953.

דער איד (ארטאָדאָקסישע וואָכנבלאָט), אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר אהרן ראָזמארין.

דאָס וואָכנבלאָט „**דער איד**" דערשיינט שוין עטלעכע מאָנאטן און באווייזט מיט דעם, אז וועו עס נעמען זיך ערנסטע און פעאיקע מענטשן ארויסצוגעבן א אידיש־וואָכנבלאָט, געפינען זיך נאָך גענוג אידן, בעלנים, דאָס וואָכנבלאָט צו קויפן און צו לייענען.

יידישע קולטור, נומ. 7, יולי, 1953.

דער האָלץ אינדאסטריעל, (יאָרבוך), אויסגאָבע פון פאראיין פון האָלץ און אייזן אינדוסטריע. רעדאקטאָר ב. סאָפאָזשניקאָוו, בוענאָס־אירעס, ארגענטינע.

פון אונזער אוצר, מעשיות און לעגענדעס, געזאמלט און איבערזעצט פון י. י. שוואַרץ, ארויסגעגבן פון מ. קראנשטאט פאָנד און ציקאָ ביכער פארלאָג, ניו־יאָרק, 1953.

שריפטן, חודש־לעכע אויסגאָבע פאר אינטעגראלער אידישקייט, געגרינדעט פון צבי שוואַרץ ז"ל, ארויסגעגבן פון א רעדאקציע קאָלעגיע, מיט דער נאָענטער מיט־ארבעטערשאפט פון א. גאָלאָמב און נ. עפרויקין, עלפטער יאָרגאנג, בוענאָס־איירעס, מערץ, 1953.

שבת (פאָעמע) פון זעליק העלער מיט אן אריינפיר פון ד"ר שלמה גאָלדמאן, צייכענונגען פון דוד בעקער. פארלאג „שיקאגא", מיט דעם אָנטייל פון דעם חיים נחמן ביאליק צווייג פון אידיש נאציאָנאלן ארבעטער פארבאנד, שיקאגא, 1952.

די פאָעמע „שבת" איז זייער שיין ארויסגעגעבן, די אותיות זיינען געצייכנט פון דיכטער בן שלום, און דער געלערנטער ד"ר שלמה גאָלדמאן אין זיין 30 זייטיקן אריינפיר צו דער פאָעמע שרייבט: דער פאָעט זעליק העלער פירט אונז אריין אין דער אמאָליקער אידישער היים, ער שפּינט די פעדים פון דער פאטריאכאלישער, טראדיציאָנעלער הייליקייט פון דעם אידישן משפּחה לעבן.

דער רבי פון באַרדיטשעוו (דראמע), פון דר. צבי כהן. די דראמע איז אן אָנהויב פון א טרילאָגיע: „דריי קרוינען", נאָך איר קומט דער „רבי פון ליאדי", וואָס געפינט זיך אין דרוק און נאָך זיי קומט „דער רבי פון קאָצק", וואָס איז שוין פריער דערשינען און וואָס איז די לעצטע, לויטן כראָנאָלאָגישן סדר. די דראמע „דער רבי פון באַרדיטשעוו", האָט אויך א גרויסע הקדמה פון מחבר, וואָס איז אן אויספירלעכע עסיי וועגן חסידות בכלל און וועגן די ערשטע פאָנאָנדערטרעגער פון דער חסידות־באַווגונג בפרט.

ליד און באַלאַדע פון איציק מאַנגער, ארויסגעגבן פון איציק מאַנגער קאָמיטעט, ניו־יאָרק, 1953, פינף הונדערט זייטן, מיט צייכענונגען און האָלצשניטן פון

חיים גראס, מיליא שאר, ב. קויפמאן, שלמה לערנער, ד. טאפעל און יצחק ליכטנשטיין.

עסייען (דיסקוסיעס און כאראקטעריסטיקעס), פון אבא גאַרדין, אַרויסגעגעבן פון דער אידיש־עטישער געזעלשאפט, ניו־יאָרק, 1951, זייטן 224.

יונגע יאָרן (פּאָעמע), פון י. י. שוואַרץ, פּאַרלאַג צבי קעסעל, בא דער קולטור־קאָמיסיע פון אידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין מעקסיקע, 1952.

שטודיעס וועגן אידישער פּאָלקפשאַפונג, פון י. ל. כהן, צענויפגענומען פון מאַקס ווינרייך ביים אידישן ווייסנשאפטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ), ניו־יאָרק, 1952.

צום ליכטיקן מאָרגן (היסטאָרישער ראָמאַן), פון אברהם פּאַרסייט, אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון יצחק אייזיק האַרוויץ ברענטש 10, אידיש נאַציאָנאַלער אַרבעטער פּאַרבאַנד, ניו־יאָרק, 1953.

געציילטע רגע'ס (לידער און פּראָזע) פון מ. באסין, ברוקלין, ניו־יאָרק, 1952.

דורשט צום קוואַל (לידער) פון מאיר זיגל טקאַטש, פּאַרלאַג „מחבר", ניו־יאָרק, 1952.

דערציילונגען פון אברהם רייזען, אַרויסגעגעבן פון ל. מ. שטיין פּאָלקס־ביבליאָטעק ביים אַלוועלטלעכן אידישן קולטור־קאָנגרעס, שיקאַגאָ, 1952.

ליכט פון אָפּגרונד (דערציילונגען), פון ישעיהו שפיגל, אַרויסגעגעבן פון ל. א. שטיין־פּאָלקס־ביבליאָטעק ביים אַלוועלטלעכן אידישן קולטור קאָנגרעס.

פון בריסק ביז סעמיאַטיטש (אויטאָביאָגראַפישע פּאַרצייכענונגען פון די יאָרן 1890 ביז 1913), פון משה ווייסמאן. אנטאריא, קאַליפ. פּאַרלאַג: פּרואוו אליין, 1336 זייטן, 1952.

ליבע רעפּלעקסן (לידער) פון דניאל טשארני, פּאַרלאַג ירושלמי, ברוקלין, 1952, 48 זייטן.

מיטן פּנים צו דער זון (לידער און הומאָרעסקן), פון ז. ל. מאלאמוט, מיט אַן הקדמה פון דר. א. א. ראַבאָק און מיט צייכענונגען פון קאַוונער־גראָדסקי, פּאַרלאַג — מאלאמוט, לאָס אנדזשעלעס, קאַליפאָרניע, 1953.

אַלע לידער און פּאָעמעס, פון מאַרק שווייד, פּאַרלאַג „פּרץ", ניו־יאָרק, 1951.

דוד אייזנהאָרן, געזאַמלטע שלידער (1904—1951), אילוסטרירט פון בנימין אייזנהאָרן, אַרויסגעגעבן פון פּאַרלאַג „אַרבעטער רינג, ניו־יאָרק, נ. י.

הירש לעקערט (מאָנאָגראַפיע) פון ד. ש. הערץ, פּאַרלאַג „אונזער צייט, ניו־יאָרק, 1952, אכט זייטן בילדער.

דעם מאַטנס שאָטן, לידער פון יעקב גלאַטשטיין, אַרויסגעגעבן דורך פּאַרלאַג „מתנות", ביים שלום עליכם פּאָלק אינסטיטוט.

איד און וועלט און **מענטש און ווערטן**, פון חיים גרינבערג. די צוויי בענד עסייען זיינען דערשינען אין פּאַרלאַג „דער אידישער קעמפער".

יאָ און נישט־ניין (עסייען), פון יחזקאל בראנשטיין, לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע.

ייִדיש — נישט העברעאיש (אַפּהאַנדלונג), פון יעקב שמואל טויביש, פּאַרלאַג „ייִדיש", פּאָבלישינג קאָרפּאָריישאָן, ניו־יאָרק, 1952. דאָס ווערק איז געווידמעט צום זכרון פון ד"ר נתן בירנבוים — דעם קעמפער פאר אידיש און אידישקייט.

מיינע ליבע בריוולעך צו פרימעטן (לידער) פון קעהאָם קליגער (ארגענטינע). קעהאָם קליגער, א קאָזין פון אבא קליגער, איז א באקאַנטער נאָמען אין דער אידישער ליטעראטור פון ארגענטינע און אומעטום, וואו מ'האָט ליב דאָם אידישע ליד. קעהאָם קליגער איז שעפעריש און מיט לייב און לעבן דורכגעווייקט אין זיין וואָלינער סביבה, מיט וועלכע זיינע פּאָעמען און באַלאָדען אָטעמען. זיין א באַנד לידער איז באַערט געווארן מיט דער קעסל ליטעראטור־פרעמיע אין מעקסיקע. איבערא׳ל האָט די קריטיק זיך אָפּגערופן וואַרעם און ערנסט אָפּגעשאַצט זיינע פּיינע לידער.

אויף קידוש השם (דערציילונגען), פון ירחמיא׳ל בריקס, מיט אַן הקדמה פון ד״ר א. מוקדוני, ארויסגעגעבן פון ירחמיא׳ל בריקס בוך קאָמיטעט, ניו־יאָרק, 1952.

ר׳ נחמן בראסלאַווער (דער זעער פון פּאָדאָליע), מאָנאָגראַפּיע פון הלל צייטלין. פּאַרלאַג „מתנות", ניו־יאָרק, 1952.

קוואַל פון ירושה (א ניי בוך לידער), פון ישעיה יערוסאַלימסקי. לידער וואָס וועלן געפינען א ווארעם ווינקל אין האַרץ פון יעדן אידן.

מענטשן פון מיין דור (שריפטן), פון ב. באַטשעלים. דאָס בוך באַשטייט פון לידער, פּאָעמען, באַלאָדן, מעשיות, לעגענדן און דעראינערונגען; אויך איבערזעצונגען פון א צאָל ענגלישע דיכטער. דאָס בוך איז אויך באַצירט מיט בילדער פון מאלער מישע אשקענאזי. ארויסגעגעבן אין לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע, 1953.

מיינע קאָמאַרנער נעבער (א ניי בוך לידער), פון קלמן הייזלער, ארויסגעגעבן פון פּאַרלאַג „די לעצטע גאַליציאַנער" אין וועלכן עס וועלט באַשריבן דאָס אמאָליקע לעבן פון די אידן אין קאָמאַרנע, א קליין שטעטל אין מזרח גאַליציע, וואָס איז פּאַר אידן מער ניטאָ.

סאָנעטן פון א. י. קריזאָווסקי (פּאַרלאַג „מיטנאָפּ דורך „חורבן בית וידיש־קודש" מיט דער ניט־הילף פון ליטעראטור פּאָנד), ניויאָרק, 1953.

א האַנט פּארשרייבט (א ניי בוך), פון ש. טענענבוים, ניויאָרק, 1952.

דאָס וואָרט (ביבליאָטעק), ארויסגעגעבן דורך ש. צ. זעצער געזעלשאַפט, פּאַרלאַג „דאָס וואָרט" ביבליאָטעק, ניויאָרק. דערשיינט מאָנאָטלעך שוין דאָס צוואַנציקסטע יאָר. אייניצל־נומער 25 סענט.

וויטער (זשורנאל פּאַר ליטעראטור), רעדאַגירט פון שלמה שוואַרץ און משה שטיינגאַרט. ערשטער יאַרגאַנג, ניויאָרק.

די איבערגעבליבענע (דראַמאַטישע שריפטן) פון משה פריד (פּעטערסאָן), מיט ציינונגען פון פּנחס סקורא און אַן אַרויספיר־וואָרט פון באַרימטן העברעאיש־אידישן שריפטשטעלער דר. מאָקס רייזין.

דווקא, דריי חדשים־שריפט פּאַר ליטעראטור און קריטיק. רעדאַקטאָר, שלמה סום־קאָוויטש, בוענאָס איירעס, ארגענטינע.

אויף אַפריקאַנער ערד, אומאָפּהענגיקער זשורנאל פּאַר ליטעראטור און געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען. דערשיינט חודשלעך אין יאָהאַנסבורג, סאוט אפריקע.

עס איז דערשינען אַ ניי בוך פון דעם באַוואוסטן עסעאיסט און נאַוועליסט

ש. טענענבוים

„אַ האַנט פאַרשרייבט"

דאָס בוך באַשטייט פון מיניאַטורן; אייגנאַרטיקע באַטראַכטונגען און אָבסערוואַציעס פון לעבן, פון גאָט און פון נאַטור; עס אַנטהאַלט פרעכטיקע נאַטור־באַשרייבונגען, פאַנטאַסטישע איבערלעבענישן און שטימונגען עס נעמט אַרום אַלע מדרגות און סיטו־אַציעס פון אַ קינסטלער. עס איז דעם שריפטשטעלערס אינטעלעקטועלע אויטאָביאָגראַפיע, געשריבן אין פאַר־כאַפנדיק־רייכער און גאַלדענער פראָזע. — דאָס בוך איז געדרוקט אויף גוטן פאַפיר. איז פרעכטיק גע־בונדן. 224 זײטן. פרייז 3 דאָלער. זיך וועגדן צו:

ש. טענענבוים

353 סענטראַל פּאַרק וועסט, ניו־יאָרק 25, נ. י.

נאָר־וואָס דערשינען דאָס בוך

„ד י ל י ד ע ר"

פון אברהם רייזען

דאָס בוך איז פון גרויסן פאָרמאַט און איז פרעכטיק אַרויסגעגעבן. אין דעם בוך זײַנען אַריין כמעט אַלע לידער, וואָס אונזער גרויסער דיכטער, אברהם רייזען, האָט געשאַפן פון זײַן פריעסטער יוגנט ביז צום הייַנטיקן טאָג. — דער פרייז פון בוך איז 5 דאָלאָר. מיט באַשטעלונגען זיך וועגדן אין

„פאָרווערטס"

175 איסט בראָדווײ, ניו יאָרק

דאָס בוך קען מען אויך באַקומען אין אַלע אידישע בוכהאַנדלונגען.

עס איז נאָר־וואָס דערשינען אַ ניי בוך פון דעם דערציילער

חיים פעט

„פון האַדסאָן ביזן ירדן"

(בילדער און מיניאַטורן)

דאָס איז דאָס פערטע בוך פון טאַלאַנטפולן שרייבער חיים פעט. די פריערדיקע ביכער האָבן אַרויסגערופן פיל לויב ביי די ליטעראַטור־קריטיקער און לייענער. דער שרייבער חיים פעט האָט ניט לאַנג צוריק באַזוכט מדינת ישראל און ער שילדערט אין דעם בוך זײַנע אייגנדרוקן פון דער רייזע און פון לאַנד. דאָס בוך קען מען באַשטעלן בייַם מחבר אויף דעם אַדרעס:

חיים פעט

1811 — 72טע סטריט, ברוקלין 4, ניו יארק

עס איז אַרויס פון דרוק יאָסל קאָהנ'ס אויטאָביאָגראַפיע

„ווי נעכטן געשען"

דער מחבר באַשרייבט דאָס אַמאָליקע אידישע שטייגער־לעבן אין זײַן געבורט־שטעטל קרינק, גראָדנער גו־בערניע, סיי פון די שטעט און שטעטלעך פון קריזיז אַרום, ווי אויך דאָס אויפלעבן פון דער אידישער יוגנט דורך אויפקלערערישע און רעוואָלוציאָנערע באַוועגונ־גען. — דאָס בוך „ווי נעכטן געשען" איז אַרויס־געגעבן געוואָרן מיט דער הילף פון די ויסכטיקסטע אידישע אַרבעטער־פירער און די הויפט־באַאמטע פון דער אינטערנעשאָנאַל און די אַמאַלגאַמייטעד יוניאָנס בראָש. — דאָס בוך „ווי נעכטן געשען" איז אילוס־טרירט פון מאָלער נאָטע קאָזלאָווסקי. — צו קריגן דירעקט פון מחבר אויף פאָלגנדן אַדרעס:

יאָסל קאָהן

2950 אָושען עוועניו, ברוקלין 35, ניו־יאָרק

דריי ביכער פון שלמה סיימאָן

א) **מדינת ישראל און ארץ ישראל** — פרייז $2.25

„אייגער פון די בעסטע רייזע־ביכער איבער מדינת ישראל" — (דער לעבעדיגער, „מאָרגען זשורנאָל")

ב) **אידען צווישען פעלקער** — פרייז $2.00

„ס'איז אַ מוטיג בוך, טאַקע וויכל איך בין ניט מסכים" — (יעקב באַטשאַנסקי)

„אַ בוך, וואָס מאַכט דעם עולם אויפמערקזאַם אויף זאַכען, וואָס ער הערט לעצטענס זעהר זעלטן" — (שמואל ניגער)

ג) **אַמאָליגע אידען** — פרייז $2.75

„ס'איז דאָ אין בוך די בענקעניש נאָך דער אַמאָליגער פעסטער מאָראַל און אידישע מעשים" — (דר. מוקדוני)

אַלע דריי ביכער בלויז פאַר $5.25 — מיט איבערשיקן

צו קריגען נאָר בייַם מחבר:

DR. SOLOMON SIMON, 215 East 43rd Street, Brooklyn 3, N. Y.

פאַרשאַפט זיך פאַר אייער היים די

דריי זעלטענע ביכער

פון לאַזאַרוס מאַנפריד

לכבוד זיין 50־יאָריגן ליטעראַרישן יובילי

אונטער איין דאַך

אַ זאַמלונג פון זיינע בעסטע שריפטן, אין פֿראַכטבאַנד, מיט גאָלד־דרוק באַ־צירט, אין 5 טיילן: לידער, דערציי־לונגען, פּובליציסטיק, דראַמע, און מוזיק צו געוויסע לידער אין דעם בוך. „אונ־טער איין דאַך" ווערט געשאַצט צווישן די אינטערעסאַנטסטע און שענסטע ביכער אין דער אידישער ליטעראַ־טור — אַ סך און פאַרשידענעס צו לייענען און הנאה האָבן.

פּריז 3 דאָלער

(רעדוצירט)

פּריוליכקייטן

פּערל פון הומאָר און סאַטירע — טשיקאַווע אַנעקדאָטן, שאַרפּע וויצן, און שפּאַסיקע רעטענישן. דאָס בוך איז איצט פאַרשפּרייט בכל תפוצות ישראל און ווערט באַנוצט פון שוישפּי־לער, אונטערהאַלטער, רעדנער, טאָסט־מייסטערס און אין פּריוואַטער געזעל־שאַפט, וואו אַ גוטער וויץ איז שטענדיק ווילקאָמען. דער וועלט־באַרימטער הו־מאָריסט, סעם לעוונסאָן, קלייבט אויס פאַר זיינע פֿראַגראַמען די בעסטע וויצן פון בוך „פּריוליכקייטן", ווי ער האָט עס דערקלערט אין אַן אינטערוויאו פאַר דעם „טאָג". פּריוליכקייט איז דער בעסטער טאָניק פאַר די נערוון און אַ גוטער „רעצעפּט" פאַר יעדן מענטשן.

פּריז $1.50 געבונדן

(בראָשירט, 1 דאָלער)

זייט איר באַליבט צווישן מענטשן?

דאָס בוך באַהאַנדלט צען גייסטיקע פעלערן אין מענטשנס כאַראַקטער, גע־וואוינהייט און אויפפירונג, פאַר וועלכע מען וועט געהאַסט און אויסגעמיידט אין געזעלשאַפט, כאָטש אַליין ווייסן זיי דאָס ניט. די צען פעלערן וועלן גרינט־לעך אָנאַליזירט און פסיכאָלאָגיש באַ־האַנדלט אין 10 קאַפּיטלען, אין וועלכע עס ווערן אָנגעוויזן ווי די פעלערן צו טראָנספאָרמירן אין גוטע אייגנשאַפטן, צו געווינען פרייַנט, און ווערן באַליבט צווישן מענטשן. דאָס זעלבע בוך מיט דעמזעלבן אינהאַלט איז אויך אַרויס־געגעבן אין ענגליש אונטער דעם נאָמען TEN STEPS TO SOCIAL SUCCESS און איז שטאַרק געריכט געווארן אין דער פרעסע. פּריז, דערזעלבער.

פּריז איין דאָלער

שיקט אונז אייער נאָמען און אַדרעס, קלאָר געשריבן, און מיר וועלן אייך אַרויסשיקן **פּריי** די ליטעראַטור מיט אַלע אייניצלהייטן וועגן די דריי וויכ־טיקע און אינטערעסאַנטע ביכער — אַ כבוד פאַר אייער היים און גרויס געוינס פאַר די לייענער. די וואָס האָבן שוין די ביכער קענען זיי קויפן פאַר אַ מתנה — פאַסיק פאַר יעדן אינטעליגענטן אידן. צו באַשטעלן די ביכער, שיקט דעם „אָרדער" צוזאַמען מיט דעם פּריז.

BOOKFOLK PUBLISHING CO.

112 E. 19th St., New York 3, N. Y.

אין אנערקענונג

אין אַנערקענונג פון די איבער פערציק יאָר פאַרלעגערישע,
ליטעראַרישע און רעדאַקטאַרישע טעטיקייט
פון דעם דיכטער און איבערזעצער

אהרן קאַרלין

(רעדאַקטאָר פון זאַמלשריפט „די פעדער")

האָט זיך געגרינדעט אַ איניציאַטיוו־קאָמיטעט וואָס וועט צוציען נאָך אַנדערע קולטור־טוער און בעסערע לייענער וואָס ווייסן ווי אַפּצושאַצן זיינע איבער פערציק יאָר טעטיקייט בכדי צו העלפן שאַפן און פאַרשפרייטן די אידישע ליטעראַטור און קולטור אין אַמעריקע, מיט דעם צוועק:

אַרויסצוגעבן אין בוכפאָרם

זיינע לידער
און זיינע איבערזעצונגען פון ענגליש

פון די דיכטער:

וו. לאנגפעללא, עדגאר עלען פאע, וואלט ווהיטמאן, אסקאר וויילד און אנד.

דער איניציאַטיוו־קאָמיטעט לאָדט אייך איין צו ווערן אַ ספּאָנסער דורך אַ דאָניישאָן פּאָר דעם פּאָנד וואָס זאָל דעקן די קאָסטן פון דרוק.

איניציאַטיוו־קאָמיטעט

זיך וועגנדן אויפן אַדרעס פון „די פעדער":

220 East 11th Street, New York 3, N. Y.

דער אידישער נאַציאָנאַל־פּאַנד טרויערט אויפן טויט פון

אברהם רייזען, ע"ה

דער אידישער נאַציאָנאַל פּאַנד איז זיך מצטרף מיט די אידישע פּאָלקס־מאַסן אין אַמעריקע און איבער גאָר דער וועלט אין זייער טיפן טרויער אויפן טויט פון דעם אידישן דיכטער **אברהם רייזען** ע"ה. ער איז געווען דאָס האַרץ פון די ברייטע אידישע פּאָלקס־שיכטן, וועמען ער האָט געדינט מיט זיין נשמה און טאַלאַנט זיין גאַנץ לעבן. ס'איז ניט געווען קייןווינקל אין אידישן לעבן אין וועלכן ער איז נישט געווען אריינגעטאָן מיט לייב און זעל. ארץ־ישראל איז פּאַר אים געווען דער נערוו פון אידישער שעפּערישקייט און, אויף זיין אייגענעם אופן, האָט ער נישט אויפגעהערט צו רופן דאָס אידישע פּאָלק צו גאולה. ערע זיין אַנדענק!

אידישער נאַציאָנאַל פּאַנד

41 איסט 42טע גאַס, ניו יאָרק

נאַציאָנאַלער קאָמיטעט פּאַרן אַרבעטנדיקן ישׂראל

צוזאַמען מיט אַלע די, וועמען עס איז טייער דאָס אידישע וואָרט, טרויערן מיר אויפן טויט פון גרויסן פּאָלקס דיכטער

אברהם רייזען

זיין ביישטייער צו דער אידישער קולטור און צו דעם פּאָרשריט פון אידישן פּאָלקס מענטשן שטעלט אים אַוועק אין דער ריי פון די גרעסטע וואָרט־זאָגערס פון אונזער פּאָלק. זיין אַנדענק וועט אונז שטענדיק טייער זיין.

יוסף שלאָסבערג
פּאָרזיצער

א. העמלין
סעקרעטאַר

די פריינטלעכע באַנק

די באַנק, וועלכע האָט פאַר דער צייט
פון איר איבער 30-יאָריקער עקזיסטענץ
געטריי געדינט די אינטערעסן פון
טויזנטער מענטשן פון אַלע קלאַסן

Commercial State Bank
and Trust Company of New York
Formerly **MODERN INDUSTRIAL BANK**

MAIN OFFICE:	116 FIFTH AVE., New York 11, N. Y.
BRANCH OFFICES:	225 West 34th St., New York 1, N. Y. 528 Broadway, New York 12, N. Y. 318 Grand Street, New York 2, N. Y.
BRONX:	332 East 149th Street, Bronx 51, N. Y.
BROOKLYN:	1574 Pitkin Ave., Brooklyn 12, N. Y. 815 Brodaway, Brooklyn 6, N. Y.

די קאָמוירשעל סטעיט באַנק און טראָסט קאָמפּאַני אָוו ניו יאָרק

איז אַ מעמבער פון פעדעראל דעפּאזיט אינשורענס קאָרפּאָריישאן